

શ્રી મા

જન્મ

ફેબ્રુઆરી ૨૧, ૧૯૭૮

—

ભારતમાં આગમન
માર્ચ ૨૬, ૧૯૧૪

—

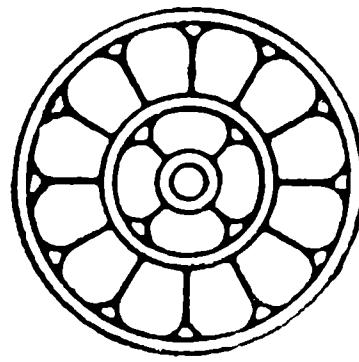
મહાસમાધિ
નવેમ્બર ૧૭, ૧૯૭૩

—

જન્મશતાબ્દી
ફેબ્રુઆરી ૨૧, ૧૯૭૮

બાળકોનો કલાસ લેતા માતાજી

શ્રી માતૃપદ્મા

પ્રક્રો અને ઉત્તરો

૧૯૫૬

શ્રી ભાતાળ

અનુવાદક
શ્રી થાંત્રિલાલ ઠાકરે

શ્રી અરવિંદ સોસાયટી (થાખા)
અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૬

પ્રકાશક : શ્રી અરવિંદ આશ્રમ ટ્રસ્ટ વતી
શ્રી હસમુખ શાહ; શ્રી અરવિંદ સોસાયટી,
'સેન્ટર', પ્રીતમનગર, પણેલો ઢાળ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬

શતાબ્દી ગુંથ ૮

પ્રથમ આવૃત્તિ (શતાબ્દી આવૃત્તિ) એંગસ્ટ ૧૯૭૯

પ્રતિ : ૧૦૦૦

કિંમત : રૂ. ૨૫-૦૦

© શ્રી અરવિંદ આશ્રમ ટ્રસ્ટ : પોંડિચેરી

પ્રાપ્તિસ્થાન :

- ૧ શ્રી અરવિંદ આશ્રમ સેલ્સ એમ્પોરિયમ, પ્રીતમનગર. પણેલો ઢાળ,
એલિસાંગ્રિલ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૬.
- ૨ શ્રી અરવિંદ આશ્રમ સેલ્સ એમ્પોરિયમ, શ્રી અરવિંદ નિવાસ,
દાંડિયાબજાર, વડોદરા. ૩૯૦ ૦૦૧
- ૩ SABDA, SRI AUROBINDO ASHRAM
PONDICHERRY 605 002

મુદ્રક : રત્નલાલ અંબાલાલ પટેલ

અક્ષર પ્રેસ, ૧૧, આશિષ ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ એસ્ટેટ,
નાગરવેલ હનુમાન રોડ,
રખિયાલ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૨૩

નિવેદન

શ્રી માનુવાળી શ્રોગીના આ શતાબ્દી ગ્રંથ ૮ માં શ્રી માતાજીએ ૧૯૫૬માં “બુધવારના વર્ગો”માં આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા સાંકો સાથે કરેલા વાતલાપોનો સમાવેશ થાય છે.

વર્ણની શરૂઆતમાં શ્રી માતાજી, પોતે ફ્રેન્ચમાં ભાષાંતર કરેલ શ્રી અરવિંદના પુસ્તક ‘ધી સિન્થેસિઝ ઓફ યોગ—આગ ૧’ માંથી, વાચન કરતાં. તા. ૨૧ નવેમ્બરથી તેમણે “થોટ્સ એન્ડ ગિલમિસ્સસ”માંથી વાચન શરૂ કરેલું. વાચન પૂરું થયા પછી શ્રી માતાજીને એ વાચનના સંદર્ભમાં અથવા તો બીજા કોઈ વિષય ઉપર પ્રશ્નો પૂછવામાં આવતા અને શ્રી માતાજી તેના જવાબો આપતાં. આ પ્રશ્નો કંતો વાચન સમયે પૂછવામાં આવતા અથવા અગાઉથી શ્રી માતાજીને લેખિત આપવામાં આવતા હતા.

આ વાતલાપો ટેપરેકોર્ડ કરી લેવામાં આવતા. પહેલવહેલા આ વાતલાપો અપૂર્વિક્ષે આશ્રમના ગ્રેમાસિક “બુકેટિન ઓફ શ્રી અરવિંદો ઈન્ટરનેશનલ સેન્ટર ઓફ એજ્યુકેશન”ના ૧૯૫૬ થી ૧૯૬૩ સુધીના જુદા જુદા અંકોમાં પ્રગટ થયા. ત્યારબાદ ૧૯૬૮ માં ફ્રેન્ચ ભાષામાં પુસ્તકાકારે પ્રગટ થયા. માર્ચ ૧૯૭૦ થી આગસ્ટ ૧૯૭૪ દરમિયાન આ વાતલાપોનું નંબર, સંપૂર્ણ અને કમબદ્ધ અંગ્રેજી ભાષાંતર થયું અને “મધર ઈન્ડિયા” નામના, આશ્રમમાંથી પ્રસિદ્ધ થના માસિકમાં તે આવ્યા. ૧૯૭૩માં “ક્રેશન્સ એન્ડ એન્સર્સ—૧૯૫૬” એ શીર્ષક નીચે આ વાતલાપો અંગ્રેજીમાં પુસ્તકાકારે પ્રગટ થયા. આ ૯૮ પુસ્તકનું ક્રેક્ટેડ વર્ક્સ ઓફ ધી મધર (સેન્ટેનરી આવૃત્તિ) વોલ્યુમ નં—૮ રૂપે પુનરાવર્તન થયું છે.

શ્રી માનુવાળીનો આ શતાબ્દી ગ્રંથ—૮ આ અંગ્રેજી વોલ્યુમ નં—૮નું સંપૂર્ણ ગુજરાતી ભાષાંતર છે.

ને ફકરાએ આ પુસ્તકમાં ટેક્સ્ટરૂપે લેવામાં આવ્યા છે તે તેના મૂળ અંગ્રેજીમાં શ્રી અરવિંદો બર્થ સેન્ટેનરી લાયશ્રેરી એડિશનના સંદર્ભમાં લેવામાં આવ્યા છે.

અનુક્રમણીકા

૪ જન્મઆરી	ભગવાન વિષે સમગ્ર વિચાર	૧
	ભગવાન સર્વ વસ્તુઓને આકર્ષે છે	૩
	(સ્વભાવમાં) ખરાબ વસ્તુઓ : તેમની યોગ્ય જગ્યાએ નહિ	૫
	પૂર્ણિંગ	૭
	સંચાલક વિચાર-બલ : નાના અને મોટા વિચારો	૮
	૧૮૫૬ નો નવીન વળનો સંદેશ : કાંઈ ન કહેવું તે વધારે સારું ઈ	
	આવિભાવનાં પરિણામો	૧૦
	પ્રકૃતિ દ્વારા આત્માનું કાર્ય	૧૧
	ચેતનાનું પરિવર્તન—જગત પોતે બદલાય છે	૧૧
૧૧ જન્મઆરી	કામના અને આત્મ-પ્રતારણા	૧૪
	પોતે જે છે અને પોતાની પાસે જે છે તેનું સમર્પણ	૧૫
	દિલની સર્ચાઈ : સંકલ્પ કરતાં અનંતગણી વધારે શક્તિશાળી	૧૮
	પ્રગતિનો આનંદ	૧૯
	યૌવનની વ્યાખ્યા	૧૯
૧૬ જન્મઆરી	વ્યક્તિનું કાર્ય, વિધેયાત્મક અને નિષેધાત્મક બાળુઓ	૨૧
	ખુશમિજલ	૨૨
	ભગવાનનું “પસંદ કરાયેલું માનવપાત્ર”	૨૧
	“ભગવાનના પુષ્પનું વિકસવું”	૨૨
	પ્રકાશ માટે છોડોની અભીષ્ટા, વૃદ્ધ માટે બાળકોની અભીષ્ટા	૨૩
	છોડોમાં કિયાશીલ ચેતના	૨૪
	ભગવાન વડે પસંદ થવું	૨૫
	સાચો ચઢતો-ઉત્તરતો ક્રમ	૨૭
	ભગવાન સાથે પરિપૂર્ણ સંબંધ	૨૭
	“ભારત સ્વતંત્ર છે” : ૧૮૧૫ સિદ્ધ થયેલી હકીકત	૨૮
	ભારતના ભાગલા, એ ભાવિતવ્યતા નથી	૨૮
૨૫ જન્મઆરી	“જીવનની દિવ્ય રીત”	૩૧
	“ભગવાન”; “અધિ-મનસ્સુ”; “અતિ-મનસ્સુ”	૩૧
	ભૌતિક શરીર—ભગવાનની શોધ માટે	૩૨
	પાંચ માનસ-શાસ્ત્રીય પરિપૂર્ણતાઓ	૩૪

૧	ફેલુઆરી	જ્ઞાન-માર્ગ	૪૧
		જીવનમાં ભગવાનની શોધ	૪૨
		ભગવાન સાથે સંપર્કની શક્તિ	૪૩
		ભગવાન સાથે આંશિક અને સમગ્ર તાદીત્મ્ય	૪૪
		આવિભાવ અને ચઢતો-ઉત્તરતો ક્રમ	૪૬
૮	ફેલુઆરી	ઉર્યાતર સંકલ્પને વ્યક્ત કરતાં પ્રકૃતિનાં બળો	૪૮
		જુદી વ્યક્તિત્વાની ભ્રાન્તિ	૪૯
		સર્વ વસ્તુઓને સંચાલિત કરનાર એક શક્તિ	૫૨
		એક રેખામાં ગતિ કરનાર અને વર્તુળાકર વિચારણા	૫૨
		જીવનનો સર્વ-સાધારણ આદર્શઃ સૂક્ષ્મદર્શક ચંગ જેવું	૫૩
૧૫	ફેલુઆરી	પ્રકૃતિ અને પ્રકૃતિના સ્વામી	૫૫
		સચેતન બુદ્ધિ	૫૬
		ગીતાનો સિદ્ધાંતઃ સંપૂર્ણ સત્ય નહિ	૫૭
		ભગવાનને સમર્પણ	૫૮
		સ્વભાવનું પરિવર્તન	૬૦
૨૨	ફેલુઆરી	“ અમર આત્માની બલવાન સ્થિરતા ”	૬૧
		આત્માની સમતા	૬૧
		જે કાંઈ બને છે તે ભગવાનના સંકલ્પની અભિવ્યક્તિ છે—	૬૨
		એ વિચાર	૬૩
		કર્મ-ગ્રાંથિનો મોક્ષ	૬૫
		અતિશયતાઓના આર્ઘાદન-રૂપે અનુભૂતિનો ઉપયોગ	૬૬
		દિલની સર્વાઈ, એક વિરલ સદ્ગુણ	૬૮
૨૨	ફેલુઆરી	બલિદાન : આત્મ-સમર્પણ	૬૮
		પદાર્થ-તત્ત્વના હદ્યમાં ભગવાનની હાજરી	૭૦
		દિવ્ય એકતા	૭૦
		દિવ્ય ચૈતના	૭૧
		સર્વ એક છે	૭૩
		અચેતનમાં રહેલું દિવ્ય તત્ત્વ ભગવાન માટે અભીષ્ટા સેવે છે ૭૩	
૭	માર્ચ	પશુનું બલિદાન	૭૫
		વિરોધી બળોને બલિ	૭૫

	યજ્ઞ : ચેતનાની માગા અનુસાર પ્રામ કરો	૭૬
	“ તેજેમય રીતે ખુલ્લા ” બનવું	૭૬
	પરિપૂર્ણ—સમગ્ર રૂપાંતર	૭૭
	ઈન્કારની પીડા : પ્રગતિનો આનંદ	૭૭
	આશયની પીઠમાં રહેલો આત્મા	૭૮
	આત્મા અને પદાર્�-તત્ત્વ : ખૂબ સરલ કરાયેલો જેટ	૭૮
૧૪ માર્ચ	કિયાશીલ ધ્યાન : રૂપાંતરનું ધ્યાન	૮૧
	સર્વ ભગવાનને કરાયેલા સમર્પણ-રૂપે કરો	૮૩
	૨-૩-૪-૫-૬નો અર્થ	૮૩
	ભગવાનને બોલાવવા માટે એકઠા મળેલા, ૧૨ સફ્ફોદરાવવાળા	
	માણસોની પરંપરા	૮૫
૨૧ માર્ચ	ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય કરો	૮૭
	ભગવાન જીવનમાં સૌથી વધારે મહત્ત્વની વસ્તુ છે	૮૭
૨૮ માર્ચ	“ આધ્યાત્મિક અનુભૂતિનું પ્રારંભ-બિંદુ ”	૮૮
	“ અમર્યાદ સાન્ત ”	૮૦
	કાલાતીત અને કાલ	૮૧
	માનસિક સમજૂતી પૂરતી નથી	૮૧
	સમજમાં વૃદ્ધિ : જ્ઞાનને અનુભૂતિમાં પરિવર્તિત કરો	૮૩
	સત્તુ—ચિત્ત—તપસ્સુ—આનંદ	૮૪
૪ ઓપ્રિલ	સાક્ષી આત્મા	૮૫
	એક ગીતાનો ઉત્સાહી ભક્ત	૮૬
૧૧ ઓપ્રિલ	પ્રચારક ભાવના : ટોંલસ્ટોયનો પુગ	૮૮
	આત્મ-સ્ફ્રેષ્ટા	૧૦૦
	દેશ-કાલનો આવિભાવ	૧૦૧
	બ્રહ્મ-માયા અને ઈશ્વર-શક્તિ	૧૦૧
	અંગત અનો બિન-અંગત	૧૦૩
૧૮ ઓપ્રિલ	ઈશ્વર અને શક્તિ : બંને બાજુઓ જેવાની જરૂર	૧૦૪
	બિન-અંગતની અને દિવ્ય પુરુષની અનુભૂતિ	૧૦૬
	જીવાત્મા : દિવ્ય પુરુષની હાજરી	૧૦૬
	બીજાં જગતોમાં જવું; બાધીકરણ; સ્વાનો	૧૦૮

“ પોતાની જતને વાર્તાઓ કહેવી ”; પ્રાણિક રૂપોના જગતમાં

સર્જનાત્મક શક્તિ

૧૦૮

૨૫ અધ્યાત્મિક	ભગવાન : માનવી જ્યાલ અને સાચા ભગવાન પાર્થિવ અસ્તિત્વની પ્રમાણભૂતતા : પૃથ્વીનો સાક્ષાત્કાર કરવો તે આનંદ : દિવ્ય સુખ દિવ્ય હાજરી સાથે સંબંધો પોતાની જરૂરિયાત માટે ભગવાન પાસે માગણી પોતાની જતને દોરવા માટે ભગવાનને છૂટ આપવી	૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૨ ૧૧૩ ૧૧૩ ૧૧૪
૨ મે	ગ્રાવિધ એકતા અતિ-માનસિકનો આવિભાવ ભગવાન પાસેથી લાભ ઉઠાવવો અતિ-માનસિક શક્તિને ઓળખવી તે આરોહણ, અવરોહણ, આવિભાવ	૧૧૭ ૧૧૮ ૧૨૦ ૧૨૨ ૧૨૪
૬ મે	સાચા આધ્યાત્મિક જીવનની શરૂઆત આત્મા બધી વસ્તુઓને મૂલ્યવત્તા અપેં છે. અતિ-માનસિક શક્તિની મદદ મેળવવી	૧૨૬ ૧૨૭ ૧૨૭
૧૬ મે	શરીરની જરૂરિયાતો : જતે સાચી નથી આધ્યાત્મિક અને અતિ-માનસિક નિયમ “ કલામય નાસ્તિકવાદ ” નીતિમયતા : સાચા આધ્યાત્મિક પ્રયાસમાં અવરોધ અતિ-માનસિક અવતરણની અસર અર્ધ-પ્રકાશો અને અસત્ય પ્રકાશો	૧૩૦ ૧૩૧ ૧૩૨ ૧૩૨ ૧૩૩ ૧૩૪
૨૩ મે	યોગ અને ધર્મા વહાણમાં બેઠેલા બો પાદરીઓની વાત બુદ્ધ અને અતિ-માનસિક આવિભાવ હીરોગ્લોઝિસ અને ધ્વનિમય લિપિઓ પ્રાચીન ઈજિઝનું દર્શન ધ્વનિઓની સમૃતિ	૧૩૬ ૧૩૮ ૧૩૯ ૧૪૦ ૧૪૩ ૧૪૫
૩૦ મે	રૂપો—પીઠમાં રહેલી શક્તિનાં પ્રતીકો કલાઓ—કલાકારની ભગવાન સાથેના સંપર્કની અભિવ્યક્તિઓ	૧૪૬ ૧૪૬

	“ અતિ-માનસિક માનસ-શાસ્ત્રીય પરિપૂર્ણતા ”	૧૪૭
	કાર્યોનું વિભાગીકરણ	૧૪૮
	આશ્રમ : આળસભરેલી મૂર્ખતાઓ	૧૫૦
૬ જૂન	પુસ્તકોમાંથી પ્રગટીકરણનું સૂચન અથવા નિશાની	૧૫૧
	આધ્યાત્મિકરણ પામેલું મન	૧૫૨
	સાધનાની અવસ્થાઓ	૧૫૮
	ચેતનાને ઉલટાવવી તે	૫૮૬
	કેન્દ્રીય હાજરીની આસપાસ અસ્તિત્વની સર્વ કિયાઓનું સંગઠન ૧૬૧	
	કંટાળો : સૌથી વધારે સર્વ-સાધારણ માનવી રોગ	૧૬૧
૧૩ જૂન	અતિ માનસિક કાર્યની અસરો	૧૬૫
	અતિ-મનસુના સિદ્ધાંતો સાથે સુસંગત કેળવણી	૧૬૫
	અજ્ઞાનમય રહેવાનો અધિકાર	૧૬૫
	મનની એકાગ્રતા	૧૬૬
	તક્ક-બુદ્ધિ : માણસની પરમ શક્તિ નથી	૧૬૮
	શારીરિક કેળવણી અને અભ્યાસ-અધ્યયન	૧૭૦
	જાતે લાદેલી આંતર શિસ્ત	૧૭૧
	શિક્ષકોની સાચી ઉપયોગિતા	૧૭૨
૨૦ જૂન	હદ્યનો ગૂઢવાદી પ્રકાશ, અને આંતર-દર્શના	૧૭૪
	ચૈત્યમય અસ્તિત્વ; ચૈત્વક સંપર્ક	૧૭૫
	“ દુન્યવી શીતલીકરણ ” : દુન્યવી નીતિમયતા	૧૭૫
	મનનો સાચો ભજવવાનો ભાગ	૧૭૫
	પ્રેમ દ્વારા ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર	૧૭૬
	અવસાદ; સુખ; આનંદ	૧૭૭
	હદ્ય : તેના કાર્યમાં સંમિશ્રણ	૧૭૮
	આત્માને અનુસરણું, મનને નહિ	૧૮૦
	શારીરિક શક્તિ : પ્રગતિશીળ પ્રયાસ : આરામ	૧૮૧
	માતાજીને યાદ કરવાં	૧૮૨
	સામૂહિક શિસ્ત; આનુંંશિકતાના નિયમો	૧૮૨
૨૭ જૂન	જન્મ : શરીરમાં જીવાત્માનો પ્રવેશ	૧૮૬
	અતિ-માનસિક જગતના નિર્મણ વિષે શ્રીઅરવિંદ	૧૮૮
	પ્રગતિ માટે અલીખા	૧૯૧

	ખરાબ વિચારો	૧૮૨
	જ્ઞાનતંતુઓની ગળણી	૧૮૩
	પ્રગતિ અને પ્રતિરોધ	૧૮૪
૪ જુલાઈ	ધૂમકેતુ દેખાય ત્યારે અભીષ્ટા	૧૮૬
	શરીરને તૈયાર કરવું તેઃ તે સમજ શકે તેવું બનાવવું	૧૮૭
	હુઃખ્થી અને પીડાથી મુક્તિ	૧૮૮
	ચૈત્યકનો આવિભાવ : “સુસંગત પ્રકાશ”	૨૦૦
૧૧ જુલાઈ	સૌંદર્ય : “સનાતન પરમાત્માની સમજૂતીનો ધૂરોહિત”	૨૦૧
	ગૂઢવાદી જગતો : ગૂઢવાદી સત્ત્વો	૨૦૨
	મુશ્કેલીઓ અને અતિ-માનસિક શક્તિ	૨૦૫
૧૮ જુલાઈ	“નહિ જીવાયેલાં સ્વર્ણો”	૨૦૬
	રાધા-ચેતના	૨૦૮
	વિભક્તતા અને તાદાત્મ્ય	૨૧૧
	તાદાત્મ્યનો આનંદ અને મિલનનો આનંદ	૨૧૨
	દિલની સર્ચયાઈ, ધ્યાન અને પ્રાર્થના	૨૧૩
	ભગવાનના વિરોધીઓ	૨૧૪
	વિશ્વ પ્રગતિશીલ છે.	૨૧૬
૨૫ જુલાઈ	“દિવ્ય પ્રેમનું પરિપૂર્ણ કાર્ય”	૨૧૮
	કેવી રીતે સાંભળવું	૨૨૦
	આશ્રમમાં રમત-ગમતોનો કાર્યક્રમ : છોકરાઓ તથા છોકરીઓ	
	માટે એક જ	૨૨૪
	આશ્રમ-વાસનો લાભ ઉઠાવવા માટે નવીન દર્શનાની અને	
	સમજની જરૂર	૨૨૫
	“તેમના શરીર વિષે સત્ત્વીઓને”	૨૨૬
૧ ઓગસ્ટ	પૂજનું—ભક્તિનું મૂલ્ય	૨૨૮
	આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કાર અને પૂર્ણિમા	૨૨૯
	પ્રતીકો : આંતર અનુભૂતિનો શારીરિક રૂપોમાં અનુવાદ	૨૩૦
	દિલની સર્ચયાઈ : પાયાનો સફ્ફુલુણ	૨૩૩
	અભીષ્ટાની ઉત્કટતા : વેદના સાથે અને આનંદ સાથે	૨૩૪
	ભગવાનની કૃપા	૨૩૫

૮ ઓગસ્ટ	ચૈત્યક અર્થિનને કેવી રીતે પ્રજ્વલિત કરવો, પ્રગતિ માટે સંકલ્પ	૨૩૬
	દૂરથી મદદ કરવી : માનસિક રચનાઓ।	૨૩૭
	પ્રાર્થના અને ભગવાનની કૃપા	૨૩૮
	સર્વગ્રા કાર્ય કરી રહેલી કૃપા	૨૪૧
૧૫ ઓગસ્ટ	સંરક્ષણ, વિશુદ્ધિ, ભય	૨૪૪
	દર્શન-દિવસો પર આશ્રમનું વાતાવરણ	૨૪૫
	દર્શન-સંદેશની અર્થવત્તા : વ્યક્તિગત અને સામૂહિક ગતિઓ।	૨૪૭
	નંદરમી ઓગસ્ટના અર્થનું રહસ્ય	૨૪૭
	આત્મ-સમર્પણની સ્થિતિ	૨૪૮
	ભગવાનની કૃપા : હેઠાં સર્વ-શક્તિમાન છે.	૨૫૦
	કુમારિકા મેરીનું દેહ-ધારણ	૨૫૨
૫રિથિષ્ટ	૧૯૪૭ની ૧૫મી ઓગસ્ટનો શ્રી અરવિંદનો સંદેશ	૨૫૩
૨૨ ઓગસ્ટ	“ મુક્ત મનનું સ્વર્ગ ”	૨૫૭
	સમાધિ	૨૫૮
	કભિક શરીરોનો ત્યાગ કરવાની ગૂઢવાદી સાધના	૨૬૦
	પોતાની અનુભૂતિ કરતાં વધારે મહાન હોવું : કૃપાને સંપૂર્ણ સમર્પણ.	૨૬૦
	અસ્તિત્વનું સત્ય; પરમાત્મા સાથે અસાધારણ સંબંધ	૨૬૨
૨૮ ઓગસ્ટ	સ્વયંભૂ રીતે જીવનું	૨૬૪
	માનસિક રચનાઓ	૨૬૫
	પરિપૂર્ણ દિલની સરચાઈ	૨૬૬
	સમતુલા અનિવાર્ય મધ્યમ માર્ગ	૨૬૮
	મુશ્કેલીમાં હો, ત્યારે ચેતનાને વિસ્તૃત બનાવો	૨૬૮
	પોતાની જતને ભૂલવાનો સૌથી સહેલો માર્ગ	૨૬૯
૫ સપ્ટેમ્બર	ભૌતિક જીવન : સાચી રીતે જોવું તે	૨૭૨
	અતિ-મનસૂની પૃથ્વી પર અસર	૨૭૩
	બાધ્ય ચેતનામાં અતિ-મનસૂની પ્રાગટ્ય	૨૭૪
	તે જે ભૂલ-ભરેલી રીતોમાં પાછા સરી પડવું	૨૭૫
૧૨ સપ્ટેમ્બર	પ્રશ્નો, અભ્યાસ—સાધના, અને પ્રગતિ	૨૭૭

૧૮ સપ્ટેમ્બર	શક્તિ : પ્રાણિક અસ્તિત્વનો પ્રભુત્વશાળી ગુણ ભગવાન, ચૈત્યક અસ્તિત્વ અને અતિ-મનસૂ શારીરિક ચેતનામાંથી બહાર કેવી રીતે આવવું “ જીવનનો મુકાબલો કરો ”. સામાન્ય પ્રેમ દ્વારા પીઠમાં રહેલા દિવ્ય પ્રેમના તત્ત્વ પ્રત્યે જવું ૨૮૨	૨૭૮ ૨૮૦ ૨૮૦ ૨૮૧ ૨૮૨
૨૯ સપ્ટેમ્બર	“ કામનાનો આત્મા ” ખુલ્લાપણું : પ્રકૃતિ સાથે સંવાદિતા; દિવ્ય હાજરી સાથે સંબંધ ૨૮૬ વ્યક્તિત્વા, મુશ્કેલીઓ અને કામનાનો આત્મા માતાજી સાથે અંગત સંપર્કની ઉપયોગિતા; આંતર અભિમુખતા ૨૮૮	૨૮૫ ૨૮૬ ૨૮૭ ૨૮૮
૩ ઓક્ટોબર	માતાજીની બોલવાની ભિન્ન-ભિન્ન રીતો નવીન આવિભવિની સમસ્યા પ્રત્યે ગણિત-શાસ્ક્રીય રીતે જેવાનો પ્રકાર : નવીન તત્ત્વનો પ્રવેશ : નવીન શક્યતાઓનું ખૂલ્લી જવું ૨૯૨	૨૯૧ ૨૯૨ ૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૬ ૨૯૭ ૨૯૮ ૨૯૯
૪ ઓક્ટોબર	પ્રતિભાશાલી બાળકોની સંખ્યામાં વધારો પ્રકૃતિના નિયમો અને અતિ-માનસિક અદ્ઘટનું તર્ક-શાસ્ક પ્રતિભાશાળી બાળકો : આઠ વર્ષની બાલિકાનું દૃષ્ટાંત ૨૯૭ સર્જનાત્મક લેખકોનું સ્વતંત્ર માનસિક તત્ત્વ : સંગીતકારોના વ્યક્તિત્વપુરુષ બનેલા હાથ ૨૯૮	૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૬ ૨૯૭ ૨૯૮ ૨૯૯
૧૦ ઓક્ટોબર	અતિમાનસિક જતિનું પ્રાગટય—થોડીક સંદીએમાં નરીન સાક્ષાત્કાર માટે શરત ૩૦૧	
	દરેક જણે પોતાના માર્ગને અનુસરવું જોઈએ ૩૦૨	
	વધુ ને વધુ દિવ્ય આવિભવ પ્રત્યે પ્રગતિ ૩૦૪	
૧૧ ઓક્ટોબર	આનંદ : ઉચ્ચતમ સ્થિતિ ૩૦૫	
	આનંદ અને અનાસક્તિ ૩૦૬	
	શાન્ત રહેવું ૩૦૭	
	શાન્ત-માનસિક અને પ્રાણિક ૩૦૭	
	શાન્ત અને બળ ૩૦૮	
	અનુભૂતિ અને અનુભૂતિની અભિવ્યક્તિ ૩૦૯	

૨૪ ઓક્ટોબર	મુત્યુ પછીનું જીવન; નવીન દેહનું ધારણા : ઉપનિષદોમાં વર્ણવાયેલી પ્રક્રિયા	૩૧૦
	માતાજીએ જેયેલાં ભિન્ન-ભિન્ન દેહ-ધારણો	૩૧૨
	જીવની શરીરમાંથી વિદાય	૩૧૩
૩૧ ઓક્ટોબર	દિવ્ય પ્રેમનો આવિભવિ	૩૧૬
	માનવ ચેતના વડે પ્રેમની વિકૃતિ	૩૧૬
	અનુભૂતિ, અવલોકન, અને અનુભૂતિની અભિવ્યક્તિ	૩૧૮
૭ નવેમ્બર	વૈશ્વિક મનની શક્તિઓ વડે વિચારોનું સર્જન “આપણો પોતાનો” વિચાર	૩૨૧
	વિચાર : મન કરતાં ઉચ્ચતર ઉદ્ગમ-સ્થાન	૩૨૨
	૩૨૩	
૧૪ નવેમ્બર	બીજાઓની નજરે સારા દેખાવાની કામનાનો જ્ય	૩૨૫
	આત્મ-સંયમ અને આસપાસના જીવન પર કાબૂ	૩૨૭
	પ્રભુત્વની શક્તિ	૩૨૮
	શીખવવામાં આત્મ-સંયમનું મહત્વ : મહાન શિક્ષક બનવા	
૨૧	માટે માણસે મહાન યોગી હોવું જોઈએ	૩૩૦
	આશ્રમની શાળાનું સંગઠન	૩૩૧
	નિયમિતતાની પ્રાથમિક શિસ્ત	૩૩૨
૨૧ નવેમ્બર	“જાળવાની કિયાઓ” અને જ્ઞાન	૩૩૪
	તર્કબુદ્ધિ : માનવની માનસિક કિયાઓનું શિખર	૩૩૫
	“સંકલિપત વસ્તુઓ” અને સાચો સંકલપ	૩૩૬
	અંગત પ્રયાસ	૩૩૬
	જ્ઞાન માટે પ્રથમ પગલું : “જાળવાની કિયાઓ”ની પરમ	
	મૂલ્યવત્તાની ભ્રાન્તિને દૂર કરવી	૩૩૭
	દાક્તરી જ્ઞાનની સાપેક્ષતા	૩૩૮
	મનને ચ્યાપ બનાવવા માટે માનસિક વ્યાયામ	૩૪૧
	આધ્યાત્મિક જીવન : પરંપરાગત અને આશ્રમમાં	૩૪૨
૨૮ નવેમ્બર	કામના, અહંતા, પશુ-સવભાવ : અનિવાર્ય—પાણ અવરોધ-રૂપ	૩૪૩
	ચેતના—એક પ્રગતિશીલ સ્થિતિ	૩૪૪
	આનંદ : સુખોપલોગોથી પર, નિષ્કામ સ્થિતિ	૩૪૫
	અંગત પ્રયાસ—સ્વેચ્છામય, માનસિક અને સ્વયંભૂ	૩૪૫

૪ જાન્યુઆરી ૧૯૫૬

“જે આપણે પૂર્ણિંગ સિદ્ધ કરવા પ્રયાસ કરવો હશે, તો ‘આપણે ભગવાન પોતે પણ પૂર્ણ, સર્વ સમન્વયી છે’—વિચારથી પ્રારંભ કરવો પડશે. કોઈ સંકુચિત મર્યાદાઓથી રહિત, વિશાળ સાક્ષાત્કાર માટે હદ્યમાં અભીષ્ટા સેવવી પડશે. આપણે માત્ર સાંપ્રદાયિક ધાર્મિક દૃષ્ટિ બિંદુને દૂર રાખવું પડશે એટલું જ નહિ, પણ જે એકાંગી તત્ત્વચિત્નીય ઘાલો અનિર્વચિતીનીય પરમાત્માને મર્યાદાકારી માનસિક બંધારણમાં પૂરી રાખે છે તેમને પણ દૂર કરવા પડશે.”

(શ્રી અરવિંદ, ૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૭૬)

મધુર માતાજી, “ભગવાન વિષે સર્વ-સમન્વયી વિચાર” શબ્દોના પ્રયોગોથી શ્રી અરવિંદ શું કહેવા માગે છે ?

દરેક જણ, પોતાના અંગત રસ અનુસાર, સમજ-શક્તિની શક્યતાઓ અનુસાર, પોતાની પસંદગીઓ અનુસાર, અને પોતાની કામનાઓ અનુસાર પણ, ભગવાન વિષે પોતાનો વિચાર બાંધતો હોય છે. પોતે જે ભગવાનને માગતા હોય, જે ભગવાનને મળવાનું દૃષ્ટિ હોય, તેવા ભગવાનનો વિચાર લોકો બાંધતા હોય છે; તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ પોતાના સાક્ષાત્કારને ખૂબ મર્યાદિત બનાવી દેતા હોય છે.

પણ જે આપણે એમ સમજુઓ કે—ભગવાન આપણે તેમનો જે ઘ્યાલ બાંધી શકીએ તે છે, અને તેથી પણ અનંત ગાળા વધારે છે, તો આપણે સર્વ-સમન્વય પ્રત્યે પ્રગતિ કરવાની શરૂઆત કરીએ છીએ. માનવ ચેતના માત્ર પોતાની જતને મર્યાદિત બનાવીને જ સભાન થવાની શરૂઆત કરતી હોય છે, અને તેથી સર્વ-સમન્વય માનવ ચેતના માટે ખૂબ મુશ્કેલ વસ્તુ બની જય છે. પણ છતાં જે લોકોને માનસિક કિયાઓ સાથે રમત કરતાં આવડતું હોય છે, તેઓ થોડાક પ્રયત્ન વડે સર્વ-સમન્વિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા જેટલો પોતાની જતને વિશાળ બનાવી શકે છે.

તમે તમારા સ્વભાવને અને ઘ્યાલને અનુરૂપ ભગવાન વિષે વિચાર બાંધો છો, નહિ વારુ? એટલે જે તમે સાચી રીતે પૂર્ણિંગ સાધવા માગતા હો અને તમારી જતથી થોડાક મુક્ત બનવા માગતા હો, તો તમારે સમજવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે—હું જે વિચારું છું અથવા અનુભવું છું તેવા જ ભગવાન નથી, પણ બીજી લોકો તેમને વિષે જે વિચારે છે અને અનુભવે છે તેવા પણ ભગવાન છે—વધારામાં, ભગવાન એવા પણ છે કે જેમનો કોઈ પણ માણસ વિચાર કે અનુભવ ન કરી શકે.

જે તમે આ વાત સમજો, તો સર્વ-સમન્વયના માર્ગમાં તમે પહેલું પગલું ભર્યું ગણાય.

વૃત્તિજ્ઞન્ય રીતે, અભાનપણે, ભગવાન પોતાના ખ્યાલને અનુરૂપ બને—એમ માણસો આગ્રહ સેવતા હોય છે. કારણ કે તદ્દન વિચાર્ય સિવાય, સ્વયંભૂ રીતે જ તેઓ કહેતા હોય છે કે—આ દિવ્ય છે, અને આ દિવ્ય નથી! તેઓ તેને વિષે શું જાણતા હોય છે? એવા પણ લોકો હોય છે, જેમણે આ માર્ગ પર પગ પણ મૂક્યો હોતો નથી, જેઓ અહીં આવે છે, વસ્તુઓને તથા લોકોને જુઓ છે, અને તમને કહે છે કે—આ આશ્રમને ભગવાન સાથે કશી લેવા-દેવા નથી, તે જો પણ દિવ્ય નથી. પણ જે તેમને પૂછવામાં આવે કે—દિવ્ય એટલે શું? તો તેઓ જવાબ આપી શકતા હોતા નથી; તેઓ તેને વિષે કાંઈ જ જાણતા હોતા નથી. આ એક સાચી હકીકત છે કે—માણસ જેમ વધારે અજ્ઞાન, તેમ તે વધારે નિર્ણયિ બાંધતો હોય છે. માણસનું જ્ઞાન જેમ જેમ વધતું જય છે, તેમ તેમ તે વસ્તુઓ વિષે ઓછા ને ઓછા નિર્ણયિ બાંધતો હોય છે અને તેમનું કથન કરતો હોય છે.

એક સમય એવો આવે છે કે જ્યારે માણસ માત્ર અવલોકન જ કરતો હોય છે; નિર્ણય બાંધવો તે તેને માટે અશક્ય બની જય છે. માણસ વસ્તુઓ જોઈ શકે, જેવી છે તેવી, તેમતા પરસ્પરના સંબંધોમાં તથા સ્થાનોમાં જોઈ શકે, પોતે અત્યારે જ્યાં છે તેનું અને પોતે ક્યા સ્થાનમાં હોવું જોઈએ તેના જેદના ભાન-પૂર્વક તે વસ્તુઓ જોઈ શકે—કારણ કે જગતમાં આ જ એક મહાન ગેરવ્યવસ્થા હોય છે—પણ તે નિર્ણય નથી બાંધતો, માત્ર અવલોકન જ કરે છે.

એક એવી ક્ષાળ આવે છે કે જ્યારે માણસ એમ કહેવા અસમર્થ બની જય છે કે—આ દિવ્ય છે અને આ દિવ્ય નથી, કારણ કે એક એવો સમય આવે છે કે જ્યારે માણસ સમગ્ર વિશ્વને સંપૂર્ણ રીતે અને સર્વ-સમાવેશક રીતે જોતો બની જય છે, અને પરિણામે, સારું કહીએ તો દરેક વસ્તુને વિક્ષુબ્ધ કર્યા સિવાય વિશ્વમાંથી કોઈ પણ વસ્તુને લઈ લેવી તે અશક્ય બની જય છે.

એક-બે ડગલાં આગળ જય તો માણસને નિશ્ચિતતા-પૂર્વક માલમ પડે છે કે—આપણને જે વસ્તુ ભગવાનની વિરોધી લાગતી હોય છે અને આધાત આપતી હોય છે, તે માત્ર યોગ્ય સ્થાને મૂકાયેલી ન હોવાથી તેમ લાગે છે. દરેક વસ્તુ તેને યોગ્ય સ્થાને જ બરાબર હોવી જોઈએ, અને તે એટલી ચપળ અને સ્થિતિસ્થાપક હોવી જોઈએ કે—પ્રગટ થયેલા વિશ્વમાં સતત ઉમેરાતાં નવાં તત્ત્વોને તે સંવાદમય પ્રગતિ-શીલ સંગઠનમાં પ્રવેશ આપ્યું શકે. વિશ્વ, આંતર પુનઃસંગઠનની સતત ગતિમાં રહેલું છે. અને સાથે-સાથે તે વધારે વિશાળ, જટિલ, વધારે પરિપૂર્ણ, સર્વ-સમન્વયી

બનતું હોય છે—અને તે પણ અનિશ્ચિત રીતે—જેમ-જેમ ધીમે-ધીમે નવીન તરફે પ્રગટ થાય છે, તેમ તેમ સમગ્ર સંગઠનનું નવીન પાયા પર નવ-નિર્માણ કરવું પડતું હોય છે, જેથી એક કાળ પણ એવી ન હોય કે જ્યારે દરેક વસ્તુ સતત ગતિમાં ન હોય. પણ જો તે ગતિ દિવ્ય નિયમ અનુસાર હોય છે, તો તે એટલી બધી પરિપૂર્ણ રીતે સંવાદમય હોય છે કે તે ભાગ્યે જ દિવિગોચર હોઈ શકે, તેને જેવી તે બહુ કઠિન છે.

જે માણસ આ ચેતનામાંથી ફરી વધારે બાબ્ય ચેતનામાં નીચે આવે, તો સ્વા-ભાવિક રીતે જ તે ચોક્કસ રીતે જોઈ શકે છે—જાણી શકે છે કે—કઈ વસ્તુઓ સત્ય ચેતનાને પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ-રૂપ છે, અને કયી વસ્તુઓ તેને પ્રાપ્ત કરવામાં અવરોધ-રૂપ છે, માણસને પ્રગતિ કરવામાં પાછો પાડે છે. પરિણામે દિવિબિન્દુ બદલાઈ જાય છે, અને માણસને કહેવાની ફરજ પડે છે કે—આ દિવ્ય છે, ભગવાન પ્રત્યે જવામાં આ વસ્તુ મને મદદ-રૂપ છે, અને આ વસ્તુ ભગવાનની વિરોધી છે, તેમની શત્રુરૂપ છે.

પણ આ, કાર્ય માટેનું, ભૌતિક જીવનમાં ગતિ માટેનું દિવિબિન્દુ છે, કારણ કે હજી માણસ તેની ઉચ્ચ ચેતનાને પહોંચ્યો હોતો નથી. તેણે હજી તે આંતર પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી હોતી નથી જેને પ્રાપ્ત કર્યા પછી સંઘર્ષ કરવાનો રહેતો નથી, કારણ કે તે માણસ સંઘર્ષના પ્રદેશથી પર ચાલ્યો ગયો હોય છે. સંઘર્ષના સમયથી પર ચાલ્યો ગયો હોય છે. તેને સંઘર્ષની જરૂર રહેલી હોતી નથી. પણ પોતાની ચેતનામાં અને કાર્યમાં તે સ્થિતિને પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં, સંઘર્ષ જરૂર આવવાનો જ, જ્યાં સંઘર્ષ છે, ત્યાં પસંદગી છે અને પસંદગી માટે વિવેક આવશ્યક છે.

વિવેક માટે સૌથી વધારે નિશ્ચિત સાધન છે પરમાત્માના સુંકદ્યુત તથા માર્ગ-દર્શન પ્રત્યે યથાશક્ય પરિપૂર્ણ, સચેતન, રાજ્યખુશીથી કરાયેલું સમર્પણ—પછી ભૂલ કરવાનું જોખમ, ખોટા પ્રકાશાને સાચા માની લેવાની ભૂલ સંભવતાં નથી.

મધુર માતાજી, શ્રી અરવિંદ અહીં કહે છે, “પૂર્ણયોગીને અનંત દિવ્ય પ્રેમીનો (પરમાત્માનો) પ્રેમ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, જે પ્રેમી બધી જ વસ્તુઓને તેમને પોત-પોતાને માર્ગ, પોતાની સુખમય એકતા પ્રત્યે આકર્ષણ હોય છે.”

(૬ સિન્થેસિસ ઓઝ યોગ, પૃષ્ઠ ૭૭)

ભગવાન બધી વસ્તુઓને આકર્ષણ હોય છે. શું ભગવાન વિરોધી શક્તિ-ઓને પણ આકર્ષણ હોય છે ?

તેનો આધાર તમે તેને જે રીતે જુઓ તેના પર છે, તમે તે કહી શકો તેમ નથી હોતું. એક ગૂઢ, આવરણુથી આચછાદિત આકર્ષણું હોય છે કે જે વિદ્યમાન છે એમ પણ તમે ન કહી શકો.

પદાર્થ-તત્ત્વ ૭૩ દેખાય છે, પણ તે માત્ર આભાસ છે. તેનામાં પણ ભગવાન માટે આકર્ષણું હોય એ હકીકત નહિ, તો શક્ય તો છે ૧૪—અર્થાતું તે વિકાસ પામશે, પણ અત્યારે તે આકર્ષણું દાખિલોચર થતું હોતું નથી.

એમ કહી શકાય કે—દરેક ચેતનાને ભગવાન પ્રત્યે આકર્ષણું હોય છે—પછી ભલે તે તે આકર્ષણને જાણતી હોય કે ન જાણતી હોય—પણ આ વાતને ખાતરીપૂર્વક કહેવા માટે ચેતના તો પ્રથમ હોવી જ જોઈએ.

માનવો અત્યારે પૃથ્વી પર વધારેમાં વધારે સચેતન છે; તેમાંનો મોટો ભાગ ભગવાન પ્રત્યે સુષુપ્ત રીતે આકર્ષાતો હોય છે, પણ તેનું તેમને જરા પણ ભાન હોતું નથી. કેટલાક લોકો તો વિચાર-પૂર્વક તે આકર્ષણનો ઈન્કાર પણ કરતા હોય છે. કદાચ તેમના ઈન્કારની પાછળ કોઈક વસ્તુ, રજીભુશીથી અથવા જ્ઞાનપૂર્વક નહિ, તે આકર્ષણું માટે તૈયારી કરતી હોય છે.

(બાળકને ઉદ્દેશીને) તમારા પ્રશ્નનો છેલ્લો ભાગ ક્યો હતો? પ્રથમ તો તમે કોઈ ખોટી વસ્તુને માની લેતા હો છો, અને પછી તેના પર આધારિત કોઈ પ્રશ્ન પૂછતા હો છો, જે અર્થ-શૂન્ય હોય છે. કારણું કે તમારું પૂર્વ-ગૃહીત જ ખોટું હતું.

હું એમ કહેવા માગતો હતો કે.....

હા, હા, તમે શું કહેવા માગતા હતા તે હું બરાબર જાણું છું.

હકીકતમાં, દરેક વસ્તુ આખરે તો ભગવાન પ્રત્યે આકર્ષાવાની જ. કેટલાક રસ્તા સીધા હોય છે, જ્યારે કેટલાક આડ-ફંટાતા માર્ગો હોય છે, જેના પર લાંબા સમય સુધી માણસ વધારે ને વધારે દૂર ચાલ્યો જતો હોય છે, અને પછી જ ભગવાનની નજીક આવતો હોય છે. કેટલાક માણસો આડ-ફંટાતા માર્ગને જ પસંદ કરતા હોય છે, અને બની શકે તેટલો લાંબો સમય તે માર્ગ પર રહેવાનો ઈરાદો રાખતા હોય છે. એટલે દેખીતી રીતે, તેઓ ભગવાન સાથે યુછ કરતા લોકો હોય છે.

તેમનાથી ઉચ્ચ્યતર પ્રકારના લોકો જાણતા હોય છે કે—આ નદત નિરર્થક અને નિરૂપયોગી સંધર્ષ છે. જેનું પરિણામ શૂન્યમાં આવવાનું છે, છતાં પણ તેઓ એમાં આનંદ લેતા હોય છે. તે માર્ગ જતાં તેમનો વિનાશ ભલે થાય, પણ તેમણે તેમ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય છે.

કેટલાક માણસો સુરાપાનનું, ભાંગ-ગાંજનાં ઈન્જેક્શનોનું વ્યસન રાખતા હોય છે, તેઓ જાણતા હોય છે કે—આ વ્યસન અમને વિનાશ પ્રત્યે લઈ જાય છે, મૃત્યુ તરફ દોરી જાય છે, પણ તેઓ જાણીબુઝુને તેમ કરવાનું પસંદ કરતા હોય છે.

તેમને પોતાની જત પર કાણું નથી હોતો.

એક એવી ક્ષાળ આવે છે, જ્યારે દરેક જાણને આત્મ-સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે. તેણે એક વાર તેમાં સંમતિ આપી ન હોત, તે વ્યસન માટેનો નિશ્ચય ન લીધો હોત, તો તેણે તે કામ કર્યું જ ન હોત.

એવો એક પણ માનવ નથી, જેનામાં તેના પર બળજબરી પૂર્વક લાદવામાં આવેલી વસ્તુનો પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ ન હોય—જે એને તેમ કરવા સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે તો, બોકો તમને કહેતા હોય છે કે—મારાથી તેમ કર્યા સિવાય રહી શકાયું જ ન હતું. તેનું કારણ એ હોય છે કે—હદ્દયના ઊંડાણમાં તેમને એમ કરવું ગમતું હોય છે, તેમણે પોતાના વ્યસનના ગુલામ બનવાનું સ્વીકારી લીધું હોય છે. એવી એક ક્ષાળ આવે છે, જ્યારે તે માણસ તે વ્યસનને—હુર્ગુણને સ્વીકારી લેતો હોય છે.

આગળ જઈને હું એમ કહીશ કે—એક એવી ક્ષાળ પણ આવે છે, જ્યારે માણસ માંદા પડવાનો સ્વીકાર કરતો હોય છે. જે માણસ માંદા પડવાનું ન સ્વીકારે, તો તે માંદા પડે જ નહિ. માત્ર માણસો પોતાની જતથી અને પોતાની આંતર ગતિઓથી એટલા બધા અચેતન હોય છે, કે પોતે શું કરી રહ્યા છે તેનું તેમને ભાન જ નથી હોતું.

પણ તે બધાનો આધાર માણસના દણિબિન્દુ ઉપર હોય છે. અમુક દણિબિન્દુથી જેતાં, જગતમાં કોઈ પણ વસ્તુ એવી નથી કે જે તદ્દન નિરૂપયોગી હોય. માત્ર અમુક વખતે જે વસ્તુઓ સત્ય અને પ્રવેશ-યોગ્ય હોય છે, તે બીજે સમયે તેવી રહેલી હોતી નથી. જ્યારે તે વસ્તુઓ પ્રવેશ-યોગ્ય નથી હોતી, ત્યારે બોકો તેમને ખરાબ કહેતા હોય છે, કારણ કે ત્યારે તે વસ્તુઓને દૂર કરવાનો સંકલ્પ તેમનામાં જગૃત થયો હોય છે. પણ વિશ્વના ઈતિહાસમાં—સમસ્યાને આપણા નાનકડા ગૃહ પૂરતી મર્યાદિત બનાવીએ તો, પૃથ્વીના ઈતિહાસમાં—મને લાગે છે કે—દરેક વિદ્યમાન વસ્તુની અમુક ક્ષાળે જરૂર હતી, તેનું મહત્વ હતું. માણસ જેમ જેમ પ્રગતિ કરે છે, તેમ તેમ તે ભૂતકાળની વસ્તુઓની જગ્યાએ ભાવિની વસ્તુઓ સ્થાપતો જાય છે. એટલે, અત્યારે જેમની જરૂર રહી નથી તેવી વસ્તુઓ વિષે માણસ કહેતો હોય છે કે—એ ખરાબ છે, કારણ કે તે પોતાની અંદર તેમને ઊંચકીને બહાર ફેરફાર કરી દેવા માટે ઉચ્ચાલન-બિન્દુ શોધતો હોય છે, તે ટેવને નિર્મણ કરવા માગતો હોય છે. પણ ધ્યાન કરીને, એક સમયે તે વસ્તુઓ ખરાબ ન હતી, પણ બીજી વસ્તુઓ ખરાબ હતી.

જવવાના, લાગણીના, કાર્ય કરવાના એવા પ્રકારો હોય છે, જેમને તમે લાંબા સમય સુધી તમારામાં નભાવતા હો છો, જે તમને જરા પણ વિક્ષુખ્ય કરતા હોતા નથી, જે તમને નિરૂપયોગી, ખરાબ, અથવા ત્યાજ્ય લાગતા હોતા નથી. પણ પદ્ધી એક દિવસે, એચિન્તું—જેનું કારણ તમે જાણતા હોતા નથી, શું બન્યું તે તમે જાણતા હોતા નથી—તમારું દાખિબિન્દુ પહ્લાઈ જય છે. તમે વસ્તુઓ પર નજર નાંખો છો અને કહો છો કે—“આ શું? મારામાં આ વસ્તુ છે! શું હું આને મારામાં રાખી રહ્યો હતો? આ વસ્તુ તો અસહ્ય છે. મારે હવે તેને મારામાં ન જોઈએ.” અને એકદમ તે વસ્તુ તમને ખરાબ દેખાય છે, કારણ કે—તે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો સમય આવી પહેંચ્યો હોય છે, તે વસ્તુઓ તમારા અપનાવેલા વલાગ સાથે સંવાદમય નથી હોતી, જગતમાં તમે સાધેલી પ્રગતિ સાથે તે સુસંગત નથી હોતી. એ વસ્તુઓ બીજે કયાંક હોવી જોઈએ, તે તેમની યોગ્ય જગ્યાએ નથી; તેથી તમને તે ખરાબ લાગતી હોય છે. પણ તમને અત્યારે ખરાબ જણાતી વસ્તુઓ તમારાથી નિર્મનતર ભૂમિકાના લોકોને સુંદર લાગતી હોય.

હંમેશાં માણસને પોતાના કરતાં બીજે કોઈક માણસ વધારે જરૂર, વધારે અચેતન, વધારે અજ્ઞાની કે ખરાબ લાગતો હોય છે. એટલે જે સ્થિતિ તમારે માટે અસહ્ય, ન રાખવા જેવી બની ગઈ હોય, તે કદાચ તમારાથી નિર્મનતર ભૂમિકા પરના લોકો માટે ખૂબ તેજોમય બનતી હોય, લાગતી હોય. તમે ક્યા અધિકારથી એવું કહી શકો કે—આ ખરાબ છે? તમે માત્ર એટલું જ કહી શકો કે—“મારે હવે તેની જરૂર નથી. મારા અસ્તિત્વની વર્તમાન સ્થિતિ સાથે તે સુસંગત નથી. હું ત્યાં જવા માગું છું, જ્યાં આ વસ્તુઓ ન હોય. આ વસ્તુઓ તેમને યોગ્ય સ્થાને નથી; તે ભલે બીજે જય અને પોતાનું સ્થાન શોધી લે!” પણ માણસ નિર્ણય ન બાંધી શકે. આ ખરાબ છે—એમ કહેવું અશક્ય છે. બહુ બહુ તો તે એમ કહી શકે કે ‘મારે માટે આ ખરાબ છે, મારી સાથે તેને માટે યોગ્ય સ્થાન નથી, તેણે અહીંથી જવું જ જોઈએ. બસ એટલું જ, અને તે માણસ તે ચીજને માર્ગમાં મૂકી ચાલતો થાય છે.’

નિરાશામાં બેસીને વિલાપ કરવો કે—“વસ્તુઓ આવી ખરાબ છે, હું કેવો અધમ છું? મારે માથે કેવાં દુઃખો આવી પડ્યાં છે? મારામાં કેટલી બધી ત્રુટિઓ છે? પ્રગતિનો માર્ગ કેટલો બધો મુશ્કેલ, અશક્ય છે?” તેના કરતાં ઉપર વર્ણવેલું વલાગ અખત્યાર કરવાથી પ્રગતિ ખૂબ સરળ બની જય છે. તમારે તો માત્ર એટલું જ કહેવાનું છે કે—“ના, ના, આ વસ્તુઓ અહીં તેમને યોગ્ય સ્થાને નથી. તેઓ ભલે તેમને યોગ્ય સ્થાને જય, જ્યાં તે સવીકાર્ય બને. હું તો પ્રગતિને પંથે આગળ વધી રહ્યો છું, હું એક પગથિયું ઉપર ચઢી રહ્યો છું. હું વધારે વિશુદ્ધ, વધારે સારા,

વધારે પરિપૂર્ણ પ્રકાશ પ્રત્યે જઈશ. એટલે અંધકાર-પ્રિય આ વસ્તુઓએ અહીંથી ચાલ્યા જવું જ જોઈએ.” બસ, આટલું જ પૂરતું છે.

જ્યારે જ્યારે માણસને પોતામાં કોઈક ખરાબ વસ્તુ, અનિષ્ટ દેખાય છે, ત્યારે તે ‘તેણે પ્રગતિ કરી છે’ તેની સાબિતી છે. એટલે નિરાશ બનીને વિલાપ કરવા કરતાં, માણસે આનંદિત બનવું જોઈએ, તેણે કહેવું જોઈએ કે—‘આહ, કેવું સરસ, હું પ્રગતિ કરી રહ્યો છું.’

માતાજી, ‘બળવાન યોગ’ એટલે શું ?

બળવાન યોગ ? શું ‘બળવાન’નો અર્થ તમને ખબર નથી ?

પણ અહીં શ્રી અરવિન્દ કહે છે—“આ બૌધ્ધિક તૈયારી સાચે જ બળવાન યોગમાં એક પ્રાથમિક અવસ્થા બની શકે, પણ તે અનિવાર્ય નથી.”

(૪ સિન્ધેસિસ ઓઝ યોગ, પૃષ્ઠ ૭૫)

હા, બળવાન યોગ એટલે ખૂબ પરિપૂર્ણ યોગ, જે અનેક વસ્તુઓનો સમાવેશ કરે છે, ધ્યાનાં તત્ત્વોને અપનાવી લે છે. એટલે બૌધ્ધિક જ્ઞાનનું આ તત્ત્વ યોગને વધારે બળવાન બનાવે છે.

શું તે અને પૂર્ણયોગ એક જ વસ્તુ છે ?

તદ્દન એક નહિ. પૂર્ણયોગમાં અસ્તિત્વના સર્વ ભાગોનો, અસ્તિત્વની સર્વ ક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે. પણ એક અસ્તિત્વની ક્રિયાઓ બીજ અસ્તિત્વની ક્રિયાઓ જેટલી બળવાન નથી હોતી; એક અસ્તિત્વની સમગ્રતા બીજ અસ્તિત્વની સમગ્રતા જેટલી સંપૂર્ણ નથી હોતી. શું તમે નથી સમજ શકતા ?

જે તમારું સમગ્ર અસ્તિત્વ યોગમાં ભાગીદાર બનો, તો તમારે માટે તે પૂર્ણયોગ બની જય છે. પણ બીજાની સરખામણીમાં તમે જે ભાગ લેતા હો તે વધારે દરિદ્ર અને સામાન્ય પ્રકારનો હોઈ શકે; બીજ માણસની ચેતનાનાં જેટલાં તત્ત્વો યોગમાં ભાગ લેતાં હોય તેમની સરખામણીમાં તમારી ચેતનાનાં તત્ત્વોની સંખ્યા ઓછી હોય. અને છતાં, તમારે માટે તે યોગ પૂર્ણયોગ છે, અર્થાત તમારા અસ્તિત્વના —સર્વ ભાગોમાં અને તેની સર્વ ક્રિયાઓમાં તે સધાતો હોય છે.

તમે જાણો છો કે—મારી પાસે એક બિલાડી હતી, જે યોગ કરતી હતી. બિલાડીનો યોગ માનવના યોગ જેટલો બળવાન ન હોઈ શકે; અને છતાં તે તદ્દન પરિપૂર્ણ યોગ હતો; બિલાડીનું શરીર પણ યોગમાં ભાગ લેતું હતું. પણ સ્વાભાવિક રીતે જ, તેની યોગ કરવાની રીત માનવના જેવી ન હતી.

માતાજી, ‘સંચાલક વિચાર-ભળ’ ઓટલે શું ?

તે એ વિચાર છે કે જે તમને સંકુદ્ધ, ઉત્સાહ અને સાક્ષાત્કાર માટે શક્તિ આપે છે. સંચાલક વસ્તુ એ છે કે જે તમને સાક્ષાત્કાર પ્રત્યે લઈ જાય છે, અને તેના પ્રત્યે તમને આવેગ આપે છે.

અહીં શ્રી અરવિન્દ લખે છે કે—“પણ જેમ જેમ સમર્પણની પાછળ સંચાલક વિચારભળ વધારે મહાન અને વિશાળતર હોય છે, તેમ તેમ સાધક માટે તે વધારે સારું છે.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૭૬)

શું તમે કદ્દી નાના અને મોટા, સંકુચિત અને વિશાળ વિચાર વર્ણનો તર્ફાવત અનુભવ્યો નથી ?

પણ આગળ—પહેલાં શ્રી અરવિન્દે કહ્યું છે કે—જે ઓની સાથે-સાથે આત્મ-સમર્પણ હોય તો તે બસ છે; પાછળથી તે કહે છે કે—જે તે વિશાળ હોય, તો તે વધારે સારું છે.

સાંભળો. હું તમને એક સધન અને ભૌતિક દાટાંત આપીશ. તમારા પાકીટમાં ત્રણ રૂપિયા છે. તે તમે સમર્પણમાં આપી દો છો, તમારો પાડોશી આખું પાકીટ આપી દે છે, જેમાં ૫૦ રૂપીઆ છે. ૫૦ રૂપીઆનું સમર્પણ ત્રણ રૂપીઆની ભેટ કરતાં વધારે મોટું છે. બસ, ઓટલું જ.

પણ ભૌતિક દાટિબિંદુથી જોતાં, જે તમે તમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું હોય, તો તમે તમારી શક્તિ અનુસાર બધું જ કરી છૂટયા છો, પછી તમારી પાસે વધારે કોઈ માગણી ન કરી શકાય—તમે સમજ્યા ? તે નૈતિક, કેવળ આધ્યાત્મિક દાટિબિંદુથી છે, સાક્ષાત્કારના દાટિબિંદુથી નહિ. કેવળ આધ્યાત્મિક દાટિબિંદુથી જોતાં, તમારા ત્રણ રૂપીઆની ભેટનું મૂલ્ય ૫૦ રૂપીઆની ભેટના મૂલ્ય બરાબર છે. જે ૫૦ રૂપીઆ આપનારે એક પણ રૂપીઓ પોતાની પાસે પાછો રાખ્યો હોય, તો તમારા ત્રણ રૂપીઆની ભેટ કરતાં તેની ૫૦ રૂપીઆની ભેટ ઓછી સંપૂર્ણ અને વિશુદ્ધ છે. એટલે તે દાટિબિંદુથી તે સમર્પણની વાતને ન જોવી જોઈએ. પણ ભૌતિક દાટિબિંદુથી જોતાં, એ વાતની ના પાડી શકાય તેમ નથી કે—૫૦ રૂપીઆ ત્રણ રૂપીઆ કરતાં વધારે છે; આ વાત ગણિત જાળનારો બરાબર જાણી શકે છે !

(મૌન)

માતાજી, તમે આ વર્ણ જે સંદેશ આપ્યો છે તેને જરાક સમજવશો ?

૧. ૧૯૫૬નો નૂતન વર્ણનો સંદેશ : ‘સૌથી મહાન વિજયો ઓછામાં ઓછા

મારા આ વર્ષના સંદેશમાં તમને શું નાં સમજયું?

શું તે એમ સૂચવે છે કે—આ વર્ષે મહાન વિજયો પ્રાપ્ત થશે?

આ તો બહુ સરળ બાબત છે. વસ્તુઓનું કથન કર્યા સિવાય, તેમને બનવા દેવી તે વધારે સારું છે. વસ્તુ બને ત્યાર પહેલાં તેને વિષે કાંઈ પણ ન કહેવું તે વધારે સારું છે. નહિ તો તે દુંદુભિ-ઘોષ બની જાય છે, જહેરાત બની જાય છે.

કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે જેઓ એવી વાત પૂછતા હોય છે કે—તે બનનારી વસ્તુ કેવી હશે? શું બનશે તે આપણે જોઈશું, જરાક રાહ જુઓ. આપણને કોઈક આશ્વર્યજનક વસ્તુ પ્રાપ્ત થશે! હું તેમને જવાબ આપું છું કે—તેને વિષે હું કાંઈ જ જાણતી નથી. જે જગતને જહેર કરવામાં આવે છે કે—અસાધારણ વસ્તુઓ બનવાની છે, તે જગતની ચેતનામાં—અત્યારના જગતની ચેતનામાં હું તરત મારી જાતને મૂકી આપું છું; તે ચેતનાથી વસ્તુઓ બનવાની છે તેની કલ્પના કરવા અશક્તિમાન છે, કારણ કે જે તમે તેમની કલ્પના કરી શકો, તો તો તે ત્યાં વિદ્યમાન છે જ. તમે જેની કલ્પના કરો, તે વસ્તુ પહેલાં વિદ્યમાન હોવી જોઈએ; નહિ તો તમે તેની કલ્પના જ ન કરી શકો.

હા, પોતાના ઉચ્ચતર અસ્તિત્વમાં માણસ તેનું ખૂબ સ્પષ્ટ, ચોક્કસ, તેજેમય દર્શન કરી શકે છે. પણ ભૌતિક ચેતનામાં નીચે આવે, તો તે માણસ એમ જ કહે કે—હું તેને વિષે કાંઈ જ જાણતો નથી. જ્યારે તે બનશે, ત્યારે તે વસ્તુ કેવી છે તે હું તમને કહીશ. પણ ત્યારે મારે કહેવાની જરૂર નહિ પડે, કારણ કે તમે પોતે જ તે જોઈ શકશો. હું આશા રાખું છું કે—તેને જોનારા લોકોમાંના તમે એક હશો, કારણ કે ત્યારે પણ કેટલાક લોકો એવા હશે કે જેઓ તેને નહિ જોઈ શકે.

તે વસ્તુ આવી ગઈ છે, તે આ પ્રકારની છે—એમ લોકો પાસે જઈને કહેવાથી શો ફાયદો? અહીં જે નાટક—લીલા ચાલી રહી છે તેમાં તેઓ જવાબ આપશે કે—પણ હું તો કાંઈ જ જોઈ શકતો નથી! તમને યાદ છે? તે વાત ‘લાસેઈજ’માં આવી હતી. તેમાં દૂતે કહ્યું હતું કે—‘ભગવાન હાજરાહજૂર છે; તે તમારી વાત સાંભળે છે. ત્યારે કોઈકે જવાબ આપ્યો હતો કે—પણ હું ભગવાનને જોતો નથી.’ એ તેના જેવી વાત છે.

તે એ લોકોના જેવી વાત છે કે જેઓ આશમની મુલાકાતે આવે છે અને કહે છે કે—‘અહીં આધ્યાત્મિકતા તો નથી!’ તે લોકો તેને કેવી રીતે જોઈ શકે? કઈ

અવાજ કરતા હોય છે. નવીન જગતના આવિભાવની ઘોષણા દુંદુભિ-નાદ વડે કરવામાં આવતી નથી.’

સિવાય, જેતો હોય છે, જ્યારે તે માગુસની સ્વાભાવિક દર્શના બની જાય છે, ત્યારે તે વસ્તુઓને, જગતને તદ્દન બિન્ન પ્રકારે સમજે છે!

તેમાં એક અનિવાર્ય અવસ્થામાંથી પસાર થવું પડતું હોય છે. જે લોકોએ તે પ્રાથમિક નાનકડી મુસાફરી કરી હોય છે, તેમને અનેક વસ્તુઓ બનતી હોય છે, અનેક પ્રકારના ઘ્યાલો અને પ્રશ્નો ઉદ્ભવતા હોય છે, જેમને તેઓ પોતાની જતને પૂછી શકતા હોતા નથી.

પણ હવે આપણે આપણા મુદ્રા પર આવીએ. હું એમ કહેવા માગતી હતી કે—એક દિવસ મને સંદેશ આપવાનું કહેવામાં આવે છે. તે લોકો મને કહેતા હોય છે કે—અમારે તમારો સંદેશ છપાવવો છે, તે તમે અમને મોકલી આપો. ત્યારે હું શું કહું છું? હું આગામી વર્ષ તરફ જોઉં છું. તેને વિષે કથન કરવા માટે મારે તેની તરફ જોવું જ જોઈએ. ત્યારે તે વર્ષમાં, તે આશ્ર્યનક વર્ષમાં બનનારી બધી ઘટનાઓને, લોકોની બધી કલ્પનાઓને, ઘ્યાલોને, તેમની શોધખોળોને હું એકી-સાથે જોઉં છું. સાથે-સાથે પહેલાં શું હતું, કચાંક પહેલાં તે શેના જેવું હતું, તે પણ હું જોઉં છું. અને તરત જ મને સ્પષ્ટ રીતે જગાય છે કે—તે કેવું બનશે તે ન કહેવું તે શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે. પણ બધા લોકો ખૂબ જહેરાતની અને ધોષણાની અપેક્ષા રાખતા હોય છે; એટલે મૈં જે કહ્યું તે કહી દીધું. તેથી વધારે કાંઈ જ નહિ. તેથી મૈં તમને કહ્યું કે—તેને વિષે કશું જ કથન ન કરવું તે વધારે સારું છે, વધારે પસંદ કરવા યોગ્ય છે. તેને વિષે કથન ન કરવું તે વધારે સારું છે. તેને વિષે બહુ ધમાલ-ધોંધાટ ન કરશો, કારણ કે તે મદદરૂપ બનવાનો નથી. ગહન-તર નિયમ અનુસાર વસ્તુઓને બનવા દો; કશું ન સમજનાર, માત્ર જોનાર માગુસની જેમ ગુંચવાડામાં ન પડી જશો.

ખાસ કરીને, મારી પાસે આવીને એમ ન કહેશો કે—તમે જાણો છો કે—વસ્તુ કઈ રીતે બનવાની છે. કારણ કે તેથી વસ્તુ વધારેમાં વધારે કઠિન બની જાય છે. હું એમ નથી કહેતી કે—જે બનવાનું છે તે નહિ બને, પણ તેનું કથન કરવાથી ઘણી વધારે મુશ્કેલીઓ ઊભી થશે. એટલે વસ્તુઓને બનવા દેવી તે વધારે સારું છે.

જે માગુસે વધારે તર્કયુક્ત બનવું હોય, તો તોણે પોતાની જતને પૂછવું જોઈએ કે—“આપણે સાક્ષાત્કાર માટે તૈયારી કરી રહ્યા છીએ, તે દશ હજાર વર્ષમાં કેવો બનશે? સમયની આગેકૂચ્યમાં એક અદિષ્ટગોચર બિદુએ, ભાવિ સાક્ષાત્કાર પ્રત્યેની તૈયારી, તેના માટેનો પ્રયાસ કેવો હશે?” એહા, તેવા ઉશ્કેરાટમાં ન પડી જવું

તે વધારે સારું છે. આપણાથી જે બને તે આપણે કરીએ, અને મૌન સેવીએ—
બસ, એટલું જ.

જેમ મંથન-દંડ વડે દૂધમાંથી માખળું કાઢવામાં આવે છે, તેમ કેટલાક લોકોને
જરાક ચાબૂક વડે ફૂટકારવાની જરૂર હોય છે. પણ તેવા લોકોએ કવિઓ પાસે
જવું જોઈએ, મારી પાસે ન આવવું જોઈએ. હું કવિ નથી, મને કાય કરવામાં
સંતોષ છે. મને બોલવા કરતાં કાય કરવું વધારે પસંદ છે.

૧૧ જન્યુઆરી ૧૯૫૬

માતાજી, “આ કામના કરતું પ્રાણ-બળ અથવા કામાત્મા પ્રથમ તો સ્વીકારવાનો હોય છે, પણ તે માત્ર તેનું રૂપાંતર કરવા માટે જ.”

(૬ સિન્થેસિસ ઓર્ડ યોગ, પૃષ્ઠ ૭૭)

અમે સમજતા હોઈએ છીએ કે—આ કામના છે, તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ પણ તે કામના અમને ભગવાન પ્રત્યે લઈ જાય તેવી છે કે માત્ર કામના જ છે—અનો વિવેક કરવામાં મુશ્કેલીઓ આવતી હોય છે.

જ્યારે માણસ પોતાની જતને છેતરવા માગતો હોય છે, ત્યારે જ તે પોતાની જતને છેતરે છે. તે બહુ જ જુદ્ધી વાત છે.

પણ અંદર તો તે માણસ સમજતો હોય છે.

જો માણસ કચાંક પણ તે સમજતો હોય તો તે બસ છે, પૂરતું છે. બસ પતી ગયું ? હવે કોઈ પ્રશ્ન બાકી રહ્યો નથી ને ?

માતાજી, જન્યુઆરીની છઢી તારીખે તમે કહ્યું હતું કે—“તમે જે કાંઈ છો, તમારી પાસે જે કાંઈ હોય, તે બધું સમર્પિત કરો દો. તેથી વધારે કશાની માગણી તમારી પાસે કરવામાં આવતી નથી, પણ તેથી જરા પણ ઓછાની નહિ.”

હા.

“તમે જે કાંઈ છો અને તમારી પાસે જે કાંઈ છે તે બધાનું” — તેનો શો અર્થ છે ?

મૈં કયા સંજોગોમાં આ લખ્યું હતું તે હું વાર્ણવીશ—તેથી તમે તેનો અર્થ સમજી નશો.

એક માણસે મને લખ્યું, “હું બહુ જ દુઃખી છું, કારણ કે ભગવાનને ચરણે, સાક્ષાત્કાર માટે, ભગવાનના કાર્ય માટે, મૂકવા માટે હું આશ્વર્યકારક શક્તિઓની દૃઢા રાખ્યું છું. ભગવાનને ચરણે મૂકવા માટે, તેમના કાર્ય માટે હું ખૂબ ઝમૃદ્ધિની દૃઢા રાખ્યું છું.” એટલે મૈં તેને જવાબ આપ્યો કે—“તમારે દુઃખી થવાની જરૂર નથી. દરેક જણની પાસે જે હોય તેનું સમર્પણ કરવાની માગણી તેની પાસે કરવામાં આવે છે, અર્થાતું જે બેસ્તુઓ, શક્તિઓ એની પાસે હોય તેવી, અને તે જે છે તેની, તેની સર્વ શક્યતાઓની માગણી કરવામાં આવે છે. એનો અર્થ એ છે -

તમારે તમારા જીવનનું અને સર્વ માલીકીની વસ્તુઓનું સમર્પણ કરવાનું છે, તેનાથી વધારે કશાનું નહિ. તમે જે છો તેને સમર્પિત કરો. તમારી પાસે જે કાંઈ છે તેનું સમર્પણ કરો. તે રીતે તમારી ભેટ પરિપૂર્ણ બની જશે. આનો આધાર તમારી આધ્યાત્મિક દાષ્ટબિન્દુથી જોતાં તે ભેટ પરિપૂર્ણ બની જશે. આનો આધાર તમારી ધન-સંપત્તિની રકમ ઉપર અથવા તમારા સ્વભાવમાં રહેલી શક્તિઓની સંખ્યા પર નથી હોતો. તેનો આધાર તમારી ભેટની પરિપૂર્ણતા પર હોય છે, તમારી ભેટની સમગ્રતા પર હોય છે. મેં એક ભારતીય પૂરાળ-ગ્રંથમાં આ વાર્તા વાંચી હતી, જે મને યાદ આવે છે. એક બહુ જ ગરીબ, વૃદ્ધ લીધી હતી. તેની પાસે કાંઈ જ ન હતું. તે નિરાધાર હતી, અનાથ હતી. તે એક દુઃખમય, નાનકડી જુંપડીમાં રહેતી હતી. તે લીને એક કેરીનું ફળ આપવામાં આવ્યું હતું. તેણે તેમાંથી અદ્ધી કેરી ખાધી હતી, અને બાકીની અદ્ધી બીજ દિવસ માટે રાખી હતી, કારણ કે—કેરી જેવું આશ્રયકારક ફળ તેને ભાગ્યે જ પ્રાત થતું હતું. રાત પડી ત્યારે કોઈકે તેનું જુંપડીનું ખખડી ગયેલું દ્વાર ખખડાવ્યું. તે ત્યાં રાતવાસો ગાળવા માગતો હતો. તેણે તે લીને કહ્યું કે—‘હું તમારી જુંપડીમાં અતિથિ બનીને આકાય માગું છું. હું ભૂખ્યો છું.’ તે લી બોલી કે—‘તમને ગરમી આપવા માટે મારી પાસે અહિન નથી, કામળો નથી; મારી પાસે માત્ર અદ્ધી કેરી છે; મેં અદ્ધી ખાધી છે; તે જોઈએ તો હું તે તમને આપું.’ તે અતિથિ ભગવાન શિવ પોતે હતા. તે લીએ પોતાની તથા પોતાની પાસે જે કાંઈ હતું તેની પરિપૂર્ણ ભેટ આપી હતી; તેથી તે આંતર જ્યોતિથી પરિપૂર્ણ બની થઈ.

મને તે વાર્તા ભવ્ય લાગી. તે સમર્પણની ભાવનાને સુંદર રીતે સ્પષ્ટ કરે છે. સર્વપણ એવું જ હોવું જોઈએ.

શ્રીમંત લોકો પાસે જીવનમાં અનેક વસ્તુઓ હોય છે. પણ વધેલી વસ્તુઓ-માંથી તેઓ ભગવાનને ભેટ ધરાવતા હોય છે, તેમની પાસે જરૂર કરતાં વધારે પૈસા હોય છે, જરૂર કરતાં વધારે વસ્તુઓ હોય છે. અને ઉદારતા-પૂર્વક તેમાંથી તેઓ ભગવાનને ભેટ ધરાવતા હોય છે. કશું જ ન આપવા કરતાં તે વધારે સારું છે. પણ તે વધારેમાંથી અપાયેલી ભેટ લાખો રૂપીઆની હોય, તો પણ તે અદ્ધી કેરી કરતાં ઓછી ભેટ છે. કારણ કે ભેટનું મૂલ્ય જથ્થા ઉપરથી અથવા ગુણવત્તા ઉપરથી નથી અંકાતું. તેનું મૂલ્ય સમર્પણમાં રહેલી દિલની સચ્ચાઈ પરથી અને સમર્પણની સમગ્રતા ઉપરથી અંકાય છે.

પણ સામાન્ય જીવનમાં, જ્યારે શ્રીમંત માણસો પોતાની સંપત્તિ ભગવાનને અર્પણ કરતા હોય છે, ત્યારે ભગવાન તેમની સામે નથી હોતા. તો પછી કોને સંપત્તિ આપે? પૈસા કયાં આપવા તે તેઓ જાણતા હોતા નથી.

હા, પણ પછી તો પ્રશ્ન ઊભો જ થતો નથી. જે તેમણે પોતાની અંદર કે બહાર ભગવાનને પ્રાપ્ત ન કર્યા હોય, તો પછી પ્રશ્ન જ ઉદ્ભવતો નથી. જેમને તે જાણતા હોતા નથી તેમને આપવાનું તેમને કહેવામાં આવતું નથી.

જે તેમણે પોતાની અંદર ભગવાનને પ્રાપ્ત કર્યા હોય, તો પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય તેના ઉપયોગ માટે તેમણે માત્ર ભગવાનના સૂચનને જ અનુસરવાનું રહે છે. જે તે પ્રાપ્ત કરેલાં સૂચનોને દિલની સર્ચચાઈ-પૂર્વક અને ચોક્કસપણે અનુસરે, તો તેમની પાસે માત્ર એટલી જ માગણી કરવામાં આવે છે. પણ ત્યાં સુધી, કોઈની પાસે કોઈ પણ વસ્તુની માગણી કરવામાં આવતી હોતી નથી.

જ્યારે કોઈ માણસ કહે છે કે—‘હું આ રહ્યો; મારે ભગવાનને મારી જત સમર્પિત કરવી છે,’ ત્યારે જ તે પ્રશ્ન પૂછવાની શરૂઆત કરતો હોય છે, તે પૂછવાની ક્ષણથી, બધું બરાબર—ઠીકઠાક થઈ રહે છે, ત્યાર પહેલાં નહિ. ત્યાર પહેલાં, જે તમે તમારા ખિસ્સામાંથી એક સિક્કો કાઢીને ત્યાં મૂકો, તો તે સારું છે—બહુ સારું છે. જે તમને કરવા જેવું લાગ્યું તે તમે કર્યું છે; બસ, એટલું જ—તમારી પાસે કોઈ વસ્તુની માગણી કરવામાં આવતી જ હોતી નથી. ભગવાન તમને સ્વીકારે તેવી માગણી કરવી અને સદ્ગુરૂભાવનાભર્યું કોઈ કૃત્ય કરવું—એ બે વચ્ચે મોટો તફાવત છે; પણ તમારા જીવનમાં કોઈ પણ જતનો ફેરફાર કરવાનો જરા પણ આશય રાખ્યા સિવાય તે અપાવું જોઈએ.

સામાન્ય જીવન જીવનાર લોકો સદ્ગુરૂભાવનાથી એવું કોઈ કૃત્ય કરે, તો તે તેમને માટે વધારે સારી વાત છે; તે તેમને માટે ભાવિ જીવનો માટે પૂર્વ-કૃત્યોનું સર્જન કરે છે. પણ તે તે ક્ષણથી જ કે જ્યારે તમે કહો છો કે—“હવે મને ખાતરી થઈ ગઈ છે કે મારે માટે માત્ર દિવ્ય જીવન જ મહત્વનું છે, મારે દિવ્ય જીવન જીવું છે.” તે ક્ષણથી જ કોઈ તમારી પાસે માગણી કરે છે, ત્યાર પહેલાં નહિ.

માતાજી, કેટલાક લોકો અહીં આવે છે. તેઓ શ્રીમંત અને ખૂબ ભક્ત હોય છે. તેઓ પોતાની ભક્તિ દેખાડે છે. પણ જ્યારે પૈસા આપવાની વાત આવે છે, ત્યારે તેઓ સોંદો કરે છે. પછી આપણે તેમની સાથે મૈત્રીભાવને કેવી રીતે ટકાવી શકીએ?

શું ?

તેઓ ભક્તિ-ભાવવાળા હોય છે, તેઓ ભક્તિભાવ દેખાડતા હોય છે..... કઈ રીતો? ભગવાન પાસેથી બને તેટલું કઢાવી લેવા વડે?

...પણ જ્યારે પૈસા આપવાની વાત આવે છે, ત્યારે તે સોંદો કરે છે, ગણુતરી કરે છે,

મૈં તેનો જવાબ આપી દીધો છે. ભગવાન પાસેથી બને તેટલું કઠાવી લેવાના વિચારથી તેઓ આવતા હોય છે—સર્વ ગુણો, સર્વ શક્તિઓ, સર્વ સગવડો, સર્વ ઔશ-આરામ, બધું જ, કેટલીક વાર તો સિદ્ધિઓ પણ. તેઓ લેવા માટે આવે છે, આપવા માટે નહિ. ભક્તિનો તેમનો દેખાડો એ તેમની લેવાની દૃઢા ઉપર નાખેલો માત્ર બુરખો હોય છે. તે દૃઢાઓ વિશાળ ક્ષેત્રને આવરી લેતી હોય છે—પોતાનો ઉછાર કરવાની દૃઢા, આધ્યાત્મિક અનુભૂતિઓ પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢા, સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢા; ક્ષુદ્ર, શાન્ત, સગવડ-ભર્યું, થોડી કે વધારે સગવડોવાણું જીવન જીવવાની દૃઢા—જેમાં કોઈ ચિંતાઓ કે મગજ પર બોઝે ન હોય તેવા જીવનની દૃઢા. આમ દૃઢાઓ વિશાળ ક્ષેત્રને આવરી લેતી હોય છે. પણ જ્યારે તેઓ કંઈ આપે છે, ત્યારે તેઓ સોઢો કરતા હોય છે. તેઓ જાણતા હોય છે કે આ બધી વસ્તુઓ મેળવવા માટે થોડુંક કંઈક આપવું એ ઠીક છે; નહિ તો તે વસ્તુઓ અમને પ્રાપ્ત નહિ થાય; તેથી તેઓ ભક્તિભાવનો દેખાડો કરતા હોય છે. પણ તે માત્ર દંબ હોય છે, કારણ કે તેમાં દિલની સચ્ચાઈ નથી હોતી.

તેમની કમનસીબી એ છે કે તે દંબ કોઈને છેતરી શકતો હોતો નથી. તે દંબને સહન કરી લેવામાં આવે, પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે કોઈ તેમનાથી છેતરાય છે.

અસ્તિત્વના સર્વ ભાગોમાં સોદાબાળ હોય છે. ઉચ્ચતમ આધ્યાત્મિક અનુભૂતિઓથી માંડીને તે નાનામાં નાની ભૌતિક જરૂરિયાતો સુધી, બધે જ આપ-લેનો સોઢો હોય છે. સોઢા સિવાય આપનાર માણસ હજરમાં એક પણ નથી હોતો.

મૈં તમને જે વાર્તા કહી હતી—એવી અનેક વાર્તાઓ અહીં છે—તેનું સૌનંદર્ય એ છે કે જ્યારે તે વૃદ્ધ સ્ત્રીએ અદ્ધી કેરી આપી, ત્યારે તે જાણતી ન હતી કે એ અતિથિ શિવ ભગવાન હતા. તેણે આપવાના આનંદ ખાતર, એક સત્કાર્ય કરવા ખાતર, રસ્તે જતા લિખારીને દાન કર્યું હતું. તે જાણતી ન હતી કે તે ભગવાન શિવ છે; તે મને બદલામાં મુક્તિ કે જ્ઞાન આપશે.

(એક શિષ્ય તરફ જોઈને) તેના મનમાં હજી પણ કોઈ તોફાન રમી રહ્યું છે. તે શું છે ?

હું એમ કહેવા માગતો હતો કે આ કામનાઓ કાર્યની દૃઢાથી શરૂ થાય છે, અને ભગવાન જ તેમની દોરવણી કરતા હોય છે. પણ જ્યારે માણસ સમજે છે કે હવે કોઈ કામના ન રહેવી જોઈએ, મારે માત્ર આપી છૂટવું જ જોઈએ, ત્યારે પણ તે સાચું દાન બનતું હોતું નથી. આમ લાંબા વખત સુધી ચાલ્યા કરતું હોય છે. શા માટે ?

તે શું કહેવા માગે છે તે હું સમજી શકતી નથી. (બીજ શિષ્યને) તમે તેનો અનુવાદ કરો !

માણસ પોતાની અભીષ્ટા સાથે કામના સંમિક્ષિત કરીને શરૂઆત કરતો હોય છે.
હા, શ્રી અરવિંદે તે જ વાત લખી છે.

ત્યારે સાધકને ભાન થાય છે કે તેમાં કામના ભળી ગઈ છે; પણ તે કામના-
નો ત્યાગ કરી શકતો હોતો નથી.

(પહેલા શિષ્યને) તમે તે કહેવા માગતા હતા ?

ના ! (હસાહસ) થોડુંક.

તમે તેવું કહેવા માગતા હતા, અને થોડુંક બીજુંક કંઈક !

માતાજી, તમે કહું કે તે દંબ સહન કરી લેવાય; પણ સહન કરવાનો પણ
સમય હોય છે. જ્યારે તે સહન કરવાના સમયને વટાવી જાય, અને અટકે
નહિ—તે પ્રશ્ન છે.

પછી શું થાય છે ?

તે એમ પૂછવા માગે છે કે ત્યારે માણસે શું કરવું જોઈએ ?

આહે, છેવટે...

શું કરવું જોઈએ ? સાચા દિલના બનો.

ફળમાં હંમેશાં નાનો જીવડો રહેતો હોય છે. માણસ પોતાની જતને કહેતો
હોય છે કે ઓછ, હું તેને દૂર કરી શકતો નથી. તે વાત ખોટી છે. જે માણસ તેને
દૂર કરવા માગતો હોય, તો તે તેમ કરી શકે છે.

કેટલાક લોકો મને કહેતા હોય છે કે મારામાં સંકલ્પ-બળ નથી. તેનો અર્થ
એ થયો કે તમારામાં દિલની સરચાઈ નથી. કારણ કે જગતમાં રહેલાં બધાં સંકલ્પ-
બળો કરતાં દિલની સરચાઈ અનંતગાળી વધારે શક્તિશાળી છે. એક આંખના
પલકારામાં તે ગમે તે વસ્તુને પલટી નાખી શકે છે. તે વસ્તુને તે પકડે છે, બહાર
ઝેંચી કાઢે છે, અને પછી બધું પતી જાય છે. પણ તમે તમારી આંખો બંધ કરી
દેતા હો છો, તમારે માટે બહાનાં શોધતા હો છો.

બધો સમય તેની તે સમસ્યા આવીને ખડી થઈ જતી હોય છે.

તે પાછી આવે છે, કારણ કે તમે તેને પરિપૂર્ણ રીતે બહાર ઝેંચી કાઢી હોતી નથી.
તમે માત્ર ડાળી કાપો છો; તેથી તે ફરી ઊગે છે.

કામના અનેક ઝૂપો ધારણ કરતી હોય છે.

હા. જ્યારે જ્યારે તે આવે, ત્યારે તમારે તેને બહાર કાઢી ફેંકી દેવાની હોય છે,
ત્યાં સુધી કે જ્યારે તે ફરી આવે જ નહિ.

આપણે તેને વિષે વાત કરી છે. કચાં? ઓહ, હું ધારું છું કે તે વાત ‘લાઈટ્સ આંન યોગ’માં આવી હતી. તમે તમારી ચેતનાના એક ભાગમાંથી કામનાને બીજા ભાગમાં ધકેલી મૂકતા હો છો. ફરી તમે તેને ધકેલી દો છો. અને તે અવ-ચેતનામાં ચાલી જાય છે. પછી જો તમે સાવધાન—જગૃત નહિ હો, અને એમ માની લેશો કે મૈં કામનાને નિર્મૂળ કરી નાખી છે, તો થોડાક સમય પછી ફરી તે પોતાનું મુખ દેખાડુશે. પછી જ્યારે તમે તેને અવ-ચેતનામાંથી પણ બહાર કાઢી નાખશો, ત્યારે તે અચેતનામાં ચાલી જશે. ત્યાં પણ તેને શોધી કાઢવા માટે તમારે તેનો પીછો પકડવો પડશે.

પણ એક એવો સમય આવે છે, જ્યારે કામના નિર્મૂળ થઈ ગઈ હશે.

માત્ર માણસ હંમેશાં બહુ ઉતાવળિયો હોય છે. તે તે કામને જલદી પૂરું કરી દેવા માગતો હોય છે. જ્યારે તે પ્રગતિ કરતો હોય છે, ત્યારે તે કહેતો હોય છે કે મૈં પ્રયત્ન કર્યો, હવે મને તેનું ફળ મળવું જોઈએ.

હકીકતમાં, તેને પ્રગતિમાં આનંદ નથી, તેથી તે તેમ કરતો હોય છે. પ્રગતિમાં રહેલો આનંદ એમ કહેતો હોય છે કે (તમે તમારા લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કર્યું હોય, દા.ત. આપણે જે લક્ષ્ય રાખ્યું છે તે પાર-માનસિક જીવનનું, પાર-માનસિક ચેતનાનું). “આ તો કાલની શાશ્વતીમાં એક અવસ્થા માત્ર છે. આની આગળ બીજી કોઈક વસ્તુ પણ હશે. ત્યાર પછી ત્રીજી પછી ચોથી કોઈક વસ્તુ હશે. મારે તો હંમેશાં આગળ જવાનું જ છે.” તે તમને આનંદથી પરિપૂર્ણ બનાવી દે છે. પણ “આહ, હવે હું બેસીને આરામ લઈ શકું છું. લક્ષ્ય-પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે. મૈં જે કર્યું છે તેની હવે હું મોઝ માણીશ” —આ વિચાર કેવો નીરસ છે! તેથી માણસ તરત જ વૃદ્ધ અને વામણો બની જાય છે.

યૌવનની વ્યાખ્યા : યૌવન એટલે સતત વૃદ્ધ અને પ્રગતિ; શક્તિઓની શક્યતા-ઓની, કાર્યના ક્ષેત્રની, ચેતનાના પ્રદેશની, વીગતોમાં કાર્યની પ્રગતિની વૃદ્ધિ.

સ્વાભાવિક રીતે જ, કોઈકે મને કહ્યું કે જ્યારે માણસ વૃદ્ધ પામતો અટકી જાય છે, ત્યારે તે યુવાન રહેતો નથી, બરાબર ને? મૈં જવાબ આપ્યો, “અલબંત. હું એવી કલ્પના નથી કરતી કે માણસ શાશ્વત રીતે વૃદ્ધ પામ્યા જ કરે છે. પણ માણસ કેવળ શારીરિક કરતાં બીજી રીતે વૃદ્ધ કરી શકે છે.”

માનવ જીવનમાં, સમયના કંપિક ગાળાઓ હોય છે. તમે જેમ જેમ આગળ વધો છો તેમ તેમ કોઈક વસ્તુનો એકરૂપમાં અંત આવે છે, અને તે તેનું રૂપ બદલે છે. સ્વાભાવિક રીતે જ, અત્યારે આપણે નીસરણીના છેક ઉપરના પગથિયે આવીએ છીએ અને પછી નીચે ઉત્તરીએ છીએ. પણ એ તો સાચે જ શરમ-જનકુ

કહેવાય. તેમ ન બનવું જોઈએ. તે એક ખરાબ ટેવ છે. પણ જ્યારે આપણે વૃદ્ધિ પામવાનું પૂરું કરીએ, જ્યારે આપણે એવી ઊંચાઈ પર પહોંચીએ કે જેને આપણે શ્રેષ્ઠ કહેતા હોઈએ, ત્યારે આપણે આ વૃદ્ધિ પામવાની શક્તિને બીજી કોઈ શક્તિમાં રૂપાંતરિત કરી શકીએ, કે જે આપણા શરીરને પરિપૂર્ણ બનાવે, તેને વધારે ને વધારે બળવાન તથા નીરોગી બનાવે; તેનામાં વધુ ને વધુ પ્રતીકાર કરવાની શક્તિ આવે, અને આપણે શારીરિક સૌનંદર્ભનિંદ્રાની નમૂનો બનવા માટે શારીરિક વ્યાયામનો અભ્યાસ કરીએ. સાથે-સાથે આપણે ચારિત્યની, ચેતનાની, જ્ઞાનની, સિદ્ધિઓની, ભગવાનના સાક્ષાત્કારની, તેમના આશ્રયજનક કલ્યાણની અને સત્યની, તેમના પરિપૂર્ણ પ્રેમની પરિપૂર્ણતા લાવવા માટે ધીમે-ધીમે શરૂઆત કરીશું.

આ સતત ચાલુ રહેવું જોઈએ. જ્યારે ચેતનાની અમૃત ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય, જ્યારે આ ચેતનાનો ભૌતિક જગતમાં સાક્ષાત્કાર થાય, જ્યારે તમે આ ચેતનાના પ્રતિબિંબમાં ભૌતિક જગતનું રૂપાંતર સિદ્ધ કરો, ત્યારે તમે હજી પણ એક પગથિયા પર આરોહણ કરી શકો, અને બીજી ચેતનામાં પ્રવેશ કરો; ફરી પાછી શરૂઆત કરો.

પણ આ વાત આળસુ લોકો માટે નથી. તે પ્રગતિ ઈચ્છિતા લોકો માટે છે. તે એવા લોકો માટે નથી, કે જે આવીને કહે કે—“એહ, મૈં મારા જીવનમાં સખત પરિશ્રમ કર્યો છે. હવે મારે આરામ કરવો છે. કૃપા કરીને તમે મને આશ્રમમાં એક જગ્યા આપશો?” હું તેમને કહેતી હોઉં છું કે “અહીં નહિ. આ આરામ માટેનું સ્થાન નથી, કારણ કે તમે સખત પરિશ્રમ કર્યો છે. પહેલાંના કરતાં વધારે સખત કામ કરવા માટેનું આ સ્થાન છે.” પહેલાં હું તેમને રમણ મહર્ષિ^૧ પાસે મોકલી આપતી હતી. હું તેમને કહેતી કે ત્યાં જાઓ; ત્યાં તમને ધ્યાનમાં આરામ મળી રહેશે હવે એ શક્ય નથી એટલે હું તેવા લોકોને હિમાલયમાં મોકલું છું. હું તેમને કહું છું કે હિમાલય જઈને સનાતન બરફ સામે જેસો; તેથી તમને ઝાયદો થશે.

આજ માટે આટલું બસ છે.

૧. દક્ષિણ ભારતના એક સંત, જેમણે ૧૮૫૦ના એપ્રિલમાં પોતાનો દેહ છોડી દીધો હતો. તેમણે ધ્યાન-ચિંતન માટે એક પરંપરાગત આશ્રમની સ્થાપના કરી હતી,

૧૮ જાન્યુઆરી ૧૯૫૬

મધુર માતાજી, શ્રી અરવિંદ અહીં લખે છે કે “પ્રથમની અવસ્થામાં માણસે નિમનતર પ્રકૃતિનાં કરશો વડે કાર્ય કરવું પડે છે.”

(૪ સિન્ધેસિસ ઓઝ યોગ, પૃષ્ઠ ૭૮)

આ કાર્ય કર્યું છે, અને તે કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે?

આ કાર્યમાં એક વિધેયાત્મક બાજુ હોય છે, અને બીજી નિષેધાત્મક બાજુ હોય છે.

વિધેયાત્મક બાજુ એ છે કે માણસે પોતાની અભીષ્ટા વધારવી, પોતાની ચેતનાનો વિકાસ કરવો, પોતાના ચૈત્ય અસ્તિત્વ સાથે વધુ ને વધુ સંપર્ક સાધવા માટે અંદર જવું, પોતાના અસ્તિત્વને એકત્રિત કરવું, પોતાના અસ્તિત્વના સર્વ ભાગોને, સર્વ ગતિઓને, સર્વ ક્ષિયાઓને લઈને ચૈત્ય-ચેતના સામે મૂકવી જેથી તે બધાં કેન્દ્રના સંબંધમાં પોત-પોતાનું સાચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે; છેવટે પોતાની સર્વ અભીષ્ટાને ભગવાન પ્રત્યે સંગઠિત કરવી, ભગવાન પ્રત્યેની પોતાની પ્રગતિમાં સંગઠિત કરવી. આ વિધેયાત્મક બાજુ છે.

તેની સાથે-સાથે નિષેધાત્મક બાજુનું કાર્ય પણ માણસે કરવાનું છે, તે આ રીતે : બહારથી, અવ-ચેતનામાંથી, અચેતનતામાંથી, વાયુમંડળમાંથી આવતી સર્વ અસરોનો વિવેક-પૂર્વક અને પદ્ધતિસર ઈન્કાર કરવો—જે અસરો આધ્યાત્મક પ્રગતિમાં અવ-રોધ-રૂપ છે તેમનો માણસે આ અસરોને, સૂચનોને, આવેગોને પકડી પાડવાં અને પદ્ધતિ-પૂર્વક તેમનો ઈન્કાર કરવો. તે બધાં આગ્રહ-પૂર્વક વારંવાર આવે, તો નિરાશ ન થવું, તેમના સંકલ્પને તાબે ન થવું. સાથે-સાથે, પોતાના અસ્તિત્વમાં તેનાં ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વોનું અવલોકન કરવું, જે તત્ત્વો અસ્પષ્ટ, અહંતાપૂર્ણ, અચેતન, અથવા દુષ્ટ સંકલ્પવાળાં હોય અને જે સભાનપણે કે અભાનપણે આ દુષ્ટ અસરોને પ્રત્યુત્તર આપતાં હોય, તેમને પોતાની ચેતનામાં પ્રવેશવા ન હેવાં, કેટલીક વાર તેમાં સ્થાન જમાવવા ન હેવાં. આ નિષેધાત્મક બાજુ છે.

તે બંને બાજુઓને એકી-વખતે આચરણમાં મૂકવી. ક્ષણ અનુસાર, સંયોગ અનુસાર, આંતર તૈયારી અનુસાર, તમારે એક યા તો બીજી બાજુ પર આગ્રહ રાખવો, પણ તે બેમાંથી એક પણ બાજુને ભૂલવી નહિ.

મોટે ભાગે, એક બાજુ પર કેટલી પ્રગતિ પર બીજી બાજુનાં વિરોધી બળો આકમણ કરતાં હોય છે. એટલે, જેમ જેમ તમે વધારે પ્રગતિ કરો, તેમ તેમ તમારે વધારે સાવધાન રહેવું જોઈએ. સૌથી વધારે આવશ્યક ગુણ છે ખાંત, સહિષ્ણુતા, અને

એક પ્રકારનો આંતર ખુશ-મિજાજ, જે તમને નિરૂત્સાહ બનવા દેતો નથી, દિલગીર થવા દેતો નથી, અને સર્વ મુશ્કેલીઓનો સ્થિત-પૂર્વક સામનો કરવાનું બળ આપે છે. અંગ્રેજીમાં તેને માટે કોઈ યોગ્ય શબ્દ નથી, પણ આપણે તેને ખુશ-મિજાજ આનંદી-પણું કહી શકીએ. જો તમે તેને તમારી અંદર રાખશો, તો તમે, તેના પ્રકાશમાં, પ્રગતિમાં અવરોધ કરતી દુષ્ટ અસરો સાથે વધારે સારી રીતે યુદ્ધ કરી શકશો, વધારે સારી રીતે તેમનો પ્રતીકાર કરી શકશો.

આ કાર્ય છે. તે વિશાળ અને જટિલ છે. માણસે કોઈ પણ વસ્તુને ભૂલી જવાની નથી.

મધુર માતાજી, “ પરમાત્માએ પોતાનો પ્રકાશમય હસ્ત પોતાનાં અદ્ભુત પ્રકાશ-શક્તિ અને આનંદના પસંદ કરાયેલા માનવ-પાત્ર પર મૂક્યો છે.”

(એજન, પૃષ્ઠ ૮૧)

પરમાત્મા, પોતાના કરણું તરીકે, માનવને પસંદ કરે છે કે પછી માણસ તેમનું કરણું બનવાનું પસંદ કરે છે?

તમારી મરજી મુજબ, તમે તે બેમાંથી ગમે તે એક અર્થ ઘટાવી શકો છો. કોણે પસંદગીની શરૂઆત કરી તે કહી શકાય તેમ નથી! પણ મોટે ભાગે તે બંને વસ્તુઓ એકી-સાથે બનતી હોય છે.

જો તમે પૂર્વપરતાનો કુમ માગતા હો, તો એ વાત સ્પષ્ટ છે કે પરમાત્મા માણસની પહેલાં હોય છે, એટલે પરમાત્માએ પહેલી પસંદગી કરી હોવી જોઈએ! પણ તે પસંદગી પાર્થિવ જીવન પહેલાં થઈ ચૂકી હતી. સામાન્ય માનવ-ચેતનાના કુમમાં, બેમાંથી ગમે તે એકે પહેલી પસંદગી કરી હોય અથવા બંને જણે એકી-વખતે પસંદગી કરી હોય. હકીકતમાં, એવો સંભવ છે કે-પરમાત્માએ પ્રથમ જોયું હોય કે આ માણસ તૈયાર છે કે પેલો? પણ જે તૈયાર હોય છે, તે મોટે ભાગે તે વાત જાણતો હોતો નથી; તેથી તેના મન પર એવી છાપ પડે છે કે મૈં પસંદગી કરી છે, નિર્ણય લીધો છે. પણ તે વાસ્તવિકતા કરતાં વધારે પ્રમાણમાં મન પર પડેલી છાપ હોય છે.

એક વાર તમારી પસંદગી કરવામાં આવે, પછી તેમાં કોઈ ફેરફાર થઈ શકતો નથી; તમે પ્રયત્ન કરો છતાં પણ તમે છટકી શકતા નથી.

મધુર માતાજી, અહીં હું સમજૂતી માગું છું : “છેલ્લા સમયના ગાળામાં, કોઈ પણ પ્રયાસ કરવાનો હોતો નથી, કોઈ નિશ્ચિત પદ્ધતિ કે સાધના હોતી નથી. પ્રયાસનું અને તપસ્યાનું સ્થાન, વિશુદ્ધ અને પરિપૂર્ણ બનેલી પાર્થિવ પ્રકૃતિઝીપી કળીમાંથી ખીલેલું—પ્રગટ થયેલું પરમાત્મા-રૂપી પુણ્યનું પ્રગટી-

કરણ લે છે, જે પ્રગટીકરણ સવાલાવિક, સરળ, શક્તિશાળી, અને સુખમય હોય છે.”

(૪ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૧)

તે કાવ્યમય સ્વરૂપમાં છે.

પણ તમને તોમાં શું નથી સમજતું? તે શા માટે કળીની અને પુષ્પની વાત કરે છે?

હું આ પ્રશ્ન પૂછું છું, કારણ કે કળી તો પ્રયાસ કર્યા સિવાય પુષ્પરૂપે ખીલતી હોય છે; પણ આપણે તો પ્રયત્ન કરવો પડે છે, નહિ વારુ?

શ્રી અરવિદ કહે છે કે જ્યારે માણસ તૈયાર બન્યો હોય છે, ત્યારે આમ બને છે. તમે વિચાર કરતા થઈ જાઓ તોટલા માટે શ્રી અરવિદ લખે છે કે પ્રયત્ન સિવાય કળી ખીલે છે. એટલે જ્યારે પ્રકૃતિ તૈયાર બને છે, ત્યારે સાધકની બાબતમાં કળીના જેવું જ થતું હોય છે.

‘પ્રયત્ન’ શેને કહેવામાં આવે છે તે હું જાણતી નથી. છોડ પ્રયત્ન કરે છે કે નહિ તે નિશ્ચિત નથી. ગમે તેમ પણ, છોડમાં અભીષ્ટા હોય છે. છોડ પ્રકાશ પ્રત્યે, સૂર્ય પ્રત્યે, ખુલ્લી હવા પ્રત્યે અભીષ્ટા કરતા હોય છે, અને તેથી તે ઉગતા હોય છે.

એ એક પ્રકારની હરીફાઈ હોય છે. જો કોઈ માણસ ધણા છોડવાળા જ ગલમાં કે ઉધાનમાં જય, તો તેને જણાશે કે છોડોમાં પ્રકાશને તથા ખુલ્લી હવાને પહોંચવા માટે માંદ્યોમાંદ્ય હરીફાઈ ચાલતી હોય છે. તે જેવું તે સાચે જ આશ્ર્યોજનક છે.

શ્રી અરવિદ એમ કહેવા માગે છે કે જ્યારે માણસે પૂરી તૈયારી કરી લીધી હોય છે. જ્યારે પ્રકૃતિ તૈયાર બની હોય છે, ત્યારે છેલ્લી ગતિ સ્વરૂપું ખીલવા સમાન હોય છે, તેમાં કશો પ્રયત્ન કરવાનો હોતો નથી, તે એક પ્રત્યુત્તર-રૂપ હોય છે. તે અસ્તિત્વમાં થતું એક દિવ્ય કાર્ય હોય છે. માણસ તૈયાર હોય છે, કાણ આવી પહોંચે છે, અને કળી ખીલી ઉઠે છે.

નેમ છોડોમાં હોય છે તેમ, બાળકોમાં પણ વૃદ્ધ માટે અભીષ્ટા હોય છે? હા—ધણી વાર તે સચેતન હોય છે; તેમને ઊંચા થવું ગમતું હોય છે.

શું ઊંચા થવું કે ટૂંકા—તે તેમની અભીષ્ટા પર આધાર રાખે છે?

અમુક સમયે. હા. મેં એવાં બાળકો જોયાં છે, નેમનામાં વૃદ્ધ પામવા માટે બળવાન સંકલ્પ હતો, અને તેથી તે ઊંચાં બન્યાં હતાં.

બાળક ન હોય તેવા માણસો પર પણ તેની અસર થતી હોય છે. મેં એવા ૨૫ વર્ષની ઉમરના માણસો જોયા છે, જે વધારે ઊંચા બન્યા હતા, કારણ કે તેમને

વધારે ઊંચા બનવાની ખૂબ દુરદુરી હતી. હું તેવા લોકો વિષે વાત નથી કરતી, કે જેઓ વ્યાયામ કરતા હતા, કારણ કે વ્યાયામથી માણસો પોતાના શરીરમાં ખૂબ ફેરફાર કરી શકે છે. હું અભીષ્ટાની, આંતર સંકલ્પની પણ વાત નથી કરતી. ૨૫ વર્ષ સુધી શરીર પૂરતું સ્થિતિસ્થાપક હોય છે. પાછળથી માણસે શારીરિક વ્યાયામ જેવી વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓનો આશ્રય લેવો પડે છે. જે તે જ્ઞાનપૂર્વક અને પદ્ધતિ-પૂર્વક કરવામાં આવે, તો અદ્ભુત પરિણામો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પણ હમેશાં તેની પીઠમાં સંકલ્પ હોવો જોઈએ. તે બહુ અગત્યની વસ્તુ છે. એક પ્રકારની જરૂરી અભીષ્ટા હોવી જોઈએ, જ્ઞાન અને શક્ષા હોવાં જોઈએ, જેવી માણસ જરૂર ન બની જય.

છોડ જેમ મૂળના બીજથી મર્યાદિત છે તેમ માણસ પોતાની જતિથી મર્યાદિત હોય છે. છીતાં પણ પરિવર્તન માટે વિશાળ ક્ષેત્ર છે. દા. ત. મૌધ્યાં એવાં બાળકો જોયાં છે, જે તેમનાં માત-પિતા કરતાં વધારે ઊંચાં હતાં, અને જે સાચી રીતે વધારે ઊંચાં બનવા માગતાં હતાં. અલબર્ટા, તે અમુક પ્રતિરોધની સામેની વસ્તુ હતી, અમુક મર્યાદાઓમાં હતી; પણ માણસ મર્યાદાને થોડીક હંદાવી શકે છે.

આનુવંશિકતાના સિદ્ધાંત અનુસાર, એમ કહેવાય છે કે આનુવંશિકતા પેઢીઓ સુધી વિસ્તરતી હોય છે. કેટલાંક કુટુંબોમાં, કમથી કમ એક સભ્ય ઊંચો ન હતો, કે જે પૌત્રોની અને પ્ર-પૌત્રોની ઊંચાઈને પ્રમાણિત ઠેરવી શકે.

મધુર માતાજી, શારીરિક રીત કરતાં બિન્ન રીતે છોડ જિગી શકે?

છોડોમાં મહાન પ્રાણ-શક્તિ હોય છે. તે પ્રાણ-શક્તિ ખૂબ કાર્ય કરતી હોય છે. વળી તે જતિની એક પ્રતિભા હોય છે, જે ચેતના છે. છોડોમાં સક્રિય ચેતના કાર્ય કરતી હોય છે.

જતિની પ્રતિભામાં ચૌત્યિક અસરને પ્રત્યુત્તર આપવાની શરૂઆત હોય છે. અમુક પુણ્યોમાં સ્પષ્ટ રીતે ચૌત્યિક વલણની અને છોડોમાં અભીષ્ટાની અભિવ્યક્તિ હોય છે, જે બહુ સભાન નથી હોતી, પણ સ્વયંભૂ આવેગ જેવી હોય છે.

તે વાત તદ્દન નિશ્ચિત છે કે જે તમને કોઈ છોડ માટે ખાસ પ્રેમ હોય, જે ભૌતિક દરકાર રાખવા ઉપરાંત તમે તેને પ્રેમ આપતા હો, તેના પ્રત્યે નિકટતા અનુભવતા હો, તો તેની અસર તે છોડ પર પડે છે. તે વધારે સંવાદમય અને સુખમય રીતે ખીલી ઊંઠે છે, તે વધારે સારી રીતે ઊંગે છે, લાંબું જીવે છે. આ બધું છોડના પોતાના પ્રત્યુત્તર-રૂપે બનતું હોય છે, એટલે, છોડોમાં અમુક ચેતનાની હાજરી હોય છે; છોડને ચોક્કસ પ્રાણિક અસ્તિત્વ હોય છે.

માતાજી, છોડને પોતાનું વ્યક્તિત્વ હોય છે? મરણ પછી તે પુનર્જન્મ પામે છે?

એમ બની શકે; પણ તે આકસ્મિક હોય છે.

કેટલાંક ખાસ વૃક્ષો છે, જે લાંબા સમય સુધી જીવ્યાં છે, અને જે અચેતન અસ્તિત્વનું, પ્રાણિક અસ્તિત્વનું નિવાસ-સ્થાન બની શકે છે. મોટે આગે પ્રાણિક સત્ત્વો અથવા તો જંગલમાં રહેતાં પ્રાણિક ભૂમિકાનાં અમુક સત્ત્વો વૃક્ષોનો આશ્રાય લેતાં હોય છે. પ્રાણિક ભૂમિકાનાં અમુક સત્ત્વો જળમાં રહેતાં હોય છે. એવી પ્રાચીન પુરાણ-કથાઓ છે, પણ તે હકીકતો પર આધારિત હતી.

છોડ તે સત્ત્વનું નિવાસ-સ્થાન અથવા આશ્રાય-સ્થાન હોય છે, પણ તે છોડે તે સત્ત્વનું સર્જન કર્યું હોતું નથી?

(મૌન)

ભગવાન વડે પસંદગી પામેલું પ્રાણી જન્મથી જ તે વાતને જાણી શકે ? જન્મથી પહેલાં પણ.

કદાચ તેનો જન્મ તે પસંદગીનું પરિણામ હોય છે. મોટે ભાગે એમ જ બનતું હોય છે. પણ તેના જીવનમાં ગમે તે સમયે પણ આ બની શકે. પણ પૂર્વ-નિશ્ચિત થયેલા લોકો માટે, જન્મ પહેલાં તેમ બનતું હોય છે. મોટે ભાગે, તેઓ એક ખાસ આશ્રાય સાથે, ખાસ હેતુ માટે પૃથ્વીમાં આવતા હોય છે.

આમ તમારી બાબતમાં બન્યું છે કે કેમ, તે જાળવાની તમને ખૂબ દુર્ઘટા છે, નહિ વારુ ? (હસાહસ) ઠીક, તે શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરો. આ પ્રકારની આંતર અભીષ્ટા રાખો, ધ્યાન કરો, અને પછી પ્રયત્ન કરો. જે તમને પરિણામ પ્રાપ્ત થાય તો મને કહેઓ; તે સાચું છે કે નહિ તે હું તમને કહી આપીશ.

(બીજ શિષ્ય તરફ જોઈને) તેના મનમાં હજ કાંઈક છે !

માતાજી, છેલ્લા વાક્ય વિષેના પ્રુશનને ચાલુ રાખો : “પરમાત્માઓ પોતાનો પ્રકાશમય હસ્ત, પોતાના અદૃભુત પ્રકાશના, પસંદગી પામેલા, માનવ-પાત્ર પર મૂક્યો છે.”

હા.

આ વાત સામાન્યપણે બધાને લાગુ કરી શકાય કે પછી લાખોમાં એક જગુ માટે જ ?

‘સામાન્યપણે’નો તમે શો અર્થ કરો છો ? પૃથ્વી પરનો દરેક જગુ ? તમે એવો અર્થ કરો છો ?

અભીષ્ટા રાખતા અને યોગ કરતા, બધા માણસો, કે પછી તે વાત માત્ર એક જ માણસને લાગુ પડે છે ?

એહ, હવે તમારો પ્રશ્ન નિશ્ચિત આકાર ધારણ કરતો જય છે! (હસાહસ) ભગવાન માત્ર એક ૮૪ વ્યક્તિને પોતાના આવિભર્વ માટે પસંદ કરે છે કે ધારણને? ભગવાન કેટલાકને પસંદ કરે છે.

પણ આમાંથી ચઢતો-ઉિતરતો કુમ હોય છે. જો તે સાચા કુમને માણસ ન જાણે, તો તે આધ્યાત્મિક જીવનની કશી વાત સમજી શકતો નથી.

આજ-કાલ આ વસ્તુ ફેશનમાં નથી. તે એક એવી વસ્તુ છે, કે જેનો પક્ષ માનવ-વિચાર લેતો હોતો નથી. પણ આધ્યાત્મિક દાખિલનુંથી જોતાં, તે આપો-આપ બનતી, સ્વયંભૂ, અ-વિવાદાસ્પદ હકીકત છે. એટલે જે ચઢતો-ઉિતરતો કુમ સત્ય હોય, તો તેમાં દરેકને માટે સ્થાન છે. પોતાના સ્થાનમાં, દરેક વ્યક્તિ માટે તેનું વ્યક્તિગત સત્ય પરમ હોય છે. અર્થાત્ દરેક તત્ત્વ, જે પોતાના સ્થાનમાં સાચી રીતે છે, તેને ભગવાન સાથે સમગ્ર અને પરિપૂર્ણ સંબંધ હોય છે. વળી ચઢતો-ઉિતરતો કુમ પણ તદ્દન પરમ હોય છે. પણ આધ્યાત્મિક જીવન સમજવા માટે માણસે પ્રથમ આ કુમને સમજી લેવો જોઈએ. તે બહુ સહેલું નથી.

દરેક જાણ પોતામાં ભગવાનની પરિપૂર્ણ અભિવ્યક્ત હોઈ શકે—પણ શરત એટલી કે તે પોતાનું સ્થાન જાણે અને તેને ચીટકી રહે.

અને જો તેઓ તે ચઢતા-ઉિતરતા કુમને ન જાણે, તો તેઓ આ વાતને ન જાણી શકે?

પણ તેઓ ચઢતા-ઉિતરતા કુમને રહે છે તે જાણવાની તેમને જરૂર નથી. જો તે ભૌતિક (શારીરિક) રીતે આધ્યાત્મિક સંધનું સંગઠન કરવા માગતો હોય, તો તેને ચઢતા-ઉિતરતા કુમને સાકાર બનાવવો પડે છે. પણ અત્યારના જગતમાં મોટે ભાગે આ કુમમાં એટલી બધી ખાલી જગ્યાઓ છે. કે તે એક ગુંચવાડા-રૂપ લાગે છે.

પરિપૂર્ણ ચઢતો-ઉિતરતો કુમ એ સમગ્ર કુમ છે. તેને દેશ-કાળ સાથે કશો સંબંધ હોતો નથી. પણ જ્યારે તમે શારીરિક રીતે—ભૌતિક રીતે તેને સાકાર કરવા માગતા હોછો, ત્યારે તે ખૂબ કઠિન બની જય છે. તે એક એવું કપડું વણવાની કિયા છે, જેમાં અનેક છિદ્રો હોય, તે છિદ્રો સર્વ-સાધારણ સંવાદિતામાં ભાગ પાડતાં હોય છે. શેતરંજના પાટિયા પર હંમેશાં માણસે ખૂટતા હોય છે, પગથિયાં ખૂટતાં હોય છે, સોગટાં ખૂટતાં હોય છે. આ બધું ખૂટતું હોય છે. તેથી તે ગરબડ-ગોટાળા જેવું લાગતું હોય છે. પણ જો દરેક વસ્તુને અભિવ્યક્ત કરવામાં આવે—દરેક વસ્તુ પોતાના યોગ્ય સ્થાને હોય, તો પરિપૂર્ણ સંવાદિતા અને પરિપૂર્ણ ચઢતો-ઉિતરતો કુમ પ્રગટે.

આ ભૌતિક વિશ્વમાં નહિ, પણ આવિભાવ પામેલા વિશ્વમાં કયાંક આ પરિપૂર્ણ ચઢતો-ઉિતરતો કુમ છે, તે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પણ હજી તે પૃથ્વી પર પ્રગટ થયો નથી.

કદાચ પાર-માનસિક રૂપાંતરનું આ એક પરિણામ હશે. જગત પરિપૂર્ણ, સ્વયંભૂ, તાત્ત્વિક રીને સત્ય, ચઢતા-ઉિતરતા કુમના આવિભાવ માટે તૈયાર બનશે. તેમાં કોઈ પ્રકારનું દબાગું નહિ હોય. તેમાં દરેક જણ પોતાની પરિપૂર્ણતાથી સભાન હશે.

માતાજી, આધ્યાત્મિક ચઢતા-ઉિતરતા કુમનો ચોક્કસ અર્થ થો છે ? કારણ કે, કુમમાં નીચા-ઉંચાનો ભેદ સૂચિત થાય છે, નહિ વારું ?

હા, અને તે તદ્દન ખોટું છે. અર્થાતું ભૌતિક રીતે તે તેમ હોય છે. પણ હું અને ચઢતો-ઉિતરતો કુમ નથી કહેતી.

તો પછી ચઢતો-ઉિતરતો કુમ ઓ શું છે ?

તે દરેક વ્યક્તિની ખાસ પ્રકૃતિનાં કાર્યોનું તથા કિયામાં તેના પ્રગટી-કરણનું સંગઠન છે.

આપણે ધણી વાર સરખામણીઓ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ તે નિરર્થક હોય છે. કારણ કે જે વસ્તુઓને આપણે શારીરિક રીતે જાળીએ છીએ તેમાંની કોઈ પણ વસ્તુ એ સ્થિતિનો પ્રત્યુત્તર આપી શકે તેમ નથી. તમે કહો છો તેમ, તેમાં હંમેશાં ઉંચા-નીચાના ભેદની ભાવના આવી જાય છે. કેટલાક લોકોએ ચઢતા-ઉિતરતા કુમની સરખામણી શરીરની વિવિધ કિયાઓ સાથે કરી છે. પણ તે હંમેશાં એવો ઝ્યાલ આપે છે કે મસ્તક ઉપર છે અને પગ નીચે—તળિયા પર છે. એટલે તે એક અનિષ્ટ બની જાય છે !

દરેક તત્ત્વ એકી વખતે સમગ્ર ભગવાન છે. તો પછી આપણે ચઢતા-ઉિતરતા કુમની વાત કેવી રીતે કરી શકીએ ?

દરેક તત્ત્વને ભગવાન સાથે સીધો અને પરિપૂર્ણ સંબંધ હોય છે.

પણ શું તે સમગ્ર ભગવાન ન બની શકે ?

હા. બધા ભગવાન બને છે, પણ ભગવાનની સમગ્રતા નહિ, કારણ કે ભગવાન સર્વ કંઈ છે. તમે ભગવાનનો એક ટૂકડો લઈને એમ જ કહી શકો કે આ ભગવાન છે. છતાં પણ, પોતાની આધ્યાત્મિક ચેતનામાં, દરેક જણને ભગવાન સાથે પરિપૂર્ણ સંબંધ છે, અર્થાતું દરેક જણ યથાશક્ય પરિપૂર્ણ રીતે ભગવાન છે. પણ ભગવાનનું પુનર્નિર્મણ કરવા માટે સમગ્ર ભગવાન આવશ્યક છે. તે જ વસ્તુ ચઢતા-ઉિતરતા કુમનું હાઈ છે. પણ દરેક જણ પોતામાં પરિપૂર્ણ છે, અને તેથી તેમાં ઉંચા-નીચાની

લાગણીને કોઈ સ્થાન નથી.

મને નથી લાગતું કે માનવ માનસિકતા એ વસ્તુને સમજી શકે. મને લાગે છે કે તે વસ્તુ જીવવી જોઈએ. એક વાર તે જીવાય, પછી તે તદ્દન સરળ બની જાય છે, તે તેજોમય રીતે સરળ લાગે છે. પણ મન વડે તેને સમજવું એ શક્ય નથી, કારણ કે દરેક વસ્તુને સમજવા માટે મનને પૃથક્કરણ અને વિભાજન કરવું પડતું હોય છે; નહિ તો તે સમજ જ શક્તનું હોતું નથી, તે ગુંચવાઈ જાય છે. તેની કાર્ય કરવાની રીત વડે જ, તે સમજવા અશક્તિમાન બની જાય છે.

(મૌન)

મધુર માતાજી, જ્યાં હકીકતનો આવિભાવ થયો હોતો નથી, ત્યાં સુધી એમ કેવી રીતે કહી શકાય કે તે સિદ્ધ થઈ ગઈ છે? દા. ત. જ્યારે કશું જ દેખાતું હોતું નથી, ત્યારે એમ કેવી રીતે કહી શકાય કે ભગવાને અમુક કરણને પસંદ કર્યું છે?

હા, અંદર, હજુ સુધી આવિભાવ નહિ પામેલા જગતમાં નિર્ણય લેવાઈ ગયો હોય છે; પણ તેણે સપાઠી પર બહાર આવવું પડે છે.

તે ભારતની સ્વતંત્રતા જેવી વાત છે, જેને વિષે મૈં તમને અનેક વાર કહ્યું છે. અમુક ભૂમિકા પર ગયા પછી મેં શ્રી અરવિંદને કહ્યું હતું કે ભારત સ્વતંત્ર છે. મૈં એમ કહ્યું ન હતું કે ભારત સ્વતંત્ર બનશે. જ્યારે તે સિદ્ધ હકીકત હતી તેની અને પૃથ્વી પર ભૌતિક જગતમાં તે સ્વતંત્રતા આકાર બની તે બેની વચ્ચે કેટલાં વધેની જરૂર પડી હતી? મેં ૧૯૧૫માં કહ્યું હતું, અને ભારત ૧૯૪૭માં આજાદ બન્યું, અર્થાત્ તર વર્ષ પછી. તે પ્રતિરોધનું આબેહૂબ ચિત્ર છે.

વ્યક્તિ માટે પણ તેવી જ વાત છે. કેટલીક વાર તે અનેક વધો લે છે, અને કેટલીક વાર તે ખૂબ ઝડપથી ગતિ કરતું હોય છે.

તમે કહો છો કે મૈં ભારતને આજાદ જોયું.

ના, મેં જોયું ન હતું, પણ આજાદ ભારતને જાણ્યું હતું.

તમે શ્રી અરવિંદને કહ્યું હતું કે ભારત આજાદ છે. તે ભારત એક સમગ્ર-રૂપે આજાદ હતું કે પછી અત્યારે છે તેમ બે ટૂકડાઓમાં ?

મારો કહેવાનો અર્થ એ હતો કે ૧૯૪૭માં બન્યું તેમ પરદેશી શાસન ચાલ્યું જશે. બસ, એટલું જ. મૈં તેની નૌતિક અથવા આધ્યાત્મિક સ્વતંત્રતાની વાત કરી ન હતી. મૈં માત્ર એટલું જ કહ્યું હતું કે ભારત પરદેશી શાસનમાંથી મુક્ત હતું. શ્રી અરવિંદે મને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, તેનો જવાબ પણ મૈં તે જ ભૂમિકા પરથી આપ્યો

હતો કે “હસા નહિ થાય. કાન્ત વગર જ આજાઈ આવશે. અંગ્રેજો પોતે જ રાજ્યભૂષીથી ભારત છોડી જશે, કારણ કે વિશ્વના સંજોગો તેમને માટે બહુ ગરમા-ગરમ બની જશે—” માત્ર એટલો જ મુદ્રો હતો; આમાં કોઈ આધ્યાત્મિક પ્રશ્ન ન હતો.

ઘટનાઓ તે રીતે જ બની. શ્રી અરવિંદને મેં ૧૯૧૫માં કહ્યું હતું. તે ઘટના ત્યાં નિશ્ચિત બની ચૂકી હતી. મેં કોઈ અનુમાન કર્યું ન હતું; આગાહી કરી ન હતી. તે એક હકીકિત હતી.

સ્થાપિત હકીકિત અને આંતર સાક્ષાત્કાર વચ્ચે જે સમયના ગાળાની જરૂર છે, તેનું ચોક્કસ ચિત્ર આ વાત આપે છે. વ્યક્તિ માટે પણ તે જ વાત છે. તેની પસંદગી કરવામાં આવી છે. તેણે પસંદગી કરી છે. તેણે ભગવાનની પસંદગી કરી છે અને તેની પસંદગી થઈ છે — તેનો નિર્ણય થઈ ચૂક્યો છે; તે ચોક્કસ સાકાર બનવાનું જ; માણસ પ્રયત્ન કરે તો પણ તે છટકી જઈ શકતો નથી. માત્ર, તેને ખૂબ લાંબો સમય લાગે.

માતાજી, હું પૂછ્યા હતો... (હસાહસ) તમે કહ્યું કે ભારત ૧૯૧૫માં આજાદ હતું. પણ ત્યારે તે એ પ્રકારે આજાદ હતું, જેમ તે અત્યારે છે? કારણ કે ભારત સમગ્ર રૂપે સ્વતંત્ર નથી; તેના ભાગલા પડી ગયા છે. ઓહ, ઓહ! તમારે તે જાળવું હતું.

તે વખતે વીગતો ત્યાં ન હતી. તે અન્યથા બને તેવી શક્યતા હતી. જ્યારે શ્રી અરવિંદે તેમને અમુક વસ્તુ કરવાનું કહ્યું, તેમને સંદેશ^૧ મોકલ્યો, ત્યારે તે જાળતા હતા કે જે પાછળથી બન્યું તેને દૂર રાખવું એ શક્ય હતું. જે નેતાઓએ શ્રી અરવિંદની સલાહ માની હોત, તો ભારતના ભાગલા ન પડ્યા હોત. એનો એ અર્થ થયો કે ભાગલા એ ભવિતવ્યતાનું નિર્માણ ન હતું. પણ માનવી વિકૃતિકરણ હતું. તે માનવી વિકૃતીકરણ હતું એ વાત નિઃશંક છે.

૧. ૧૯૪૨માં બ્રિટિશ સરકારે સર સ્ટેફ્ફાર્ડ કિપ્સ મારફતે પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો હતો, જેમાં ભારતને આજાદી આપવામાં આવી ન હતી, પણ આજાદી પ્રત્યે દોરી જ્ય તેવી શરતો મંજૂર કરવામાં આવી હતી. શ્રી અરવિંદે ખાસ તકલીફ લઈને દિલ્હી એક ખાસ દૂત મોકલ્યો હતો, જે અમુક જવાબદાર લોકોને ખાતરી કરાવે કે એ પ્રસ્તાવને સ્વીકારવામાં આવ્યો હોતો, તો ભારતના ભાગલા અને તે સમયે બનેલા અત્યારો દૂર કરી શકાયા હોતો.

તો પછી ઓમ કેવી રીતે કહી થકાય કે ભગવાનના નિર્ણયને પલટી થકાતો નથી ?

શું ?

જો ભગવાને પસંદ કર્યું હતું કે ભારત આજાદ થશે...

ના, ના. મારા બાળક, તે વાત તે પ્રકારની નથી ! (હસાહસ)

તે એક હકીકિત છે, એટલું જ. ભગવાન જ ભારત છે, ભગવાન જ આજાદી છે, ભગવાન જ પરતંત્રતા છે, ભગવાન જ બધું છે. તો પછી ભગવાન કેવી રીતે પસંદગી કરે ?

(મૌન)

હું તમને સલાહ આપું છું કે ત્યાં ઉદ્વિર્માં જાઓ અને જુઓ; પછી તમે સુમજશો. જ્યાં સુધી તમે નીસરણીને છેલ્લે પગથિયે ચઢયા નથી, ત્યાં સુધી તમારે માટે સુમજવું એ કઠિન છે.

૨૫ જાન્યુઆરી ૧૯૫૬

“જીવન ઓકલું જ આપણા યોગનું ક્ષેત્ર છે; દૂર દૂરની, મૌન, ઊધર્વીકૃત, આનંદ-પૂર્ણ, પરાતપર નહિ. તેનો કેન્દ્રીય હેતુ આ હોવો જોઈએ : આપણા ઉપરછલા, સંકુચિત, ભેદમય વિચાર-દર્શન-લાગણી અને અસ્તિત્વના માનવી પ્રકારનું રૂપાંતર ગણન, વિશાળ, આધ્યાત્મિક ચેતનામાં, સમન્વયી આંતર તથા બાધ્ય અસ્તિત્વમાં, આપણા સામાન્ય માનવજીવનનું દિવ્યજીવનમાં રૂપાંતર થવું જોઈએ.”

(૪ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૨)

મધુર માતાજી, જ્યારે અતિ-મનસ્સ અવતરણ કરશે, ત્યારે જ દિવ્ય જીવનનો પ્રકાર પૃથ્વી પર પ્રસ્થાપિત થશે ?

હું એમ માનું છું. બીજી રીતે તે બને એ શક્ય નથી. પણ તે એક બહુ સાપેક્ષ પ્રશ્ન છે. કદાચ આપણું જીવન, તદ્દન દિવ્ય બન્યા સિવાય, જરાક વધારે દિવ્ય બની શકે.

જીવનના દિવ્ય પ્રકારનો તમે શો અર્થ કરો છો ?

આપણે હંમેશાં તેને દિવ્ય કહીએ છીએ, જે આપણે અત્યારે નથી પણ જે આપણે બનવા માગીએ છીએ. જે આપણને આપણે જે કંઈ કર્યું હોય છે અને જે કંઈ આપણે કરી શકીએ તેમ છીએ એમ આપણને લાગે છે તેના કરતાં અનંતગાળું અધિક —શ્રોષ લાગે છે, જે આપણા ઘ્યાલોને અને અત્યારની શક્યતાઓને વટાવી જઈ પર રહેલું લાગે છે, તેને આપણે ‘દિવ્ય’ કહીએ છીએ.

આ હું મશકરી-રૂપે નથી કહેતી, પણ એટલા માટે કહું છું કે મને તદ્દન ખાતરી છે કે જે આપણે કેટલાંક હજાર વર્ષ પાછા જઈએ, જ્યારે લોકો ભગવાન વિષે કથન કરતા હતા—હું માનું છું તેમ જે તેમણે ભગવાન વિષે કથન કર્યું હોય—, તો તેઓ અતિ-મનસ્સુના દેવોની સ્થિતિ જેવી સ્થિતિનું કથન કરતા હતા. અત્યાર સુધી આ અતિ-મનસ્સુના દેવોએ સ્પૃષ્ટ રીતે નિયમન કર્યું છે, અને ધાર્ણા વખત સુધી પૃથ્વી પર ધાર્ણી વસ્તુઓનું નિમણ કર્યું છે. પણ હવે તે દેવોની સ્થિતિનો પ્રકાર આપણને પાર-મનસ્સ કરતાં ખૂબ નિમન કોટિનો લાગે છે. અત્યારે આપણે આ પાર-મનસ્સ ને જ ભગવાન કહીએ છીએ, અને તેને પૃથ્વી પર નીચે લાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. કદાચ અત્યારે આપણને અતિ-મનસ્સ જે પ્રકારનું લાગે છે, તે જ પ્રકારનું હજારો વર્ષ પછી પાર-મનસ્સ આપણને લાગશે.

હું ખાતરી-ધૂર્દક માનું હું કે પોતાની આત્મ-અભિવ્યક્તિમાં ભગવાન પ્રગતિ-શીલ છે. આવિભાવથી બહાર, આપણે તેમની કલ્પના કરી શકીએ તેમ નથી. પણ જ્યારે તે આ પ્રકારના સતત ભાવમાં પોતાની જતતે પ્રગટ કરે છે, ત્યારે તે પોતાની જતને વધારે ને વધારે પ્રગટ કરતા રહે છે—જ્ઞાને કે પોતાના અસ્તિત્વની સૌથી વધારે સુંદર વસ્તુઓને અંત-ભાગ માટે રિઝર્વ ન રાખતા હોય.

જેમ જેમ જગત પ્રગતિ કરે છે, તેમ તેમ જગતમાં ભગવાન જે અભિવ્યક્ત કરે છે તે આપણે જેને વધારે ને વધારે દિવ્ય કહીએ તેવું બનતું જય છે.

તેથી બાબુ અને ઉત્કાન્તિમય ચેતનાવાળા લોકોને સમજવવા માટે શ્રી અરવિંદે પાર-મનસ્ય શબ્દ વાપર્યો છે. જે લોકોને પૃથ્વીએ કેવી રીતે વિકાસ સાધ્યો છે તેનો કાઈક ખ્યાલ છે, તેમને સમજવવા માટે શ્રી અરવિંદે પાર-મનસ્ય શબ્દ વાપર્યો છે, કારણ કે તે કાઈક એવું છે કે ને આ બધાથી પર હોવાનું છે, માનવ-સર્જનથી અધિક છે, માનવથી—જેને શ્રી અરવિંદ હંમેશાં માનસિક પ્રાણી કહે છે તેનાથી—પર છે. જે આવવાનું છે તે માનવ કરતાં વધારે મહાન અને વધારે સારું હશે. તેથી શ્રી અરવિંદ તેને પાર-મનસ્ય કહે છે. પણ આપણે એમ કહી શકીએ કે તે કાઈક અત્યાર પહેલાં પ્રગટેલી વસ્તુ કરતાં વધારે દિવ્ય છે.

આજે મૈં જે ભાગનું વાચન કર્યું તેમાં શ્રી અરવિંદ પોતે જે કહે છે કે તે અનંત છે, તેને મર્યાદાઓ નથી.^૧ અર્થાતું, હંમેશાં વૃદ્ધિ પામતી પરિપૂર્ણતા હશે. અત્યારે જે આપણને અપૂર્ણ લાગે છે, તે એક એવી પરિપૂર્ણતા હશે, કે જેને માટે, પૃથ્વીના ઈતિહાસમાં, અમુક યુગોએ અભીષ્ટા સેવી હશે.

આ પ્રગતિ અટકી જય તેવું કોઈ કારણ નથી. જે તે અટકી જય, તો બધું પતી ગયું ગણાય. તે એક નવો પ્રલય હોય.

માતાજી, હું આ સમજ્યો નથી : “વિચાર વડે, સંકલ્પ વડે, લાગણી વડે, કામના વડે, કાર્ય વડે, અને પરમ દિવ્ય આત્મા-પ્રાપ્તિના લક્ષ્ય પ્રત્યે દોરી જતી અનુભૂતિ વડે, ચેતનાનો અર્થ-પૂર્ણ વિકાસ સાધવા માટે, માનસિક પ્રાણી—માનવ આ ભૌતિક શરીરમાં પ્રવેશ્યો છે.”

(ધ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૨-૮૩)

માનસિક પ્રાણીએ શા માટે ભૌતિક દેહ ધારણ કર્યો છે? તમે શું તે પૂછવા માગો છો?

શ્રી અરવિંદ કહે છે કે “પરમ દિવ્ય આત્મ-પ્રાપ્તિના અંત પૃત્યે દોરી જતી...”.

૧. “અનંત પ્રગતિમાં, કોઈ પણ જગ્યાએ લક્ષ્યની વાત કરવી તે અમુક દિદ્ધિ-બિદ્ધુથી જોતાં એક ભૂલ પણ હોય.”

દિવ્ય સંશોધના એ પોતામાં ભગવાનની સંશોધના છે. તેથી માનસિક પ્રાણીએ—માનવે (કારણ કે માનવના ભૌતિક દેહમાં માનસિક સત્તુ હોય છે; તે શરીરમાં પ્રગટ થયેલું માનસિક સત્તુ છે) દેહ ધારણ કર્યો છે, તે માનવ બન્યો છે, જેથી તે પોતામાં ભગવાનની હાજરીને શ્રોધી શકે.

શા માટે? તમે પૂછો છો—શા માટે? તે સમજવાનો એક રમ્ભૂજ પ્રકાર છે.
(હસાહસ)

મને અત્યારે યાદ નથી કે શ્રી અરવિંદ તે વાત અહીં સમજવે છે કે નહિ. પણ એક વાત નિશ્ચિત છે કે પદાર્થતત્ત્વમાં ભગવાનની હાજરી, જે ચૈત્ય અસ્તિત્વના નિર્માણનું ઉદ્ગમ-સ્થાન છે, તે એક અદ્ભુત વસ્તુ છે, તે પૃથ્વી પરના જીવનનો એક ખાસ અધિકાર છે.

ખગોળ-શાસ્ત્રના દાટિબિંદુથી જોતાં, આપણી પૃથ્વી, સર્વ નક્ષત્રોની અને જગતોની મધ્યમાં, માત્ર એક નાનકડો નગણ્ય ગ્રહ છે. પણ આ વાત મૈં પહેલાં અનેકવાર કહી છે કે આપણી પૃથ્વી દિવ્ય રૂપાંતરના કાર્ય માટે એકાગ્રતાનું બિંદુ બને, વિશ્વનું પ્રતીક બને તેટલા માટે સર્જેઈ છે.

તેથી વિશ્વોના બધા પદાર્થ-તત્ત્વ કરતાં વધારેમાં વધારે અસ્પષ્ટ અને અચેતન પૃથ્વી-પદાર્થ-તત્ત્વમાં દિવ્ય ચેતનાએ સીધી ડૂબકી મારી છે. પરમ ઉદ્ગમ-સ્થાનમાંથી આ ખૂબ-ખૂબ જુડ એવા પદાર્થ-તત્ત્વમાં, વચ્ચગાળાની અવસ્થાએ માંથી પસાર થયા સિવાય, ભગવાનની ચેતનાએ સીધી-સટ ડૂબકી મારી છે. પરિણામે બે છેડાએ—ભગવાન અને ખૂબ-ખૂબ અચેતન પદાર્થ-તત્ત્વ એક-બીજાનો સ્પર્શ કરે છે, અને ત્યાં વૈશ્વક વર્તુણ બુંધ થઈ જાય છે. તેથી પાર્થીવ જીવન ભગવાનથી સભાન બનવાનો સૌથી વધારે સહેલો અને ઝડપી ઉપાય છે.

તે એટલી બધી સાચી વાત છે કે જ્યારે મહાન વૈશ્વક વ્યક્તિઓને મૂળ ઉદ્ગમ-સ્થાન સાથે—પરમાત્મા સાથે એકતા સાધવી હોય છે, ત્યારે તેઓ ભૌતિક શરીર ધારણ કરે છે, કારણ કે તે તેમને માટે વધારે સગવડ-ભર્યું હોય છે, વિશ્વની બીજી કોઈ પણ અસ્તિત્વની અવસ્થા કરતાં માનવ-દેહમાં તે પ્રાર્મિ વધારે ઝડપથી અને વધારે સારી રીતે કરી શકાય છે.

માનવ-દેહમાં નીચે આવીને ભગવાનની હાજરી અનુભવવી તે વધારે ઝડપી અને વધારે સહેલું છે. સર્વ પોતાના પુચ્છને બચ્કું ભરે છે તેની કલ્પના કરો. તે એક વર્તુણ બનાવતો હોય છે, નહિ વારુ? એટલે જે કોઈને ભગવાન સાથે એકતા પ્રાપ્ત કરવી હોય, તો શરીરનાં બધાં અંગો પર ફરી વળવા કરતાં પુચ્છમાં પ્રવેશ ઝ/૩

કરવો તે વધારે સહેલું છે ! મસ્તક-મુખ પુછુને દંશ દે છે, તેમ જે તમે પુછુમાં પ્રવેશ કરો, તો તમે તરત જ મસ્તકનો સંપર્ક સાધી શકો; નહિ તો મસ્તકને પહોંચવા માટે તમારે બધાં અંગો પર ફરી વળવું પડે. (બાળકને) જ્યાલ રાખો, મને પૂરી ખાતરી નથી કે તે આ પૂછવા માગતો હતો, પણ આ એક સમજૂતિ છે.

(મૌન)

માતાજી પોતાના હાથમાં રહેલા ચંપાના ફેલને ખતાવે છે.
તે પુષ્પને તેમણે “માનસશાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતા” નામ
આપ્યું છે.

આને કેણ યાદ કરે છે ?

(પાંખડીઓને ગણીને) એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ માનસ-શાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતાઓ.
પાંચ માનસ-શાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતાઓ ક્યો ક્યો છે ?

તે પરિપૂર્ણતાઓમાં ફેરફાર થઈ શકે છે. હકીકતમાં, જે હું તમને મારી ગુમ
વાત કહું તો, જ્યારે હું આ પુષ્પ કોઈકને આપતી હોઉં છું, ત્યારે ત્યારે
હંમેશાં તે એક જ પ્રકારની માનસ-શાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતાઓ નથી હોતી. તેનો આધાર
માણસોની જરૂરિયાતો પર હોય છે. એક જ વ્યક્તિને, જુદે જુદે વખતે, હું જુદી
જુદી માનસ-શાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતાઓ આપતી હોઉં છું. એટલે તેમાં નિશ્ચિતતા નથી.
પણ જ્યારે પહેલી વાર આ પુષ્પને માનસ-શાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતાનું નામ આપવામાં
આવ્યું (મને બરાબર યાદ છે કે અત્યારે જ્યાં પ્રોસ્પેરિટી¹ નામનું સ્થાન છે ત્યાં ભરાયેલી
સભામાં તે નામ પહેલી વાર આ પુષ્પને આપવામાં આવ્યું હતું. દર મહિનાની
પહેલી તારીખે હું ત્યાં જઉં છું ત્યાં એક સભા હતી. તેમાં અમે પાંચ માનસ-
શાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતાઓ નક્કી કરી હતી.) તે વખતે તે લખી લેવામાં આવી હતી.
પણ મારે માટે તે પ્રવાહી-અનિશ્ચિત છે. મેં તમને કહ્યું કે તેનો આધાર સંયોગો
ઉપર અને જરૂરિયાતો ઉપર હોય છે. પહેલી વખતે ક્યો પરિપૂર્ણતાઓ નક્કી કરવામાં
આવી હતી તે મને યાદ નથી.

એટલે જે કોઈ તે જાણતું હોય, તો તે આપણને કહે. આપણે સરખાવી—તે
તે બાબતની ખાતરી કરી લઈશું.

મને ખાતરી નથી.

તમને ખાતરી નથી. કોઈને તે બાબત ખાતરી છે ?

1. દર મહિનાની પહેલી તારીખે, પ્રોસ્પેરિટી નામના મકાનમાં માતાજી શિષ્યોને
તેમને મહિના માટે જરૂરી વસ્તુઓ વહેંચતાં હતાં.

અભીષ્ટા, ભક્તિ, દિલની સચ્ચાઈ, અને શાંકા.

એ તો ચાર પાંખડીઓની ચાર માનસશાસ્ત્રીય પરિપૂર્ણતાઓ થઈ.

અને સમર્પણ.

સમર્પણ ? બીજ કોઈએ મને બીજ વસ્તુ કહી હતી.

(એક શિષ્યને) તમે જાણો છો ? ઠીક, તો આવીને અમને કહો.

માતાજી, અંગ્રેજીમાં ?

મારા બાળક, ના. આ તો ફ્રેન્ચનો વર્ગ છે, અંગ્રેજીનો નહિ !

શાંકા, દિલની સચ્ચાઈ, અભીષ્ટા, ભક્તિ, સમર્પણ.

તે પાંચ વસ્તુઓ તો પેલા ભાઈએ કહી હતી. (બીજ શિષ્ય પ્રન્યે વળીને) થોડાક સમય પહેલાં તમે મને ‘વફાદારી’ કહી હતી.

મેં કહું હતું. પણ વફાદારીને બદલે તે શાંકા છે.

પણ વફાદારી શા માટે ન હોવી જોઈએ ? મેં તે ટપકાવી લીધું ન હતું, કારણ કે હું કોઈ પણ વસ્તુને યાદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી નથી. મને જે વસ્તુ સૌથી વધારે મહત્વની અને સર્વ-સાધારણ લાગી, તે મેં ટપકાવી લીધી હતી. પણ તે અનેક રીતે મૂકી શકાય.

તે ગમે તેમ હોય, પણ બધા સંયોગોમાં, તે જે કોઈ માણસ હોય તેને પ્રથમ હું દિલની સચ્ચાઈ આપતી હોઉં છું, કારણ કે દિલની સચ્ચાઈ વગર માણસ અડધું પગલું પણ આગળ વધી શકતો નથી. તેથી હું હંમેશાં પ્રથમ દિલની સચ્ચાઈ આપતી હોઉં છું.

જે તમને ઠીક લાગે, તો તે શબ્દને બદલે હું ‘પાર-દર્શકતા’ શબ્દ વાપરી શકું. હું તે શબ્દને સમજવીશ.

કોઈક માણસ મારી સામે છે, હું તેની સામે જોઉં છું, હું તેની આંખોમાં જોઉં છું. જે તે માણસ સાચા દિલનો અથવા પાર-દર્શક હશે, તો તેની આંખો દ્વારા હું તેનામાં ઊંડો પ્રવેશ કરું છું અને તેના આત્માને જોઉં છું—સ્પષ્ટ રીતે જોઉં છું. પણ આ નિશ્ચિત અનુભૂતિ છે કે જ્યારે હું કોઈ માણસ સામે જોતી હોઉં અને મને નાનકડું વાદળ દેખાય, ત્યારે હું જોવાનું ચાલુ રાખું છું, અને મને પડ્દો દેખાય છે. જોવાનું વધારે ચાલુ રાખતાં, મને ભીત દેખાય છે, પછી મને કાંઈક કાળા રંગનું દેખાય છે. આ બધાને વટાવી જવાં પડે છે, છિદ્રો પાડીને હું તેની ભીતરમાં ઊંડે પ્રવેશ કરું છું. છેવટે મને ખાતરી નથી થતી કે હું જડી કુંસાની દીવાલ તો નથી જોતી. તે એટલી બધી જડી હોય છે, કે કદાચ તેને લેદ્ધીને

હું તેના આત્માને જોઈ શકતી નથી. તેવા માણસ માટે હું તરત કહી શકું છું કે તેનામાં દિલની સાચ્યાઈ નથી. પ્રતીકમય રીતે, હું એમ પણ કહી શકું કે તે પારદર્શક નથી. આ પ્રથમ વસ્તુ છે.

એક બીજી વસ્તુ છે. જો તમે પ્રગતિ સાધવા માગતા હો, તો તે અનિવાર્ય છે. તે છે શક્ષા. તેને માટે બીજો શબ્દ વાપરી શકાય, જે વધારે મર્યાદિત છે. પણ તે મારે માટે મર્યાદિત નથી, કારણ કે હું તેને ખૂબ મહત્વની વસ્તુ માનું છું (મારો તેવો અનુભવ છે). જો તમારી શક્ષા ભગવાનમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ-રૂપ નહિ હોય, તો તમે એવા ઘ્યાલમાં રહેશો કે મારામાં શક્ષા છે, અને છતાં તમે ભગવાનની શક્તિમાં—ભદ્રતામાં—ભગવાન તમારામાં જે સત્ય માગે છે તેમાં વિશ્વાસ ગુમાવી બેસશો. એ ત્રણમાં વિશ્વાસ ગુમાવી દેવો તે પતનના ખાડા છે.

કેટલાક લોકો કહેતા હોય છે કે “અમારામાં ભગવાનમાં અડગ શક્ષા છે. ભગવાન જ બધું કરી રહ્યા છે, કરી શકે છે. મારામાં, બીજાઓમાં, સર્વત્ર જે કાંઈ બની રહ્યું છે, તે ભગવાનનું જ કાર્ય છે, માત્ર ભગવાનનું જ કાર્ય છે.” જો તેઓ કોઈક પ્રકારના તર્ક વડે આ વાતને અનુસરતા હશે, તો થોડા સમય પછી, જગતમાં બનતાં, સર્વ ભયંકર અનિષ્ટો માટે તે ભગવાનનો દોષ કાઢશે; જો તેમનામાં સાચો વિશ્વાસ નહિ હોય, તો તેઓ ભગવાનને એક કૂર અને ભીષણ રાક્ષસ બનાવી દેશો.

વળી, તેમનામાં શક્ષા હોય છે, પણ તેઓ પોતાની જતને કહેતા હોય છે કે “મને ભગવાનમાં શક્ષા છે. પણ આ જગત કેવું છે તે હું બરાબર જોઈ શકું છું! પ્રથમ તો હું બહુ જ દુઃખી છું, નહિ વારુ? મારા બધા પડોશીઓ કરતાં હું ખૂબ વધારે દુઃખી છું (કારણ કે માણસ હુંમેશાં પોતાના પડોશીઓ કરતાં વધારે દુઃખી હોય છે). જીવન મારા પ્રત્યે બહુ કઠોર છે. પણ ભગવાન તો ભગવાન છે, દિવ્ય છે, સર્વ કલ્યાણમય છે, પરમ ઉદાર છે, સર્વ-સંવાદમય છે. તો પછી હું આટલો બધો દુઃખી કેમ છું? ભગવાન શક્તિહીન હોવા જોઈએ; નહિ તો તે મને આટલો બધો દુઃખી કેમ થવા હે?”

તે બીજી પતનની ખાઈ છે.

ત્રીજા પ્રકારના માણસોમાં વિકૃત નમ્રતા હોય છે. તે પોતાની જતને કહેતા હોય છે કે “ચોક્કસ ભગવાને મને ફેંકી દીધો છે. હું કશા કામનો નથી. તે મારે માટે કાંઈક કરી શકે તેમ છે. મારે માત્ર આ રમતનો—ભગવાનની ભક્તિનો ત્યાગ જ કરી દેવાનું રહે છે, કારણ કે ભગવાન મને પોતાને માટે યોગ્ય માનતા નથી.

એટલે, જ્યાં સુધી માણસ શક્ષામાં—ભગવાનની કૃપામાં પરિપૂર્ણ, સમગ્ર વિશ્વાસ-નો ઉમેરો નહિ કરે, ત્યાં સુધી મુશ્કેલીઓ આવવાની. એટલે એ બંને જરૂરી છે.

પાંચ માનસશાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતાઓમાં આપણે ભક્તિને પણ મુકી છે. હા, ભક્તિ સારી વસ્તુ છે પણ જે તેની સાથે બીજી અનેક વસ્તુઓ ન હોય, તો તે પણ ધણી ભૂલો કરી બેસે, તેને ધણી મુશ્કેલીઓ નડે.

તમારામાં ભક્તિ હોય, પણ સાથે-સાથે અહંતા પણ હોય. ભક્તિ વડે તે અહંતા તમારી પાસે અનેક અહંતામય કૃત્યો કરાવે—અર્થાત્, તમે માત્ર તમારો જ વિચાર કરો, બીજાઓનો નહિ, જગતનો નહિ, કાર્યનો નહિ, જે તમારે કહેવું જોઈએ તેનો નહિ. તમે માત્ર તમારી ભક્તિનો જ વિચાર કર્યો કરો, અને તમે ભયંકર રીતે અહંતાપૂર્ણ બની જાઓ. એટલે, તમે આશા રાખી હોય તેટલા ઉત્સાહ-પૂર્વક ભગવાન તમારી ભક્તિનો પ્રત્યુત્તર નથી આપતા—એમ તમને માગે, ત્યારે તમે નિરુત્સાહ—નિરાશ બની જાઓ અને મેં ઉપર ગણાવેલી ત્રણ પતનની ખીણેમાં ગબડી પડો. ભગવાનને તમે કૂર માનવા લાગો. આપણે ધણી કથાઓમાં વાંચ્યું છે કે ઉત્સાહ-પૂર્ણ ભક્તો પાછળથી ભગવાનને ગાળો દેવા લાગ્યા હતા, કારણ કે તેમણે આશા રાખી હતી તેવા ભલા અને નિકટના તેમને ભગવાન પાછળથી લાગ્યા ન હતા. ભગવાન ચાલ્યા ગયા હોય, એમ તેમને લાગે છે. “હે મા, તમે કેમ અમને છાડી ગયાં છો?“ તેઓ બહારથી એમ કહેતા હોતા નથી, પણ મનમાં એવું વિચારે છે, અથવા તે પોતાની જતને કહે છે કે મેં કોઈ ગંભીર ભૂલ કરી હોવી જોઈએ, અને તેથી ભગવાને મને ફેંકી દીધો છે. તેઓ નિરાશ બની જય છે.

પણ ભક્તિની સાથે સતત એક બીજી ગતિ હોવી જોઈએ. ભગવાન છે—એ જતની આભારની લાગણી. ભગવાન છે—તે હકીકત માત્રથી હદ્યને ભવ્ય આનંદથી ભરી દેતી ભાવના, અદ્ભુત આભારની લાગણી. વિશ્વમાં ભગવાન જેવી કોઈક વસ્તુ છે, જે આપણે જોઈએ છીએ તે ભીષણતા જ માત્ર નથી. જ્યારે જ્યારે તમે સીધી અથવા આડકતરી રીતે, તમારી જતને ભગવાનના સંપર્કમાં મુકો છો, ત્યારે ત્યારે તમારું હદ્ય ઉત્કટ, અદ્ભુત આનંદથી, બધી વસ્તુઓ કરતાં શોષ રસવાળી આભારની લાગણીથી ઉભરાઈ જય છે.

આભાર-વૃત્તિ જેવો આનંદ આપે છે, તેવો આનંદ બીજી કોઈ વસ્તુ આપી શકતી નથી. માણસ પંખીને ગાતું સાંભળે છે, સુંદર પુષ્પને જુઓ છે, નાના બાળક તરફ નજર ફેંકે છે, કોઈ ઉદારતાના કૃત્યનું અવલોકન કરે છે, કોઈ સુંદર વાક્ય વાંચે છે, આથમતા સૂર્યને નિહાળે છે, ત્યારે તમારામાં એચિંતી એક ગુહન, ઉત્કટ લાગણી પેદા થાય છે કે જગત ભગવાનને પ્રગટ કરી રહ્યું છે, જગતની પીઠમાં ભગવાન રહેલા છે.

એટલે મને આભાર-વૃત્તિ વગરની ભક્તિ અપૂર્ણ લાગે છે. ભક્તિ સાથે આભારની

લાગણી આપવી જ જોઈએ.

મને યાદ છે કે એક વાર આપણે ધીર્યને—હિમતને માનસશાસ્ત્રીય પરિપૂર્ણતા-ઓમાં ગણાવી હતી. એક વાર સૂચિમાં મેં તેનો સમાવેશ કર્યો હતો, તે મને યાદ છે. પણ આ હિમતનો અર્થ છે—પરમ સાહસ માટે રસ. તે પરમ સાહસ માટે રસ એ અભીષ્ટા છે, જે તમારા પર પરિપૂર્ણ પકડ જમાવે છે, અને ગણતરી કર્યા વગર—કશું બાકાત રાખ્યા વગર, પાછા ફરવાની શક્યતા વગર, ભગવાનની શોધ-રૂપી મહાન સાહસમાં ભગવાન સાથેના મિલન-રૂપી મહા-સાહસમાં, ભગવાનના સાક્ષાત્કાર-રૂપી મહત્તર સાહસમાં ફેંકે છે. શું થશે?—એમ એક કાળ માટે પણ તમારી જતને પૂછયા વગર, તેઓ કેવીને પાછું જોયા વગર, તમે તમારી જતને તે સાહસમાં ફેંકી દો છો. કારણ કે શું બનશે?—એવો પ્રશ્ન જે તમે કરશો, તો તમે કદ્દી શરૂઆત જ નહિ કરી શકો, તમે છો ત્યાં જ ચીટકી રહેશો. કાંઈક ગુમાવી બેસવાનો—સમતુલા ગુમાવી બેસવાનો તમતે ભય લાગશે.

તેથી હું હિમતને અભીષ્ટા કહું છું. હિમત અને અભીષ્ટા સાથે-સાથે જય છે. સાચી અભીષ્ટામાં હિમત હોય છે જ.

હવે સમર્પણ. અંગ્રેજીમાં તેને surrender કહે છે; ફ્રેન્ચમાં નેના ચોક્સ અર્થને બતાવતો કોઈ શબ્દ નથી. પણ શ્રી અરવિંદે કહ્યું છે—હું ધારું છું કે આપણે તે વાંચ્યું છે—કે યોગ કરવા માટે સમર્પણ એ પ્રથમની અનિવાર્ય શરત છે. એટલે સમર્પણ એ જરૂરી ગુણોમાંનો એક ગુણ નથી; યોગની શરૂઆત કરવા માટે તે પ્રથમનું અનિવાર્ય વલણ છે. જે માણસે સંપૂર્ણ સમર્પણ કરવાનો નિશ્ચય ન કર્યો હોય, તો તે શરૂઆત જ ન કરી શકે.

પણ એ સમર્પણ સમગ્ર બને તેટલા માટે બધા ગુણોમાંનો પાંચમો ગુણ છે સહિષ્ણુતા. જે તમે નિરાશ થયા સિવાય મુશ્કેલીઓનો સામનો ન કરી શકો, પ્રહારો થાય અને છતાં તમે યોગનું કાર્ય ચાલુ રાખો એવી શક્તિ જે તમારામાં ન હોય, તમારી જીતિઓને કારણે આવતી મુશ્કેલીઓને જે તમે ખિસ્સામાં ન મૂકી શકો, ઢીલાશ આવવા દીધા સિવાય કાર્યમાં મંડયા ન રહી શકો, તો તમે બહુ આગળ ન વધી શકો. જ્યાં તમે તમારા નાનકડા, રોજિંદા, ટેવાયેલા જીવનનું દર્શન ગુમાવતા હો છો એવા પહેલા વળાંક આગળ જ જે તમે નિરાશ બની જાઓ અને યોગના કાર્યને ત્યજી દો, તો પછી તમે આગળ ન જ વધી શકો.

સહિષ્ણુતાનું સૌથી વધારે ભૌતિક રૂપ છે ખંત. જરૂર પડયે તે જ વસ્તુ તમારે હજર વખત ફરી-ફરી શરૂ કરવાની જરૂર પડતી હોય છે; ખંત સિવાય તેમ ન બની

શકે. નિરાશ બનેલા લોકો મારી પાસે આવીને કહેતા હોય છે કે હું ધારતો હતો કે કામ પતી ગયું; પણ મારે તો તેની ફરી શરૂઆત કરવાની રહે છે! તેમનામાં જવાબ આપવામાં આવે છે કે “એ તો મામૂલી વાત છે. કદાચ તમારે સો વખત, હજર વખત, તે જ કામની ફરી શરૂઆત કરવી પડશે. તમે એક ઉગદું આગળ ભરો છો, અને માની લો છો કે હવે અમે સલામત છીએ, સુસ્થિર છીએ. પણ થોડા વખત પછી, તેની તે જ મુશ્કેલીને ફરી લઈ આવનાર કશુંક તમારામાં રહેલું હોય છે. તમે માની લો છો કે મેં સમસ્યા તો ઉકેલ કરી લીધો છે; પણ તમારે તે જ સમસ્યાનો ઉકેલ ફરી કરવો પડશે. થોડાક જુદા રૂપમાં, તે જ વસ્તુ ફરી તમારી સમક્ષ ઉપસ્થિત થશો; પણ સમસ્યા તેની તે જ હશે. તમારે નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે લાખો વાર તે જ સમસ્યા ફરી-ફરી પાછી આવશે, તો પણ હું તેનો ઉકેલ કરીને જ જંપીશ; હું તેના પર વિજય મેળવીશ.” જો તમે આવો ખંત અને આવી સહિણુતા નહિ કેળવો, તો તમે યોગ નહિ કરી શકો. સહિણુતા-ખંત અનિવાર્ય છે, તદ્દન અનિવાર્ય છે.

લોકોને સુંદર અનુભૂતિ થતી હોય છે અને તેઓ કહેતા હોય છે કે આહ, હવે મને વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ! પછી તે અનુભૂતિ મળે છે, પછી ઘટતી ચાલે છે, આવૃત્ત બની જય છે, અને પછી કોઈક તદ્દન સામાન્ય, નીરસ વસ્તુ ઓચિંતી તમારી સમક્ષ આવી પડે છે અને તમારા માર્ગમાં અવરોધ ઉલ્લેખ કરે છે. અને તમે કહેતા હો છો કે “જો મારે ફરી જ તે વસ્તુ કરવાની હોય, તો પછી આ બધી પ્રગતિ કર્યાની શો અર્થ? મારે હવે શા માટે ફરી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ? મૈં પ્રયત્ન કર્યો હતો, સહૃદાતા પ્રામ કરી હતી, કાંઈક સિદ્ધ કર્યું હતું; અને હવે એવું બની ગયું છે કે જાણે મેં કશું જ કર્યું ન હોય! આ બધું નકામું છે, નિરથી છે.” આનું કરાણ એ હતું કે તમારામાં સહિણુતા ન હતી.

જો માણસમાં સહિણુતા હોય, તો તે કહે કે “બધું બરાબર છે, ઠીક છે. જરૂર હશે તેટલી વખત હું ફરી-ફરી શરૂઆત કરીશ. જરૂર હશે, તો હજર વખત, દર્શ હજર વખત, લાખ વખત, હું ફરી-ફરી શરૂઆત કરીશ. પણ હું અંત સુધી જઈશ, માર્ગમાં કોઈ પણ અવરોધ મને અટકાવી નહિ શકે.”

આ સહિણુતા ખૂબ-ખૂબ જરૂરી છે.

એટલે હું આ દરખાસ્ત રજૂ કરું છું: આપણે માનસ-શાસ્ત્રીય પરિપૂર્ણતા-ઓમાં સમર્પણને પ્રથમ, શિખર પર મૂકીએ છીએ. આપણે શ્રી અરવિંદની વાત સ્વીકારી લઈશું કે પૂર્ણિંગ કરવા માટે, પ્રથમ માણસે ભગવાનને સંપૂર્ણપણે સમર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ બીજે કોઈ માર્ગ નથી, આ જ એક માર્ગ છે. પણ ત્યાર પછી સાધકમાં પાંચ માનસ-શાસ્ત્રીય ગુણો—પરિપૂર્ણતાએ હોવી જોઈએ. તે આ છે :

દિલની સચ્ચાઈ અથવા પારદર્શકતા.
કાઢા અથવા ભગવાનમાં વિશ્વાસ.
ભક્તિ અથવા આભારની લાગણી.
હિંમત અથવા અલીખસા.
સહિણગૃહુતા અથવા ખંત.

સહિણગૃહુતાનું એક રૂપ છે—પોતાના નિશ્ચય પ્રત્યે વફાદારી. પોતાના નિશ્ચય પ્રત્યે વફાદારી એ સહિણગૃહુતા છે.

જો માણસ ખંત-પૂર્વક આગળ વધતો જ રહે, તો તેને વિજય મળે છે. ખૂબ ખંતીલા માણસને જ વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

૧ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬

શ્રી અરવિંદ અહો લખે છે કે “જ્ઞાન વડે, અથવા ભગવાન પ્રત્યેની માત્ર લાગણી વડે, અથવા બંનેને સાથે-સાથે રાખીને, શરૂઆત કરવી એ શક્ય છે; કાર્યો યોગની આખરી ગતિ માટે છોડી દઈ શકાય.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૬)

આ જ્ઞાન તે શું છે ?

યોગના ત્રણ મુખ્ય માર્ગો છે—જ્ઞાનમાર્ગ, પ્રેમમાર્ગ અને કર્મમાર્ગ. તેથી શ્રી અરવિંદ કહે છે કે તેનો આધાર દરેક વ્યક્તિ ઉપર હોય છે. કેટલાક લોકો વધારે સહેલાઈ-પૂર્વક જ્ઞાનમાર્ગનિ અનુસરી શકે છે. બીજા લોકો વધારે સહેલાઈથી પ્રેમના—ભક્તિના માર્ગને અનુસરી શકે છે. ગીજ પ્રકારના લોકો કર્મમાર્ગને અનુસરી શકે છે. શ્રી અરવિંદ કહે છે કે પૂર્ણયોગ માટે તે ત્રણેય માર્ગોનું સંમિશ્રણ થવું જોઈએ; તેમની સાથે બીજું કાંઈક પણ હોવું જોઈએ. પણ દરેક જ્ઞાન દરેક વસ્તુને એકી-સાથે કરી શકતો હોતો નથી. તેથી કેટલાક લોકોને તે ત્રણમાંથી એક માર્ગને પસંદ કરવો પડે છે, જેથી પાછળથી તેઓ તે ગણેય માર્ગોનો સમન્વય સાધી શકે.

જ્ઞાનમાર્ગ એ રાજ્યોગના નામની પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં સાધક પોતાના શરીર પ્રત્યે વૈરાગ્ય સેવે છે. તે કહે છે કે હું શરીર નથી. પછી તે ઈન્દ્રિયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવે છે. તે કહે કે હું ઈન્દ્રિયો તથા ઈન્દ્રિયોના વિષયો નથી. પછી તે લાગણીઓ પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવે છે. તે કહે છે કે લાગણીઓ નથી. પછી તે વિચાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવે છે, વધારે ને વધારે અંતર્મુખ બને છે, અને સનાતનને, અનંતને પ્રાપ્ત કરે છે.

તે ધ્યાનનો માર્ગ છે. દિવ્ય વાસ્તવિકતાના દણિબિન્દુથી જોતાં, તે આત્મ-જ્ઞાનનો માર્ગ છે. તે ધ્યાનનો, એકાગ્રતાનો, જીવનમાંથી તથા કાર્યમાંથી પ્રત્યાહારનો માર્ગ છે. જૂના યોગમાં આ યોગનો અભ્યાસ સૌથી વધારે થતો હતો.

બીજે ભક્તિનો—પ્રેમનો માર્ગ છે, જેને ચૈતન્ય અથવા રામકૃષ્ણ અનુસરતા હતા.

૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગનો પહેલો ખાંડ કેવળ કર્મમાર્ગ વિષે છે, અર્થાતુ કર્મ દ્વારા, કર્મમાં ભગવાન સાથે મિલનનો માર્ગ છે. તેમાં કર્મ ભગવાનને સમર્પિત કરવાનું હોય છે.

મધુર માતાજી, “તે પરિવર્તનમાં કર્મનું સમર્પણ એક આવશ્યક તત્ત્વ છે, નહિ તો, તે લોકો પાર-જીવનમાં, પર-લોકમાં ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી શકે,

પણ જીવનમાં ભગવાનને પરિપૂર્ણ નહિ કરી શકે.”

(૬ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૫)

આમાં બે શબ્દો થા માટે મૂક્યા છે—ભગવાન અને દિવ્ય ?

શ્રી અરવિંદ તે બે વર્ચયે વિરોધ બતાવે છે એમ હું નથી માનતી. એ તો માત્ર બોલવાનો એક પ્રકાર છે. તે બે વર્ચયે વિરોધ ઉપસ્થિત નથી કરતા.

તેનો અર્થ થા છે ?

તેનો અર્થ છે કે તેઓ ભગવાનને શોધવા માટે અસ્તિત્વથી—જીવનથી બહાર જતા હોય છે. જ્યારે પૂર્ણયોગમાં, ભગવાનને જીવનમાં જ શોધવાના છે, જીવનની બહાર નહિ.

દા.ત. કેટલાક લોકો જીવનને અને જગતને મિથ્યા ગણુત્તા હોય છે, ભગવાનને શોધવા માટે જીવનનો તથા જગતનો ત્યાગ જરૂરી માનતા હોય છે. તેઓ કહેતા હોય છે કે ભગવાનનો અને અસ્તિત્વનો સ્વભાવ પરસ્પર-વિરોધી છે. શ્રી અરવિંદ કહે છે કે કદાચ તેઓ ભગવાનને જીવનની બહાર પ્રાપ્ત કરશે, પણ જીવનમાં નહિ. શ્રી અરવિંદ તે બે વર્ચયેનો વિરોધ બતાવે છે. એકમાં ભગવાન પૃથ્વીથી પર છે, આવિભાવ પામેલા નથી. બીજમાં, ભગવાન જ જીવનમાં આવિભૂત થયા છે, અને તેમને જીવન દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય એમ માનવામાં આવે છે. તમને આ મુદ્રો સમજ્યો ?

માતાજી, જ્યારે ભગવાન સાથે અસ્તિત્વના ઉચ્ચતર ભાગમાં તાદાત્મ્ય સધાય છે, અને જીવનની—નિમ્નતર ભાગોની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેમની સાથે તાદાત્મ્ય પામેલા ઉચ્ચતમ ભર્ગિમાં રહેલા ભગવાન તે માણસને એવી સહાય નથી આપતા કે નિમ્નતર ભાગો પ્રત્યે પણ ધ્યાન આપ ?

જો શરૂઆત કર્યા પહેલાં જ, તે માણસે એવો નિશ્ચય કરી લીધો હોય કે આમ જ બનવું જોઈએ, તો કદાચ ભગવાનની સહાય માનવાનું તે માણસ પોતાને માટે અશક્ય બનાવી મૂકે !

કારણ કે, હકીકિતમાં, દરેક માણસ ભગવાનને જે પ્રકારે પામવા માગતો હોય છે, તેને જ તે પ્રાપ્ત કરે છે. શ્રી અરવિંદે આ જ વાત ઊલટી રીતે કહી છે. હું તેમના જ શબ્દોનું ઉદ્ગરણ નથી કરતી, માત્ર તેમના વિચારને જ પ્રગટ કરું છું ; તમે ભગવાન પાસેથી જેની અપેક્ષા રાખો છો, તે તમને ભગવાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તમે ભગવાન પાસેથી જે વસ્તુ માગો છો, તે તમને ભગવાનમાં મળતી હોય છે. તમે જે બાજુની અપેક્ષા અથવા કામના રાખો, તે બાજુ તમારે માટે ભગવાન ધારણ કરશો.

ભગવાનનો આવિભાવ હંમેશાં દરેક માણસની શક્તિને તથા અભિમુખતાને અનુરૂપ હોય છે. તે લોકોને ભગવાનનો વાસ્તવિક, તાત્ત્વિક સંપર્ક પ્રાપ્ત થયો હોય, પણ તે સંપર્ક તેમની સ્વીકારવાની શક્તિ વડે તથા અભિગમ વડે મર્યાદિત થતો હોય છે. જો તમે બધી મર્યાદાઓથી પર જઈ શકો, તો જે ભગવાન સમગ્ર પુણે જેવા છે તેવા સમગ્ર ભગવાનને તમે પ્રાપ્ત કરી શકો.

કદાચ સંપર્કની આ શક્તિ જે પ્રાણીઓના ચડતા-ઉત્તરતા કુમનું નિર્માણ કરે છે. કારણ કે દરેક જણમાં ભગવાન રહેલા જે છે, અને તેથી દરેક જણમાં ભગવાન સાથે એકતા પ્રાપ્ત કરવાની શક્યતા રહેલી છે. તે શક્યતા બધામાં એક-સરખી હોય છે. પણ દરેક જણની શક્તિ અનુસાર-હક્કીકતમાં, દિવ્ય ચડતા-ઉત્તરતા કુમમાં તેનું જે સ્થાન હોય છે તે અનુસાર-તેનો અભિગમ વધારે અથવા તો ઓછા આંશિક અથવા પરિપૂર્ણ હશે.

જો કે આ શબ્દો વસ્તુઓમાં મોટી વિકૃતિ પેદા કરે છે, છતાં એમ કહી શકાય કે દરેક પ્રાણીમાં અભિગમનો ગુણ એક-સરખો હોય છે, પણ તે અભિગમનો જથ્થો, તેની સમગ્રતા બિન્ન-બિન્ન હોય છે. આ વાતને શબ્દોમાં સમજવવી તે બહુ કઠિન છે, પણ એમ કહી શકાય કે જે બિંદુએ તમે ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય કરો છો તે પોતે પરિપૂર્ણ હોય છે, અર્થાતું તમારું તાદાત્મ્ય પોતે તે બિંદુએ પરિપૂર્ણ હોય છે, પણ તમે જ્યાં તાદાત્મ્ય કરો છો તે બિંદુએની સંખ્યા ખૂબ બિન્ન-બિન્ન હોય છે.

ભગવાન પ્રત્યેના અભિગમમાં જે માર્ગનું અનુસરણ કરવામાં આવે છે, તેમની વચ્ચેના તફાવતમાં આ વાત સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે. મોટે ભાગો માણસો મર્યાદાઓ બાંધતા હોય છે. પોતે જે માર્ગ પસંદ કર્યો હોય છે તેની સાથે પૂર્ણ સુસંગત ન હોય તે સર્વને બાકાત કરીને તેઓ મર્યાદાઓ ખડી કરતા હોય છે, કારણ કે તેમ કરવું તે વધારે સહેલું છે, તેમ કરવાથી તેઓ સાપેક્ષ રીતે જોતાં, ઝડપી ગતિ કરી શકતા હોય છે. પણ એક માર્ગનું અનુસરણ કરવાને બદલે, જો તમે સર્વ-સમાવેશક, ગોલાકાર જેવી ગતિમાં આગળ વધો—જેમાં ભગવાન પ્રત્યેના અભિગમની સર્વ શક્યતાઓનો સમાવેશ કરી શકાય, તો સ્વાભાવિક રીતે જે પરિણામ વધારે પરિપૂર્ણ આવે. શ્રી અરવિંદ તેને જે પૂર્ણયોગ કહે છે. પણ પ્રગતિ વધારે કઠિન અને વધારે ધીમી હોય છે.

જે સાધક જ્ઞાન-માર્ગને પસંદ કરે છે અને તેમાં પણ અમુક પદ્ધતિને પસંદ કરે છે, કારણ કે દરેક જણ માટે પોતાની પદ્ધતિ હોય છે અને તેને અનુસરે છે. પોતાની ચેતનામાંથી અને જીવનમાંથી તે પદ્ધતિ સિવાયની બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ

કરે છે, તે વધારે જડપથી પ્રગતિ કરે છે, કારણ કે તે માત્ર એક જ બાજુની શોધમાં હોય છે; અને તે વધારે સીધું અને નિકટનું હોય છે. તેથી તે એ પદ્ધતિ સાથે મેળ ન ધરાવતું હોય તે સર્વનો ઈન્કાર કરે છે, અને પોતે જે માર્ગો મુસાફરી કરે છે તેમાં જ પોતાના અસ્તિત્વને મર્યાદિત બનાવે છે. તમે જેમ જેમ તમારા અભિગમ તે વધારે સર્વ-સમાવેશક બનાવવા માગો છો તેમ તેમ સ્વાભાવિક રીતે જ તે વધારે ને વધારે કઠિન, જટિલ, લાંબો, પરિક્ષામ-પૂર્ણ બની જશો.

પણ જે એક જ માર્ગને અનુસરે છે તે જ્યારે પોતાના લક્ષ્યને પહોંચે છે, અર્થાત્તુ ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેનું તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણ હોય છે, પણ તે આંશિક હોય છે. તે પરિપૂર્ણ છે, પણ સાથે-સાથે આંશિક પણ હોય છે.

આ વાતને સમજવવી તે અધરું છે, પણ તે એક હકીકત છે. તે સાચે જ ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય પામ્યો હોય છે, પણ તે એક બિંદુએ, એટલે ભગવાન સાથે જેણે સમગ્રપણે તાદાત્મ્ય સાધ્યું હોય છે. તે—વૈશ્વિક સાક્ષાત્કારના દિનિબિનદુથી જેતાં—પેલા એક જ બિંદુએ તાદાત્મ્ય પામેલા પુરુષ કરતાં, ચડતા-ઉિતરતા કરુના દિનિબિનદુથી જેતાં, ખૂબ વધારે ઉચ્ચ સ્તર પર છે.

આધ્યાત્મિક ચડતા-ઉિતરતા કરુનો આ જ સાચો અર્થ છે. તેથી જ સંપૂર્ણ આધ્યાત્મિક ચડતા-ઉિતરતા કરુનું સંગઠન છે. નહિ તો, તેને કોઈ પાયો જ ન રહે, કારણ કે તમે ભગવાનને જે મિનિટથી સંસ્પર્શ કરો છો, ત્યારથી તમે પરિપૂર્ણ રીતે તેમનો સંસ્પર્શ પ્રાપ્ત કરો છો. જે બિંદુએ તમે તેમનો સંસ્પર્શ કરો છો, તે બિનદુ પોતે પરિપૂર્ણ છે. આ દિન-બિનદુથી જેતાં, ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય પામેલા બધા લોકો તેમના તાદાત્મ્યમાં એક-સરખી રીતે પરિપૂર્ણ હોય છે, પણ તેઓ એક-સરખી રીતે સંપૂર્ણ હોતા નથી. મારી વાત તમને થોડી-ધાર્ઘી સમજય છે.

માતાજી, હું એમ પૂછવા માગતો હતો કે જે ભાગમાં તેમણે ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય સાધ્યું છે, તે તાદાત્મ્ય સિદ્ધ થયા પછી તેમને એમ લાગતું નથી કે મારું આ તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણ નથી, મારા અસ્તિત્વના બીજા ભાગો મં છોડી દીધા છે, મારે ફરીથી શરૂઆત કરવી જોઈએ ?

એમ બની શકે.

પણ મોટે ભાગે તે લોકોએ પોતાના પસંદ કરેલા માર્ગથી અન્ય વસ્તુઓને એટલી બધી દૂર કરી દીધી હોય છે કે તેમને એમ લાગતું નથી કે અમારું તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણ નથી. તેમને તાદાત્મ્યની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય છે, તેઓ ભગવાનમાં ખોવાઈ ગયા હોય છે. અંગત, વ્યક્તિગત દિનિબિનદુથી જેતાં, તેઓ વધારેમાં વધારે માત્ર તેટલી જ આશા રાખી શકે.

તમે જે કહો છો તે અશક્ય નથી; સાચે જ હું તેને શક્ય માનું છું; પણ તેથી વિરલ બનતું હોય છે. તેનો અર્થ તો એવો થાય કે પોતાના માર્ગથી ભિન્ન વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી દીધા પછી પણ તેમની ચેતનામાં એવું કંઈક તેમણે રાખ્યું હતું કે જેથી તેમને સંપૂર્ણ સંતોષ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે.

તાદાત્મ્ય સિદ્ધ થયા પછી, ગુરુ-શિષ્યનો, ભગવાન-અભીષ્ટુનો, એવો કોઈ સંબંધ, એવી કોઈ સ્થિતિ રહેતી નથી. તાદાત્મ્ય-સમયે તે સંબંધ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પછી કોઈ ગુરુ કે શિષ્ય નથી રહેતો, ભગવાન કે અભીષ્ટુ નથી રહેતા; બધા જ ભગવાન-રૂપ બની જાય છે. એટલે પછી કોણ બોધપાઠ જીવે? તે તો ત્યારે જ બની શકે, જો તાદાત્મ્યમાં ભાગ લેનાર ચેતનાનું કોઈ તત્ત્વ બાકાત રહી ગયું હોય, કારણ કે તે તત્ત્વને બીજા કોઈ અભિગમની જરૂર હોય. તે બધું તેના પર આધાર રાખે છે કે સાધક કેટલી પરિપૂર્ણતાથી પોતાના અસ્તિત્વમાંથી, પોતાની વડે અનુસરાયેલા માર્ગથી ભિન્ન વસ્તુઓને, દૂર કરી દીધી હતી. દા. ત. જો તેણે પોતાની ચેતનામાં ભક્તિનાં અથવા પ્રેમનાં તત્ત્વોને સુધુમ રાખ્યાં હોય, અને જો તે માત્ર જ્ઞાનમાર્ગને જ અનુસર્યો હોય, તો તાદાત્મ્ય-સમયે એ તત્ત્વોને કંઈક ખૂટનું લાગશે. ત્યારે તેને સમજશે કે મારી અનુભૂતિ પરિપૂર્ણ નથી. પણ જો તે તત્ત્વોને એવી રીતે દૂર કરાયાં હોય કે જેથી તે અસ્તિત્વમાં જ ન રહે, તો ‘તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણ નથી’ એવું ભાન કોને થશે? તે અમુક બિનદુએ, મિલન પોતામાં પરિપૂર્ણ હોય છે. તે માત્ર ચેતનાની એક ઘટના છે. (બાળક તરફ વળીને) તમારી ચેતનામાં હજુ એવો વિચાર છે કે હું એવી કોઈક વસ્તુ સાથે મિલન સાધું છું, કે જે તે વિષે મારા કરતાં વધારે જાણે છે, અને જે મારી ભૂલ મારી પાસે કબૂલાવશે. પણ તાદાત્મ્ય પછી તેવું કંઈ રહેતું નથી! તે પ્રથમ સંપર્ક છે, તાદાત્મ્ય નહિ.

તાદાત્મ્યમાં તાદાત્મ્ય કરનારની અને જેની સાથે તાદાત્મ્ય થાય છે તેની વચ્ચે કોઈ બેદ રહેતો નથી; તે બંને એક-રૂપ બની જાય છે. જ્યાં સુધી બેદ રહે છે, ત્યાં સુંધી તાદાત્મ્ય સિદ્ધ થયું નથી.

હું એમ કહું છું કે ગમે તે એક માર્ગ વડે તે માર્ગથી ભિન્ન બધી વસ્તુઓને દૂર કરીને, માણસ ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણપણે સાધી શકે છે, અર્થાતું ભગવાન બની શકે છે; પણ તે એક જ બિનદુએ, જે બિંદુ તેણે પસંદ કરેલું હોય છે ત્યાં પણ આ બિંદુ પોતામાં પરિપૂર્ણ છે. હું એમ નથી કહેતી કે તે બિંદુ સર્વનો સમાવેશ કરી લે છે. હું કહું છું કે તે પોતામાં પરિપૂર્ણ છે; અર્થાતું તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણ હોય છે, પણ સમગ્ર નહિ.

તેમને સંપૂર્ણ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે?

પરિપૂર્ણ આનંદ, શાશ્વતી, અનંતતા, બધું જ.

તો પછી તફાવત શો રહ્યો?

તફાવત માત્ર આવિભાવમાં રહેલો છે. આ તાદાત્મ્ય વડે—પછી તે ગમે તે પ્રકારનું હોય, માણસ આપોઆપ આવિભાવમાંથી બહાર ચાલ્યો જાય છે, પણ તાદાત્મ્યના બિનદુમાંથી બહાર નહિ. જે અનુસરાયેલા માર્ગમાં લક્ષ્ય જીવનથી બહાર જવાનું હોય, દા. ત. નિર્વાણના શોધકોમાં, જે તે લક્ષ્ય આવિભાવથી બહાર જવાનું હોય, તો તે આવિભાવથી બહાર ચાલ્યો જાય છે અને બધું પતી જાય છે. એક વાર માણસ આવિભાવથી બહાર ચાલ્યો જાય, પછી કોઈ લેંદ કું ચડતો-ઉત્તરતો કુમ રહેતો નથી; બધું પતી જાય છે. બસ, તે આવિભાવથી બહાર ચાલ્યા ગયો. તમે સમજ્યા? દરેક ઘસ્તુ માણસના લક્ષ્ય પર આધાર રાખે છે. આવિભાવથી બહાર ચાલ્યા ગયા પછી, ચડતો-ઉત્તરતા કુમની શક્યતા રહેતી જ નથી. પણ માણસ આવિભાવમાં પ્રવેશ કરે છે, કે તરત જ ચડતો-ઉત્તરતો કુમ આવી જાય છે. જે આપણે પાર-માનસિક જગતના સાક્ષાત્કારની વાત લઈએ, તો દરેક જગ એક જ ભૂમિકા પર નહિ રહે, એક જ નમૂનાના ધારમાં નહિ રહે, બધામાં એક-સરખી શક્તિ અને શક્યતા નહિ હોય. તમને કદાચ એવી ભ્રાન્ત થશે કે આ તો એક જ પ્રકારની વસ્તુનું અનિશ્ચિત સમય સુધી પુનરાવર્તન જ થયું કહેવાય. પણ તેમ નથી. આવિભાવમાં, સાક્ષાત્કારમાં શક્તિનો, કાર્યનો, પ્રગટીકરણનો ચઢતો-ઉત્તરતો કુમ આવી જવાનો. પણ જે લક્ષ્ય આવિભાવથી બહાર ચાલ્યા જવાનું હોય, તો સ્વાભાવિક રીતે જ તમે ગમે તે બિનદુઅથી બહાર ચાલ્યા જાઓ, પણ તમે ચાલ્યા ગયેલા જ ગણાઓ.

તે બધું માણસ પોતાની સામે જે આદર્શ રાખે છે તેના પર આધાર રાખતું હોય છે. જ્યારે તમે બહાર ચાલ્યા જાઓ છો, કારણ કે તમે તેમ કરવાનું—પ્રલયમાં પ્રવેશવાનું પસંદ કર્યું છે, ત્યારે પણ બાકીનું વિશ્વ તો પહેલાંની પેઠે ચાલુ રહ્યું જ હોય છે. પણ તમારે માટે તે બિલ્કુલ અગત્યની બાબત રહી નથી. તમારો ઉદ્દેશ બહાર ચાલ્યા જવાનો હતો, અને તેથી તમે બહાર ચાલ્યા ગયા. પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે બાકીનું વિશ્વ પણ બહાર ચાલ્યું જાય છે! તમે અથવા તે જ લક્ષ્યને અનુસરનારા બીજા લોકો જ માત્ર બહાર ચાલ્યા જાય છે.

(લાંબો વખત મૌન)

અહીં શ્રી અરવિન્દ સમક્ષ અને ફ્રાન્સમાં મારી સમક્ષ આ જ સમસ્યા ખડી થઈ હતી. પ્રથમ માણસે પોતાનો માર્ગ મર્યાદિત કરવો અને લક્ષ્યપ્રાર્થીનું કરવું? કે માણસે એક પછી બીજું—૨[ા]૫^૦ પગલાં ભરવાં, કોઈ પણ વસ્તુને બાળુઓ ન મૂકી દેવી;

માગ્ પર કોઈ પણ વસ્તુને દૂર ન કરવી, એકી-સાશે સર્વ શક્યતાઓને સમાવી લેવી, અને એકી-વખતે સર્વ બિન્હુઓ પ્રગતિ સાધવી ? અર્થાતું, જીવનમાંથી અને કાર્યમાંથી નિવૃત્ત થવું—જ્યાં સુધી લક્ષ્ય-પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી, પાર-મનસુને સિદ્ધ કરે ત્યાં સુધી ? કે પછી માણસે સમગ્ર સૂષિટને આલિંગને આપવું, સમગ્ર સૂષિટ સાથે ધીમે-ધીમે પાર-મનસુ પ્રત્યે આગળ જવું ?

(મૌન)

એ સમજી શકાય તેવી વાત છે કે વસ્તુઓ કુમશઃ સિદ્ધ થાય છે. તમે આગળ વધો છો, એક અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરો છો, અને પરિણામ તરીકે બધાને આગળ લઈ જાઓ છો; અને પછી, તે જ સમયે, એકી-સાથેની ગતિમાં, તમે બીજી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરો છો, અને ફરી પાછા બીજાઓને આગળ લઈ જાઓ છો આ રીતે આગળ ને આગળ વધતા જાઓ છો.

તે એવી છાપ પાડે છે કે આપણે ગતિ કરતા નથી. પણ દરેક વસ્તુ આ રીતે જ ગતિ કરી રહી છે.

બસ, એટલું જ

મધુર માતાજી...

હું ઈચ્છું છું કે આપણે બિન-મહત્વની વાતોમાં ફરી પાછા ન ઉત્તરીએ. મૈં જે કહ્યું, તે જે તમે સમજ્યા હો, અને તેને વિષે પ્રશ્ન પૂછવા માગતા હો, તો પૂછો.

ના ? તો પછી ધ્યાન કરવું એ વધારે સારું છે.

૮ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬

મધુર માતાજી, મને આ સમજયું નથી : “ વધુમાં વધુ આપણને માત્ર થોડીક સાપેક્ષ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ છે, જેને આપણે અણાન-પૂર્વક ‘મુક્ત સંકલ્પ’ કહીએ છીએ. પણ ભૂળમાં તે ભ્રાન્તિમય છે, કારણ કે તે આપણા અંગત સંકલ્પ દ્વારા પોતાની જતને વ્યક્ત કરતી પ્રકૃતિની રીત-રીતમો છે. પ્રકૃતિની શક્તિ આપણને પડકે છે, આપણે તેને પકડી શકતા નથી; તે શક્તિ નક્કી કરે છે કે આપણે ક્યો સંકલ્પ કરીશું અને કેવી રીતે તે કરીશું. આપણા અસ્તિત્વની કોઈ પણ ક્ષણે, સ્વતંત્ર અહેંતા નહિ, પણ પ્રકૃતિ આપણે ક્યો પદાર્થ ઓળીશું—પછી તે તર્કાયુક્ત સંકલ્પ દ્વારા હોય કે વિચાર-રહિત આવેગ દ્વારા હોય.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૮)

ના સમજયું ? શું ના સમજયું ? એ તો એક હકીકિત છે. તેમાં સમજવાનું કાંઈ નથી. તે તેમ જ છે.

મૈં તમને આ અનેક વાર સમજયું છે. તમે ધારો છો કે મૈં નિર્ણય કર્યો છે. આ તો બહારથી આવતા આવેગો છે. તમે ધારો છો કે હું મારા સંકલ્પથી સભાન છું. તે ચેતના તમારી નથી હોતી. દરેક વસ્તુ...તમે પ્રકૃતિની શક્તિઓમાંના કશાક વડે સંપૂર્ણપણે બનેલા છો, જે પ્રકૃતિ ઉચ્ચતર સંકલ્પને અભિવ્યક્ત કરતી હોય છે, અને સંકલ્પથી તમે અજાણ છો.

એક કાળ માટે પણ જે માણસ પોતાની અહેંતામાંથી બહાર આવે, તો જ તે આ વાત સમજ શકે. કારણ કે અહેંતાને એવી ખાતરી હોય છે કે પોતે જ એકલી બધા નિર્ણયો કરતી હોય છે; આમાં જ તેનું બળ રહેલું છે. પણ જે માણસ ધ્યાનપૂર્વક નિહાળે, તો તેને માલમ પડે કે પોતાની અહેંતાનું સંચાલન અનેક બીજી વસ્તુઓ કરતી હોય છે.

પણ માનસિક સંકલ્પ અને પ્રાણીક સંકલ્પ એ શું છે ?

તે એવી એક વસ્તુની અભિવ્યક્તિ છે કે જે અંગત નથી.

જે તમે દરકાર-પૂર્વક પૃથક્કરણ કરો, તો તમને જણાશે કે તમે જે વિચારો છો તે બીજના વિચારો હોય છે; તે વિચારો પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં તમારામાંથી પસાર થતા હોય છે, પણ તમે તે વિચારને પેદા કર્યો હોતો નથી, તમે તેના સર્જક નથી, તમારાં બધાં પ્રતિકાર્યો આનુવંશિકતામાંથી આવતાં હોય છે, તમને, જરૂર.

આપનાર માતા-પિતામાંથી, પૂર્વજોમાંથી અને તમે જેમાં જો છો તે વાયુ-મંડળ-માંથી આવતાં હોય છે; તમારામાં એકન્તિત થયેલા સંસ્કારોમાંથી—તમે જેમને તમારી જત માનો છો તેમાંથી આવતાં હોય છે; પણ તે પ્રતિકાર્યો તમે પેદા કર્યો હોતાં નથી; તમે માત્ર તેમને અનુભવતા હો છો. તમે જતાં-જતાં તેમનાથી સહ્ભાન બનતા હો છો, પણ તમે તેમનું સર્જન કર્યું હોતું નથી.

એમ કહી શકાય કે તે એવા ધ્વનિઓ સમાન, શબ્દો—સંગીતના સૂરો સમાન છે, જેમને એક સાધન વડે રેકોર્ડ કરી લેવામાં આવ્યા છે અને ગ્રામોફોન જેવા બીજા સાધન વડે ફરી સંભળાવવામાં આવતા હોય છે. તમે જે ધ્વનિ સાંભળો છો તે ગ્રામોફોને સર્જ્યો છે, એમ તમે નહિ કહો; કહેશો? તમને તેવો ઘ્યાલ જ નહિ આવે. પણ તમે તમારા બિન્ન વ્યક્તિત્વની ભ્રમણામાં પડેલા છો, એટલે તમારા મનમાં પ્રવેશ કરતા અને અભિવ્યક્ત થતા વિચારો, તમારા પ્રાણીકમાંથી પસાર થતી અને અભિવ્યક્ત થતી લાગણીઓ તમારામાંથી ઉદ્ભ્વયાં છે એમ તમે માની લો છો. તે ‘તમે’ કયાં છે કે જે આ બધાનું સર્જન કરી શકે?

તમારામાં રહેલી સર્જનાત્મક વાસ્તવિકતાને જાગુવા માટે, તમારે ખૂબ ઊંડે તમારી અંદર જવું પડશે, તમારા અસ્તિત્વના સનાતન તત્ત્વને—હાઈને શોધી કાઢવું પડશે. એક વાર તમને તે જરી જશે, ત્યારે તમને માલમ પડશો કે તે એક જ વસ્તુ છે, જે બધામાં છે; તો પછી તમારું બિન્ન વ્યક્તિત્વ કયાં છે? પછી તો કાંઈ જ બાકી રહેતું નથી.

હા, રેકોર્ડ કરનાર અને તે ધ્વનિને ફરી સંભળાવનાર સાધનો હોય છે. તેમાં હુંમેશાં વિકૃતિઓ પણ હોય છે. તે વિકૃતિઓ વધારે સારા માટે હોય અથવા ધ્વનિ-ઓને વધારે ખરાબ બનાવનારી પણ હોય; તેમાં મહાન પરિવર્તનો થઈ ગયાં હોય. આંતર સંમિશ્રણો એવાં હોય છે કે વસ્તુઓ એક જણ પાસેથી બીજા પાસે જય ત્યારે તેમનું પુનઃસર્જન બરાબર પહેલાંના જેવું જ બને, કારણ કે તે સાધન ખૂબ જટિલ છે. પણ તે એક જ વસ્તુ સચેતન સંકલ્પ વડે સંચાલિત થતી હોય છે, જે સર્વ અંગત સંકલ્પોથી તદ્દન સ્વતંત્ર હોય છે.

જ્યારે બુદ્ધ પોતાના શિષ્યોને આ વાત સમજાવવા માગતા હતા, ત્યારે તે કહેતા હતા કે જ્યારે જ્યારે તમે તમારામાંથી એક આકં્પન, ડા. ટ. કામના બહાર મોકલતા હો છો, ત્યારે તમારી કામના એક માણસ પાસેથી બીજા માણસ પાસે આખા વિશ્વમાં પરિભ્રમણ કરીને તમારી પાસે પાછી આવતી હોય છે. તે એક વસ્તુ નથી હોતી, પણ અનેક વસ્તુઓ, વસ્તુઓનું આખું જગત પરિભ્રમણ કરતું હોય છે; તમે એકલા તેને બહાર મોકલનાર કેન્દ્ર નથી હોતા, પણ બધી વ્યક્તિઓ તેને બહાર મોકલનાર કેન્દ્રો હોય છે; તેથી એવો ગરબડ-ગોટાણો પેદા થાય છે કે તમે

તમારાં નિયમન કરનારાં ૨૭જૂએ પરનો કાબુ ગુમાવી બેસો છો. પણ આકંપનો કેવળ એક જ ક્ષેત્રમાં પ્રસરતાં હોય છે. તે આકંપનોનો ગુંચવાડો, તેમની પરસ્પર અથડામણી તમને એવી ભ્રમણા પેદા કરતી હોય છે કે આ આકંપન સ્વતંત્ર અથવા લિન્ન છે.

પણ કશું જ સ્વતંત્ર અથવા લિન્ન હોતું નથી. માત્ર એક જ પદાર્થ, એક જ શક્તિ, એક જ ચેતના, એક જ સંકલ્પ છે, જે અસંખ્ય પ્રેકારે ગતિ કરી રહેલ છે.

તે એટલું બધું જટિલ હોય છે, કે માણસ તેનાથી સભાન બની શકતો હોતો નથી. પણ જે કોઈ માણસ પાછું ઉગલું ભરે અને ગતિને અનુસરે—પદ્ધી ગતિની કયી રેખા તે વાત બહુ મહત્વની નથી, તો તેને સ્પષ્ટ રીતે માલમ પડે કે આકંપનો પોતાની જતનો પ્રચાર કરતાં હોય છે, એક આકંપન બીજાને અનુસરતું હોય છે, હકીકિતમાં માત્ર એક જ એકતા છે—પદાર્થની એકતા, ચેતનાની એકતા, સંકલ્પની એકતા. તે જ માત્ર એક વાસ્તવિકતા છે, બાબ્ય દાખિઓ જોતાં, ભેદની અને તફાવતની ભૂાનિત હોય છે.

કામનાઓ અને તે બધી વસ્તુઓ પણ?

આ બિલકુલ અંગત નથી હોતી. તે શોધી કાઢવું એ બહુ સહેલું છે, કારણ કે સોમાંથી નેવું વખત બીજા કોઈ પાસેથી, અમુક સંજોગમાંથી, અથવા સંજોગોના મિશાગમાંથી; બીજા કોઈ એક જાણનાં કે અનેક લોકોનાં આકંપનોમાંથી તે આવતી હોય છે, તે શોધી કાઢવું બહુ સહેલું છે. માણસ તે વસ્તુને પ્રથમ શોધી કાઢી શકે છે. તે એક એવું આકંપન હોય છે, જે તમારામાં તેની સમાન કોઈક વસ્તુને ઓચિતી જગૃત કરે છે. કોઈક વસ્તુ તમારામાં આવેગ પેદા કરે છે, તે આવેગ પ્રતિકાર્થને પેદા કરે છે; જ્યારે તમે કોઈ સૂર વગાડતા હો છો અને બને છે તેમ. આ કામનાનું આકંપન આવે છે અને અમુક રીતની લાગણી તમારામાં પેદા કરે છે, અને તમે તેને પ્રત્યુત્તર આપો છો.

તે ખોણી કાઢવું તે બહુ મુશ્કેલ નથી. યુવાન અથવા બાળક પણ જે ધ્યાન આપે, તો આનાથી સભાન બની શકે. માણસ સતત સૂચનોમાં જ જીવતો હોય છે. મને ખબર નથી કે—તમે મડદું બાળવા માટે સમશાનમાં ગયા છો કે નહિ. જે તમે કોઈ મરેલા માણસના ઘરમાં જાઓ, તો અવલોકન કરશો, તો જ તમે આ જોઈ શકશો, નહિ તો નહિ. તમને અવલોકન કરતાં માલમ પડશો કે તમારે શોક કરવાનું કોઈ ખાસ કારણ ન હતું. મરી ગયેલો માણસ બીજા સામાન્ય લોકો જેવો જ હતો. તમે કોઈ સામાજિક સંયોગાવશાતું તે મરી ગયેલા માણસને ધેર જાઓ છો. ત્યાં ઓચિતો તમને શોક થાય છે; પીડા થાય છે, તે શા માટે અને કેવી રીતે પેદા થયાં તેની

તમને સમજ પડતી હોતી નથી કે હું શા માટે દુઃખી થાઉં છું? તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે ત્યાંનાં આકંપનોએ તમારામાં પ્રવેશ કર્યો છે, બીજું કંઈ નહિ.

તેનું અવલોકન કરવું તે બહુ સહેલું છે હું જ્યારે નાની બાલિકા હતી, જ્યારે હું સચેતનપણે યોગ કરતી ન હતી—કદાચ હું યોગ કરતી હતી, પણ સભાનપણે નહિ, ત્યારે મેં બહુ સ્પષ્ટતા-પૂર્વક જોયું હતું. મેં મારી જતને કહ્યું કે “ચોક્કસ તેમનો શોક મારામાં સંકાન્ત થયો છે, કારણ કે આ માણસના મૃત્યુની અસર મારા પર ચોક્કસ ન જ પડવી જોઈએ.” ઓચિતાં મારી આંખોમાં આંસુ ઉભરાયાં, હું ગળગળી બની ગઈ, રડવા જેવી થઈ ગઈ—અણે કે હું મહાન શોકમાં ન ગબડી પડી હોઉં, હું ખૂબ નાની બાલિકા હતી. તે મને તરત સમજયું કે તેમના શોકે મારામાં પ્રવેશ કર્યો છે.

ગુરુસાની બાબતમાં પણ તેમ જ છે. તે બહુ સ્પષ્ટ છે. માણસ કોધને કોઈ બીજ માણસ પાસેથી નહિ, પણ વાયુ-મંદળમાંથી ઝીલતો હોય છે. તે વાયુ-મંદળમાં છે, એકદમ તમારામાં પ્રવેશ કરે છે, સ્વાભાવિક રીતે જ તમને પકડમાં લે છે. નીચેથી તે તમારામાં ઉપર આવે છે, તમને ધક્કેલે છે, અને તમે બીજાને મારવા ધ્યાન જતા હો છો. એક મિનિટ પહેલાં તમારામાં કોધ ન હતો, તમે તદ્દન સ્વસ્થ હતા, મિજાજ ગુમાવવાનો તમને ઈરાદો ન હતો. તે એટલા બળ-પૂર્વક તમને પકડમાં લે છે, કે તમે તેનો પ્રતિકાર કરી શકતો નથી. તમે પૂરતા સચેતન નથી હોતા. એટલે તમે કોધને તમારામાં પ્રવેશ કરવા દો છો, તે તમારો ઉપયોગ કરતો હોય છે. તમે તમારા શરીરને ‘હું’ કહેતા હો છો; પણ તે શરીર તો દેખીતી રીતે બીજાઓનાં શરીરોથી ભિન્ન હોય છે; પણ તે એક ચાકુષ ભ્રાન્ત છે. હકીકતમાં, બધો જ સમય, તમારામાંથી, રેડિયેશનની (તેજસ્વી પદાર્થમાંથી કિરણો બહાર આવે છે તેમ) પેઠે, ભૌતિક પરમાણુઓ બહાર નીકળતા હોય છે અને તે બીજાઓ સાથે સંમિક્ષિત થઈ જતા હોય છે. જો માણસ લાગણી-પ્રધાન હોય, તો તે દૂરથી પણ તે પરમાણુઓને અનુભવે છે.

અંધ માણસો એટલા બધા લાગણી-પ્રધાન, ઈન્દ્ર્ય-દર્શનયુક્ત હોય છે કે જ્યારે તેઓ કોઈ પદાર્થની નજીક આવે છે, ત્યારે દૂરથી તેઓ તેનો આવેગ જાણી લેતા હોય છે. કોઈ પણ માણસ બહુ સહેલાઈથી આનો પ્રયોગ કરી શકે છે. તમે જરા પણ અવાજ કર્યા સિવાય; ચુપકીદીથી કોઈ માણસ પાસે જાઓ. જો તે માણસ લાગણી-પ્રધાન હશે, તો તરત જાણી લેશો કે કોઈ માણસ મારી પાસે આવે છે. આ માત્ર એક શારીરિક પ્રયોગ છે; તેમાં તમે તમારા સંકલ્પનો કે માનસ-શાસ્ત્રીય તત્ત્વનો પ્રયોગ કર્યો હોતો નથી.

એનો એ અર્થ થયો કે તેમાં શરીરની જરૂર નથી પડતી; આપણી આંખો જ એ રીતે બનાવવામાં આવી છે. જે આપણામાં જરાક વધારે સૂક્મ દર્શના હોય, જરાક વધારે વિશાળ ક્ષેત્ર-મર્યાદા હોય, તો આપણે જોઈ શકીએ કે આપણા અથવા બીજાઓના શરીરમાંથી કાંઈક બહાર આવતું હોય છે; તે બધું સંમિશ્રિત થઈ જતું હોય છે, પરસ્પર કાર્ય કરતું હોય છે.

“સક્રિય શક્તિમાં ઓક્તા” વડે શ્રી અરવિંદ શું કહેવા માગે છે ?

હું એ જ કહેવા જતી હતી. એક સક્રિય શક્તિ સર્વ વસ્તુઓને સંચાલિત કરતી હોય છે. જે તમે તેનાથી સભાન બનો, તો તમે જોઈ શકો કે તે એક જ શક્તિ બધાને સંચાલિત કરતી હોય છે. જે તમે સચેતન બનો, તો તમે તેની ગતિઓને અનુસરી શકો, માણસો અને વસ્તુઓ દ્વારા તે કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે જોઈ શકો.

જે ક્ષણથી તમે શક્તિની—ચેતનાની—સંકલ્પની ઓક્તાથી સભાન બનો છો, ત્યારથી તમે તમારી જતને બીજાઓથી બિન્ન જોઈ શકતા નથી, જેને પરિણામે તેમનામાં શું બની રહ્યું છે તે તમે ન જાણો શકો, તેઓ અપરિચિત—અજાણ્યા લોકો બની જય. તમે તમારાં દેહમાં પૂરાઈ ગયા હો એમ લાગો, અને ઉપરછલી રીતે—માત્ર બાધ્ય રીતે તેમની સાથે સંપર્ક રાખો. એમ બનતું હોય છે, કારણ કે—તમે શક્તિની—ચેતનાની—સંકલ્પની ઓક્તાનો સાક્ષાત્કાર તમારામાં કર્યો હોતો નથી—અરે, ભૌતિક આકંપનોની ઓક્તાનો પણ સાક્ષાત્કાર કર્યો હોતો નથી.

જટિલતા તે દર્શનને કઠિન બનાવતી હોય છે. આપણી દર્શનની શક્તિ એક રેખામાં જ ગતિ કરતી અને એક બાજુવાળી હોય છે. એટલે જ્યારે આપણે સમજવા માગીએ છીએ, ત્યારે પરસ્પર અસંગત અસંખ્ય વસ્તુઓ આપણા પર આકમણ કરતી હોય છે; તે બધી ઓવી તો જટિલ રીતે એક-બીજા સાથે સંમિશ્રિત બની જતી હોય છે કે જેથી માણસ તેમની રેખાઓને જોઈ શકતો નથી અને વસ્તુઓને સમજ શકતો નથી; તે વાવાજોડામાં ઓચિંતો પ્રવેશ કરતો હોય છે.

તેનું કારણ આ હોય છે : દા.ત. ધણા માણસો, એક પછી બીજો એમ, વિચાર કરતા હોય છે—જેમ તે એક પછી બીજો શબ્દ બોલતા હોય છે તેમ; તેઓ એકીવખતે એક કરતાં વધારે શબ્દો બોલી શકતા હોતા નથી, અને નહિ તો તે તોતડાય છે. ધણા લોકો તે રીતે જ વિચાર કરતા હોય છે. તેઓ એક વિચાર પછી બીજો વિચાર કરતા હોય છે, અને તેથી તેમની સમગ્ર ચેતના એક રેખામાં ગતિ કરતી હોય છે. પણ જ્યારે માણસ વર્તુળાકારમાં જોઈ શકે, વિચારી શકે, અર્થાતું એકીવખતે અસંખ્ય વિચારો અને દર્શનો કરી શકે, ત્યારે જ તે વસ્તુઓને જોવાની શરૂઆત કરતો હોય છે.

જે અત્યારે માણસ વસ્તુઓનું વર્ણન કરવા માગતો હોય, તો તે સ્વાભાવિક

રીતે જ એક પછી બીજાનું વાર્ષિક કરે છે, કારણ કે તે એકી-વખતે દશ શર્દો બોલી શકતો નથી, તે એક પછી બીજે શર્દો બોલતો હોય છે. અને તેથી તે સત્યને અભિવ્યક્ત કરવા માટે તદ્દન અશક્તિમાન હોય છે. એક પછી બીજે એમ બોલાયેલા શર્દો સાચા હોતા નથી. જેમ આપણે બધા શર્દોને એકી-સાથે જોઈ શકીએ છીએ, તેમ તે એકીસાથે બોલાવા જોઈએ અને તેમાં દરેક શર્દો પોતાને યોગ્ય સ્થાને હોવો જોઈએ.

જ્યારે માણસ તે રીતે જેવાની, વિવેક કરવાની, લાગણી અનુભવવાની, વિચારવાની, સંકલ્પ કરવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યારે તે સત્યની નજીક જતો હોય છે. પણ જ્યારે તે બોલતો હોય છે તે રીતે જેતો હોય છે, ત્યારે તેમાં શોચનીય દરિદ્રતા આવી જાય છે.

શ્રી અરવિંદ લખે છે કે “જ્યાં સુધી આપણે અશાનમય દર્શનમાં જીવીએ છીએ, ત્યાં સુધી આપણે અહંતા છીએ, પ્રકૃતિના ગુણોને પરાધીન છીએ. આભાસોની ગુલામીમાં, દ્રન્દોના બંધનમાં, શુભ-અશુભ, પાપ-પુણ્ય, હર્ષ-શોક, સુખ-દુઃખ, લાભ-અલાભ, સહૃણતા-નિઃસહૃણતા વડે ફેંકતા આપણે અનાથતાપૂર્વક માયાના ચકના લોહમય વર્તુળમાં ધૂમતા હોઈએ છીએ.”

(૫ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૮)

હા. કેટલાક લોકોનું જીવન સુખી અને સગવડ-ભર્યું હોય છે, જ્યારે બીજા લોકોનું જીવન દુઃખમય હોય છે. તેનો આધાર વ્યક્તિગત ભવિતવ્યતા પર રહેલો છે; કદાચ તેનો આધાર તેમને પૃથ્વી પર, પોતે પ્રામ કરેલી અવસ્થા પર જે કરવાનું છે તેના પર છે; તેનો આધાર ધર્મી વસ્તુએ પર છે. એ વાત તો તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે તેમની પસંદગી તેમાં કામ લાગતી હોતી નથી, કારણ કે ધર્મ લોકો એક જ વસ્તુની પસંદગી કરે. જો તેમને પૂછવામાં આવે કે તમારે શું જોઈએ છે? તો તફાવતો રહે, પણ બહુ મોટા નહિ. કદાચ તે પુનરુક્તિને કારણે કંટાળા-જનક પણ હોય.

ધર્માખરા લોકો શાન્ત માગતા હોય છે, પોતાના પાપમાં નાનકડું સંગ્રહન માગતા હોય છે, જે મોટે ભાગે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર જેવું હોય છે, એક જ પ્રકારનો નિયમિત કાર્યક્રમ, હમેશાં એક જ પ્રકારની કિયાએ માગતા હોય છે—અને તે પણ તેની તે જ મર્યાદાએમાં, તે જ પરિસ્થિતિએમાં; જેમાં જાઝા તફાવત સિવાય તેની તે જ વસ્તુએ ફરી-ફરીને કરવાની હોય, પછી તે કંટાળા-જનક ન બની જાય તેટલા માટે થોડાક ફેરફાર સાથે; પણ તેમાં એવું કંઈ ન હોય કે જે તેમના શાન્તમય જીવનમાં વિક્ષેપ પેદા કરે. મોટા ભાગના લોકોને આવો આદર્શ હોય છે.

એટલે આ આદર્શની સિદ્ધિનો આધાર તેઓ જે દેશમાં જત્ત્યા હોય, જે

સમાજમાં જન્મયા હોય, અને પરિસ્થિતિના રીત-રીવાજો પર હોય છે. તેઓ જે સમાજમાં રહેતા હોય તે દેશની અને સમાજની રીતભાત વડે તેમનો આદર્શ ધડાય છે.

અલબત્તા, એમાં અપવાદો હોય છે, પણ તે માત્ર નિયમને જ સાબિત કરે છે. મોટે ભાગે મોટા ભાગના લોકોનો આદર્શ આ હોય છે : આરામ-ભરેલી પરિસ્થિતિમાં જન્મવું જેથી જીવનમાં ધણી મુશ્કેલીઓ ન આવે, બહુ તકલીફ ન આપે તેવી ખીને પરણવું, તકલીફ ન આપે અને સારી રીતે મોટાં થાય તેવાં તંદુરસ્ત બાળકો પ્રાપ્ત કરવાં, પછી શાન્તિમય અને સુખમય વૃદ્ધાવસ્થા, માંદા ન પડવું—જેથી તકલીફ ઊભી ન થાય. અને છેલ્લે જીવનથી કંટાળો આવે ત્યારે તકલીફ વગર મરી જવું.

સાચે જ, આ બહુ પ્રચલિત આદર્શ છે. સ્વાભાવિક રીતે જ તેમાં અપવાદો છે. કેટલાક લોકોનો આદર્શ આનાથી તદ્દન વિપરીત હોય છે. પણ ત્યારે અસ્તિત્વ પુનરુક્તિને લીધે કંટાળા-જનક બની જય છે. તે આદર્શમાં, વીગતોમાં ભેદો હોય છે, કારણ કે એક દેશમાં લોકો અમુક વસ્તુ પસંદ કરતા હોય છે, અને બીજ દેશમાં લોકો બીજ વસ્તુ પસંદ કરતા હોય છે. વળી, માણસો જે સમાજમાં જન્મે છે તેમાં અમુક રીત-રીવાજો અને સુખનો આદર્શ હોય છે; બીજ સમાજમાં બીજ રીત-રીવાજો અને સુખનો આદર્શ હોય છે.

જે કોઈ માણસ યુરોપિયનો ભાથે વાત કરે તો તેઓ કહેશે કે યુરોપ કરતાં વધારે સુંદર કોઈ બીજો દેશ નથી. હું ધણા ફ્રેન્ચ લોકોને—સૌકાડોને જાણું છું. જેઓ કહેતા હતા કે ફ્રેન્ચ લીઓ કરતાં વધારે સુંદર લીઓ બીજ કોઈ દેશમાં નથી ! હું એક નિગ્રોને (હબસીને) જાણું છું, જેણે ફ્રાન્સમાં કેળવણી લીધી હતી. જ્યારે તેને પૃથ્વામાં આવ્યું કે ક્યો લીઓ સૌથી વધારે ઝપાળી છે, ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો હતો કે હબસણ કરતાં વધારે ઝપાળી લી કોઈ નથી. તે તદ્દન સ્વાભાવિક હતું, નહિ વારુ ? તો વાત એવી છે. તમે જેમાં રહેવા ટેવાયેલા છો તે ઘર કરતાં સુંદર ઘર પૃથ્વીમાં બીજું કોઈ નથી હોતું. તમે જે દેશમાં રહેતા હો ત્યાંનાં ઘરો, ત્યાંનાં સીન-સીનેરો (સુંદર પ્રાકૃતિક દશ્યો) સૌથી વધારે સુંદર તમને લાગે છે. જે એમાં બધું સંવાદમય રીતે ચાલે, તમને કોઈ જબરદસ્ત આધાતો પ્રાપ્ત ન થાય, તો તમને તેમાં પૂરો સંતોષ હોય છે.

આ સામાન્ય મનોદશા હોય છે. માણસ તેમાં ગોળ-ગોળ ફર્યા કરતો હોય છે, કેટલીક વાર તે વર્તુલ લોહમય હોય છે, તો કેટલીક વાર સુવર્ણમય. તેમનાં છોકરાં પણ ગોળ-ગોળ ફરતાં હોય છે. તેમનાં છોકરાંનાં છોકરાં પણ તેમાં ગોળ-ગોળ ફર્યા કરતાં હોય છે. વાત એવી છે.

આજને માટે આટલું બસ છે.

૧૫ ફેબ્રુઆરી ૧૯૮૬

મધુર માતાજી, શ્રી અરવિંદ ‘આ કાર્ય કરતી વિશ્વ-પ્રકૃતિ’ની વાત કરે છે.
શું બીજી ભૂમિકાઓ પર પણ કાર્ય કરતી પ્રકૃતિ હોય છે ?

બીજી ભૂમિકાઓ પર? તમે શું કહેવા માગો છો?

માનસિક અને બીજી ઉધ્વર્ણ ભૂમિકાઓ પર.

પાર્થિવ પ્રકૃતિમાં માત્ર પદાર્થ-તત્ત્વ નથી હોતું (શારીરિક અને તેની ભિન્ન ભિન્ન ભૂમિકાઓ), પણ પ્રાણીક તથા મન પણ હોય છે. આ બધું પાર્થિવ પ્રકૃતિના ભાગ-રૂપ છે.

તેથી ઉધ્વર્ણમાં પ્રકૃતિ નથી હોતી, અર્થાત્ તેવો કોઈ લેદ નથી હોતો. તે તાત્ત્વક રીતે ભૌતિક જગતમાં હોય છે, જેનું વર્ણન અહીં કરવામાં આવ્યું છે. ૧

પણ શ્રી અરવિંદ કહે છે તેમ, “આ પૂર્ણ, સાચું સત્ય નથી.” તેમણે માત્ર ગીતામાં સમજવેલી વસ્તુનો સાર આપ્યો છે. ગીતા તે પ્રમાણે કહે છે; પણ હકી-કતમાં બરાબર તેવું જ નથી.

શ્રી અરવિંદ કહે છે કે તે માત્ર ઉપયોગી થઈ પડે. અસ્તિત્વના ભિન્ન ભિન્ન ભાગો વચ્ચે ગુંચવાડો કરવાને બદલે, આ તમને ઉચ્ચતર અને નિઝનતર વચ્ચે, ભગવાન પ્રત્યે વળેલા ભાગ તથા પદાર્થ-તત્ત્વ પ્રત્યે વળેલા ભાગ વચ્ચે વિવેક કરવામાં મદદ કરે છે. માનસ-શાસ્ત્રીય રીતે તે ઘ્યાલ ઉપયોગી છે, પણ હકીકતમાં વસ્તુઓ તે પ્રકારની નથી.

શ્રી અરવિંદ લખે છે, “પ્રકૃતિ—સનાતન તત્ત્વની સચેતન શક્તિ તરીકે, દિવ્ય સત્યમાં જેવી તે છે તે ઇથે નહિ, પણ અજ્ઞાનમાં આપણને તે જેવી ભાસે છે તે પ્રકૃતિ કાર્ય કરતી શક્તિ છે; તેનાં પગલાં યાંત્રિક હોય છે;

૧. સિન્થેસિસ ઓફ યોગ (પૃષ્ઠ ૮૧) નો જે ફરારો માતાજીએ વાંચ્યો હતો, તેમાં શ્રી અરવિંદ પુરુષના તથા પ્રકૃતિના પરંપરા-પ્રામ લેદને સમજવે છે. પુરુષ એટલે પ્રકૃતિનો સ્વામી. તેમાં, પુરુષ પ્રકૃતિમાં વિલીન થઈ જય છે તેની ભિન્ન-ભિન્ન અવસ્થાઓનું વર્ણન તે કરે છે. પુરુષને જગતની કિયાઓ કરતો જીવાત્મા પણ કહી શકાય. પછી શ્રી અરવિંદ જીવાત્માની મુક્તિનો પરંપરા-પ્રામ માર્ગ બતાવે છે; ત્યારે પુરુષ પ્રકૃતિથી પર ચાલ્યો જાય છે અને ફરી પ્રકૃતિનો સ્વામી બની જાય છે.

સચેતન રીતે પ્રકૃતિ વિષેની આપણી અનુભૂતિને તે સમજતાં હોતાં નથી —જે કે પ્રકૃતિનાં કાર્યોમાં પરમ બુદ્ધિ સાહજિક રીતે રહેલી હોય છે.”

(૫ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૧)

શું પ્રકૃતિ સચેતન રીતે બુદ્ધિયુક્ત નથી ?

તેનામાં, તેની દ્વારા, તેનાં કાર્યોમાં એક પ્રકારની બુદ્ધિ કામ કરી રહી હોય છે, પણ તે આ બુદ્ધિથી સભાન નથી હોતી. આ વાત તમે પશુઓમાં સમજ શક્શો. દા. ત. કીડીઓ લો. તેમને જે કરવાનું હોય છે તે તેઓ ચોક્કસ રીતે કરે છે. તેમનું કાર્ય તથા સંગઠન પરિપૂર્ણ હેખાય છે. પણ તેઓ તેમને સંગઠિત કરતી બુદ્ધિથી સભાન નથી હોતી. તેઓ યાંત્રિક રીતે બુદ્ધિ વડે સંચાલિત થતી હોય છે, જે બુદ્ધિથી તેઓ સભાન નથી હોતી. તમે બિલાડી અને કૂતરા જેવાં બહુ વિકાસ પામેલાં પશુઓને લો. પોતાને શું કરવાનું છે તે તેઓ ચોક્કસ રીતે જાગૃતાં હોય છે. જેમ કોઈ લ્લી પોતાનાં બાળકોને ઉછેરીને મોટાં કરે છે તેમ બિલાડી પણ કરે છે—કેટલીક વાર તો તે લ્લી કરતાં વધારે સારી રીતે; પણ તે એવી એક પ્રકારની બુદ્ધિથી સંચાલિત થતી હોય છે, કે જે બિલાડીને આપોઆપ જ સંચાલિત કરે છે. તેની પાસે કામ કરાવતી બુદ્ધિથી બિલાડી સભાન નથી હોતી. પોતાના સંકલ્પ વડે તે ગતિમાં બિલાડી કોઈ પણ ફેરફાર કરી શકતી નથી. કોઈક વસ્તુ તેને યાંત્રિક રીતે કામ કરાવે છે, પણ તેના પર તેને કાબૂ નથી હોતો.

જે કોઈ માનવ તેમાં વરચ્યે પડે અને બિલાડીને તાલીમ આપે, તો તે તેના વર્તનિમાં ફેરફાર કરાવી શકે, પણ તેમાં તો માનવ-પ્રાણીની ચેતના તેના પર કાર્ય કરતી હોય છે, બિલાડીની પોતાની ચેતના નહિ. બિલાડીને કાર્ય કરાવતી બુદ્ધિથી તે સભાન નથી હોતી.

આ જતની સભાનતા, પોતાની જતને કાર્ય કરતી જેવાની શક્યતા, પોતે શા માટે વસ્તુઓ કરે છે તે સમજવાની શક્યતા, પોતે કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે સમજવાની શક્યતા, કાર્ય પર કાબૂ રાખવાની અને કાર્યમાં ફેરફાર કરવાની શક્યતા માત્ર મનમાં જ હોય છે, તે માણસનો પોતાનો અધિકાર છે. માનવ અને પશુ વરચ્યે આ એક તાત્ત્વિક તફાવત છે. માણસ પોતાની જતથી સભાન છે. પોતાની પાસે કાર્ય કરાવતી શક્તિથી તે સભાન બની શકે છે; અરે, તેના પર કાબૂ રાખી શકે છે.

પણ જે લોકો પોતાની જતને અમુક બળ વડે ધક્કેલાતી અનુભવે છે અને કહે છે કે “તેમ કરવાની અમને ફરજ પડી હતી, તેમાં અમારા સંકલ્પે ભાગ લીધો નથી”, તે લોકો હજી ગાઢ પશુતામાં સબડી રહ્યા છે, અર્થાતું અચેતનતામાં

સબડી રહ્યા છે. જ્યારે માણસ પોતે અમુક વસ્તુઓ શા માટે કરી રહ્યો છે તે જાણે છે, જ્યારે તે નિશ્ચય-યુક્ત સંકલ્પ વડે પોતાનાં કાયેને બદલવા સમર્થ બને છે, પોતાનાં કાર્યો પર તેનો કાબુ હોય છે, ત્યારે જ તેને સચેતન માનવ-પ્રાણી કહી શકાય. કાબુ પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાંને એહો પણ છે, જેનામાં ચેતનાનો નાનકડો ગર્ભ બંધાવાની હજી શરૂઆત થતી હોય છે, જે દીપકની ફરફરતી જ્યોત સમાન છે—જે થોડોક પવન વાતાં હોલાઈ જશે.

“પ્રકૃતિ તરીકે કુદરત એક જર રીતે સક્રિય શક્તિ છે, કારણ કે તે પોતાના પર લદાયેલી ગતિ આગળ ધપાવી રહી હોય છે. પણ તેની અંદર શાનસ્વરૂપ પરમાત્મા રહેલા છે...

જીવાત્મા અથવા દેહધારી સચેતન પ્રાણી પોતાની જાતનું તાદાત્મ્ય આ અનુભૂતિ કરનાર પુરુષ સાથે અથવા તો આ સક્રિય પ્રકૃતિ સાથે કરી શકે. જે તે પ્રકૃતિ સાથે તાદાત્મ્ય કરશે, તો તે જીવાત્મા પ્રકૃતિનો સ્વામી, બોક્તા, જ્ઞાતા નહિ બની શકે...”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૧)

જે પ્રકૃતિને આત્મ-સભાન શક્તિ દોરતી હોય, અને પ્રકૃતિ પોતાના પર લદાયેલા કાર્યને જ યથાવતું કરતી હોય, તો પછી આ બધી વિકૃતિઓ કેવી રીતે થતી હોય છે? પ્રકૃતિ વસ્તુઓને કેવી રીતે વિકૃત બનાવી શકે? હા, હું આ પ્રશ્નની અપેક્ષા રાખતી હતી.

હું તમને કહું છું કે આ ગીતાનો સિદ્ધાંત છે; તે સંપૂર્ણ સત્ય નથી.

હું ફ્રાન્સમાં હતી, ત્યારે મેં આ સાંભળ્યું હતું. ગીતાને સમજવતા કેટલાક લોકો કહેતા હોય છે કે ધૂમાડા વગર અદ્વિતીય ન હોઈ શકે. તે વાત સાચી નથી. ત્યાંથી શરૂઆત કરીને તે લોકો કહેતા હોય છે કે “જીવન એવું જ છે. તમે તેમાં કશો ફેરફાર કરી શકો નહિ. તમે માત્ર એટલું જ કરી શકો કે તમે પુરુષ પ્રત્યે ચાલ્યા જાઓ, અને નિયમિત કરાતી વસ્તુને બદલે નિયમન કરનાર શક્તિરૂપ બની જાઓ.” પણ અંતમાં શ્રી અરવિંદ કહે છે કે તે ગીતાનો સિદ્ધાંત છે; તે સમગ્ર સત્ય નથી; તે માત્ર વસ્તુઓને જેવાનો એક આંશિક પ્રકાર છે, જે ઉપયોગી છે, વ્યવહારું છે, સગવડ-ભરેલો છે, પણ સંપૂર્ણપણે સત્ય નથી.

જે અંત હોય, તો શ્રી અરવિનદના કેટલાક શિષ્યો જગતના ઉદ્ધાર માટે ગીતાના સંદેશનો ઉપદેશ શા માટે કરતા હોય છે?

તે તેમને જેવાનું છે. જે તેમ કરવાથી તેઓ રાજી થતા હોય, તો મને તેમાં કશો વાંધો નથી.

પણ શ્રી અરવિનદના યોગ સાથે તેને કથો સંબંધ નથી?

સંબંધ નથી—એમ ન કહી શકાય. પણ તે મનની સંકુચિતતા છે એટલું જ કહી શકાય. એક ટુકડાને પકડીને તેઓ તેને સમગ્ર બતાવતા હોય છે. પણ દરેક જણ માટે તેમ બનતું હોય છે. હું જાળવા માગું છું કે સમગ્રને પકડવા કોણ શક્તિમાન છે? દરેક જણ પોતાનો ટુકડો પકડે છે અને તેને પોતાની સમગ્ર ચીજ બનાવી મૂકે છે.

પણ શ્રી અરવિનદે સમજાવું છે કે...

આહ, પણ તમે તો પ્રચારક છો! તમે શા માટે તેમને ખાતરી કરાવી આપવા માગો છો? જો તેઓ તેટલાર્થી સંતોષ માનતા હોય, તો તેમના સંતોષમાં તેમને રહેવા દો. જો તેઓ આવીને તમને કહે કે આ શ્રી અરવિનદનો સિદ્ધાંત છે, તો તમને કહેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે કે ના, તમારી ભૂલ થાય છે, આ શ્રી અરવિનદનો સિદ્ધાંત નથી. બસ, એટલું જ. પણ તમે એમ ન કહી શકો કે તમારે અભિપ્રાય બદલવો જ જોઈએ. જો તેમાં તે રાજી હોય, તો ભલે તે પોતાના અભિપ્રાયને રાખો.

ગીતાનો તે સંદેશ બહુ સગવડ-ભરેલો છે. ભારતમાં આવતા પહેલાં મૈં તે ફ્રાન્સમાં, પેરિસમાં જેયું હતું કે તે સિદ્ધાંત બહુ વ્યવહારું છે. મૈં કશ્યું તેમ, પ્રથમ તો તે વખતે એક ખૂબ ગહન અને ખૂબ જ ઉપયોગી સત્ય પકડવાની દૂટ આપે છે; અને પછી તે તમારી બાધ્ય પ્રકૃતિનું પરિવર્તન કરવાની જરૂરિયાતથી તમને બચાવી લે છે.

તે ખૂબ સગવડ-ભરેલો છે, નહિ વારુ? તમે કહો છો કે “હું તેવા સ્વભાવ-નો છું. તેમાં હું શું કરી શકું? હું પ્રકૃતિથી મારી જાતને જુદી પાડું છું, તેને જે કરવું હોય તે કરવા દઉં છું. હું પ્રકૃતિ નથી, હું પુરુષ છું. આહ, પ્રકૃતિને પોતાને માર્ગો જવા દો, આખરે હું તેને બદલી શકું તેમ નથી. “આ ખૂબ જ સગવડ-ભરેલું છે. તેથી લોકો નેને અપનાવતા હોય છે. તેઓ એવી કલ્પના કરતા હોય છે કે—અમે પુરુષમાં છીએ. પણ થોડોક ઉઝડો થતાં તેઓ સીધા પાછા પ્રકૃતિમાં પડી જતા હોય છે, અને કાં તો તેઓ ગુસ્સે થતા હોય છે, અથવા નિરાશ થતા હોય છે, અથવા તો માંદા પડતા હોય છે. આમ બનતું હોય છે.

એક માણસે પુરુષ સાથે આ પ્રકારનું તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કર્યું હતું. તેની આસ-પાસના વાયુ-મંડળમાં તેનું તેજ પ્રસરતું હતું. પણ જે લોકો પાર્થિવ પ્રકૃતિમાં કશાકનું પરિવર્તન કરવા માગતા હતા, જે લોકો પૃથ્વી પરની વસ્તુઓમાં પરિવર્તન માગતા હતા, દા. ત. દુઃખને સદાને માટે દૂર કરી શકાય, આખરે મૃત્યુની જરૂરિયાતને પણ દૂર કરી શકાય, સંહાર વગર તેજોમય ઉત્કાનિત—પ્રગતિ થઈ શકે, તેમને માટે તે માણસ

કહેતો કે “તે લોકો જોખમ-કારક ક્રાન્ટિકારો છે; જરૂર પડ્યે તેમને જેલમાં પૂરી દેવા જોઈએ.”

પણ જે માણસે મહાન યોગી બન્યા સિવાય ડાદ્યા થવું હોય, તો તેણે આ બધી વસ્તુઓ પ્રત્યે સિમત-પૂર્વક જોવાની શક્તિ કેળવવી જોઈએ, તેમનાથી વિકિષ્ણ ન થવું જોઈએ. તમારી પાસે તમારી પોતાની અનુભૂતિ છે; તેને બને તેટલી સત્ય અને પરિપૂર્ણ બનાવવા પ્રયત્ન કરો. પણ બીજ દરેકને તેની પોતાની અનુભૂતિ પર છોડી દો. જે તે ગુરુ તરીકે તમને શોધતા આવે અને કહે કે હવે મને પ્રકાશ અને સત્ય પ્રત્યે દોરી જાઓ, તો તમારી જવાબદારીની શરૂઆત થાય છે, ત્યાર પહેલાં નહિ. (શિષ્ય તરફ જોઈને) તેને કંઈક બોલવાની પ્રબળ દૃઢા છે !

શ્રી અરવિન્દે કહ્યું છે કે “ગીતા ઉચ્ચતમ આધ્યાત્મિક મનના સૌમાડા પર” અટકી જાય છે, તેમને પાર કરીને અતિ-માનસિક પ્રકાશનાં તેઓમાં પ્રવેશતી નથી.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૭)

ગીતાને અનુસરવાથી માણસ થા માટે કેન્દ્રસ્થ સત્યને પકડતો નથી અને અતિ-માનસિક યોગના માર્ગ આવે છે ?

તમે શું કહેવા માર્ગો છો તે મને સમજતું નથી. પણ ધ્યાન લોકો એમ માનતા હોય છે કે અમે શ્રી અરવિન્દના યોગને અનુસરીએ છીએ, પણ તેઓ અતિ-માનસિક સત્યને પ્રાપ્ત કરતા હોતા નથી.

તે વસ્તુનો આધાર અનુસરાતા માર્ગ પર એટલો બધો નથી હોતો, જેટલો માણસની શક્તિ પર હોય છે.

પણ હું પૂછું છું : ગીતાનું કેન્દ્રીય સત્ય છે ભગવાનને સમર્પણ—થા માટે માણસ તેને પકડતો નથી ?... “દિવ્ય દોરવણી આપનાર, આપણા સ્વભાવમાં રહેનાર, પરમાત્માને પરિપૂર્ણ સમર્પણનું ઉચ્ચતમ રહસ્ય તે ગીતાનું કેન્દ્રીય રહસ્ય છે.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૭)

અલબત્તા, ગીતામાં લઘ્યું છે કે તમારે સમગ્રપણે તમારી જતનું સમર્પણ કરી દેવું જોઈએ. તમે જાણો છો કે ગીતામાં કૃષ્ણ દોરવણી આપનાર, આંતર સ્વામી છે. તમારે તેમને તમારી જતનું સંપૂર્ણ સમર્પણ કરી દેવું જોઈએ. હું તમને કહું છું કે લોકો એક યા તો બીજ ધર્મ-પુસ્તકની વાત કરતા હોય છે, પણ તેઓ હમેશાં તેનું અનુસરણ કરી શકતા હોતા નથી. તેઓ અમુક બિન્દુએ આવીને અટકી જાય છે.

હું તમારી મુશ્કેલી સમજ શકતી નથી. તમે એમ કહેવા માગો છો કે જે લોકોને ગીતાના ઉપદેશના સત્યની ખાતરી થઈ ચૂકી હોય છે, તેઓ એ ઉપદેશને સિદ્ધ કરી શકતા હોતા નથી ?

સમર્પણનો ઉપદેશ.

હા. ગીતામાં કહેલો સમર્પણનો ઉપદેશ. તમને તેથી આશ્વર્ય થાય છે ? જગતમાં અસંખ્ય લોકોને ઉપદેશના સત્યની ખાતરી થઈ ચૂકી હોય છે, પણ તેથી તેઓ તેને સિદ્ધ કરી શકતા હોતા નથી. દા. ત. જગતમાં લાખો લોકો બૌધ્ધ-ધર્મને સત્ય માને છે, પણ તેથી તેઓ શું બુદ્ધ જેવા બની શકે છે ખરા ? જરૂર નહિ. તો પછી એમાં આશ્વર્ય પામવા જેવું શું છે ?

શ્રી અરવિંદને વાંચ્યા પછી, તેમના ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યો પછી પણ, ઘણા લોકો ગીતાના ઉપદેશને સ્વીકારે છે, તેને ચીટકી રહે છે. તેનું કારણ એ છે કે તે સગવડ-ભરેલો છે, માણસને પોતાની પ્રકૃતિને પરિવર્તિત કરવાની જરૂર રહેતી નથી; માણસનો સ્વભાવ અપરિવર્તનીય હોય છે, એટલે તમારે તેનું પરિવર્તન કરવાનો વિચાર કરવાની પણ જરૂર નથી; તમે માત્ર પ્રકૃતિને પોતાને માર્ગ જવા દો છો, તમે તમારા હાથીદાંતના ટાવરના શિખર પરથી પ્રકૃતિ તરફ નજર નાખો છો અને તેને ફાવે તેમ કરવા દો છો; તમે માત્ર એમ જ બોલ્યા કરો છો કે હું પ્રકૃતિ નથી, હું પ્રકૃતિ નથી.

આ બહુ સગવડ-ભરેલું છે. તે ખૂબ જલદી કરી શકાય છે; કમથીકમ માણસ એવો દાવો કરી શકે છે કે એ કામ થઈ ગયું છે. વ્યવહારમાં માણસ ભાગ્યે જ સિદ્ધાંત સાથે સુસંગત હોય છે. જો તમારું ગળું બગડી ગયું હોય, તમારું માથું દુખતું હોય, પગમાં વાળ્યું હોય, તો તમે ચીસો પાડવા માંડો છો, ફરિયાદ કરવાનું શરૂ કરો છો, વિલાપ-બબડાટ કરવા માંડો છો. તેનો અર્થ એ થયો કે તમે શરીર પ્રત્યે વિરક્ત નથી, તમને શરીરમાં પૂરી આસક્તિ છે, તમે બળવાન રીતે બંધાયેલા છો. આ તદ્દન માનવી હકીકત છે.

જ્યારે કોઈક તમને આણગમતી વાત કહે છે, ત્યારે તમે તદ્દન વિકિત બની જાઓ છો તેનું કારણ એ છે કે તમે તમારી પ્રકૃતિ પ્રત્યે ખૂબ આસક્તિ ધરાવો છો —પછી અલે તમે જહેર કરતા હો કે હું શરીરમાં આસક્તિ રાખતો નથી.

૨૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬

મધુર માતાજી, “અમર આત્માની બળવાન સ્થિરતા” એ મને સમજતું નથી.

(૪ સિન્થેસિસ ઓદ્દ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૫)

તેમાં તમને શું નથી સમજતું? અમર આત્મામાં બળવાન સ્થિરતા હોય છે—તે નથી સમજતું? તેનો અર્થ તો સ્પષ્ટ છે. અમર હોવાને કારણે, અમર આત્મા આવશ્યક રીતે જ બળવાન અને સ્થિર છે.

પણ શ્રી અરવિન્દ ગીતા વિષે કહે છે “પ્રાણિક આવેગ ઉપર મનનો કાબૂ એ તેનો નિયમ નથી, પણ અમર આત્માની બળવાન સ્થિરતા પ્રાણિક આવેગ પર શાસન કરે છે.”

હા.—પણ હે મારા બાળક, આ તો ઉપસંહાર છે. જે તમારે તે સમજવું હોય, તો તમારે વાક્યની શરૂઆતનો ભાગ વાંચવો જોઈએ. આહ! (એક શિષ્ય તરફ વળીને) મને દીવો અને પુસ્તક આપો. (માતાજી ખોળે છે) આ રહ્યું. તેઓ કહે છે : “ ગીતાનું લક્ષ્ય છે કેવળ, અન્યૂન, તડજેડ નહિ કરનાર, વળાંક—વલણ, જે આત્માની સમગ્ર સ્થિતિને પલટી નાંખે છે. તેનો નિયમ પ્રાણિક આવેગ પર મનનો કાબૂ નથી, પણ અમર આત્માની બળવાન સ્થિરતા છે.”

આ તો દિવસના પ્રકાશ જેવી સ્પષ્ટ વાત છે. ગીતા અમર આત્માની બળવાન સ્થિરતાની માંગ કરે છે; બીજું બધું ગૌણ છે. ગીતા માંગ કરે છે કે આત્માએ પોતાની અમરતાથી સભાન બનવું જોઈએ, અને તે રીતે બળવાન સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

આ એક હકીકિત છે. જ્યારે આત્મા અમરતાથી સભાન બને છે, ત્યારે તે બળપ્રચુર સ્થિરતા બની જય છે. સ્થિરતા એટલે આત્મા હલન-ચલન કરતો નથી. પણ તે સ્થિરતા બળવાન હોય છે, જડતાની અથવા નિર્બળતાની તે સ્થિરતા હોતી નથી. બળવાન સ્થિરતા કાર્ય માટે પાયો બની જય છે. અર્થાત् તે માણસ જે કાંઈ કરે છે, તે સર્વના પાયામાં અમર આત્માની ખૂબ શક્તિશાળી સ્થિરતા હોય છે.

પણ સમજૂતિ આપવાથી તમે તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી; તમને અનુભૂતિ થઈ હોવી જોઈએ. અનુભૂતિ થયા સિવાય, તે સમજતું નથી. દરેક વસ્તુ માટે તે જ વાત છે : મસ્તિષ્ક, નાનકડું મગજ સમજ શકતું હોતું નથી. જે મિનિટે અનુભૂતિ થાય, તે જ ક્ષાળે તે સમજ શકાય છે, ત્યાર પહેલાં નહિ. માણસને

કદ્વનામય વિચાર આવી શકે, પણ તે સમજ ન કહેવાય. સમજવા માટે માણસે તેને જીવનું જોઈએ. જ્યારે તમે તમારા અમર આત્માથી સભાન થશો, ત્યારે બળવાન સ્થિરતા શું છે તે તમે સમજશો, ત્યાર પહેલાં નહિ. બાકી તો, આ માત્ર શબ્દો છે.

માણસ એકી-વખતે સ્થિર અને બળવાન કેવી રીતે હોઈ શકે તે તમે સમજ શકતા નથી; તેથી તમે ગુંચવાળામાં પડ્યા છો? હું જવાબ આપું છું કે સ્થિરતામાં સૌથી વધારે બળ રહેલું છે. સ્થિરતા સર્વશ્રોષ્ઠ શક્તિ છે.

આ એક ખૂબ નાનકડી ઉપરદ્ધલી વસ્તુને લાગુ પડે છે, જે કદાચ તમે સમજ શકશો. કોઈક માણસ આવીને તમારું અપમાન કરે છે અથવા તમને ખરાબ શબ્દો સંભળાવે છે. જે તમે આ કોષ અથવા દુર્ભાવિના સાથે સુસંગત આકંપનો પેદા કરવાની શરૂઆત કરો, તો તમને ખૂબ નબળાઈ અથવા અશક્તિ લાગે, મોટે ભાગે તમે તમારી જતને મૂર્ખ સિદ્ધ કરો. પણ જે તમે મગજને સ્વસ્થ રાખો, એવી પરિપૂર્ણ સ્થિરતા જળવો કે જે એ આકંપનોને સ્વીકારવાનો ઈન્કાર કરે, તો તે જ વખતે તમે ખૂબ બળ અનુભવો છો, અને પેલો બીજો માણસ તમને વિકિપ્ત કરી શકતો નથી. જે તમે શારીરિક રીતે પણ શાન્ત રહો, તમારી માર્ગુડ કરવામાં આવે તો પણ જે તમે શાન્ત, મૌન, સ્વસ્થ રહો, તો તે વલાણ તમારી પર શક્તિ—પ્રભાવ પાડે છે એટલું જ નહિ, પણ પેલા બીજા માણસ પર પણ તેનો પ્રભાવ પડે છે. જે તમે આંતર પ્રતિકાર્યના આકંપનો પેદા ન થવા દો, જે તમે તમારી જતમાં તદ્દન સ્થિર રહો, તો સર્વોત્તમા માણસ પર, લગભગ તરત જ, તેનો પ્રભાવ પડે છે.

તે તમતે સ્થિરતાની શક્તિનો ઘ્યાલ આપશો. આ એવી સર્વ-સાધારણ, સામાન્ય હકીકત છે, જે દરરોજ બનતી હોય છે. તે આધ્યાત્મિક જીવનની કોઈ મહાન ઘટના નથી, તે બાબુ, ભૌતિક જીવનની ઘટના છે.

સ્થિરતામાં ખૂબ મહાન શક્તિ છે. માનસિક સ્થિરતા, ઈન્દ્રિયોની સ્થિરતા, શારીરિક સ્થિરતા—બધા પ્રેકારની સ્થિરતામાં. જે તમે ભીંતની પેઠે તદ્દન સ્થિર રહી શકો, તો સામો માણસ જે આકંપનો મોકલે તે પાછાં વળીને તેની ઉપર જય છે. તેનું કાર્ય તરત થતું હોય છે. તેનામાં હત્યારાના હાથને અટકાવવાની શક્તિ છે, સમજ્યા? માત્ર માણસે સ્થિરતાનો બાબુ દેખાવ ન કરવો જોઈએ, અને આંદર ઉકળાટ ન અનુભવવો જોઈએ! મારો કહેવાનો અર્થ તેવો નથી. હું સંપૂર્ણ સ્થિરતાની વાત કરી રહી છું.

માતાજી, આ એ જ છે કે જેની શ્રી અરવિંદે “આત્માની સમતા” કહીને વાત કરી છે ?

આત્માની સમતા એક માર્ગ છે; સાધન છે. તે લક્ષ્ય પણ હોઈ શકે, પણ તે સિદ્ધિનું શિખર નથી.

ડા. ટ. કેટલાક લોકો કહે છે કે જે કાંઈ બનતું હોય છે, તે ભગવાનના સંકલ્પની અભિવ્યક્તિ છે (હું ધારું છું કે મૈં તેને વિષે વાત કરી હતી); જીવન પ્રત્યે જોવાનો, તેને સમજવાનો એક સમગ્ર પ્રકાર હોય છે; જે કહે છે કે “જે કાંઈ છે, જગત જેવું છે, જે કાંઈ બને છે, તે ભગવાનના સંકલ્પની અભિવ્યક્તિ છે. તેથી તર્કયુક્ત વાત એ છે કે જે કાંઈ બને તેનો આપણે જરા પણ પ્રતિકાર્ય કર્યા સિવાય, ગભરાટ અનુભવ્યા સિવાય, સ્વીકાર કરવો જોઈએ; જે આપણે ભગવાન સાથે સંપર્ક સાધવા માગતા હોઈએ, તો તે ડહાપણનો માર્ગ છે, કારણ કે ભગવાનના સંકલ્પની અભિવ્યક્તિ સામે આપણે ઝૂકી પડવું જોઈએ.” આ જતનું વલણ આત્માની સમતા પ્રામણ કરવામાં લોકોને મદદ કરે છે. પણ જે આ વિચારની વિસ્તૃતના વિચારને પણ અપનાવ્યા સિવાય જે તમે આ વિચારને સ્વીકારો, જે તમે તે બે વિચારોનો સમન્વય ન કરો, તો સ્વાભાવિક રીતે જ તમારે જીવનમાં કાંઈ પણ કર્યા સિવાય માત્ર બેસી રહેવાનું રહે છે, જગતને પ્રગતિ કરવવા માટે પ્રયત્ન કરવાનો રહેતો નથી.

આપણો આ વર્ગ શરૂ થયો ત્યારે પહેલાંના વર્ગમાં મને એવું વાંચ્યાનું યાદ છે (તે વર્ગ કદાચ હંમેશાં બુધવારે ભરાતો હતો, જેમાં હું પુસ્તકોનું વાચન કરતી હતી) કે મૈં એનેતોલ ફ્લાન્સનું એક પુસ્તક વાંચ્યું હતું. એનેતોલ ફ્લાન્સમાં સૂક્ષ્મ મજાક-વૃત્તિ હતી. તે પુસ્તક લે લિવ્રેટ જેરોમ કોઈજનાર્ડ હતું, પણ મને તે બાબત ખાતરી નથી. તેમાં તે લેખક કહે છે કે જે માણસો પોતાના જીવનને સુધારવાની ચિન્તા ન કરે, તો તેઓ ખૂબ સુખી બને. હું તેના નિશ્ચિત શર્દૂનું ઉદ્ઘરણ નથી કરતી, પણ તેનો વિચાર અભિવ્યક્ત કરું છું. માણસોને અને વસ્તુઓને વધારે સારાં બનાવવાના સંકલ્પની સાથે દુઃખની શરૂઆત થાય છે! (માતાજી હસે છે) તે જ વસ્તુ કહેવાનો તેનો એ પ્રકાર છે. હું તમને બીજ રૂપમાં તે જ વાત કહી રહી હતી. જે તમારે શાન્તિપૂર્ણ સુખી, હંમેશાં સંતુષ્ટ થવું હોય, જે તમારે આત્માની પરિપૂર્ણ સમતા પ્રાપ્ત કરવી હોય, તો તમારે તમારી જતને કહેવું જોઈએ કે વસ્તુઓએ જેવી હોવું જોઈએ તેવી તે છે. જે તમે ધાર્મિક હો, તો તમારે તમારી જતને કહેવું જોઈએ કે વસ્તુઓએ જેવી હોવું જોઈએ તેવી તે છે, કારણ કે તે ભગવાનના સંકલ્પની અભિવ્યક્તિ છે. આપણે તો માત્ર એક જ વસ્તુ કરવાની છે, અને તે એ કે—તે જેવી છે તેવી તેમને સ્વીકારી લેવી, અને શાન્ત રહેવું, કારણ કે શાન્ત રહેવું તે વિકિપ્ત રહેવા કરતાં વધારે સારું છે. માણસ વસ્તુને ફેરવીને

બીજુ રીતે મૂકે છે, અને કહે છે કે જીવન બહુ સગવડ-ભરેલું, સત્ત્ય, અને સ્વીકાર્ય છે. જો માણસો “જીવન પ્રકારનું હોવું જોઈએ” એવી માગણી ન કરે તો જે ક્ષાળે માણસ દુઃખી બનતો હોય છે, તે ક્ષાળે સ્વાભાવિક રીતે જ બીજે કોઈ પણ માણસ સુખી હોતો નથી! જ્યારે માણસને એમ લાગે છે કે જીવન જેવું હોવું જોઈએ તેવું નથી, ત્યારે તે દુઃખી બનવાની શરૂઆત કરે છે—બીજાઓ પણ દુઃખી બનવાની શરૂઆત કરે છે.

પણ જે દરેક જણમાં આમ; કહેવાની સફ્ટ-બુદ્ધિ હોય કે “વસ્તુઓ જેવી હોવી જોઈએ એવી છે; માણસ મરી જય છે કારણ કે તેને મરવાનું હોય છે, માણસ માંદા પડે છે કારણ કે તેને માંદા પડવાનું હોય છે, પોતાનાં પ્રિયજનોથી માણસ વિયોગ પામે છે કારણ કે વિયોગ આવવાનો હોય છે, માણસ ગરીબ છે કારણ કે તેણે ગરીબ બનવાનું હોય છે. વસ્તુઓ જેવી બનવાની હોય છે તેવી તે બને છે. શોક કરવો અથવા વિરોધ કરવો તેનો કશો અર્થ નથી; તે મૂર્ખતા છે! આહ, માણસે તર્કયુક્ત બનવું જોઈએ.” એટલે આપણે કહીએ છીએ કે વસ્તુઓ છે તેનાથી તેમને વધારે સારી બનાવવાના સંકલ્પ સાથે દુઃખની શરૂઆત થાય છે. જ્યારે તમે માંદા છો, ત્યારે માંદા ન હોવાનું તમે કેમ ઈચ્છો છો? જ્યારે માંદા પડ્યા હોવા છતાં તમે માંદા ન પડવાનું ઈચ્છો છો, ત્યારે તમે વધારે માંદા બનતા હો છો. તેના કરતાં વધારે સારું તો એ છે કે તમારે તમારી જાતને કહેવું જોઈએ કે ભલે, ભગવાનની એવી ઈચ્છા છે, હું માંદગી સ્વીકારી લઉં છું! નેથી કુમથી કમ તમે શાન્ત રહી શકો છો, તમને સાજ થવામાં મદદ થાય છે. ગરીબ લોકો શા માટે ધનવાન બનવાની ઈચ્છા કરે છે? જેમનાં બાળકો અથવા માત-પિતા મરી જય છે તેવા લોકો શા માટે તેને ભગવાનની મરજી તરીકે સ્વીકારી લેતા નથી? જો દરેક જણ વસ્તુઓ જેવી છે તેવી તેમને ઈચ્છે, તો દરેક જણ સુખી બને.

આ એક પ્રકારનું દાખિલાનું છે. કદાચ એમ પણ હોય કે ભગવાનનો સંકલ્પ તે પ્રકારનો ન પણ હોય. કદાચ તે હાથીની અને તેના મહાવતની વાત જેવું હોય. તમે એ વાર્તા તો જાણો છો ને? હાથી પર બેસીને મહાવત માર્ગ જતો હતો. સામે એક બ્રાહ્મણ આવ્યો. મહાવતે તેને માર્ગમાંથી ખસી જવાનું કહ્યું. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે ના, મારામાં રહેલા ભગવાન મને અહીં જ ઊભા રહેવાનું કહે છે. મહાવતે જવાબ આપ્યો કે મને ક્ષમા કરો; પણ મારામાં રહેલો ભગવાન તમને દૂર જતા રહેવાનું કહે છે!

એટલે એનેતોલ ફ્રાન્સને આ જવાબ આપી શકાય કે માણસના સંકલ્પ કરતાં એક ઉચ્ચતર સંકલ્પ છે, જે વસ્તુઓમાં પરિવર્તન માર્ગ છે. અને નેથી બીજું કાંઈ

કરવાનું રહેતું નથી, પણ તે મહત્તર સંકલપની આજ્ઞા માનીને વસ્તુઓનું પરિવર્તન કરવાનું રહે છે. બસ, પતી ગયું ?

મધુર માતાજી, અહીં લખ્યું છે કે “ કર્મ-માર્ગમાં કર્મ એક ગ્રનિથ છે, જેને આપણે પ્રથમ શિથિલ કરવાની છે. ”

(૫ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૪)

કર્મ થા માટે ગ્રનિથ છે ?

કારણ કે માણસને કર્મમાં આસક્તિ છે. તે અહંતાની ગ્રનિથ છે. કામનાને લઈને તમે કર્મ કરો છો. શ્રી અરવિન્દ એમ કહે છે, નહિ વારુ ? સામાન્ય કર્મ, એક યા તો બીજે રૂપે, કામનાથી બદ્ધ હોય છે, તેથી તે એક ગ્રનિથ છે. જેને તમે જરૂરિયાત કરો છો તે કામનાને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી જ કર્મ કરો, જે તમે તેના મૂળમાં ઊંડા જાઓ, તો તમને માલમ પડશે કે કર્મના મૂળમાં કામનાનો આવેગ રહેલો હોય છે, જે તમે માત્ર કામનાના આવેગથી જ કર્મ કરશો, તો જ્યારે તમે કામનાને દૂર કરી દો છો ત્યારે તમે કર્મ નહિ કરી શકો.

લોકો તમને પ્રથમ એ જવાબ આપતા હોય છે. જ્યારે તેમને એમ કહેવામાં આવે છે કે કર્મના પરિણામમાં આસક્તિ રાખ્યા સિવાય કર્મ કરો, એવી સભાનતા રાખો કે હું નહિ, પણ ભગવાન કર્મ કરી રહ્યા છે, તો સાડી નવ્વાણું ટકા લોકો એવો જવાબ આપતા હોય છે કે “ જે હું તેવી ભાવના રાખ્યું તો પછી હું હલનચલન કરી શકતો જ નથી ! પછી હું કશું જ કર્મ કરતો હોતો નથી. એક અથવા બીજા કર્મમાં મને હમેશાં જરૂરિયાત, કામના, અંગત આવેગ જ પ્રેરતો હોય છે. ” તેથી શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે જે તમે ગીતાના આ ઉપદેશને સિદ્ધ કરવા માગતા હો, તો પ્રથમ તમારે આ ગ્રનિથને—કર્મને કામના સાથે બાંધતી ગ્રનિથને શિથિલ કરવી પડશો. તે બે એવી મજબૂત રીતે એક-બીજા સાથે જોડાયેલાં છે, કે એકને લઈ લેતાં બીજું પણ આપોઆપ ચાલ્યું જશો. શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે એ ગ્રનિથને ઉકેલો, જેથી તમે કામનાને દૂર કરી શકો, અને છતાં પણ કર્મ કરવાનું ચાલુ રાખી શકો.

આ એક હકીકત છે, તેમ કરવું જોઈએ, ગ્રનિથને છોડવી જોઈએ, ઉકેલવી જોઈએ. તે એક એવી નાનકડી આંતર શલ્કક્રિયા છે, કે જે તમે બહુ સહેલાઈથી કરી શકો તેમ છો. તે શલ્કક્રિયા કર્યા પછી, તમને ભાન થશે કે હું કોઈ પણ અંગત હેતુ સિવાય કર્મ કરી શકું છું; મારી અહંતાના બળ કરતાં એક ઉચ્ચતર, વધારે બળવાન શક્તિ વડે હું સંચાલિત થાઉં છું. પછી તમે કર્મ કરો છો, પણ કર્મનાં પરિણામો તમને બાંધતાં નથી, તમારી પર પાછાં આવતાં નથી,

પ્ર/પ

આ ચેતનાની એક અદ્ભુત, તદ્દન સધન ઘટના છે. તમે જીવનમાં સારું, નરસું, તે બેની વચગાળાનું—ગમે તે કર્મ કરો છો, અને તરત જ તેનાં પરિણામોની પરંપરા પેદા થતી હોય છે. તમે અમુક પરિણામ પ્રામ કરવા માટે કર્મ કરતા હો છો. દા. ત. જ્યારે હું માઈકને પકડવા મારો હાથ લંબાવતી હોઉં છું, ત્યારે તેની મારફતે ધ્વનિઓ મોકલવાના પરિણામની હું આશા રાખતી હોઉં છું, તેનું હમેશાં પરિણામ આવતું હોય છે. પણ જે તમે તે ગ્રનિથને શિથિલ કરો, ઉદ્ધોમાંથી આવતી શક્તિને તમારી મારફતે કાર્ય કરવા દો, તો તેનાં પરિણામો તમારી ઉપર પાછાં આવતાં હોતાં નથી, કારણ કે તમે કર્મનો પ્રારંભ કર્યો ન હતો, ઉદ્ધોમાંથી આવતી શક્તિએ કર્મ તમારી દ્વારા કર્યું હતું. પછી પરિણામો ઉદ્ધોમાં ચાલ્યાં જય છે, તમારી મારફતે કર્મ કરનાર શક્તિ તે પરિણામોને દોરવણી આપતી હોય છે, તેમને વિષે સંકલ્પ કરતી હોય છે, તેમનું નિયમન કરતી હોય છે, તેમના પર કાબૂ રાખતી હોય છે. તમે તદ્દન મુક્ત હોવાની લાગણી અનુભવો છો, તમે કરેલા કાર્યનું કોઈ પરિણામ તમારી પર પાછું આવતું નથી.

એવા લોકો છે, કે જેમને આ અનુભૂતિ થઈ હતી. પણ આ વસ્તુઓ પ્રથમ એક ચમકારા-રૂપે આવે છે, ક્ષણ માટે આવે છે, અને પછી પાછી ચાલી જય છે. જ્યારે માણસ રૂપાન્તર માટે તૈયાર હોય છે, ત્યારે જ આ વસ્તુ આવીને તેનામાં સ્થાપિત થઈ જય છે. કેટલાક લોકોને આ અનુભૂતિ જીવનમાં એક ક્ષણ માટે કે થોડીક ક્ષણો માટે એક વાર આવતી હોય છે, અને પછી તે ચાલી જતી હોય છે, ચેતનાની તે સ્થિતિ ચાલી જતી હોય છે. પણ તેની સમૃતિ રહે છે, અને તે લોકો તેનું અનુકરણ કરતા હોય છે. જે તે લોકોને ભાષણો કરતાં આવડતું હોય, જેવી રીતે કેટલાક ગુરુઓ શિષ્યોને માર્ગનો ઉપદેશ કરતા હોય છે તેમ, તો તેઓ તેમને કહેતા હોય છે કે “જ્યારે ભગવાન તમારી મારફતે કર્મ કરી રહ્યા છે, જ્યારે તમે કામનાની ગ્રંથિ શિથિલ કરી દીધી છે, ત્યારે પછી તમે જે કાર્ય કરો છો તેનાં નૌતિક યા બીજા પ્રકારનાં પરિણામો ભોગવવાનાં રહેતાં નથી. તમે તમારા પડોશીને મારી નાખી શકો છો, તમે કોઈ સ્ત્રી પર બલાત્કાર કરી શકો છો, તમારામાં રહેલા ભગવાન તમારી પાસે જે કાર્ય કરાવે તે તમે કરી શકો છો, પણ તમને કોઈ પરિણામો દુઃખી નહિ કરી શકે.”

અને તે લોકો તેમ કરતા હોય છે! હા, તેઓ તે અનુભૂતિનો ઉપયોગ પોતાનાં અતિશયતા-ભરેલાં કૃત્યોના ઢાંક-પિછોડા તરીકે કરતા હોય છે. આ તો હું તમને જેવા પોતે નથી તેવા પોતાને બનાવનાર, ઢોંગી લોકો સામે સાવધાન કરવા કહું છું.

પણ હકીકતમાં તેનું પરિણામ તદ્દન સરળ આવતું હોય છે. પોતાના દંબનાં

પરિણામો તેમને તરત સહન કરવાં પડતાં હોય છે. તેઓ કહેતા હોય છે કે અમે તે પરિણામોને નથી ભોગવતા; પણ હકીકતમાં તેઓ ભોગવતા જ હોય છે. મને એક સંન્યાસીના નોંધપાત્ર દાખલાની ખબર છે. તે પોતાનો શિષ્ય બનવા ન માગનાર, એક માણસ સાથે બહુ ગુસ્સે થઈ ગયો હતો. આ વસ્તુ સ્પષ્ટ રીતે સાબિત કરે છે કે તેણે તે અવસ્થા હજી સિદ્ધ કરી ન હતી. તે સંન્યાસી વેર લેવા માગતો હતો. સાચે જ તેનામાં કેટલીક શક્તિઓ હતી. તેણે તે માણસને મારી નાખવા માટે એક ખૂબ શક્તિશાળી કૃત્યા પેદા કરી. તે માણસ શ્રી અરવિંદ સાથે સંપર્કમાં હતો. તેણે તે વાત શ્રી અરવિંદને કરી, અને શ્રી અરવિંદ મને કરી. પછી એવું બન્યું કે કહેવાતા ભગવાનના સંકલ્પ વડે કાર્ય કરનાર તે સંન્યાસીની કૃત્યા તેના પર એવી રીતે પાછી પડી કે તે જ પોતે મરી ગયો!

એ માત્ર સત્યને પુનઃસ્થાપિત કરવાની હકીકત હતી. બીજું કંઈ કરવાનું હતું જ નહિ.

એ વાતનો બોધપાઠ એ છે કે માણસે દંબ ન કરવો જોઈએ, માણસે તદ્દન સાચા દિલના બનવું જોઈએ, અને સુંદર સિદ્ધાંતો વડે પોતાની કામના પર ઢાંક-પિછોડો ન કરવો જોઈએ.

હું એવા ઘણા લોકોને મળી છું, જેઓ આત્માની પરિપૂર્ણ સમતા પોતામાં છે એવો દાવો કરતા હતા, અને પોતાના સિદ્ધાંતોની પીઠમાં સંતાઈ જતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે બધું ભગવાનના સંકલ્પ અનુસાર બને છે, અને જેઓ પોતાના વિચારમાં, ભગવાનના સંકલ્પને બદલે પોતાના સંકલ્પને મૂકી દેતા હતા. પોતે જેનો દાવો કરતા હતા તે સિદ્ધિથી તેઓ ઘણા-ઘણા દૂર હતા. તેઓ આળસુ હતા, કશો પ્રયત્ન કરવા માગતા ન હતા, પોતાના સ્વભાવને જેવો હતો તેવો જ રાખવા માગતા હતા, તેનું રૂપાંતર કરવા દર્શાતા ન હતા.

મધુર માતાજી, આ લોકોમાં શક્તિઓ હોય છે?

હા ! કેટલાકમાં તો મહાન શક્તિઓ હોય છે. પણ તે શક્તિઓ પ્રાણિકમાંથી, પ્રાણિક તર્ફો સાથેના સંપર્કમાંથી આવતી હોય છે.

અનેક પ્રકારની શક્તિઓ છે. પણ તે શક્તિઓ સાચી દિવ્ય શક્તિ આગળ પોતાનું બળ અજમાવી શકતી નથી, તેનો તેઓ પ્રતિકાર કરી શકતી નથી. પણ સામાન્ય માનવો ઉપર તે શક્તિઓનું ખૂબ ચાલતું હોય છે.

તો પછી, શું તેઓ નુકસાન કરી શકે છે?

ખૂબ. માત્ર કરી શકે છે—એટલું જ નહિ, પણ તેવી શક્તિઓ ખૂબ નુકસાન કરે

છે. કહેવાતા એવા સંન્યાસીને મળવાનું દુર્ભાગ્ય હોવાને કારણે ધણા લોકો તે રીતે ખૂબ દુઃખ પામ્યા છે, ત્યથા અનુભવી છે. હું તમને આ વાત બીજડાવવા માટે નથી કહેતી, કારણ કે અહીં તો તમે સુરક્ષિત છો, પણ તે એક હકીકત છે. દીક્ષા લેતી વખતે, આ લોકોને પ્રાણિક-જગતમાંથી એક એવી શક્તિ પ્રોત્સાહ થઈ હોય છે, કે જે ખૂબ ૦૪ જેખમ-પૂર્ણ છે. આમ હમેશાં નથી બનતું હોતું, પણ ધણી વાર આમ બનતું હોય છે.

જગતમાં દિલની સર્વચાઈ એક વિરલ સફ્ફુલ જ્યાં જ્યાં તે માલમ પડે, ત્યાં ત્યાં માણસે માન-પૂર્વક નમસ્કાર કરવા જોઈએ. દિલની સર્વચાઈવાળા, પરિપૂર્ણ પ્રામાણિકતાવાળા, પાર-દર્શકતાવાળા માણસમાં, પોતાના અસ્તિત્વના કોઈ પણ ભાગમાં, દાંબિકતા ન હોવી જોઈએ, કે જે દાંબિકતા તે માણસ પોતે જેવો નથી તેવો દેખાડવા માગતી હોય છે.

૧. અલબજ્ઞ, આ વાત તે લોકોને જ લાગુ પડે છે, જેઓ સામાન્ય રીતે પૂજાતા, ભગવા કપડાના ઓઠા હેઠળ પોતાના અહંતા-પૂર્ણ આવેગોને સંતાડવા માગતા હોય છે. જે લોકોનું હદ્ય બુદ્ધ છે, જેમનો ભગવો વેષ આધ્યાત્મિક જીવનને કરાયેલા સુમાર્ગણનું બાબ્ય ચિહ્ન-માત્ર છે, તેમને માટે તો સવાલ જ નથી. (માતાજી)

આ સાંજે આ વાર્તાલાપ પછી ને ધ્યાન કરવામાં આવ્યું તે દરમિયાન, માતાજીએ જેને “પૃથ્વીના વાયુ-મંડળમાં અતિ-માનસિક પ્રકાશ-શક્તિનો પ્રથમ આવિલ્લાવ” કહ્યો છે, તે બન્ધે હતો.

“સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં, વિશ્વની સધનતાના પ્રતીક તરીકે, બલિદાનના નિયમને, સર્વ-સાધારણ દિવ્ય કર્મ તરીકે, જગતમાં બહાર ફેંકવામાં આવ્યો હતો. આ નિયમના આકર્ષણ વડે, અહંતા-પૂર્ણ પરસ્પર-વિચિદ્ધન સૃષ્ટિની ભૂલોને ધીમે ધીમે દૂર કરવા માટે, તેમને મર્યાદિત કરવા માટે, સુધારવા માટે એક દિવ્યીકરણ કરનારી, ઉદ્ધાર કરનારી શક્તિ અવતરણ કરે છે. આ અવતરણ, દિવ્ય આત્માનું—પુરુષનું આ બલિદાન પોતાની જતને શક્તિને તથા પદાર્થ તત્ત્વને પરાધીન કરે છે, જેથી તે તેમનામાં શાન અને પ્રકાશ લાવી શકે. તે બલિદાન અયેતન અને અજ્ઞાનમય જગતના ઉદ્ધારનું બૌજ છે. ગોતા કહે છે કે બલિદાનને (યજને) સાથે રાખીને, સર્વ-પિતા ભગવાને આ લોકોનું સર્જન કર્યું, બલિદાનના નિયમના સ્વીકાર વડે અહંતા એમ કબૂલ કરે છે કે હું એકલો જ જગતમાં નથી, હું મુખ્ય પણ નથી. તે કબૂલાતમાં આ આવી જય છે કે “આ ખૂબ લેદમય અસ્તિત્વમાં, પણ, મારાથી અને મારી અહંતા-પૂર્ણ વ્યક્તિમાં જે નથી તેનાથી પણ પર એવું મહત્તર, પરિપૂર્ણતર કાંઈક છે, જે સર્વમય પરમાત્મા છે, જે મારી પાસે તાબેદારીની અને સેવાની માંગ કરે છે.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓઝ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૮)

મધુર માતાજી, ‘ભગવાનને બલિદાન’નો અર્થ શો છે?

તેનો અર્થ આત્મ-સમર્પણ છે; ગોતામાં તેને યજ કહ્યો છે.

શ્રી અરવિન્દ પ્રારંભમાં જ કહે છે કે બલિદાન પરસ્પર હોય છે. ભગવાન પોતાની જતનું બલિદાન પદાર્થ-તત્ત્વમાં કરે છે, જેથી પહેલાં જે જડ હતું પદાર્થ-તત્ત્વમાં ચેતના જગૃત થાય. ભગવાનનું આ સમર્પણ, અર્થાત્ પદાર્થ-તત્ત્વમાં પોતાનું વિસર્જન પદાર્થ-તત્ત્વ ભગવાનને સમર્પણ કરે તે વાતને પ્રમાણિત કરે છે, ફરજિયાત બનાવે છે, કારણ કે તે એક જ પારસ્પરિક ગતિ છે. ભગવાને પદાર્થ-તત્ત્વમાં પોતાની જતનું સમર્પણ કર્યું છે, પદાર્થ-તત્ત્વમાં સર્વત્ર પોતાની જતનું

વિસર્જન કર્યું છે—જેથી દિવ્ય ચેતના જગૃત થાય; તેથી પદાર્થ-તત્ત્વે આપોઆપ પોતાની જતનું સમર્પણ ભગવાનને કરવું જોઈએ, તેને માટે તે ફરજિયાત બને છે. તે પારસ્પરિક બલિદાન છે.

ગીતાનું આ મહાન રહસ્ય છે : પદાર્થ-તત્ત્વના ખુદ હદ્યમાં જ ભગવાનની હાજરીનું ખાતરી-પૂર્વકનું કથન. તેથી પદાર્થ-તત્ત્વે આપોઆપ, અચેતનતા-પૂર્વક પણ, પોતાનું બલિદાન ભગવાનને કરવું જ જોઈએ. માણસ ઈર્થે કે ન ઈર્થે, પણ એમ જ બનતું હોય છે.

જ્યારે તે અચેતનતા-પૂર્વક કરાય છે, ત્યારે માણસને બલિદાનનો આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી. જે તે સભાનતા-પૂર્વક કરાય, તો માણસને બલિદાનનો પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

બલિદાનનો વાચક ફ્રેન્ચ શબ્દ તેના અર્થમાં બહુ સંકુચિત છે, જ્યારે સંસ્કૃતમાં યજ-શબ્દનો અર્થ વિશાળ છે. તેથી ફ્રેન્ચમાં બલિદાન એક પ્રકારનું દુઃખ, પશ્વાત્તાપ સૂચવે છે. સંસ્કૃતમાં તેવું નથી; તે આત્મ-સમર્પણનો અર્થ સૂચવે છે.

મધુર માતાજી, અહીં લખાયું છે કે “ બધાં જ એક ગૂઢ એકતાથી સંકળાયેલાં છે. ”

(એજન, પૃષ્ઠ ૮૮)

આ નિગૂઢ એકતા એ શું છે ?

તે નિશ્ચિતપણે ભગવાનની હાજરી છે.

ભગવાન તાત્ત્વક રીતે એક જ છે, અને તેણે પોતાની જતને દેખીતી રીતે અનેક—સર્વ ભૂતોમાં વિભક્ત કરી છે, અને એ રીતે મૂળની એકતાનું પુનઃસર્જન કર્યું છે. ભૂતોમાં વિભક્ત દેખાતી આ દિવ્ય એકતાને કારણે, એકતા તાત્ત્વક રીતે પુનઃસ્થાપિત થાય છે. જ્યારે માણસ તેનાથી સભાન બને છે, ત્યારે તેને આ એકતાની ચેતનાનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ જે લોકો સભાન નથી હોતા, તેઓ તે ચેતનાના આનંદને ગુમાવી દે છે. પણ હકીકત તો તેવી જ રહે છે.

શ્રી અરવિંદ કહે છે કે તમને તેનું ભાન હોય કે ન હોય, પણ એકતા તો જુદે જ, વાસ્તવિકતામાં તેથી કશો ભેદ પડતો નથી. પણ તમારે માટે ભેદ પડતો હોય છે. જે તમે સભાન હો, તો તમને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે; જે તમે સભાન ન હો, તો તમે તે આનંદને ગુમાવો છો.

પણ જ્યારે માણસ અભાન હોય, ત્યારે તે બલિદાન કેવી રીતે કરી શકે ? તમે જાણતા હો કે ન જાણતા હો, તમે તે માગતા હો કે ન માગતા હો, તમે

બધા જ તે ભગવાનની હાજરી વડે એકતામાં જોડાયેલા જ છો, પણી ભલે તે ખંડિત દેખાતી હોય. ભગવાન એક છે; પ્રાણીઓમાં અને વસ્તુઓમાં તે વિભક્ત દેખાય છે. એ એકતા એક હકીકત હોવાથી, તમે સભાન હો કે ન હો, પણ તે હકીકત બદલાઈ જતી હોતી નથી. તમે ઈચ્છો કે ન ઈચ્છો, પણ તમે તે એકતાને પરાધીન છો.

આ વાત મેં તમને અનેક વાર સમજવી છે. તમે એમ ધારો છો કે અમે એક-બીજાથી લિન્ન છીએ, પણ દેખીતા જેદો છતાં તે એક જ પદાર્થ છે. એક કેન્દ્રમાં ઊઠનું આકંપન આપોઆપ બીજ કેન્દ્રમાં આકંપનને જગૃત કરે છે.

એટલે શું આત્મ-સમર્પણમાં સુધારણા કરવા માટે કથા પ્રયત્નની જરૂર નથી ?
આ નિગમનને હું બિલકુલ સમજ શકતી નથી.

જો તમને દુઃખમાં સુખ લાગતું હોય, તો ભલે તે તમારે જોવાનું છે. જો તમને દુઃખી રહેવામાં, કઠો સહન કરવામાં, અજ્ઞાનમાં અને અચેનતામાં રહેવામાં સંતોષ પ્રાપ્ત થતો હોય, તો ભલે તમે ત્યાં રહો. પણ જો તમને તેમાં સંતોષ ન મળતો હોય, જો તમારે સચેતન બનવું હોય, દુઃખને દૂર કરવું હોય, તો બલિદાનથી સભાન બનવા માટે તમારે સતત પ્રયાસો કરવા જોઈએ અને તમારા બલિદાનને અચેતન નહિ, પણ સભાન બનાવવું જોઈએ.

સચેતન કે અચેતન, દરેક વસ્તુ ચેતનાની આસપાસ પરિભ્રમણ કરે છે. માત્ર પરમ ચેતનામાં જ તમે તમારી જતની પરિપૂર્ણ અભિવ્યક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકો છો.

તમને ભલે તેથી વિરુદ્ધ લાગતું—અનુભવાતું હોય, પણ એકતા તો છે જ. તે હકીકતને તમે બદલી શકતા નથી, કારણ કે તે એક દિવ્ય કાર્ય અને એક દિવ્ય હકીકત છે. જો તમે ભગવાનથી સભાન હો, તો તમે આ હકીકતથી સભાન બનો. જો તમે ભગવાનથી સભાન ન હો, તો પણ તે હકીકત તો છે જ. માત્ર તમે તેનાથી અભાન છો, એટલું જ.

એટલે દરેક વસ્તુ ચેતનાની આસપાસ પરિભ્રમણ કરે છે. જગત ભગવાનથી સભાન નથી, તેણે તેમની ચેતના સાથેનો સંપર્ક કાપી નાખ્યો છે, તમારી ચેતના ભગવાનથી વિભક્ત બની ગઈ છે; તેથી જગત જડતાની, દુઃખની, વિપત્તિની સ્થિતિમાં છે, અર્થાતું જગત અચેતન બની ગયું છે.

દિવ્ય ચેતના જ સાચી ચેતના છે. જો તમે ભગવાનની ચેતનાથી તમારી જતને વિભક્ત કરી દો, તો તમે તદ્દન અચેતન બની જાઓ છો. બરાબર તેમ જ બન્યું છે. જે કાંઈ છે, જેવું છે એવું જગત, જેવી છે તેવી તમારી ચેતના, જે સ્થિતિમાં

છે તેવી વસ્તુઓ ચેતનાના આ વિલક્ષિતકરણનું પરિણામ છે, વિલક્ષિતકરણની નજીક રહેતી અચેતનતાનું પરિણામ છે.

જે ક્ષાળે વ્યક્તિની ચેતના ભગવાનની ચેતનાથી વિભક્ત થાય છે, ત્યારે એ અચેતનતામાં પ્રવેશ કરે છે, અને તે અચેતનતા સર્વ દુઃખાનું કારણ છે.

પણ જે કાંઈ છે તે સર્વ તાત્ત્વક રીતે દિવ્ય છે, દિવ્ય એકતા એક હકીકત છે. તમે તેને બદલી શકો તેમ નથી. તમારી અચેતનતા અને તમારા બધા ઈન્કારો તેમાં ફેરફાર કરી શકે તેમ નથી; તે તો એક હકીકત છે.

એનો ઉપસંહાર—નિગમન આ છે કે સાચું ઝૂપાંતર એ ચેતનાનું ઝૂપાંતર છે; બીજું બધું તો આપોઆપ આવી રહેશે. બસ, એટલું જ.

ભધુર માતાજી, આપણામાંનો કયો ભાગ સમગ્ર ત્યાગનો વિરોધ કરે છે? એનો અર્થ એ થયો કે તમે મને પૂછો છો કે અમારામાં શું અચેતન છે? હકીકતમાં, ભગવાન સિવાય બધું જ અચેતન છે. જ્યારે માણસ ભગવાન સાથે એકરૂપ બને છે, ત્યારે જ તે પોતાના અસ્તિત્વમાં સાચી ચેતનાને પુનઃસ્થાપિત કરે છે. બીજું બધું અર્ધ-ચેતનાનું અને અર્ધ-અચેતનતાનું મિશ્રણ હોય છે.

બીજું કાંઈ પૂછવું છે? નથી પૂછવું?

(એક શિષ્ય તરફ વળીને) ઓછ, તેને બોલવાની ખૂબ ઉત્કંઠા છે!

માતાજી, એક ભાવ્ય વાક્ય છે!

ઓછ, માત્ર એક જ?

“ દરેક અસ્તિત્વ સતત, પોતાના જથ્થામાંથી, બળજબરીથી બહાર આપતો જ રહે છે...” અને પછી શ્રી અરવિન્દ ઉમેરે છે, ” તે સ્વેચ્છા-પૂર્વક કે અનિચ્છા-પૂર્વક જે કાંઈ આપતો રહે છે તેના બદલામાં, તે હમેશાં વાયુ-મંડળમાંથી કાંઈક પ્રાપ્ત કરતો હોય છે.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૮૮)

હા, હું તે જ કહી રહી હતી. પછી?

માણસ પોતાના વાયુ-મંડળમાંથી પ્રાપ્ત કરતો હોય છે કે માત્ર ભગવાન પાસેથી?

ઓછ. બંને પાસેથી.

કારણ કે અહીં લઘેલું છે કે “પોતાના વાયુ-મંડળમાંથી તે પ્રાપ્ત કરે છે.”

હા, કારણ કે શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે પદાર્થ-તત્ત્વમાં એકતા છે, આવિજ્ઞાવમાં એકતા છે, વસ્તુમાં એકતા છે, અને અનિવાર્ય રીતે સર્વની પરસ્પર આપ-લે થતી હોય છે.

હકીકતમાં, આ વાત અમે પચાસ હજાર કરતાં વધારે વખત કહી છે. સર્વ ભગવાન છે, પરિણામે સર્વ એક જ છે; તમારી ચેતના વિભક્ત છે, અચેતનતાની સ્થિતિમાં છે (વિભક્ત હોવાને કારણ) પણ જે તમે આ અચેતનતાને દૂર કરો, આ વિભક્ત હોવાની લાગણીને દૂર કરો, તો તમે ભગવાન—દિવ્ય બની જાઓ છો.

પણ સામાન્ય જીવનમાં, માણસના વાતાવરણમાં, તે ને આપતો હોય છે
તેને હમેશાં પ્રાપ્ત કરતો હોતો નથી.

ઓહ ! પણ તમારે વસ્તુઓને આવી ઉપરછલી રીતે સમજવી ન જોઈએ.

(ભૌજે શિષ્ય) અચેતન સચેતન બનવા માટે અભીષ્ટા સેવે છે ?

ના. અચેતનમાં રહેલા ભગવાન—ચેતનામાં રહેલા ભગવાન માટે અભીષ્ટા સેવે છે. અથાર્તુ ભગવાન સિવાય અભીષ્ટા ન હોઈ શકે. અચેતનમાં નિગૂઢ ચેતના સિવાય અચેતનતાને ચેતનામાં પરિવર્તિત કરવાની શક્યતા નથી. પણ અચેતનતા હદ્યમાં દિવ્ય ચેતના રહેલી છે, તમે અભીષ્ટા કરો છો. અને—શ્રી અરવિન્દ કહે છે એમ—નિશ્ચિત-પણે, આપોઆપ, યાંત્રિક રીતે, બલિદાન થઈ જય છે. એટલે જ્યારે કોઈ કહે છે કે તમે પ્રગતિ નથી કરતા, પણ ભગવાન પ્રગતિ કરે છે; તમે અભીષ્ટા નથી સેવતા, પણ ભગવાન અભીષ્ટા સેવે છે; તમે સભાન નથી હોતા, ભગવાન સભાન હોય છે. ત્યારે તે માત્ર શરૂદો નથી હોતા, તે હકીકત હોય છે. તે હકીકતને સિદ્ધ કરતાં તમને તમારું અજ્ઞાન જ, તમારી અચેતના જ રોકે છે.

(ધ્યાન)

૭ માર્ચ ૧૯૫૬

મધુર માતાજી, એવા યજનું સ્વરૂપ શું છે, જેમાં પશુઓની વેદ પર હિંસા કરવામાં આવે છે?

તે બલિદાન સૌથી વધારે ૮૩ અને અચેતન છે. અહીં અને ગીતામાં જે બલિદાનની વાત કરવામાં આવે છે, તેમાં પોતાનું બલિદાન હોય છે, બીજાઓનું નહિ.

કારણ કે અહીં લખવામાં આવ્યું છે કે “માત્ર સનાતન ભગવાન જ બલિનો લેનાર અને બલિની વસ્તુ હોય છે, જે ભગવાન સર્વમાં રહેલા છે.”

(૪ સિન્ધેસિસ ઓઝ યોગ્ય, પૃષ્ઠ ૧૦૧-૧૦૨)

આનંદની વાત છે કે બિચારું વધ કરાતું પશુ કદાચ સીધું ભગવાન પાસે જય છે!

એ જેવું બહુ રસપ્રદ છે. ધારો કે કોઈ માણસ અમુક અંગત સ્વાર્થને સિદ્ધ કરવા, દુર્લભ ફામનાને પ્રાપ્ત કરવા, ભગવાનની અથવા કોઈ દેવની કૃપા પ્રાપ્ત કરવા મારો છે, અને પોતાના વાડામાંથી એક બકરાને લઈ આવી તેનું ગળું કાપી નાખે છે, તેના ભગવાન આગળ તેને મૂકીને તે પ્રાર્થના કરે છે કે મારા જેતરમાં સારો પાક થાઓ, તેનું સારું વેચાણ થાઓ, મને પુત્ર પ્રાપ્ત થાઓ, મારી માંદી પડેલી પત્ની સાજી થઈ જાઓ. પછી ધારો કે તે બકરામાં રહેલી અધ્ય-ચેતના અથવા અધ્ય-ચેતના કરતાં પણ ઓછી ચેતના, પ્રાથમિક અવસ્થાની ચેતના સીધી ભગવાન પાસે જય છે, જે તે ચેતનાને વિશાળ બનાવે છે, જ્યારે બકરાનો બલિ આપનાર માણસની પ્રાર્થના ભગવાન બિલ્કુલ સાંભળતા નથી.

મોટે ભાગે આમ જ બનતું હોય છે. એટલે તે કામ વડે, બકરાને લાભ મળે છે; પેલા માણસને નહિ!

મધુર માતાજી, કેટલાક આસુરી શક્તિઓને બલિદાન આપતા હોય છે. શું ભગવાન તે બલિદાનને પણ સ્વીકારે છે?

તમે શું સ્વાર્થી હેતુઓ માટે, મૈં હમણાં વર્ણવેલા, બલિદાનની વાત કરો છો?

ના, આસુરી શક્તિઓને બલિદાન આપનાર લોકોની.

આસુરી શક્તિઓને? પણ પોતે આસુરી છે, ભગવાનના વિરોધીઓ છે તેમ તે જાણતા હેતા નથી! જેમ લોકો અહીં કરે છે તેમ, જે તેઓ કોલેરાની દેવીનો વરઘોડો કે યાત્રા કાઢે અથવા બળિયા-દેવનો વરઘોડો કાઢે, તો તેમાં ગીતો ગવાતાં હોય છે,

નગારાં વગાડાતાં હોય છે, અને અનેક પ્રકારના બલિ અપાતા હોય છે. તે ઘણા લોકોને મારી ન નાખે તેટલા માટે બળિયા-દેવને કે કોલેરા-દેવીને સંતોષવા માટે એ કરવામાં આવતું હોય છે.

પ્રથમ તો માણસે ખાતરી કરી લેવી જોઈએ કે તે દેવ અથવા દેવી વિદ્યમાન છે, અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તે વેદિ પર બેઠેલી માત્ર પૂતળી કે પૂતળું જ નથી.

હું ધારું દું કે આવી બાબતોમાં માણસોની શક્તા કામ કરતી હોય છે, જે તેમને બચાવી લેતી હોય છે. જ્યારે તેઓ સારી રીતે તે પ્રકારનો વિધિ કરે છે, ત્યારે તેઓ ખાતરી-પૂર્વક માનતા હોય છે કે હવે બધું પતી જશે, કારણ કે બળિયાદેવ અથવા કોલેરા-દેવી સંતુષ્ટ થઈ ગઈ છે. તે ખાતરીને કારણે તેઓ ઘણી વાર પ્રતિકાર્ય કરતા હોય છે, અને માંદળી અથવા રોગ ચાલ્યો જતો હોય છે. મેં રસ્તા પર આવું ઘણી વાર જોયું છે. કદાચ નાનકડું, વિરોધી તત્ત્વ હોય, પણ આ વસ્તુઓ ખૂબ ન-ગાયું, કુદ્ર હોય છે.

બીજ કિસ્સાઓમાં, મંદિરોમાં પ્રાણિક સત્ત્વો હોય છે, જેમનામાં ઓછીવત્તી શક્તિ હોય છે અને જેમણે ત્યાં પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવ્યું હોય છે.

પણ અહીં શ્રી અરવિન્દ એમ કહેવા માગે છે કે કશું જ, ખૂબ ભગવાન-વિરોધી શક્તિ પણ પોતાના મૂળમાં પરમાત્મા જ હોય છે એટલે અનિવાર્ય રીતે સધળું ભગવાન પાસે પાછું જય છે. સભાન રીતે કે અભાનતા-પૂર્વક બલિ આપનાર માણસની ચેતનામાં ભગવાન પાસે જતી નથી; તે જેના તરફ વળ્યો હોય છે તે નાની કે મોટી આસુરી શક્તિ પાસે તે જય છે. પણ મૂર્તીના કાણ દ્વારા અથવા પ્રાણિક શત્રુની અસદ્-ભાવના દ્વારા, છેવટે બધું જ ભગવાન પાસે જતું હોય છે, કારણ કે બધું જ ભગવાનમાંથી આવે છે. માત્ર બલિ આપનાર માણસ, પોતાની ચેતનાના પ્રમાણમાં અને પોતે જે દેવને કે અસુરને બલિ આપ્યો હોય તે અનુસાર, પ્રાપ્ત કરતો હોય છે. એટલે સૌદાંતિક રીતે એમ કંહી શક્તા કે તે ભગવાન પાસે પાછું જય છે, પણ તેનો પ્રત્યુત્તર તે દેવ કે આસુરી શક્તિ પાસેથી આવતો હોય છે, પરમાત્મા પાસેથી નહિ, કારણ કે માણસ તેમની સાથે સંપર્કમાં નથી હોતો, પણ પોતાથી ઉપરના—વચ્ચગાળાના દેવ કે આસુરી શક્તિ સાથે સંપર્કમાં હોય છે.

એ વાત તદ્દન નિશ્ચિત છે કે જો ગતિ તદ્દન અચેતન હશે, તો પરિણામ પણ તદ્દન અચેતન હોવાનું, જો ગતિ તદ્દન અહંતા-પૂર્ણ હશે, તો પરિણામ પણ તદ્દન અહંતા-પૂર્ણ હોવાનું. તે શ્રી અરવિન્દ કહેલી કથાં જેવી વાત છે. મેં એક

૧. આ મૂળ બંગાળીમાં લખેલી “એક સ્વભન” નામની વાતનિા ઉલ્લેખ છે, જેને “જગન્નાથનો રથ”માં પ્રંગટ કરવામાં આવી હતી.

અનુભૂતિમાં રહેલી ભગવાનની દિવ્ય, વિધેયાત્મક બાજુને અનુભવતા હો છો. ભગવાનની કૃપા તમારી પાસે પ્રગતિ કરાવે છે; ભગવાનની કૃપા વડે તમે દિવ્ય આનંદ અનુભવો છો. પણ તમને પ્રગતિ કરાવતી ભગવાનની કૃપા સાથે તાદાત્મ્ય કરવાને બદલે, તમે જેને દૂર કરવા માગતા હો છો તે વિરુદ્ધ વસ્તુ સાથે તમે તાદાત્મ્ય કરો છો, અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ તમે દુઃખ અનુભવો છો.

જો તમે થોડાક સભાન બનો, તો તમે આ પ્રયોગ કરી શકો છો. તમારામાંની કાઈક વસ્તુને તમે ઉખાડીને ફેંકી દેવા માગો છો; જો તમે તે વસ્તુ સાથે થોડુંક પણ તાદાત્મ્ય કરશો, તો ઉખડી નાખવાનું દુઃખ તમને અનુભવાશે. પણ તેથી ઊલટું, જો તમે તમને મુક્ત કરવા આવનારી, ભગવાનની શક્તિ સાથે તાદાત્મ્ય કરશો, તો તમને ભગવાનની કૃપાનો આનંદ અનુભવાશે, પ્રગતિ કર્યાનો ગહન આનંદ અનુભવાશે.

તમે કથી વસ્તુ સાથે તાદાત્મ્ય કરો છો, તેનું એ અચૂક ચિહ્ન છે. જો તમે નિમ્ન બળો સાથે તાદાત્મ્ય કર્યું હશે, તો તમે દુઃખ પામશો. જો તમે ઊંઘ બળો સાથે તાદાત્મ્ય કર્યું હશે, તો તમે સુખ અનુભવશો. હું એવા હર્ષની વાત નથી કરતી, કે જે તમે કૂદતા હો છો, નાચતા હો છો, બૂમો પાડતા હો છો, બેલતા હો છો, ત્યારે અનુભવતા હો છો; ત્યારે તમે દિવ્ય બળો સાથે તાદાત્મ્ય કર્યું હોતું નથી. હું તો દિવ્ય આનંદની વાત કરી રહી છું; કેવળ વિશુદ્ધ, નિર્બેંઘ, આંતર આનંદની વાત કરી રહી છું.

જ્યારે જ્યારે કોઈ પડછાયો પડે, બેચેની અનુભવાય, ખૂબ પીડા થતી હોય, અસત્ય વેદના થતી હોય—તમારા અસ્તિત્વના નાનામાં નાના ભાગથી તે મોટામાં મોટા ભાગ સુધી, ત્યારે તમારે તમારી જતને કહેવું જોઈએ કે આહ, આહી, ઓક યા બીજા રૂપમાં, શત્રુ છે !'

મધુર માતાજી, જેણે પોતાની જતનું ભગવાનને સંપૂર્ણ સમર્પણ કરી દીધું હોય છે, તેને શી અનુભૂતિ થતી હોય છે ?

મારા બાળક, તે કર અને તને ખબર પડશે. દરેક જણ માટે તે અનુભૂતિ ઓક-સરખી નથી હોતી.

માતાજી, "આશય...અને તે આશયની પીઠમાં રહેલું હાઈ" ૧—એનો શો અર્થ છે ? તે બંને ઓક જ વસ્તુ નથી ?

૧. "કાર્યમાં રહેલા આશય અનુસાર, આશયની પીઠમાં રહેલા હાઈ (આત્મા) અનુસાર, બલિદાનનું ફળ પણ બિજ્ઞ-બિજ્ઞ હોય છે." (૪ સિન્ધેસિસ ઓંક પોગ, પૃષ્ઠ ૧૦૨.)

શું ?

આશય...

હા, હું જાગું છું.

...અને તે આશયની પીઠમાં રહેલો આત્મા (હાઈ).

મને તો તે કિસ્ટલ જેવું સ્પષ્ટ જણાય છે. હું તમારા પ્રશ્નને સમજી શકતી નથી. આશય અને આશયની પીઠમાં રહેલા આત્મા વચ્ચે શો તફાવત છે ?

આશયની પીઠમાં રહેલો આત્મા.

શું બધી વસ્તુઓમાં આત્મા રહેલો નથી ?

બધી વસ્તુઓની પીઠમાં આત્મા રહેલો જ છે.

હા, શ્રી અરવિંદ એ જ કસ્યું છે, બીજું કાંઈ જ નહિ. તમારે જાગુવું જોઈએ કે તમારા આશયની પીઠમાં ક્યો આત્મા રહેલો છે.

શ્રી અરવિંદ કહે છે કે પરિણામ બિન્ન-બિન્ન હોય છે.

અલબત્ત, જે ભાવના વડે તમે કાર્ય કરો છો, તે ભાવના અનુસાર પરિણામ બિન્ન-બિન્ન હોય છે.

પણ આત્મા અને આશય—બંને એક જ વસ્તુ નથી ?

તમે મને શું કહેવડાવવા માગો છો ? જે તમે તે બે વચ્ચેનો તફાવત ન અનુભવી શકતા હો, તો હું તમને તે નહિ સમજવી શકું.

હમેશાં શક્તિઓ—બળો કાર્ય કરી રહેલાં હોય છે. તે લોકોને સંચાલિત કરતાં હોય છે, ગતિ કરાવતાં હોય છે. વ્યક્તિઓમાં આ ચોક્કસ આશયના ઝૂપમાં પ્રગટ થાય છે. પણ આશયની પીઠમાં એવું બળ કાર્ય કરતું હોય છે, જે તે વ્યક્તિ નથી હોતી સમજ્યા ?

હા.

આહ !

મને લાગે છે કે વસ્તુઓ સમજવામાં એક મોટામાં મોટી મુશ્કેલી મરજી મુજબ કરાયેલી સરળીકરણમાંથી ઉદ્ભબવે છે, કે જે સરળીકરણ આત્માને એક બાળુએ મૂકે છે અને પદાર્થ-તત્ત્વને બીજી બાળુએ. આ મૂર્ખતાને કારણે તમે કશું જ સમજી શકતા હોતા નથી. આત્મા છે, અને પદાર્થ-તત્ત્વ છે—આ બહુ સગવડ-ભરેલી વાત છે. એટલે જે માણસ આત્માનો થઈને ન રહે, તો તે પદાર્થ-તત્ત્વના પક્ષનો બને છે, જે તે પદાર્થ-તત્ત્વના પક્ષનો ન હોય, તો આત્માના પક્ષનો બને છે. પણ તમે

શેને આત્મા અને શેને પદાર્�-તત્ત્વ કહો છો? તે અસંખ્ય વસ્તુઓનો સમૂહ છે, જેનો અંત ન આવે તેવાં અસંખ્ય પગથિયાંની નીસરણી છે. વિશ્વમાં દેખીતી રીતે જગતોનો અને ચેતનાની સ્થિતિઓનો અનંત કુમ છે; આ વંચતા જતા ચૂક્ષમ કુમમાં, તમારું પદાર્થ-તત્ત્વ કયાં અંતને પ્રાપ્ત કરે છે? તમારો આત્મા કયાં શરૂઆત કરે છે? તમે જેને જોતા હોતા નથી ત્યાંથી? એટલે આત્મામાં તમે દા. ત. પ્રાણિક જગતનાં સર્વ સત્ત્વોનો સમાવેશ કરો છો, કારણ કે તમારી સામાન્ય અવસ્થામાં તમે તે સત્ત્વોને જોતા હોતા નથી—અને કદાચ તે સત્ત્વો તમારા આશયની પીઠમાં રહેલો આત્મા હોય, તે સત્ત્વો જાં બળવાન નથી હોતાં. જાંઓ આધ્યાત્મિક લાભ આપે એવાં નથી હોતાં.

તે વાત એ લોકો જેવી છે, જેઓ કહે છે કે “જ્યારે તમે જીવતા હો છો, ત્યારે તમે પદાર્થ-તત્ત્વમાં છો, અને જ્યારે તમે મરી જાઓ છો, ત્યારે તમે આત્મામાં હો છો. માટે આત્માને પદાર્થ-તત્ત્વમાંથી મુક્ત કરો, મરી જાઓ અને તમે તમારા આત્માને પદાર્થ-તત્ત્વમાંથી મુક્ત કરતા હો છો.” આ મૂર્ખતાઓ તમને કરું જ સમજવા દેતી હોતી નથી. પણ આ જગત જે વાસ્તવિક રૂપે છે તે જગત સાથે આને કશો સંબંધ નથી.

અત્યારે જેવી માનવ ચેતના છે, તેને માટે તો દશ્ય વસ્તુઓ કરત અનંત-ગણી વધારે વસ્તુઓ અદશ્ય હોય છે. તમે જે વસ્તુઓને જોઈ શકો છો, જેમનાથી તમે સભાન છો, તે તો બહુ જ થોડી હોય છે—નારંગીની સરખામણીમાં તેના ખૂબ નાના પાતળા છોડા જેવી! એટલે જે તમે માત્ર નારંગીના છોડાને જ જાણતા હો, તો તમે નારંગી વિષે કાંઈ જ જાણતા હોતા નથી.

ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં આમ જ બનતું હોય છે. તમે વિશ્વ વિષે જે કાંઈ જાણો છો, એ તો ઉપરછલા, નાનકડા છોડા જેવું હોય છે—અરે, તે છોડાને પણ તમે ભાગ્યે જ જાણતા હો છો. બસ, તમારું જ્ઞાન માત્ર એટલું જ, ઉપરછલિં હોય છે; બાકીનું બધું જ તમારા જ્ઞાનમાંથી છટકી જય છે.

“ આ યોગનો અભ્યાસ એક આંતર, મુક્તિ-દાયક જ્ઞાનની સતત સ્મૃતિની માંગ કરે છે. સર્વ એક જ આત્મામાં છે; એક જ પરમાત્મા બધામાં છે, બધા પરમાત્મામાં છે, અને તે સિવાય વિશ્વમાંબી જું કાંઈ છે જ નહિ—આ વિચાર અથવા શાસ્ત્ર સમગ્ર પશ્ચાદભૂ છે, જે આખરે સાધકની ચેતનાનું સમગ્ર તત્ત્વ બની જાય છે. આ પ્રકારની સ્મૃતિ, આત્મ-સક્રિયતા અર્પનાર ધ્યાન આખરે ગણન અને અવિકિષ્ટ દર્શના બની રહે છે. આપણે જેને ખૂબ બળ-પૂર્વક યાદ કરીએ છીએ અથવા જેનું આપણે સતત ધ્યાન કરીએ છીએ, તે તાદૃશ અને સર્વ-આલિંગક ચેતના બની રહે છે.”

(ધ સિન્ધેસિસ આરોઝ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૦૪)

મધુર માતાજી, “આત્મ-સક્રિયતા અર્પનાર” ધ્યાનથી શ્રી અરવિન્દ શું કહેવા માગે છે ?

તે તમારા અસ્તિત્વનું રૂપાંતર કરવાની શક્તિવાળું ધ્યાન છે. તે એવું ધ્યાન છે કે જે તમને પ્રગતિ કરાવે છે. તે અપ્રગતિશીલ, સાપેક્ષ રીતે ૯૩ ધ્યાનથી વિરુદ્ધનું ધ્યાન છે, કે જે ધ્યાન તમારી ચેતનામાં અથવા તમારા અસ્તિત્વના પ્રકારમાં કશો ફેરફાર લાવી શકતું હોતું નથી. સક્રિય ધ્યાન એ રૂપાંતરનું ધ્યાન છે.

મોટે ભાગે, લોકોનું ધ્યાન ક્રિયાશીલ હોતું નથી. લોકો જ્યારે જેને તેઓ ધ્યાન કરે છે તેમાં પ્રવેશના હોય છે, ત્યારે તેઓ એક પ્રકારની એવી સ્થિરતામાં પ્રવેશ કરતા હોય છે, કે જેમાં કશું હલન-ચલન કરતું હોતું નથી, અને તે પ્રકારના ધ્યાનમાં જેવા તેઓ પ્રવેશ્યા હતા તેવા જ બહાર આવતા હોય છે; તેમની ચેતનામાં કે અસ્તિત્વમાં કશો જ ફેરફાર થયો હોતો નથી. જેમ જેમ તે ધ્યાન વધારે સ્થિર, નિશ્ચલ હોય છે, તેમ તેમ તેઓ વધારે સુખી થતા હોય છે. આવું ધ્યાન તેઓ ભલે શાશ્વતીએ સુખી કરે, પણ તેથી તેમનામાં અથવા વિશ્વમાં કશો જ ફેરફાર થતો હોતો નથી. તેથી શ્રી અરવિન્દ સક્રિય ધ્યાનની વાત કરે છે, જે આ ૯૩-નિશ્ચલ ધ્યાન કરતાં તદ્દન વિરુદ્ધ પ્રકારનું ધ્યાન છે. તે રૂપાંતર સિદ્ધ કરનારું ધ્યાન છે.

તે કેવી રીતે કરાય છે? શું તે જુદી રીતે કરાય છે?

મને લાગે છે કે તેમાં અભીખ્સા, વલણ જુદા પ્રકારનાં હોવાં જોઈએ. “ જુદી રીતે ” તે શબ્દોથી તમે શું કહેવા માગો છે? (હસતાં હસતાં) શું ધ્યાનમાં બેસવાનો પ્રકાર જુદો હોય ? ના ? આંતર પ્રકાર ?

૫.

પણ તે દરેક જગુ માટે બિન્ન-બિન્ન હોય છે.

મને લાગે છે કે સૌથી મહત્વની વસ્તુ એ છે કે—માણસ શા માટે ધ્યાન કરે છે તે તેણે જાળવું જોઈએ. તે ધ્યાનને તેની ગુણવત્તા સમપો છે, તે ધ્યાનને એક યા બીજા પ્રકારનું બનાવે છે.

દિવ્ય શક્તિ પ્રત્યે તમારી જતને ખુલ્લી કરવા માટે તમે ધ્યાન કરી શકો; સામાન્ય ચેતનાને દૂર કરવા માટે તમે ધ્યાન કરી શકો, તમારા અસ્તિત્વનાં ઊંડાણોમાં પ્રવેશ કરવા માટે તમે ધ્યાન કરી શકો, સંપૂર્ણપણે આત્મ-સમર્પણ કરવા માટે તમે ધ્યાન કરી શકો, તમે અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ માટે ધ્યાન કરી શકો. તમે શાન્તમાં—મૌનમાં પ્રવેશવા માટે ધ્યાન કરી શકો. મોટે ભાગે તે માટે જ લોકો ધ્યાન કરતા હોય છે, પણ તેમાં તેમને જાંઝી સફળતા મળતી હોતી નથી. તમે રૂપાંતરની શક્તિને અલિવવા માટે, રૂપાંતરનાં બિંદુઓને શોધી કાઢવા માટે, પ્રગતિની રેખા નક્કી કરવા માટે, ધ્યાન કરી શકો. વળી તમે વ્યવહારમય હેતુઓ માટે પણ ધ્યાન કરી શકો. જ્યારે કોઈ મુશ્કેલી આવી પડી હોય, ત્યારે તેનો ઉકેલ લાવવા માટે, કોઈ કાર્યમાં મદદ મેળવવા માટે પણ તમે ધ્યાન કરી શકો.

મને લાગે છે કે દરેક જગુને પોતાનો ખાસ ધ્યાનનો પ્રકાર હોય છે. પણ જો માણસ સક્રિય ધ્યાન માગતો હોય, તો તેનામાં પ્રગતિ માટે અભીષ્ટા હોવી જોઈએ; તે અભીષ્ટાને મદદ મળે, તે પરિપૂર્ણ થાય તે માટે તેણે ધ્યાન કરવું જોઈએ. ત્યારે તે સક્રિય ધ્યાન બની જાય છે.

મધુર માતાજી, શ્રી અરવિન્દ લખે છે કે “બલિદાન ગમે તે પ્રકારનું હોય અને તે ગમે તે દેવને કરવામાં આવતું હોય, પણ તે કર્મમાં ઓવી ચેતના રહી હોવી જોઈએ કે અમે આ એક, દિવ્ય, પરમાત્માને સમર્પિત કરીએ છીએ.”

(ઓઝન, પૃષ્ઠ ૧૦૩)

આ બે શબ્દ-ગુચ્છો પરસ્પર-વિરોધી છે, નહિ વારુ ?

● મારા બાળક. તે તમને એમ લાગે છે, કારણ કે તમે વાક્યના વળાંકને સમજી શક્યા નથી. તેનો અર્થ આ છે : બલિદાનનો પ્રકાર અને જે દેવને તે સમર્પિત થાય છે તે એણાં મહત્વનાં છે, માત્ર તેને ભગવાનને સમર્પિત થયેલું કર્મ બનાવી દેવું જોઈએ.

હું હમેશાં લોકોને બીજા શરૂઆતમાં તે જ વાત કહેતી હોઉં છું. તમે ઓફિસમાં જતા હો, હિસાબના ચોપડા લખતા હો, કાર ચલાવતા હો, ગમે તે કામ કરતા હો, ગમે તેને માટે તે કામ કરતા હો, પણ તે ભગવાનને સમર્પિત કરાયેલું હોવું જોઈએ. તે કરતી વખતે તમારે ભગવાનની સ્મૃતિ રાખવી જોઈએ, ભગવાન પ્રત્યે સમર્પણની અભિવ્યક્તિ-રૂપે તે કાર્ય કરવું જોઈએ. શ્રી અરવિન્દ એ જ કહે છે, બીજું કશું જ નહિ.

મધુર માતાજી, મારે એક પ્રશ્ન પૂછવાનો છે; પણ તે મારો પોતાનો નથી, બીજા કોઈકનો છે.

ઓહ, બોલો.

કેમ ? તે માસુસ અહીં નથી ? તેમને બોલતાં બીક લાગે છે ? ભલે, પ્રશ્ન પૂછો.

એમ ઘણી વાર કહેવામાં આવ્યું છે આગાહી કરવાનાં આવી છે કે આક્રમ માટે ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, (૨૩ એપ્રિલ પદ) ખાસ મહત્વની બની રહેશે.
આ વાત સાચી છે ૬

તમને ઠીક લાગે, તો હું મજાકમાં જવાબ આપીશ. અત્યારે ક્લેન્ડરમાં ફેરફાર કરવાની વાત ચાલી રહી છે. જો તે બદલાય, તો સંખ્યાઓમાં પણ ફેરફાર થશે. પછી સર્વ ઇતિહાસ ઉડી જશે !

એ એક રૂઢિ છે, સમજ્યા ?

ક્લેન્ડરની બાબતમાં હોય છે તેમ, જો રૂઢિને સર્વ-સામાન્ય બનાવવામાં આવે, તો તે એક ખૂબ શક્તિશાળી રચના બની શકે. હું શક્તિ વડે અનુપ્રાણિત કરી શકાય અને પ્રતીકો તરીકે વાપરી શકાય તેવાં પ્રતિબિંબોને ‘રચનાઓ’ કહું છું. કેટલાક લોકો પોતાને માટે પ્રતિબિંબો સર્જે છે, અને તેમને પોતાનાં પ્રતીકો તરીકે વાપરે છે; તેમને માટે તે ખૂબ ઉપયોગી અને પ્રમાણભૂત હોઈ શકે. દા. ત. સ્વાન્નોનાં પ્રતીકો. પણ તે તે લોકોને માટે જ પ્રમાણભૂત હોય છે, તે તદ્દન વિષયિ-ગત હોય છે. પણ જો તમે લગભગ બધા માણસો વડે સ્વીકારાયેલા ક્લેન્ડરને હો, તો તમારું પ્રતીક વધારે વિશાળતર ક્ષેત્ર ઉપર કાર્ય કરી શકે. પણ તેનું ઉદ્ભવ-સ્થાન એક જ છે, તે રૂઢિ છે. સ્વાભાવિક રીતે જ, આપણે આ વસ્તુઓથી ટેવાઈ ગયેલા હોઈએ છીએ, કારણ કે જ્યારે આપણે નાના બાળક હતા, ત્યારે પણ તે વસ્તુઓ તે પ્રમાણે જ હતી. પણ તેનો આધાર માણસ જે દેશમાં જન્મ્યો હોય છે તેના પર અને જે સમાજમાં તે જન્મ્યો હોય છે તેના પર હોય છે.

કેટલાક સમાજે અંક-ગણતરી જુદી રીતે કરે છે. એટલે બીજા સમગ્રો પર બીજી

સંખ્યાઓને પ્રતીકમય અર્થવત્તા હોય છે. તમે જે રચનામાં જન્મયા હો અને જેને તમે સ્વીકારી હોય, જે તે રચનાને માનવોનો મોટો ભાગ અપનાવે, તો એ રચના દ્વારા કાર્ય કરવાથી તમે માનવોના તે મોટા ભાગ પર કાર્ય કરવા સમર્થ બનો. અમુક સંખ્યાના લોકોએ જેટલા પ્રમાણમાં તમારી રચના અપનાવી હોય તેટલા પ્રમાણમાં તમે તે રચના દ્વારા કાર્ય કરી શકો. તે કેવળ ઝંઢિગત વાત છે. આપણે અમુક તારીખથી દિવસો ગણવાની શરૂઆત કરીએ છીએ—તે તારીખ પણ મરજી મુજબ, યથેચું પસંદ કરવામાં આવી હતી, અને પરિણામે સંખ્યાઓનો કુમ અત્યારે છે તેવો આપણને પ્રાપ્ત થયો. પણ મુસ્લિમ દેશોમાં સંખ્યાઓની ગણતરી તદ્દન જુદી જ રીતે થાય છે—મને યાદ નથી કે તે મહામદના જન્મ-દિવસથી કે મૃત્યુ-દિનથી. એટલે જે તમે તેમની પાસે જઈને કહો કે “૨, ૩, ૪, ૫, ૬”, તો તેઓ કહેશે કે તમારી ૨, ૩, ૪, ૫, ૬ સંખ્યાનો શો અર્થ છે? કશો જ નહિ.

આ વસ્તુઓનો ઉપયોગ પ્રતીકો તરીકે, વધારે ભૌતિક જગત સાથે વધારે સૂક્ષ્મ જગતને સંપર્કમાં લાવવા માટે, કરી શકાય. બસ, આ રીતે જ તેમનો ઉપયોગ થઈ શકે.

પણ જે અત્યારના કેલેન્ડરને લાખો લોકોને બદલે. માત્ર ત્રણ-ચાર જણા જ વાપરતા હોય, તો આ સંખ્યાઓ પ્રતીકમય છે એમ કહેવું નિરર્થક છે. તે માત્ર પેલા ત્રણ-ચાર જણ માટે જ પ્રતીક-મય બને. એટલે વસ્તુ પોતે મહત્વની નથી, પણ તેના ઉપયોગનો વિસ્તાર મહત્વનો છે.

ગુહો અને જન્મ-કુંડલિની બાબતમાં પણ લોકો તે જ ભૂલ કરતા હોય છે. તે એક પ્રકારની ભાષા છે, ઝંઢિ છે. જે તે ઝંઢિ અપનાવવામાં આવે, તો અમુક કાર્ય કરવા માટે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે. પણ જેટલા લોકોએ તેને અપનાવી હોય છે તેમની સંખ્યાના પ્રમાણમાં. તેનું માત્ર સાપેક્ષ મૂલ્ય હોય છે.

આ સાપેક્ષ જગતમાં બધું જ અનિવાર્ય રીતે સાપેક્ષ હોય છે. એટલે વસ્તુ-ઓનો અર્થ અક્ષરશઃ ન કરવો જોઈએ, કારણ કે તે તમારા મનને સંકુચિત અને નાનકડું બનાવી દે છે.

માણસો જેમ જેમ વધારે પ્રાથમિક અવસ્થાના હોય છે, તેમ તેમ તેઓ વધારે સરળ મનવાળા હોય છે, અને તેથી આ વસ્તુઓ વધારે વહેમભર્યો વળાંક લે છે. વહેમો એ માત્ર અમુક હકીકતનાં ખોટાં સામાન્યીકરણો હોય છે.

હું હમેશાં નીસરણી તળેથી પસાર થતા માણસનો દાખલો આપું છું. નીસરણી-ના શિખર-ભાગ પર એક માણસ કામ કરતો હોય છે. કુમ-નસીબ અક્ષરમાત વડે તેના હાથમાંથી હથિયાર નીચે પડી જય છે, અને પેલા પસાર થતા માણસનું માથું

ભાગી નાંખે છે. પણ આ અક્સમાત જોનાર માણસ પાછળથી એક સામાન્ય નિયમ બનાવે છે અને કહે છે કે નીસરણી તળેથી પસાર થવું એ એક અપશુકન છે. આ એક વહેમ છે. દરેક બાબતમાં આમ બનતું હોય છે.

વળી જ્ઞાનની ધારી હકીકતો આ રીતે જ ઉદ્ભબવી હોય છે. દા. ત. જે અનુકૂળ સંજોગોના સાહચર્યનિ કારણે, અમુક દવા ધારા લોકોને સાજ કરે, તો એમ જહેર કરવામાં આવે છે કે આ દવા આ રોગ માટે રામ-બાળ ઈલાજ છે. પણ તે વાત સાચી નથી. તેની સાબીતી એ છે કે જે તે જ દવા, તે જ રીતે સો માણસોને આપવામાં આવે, તો બે પરિણામો એક-સરખાં નહિ આવે; કેટલીક વાર તો તદ્દન વિપરીત પરિણામો પણ આવે. એટલે તે દવાનો ગુણ માણસોને સાજ કરતો હોતો નથી; તે દવામાં શ્રદ્ધા મૂકવી તે એક વહેમ છે.

હકીકતમાં, વિજ્ઞાન અને વહેમ વરચે બહુ ક્ષેડો જ તફાવત છે. માત્ર તે તફાવત વસ્તુઓને અભિવ્યક્ત કરવામાં લેવાતી દરકારમાં જ રહેલો છે. જે વૈજ્ઞાનિકોની પેઠે, કહેવામાં દરકાર-પૂર્ણ બને કે “આ આમ હોય એમ લાગે છે...માણસ એમ ધારે કે...બધી વસ્તુઓ આપણને આમ વિચાર કરતા બનાવવા માટે સંયુક્ત બને છે...”, તો પછી વહેમ જેવી કોઈ ચીજી રહેતી જ નથી! પણ જે કોઈ માણસ એમ કહે કે એ આમ છે, તો તે વહેમ બની જય છે.

એટલે તમને પ્રુણ પુછનારને તમે આમ જવાબ આપશો કે “જે ૩,૪,૫, દ અથવા ૨,૩,૪,૫,૬ સંખ્યાઓને લીધે તમને કાંઈક અપવાદ-રૂપ વસ્તુ બને, અને તમને કોઈ આંતર અથવા બાધ્ય પ્રગટીકરણ સાંપુદે, તો તમે ધોષણા કરી શકશો કે આ એક અપવાદ-રૂપ તારીખ છે. પણ જે તમને કાંઈ પણ ન બને, તો તમારે માટે તે જરા પણ અપવાદ-રૂપ તારીખ નથી; તે તારીખ બીજી તારીખો જેવી જ સામાન્ય હશે.”

(મૌન)

વેદ કરતાં પણ એક ખૂબ વધારે પ્રાચીન પરંપરા આમ કહેતી હતી કે જે બાર સદ્ગ-ભાવનાવાળા માણસો એકઠા મળે અને ભગવાનને બોલાવે, તો ભગવાનને આવવું જ પડે છે. કદાચ આ સત્ય છે, કદાચ વહેમ છે, કદાચ તેનો આધાર પેલા સદ્ગ-ભાવનાવાળા બાર માણસો પર અને તે ક્યા પ્રકારના છે તેના પર છે. કદાચ તેનો આધાર બીજી વસ્તુઓ પર પણ છે. “શરૂઆતમાં બાર માણસો એકત્રિત થયા; તેઓ બાર કેમ હતા તે તેઓ પણ જાણતા ન હતા; તેમની અભીષ્ટામાં તેઓ એટલા બધા સંયુક્ત હતા, તેમની અભીષ્ટા એટલી બધી ઉત્કટ અને શક્તિ-શાળી હતી, કે તેમને પ્રત્યુત્તર પ્રામ થયો”—આમ કહેવું એ બરાબર છે. પણ “જે

સદ્ગ-ભાવનાવાળા બાર માણસો અભીખ્સામાં સંયુક્ત થાય, તો તેઓ જરૂર ભગવાનને નીચે બોલાવે”—આમ કહેવું એ વહેમ છે.

હકીકિતમાં, વસ્તુઓ તે પ્રમાણે બની હોવી જોઈએ, અને તેને જેનાર માણસે દરકાર-પૂર્વક તે નોંધી લીધી હોવી જોઈએ કે “જો સદ્ગ-ભાવનાવાળા બાર માણસો પોતાની અભીખ્સાને સંયુક્ત કરે, તો ભગવાનને નીચે આવવું જ પડે.” હું તમને કહી શકું કે ત્યાર પછી બાર માણસોનાં અનેક જૂથો સર્વ-સાધારણ અભીખ્સામાં એકત્રિત થયાં છે...અને તે ભગવાનને નીચે લાવી શક્યાં નથી! છતાં પણ તે પૂર્ણપરા ચાલી આવેલી છે.

આજ સાંજે આપણે બાર કરતાં વધારે સંખ્યામાં એકઠા મળ્યા છીએ. (હસાહસ) આપણે પ્રયત્ન કરીને જોઈશું કે આપણે સફળ થઈએ છીએ કે નહિ?

(ધ્યાન)

૨૧ માર્ચ ૧૯૫૬

મહુર માતાજી, અહીં લખવામાં આવ્યું છે કે “કોઈ પણ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન માટે, એક અનિવાર્ય, પાયાની દર્થના છે...તે આ છે કે ભગવાનનો તેમના તાત્ત્વક સત્યમાં—આત્મામાં સાક્ષાત્કાર કરવો...”

(ધ સ્તિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૦૬)

માણસ ભગવાનને કેવી રીતે સમજી શકે ?

મારા બાળક, ભગવાન બનવાથી. તે એક જ પ્રકાર—ઉપાય છે, તાદાત્મ્ય વડે. શ્રી અરવિંદ કહે છે કે “આપણે ભગવાનને જાણીએ છીએ અને ભગવાન બનીએ છીએ, કારણ કે આપણી ગૂઢ પ્રકૃતિમાં આપણે કથારનાય ભગવાન છીએ.” આપણા અસ્તિત્વનો સાર-ભાગ ભગવાન જ છે, અને તેથી આપણે તેમને સમજી શકીએ છીએ, ભગવાન બની શકીએ છીએ; નહિ તો તે તદ્દન અશક્ય બની જય.

આપણે આપણી અંદર ભગવાનને કેવી રીતે જોઈ શકીએ ?

મેં કહ્યું તે રીતે જ તમે ચોક્કસ શું પૂછવા માગો છો ? કયી રીતે ?

પ્રથમ તો તમારે ભગવાનને શોધવાની શરૂઆત કરવી જોઈએ; તે વસ્તુ જીવનમાં સૌથી વધારે મહત્વની બની જવી જોઈએ. સંકલ્પ સતત બની રહેવો જોઈએ, અભીષ્ટા સતત બની રહેવી જોઈએ, તે જ વ્યાપાર સતત બની રહેવો જોઈએ, માત્ર તે જ વસ્તુ તમે માગતા હોવા જોઈએ. તો તમે ભગવાનને પ્રામ કરી શકશો.

પણ અલબજ્ઞ, જે માણસ પોતાના જીવનમાં પાંચ મિનિટ માટે ભગવાનનો વિચાર કરે, અને પોણો કલાક બીજી વસ્તુઓ સાથે ગડ-મથલ કરે, તો સફળતા મળવાનો જાઓ સંભવ નથી. તો તો ધણા જન્મો પછી સફળતા સંભવે.

તે એક રમત-રૂપ, વખત ગાળવા માટેની રમત ન હોવી જોઈએ. તે તમારા જીવનનો એક-માત્ર વ્યાપાર બની જવો જોઈએ, અસ્તિત્વનો એક-માત્ર હેતુ બની જવો જોઈએ.

બીજું કાઈ પૂછવું છે ?

મધુર માતાજી, અમારે હવે કોઈ વધારે પુણો પૂછવાના નથી. એટલે તમે કાંઈક કહો.

શા માટે કાંઈક કહેવું ?

હું માત્ર એટલું જ કહી શકું કે સૌથી વધારે મૂલ્યવાન દેણો મૌનમાં અપાતી હોય છે.

(ધ્યાન)

“જે જગતમાંથી અને તેની કિયાઓમાંથી વિદાય, પરમ મુક્તિ અને શાન્તિ સાધકનું એક-માત્ર લક્ષ્ય હોય, તો આધ્યાત્મિક જીવનની સિદ્ધિ-પરિપૂર્ણતા માટે ત્રણ મહાન પાયાના સાક્ષાત્કારો^૧ બસ થઈ પડે. તે વસ્તુઓમાં જ એકાગ્ર બનીને, તે સર્વ બીજા દિવ્ય અથવા સાંસારિક જીવનને પોતામાંથી દ્વાર ચાલ્યું જવા દઈ શકે, અને ભાર-મુક્ત બનીને પોતે સનાતન શાન્તિમાં જઈ શકે. પણ તેણે જગતને અને તેની પ્રવૃત્તિઓને ગણવાનું છે, અને દિવ્ય સત્યની અને આવિજ્ઞાવ પામેલી સૃષ્ટિની વચ્ચે દેખીતા વિરોધનું સમાધાન કરવાનું છે, જે ઘણીખરી આધ્યાત્મિક અનુભૂતિઓનું આરંભ-બિંદુ છે.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓર્ડ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૧૦)

હું આનો અર્થ સમજ શકતો નથી. આ વિરોધ આધ્યાત્મિક અનુભૂતિનું આરંભ-બિંદુ શા માટે છે ?

જેને સામાન્ય રીતે આધ્યાત્મિક અનુભૂતિ કહેવામાં આવે છે તે માણસ જીવતો હોય છે તે જીવન કરતાં બીજી કોઈ વસ્તુની ઉત્કટ જરૂરિયાત છે. મોટે ભાગે મુશ્કેલીઓ, નિરાશાઓ, દુઃખ અથવા શોક પણી તે જરૂરિયાત જગૃત થતી હોય છે. એ બધી વસ્તુઓ દુઃખ લાવતી હોય છે, અને સાથે-સાથે વધારે સારી સ્થિતિ માટે અભીષ્ટા જગૃત કરતી હોય છે. આ આધ્યાત્મિક અનુભૂતિના મૂળમાં સામાન્ય રીતે હોય છે; તે એક નિષેધાત્મક વસ્તુ છે.

ભગવાનને જાળવાની અને તેમની સાથે એકતા કરવાની વિધેયાત્મક જરૂરિયાત મોટે ભાગે પાછળથી આવતી હોય છે. હું “મોટે ભાગે” કહું છું; તેમાં અપવાદો હોય છે. પણ સામાન્ય રીતે તે જીવનનાં દુઃખોમાંથી ભાગી જવાની વાત હોય છે; તે દુઃખો તમને આધ્યાત્મિક જીવન તરફ ધક્કેલે છે. જે આંતર અને બાબ્દ સંવાદ-મયતાની સ્થિતિ પરિપૂર્ણ હોય, જે તેમના જીવનમાં કાંઈ જ અણ-ગમતું કે દુઃખમય ન બનતું હોય, તો બહુ જ થોડા લોકો ભગવાન માટે વિચાર કરે; તેઓ ભગવાન વિષે માથાઝોડ ન કરે, તેઓ સામાન્ય વસ્તુઓના અર્ધ-માપથી સતોષ માને, અને પરાતપરની શોધ ન કરે. શ્રી અરવિંદ તે વસ્તુ કહેવા માગે છે.

૧. અંદર રહેલા ભગવાનનો, વૈશ્વિક પરમાત્માનો, અને પરાતપર ભગવાનનો—નિર્વાણનો સાક્ષાત્કાર.

પણ જ્યારે માણસને આ આધ્યાત્મક જીવન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેને ભાન થાય છે કે ભગવાન સર્વ આભાસોની પીઠમાં સર્વત્ર છે, અને વળી આભાસો વગર, સીધી રીતે પણ ભગવાન છે. શ્રી અરવિંદ કહે છે કે આભાસોની પીઠમાં ભગવાન રહેલા છે; આપણે આ વિરોધિને શોધી કાઢવા જોઈએ અને તેમનું સમાધાન કરવું જોઈએ. એવી એક સ્થિતિ કે ચેતના હોય છે, જ્યાં તેમનું સમાધાન થઈ જાય છે.

પણ પ્રથમ માણસે આ રીતે (આરોહણનો અભિનય) જવું જોઈએ, અને પછી તે આ રીતે (અવરોહણનો અભિનય) પાછો આવે છે.

શ્રી અરવિંદ અહીં લખે છે કે “ અને હજુ સુધી સાધકની આગળ અથવા તેનામાં આ સનાતન આત્મ-સભાન અસ્તિત્વ, આ આધ્યાત્મક ચેતના, સ્વયં-પ્રકાશિત થકિતની આ અનંતતા, આ આકાળ અને અનંત આનંદ નથી હોતાં. સાથે-સાથે તેની અનુભૂતિમાં સતત, અમેય દેશ-કાળમાં રહેતું આ વિશ્વ, કદાચ એક પ્રકારનું અમર્યાદ સાનત, અને તેમાં બધું અનિત્ય, મર્યાદિત, અને લેદમય હોય છે...”

(ઓઝન, પૃષ્ઠ ૧૧૧-૧૨)

“ અમર્યાદ સાનત ” — એનો થો અર્થ છે ?

જેને અભિવ્યક્ત ન કરી શકાય તેવી વસ્તુને રચનામાં મૂકવાનો તે પ્રયત્ન છે.

હકીકતમાં, માણસ લગભગ એમ કહી શકે કે વીગતો સાનત હોય છે, અને સમગ્ર અનંત છે. પણ શ્રી અરવિંદ “ અનંત ” નથી કહેતા, “ અમર્યાદ ” કહે છે— કાળમાં અમર્યાદ અને દેશમાં અમર્યાદ; અને છતાં પોતામાં મર્યાદિત. દરેક વીગતને તેની પોતાની ખાસ મર્યાદા હોય છે; સમગ્રને કોઈ મર્યાદા નથી હોતી.

મધુર માતાજી, બીજી એક વસ્તુ મને સમજાઈ નથી : “ તેના આત્માની આ બે સ્થિતિઓ (સનાતનતાની ચેતના અને કાળમાં રહેલા વિશ્વની ચેતના) તેને એક પછી એક અનુભવાતી લાગે છે—તેની ચેતનાની સ્થિતિ અનુસાર બીજી સ્થિતિઓમાં તે બે તેને પોતાના અસ્તિત્વના બે ભાગ જેવાં જણાય છે—ભિત્તન-ભિત્તન અને છતાં જેમનું સમાધાન કરવાનું છે તેવા; બે અડધિયાં જેવા જણાય છે—ઉપરનું અને નીચેનું, અથવા પોતાના અસ્તિત્વનું આંતર અડધિયું અને બાહ્ય અડધિયું. સાધકને જણાય છે કે પોતાની ચેતનાના આ વિભાગીકરણમાં ખૂબ મુક્તિપ્રદ થકિત રહેલી છે, કારણ કે તેથી તે અશાનમાં, અચેતનતામાં બદ્ધ રહેતો નથી. ”

(૬ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૧૨)

મને આ સમજતું નથી.

કારણ કે તે ભેદ—વિભાગીકરણ તમારામાં છે, તમે સનાતન જીવનનો સ્વાદ ચાખી શકો તેમ છો, બાધ્ય જીવન તમને અવાસ્તવિક દેખાય છે; અને તેથી બાધ્ય જીવન-માંથી દિવ્ય જીવનમાં જવા માટે જરૂરી વસ્તુ કરવાની તમે શરૂઆત કરો છો. જો અસ્તિત્વમાં વિરોધ—વિભાગીકરણ ન હોત, જો તમે તે બે સ્થિતિઓની વચ્ચગાળાની સ્થિતિવાળું પ્રાણી હોત, તો આ અનિશ્ચિત મુદ્દત માટે ચાલુ રહી શકે, તમે તમારી મુશ્કેલીને તથા તમારી જરૂરિયાતને વિષય ન બનાવી શકો; ટેવના બળ વડે, વિચાર કર્યા સિવાય, તમે જીવી રહ્યા છો તેમ જીવવાનું ચાલુ રાખો.

આ વિભાગી-કરણને કારણે, અસ્તિત્વના એક ભાગને બીજા ભાગનું નિરીક્ષણ કરવાની ટેવ પ્રાપ્ત થાય છે; નહિ તો, તમે શું કરો છો તેના ભાન સિવાય, આપો-આપ જીવ્યા કરો.

(એક શિષ્ય તરફ વળીને) ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન પૂછવાનો છે ?

“સર્વ અકાળ તરત્વ કાળમાં લીલા કરવા માટે દબાણ કરે છે; કાળમાં રહેલી બધી જ વસ્તુઓ અકાળ આત્મા પ્રત્યે અને તેની આસપાસ વળે છે,”

(એજન, પૃષ્ઠ ૧૧૨)

આનો શો અર્થ છે ? .

કારણ કે તેમ જ હોય છે, મારા બાળક. જે કાંઈ આવિભાવ નથી પામ્યું તે આવિભૂત થવા ઈરછે છે, અને સર્વ આવિભૂત વસ્તુઓ મૂળ ઉદ્ગમ-સ્થાનમાં પાછી જવા માગે છે.

તમારો પ્રશ્ન આ પ્રશ્ન જેવો છે કે પૃથ્વી શા માટે ગોળ છે; શા માટે ચૂર્ય અને ગૃહો આકાશમાં છે? વિશ્વનો નિયમ તે પ્રકારનો છે.

આ વસ્તુઓમાંની ઘણી ખરી માત્ર હકીકતનાં કથનો છે, પણ તેમની સમજૂતીઓ નથી હોતી, કારણ કે માણસ તેમની માનસિક સમજૂતીઓ આપી શકે તેમ નથી. કોઈક અમુક સમજૂતીઓ આપે, પણ બીજે માણસ બીજી રીતે તે સમજવે છે, અને ત્રીજે—ચોથો માણસ તેને ત્રીજી અને ચોથી રીતે સમજવે છે — આમ અનિશ્ચિત રીતે ચાલ્યા કરતું હોય છે. તમે સમજૂતી માટે આખા વિશ્વમાં ફરી વળો, અને છતાં તમને કોઈ સાચી સમજૂતી નહિ મળે.

તેને માટે માણસ માત્ર આટલું જ કહી શકે કે તે આ પ્રકારનું છે, બસ.

તેથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે મન કાંઈ જ જાણી શકતું નથી, કારણ કે તેને સમજૂતીઓની જરૂર પડતી હોય છે. જેટલા પ્રમાણમાં સમજૂતી તમને સમજવાતી વસ્તુ પર કાર્ય કરવાની શક્તિ આપે, તેટલા પ્રમાણમાં જ તેનું મૂલ્ય હોય છે; નહિ

તો તે સમજૂતીનો શો ફાયદો ? જો અમુક વસ્તુની સમજૂતી તમને તે વસ્તુમાં પરિવર્તન કરવાની શક્તિ ન આપે, તો તે તદ્દન નકામી છે, કારણ કે તમે આપેલી સમજૂતીને બીજી સમજૂતીની જરૂર હોય છે, અને એમ આગળ ચાલ્યા જ કરતું હોય છે. પણ જો સમજૂતી વડે તમને સમજવાતી વસ્તુ પર કોઈ શક્તિ પ્રાપ્ત થતી હોય, તે છે તેના કરતાં તે વસ્તુને ભિન્ન પ્રકારની બનાવવાની શક્તિ આપતી હોય, તો તો તેમાં લીધેલી મહેનત લેખે લાગે. પણ એમ હોતું નથી. એટલે તમે ગોળ-ગોળ ફર્જ જ કરો છો—સપાઠી ઉપર, અને કોઈ નવીન ઊંચાઈ પર કૂદીને જતા હોતા નથી.

બસ, હવે કાંઈ પૂછવું છે ?

(એક શિષ્ય તરફ વળીને) તમે પ્રશ્ન તો પૂછ્યો છે, પણ તમારે બીજો કોઈ પ્રશ્ન પૂછવો હોય, તો મોટેથી બોલો.

શ્રી અરવિન્દ પ્રથમ, એક બાજુઓ, સનાતન અસ્તિત્વની—બ્રહ્મની વાત કરે છે, અને બીજી બાજુઓ જગતના અસ્તિત્વની—માયાની, તે બેના વિરોધોની વાત કરે છે. પછી એક બીજો, અતિ-માનસિક, સાક્ષાત્કાર આવે છે, અને શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે “એક વખતે જે વિરોધી દેખાતાં હતાં, પણ હવે જે બ્રહ્મ-માયાની જોડી બની ગઈ છે તે તે સાધકની સમક્ષ, બધા આત્માઓના આત્માની પ્રથમ મહાન, કિયાશીલ બાજુ તરીકે, પ્રગટ થઈને ખડી રહે છે...”

(એજન, પૃષ્ઠ ૧૧૩)

જ્યારે આ તો સાક્ષાત્કાર થાય છે, ત્યારે એનો અર્થ એમ થાય છે શું કે આપણી નિર્મનતર પ્રકૃતિએ ઝુપાંતર કરવામાં સંમતિ આપી છે? તે વખતે તે જોડી દ્વૈત-ઝ્યે દેખાય છે ખરી?

અલબટા, હું તમારા પ્રશ્નને સમજી શકતી નથી ?

અત્યાર સુધી શ્રી અરવિન્દે આ દ્વૈતની—જોડીની વાત કરી છે...
તે એક આભાસ છે, હકીકત નહિ.

જ્યારે સાધકને સાક્ષાત્કાર થાય છે કે દ્વૈત અસ્તિત્વ ધરાવતું જ નથી...
તેનો અર્થ એ છે કે સાધક આભાસની પીઠમાં ચાલ્યો જાય છે; તે સદાકાળ હતી એ હકીકતમાં પોતાને પ્રતિષ્ઠિત કરે છે.

શું તે એક આપેલું વચ્ચે છે ?

જુઓ, જ્યારે સાધકે પ્રગતિ કરી હોય છે, ત્યારે તેણે પ્રગતિ કરી હોય છે ! હું તમારા પ્રશ્નને સમજી શકતી નથી. જો તમે પ્રગતિ કરી છે, તો તમે પ્રગતિ કરી

હોય છે. જે તમે ભ્રાન્તિની પીઠમાં સત્યનું દર્શન કરો છો, તો સામાન્ય રીતે તેને પ્રગતિ માનવામાં આવે છે.

પણ અહીં શ્રી અરવિન્દ સમજવે છે કે નિમ્નતર પ્રકૃતિ પણ...

હા, પણ તમે સાક્ષાત્કાર કર્યો છે કે તે એક જ વસ્તુ છે, એટલે...હું થોડાક સમય પહેલાં કહેતી હતી કે જ્યારે તમને સમજૂતી પ્રાપ્ત થાય છે; ત્યારે તે તમારા બાહ્ય સ્વભાવને બદલવા માટે પૂરતી છે? તમારો સ્વભાવ બદલાયો છે? તમારા બાહ્ય સ્વભાવમાં તમે હતા તેનાથી તમે પરિવર્તન પામ્યો છો?

ના.

ના; તો પછી બીજી કોઈક વધારે વસ્તુની જરૂર છે. હું આ જ કહેવા માગતી હતી. સમજૂતી-માત્ર બસ નથી, બીજા કશાકની જરૂરિયાત છે. એ તો સ્પષ્ટ છે કે પહેલાં ન જાણેલી વસ્તુને જાણવી તે પ્રગતિ છે, પણ જ્યાં સુધી તે જ્ઞાન કિયાશીલ ન બને, રૂપાંતર માટેની શક્તિ ન બને, ત્યાં સુધી તેનો જાંસો ઉપયોગ નથી.

સમજ્યા? સુંદર.

(એક બાળક તરફ વળીને) તારે પ્રેરણ પૂછવો છે? પૂછ, હિમત કર.

મધુર માતાજી, માણસ કેવી રીતે પોતાની સમજમાં વૃદ્ધિ કરી શકે? પોતાની સમજ? પોતાની ચેતનામાં વૃદ્ધિ કરવાથી; મનથી પર જવાથી, પોતાની ચેતનાને વિસ્તૃત બનાવવાથી, પોતાની ચેતનાને ગહન બનાવવાથી, મનથી પર પ્રદેશોમાં પહોંચવાથી.

જ્યારે આ વાર્તાલાપ પ્રથમ ૧૯૬૨માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, ત્યારે માતાજીએ છેલ્ખા પ્રેરણના જવાબમાં આ ભાષ્ય ઉમેર્યું હતું.

હવે હું એક વસ્તુ ઉમેરીશ : અનુભૂતિ. જ્ઞાનનું અનુભૂતિમાં પરિવર્તન. અનુભૂતિ તમને આપોઆપ બીજી અનુભૂતિ પ્રત્યે દોરી જશે.

પણ અનુભૂતિનો જે સામાન્ય અર્થ કરવામાં આવે છે, તેનાથી હું તદ્દન જુદો અર્થ કરું છું. તે અનુભૂતિ પોતે જાણે છે તેની નહિ—અલબત્તા, એ તો સ્પષ્ટ જ છે—પણ માનસિક સમજ અથવા જ્ઞાન કરતાં વધારે ઉચ્ચતર જ્ઞાન, સંપૂર્ણ—સમગ્ર જ્ઞાન, સર્વને જે કાંઈ છે તે બતાવનાર શક્તિરૂપ બનવું તે. પાયાની રીતે જેતાં, તે વસ્તુઓનું તપસ્ય છે, વિશ્વનું તપસ્ય છે.

એમ હમેશાં કહેવામાં આવે છે કે આવિભવિની શરૂઆતમાં સરિયદાનંદ છે,

તેને આ કુમમાં મૂકવામાં આવે છે : પ્રથમ સત્તુ અર્થાતુ વિશુદ્ધ અસ્તિત્વ. પછી ચિત્તુ, અસ્તિત્વની આત્મ-સભાનતા. પછી આનંદ, અસ્તિત્વનો તે આનંદ જે અસ્તિત્વને ચાલુ રાખે છે. પણ આ ચિત્તુ અને આનંદની વર્ણે તપસ્ય હોય છે, અર્થાતુ આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરતી ચિત્તુ હોય છે. જ્યારે માણસ આ તપસ્ય બને છે, વસ્તુઓનું તપસ્ય બને છે, ત્યારે માણસને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જે જ્ઞાન પરિવર્તન કરવાની શક્તિને આપે છે, વસ્તુઓનું તપસ્ય આવિલ્લાવિમાં તેમના અસ્તિત્વનું નિયમન કરે છે.

જ્યારે માણસ તપસ્યમાં હોય છે, ત્યારે તે ખૂબ-ખૂબ મહાન શક્તિને અનુભવતો હોય છે ! તે વૈશ્વિક શક્તિ છે. ત્યારે માણસને વિશ્વ પર સંપૂર્ણ સ્વામિત્વની લાગણી અનુભવાય છે.

“ એક બાજુએ સાધક સ્વીકાર કરતી, અવલોકન કરતી, અનુભૂતિ કરતી, સાક્ષી-યેતનાથી સભાન બને છે, જે કાર્ય કરતી હેખાતી નથી, પણ જેની ખાતર આ સર્વ, આંતર-બાધ્ય પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવતી હેખાય છે અને ચાલુ રહેતી હોય છે. બીજી બાજુએ, સાધક, સાથે-સાથે, કાર્ય કરતી શક્તિથી અથવા પ્રક્રિયાની શક્તિથી સભાન બને છે, જે સર્વ પ્રવૃત્તિઓને ઘડે છે, કેગ આપે છે, દોરવણી આપે છે, લાખો હૃદય અને અહૃદય રૂપોનું નિર્માણ કરે છે, અને પોતાના કાર્યના અને સર્જનના અવિરત પ્રવાહના સ્થિર ટેકા તરીકે તે રૂપોનો ઉપયોગ કરે છે. માત્ર સાક્ષી-યેતનામાં પ્રવેશ કરીને, સાધક શાન્ત, નિષેષ, સ્થિર બને છે. તે જુએ છે કે અત્યાર સુધી પ્રકૃતિની ગતિઓને નિષ્ક્રિય રીતે પ્રતિબિભત કરી હતી, પોતાની માની લીધી હતી. તે પ્રતિબિભ વડે, મારામાં રહેલા સાક્ષી-આત્મા પાસેથી, આ પ્રકૃતિની ગતિઓને મૂલ્ય સાંપડયું હતું, અર્થવત્તા પ્રાપ્ત થઈ હતી. પણ હવે તેણે તે અધ્યારોપને અથવા પ્રતિબિભ પાડતા તાદાત્મયને પાછું બેંધી લીધું હોય છે; તે માત્ર પોતાના શાન્ત આત્માથી જ સભાન છે, આસપાસ થતી સર્વ ગતિથી ભિન્ન—નિર્દેશ છે. બધી પ્રવૃત્તિઓ તેની બહાર બનતી હોય છે, તે તરત જ સધન રીતે વાસ્તવિક બનતી મટી જય છે. હવે તે યાંત્રિક, વિભાજ્ય, અંત લાવી શકાય તેવી તેને લાગે છે.”

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૧૩)

સાક્ષી-આત્મા એટલે શું ?

તે એ આત્મા છે, કે જે એવી સ્થિતિમાં પ્રવેશે છે, જેમાં કાર્ય કર્યો સિવાય તે માત્ર જોતો રહે છે. સાક્ષી બનતી વસ્તુને માત્ર જોતો હોય છે, પણ પોતે કાર્ય કરતો હોતો નથી. એટલે જ્યારે આત્મા એવી સ્થિતિમાં હોય કે જેમાં તે કાર્યનો ભાગીદાર બનતો નથી, પ્રકૃતિ દ્વારા કાર્ય કરતો નથી, માત્ર સંકોચાઈને અવલોકન જ કરે છે, ત્યારે તે સાક્ષી-આત્મા બને છે.

જે સાધકે બહારની કિયાઓ બંધ કરી દેવી હોય, તો આ શ્રોષ પદ્ધતિ છે. સાધક પોતામાં જ પોતાની જતને પાછી બેંધી લે છે—અસ્તિત્વની છેલ્લી હંદ સુધી, એક પ્રકારની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે—જે અવલોકન કરે છે પણ કાર્યમાં ભાગીદાર બનતી નથી, આજ્ઞાઓ પણ આપતી નથી.

તમને નથી સમજતું ?

જ્યારે માણસ કશાકુમાંથી પોતાની જતને વિભક્ત કરવા માગે છે, અમુક ગતિ-માંથી, કિયામાંથી, ચેતનાની સિથિતિમાંથી વિરિદ્ધિનું કરવા માગે છે, ત્યારે આ પદ્ધતિ ખૂબ અસરકારક નીવડે છે. સાધક થોડોક અંદર સંકોચાઈ જાય છે, નાટકના દર્શય પેઠે વસ્તુઓનું અવલોકન કરતો હોય છે, તેમાં વચ્ચે પડતો નથી. એક ક્ષણ પછી, તે વસ્તુ સાથે તમારે કશી લેવા-દેવા નથી એમ તમને લાગે છે, તે તમારાથી બહાર બનતી હોય એમ તમને લાગે છે. ત્યારે તમે ખૂબ શાન્ત બની જાઓ છો.

જ્યારે તમે આમ કરો છો, ત્યારે બહારની ગતિઓમાં તમે કોઈ ગતિને સુધારવાનો—ઉપાય લેવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી, તે જેવી છે તેવી રહે છે, પણ તે તમારામાં કોઈ અસર પેદા કરતી નથી. મેં તમને આ વાત અનેક વાર કહી છે. તે માત્ર પ્રથમ પગલું છે; તેથી તમને વસ્તુઓની પીડા વહેરી લેવામાં મદદ મળે છે. પણ અચોક્કસ મુદ્દત સુધી વસ્તુઓ જેવી છે તેવી જ રહે છે તે નિષેધાત્મક બાજુ છે.

જ્યારે શ્રી અરવિંદ કહે છે કે “વિભિન્ન કરનાર બાજુ મુક્તિપૂર્ણ છે”, ત્યારે તે આ જ વાતનું કથન કરે છે ?

હા. તે ચોક્કસપણે મુક્તિ આપે છે. મુક્તિ માટે જ સાધક આ સાક્ષી-ચેતનાનો અભ્યાસ કરતો હોય છે. તેને આસક્તિઓથી, પ્રતિકાર્યોથી, પરિણામોથી મુક્ત બનવું હોય છે. જ લોકો ગીતાને આ રીતે સમજતા હોય છે, તેઓ તમને કહેતા હોય કે “આના કરતાં વધારે એમે કશું સમજતા નથી. તમે શા માટે પ્રયત્ન કરીને જગતનું પરિવર્તન કરવા માગો છો ? જગત તો જેવું છે તેવું જ હમેશાં રહેવાનું. તમારે માત્ર પાછા હઠી જવાનું છે, તમારી જતને વિયુક્ત-વિરક્ત કરવાની છે, સાક્ષી જેમ પોતાને ન લાગતી-વળગતી વસ્તુને જોતો હોય છે તેમ તમારે જગતને માત્ર જોવાનું છે, જગત સાથે કશી લેવા-દેવા રાખવાની નથી.” પેરિસમાં ગીતા સાથે મારો આ પ્રથમ સંપર્ક હતો. હું એક ભારતીયતે મળી હતી. તે ગીતાનો મહાન પ્રશંસક હતો, શાન્તિનો મહાન પ્રેમી હતો. તે કહેતો હતો કે “જ્યારે હું મારા શિષ્યો પાસે જાઉં છું, અને જો તેઓ સાચી સિથિતિમાં હોય, ત્યારે મારે બોલવાની જરૂર રહેતી નથી. એટલે એમે બધા ભેગા મળીને શાન્તિમાં બેસીએ છીએ; તે શાન્તિમાં અમને અમુક સાક્ષાત્કાર થતો હોય છે. પણ જ્યારે મારા શિષ્યો તેમ કરવા માટે યોગ્ય સિથિતિમાં નથી હોતા, ત્યારે હું થોડુંક બોલું છું, જેથી તેઓ યોગ્ય સિથિત પ્રાપ્ત કરી શકે. જો તેઓ તેથી પણ વધારે ખરાબ સિથિતિમાં હોય તો તેઓ પ્રશ્ન પૂછવા માંડે છે ! ” (હસાહસ)

પણ તે જગતમાં પરિવર્તન લાવવા માગતો ન હતો, નહિ વારુ? જેણે
આપણને કાનિતકારીઓ કહ્યા હતા, નહિ વારુ?

ઓહ, તે તો તમારા પ્રશ્નોના બચાવ કરવા માટે કહો છો! (હસાહસ)

ના. તે ગીતાને સમજવાનો એક પ્રકાર હતો. આ લોકો હમેશાં, એકાંગી રીતે,
ઉદ્ધરણ કરીને કહેતા હોય છે કે ધૂમાડા વગર અધિન ન હોઈ શકે.^૧ કદાચ હજર
કે પાંચસો વર્ષ પહેલાં આ વાત સાચી હતી, પણ અત્યારે તેમ કહેવું એ નરી મૂર્ખતા
છે. એટલે તમે વસ્તુઓ સમજવવા માટે આ વાક્યનો ઉપયોગ ન કરી શકો કે
“જગતની સ્થિતિ વિષે તમે શા માટે ચિંતા કરો છો? ધૂમાડા વગર અધિન હોતો
નથી.”

પણ તે સાચું નથી.

પણ છતાં તે એક દિનિન્દુ છે. મને લાગે છે કે દરેક દિનિન્દુઓમાં
અવરોધ ન કરે તો જો તે ગીતા-પ્રેમીએ એટલું ઉમેર્યું હોત કે મારી અનુભૂતિ આ
પ્રકારની છે, તો તે બરાબર ગણાત. પણ તે તો બીજાઓ જે કરતા હતા તેની ટીકા-
રૂપે આમ કહેતા હતા. અને તે તેમની ભૂલ હતી.

ઓનો અર્થ શું એ થયો કે તેમનામાં સાચી દિલની સર્વાઈ ન હતી?
શા માટે? કદાચ તે પોતાની ખાતરી બાબત સાચા દિલના હતા. શું તમે એમ કહેવા
માગો છો કે જ્યારે કોઈ માણસ પ્રચાર કરે છે, ત્યારે તે સાચા દિલનો નથી હોતો?

તે માને છે કે હું સાચા દિલનો છું.

ના, મને માફ કરો. તેમને ને બાબત ખાતરી હતી. કદાચ નમૃતાને કારણે, તેમણે મને
ચોથી સ્થિતિ વિષે ન કહ્યું, જે તેથી પણ વધારે ખરાબ હતી, જે સ્થિતિમાં પ્રશ્ન
પૂછ્યા પછી માણસ જવાબની ચર્ચા કરવાની શરૂઆત કરે છે. એ તો સાચે જ હદ
કહેવાય!

જે તમને જગત વિષે એવો જ્યાલ આવી જાય કે જગત એ ભગવાનની જટિલ-
તામાં ભગવાનની અભિવ્યક્તિ છે, તો જટિલતા અને વિવિધતા માટેની જરૂરિયાતનો

૧. કદાચ માતાજી ગીતાના આ બે શ્લોકોનો ઉલ્લેખ કરતાં હશે. “સર્વ ભૂતો
પોતાની પ્રકૃતિને અનુસરતાં હોય છે; નિગ્રહ કરવાથી શો ફાયદો થવાનો છે? જ્ઞાની
પુરુષ પણ પોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર કાર્ય કરતો હોય છે. જેમ અધિન ધૂમાડાથી
આવૃત હોય છે, દર્શાણ ધૂળ વડે આવૃત હોય છે, ગલ્બ ઉલ્બ વડે આવૃત હોય
તેમ જ્ઞાન કામના વડે આવૃત હોય છે,” (અધ્યાત્મ ૩; ૩૩, ૩૮;)

સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો, અને પછી બીજાઓ તમારા જેવો જ વિચાર કરે અને તમારા જેવી જ લાગણી અનુભવે એવી માંગ કરવી એ અશક્ય બની જય છે.

દરેક જણને પોતાની ખાસ રીતે વિચારવાની, લાગણી અનુભવવાની, અને પ્રતિકાર્ય કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. બીજાઓ તમારી પેઠે જ કાર્ય કરે અને તમારા જેવા જ બુને એમ તમે શા માટે ઈચ્છા છો? કબૂલ રાખીએ કે તમારું સત્ય તેમના સત્ય કરતાં વધારે મહાન હોય, જે કે આ શબ્દનો કથો જ અર્થ નથી, કારણ કે અમુક દાખિલનુંથી જોતાં, સર્વ સત્યો સત્ય છે; તે બધાં આંશિક હોય છે, પણ તે સાચાં છે કારણ કે તેઓ સત્યો છે; પણ જે ક્ષણે તમારું સત્ય તમારા પડોશીના સત્ય કરતાં વધારે મહાન છે એમ ઈચ્છા છો, ત્યારે તમે સત્યથી દૂર ચાલ્યા જવાની શરૂઆત કરો છો.

તમારી પેઠે જ વિચાર કરવાની બીજાઓને ફરજ પાડવાની ટેવ મને હમેશાં બહુ વિચિત્ર લાગી છે. એને હું “પ્રચારકનો આત્મા” કહું છું. તે બહુ દૂર જતો હોય છે. તમે એક ડગલું આગળ વધીને એવી માંગ કરો છો કે બીજાઓએ હું જે કરું છું તે જ કરવું જોઈએ, હું જેવી લાગણી અનુભવું છું તેવી જ લાગણી અનુભવવી જોઈએ; તો તો તે એક ભયંકર એક-રૂપતા, સમાનતા બની જય છે.

જપાનમાં ટોલ્સ્ટોયના પુત્રને મળી હતી. માનવ-અતિની મહાન એકતા-રૂપી કલ્યાણ માટે તે જગતમાં પરિભ્રમણ કરતો હતો. તેનો ઉકેલ બહુ સરળ હતો: દરેક જણે એક જ ભાષા બોલવી જોઈએ, એક જ પ્રકારનું જીવન જીવનું જોઈએ, એક જ રીતનો પોષાક પહેરવો જોઈએ, એક જ પ્રકારની વસ્તુઓ ખાવી જોઈએ. હું મજાક નથી કરતી. હું તેના જ શબ્દો બોલી રહી છું. હું તેને ટોકિયોમાં મળી હતી. તેણે કહ્યું, “દરેક જણ સુખી બને, બધા એક-બીજાને સમજો, જે દરેક જણ એક જ વસ્તુ કરે તો કોઈ કનિયો ન કરે.” તેની વાત બહુ તર્ક-યુક્ત નથી એમ તેને સમજવવાનો કોઈ માર્ગ ન હતો! તેને માટે તે દુનિયાની મુસાફરીએ નીકળ્યો હતો. જ્યારે લોકો તેને તેનું નામ પૂછતા, ત્યારે તે કહેતો કે ટોલ્સ્ટોય. કેટલાક લોકો જાણતા ન હતા કે ટોલ્સ્ટોય તો મરી ગયો હતો. તેઓ વિચારતા કે “અમે કેવા નસીબદાર છીએ? અમને કાંઈક નોંધનીય સાંભળવાનું મળશે.”

આ તે જ વલણની અતિશયોક્તિ છે.

ગમે તેમ, પણ હું તમને ખાતરી આપી શકું છું કે એક એવો સમય આવે છે, જ્યારે પોતે જે માનતો હોય છે તે સત્યની બીજાઓને ખાતરી કરાવી આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

જ્યારે કોઈક માણસ હું જે છું તેની, હું જેનો સાક્ષાત્કાર કરી રહ્યો છું
તે સત્યની ટીકા કરે છે, જ્યારે બીજાઓ ટીકા કરે છે...

તમે તેને વિનય-પૂર્વક કહી શકો છો કે તમારી વસ્તુ પર જ, તમારા કામ ઉપર જ
ધ્યાન આપો. પછી તમારે તેની સાથે લમણાંજીક છેડી દેવી જોઈએ. પણ તમારે તો
તેને ખાતરી કરી આપવી હોય છે કે બીજાઓની ટીકા કરવી એ મારી ભૂલ છે.
જેમ જેમ તમે તેને વધારે તે વાત કહેશો, તેમ તેમ તેને વધુ ને વધુ ખાતરી થતી
જણો કે મારી વાત સાચી છે !

તેને નહિ, પણ પછી આવનાર બીજાઓ...

ઓહ ! તેઓ વિરુદ્ધ પ્રચાર કરશે એવી તમને બીક લાગે છે...

તે જરા પણ અગત્યની વસ્તુ નથી. મારી પાસે તેનો એક ખૂબ મજા પડે
તેવો દાખલો છે. હું તે માણસનું નામ નહિ આપું. તે માણસ અહીં આવ્યો હતો.
તેણે એક મુખ્ય ફ્રેન્ચ સમાચાર-પત્રમાં આશ્રમ વિરુદ્ધ ખૂબ મૂખ્યાઈ-ભરેલો લેખ
લખ્યો હતો. તેથી તેને હું મૂર્ખ નથી કહેતી. એ લેખનું એક પરિણામ એ આવ્યું
હતું કે કોઈકે અમને એક પત્ર લખ્યો કે મોં તે લેખ વાંચ્યો છે; હું તરત જ આશ્રમમાં
આવવા માગું છું.

આની તદ્દન વિરુદ્ધ અસર પણ નીપણે.

૧૧ એપ્રિલ ૧૯૫૬

“ એક બાજુથો તે (સાધક) પોતાના અસ્તિત્વમાં અનંત, આત્મ-અસ્તિત્વવાળા ભગવાનથી સભાન બને છે, જે પોતામાં અસ્તિત્વની અકથ્ય શક્યતાઓનો સમાવેશ કરે છે, જે સર્વ આત્માઓના આત્મા છે, જે બધા પદાર્થોનું આધ્યાત્મિક તત્ત્વ છે, જે અનિર્વચનીય બિન-અંગત અસ્તિત્વ છે, પણ જે સાથે-સાથે એક અમર્યાદ પુરુષ છે, પણ જે અહીં અસંખ્ય વ્યક્તિત્વોમાં સ્વયં-પ્રગટ થાય છે, જે શાનના-શક્તિઓના—પ્રેમના—આનંદના સ્વામી છે, વિશ્વોના એક-માત્ર ઉદ્ભવ-સ્થાન છે, આત્મ-વિધાના છે, વૈશ્વિક આત્મા છે, વૈશ્વિક જીવન છે, સચેતન અને જીવંત વાસ્તવિકતા છે, જે આપણે જેને અયેતન—જડ પદાર્થ-તત્ત્વનું જાગીએ છીએ તે આભાસના આધાર છે. ”

(૬ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૧૫)

મધુર માતાજી, “ આત્મ-વિધાતા ”નો અર્થ છે ?

“ આત્મ-વિધાતા ? ” તેનો અર્થ એ છે કે તે પોતાની જતનું સર્જન કરે છે.

અહીં સર્જનનો અર્થ છે આવિભૂવ, વિષય-ગત બનાવવું તે, પ્રગટ કરવું તે. એટલે પરમાત્મા પોતાની જતને જ પ્રગટ કરતા હોય છે, તે પોતાની જતને જ આવિભૂત, પ્રગટ, વિષય-રૂપ કરતા હોય છે.

મોટે ભાગે સર્જનનો અર્થ બીજો કરવામાં આવતો હોય છે. તેનો અર્થ હોય છે—બીજી કોઈ વસ્તુમાંથી અમુક વસ્તુ બનાવવી. તેથી અહીં શ્રી અરવિન્દ “આત્મ-વિધાતા ” શબ્દ વાપરે છે, અર્થાતું પરમાત્મા પોતામાં પોતાની જતને અભિવ્યક્ત કરે છે. તે અસ્તિત્વના પ્રકારમાં એક પરિવર્તન છે. અનાવિભૂત શક્યતા રહેવાને બદલે, તે આવિભૂત વાસ્તવિકતા બને છે. તે માત્ર ઊલટું થઈ જતું હોય છે, બીજું કંઈ નહિ. વસ્તુ તો તે જ છે; પણ આ બાજુથેથી તે દેખાતા નથી, પેલી બાજુથેથી તે દેખાય છે; બસ એટલું જ. તેને તમે ફરી ગોળ ફેરવો છે, અને તે દણિ-ગોચર બને છે; તમે તેને આમ ફેરવો છો અને તે દણિ-ગોચર થતા નથી; તમે તેને આમ ફેરવો છો અને તેને જોઈ શકો છો. બસ એટલું જ, તે વાત એટલી બધી સરળ છે.

“ બીજી બાજુએ, તમે તે જ પરમાત્માથી, કાર્ય નીપળવતી ચેતના-રૂપે, શક્તિ-રૂપે, સભાન બનો છો, જે આત્મ-સભાન શક્તિમાં બધું જ રહેલું છે, જેને વૈશ્વિક દેશ-કાળમાં આવિભાવ પામવા માટે ચાર્જ (વીજળીનીપેઠે) કરવામાં આવી હોય છે.”

(એજન, પૃષ્ઠ ૧૧૫)

હા, હું જે કહી રહી છું તે જ એ વાત છે. એક બાજુથી જોતાં, તે અસ્તિત્વમાં ન હોય તેવું લાગે છે, અને પછી તે શક્તિને આગળ મૂકવામાં આવે છે અને તમે તેને જોઈ શકો છો. તે આમ કરે છે (અભિનય). પરમાત્મા શક્તિને આગળ ધરે છે, અને તે દણિ-ગોચર અને અસ્તિત્વ-યુક્ત બને છે. પછી એક અસ્તિત્વવાળી વસ્તુ રહેવાને બદલે, તે ઓચિતી વિકાસ પામે છે, તે શક્તિ દેશમાં અને કાળમાં આવિભાવ પામે છે. શ્રી અરવિન્દ આ વસ્તુ કહે છે. અહીં દેશનો અને કાળનો વિચાર શરૂ થાય છે, કારણ કે તે એકી-સાથે બનતું હોતું નથી.

શ્રી અરવિન્દે પ્રથમ દ્વૈતનું, બ્રહ્મ-માયાનું કથન કર્યું છે (સનાતન અસ્તિત્વનું અને વિશ્વના અસ્તિત્વનું) અને હવે તે દ્વૈતની, ઈશ્વર-શક્તિનું (અસ્તિત્વમાંના ભગવાનનું અને વૈશ્વિક સાક્ષાત્કારની શક્તિમાંના ભગવાનનું) કથન કરે છે. ઈશ્વર-શક્તિનું દ્વૈત બહુ સ્પષ્ટ નથી, નહિ વારુ ?

પહેલું કહેલું દ્વૈત વધારે સરળ છે, નહિ વારુ ? તેમાં બે સ્પષ્ટ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે—એક વાસ્તવિકતા છે અને બીજું ભ્રાન્તિ છે, એક પ્રકાશ છે અને બીજે વિભાગ અંધકાર છે, એક ચેતના છે અને બીજે અચેતનતા છે, એક સત્ય છે અને બીજે અસત્ય છે. તે વધારે સગવડ-ભરેલું છે.

પણ આ બીજું દ્વૈત સમજવું તે ધારું વધારે કઠિન છે. તે એક જ વસ્તુ પોતામાં અનાવિભૂત છે, અને પછી ઓચિતી તે આમ કરે છે (વિસર્ગનો અભિનય). તે તે જ વસ્તુ છે, પણ તે ગતિ છે, કે જે અંદર રહેલી વસ્તુને બહાર મૂકી આપે છે. તે જગતને રચે છે. તે જ વસ્તુ દ્રોવિધ ગતિમાં છે, જેમ તમે ઊંઘો છો અને પછી જગો છો તેમ, અથવા જેમ તમે શાન્ત હો છો અને પછી ગતિ કરવા લાગો છો તેમ, જેમ તમે મૌન હો છો અને પછી અવાજ કરવા લાગો છો તેમ. તે એ પ્રકારની વાત છે. એક ગતિ અંદર હોય છે, જેમાં સર્વનો સમાવેશ થયેલો છે, અંદરની વસ્તુ અભિવ્યક્ત થયેલી હોતી નથી. અને બીજી ગતિ આવી હોય છે (વિસર્ગનો અભિનય), અને અંદરની સર્વ વસ્તુ બહાર પ્રગટ થાય છે.

તે દણિ-ગોચર બની શકે તેટલા માટે તેણે સતત ચાલુ રહેવું જોઈએ. જ્યારે

તે અંદર હોય, ત્યારે તે સધળું એકી-વખતનું હોઈ શકે, કારણ કે તે અનાવિભૂત છે એટલે બધું શાશ્વતીમાં—દેશકાળની બહાર છે, સ્થિર છે, અસ્તિત્વથી રહિત છે. તેથી ઉલટી દિશામાં, સર્વ આવિભવ પામે છે; એટલે દર્શનોનું સાતત્ય ત્યાં છે, જે દર્શનો, એક પછી બીજું એમ, થતાં રહે છે, અને દેશમાં તથા કાળમાં પ્રસરતાં રહે છે.

અને તે તે જ વસ્તુ છે.

તે બરાબર આ પ્રમાણે હોય છે (બેવડા વળી જવાનો અભિનય), અને પછી તમે આ કરો છો (ખુલ્લા થવાનો અભિનય), એટલે જે ત્યાં હતું તે બહાર આવે છે. એટલે આ બે ગતિઓ અક્ષરશઃ વિરોધી છે પણ તે એક જ વસ્તુ બે વિરોધી વલણોમાં એકી-સાથે છે. તે આમ રહે છે (આંતર અભિનય) અને સાથે-સાથે આમ પણ છે (બાધ્ય અભિનય). એક વસ્તુ બીજાનો વિરુદ્ધે કરતી નથી, પણ બંને વસ્તુઓ એકી-વખતે અસ્તિત્વમાં હોય છે. પણ એક દિશામાં તે અદ્ધિટ-ગોચર હોય છે, કારણ કે તે પોતામાં જ સમાવિષ્ટ હોય છે. બીજી ગતિમાં તેને બહાર ફેંકવામાં આવે છે, અને તેથી તે દધિટ-ગોચર હોય છે. જ્યારે તે આત્મ-સમાવિષ્ટ હોય છે, ત્યારે તે પરિપૂર્ણ સાહચર્યમાં સહ-વિદ્યમાન છે; જ્યારે બીજી ગતિમાં તે સતત પ્રગટી-કરણમાં પોતાની જતને પ્રગટ કરે છે. જ્યારે તે પોતાની જતને પ્રગટ કરે છે, ત્યારે અનિવાર્ય રીતે જ દેશ-કાળનું સર્જન કરે છે, જ્યારે પેલી સ્થિતિમાં તે કાળથી, દેશથી, અને સર્વ શક્ય દર્શનથી પર હોય છે. પણ બે વિરોધી ગતિઓમાં એક જ વસ્તુ હોય છે.

હકીકતમાં તેમ જ છે.

જ્યારે તે આમ કરે છે (બાધ્ય અભિનય), ત્યારે તે આમ હોવાનું બંધ થઈ જતું નથી (આંતર અભિનય) અર્થાતું જ્યારે તે આત્મ-સમાવિષ્ટ હોય છે, ત્યારે તે પોતાની જતને પ્રગટ કરવાનું બંધ કરી દેતું નથી, અને જ્યારે તે પ્રગટ થાય છે ત્યારે આત્મ-સમાવિષ્ટ હોવાનું અટકી જતું નથી. બીજ શબ્દોમાં કહીએ તો, એ એક નિત્ય અને એકી-સાથેનું દ્વોત છે. પણ તે બે વિરોધી બાજુઓમાં એક જ વસ્તુ હોય છે.

તમને આ થોડું-ધાળું સમજાયું? ના?

હવે તમારે કાંઈ પૂછવાનું નથી?

મધુર માતાજી, મેં તમને પહેલાં પૂછ્યો હતો તે સવાલ હું પૂછું? કારણ કે હું તમને બરાબર સમજી શક્યો નથી.

આહ, આપણે જોઈશું કે હું મારી જતને વધારે સ્પષ્ટ બનાવી શકું છું કે કેમ.

હું હજુ અંગત અને બિન-અંગત—અને સમજી શક્યો નથી. “અંગત અને બિન-અંગત દિવ્ય રહ્યાનાં આ બે મહાન તરવો અહીં ઓક-રૂપ બની જાય છે.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ, ૧૧૬)

હા.

તમે વ્યક્તિગત—અંગત છો, નહિ વારુ ? તમે એક વ્યક્તિ છો એમ તમને લાગે છે. અને હવા છે, તેને તમે અનુભવી શકતા નથી કે તે એક વ્યક્તિ છે; એટલે હવા બિન-અંગત છે, એક વ્યક્તિ નથી.

આ વાત તદ્દન બરાબર નથી. આ તો એક સમાનીકરણ છે, દાટાંત છે. હવાને, પવનને, પાણીને વ્યક્તિત્વ હોય છે, પણ આ તો હું તમને સમજવવા માટે કહી રહી છું. તમે હવાને કોઈ નિશ્ચિત રૂપ આપી શકતા નથી; તે તમારા શરીરમાં અને બહાર સર્વત્ર છે; પણ તેને કોઈ ચોક્કસ રૂપ નથી હોતું. હવાને અમુક નિશ્ચિત રચના હોય છે. પણ આપણે રસાયન-શાસ્કની વાત નથી કરતા, આપણે માત્ર દેખાવની—આભાસની વાત કરીએ છીએ. જ્યારે તમે હવા વિષે વિચાર કરો છો, ત્યારે તમને તે એક વ્યક્તિ નથી લાગતી.

પાણી વિષે હું તેટલી હદનું ન કહી શકું, કારણ કે પાણીને અમુક ખાસ લક્ષણો હોય છે. એક નદીનું પાણી બીજી નદીના પાણી જેવું નથી હોતું. વળી પાણી દાઢિ-ગોચર છે એટલે પાણીમાં કંઈક વ્યક્તિત્વ છે.

પણ હવા અથવા વરાળ તમને વ્યક્તિ નથી લાગતી. જ્યારે શક્તિ અથવા ગુણ અમુક નિશ્ચિત શરીરમાં—તમારા અથવા બીજ કોઈના શરીરમાં પ્રગટ થાય છે, ત્યારે તે અંગત બની જાય છે. પણ જ્યારે તે શક્તિ અથવા ગુણ સર્વત્ર હોય છે, એકી-વખતે સર્વત્ર હોય છે, કોઈ ખાસ લક્ષણો વગર હોય છે, અનિશ્ચિત રીતે અભિવ્યક્ત થયેલાં હોય છે, ત્યારે તે બિન-અંગત કહેવાય છે.

એટલે વ્યક્તિ—પરમાત્મા એ જેમને રૂપ આપવામાં આવ્યું છે તેવા પરમાત્મા છે. દા.ત. દરેકમાં રહેલા પરમાત્મા એ અંગત ભગવાન છે, કારણ કે તેમને દરેક માણસ સાથે અંગત સંબંધ હોય છે. તે ભગવાન તે માણસના જ પોતાના હોય છે.

પણ જેમને કોઈ રૂપ કે લક્ષણ હોતું નથી, કોઈ પ્રકારની નિશ્ચિત રૂપરેખા હોતી નથી, જેમની સાથે કોઈ માણસ અંગત સંબંધ રાખી ન શકે તેવા હોય છે તે, બિન-અંગત ભગવાન છે.

એટલે શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે એવી એક સ્થિતિ છે, જેમાં તે બંને એક હોય છે. છતાં તે એક જ વસ્તુ છે, તે એક જ વસ્તુની બે બાજુઓ જેવું છે. જે તમે ભગવાન પ્રત્યે અમૃક પ્રકારનો અભિગમ કરો, તો જીવનમાં તમે બિન-અંગત રૂપમાં ભગવાનને મળો છો, અર્થાતું તમે તેમની સાથે કોઈ અંગત સંબંધ રાખી શકતા હોતા નથી. પણ જે તમે બીજે પ્રકારે તેમની પ્રત્યે અભિગમ કરો, તો તમે તેમને વ્યક્તિ-રૂપે મળો છો, જે તમારા સ્વચ્છ વ્યક્તિત્વ કરતાં ખૂબ-ખૂબ મહાન હોય છે, પણ જેમની સાથે તમે અંગત સંબંધો રાખી શકો છો. પણ તે એક જ ભગવાન હોય છે—પછી ભલે તમે તેમને આ રીતે જુઓ કે પેલી બીજી રીતે.

“ એક બિંદુએ સાધક માત્ર અસ્તિત્વના સ્વામીથી સભાન બને, જે સાધકને મુક્ત અને દિવ્ય બનાવવા માટે, પોતાની જ્ઞાનની—શક્તિની—અને આનંદની શક્તિઓ સાધકમાં મૂકી આપે છે. તે શક્તિ સાધકને માત્ર બિન-અંગત શક્તિ લાગે, જે ઈશ્વરની આ વસ્તુઓને અથવા ગુણને અભિવ્યક્ત કરતી હોય. બીજે છેડે, સાધક વિશ્વ-માતાને મળી શકે, જે વિશ્વોની વિધાની છે, જે પોતાના આત્મ-તત્ત્વમાંથી દેવોને, જગતોને, સર્વ વસ્તુ-ઓને અને અસ્તિત્વોને બહાર પ્રગટ કરતી હોય છે. જે સાધક બંને બાજુઓ જુએ, તો તે અસમાન, વિભાજક દર્શન વડે બને, એક બાજુને બીજી બાજુથી ગૌણ બનાવે, શક્તિને ઈશ્વર-પ્રાપ્તિનું સાધન-માત્ર માને. પરિણામે, એક-પક્ષી વલણ આવી જાય છે, સમતુલાનો અભાવ પેદા થાય છે, કાર્ય-સાધક શક્તિને પરિપૂર્ણ આધાર પ્રાપ્ત થતો નથી, અથવા પ્રગટી-કરણનો પ્રકાશ પરિપૂર્ણ રીતે કિયાશીલ હોતો નથી. જ્યારે દૂતની આ બંને બાજુઓનું પરિપૂર્ણ મિલન થાય છે, અને સાધકની ચેતનાનું તે શાસન કરે છે, ત્યારે સાધક વધારે પરિપૂર્ણ શક્તિ પ્રત્યે ખુલ્લો બનવાની શરૂઆત કરે છે, જે શક્તિ તેને અહોની પરસ્પર-વિરોધી શક્તિઓમાંથી અને વિચારોમાંથી બહાર ખોંચી કાઢીને ઉચ્ચતર સત્યમાં લઈ જાય છે, અને આ અજ્ઞાનમય જગત ઉપર પરમ સમ્ગ્રાટ તરીકે કાર્ય કરવા, તેને પ્રકાશિત કરવા, તેને મુક્ત કરવા, તે સત્યનું અવતરણ શક્ય બનાવે છે.”

(૪ સિન્ધેસિસ આંક યોગ, પૃષ્ઠ ૧૧૭)

હા, જે સાધક બંને બાજુઓ જુવે, અર્થાત્તુ અસ્તિત્વના સ્વામીને અને વિશ્વ-માતાને, તો તે અસમાન દર્શિ વડે તે બંનેને જુએ, અર્થાત્તુ તે બંનેમાં બેદ જુએ, એક કરતાં બીજાને વધારે મહત્વ આપે. તેને પરિણામે એક-પક્ષી વલણ આવી જાય. તે માત્ર એક જ બાજુ જુએ, અથવા તે બે દર્શનોમાં સમતુલાનો અભાવ આવી જાય. પરિણામે કાર્યસાધક શક્તિને પરિપૂર્ણ આધાર ન મળે, અર્થાત્તુ માતાના કાર્યને અસ્તિત્વના સ્વામીનો ટેકો ન સાંપડે, અથવા સ્વામીની ચેતનાના પ્રગટીકરણનો પ્રકાશ પરિપૂર્ણ રીતે કિયાશીલ ન બને, અર્થાત્તુ તે સૃષ્ટિ-રૂપે પ્રગટ ન થાય.

કાં તો સર્જનાત્મક શક્તિને સાક્ષાત્કારનો—પ્રેગટીકરણનો ટેકો સાંપડતો નથી, અથવા તો પ્રગટીકરણ સર્જનાત્મક શક્તિમાં અભિવ્યક્ત થતું નથી. શ્રી અરવિન્દના

કહેવાનો આ ભાવાર્થ છે. એકી-સાથે બંનેનો સ્વીકાર કરવાને બદલે, એકનો યા તો બીજનો સ્વીકાર કરવાનું વલણ પેદા થાય છે. જે સાધક પોતાની ચેતનામાં તે બંનેનું વિભાગીકરણ ન કરે, તો તે એકી-સાથે બંનેનો સ્વીકાર કરી શકે છે.

શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે જ્યારે સાધક પોતાની ચેતનામાં તે બંનેનું વિભાગી-કરણ ન કરવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે યજ્ઞના સ્વામીને પરિપૂર્ણ રીતે સમજી શકે છે. નહિ તો, એક યા તો બીજી બાજુઓ ઢળી પડે છે, અને તેથી સ્વા-ભાવિક રીતે જ તેનું કાર્ય અપૂર્ણ હોય છે. આ વાત શ્રી અરવિન્દ બહુ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે, નહિ વારુ? જે સાધક માતા અથવા શક્તિ પર ભાર મૂક્યા સિવાય સ્વામીની બાજુઓ ઢળે છે, તો તે બિન-અંગતમાં, સૃષ્ટિની બહાર ચાલ્યો જાય છે, નિર્વાણમાં પાછો ચાલ્યો જાય છે. શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે કર્મયોગમાં પણ આ બિન-અંગત પ્રત્યે વલણ હોઈ શકે; તે બિન-અંગત શક્તિ, બિન-અંગત કર્મ હમેશાં મુક્તિ-પ્રદ બાજુ માનવામાં આવે છે, જે તમને વ્યક્તિની સંકુચિતતામાંથી મુક્ત કરે છે. તેથી આ અનુભૂતિના પ્રભાવશાળી બળથી આશ્ર્ય પામવાની કશી જરૂર નથી. અત્યાર સુધી આને જ યોગ માનવામાં આવ્યો છે—અંગતનો ત્યાગ કરીને બિન-અંગતની ચેતનામાં પ્રવેશ કરવો. શ્રી અરવિન્દ તેને પ્રભાવશાળી અનુભૂતિ કહે છે, કારણ કે તે તમને અહંતાની સર્વ મર્યાદાઓમાંથી મુક્તિનો જ્યાલ આપે છે. પાછળથી શ્રી અરવિન્દ તે બંનેના—બંને બાજુઓના મિલનનું કથન કરે છે; અંગત બાજુ પર આગ્રહ અને દિવ્ય વ્યક્તિ સાથે એક-રૂપતા. પછી વિશ્વ ભ્રાન્તિ-રૂપ રહેતું નથી, થોડાક સમય પછી અદશ્ય બની જનાર અનિત્ય વસ્તુ રહેતું નથી, પણ તે સનાતન દિવ્ય પુરુષની સતત અને કિયાશીલ અભિવ્યક્તિ બની જાય છે.

તે બીજી બાજુ છે.

જ્યારે એકી-સાથે તે બંને બાજુઓ યોગીમાં આવે છે, ત્યારે તે પરિપૂર્ણ બને છે. બીજું કાંઈ પૂછવું છે?

મધુર માતાજી, આ શું છે “વૈશ્િક શક્તિનું સુંદર પુણ્ય,” જેને વિષે શ્રી અરવિન્દ અહીં કહે છે : “વૈશ્િક શક્તિનું આ સુંદર પુણ્ય પોતામાં લક્ષ્ય-ની આગાહીનું વહન કરે છે, અને વૈશ્િક પરિશ્રમના ખાસ હેતુનું સૂચન કરે છે ? ”

આત્માને તે વૈશ્િક શક્તિનું સુંદર પુણ્ય કહે છે.

(માતાજી વાંચે છે) “...તે વ્યક્તિત્વ, ચેતનાની પેઠે, જીવનની પેઠે, આત્મા ની પેઠે, બિન-અંગત સનાતનતામાં, એક ટૂંકા આયુષ્યવાળું કોઈ અજાર્યું તર્ફ નથી, પણ તેમાં અસ્તિત્વના અર્થનો સમાવેશ થાય છે.”

આ દિવ્ય પુરુષની હાજરી છે.

“આ વૈશ્વિક શક્તિનું સુંદર પુણ્ય પોતામાં વહન કરે છે...”

આ આત્મા છે.

“પોતામાં લક્ષ્યની આગાહીનું વહન કરે છે, અને વૈશ્વિક પરિશ્રમના ખાસ હેતુનું સૂચન કરે છે.”

સચેતન અને જીવંત સનાતનનો સાક્ષાત્કાર. તે તે છે. તે લક્ષ્યનું સૂચન છે; અને પરિશ્રમનો ખાસ હેતુ છે.

પછી તરત જ શ્રી અરવિન્દ લખે છે, “જેમ જેમ સાધકમાં ગૂઢ દર્શના ખૂલે છે, તેમ તેમ તે પીઠમાં રહેલાં જગતોથી સભાન બને છે, જેમાં ચેતના અને વ્યક્તિત્વ ખૂબ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે અને પ્રથમ, ખૂબ મહત્વનું મૂલ્ય ધારણ કરે છે.”

તમે તેમાં શું સમજવા માગો છો? આની વાત આપણે અનેક વાર કરી છે. તમે આને માટે શું જાણવા માગો છો? તમે એ જગતોનું વર્ણન માગો છો અથવા ત્યાં જવાનાં સાધનોનું વર્ણન માગો છો? બેમાંથી શું માગો છો?

ત્યાં જવાનાં સાધનો.

તમે તમારી જતનું કેવી રીતે બાહ્યિકરણ કરવું એ જાણો છો?

પોતાની જતનું બાહ્યિકરણ કરવું એટલે શું તે પણ તમે જાણો છો? તત્ત્વ-ચિત્તનીય રીતે નહિ, અથવા માનસ-શાસ્ત્રીય રીતે નહિ, પણ ગૂઢ વિદ્યાની રીતે—મારા પ્રુષનો એ આશય છે. તમે તમારા બાહ્યિકરણથી સભાન છો, તમે મરજી મુજબ—સંકલ્પ અનુસાર તેમ કરી શકો છો? તમારા શરીરને છોડી દઈને, વધારે સૂક્ષ્મ શરીરમાં જીવવું; પછી તે શરીરને પણ છોડી દઈનેંબીજા વધારે સૂક્ષ્મ શરીરમાં જીવવું, અને તેમાં આગળ વધ્યે જ જવું—એ તમને આવડે છે? તમે કોઈ વખત એમ કર્યું છે ખરું? ના. તો પછી આપણે તે વિષે બીજા કોઈ દિવસે કરીશું.

માતાજી, સ્વર્ણોમાં તેવું બને છે.

સ્વર્ણોમાં? સ્વર્ણોમાં તમે કયાં હો છો તે તમે જાણો છો?

થોડુંક

થોડુંક? આ રસપ્રદ બનતું જય છે! તમારાં સ્વર્ણોમાં તમે કયાં જાઓ છો?

ઘણી વાર પ્રદેશોમાં.

કયા પ્રદેશોમાં?

પ્રાણિક પ્રદેશોમાં.

ઓહ ! ઓહ ! તમે પ્રાણિક જગતમાં જાઓ છો. ત્યાં તમને ન ગમે તેવું કશું બનતું હોતું નથી ?

ધણી ખરી વાર.

આહ ! અને તમે તેમાંથી બહાર કેવી રીતે આવો છો ?

શરીરમાં હું પાછા ધસી આવું છું !

ત્યાં તમારા જ્ઞાનનો અંત આવે છે ?

ના. કેટલીક વાર અવાજ આવે છે, અને પછી શરીરમાં પાછા ધસી આવવા-
ની જરૂર રહેતી નથી. પણ તે લાંબો સમય ચાલતું નથી.

તે લાંબો સમય ચાલતું નથી. પણ તમે સંકલ્પ-પૂર્વક તેમાં જઈ શકો છો અને બહાર
આવી શકો છો ?

ના, સંકલ્પ અનુસાર નહિ.

પહેલાં તમે જ્યાં ધણી વાર ગયા હો તે સ્થાને તમે પાછા આવી શકો છો ?

ના, માતાજી.

તમે તે જ સ્થાન અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ?

સંકલ્પ-પૂર્વક નહિ.

આહ ! પણ કેટલાંક બાળકોને આ કેમ કરવું તે આવડતું હોય છે; તેઓ પોતાનાં
સ્વપ્નનોને ચાલુ રાખે છે. દરેક રાતે, જ્યારે તેઓ સૂઈ જય છે, ત્યારે તેઓ તે જ
સ્થાને પાછાં જય છે અને પોતાના સ્વપ્નને ચાલુ રાખે છે.

જ્યારે હું બાળક હતો, ત્યારે મને પણ તેમ કરવાની ટેવ હતી.
તમે હવે બાળક : રહ્યા નથી, એ એક કરુણ ઘટના છે !

કારણ કે તે વખતે મારે બીજાં કામોમાં ગુંથાયેલા રહેવું પડતું ન હતું.
ઠીક, ફરી એક વાર બાળક બની જાઓ. અને તમને ફરી તે કેમ કરવું તે આવડી જશે.

આના કરતું ! વધારે રસપ્રદ બીજું કશું જ નથી. રાત્રિઓ ગાળવાનો તે સૌથી
વધારે આનંદ-દાયક પ્રકાર છે. તમે એક વાર્તા શરૂ કરો છો, જ્યારે જગવાનો સમય
થાય, ત્યારે તમે છેલ્લું પ્રકાર છે. તમે એક વાર્તા શરૂ કરો છો, જ્યારે જગવાનો સમય
પાછા આવો છો. બીજાં વાક્ય આગળ પૂર્ણ-વિરામ મૂકો છો અને તમારા શરીરમાં
ઉધાડો છો, તમે બહાર જ રાત તમે ફરી ત્યાંથી શરૂઆત કરો છો, તે જ પુછ ફરી
હોતે બધો સમય તે વાતની ચાલુ કરો છો; પછી તમે વસ્તુ-

ઓને બરાબર ગોઠવો છો; તે વાર્તા સુવ્યવસ્થિત હોવી જોઈએ, સુંદર હોવી જોઈએ. જ્યારે પાછા આવવાનો, અગવાનો સસ્ય થાય છે, ત્યારે તમે ફરી પૂર્ણ-વિરામ મૂકો છો અને તે વસ્તુઓને કહો છો કે હું પાછો આવું ત્યાં સુધી શાન્ત રહેજો ! પછી તમે તમારા શરીરમાં પાછા આવો છો. તમે રોજ રાતે તે ચાલુ રાખો છો, અને જગ્યા પછી તમે તે વસ્તુઓને યાદ રાખી શકો, તો પરી-કથાઓનું એક સુંદર પુસ્તક તમે લખી નાંખો છો.

પણ આમાં દિવસ દરમિયાન શાન્ત સ્થિતિમાં હોવાની જરૂર છે, નહિ વારુ ?

ના, તેનો આધાર બાળકની સરળતા પર હોય છે, તે તે જે બને તેના પર વિશ્વાસ રાખવા પર હોય છે, મનની સમાલોચક વૃત્તિના અભાવ પર હોય છે, હદ્યની સરળતા પર હોય છે, યૌવનમય સક્રિય શક્તિ પર હોય છે, એક પ્રકારની આંતર પ્રાણિક ઉદારતા પર હોય છે; માણસે બહુ અહંતાપૂર્ણ ન હોવું જોઈએ, બહુ કંજૂસ ન હોવું જોઈએ, વધારે પડતા વ્યવહારું ન હોવું જોઈએ, વધારે પડતા ઉપયોગિતાવાદી ન હોવું જોઈએ, જેમ બાળકમાં હોય છે તેમ એવી અનેક વસ્તુઓથી મુક્ત હોવું જોઈએ. પછી માણસમાં ચપળ કલ્પના-શક્તિ હોવી જોઈએ—હું તમને મૂખ્ય-ભરેલી વસ્તુઓ કહેતી લાગું, પણ તે તદ્દન સાચી છે. એક એવું જગત છે, જેમાં તમે રૂપોના પરમ વિધાતા—નિર્માણકાર છો; તે તમારું પોતાનું ખાસ પ્રાણિક જગત છે, ત્યાંત્યે તમે પરમ નિર્માતા છો; અને જે તમને તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે, તો તમે અદ્ભુત કૃતિ સર્જ શકો. જે તમારામાં કલાકારની અથવા કવિની ચેતના હોય, જે તમે સંવાદિતાને—સૌનંદરને ચાહતા હો, તો તમે કોઈક અદ્ભુત ઈમારતનું ચાણતર ત્યાં કરી શકશો, જે ભૌતિક આવિર્ભાવમાં પ્રગટ થવાનું વલણ અભિત્યાર કરશો.

જ્યારે હું નાની હતી, ત્યારે આને હું “પોતાની જતને વાર્તાઓ કહેવાનું” કહેતી. તે કથન પોતાના મસ્તિષ્કમાં રહેલા શર્દો વડે કરવાનું હોતું નથી. એ તો આ તાજ અને વિશુદ્ધ સ્થાનમાં ચાલ્યા જવાની, અને ત્યાં એક અદ્ભુત વાર્તાનું નિર્માણ કરવાની વાત છે. જે તમારી જતને આ રીતે વાર્તા કહેતાં તમને આવડે, અને જે તે વાર્તા સાચી રીતે સુંદર, સંવાદમય, શક્તિશાળી, અને સુ-સમન્વિત હોય, તો તે વાર્તા તમારા જીવનમાં સિદ્ધ શાય—કદાચ તમે સર્જન કર્યું હતું તે રૂપમાં પરિપૂર્ણ રીતે નહિ, પણ તમે જે નિર્માણ કર્યું હતું તેની ઓછી-વત્તી પરિવર્તન પામેલી, શારીરિક અભિવ્યક્તિ તરીકે.

કદાચ તેમાં અનેક વષો વીતી જાય, પણ તમારી વાર્તા, ત્યાં તમારા જીવનને સંગઠિત કરવાનું વલણ હશે.

પણ દાંગ શોરા લોદોને ગંદ વાર્તા ડારેનાં ચાપરનાં લોચ ઢો બેબો રૂપોં બેબાં

ભયાનક વસ્તુઓનું મિશ્રણ કરી દેતા હોય છે, જેને કારણે પાછળથી તેઓ પસ્તાતા હોય છે.

જો કોઈ માણસ એક ભવ્ય વાર્તાનું સર્જન કરે, જેમાં કોઈ ભયાનક વસ્તુ ન હોય, જેમાં માત્ર સૌનંદર્ય જ નીતરતું હોય, તો તેનો ધણો મોટો પ્રભાવ દરેક જણના જીવન પર પડે. લોકોને તે જ કરતાં આવડતું હોતું નથી.

જો માણસને પ્રાણિક રૂપોના જગતની આ સર્જનાત્મક શક્તિનો ઉપયોગ કરતાં આવડે, પોતે નાનો બાળક હોય ત્યારથી જો તેને તે શક્તિનો ઉપયોગ કરતાં આવડે—કારણ કે બાધ્યાવસ્થામાં જ માણસ પોતાના ભૌતિક ભાવિનું નિર્મણ કરતો હોય છે, તો બહુ સુંદર પરિણામ આવે. પણ મોટે ભાગે તમારી આસપાસના લોકો, કેટલીક વાર તમારા પોતાના નાનકડા મિત્રો પણ, ધણું કરીને તો માત-પિતા અને શિક્ષકો જ તેમાં માથું મારતા હોય છે, અને તમારી સધળી વસ્તુઓને બગાડી મૂકતા હોય છે; અને પરિણામે તે વસ્તુ ભાગ્યે જ પરિપૂર્ણ રીતે સહણ બનતી હોય છે.

પણ જો તે બાળકની નિર્દેખતા-પૂર્વક કરવામાં આવે, તો તમે તમારે પોતાને માટે એક અદ્ભુત જીવન સંગઠિત કરી શકો—હું શારીરિક જગતની વાત કરી રહી છું.

બાધ્યાવસ્થાનાં સ્વધ્યો એ પ્રૌઢાવસ્થાની વાસ્તવિકતાઓ છે.

“ભગવાનના મર્યાદિત, માનવ જ્યાલથી પર તે (સાધક) એક દિવ્ય સનાતનમાં ચાલ્યો જશે.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓઝ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૨૧)

માણસ જેને ભગવાન કહે છે તે ભગવાનની મર્યાદિત ચેતના છે, ભગવાનની પરિપૂર્ણ ચેતના નહિ; એટલે તે (સાધક) ભગવાનની આ મર્યાદિત ચેતનામાંથી સાચા, દિવ્ય ભગવાન પ્રત્યે જશે.

શ્રી અરવિંદ એમ કહેવા માગે છે કે માણસનું ભગવાન વિષેનું જ્ઞાન મર્યાદિત હોય છે, તેમના વિષેનાં ચેતના—દર્શન—અને અનુભૂતિ મર્યાદિત હોય છે, ભગવાનની તે પરિપૂર્ણ અનુભૂતિ નથી હોતી; એટલે તેણે આ જ્ઞાન અને દર્શનમાંથી વધારે વિશાળ અને વધારે સાચા દર્શનમાં ચાલ્યા જવું જોઈએ.

મધુર માતાજી, પાર્થિવ અસ્તિત્વને પ્રમાણિત કરનારો હેતુ.....

હા, પાર્થિવ અસ્તિત્વને પ્રમાણિત કરનારો હેતુ એ છે કે ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે મનુષ્ય પૃથ્વી પર આવેલો છે.

તે હેતુ સિવાય, પાર્થિવ જીવન એક ભીષણ વસ્તુ બની જય.

(મૌન)

ભગવાનને ફરી શોધી કાઢવાનો, ભગવાન-રૂપ બનવાનો, તેમનો આવિભવ કરવાનો, બાધ્ય રીતે તેમનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો હેતુ જે ન હોય, તો અત્યારે છે તેવું પાર્થિવ જીવન રાક્ષસી બની જય.

સ્વાભાવિક રીતે જે, માણસો જેમ વધારે અચેતન હોય છે, તેમ તેમ તેઓ આ વસ્તુને ઓછી ને ઓછી સમજતા હોય છે, કારણ કે તેઓ વિષયીકરણ કરતા નથી, ટેવ અનુસાર યાંત્રિક રીતે જીવતા હોય છે, પોતાના જીવવાના પ્રકારથી પણ સભાન હોતા નથી, તેનું પણ વિષયીકરણ કરતા હોતા નથી. જેમ જેમ ચેતના વૃદ્ધિ પામતી જય છે, તેમ તેમ જીવન કેવું રાક્ષસી નરક સમાન છે તેનો તેમને જ્યાલ આવતો જય છે—અત્યારે જીવન જેવું છે તે.

જ્યારે તેઓ સાધનામય જીવન જેના પ્રત્યે દોડી જય છે તેનાથી તેઓ સભાન બને છે, ત્યારે જ તેઓ તેને સ્વીકારે છે અને ભમજે છે. જીવનનો આ ઉદ્દેશ જ તેને સ્વીકાર્ય બનાવે છે.

તે સિવાય, જીવન સાચે જ એક ભય-જનક લીધણું બની જાય છે.

મધુર માતાજી, ‘દિવ્ય સુખ’ એટલે શું ?¹

તે ભગવાનનું સુખ છે.

કેવી રીતે ?

હે બાળક, તું મારી પાસે શું કહેવરાવવા માગો છે ? તારે તે જીવનું જોઈએ, અને પછી જ તે શું છે તેની તને ખબર પડશે.

સંસ્કૃતમાં તેને આનંદ કહે છે. આપણે અનેક વાર કહ્યું છે કે આ આનંદને જાણવા માટે માણસે પ્રથમ સર્વ સાંસારિક સુખોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કારણ કે જ્યાં સુધી માનવી સુખ તમને આનંદ આપે છે, ત્યાં સુધી તમે એ આનંદને જાણવા માટે યોગ્ય સ્થિતિમાં નથી.

તે તમારી પાસે આવે, અને છતાં તમે તેનાથી સભાન પણ ન બનો.

“એક આધ્યાત્મિક સત્યે અને સાચી વસ્તુઓ આ અપૂર્ણ અથવા અસત્ય જગતનાં શુભ-અશુભને સાજ ફૂટકારી છે, અને પરમ શુભને પ્રગટ કર્યું છે...પણ આ સર્વ વસ્તુઓની પીઠમાં અને તેમનામાં, સાધકને એક દિવ્ય-તાનો અનુભવ થયો હોય છે, જે આ સર્વ વસ્તુઓ છે, પ્રકાશને લાવનાર છે, માર્ગદર્શક છે, સર્વજ્ઞ છે. શક્તિનો સ્વામી છે, આનંદનો પ્રદાતા છે, મિત્ર છે, મદદગાર છે, પિતા છે, માતા છે, જગત-લીલાની કીડામાં સહ-કીડા કરનાર છે, સાધકના અસ્તિત્વનો કેવળ સ્વામી છે, તેના આત્માનો પ્રિયતમ અને પ્રેમી છે.”

(એજન, પૃષ્ઠ ૧૨૦)

ભગવાન કોઈ પણ માણસ માટે આ બધી વસ્તુઓ એકી સાથે બની શકે ? હા, અને તેથી પણ વધારે.

આ તો બહુ ટૂંકું વાર્ણિન છે !

પણ અહીં પણ, જે માણસ આ અનુભૂતિને પ્રાપ્ત કરવા માગતો હોય, તો તેણે આ સંબંધો માટે જીવનમાં અને મનુષ્યોમાં શોધ ન કરવી જોઈએ, કારણ કે

૧. “એક આનંદે સાધક પર આક્રમણ કર્યું હોય છે, અને તેને બતાવ્યું હોય છે કે તે દુઃખને અને શોકને અશક્ય બનાવી શકે છે. અને ખુદ દુઃખને દિવ્ય સુખમાં પરિવર્તિત કરો શકે છે.”

(એજન, પૃષ્ઠ ૧૨૦)

જે માણસ સામાન્ય જીવનમાં, સામાન્ય સંબંધોની પેઠે, તે સંબંધોની શોધ કરે, તો ભગવાન જેમ તે સંબંધો આપી શકે છે, બરાબર તે જ રીતે તેમને અનુભવવા માણસ અસમર્થ બની જતો હોય છે. મોટે ભાગે, જીવંત આત્માવાળા માણસો પણ માનવ-સંબંધોની શોધમાં ખૂબ કુદવા અને નિરાશા-જનક અનુભવો પણી જ, ભગવાન સાથે આ સંબંધો શોધતા હોય છે.

આમાં ધારણા સમયનો અને શક્તિનો બગાડ થાય છે. જ્યારે દિવ્ય હાજરી સાથે, સર્વ તેજો સહિત, આ સંબંધો રાખવા માટે સમર્થ સ્થિતિને તેઓ પહોંચે છે, ત્યારે મોટે ભાગે તેઓ તદ્દન ક્ષીણ અને ધસાઈ ગયેલા હોય છે.

તેનો અર્થ એ થયો કે ધારણા સમયનો તથા શક્તિનો બગાડ થઈ ચૂક્યો છે. પણ બહુ થોડા લોકો આ ગોળ-ગોળ માગેનિા ત્યાગ કરીને, સીધા ભગવાન પ્રત્યે જઈ શકતા હોય છે. મોટે ભાગે, જ્યારે તેમને કહેવામાં આવે છે કે દિવ્ય આનંદ અને દિવ્ય પ્રાર્થુર્ય છે, જે સામાન્ય જીવનમાં કદ્યપી શકાય તેવાં સર્વ સુખો કરતાં ખૂબ-ખૂબ અધિક હોય છે, ત્યારે તેઓ તે વાત માનતા હોતા નથી. તે માનવા માટે, મેં કહ્યું તેમ, તેમણે અસત્યના, છેતરામણા, નિરાશા-જનક, સામાન્ય સંબંધોનો દુઃખદાયક અનુભવ કેટલો હોવો જોઈએ.

એમ કહેવાયું છે કે દષ્ટાંત એ શ્રેષ્ઠ શિક્ષક છે. પણ હકીકતમાં બહુ થોડા લોકો દષ્ટાંતને અનુસરવાની દરકાર રાખતા હોય છે—ખાસ કરીને જ્યારે દષ્ટાંતો તેમનાથી જરાક વધારે પર હોય છે ત્યારે. તે બધા તેમનો પોતાનો અનુભવ માગતા હોય છે; તેમને તેનો હક્ક છે, પણ તેથી માર્ગ જેનો અંત ન આવે તેવો, ખૂબ લાંબો બની જય છે.

મધુર માતાજી, જે સાધકને માતૃ-પ્રેમ જેવી કોઈક વસ્તુની, મદદ માટેની જરૂર હોય, તો પોતાની જરૂરિયાત અનુસાર, તે ભગવાનમાં તેવે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ?

તમે નિશ્ચિતપણે શું કહેવા માગો છો ?

દા.ત. કોઈક માણસ કશું જાળવા માગતો હોય, દર્શન માગતો હોય, અથવા બીજું કાંઈક માગતો હોય, તો, પોતાની જરૂરિયાત અનુસાર, ભગવાન પાસેથી તે કેવી રીતે મેળવી શકે ?

ભગવાન પાસે તેની માગણી કરવાથી. જે તમે ભગવાન પાસે માગણી ન કરો, તો તે વસ્તુ તમને કેવી રીતે મળે ?

જે તમે ભગવાન પ્રત્યે વળો, તેમનામાં પૂરો વિશ્વાસ રાખો, અને માગણી કરો,
પ્ર/૮

તો તમારે જોઈતી વસ્તુ તમને મળશે—તમે જે જરૂરિયાતની કલ્પના કરો છો તેવી જ તે ન પણ હોય; પણ તમને જે વસ્તુની સાચી જરૂર છે, તે તમને મળશે. પણ તમારે તે વસ્તુની અગવાન પાસે માગણી કરવી જોઈએ.

તમારે તે પ્રયોગ દિલની સરચાઈ-પૂર્વક કરવો જોઈએ. તમારે અનેક પ્રકારના બાધ્ય ઉપાયો વડે તે વસ્તુ મેળવવાનો પ્રયાસ ન કરવો જોઈએ, અને ભગવાન પાસે માગણી કર્યો સિવાય, ભગવાન તે આપશે એવી અપેક્ષા ન રાખવી જોઈએ. સાચે જ, જ્યારે તમને કોઈક માણસ અમુક વસ્તુ આપે એવી તમે ઈચ્છા રાખતા હો છો, ત્યારે તમે તેની પાસે તે વસ્તુની માગણી કરો છો, નહિ વારુ? તો પછી તમે માગણી ન કરો, અને છતાં ભગવાન તમને તે વસ્તુ આપશે એવી આશા તમે શા માટે રાખો છો?

સામાન્ય ચેતનામાં, ગતિ બિલ્કુલ વિરુદ્ધ પ્રકારની હોય છે. તમે માની લો છો અને કહેતા હો છો કે “મારે આ વસ્તુની જરૂર છે, મારે આ સંબંધની જરૂર છે, મારે આ પ્રેમની જરૂર છે, મારે આ જ્ઞાનની જરૂર છે વગેરે. ભગવાને તે મને આપવું જોઈએ; નહિ તો તે ભગવાન નથી.” અર્થાતુ તમે પ્રશ્નને તદ્દન ઉલટાવી નાખતા હો છો.

પ્રથમ તો તમે કહો છો કે મારે જરૂર છે. તમે જાણતા હો છો કે તે તમારી સાચી જરૂરિયાત છે, કે પછી તે માત્ર તમારી મનની છાપ જ છે, અથવા કામના છે; અથવા તદ્દન અજ્ઞાનમય ગતિ છે? આ પ્રથમ મુદ્રો. તે વિષે તમે કાંઈ જ જાણતા હોતા નથી.

બીજો મુદ્રો: તમે તમારા જ સંકલ્પને ભગવાન પર ઠોકી બેસાડવા માગતા હો છો, તમે ભગવાનને કહો છો કે મારે આની જરૂર છે. પણ તમે તેમની પાસે તે વસ્તુની માગણી કરતા હોતા નથી કે તમે મને આ વસ્તુ આપો. તમે તો માત્ર એટલું જ કહો છો કે “મારે આની જરૂર છે, મારે તેની જરૂર છે, એટલે તે મને મળવી જોઈએ—આપોઆપ, સ્વાભાવિક રીતે જ. મારે જરૂરની બધી વસ્તુઓ મને આપવી તે ભગવાનનું કામ છે.”

પણ જે સાચી રીતે તમે ન જાણતા હો કે તમારે શેની જરૂર છે, અને જે તે એક ભ્રમણા-માત્ર હોય, સત્ય ન હોય, અને વળી જે તમે તે જરૂરિયાત વિષે જીવન પાસેથી માગણી કરતા હો—ભગવાન પાસેથી નહિ, ભગવાન અને તમારી વર્ચ્યે કોઈ સંબંધ ન સ્થાપતા હો, જે તમારા વલણમાં થોડી-ધ્યાણી દિલની સરચાઈ સાથે તમે ભગવાન પ્રત્યે ન વળતા હો, તો તમે ભગવાન પાસેથી કશી માગણી કરતા હોતા નથી, અને એટલે ભગવાન તમને કોઈ પણ વસ્તુ આપે તે માટે કોઈ કારણ નથી.

પણ તમારા કરતાં ભગવાન વધારે જાણો છે કે તમારે શેની જરૂર છે, કારણ કું તે ભગવાન છે, અને જો તમે તેમની પાસે માગણી કરો, તો તમારે જરૂરની વસ્તુ તે આપશો.

પણ જો તમે આગ્રહ રાખો અને તમારા સંકદ્ધને ભગવાન પર ઠોકી બેસાડો, તો તમે જે માગો છો તે ભગવાન તમને આપે, જેથી તમને પ્રકાશ મળે અને તમને તમારી ભૂલ સમજાય કે તે વસ્તુની તમને સાચી જરૂર ન હતી. પછી તમે ફરિયાદ કરવાની શરૂઆત કરો છો—હું તમારી અંગત વાત નથી કરતી; હું તો બધા માનવોની વાત કરી રહી છું—અને તમે કહો છો કે મને નુકસાન થાય તેવી વસ્તુ ભગવાને મને શા માટે આપી? પણ તમે તદ્દન ભૂલી જતા હો છો કે તમે જ તેની માગણી કરી હતી!

એ બંને રીતે તમે આગળ વધતા હો છો જો તે તમારી માગેલી વસ્તુ તમને આપે અને તે તમારું ઈષ્ટ કરવા કરતાં વધારે અનિષ્ટ કરે, તો તમે વિરોધ કરો છો. જો ભગવાન તમારી માગેલી વસ્તુ તમને ન આપે, તો પણ તમે વિરોધ કરો છો કે જુઓ તો ખરા! મારે શેની જરૂર છે તે મોં ભગવાનને કહું હતું, અને છતાં મને તેમણે તે વસ્તુ ન આપી.

બંને બાબતોમાં તમે વિરોધ કરતા હો છો અને બિચારા ભગવાન પર આક્ષેપ મૂકતા હો છો.

જો તેમ કરવાને બદલો, તમે તમારામાં માત્ર અભીષ્ટા રાખો, આવેગ રાખો, ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ ઈચ્છા રાખો, જેને તમે વતી-ઓછી સ્પષ્ટતાપૂર્વક તમારા અસ્તિત્વનું સત્ય માનતા હો છો, સર્વ ભૂતોનું ઉદ્ગમસ્થાન, પરમ કલ્યાણમય, આપણી સર્વ કામનાઓના પ્રત્યુત્તર-રૂપ, સર્વ સમસ્યાઓના ઉકેલ-રૂપ માનતા હો છો, જો તમારામાં આની ઉત્કટ જરૂરિયાત હોય, અને તેનો સાક્ષાત્કાર કરવાની તમે અભીષ્ટા સેવો, તો પછી તમે ભગવાનને નહિ કહો—મને આ આપો, પેલું આપો; આની મારે જરૂર છે, મને તે મળવી જોઈએ. તમે ભગવાનને કહેશો કે “મારે માટે જે જરૂરનું હોય તે કરો, મારા અસ્તિત્વના સત્ય પ્રત્યે મને દોરી જાઓ. તમારા પરમ જ્ઞાનમાં તમને એમ જણાય કે આ વસ્તુની મારે જરૂર છે, તે મને આપો.”

પછી તમને ખાતરી થઈ જશો કે હું કોઈ ભૂલ કરી રહ્યો નથી; તે તમને કોઈ અનિષ્ટ વસ્તુ નહિ આપે.

તેના કરતાં પણ એક વધારે ઊંચું પગલું છે. પણ તેનાથી શરૂઆત કરવી એ જરાક વધારે કઠિન છે.

પણ ભગવાનને કહેવું કે મને આની જરૂર છે, તે વસ્તુ મને આપો—તેના કરતાં પહેલો અભિગમ વધારે સાચો છે, કારણ કે બહુ થોડા લોકો પોતાને શેની સાચી જરૂર છે તે જાણતા હોય છે. તેની સાબીતી આ છે કે તેઓ હમેશાં પોતાની કામના-ઓને પૂર્ણ કરવા પાછળ દોડતા હોય છે, તે માટે જ સર્વ પ્રયાસો કરતા હોય છે; જ્યારે જ્યારે તેમની એક કામના પૂર્ણ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેઓ નિરાશ બનતા હોય છે, અને પછી તેઓ બીજી કામના પાછળ દોટ મૂકતા હોય છે.

ખૂબ ખોજ કર્યા પછી, ઘણી ભૂલો કર્યા પછી, ઘણાં દુઃખો ભોગવ્યા પછી, ખૂબ નિરાશ બન્યા પછી, કેટલીક વાર માણસ ડાખ્યો બનાવતી શરૂઆત કરતો હોય છે, અને પોતાના અજ્ઞાનમાંથી બહાર આવવા પ્રયત્ન કરવાની શરૂઆત કરતો હોય છે.

તે જ કણે તે આમ કરતો હોય છે (માતાજી પોતાના હાથ લાંબા કરે છે) કે હું આ રહ્યો, મારો સ્વીકાર કરો અને સાચે માર્ગ દોરી જાઓ..

પછી બધું ઠીકઠાક થવા લાગે છે.

૨ મે ૧૯૫૬

શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે ભગવાન સાથેના મિલનનાં ત્રણ રૂપો હોય છે.
પ્રથમ અજ્ઞાનમાંથી મુક્તિ, વાસ્તવિક અને સનાતન સાથે તાદાત્મ્ય....

આ જ્ઞાન-યોગ છે.

પછી ભગવાન સાથે અથવા ભગવાનમાં આત્માનો નિવાસ...
તે ભક્તિ-યોગનું લક્ષ્ય છે.

પછી પ્રકૃતિ સાથે તાદાત્મ્ય, ભગવાન સાથે સમાનતા—“ભગવાન જેમ
પરિપૂર્ણ છે તેમ પરિપૂર્ણ બનવું તે.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૨૨)

અર્થાતું માત્ર ઊંડાણોમાં જ મિલન નથી હોતું, પણ બાધ્ય રીતે, પ્રવૃત્તિઓમાં પણ
મિલન હોય છે. બીજા શરૂઆતોમાં કહીએ તો, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, અને કર્મયોગ.
શ્રી અરવિન્દ ભગવાન પ્રત્યે આ ત્રણ અભિગમોનું કથન કરે છે.

મધુર માતાજી, અહીં શ્રી અરવિન્દ “આત્માની જગત-ભૂમિનું”, તેના
પોતાના જગતનું કથન કરે છે. આત્માની જગત-ભૂમિ કયી છે ?

દિવ્ય તરબ્બ.

(મૌન)

બસ; હવે કોઈ પ્રશ્ન પૂછવાનો છે ?

મધુર માતાજી, તમે કહ્યું છે કે અતિ-માનસુનું અવતરણ પૃથ્વી પર થઈ
ચૂક્યું છે. તેનો નિશ્ચિત અર્થ થા છે ? તમે ઓમ પણ કહ્યું છે કે જેમને
વિષે વચ્ચે આપવામાં આવ્યું હતું તે વસ્તુઓ સિદ્ધ થઈ છે. આ વસ્તુઓ
કયી છે ?

૧. ૨૮ મી ફેબ્રુઆરીના અતિ-માનસિક આવિર્ભાવની જહેરાત માતાજીએ બે
સંદેશાઓમાં કરી હતી, જે ૧૯૮૫ના એપ્રિલના બુલેટિનમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે :

“હે પ્રભુ, તમે સંકલ્પ કર્યો છે, અને હું તેને કાર્યાન્વિત કરું છું. પૃથ્વી પર
નવીન પ્રકાશ પ્રગટે છે, નવીન જગત જન્મે છે, જે વસ્તુઓ વિષે વચ્ચે આપ-
વામાં આવ્યું હતું તે સિદ્ધ થઈ છે.”

ઓહ. તે સાચે જ અજ્ઞાન છે ! આનું વચન ધણા-ધણા સમય પહેલાં આપવામાં આવ્યું હતું—માત્ર અહીં જ નહિ, પૃથ્વીના પ્રારંભથી. અનેક પ્રકારના પ્રયગંબરોએ અનેક પ્રકારની આગાહીઓ કરી છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે એક નવીન સ્વર્ગ, એક નવીન પૃથ્વી, એક નવીન જતિ અસ્તિત્વમાં આવશે; જગતનું રૂપાંતર થશે... બંધી જ પરંપરાઓમાં પ્રયગંબરોએ આને વિષે કથન કર્યું છે.

તમે કહ્યું છે કે અપાયેલાં વચનો પરિપૂર્ણ થયાં છે.

હા, એટલે ?

નવીન જતિ કયાં છે ?

નવીન જતિ ? થોડાંક હજરો વર્ષ સુધી રાહ જુઓ, અને તમે તે નવીન જતિને જોઈ શકશો !

જ્યારે મનનું પૃથ્વી પર અવતરણ થયું, પૃથ્વીના વાતાવરણમાં મનનો આવિભાવ થયો તે સમય અને પ્રથમ માનવનો ઉદ્ય થયો તે સમયની વચ્ચે લગભગ દશ લાખ વર્ષોના ગાળો હતો. હવે તે વધારે ઝડપથી બનશે, કારણ કે માનવ તેની અપેક્ષા રાખે છે. તેનામાં તે વિષે એક અનિશ્ચિત વિચાર છે; અમુક અર્થમાં માનવી અતિ-માનવના આગમનની અપેક્ષા રાખે છે, જ્યારે વાનરો ચોક્કસ માનવના જન્મની અપેક્ષા રાખતા ન હતા, તેમને તે બાબત વિચાર જ આવ્યો ન હતો, કારણ કે વાનરો જાઓ વિચાર કરી શકતા નથી. પણ માણસને તેનો વિચાર છે, તે તેની રાહ જોઈ રહ્યો છે, એટલે તે વધારે ઝડપથી આવશે. પણ હજી તેને હજરો વર્ષની વાર લાગશે. થોડાંક હજરો વર્ષો પછી આપણે તેને વિષે વાત કરીશું !

(મૌન)

જે લોકો અંદર તૈયાર છે, જેઓ ખુલ્લા છે, ઉચ્ચતર શક્તિઓ સાથે સંપર્ક-માં છે, જેમને અતિ-માનસિક પ્રકાશ અને ચેતના સાથે થોડો-ધણો સીધો સંપર્ક પ્રાપ્ત થયો છે, તેમને પૃથ્વીના વાયુ-મંડળમાં તફાવત દેખાય છે.

પણ તેને માટે...સમાન વસ્તુ જ સમાન વસ્તુને જાળી શકે, માત્ર વ્યક્તિમાં રહેલી અતિ-માનસિક ચેતના જ પૃથ્વીના વાયુ-મંડળમાં કાર્ય કરી રહેલા અતિ-મનસ્થને જોઈ શકે. એક યા તો બીજે કારણે, જેમણે આ દર્શના વિકસાવી છે, તેઓ તેને

“ પૃથ્વી પર અતિ-માનસિકનો આવિભાવ હવે એક આગાહી રહ્યો નથી, પણ શુન્નત હકીકત, વાસ્તવિકતા બની ગયો છે. અહીં કાર્ય કરી રહ્યો છે, અને એક દિવસ આવશે, જ્યારે ખૂબ-ખૂબ અંધ; અચેતન, વધારે ઈરદ્ધા-વગરના માણસોને પણ તેનો સ્વીકાર કરવાની ફરજ પડશે. ”

જોઈ શકે છે. પણ જે લોકો આંતર અસિતત્વથી સભાન પણ નથી, પોતાનો આત્મ ક્રોચ છે તે જરા પણ જાગતા હોતા નથી, તે લોકો પૃથ્વીના વાયુ-મંડળમાં આવેલા ફેરફારને જેવા હજી તૈયાર નથી. તે માટે હજી તેમને ઘણી પ્રગતિ કરવી પડશે. કારણ કે, જે લોકોની ચેતના વત્તા-ઓછા પ્રમાણમાં માત્ર બાબુ અસિતત્વમાં જ માનસિક, પ્રાણિક, અને શારીરિક અસિતત્વમાં જ કેન્દ્રોત છે, તે લોકો જોઈ શકે તેટલા માટે વસ્તુઓને અસંભવિત અને અનપેક્ષિત માર્ગ અપનાવવો પડતો હોય છે. ત્યારે તે લોકો તે વસ્તુઓને ચમત્કારો કહેતા હોય છે.

પણ શક્તિઓ વર્ચ્યે પડીને સંયોગોમાં અને ચરિત્રોમાં પરિવર્તન કરતી હોય છે અને મહાન પરિણામો નીપજવતી હોય છે, તેમના સતત બનતા ચમત્કારને લોકો ચમત્કાર કહેતા હોતા નથી, કારણ કે માત્ર આભાસ જ નજરે પડતો હોય છે, અને તેને લોકો તદ્દન સ્વાભાવિક માનતા હોય છે. પણ સાચી રીતે કહીએ તો, જો તમે બનતી નાનામાં નાની વસ્તુ પર ગંભીરતા-પૂર્વક વિચાર કરો, તો તમારે કબૂલ કરવું પડે કે તે ચમત્કારિક ઘટના છે.

તમે વસ્તુઓ પર ઊંડો વિચાર કરતા હોતા નથી, એટલે તેમ તે જેવી હોય છે, જેને માટે હોય છે તેવી જ, પ્રશ્ન કર્યા સિવાય, સ્વીકારી લેતા હો છો. નહિ તો, રોજ રોજ એવા અસંખ્ય પ્રસંગો બનતા હોય છે, જેથી તમારે કહેવું પડે કે ખરેખર, આ તો બહુ જ આશ્વર્ય-જનક છે ! તે કેવી રીતે બન્યું હશે ?

તદ્દન સાઢી રીતે કહીએ તો, માણસને તદ્દન ઉપરછલ્લી રીતે જોવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે.

મધુર માતાજી, આ નવીન ચેતના પ્રત્યે આપણું વલણ કેવા પ્રકારનું હોણું જોઈએ ?

તેનો આધાર તમે તેના વડે શું કરવા માગો છો તેના પર છે.

જો તમે તેના પ્રત્યે કુતૂહલ-વૃત્તિથી જેવા માગતા હો, તો તમારે માત્ર તેનું નિરીક્ષણ કરવાનું અને તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવાનું રહે છે.

જો તે તમારામાં પરિવર્તન લાવે એમ તમે માગતા હો, તો તમારે તે નવીન ચેતના પ્રત્યે ખુલ્લા બનવાનું અને પ્રગતિ કરવાનું રહે છે.

આ નવીન આવિભાવથી લોકોને સામુહિક રીતે લાભ થશે કે વ્યક્તિગત રીતે ? તમે આ પ્રશ્ન શા માટે પૂછો છો ?

કારણ કે અહીં આવેલા ઘણા લોકો પૂછે છે કે અમને તે નવીન ચેતનાથી કેવી રીતે લાભ મળવાનો છે ?

ઓહ !

તેમણે શા માટે તેમાંથી લાભ મેળવવો જોઈએ ? લાભ મેળવવા માટેનો તેમને શો હક્ક છે ? તેઓ ટ્રેઇનમાં બેસીને અહીં આવ્યા છે તેટલા માટે ?

ધણા ધણા વખત પહેલાં અહીં કેટલાક લોકો આવ્યા હતા—૨૦ વર્ષ પહેલાં. ત્યારે પ્રથમ વાર આક્રામમાં એક માણસ મરી ગયો. તેમણે ખૂબ અસંતોષ પ્રગટ કર્યો કે આ યોગ મને અમર બનાવી દેશે એવા વિચારથી હું અહીં આવ્યો હતો; પણ જો અહીં લોકો મરી જઈ શકતા હોય, તો પછી મારે અહીં આવવાની જરૂર જ શી હતી ?

ધણી વાર એમ જ બનતું હોય છે. આ વખતે, દર વખતના કરતાં આશરે દોઢસો વધારે માણસો અહીં આવ્યા હતા. તેમની માત્ર લાભ મેળવવાની ઈચ્છા હતી. પણ તે જ કારણે તેમને કશો લાભ ન મળ્યો ! કારણ કે અતિ-માનસિક તત્ત્વ કોઈ પણ પ્રકારે માણસોને લાભ આપવા માટે નથી આવ્યું.

તે લોકો પૂછે છે કે તેથી અમારી આંતર મુશ્કેલીઓ જીતવી તે વધારે સહેલું બનશે ખરું ?

હું તે જ વસ્તુનું પુનરાવર્તન કરીશ. તે વધારે સહેલું બનવું જોઈએ તેમ પૂછવાનો તેમને શો અધિકાર છે, તેમની પાસે શાં કારણો છે ? તે લોકોએ, પોતાને પક્ષે, શું કર્યું છે ? શા માટે તે વધારે સહેલું બનવું જોઈએ ? લોકોની આળસની વૃત્તિને સંતોષવા માટે, અથવા શેને માટે ?

કારણ કે જ્યારે કાંઈક નવીન બનતું હોય છે, ત્યારે લોકોને હમેશાં તેમાંથી લાભ મેળવવાનો વિચાર આવતો હોય છે.

ના ! જ્યારે કાંઈક નવીન બને છે ત્યારે જ માત્ર નહિ. લોકોને સર્વત્ર અને હમેશાં લાભ મેળવવાનો જ વિચાર આવતો હોય છે. પણ કશું જ પ્રાપ્ત ન કરવાનો તે શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

અહીં તેઓ કોને છેતરવા માગે છે ? ભગવાનને ? તે ભાગ્યે જ શક્ય છે.

મુલાકાત માગનાર લોકોની પણ તેવી જ મનોદશા હોય છે. હું તેમને કહું છું કે “ સાંભળો. તમે મોટી સંખ્યામાં આવ્યા છો. જો દરેક જણ મારી સાથે મુલાકાતની માગણી કરે, તો આજકાલ દરેક જણને મુલાકાત આપવા માટે મારી પાસે પૂરતી મિનિટો પણ નથી. તમારા અહીંના વસવાટ દરમિયાન, મને એક મિનિટ પણ મુલાકાત આપવાનો સમય નથી. ” ત્યારે તેઓ કહે છે કે, “ ઓહ મૈં અહીં

આવવામાં ધણી જહેમત ઉઠાવી છે. હું ધણે દૂરથી અહીં આવ્યો છું, મેં ધણા કલાકોની મુસાફરી કરી છે. છતાં મુલાકાત મેળવવાનો પણ મને શું અધિકાર નથી? ” હું કહું છું કે હું દિલગીર છું, પણ તે સ્થિતિમાં તમે એકલા નથી.

તમે જોયું તે? હકીકત એવી છે. તે આપ-લે હોય છે, સોદો હોય છે. આ એક વેપારી પેઢી નથી. અમે કહ્યું છે કે અમે વેપાર કરતા નથી.

હવે રોજ-રોજ શિષ્યોની સંખ્યા વધતી જાય છે. તે શું સૂચવે છે?

પણ સ્વાભાવિક રીતે જ તેમની સંખ્યા વધતી જવાની! એટલે જ જ્યારે આશ્રમમાં દોઢ-સો માણસો હતા અને હું જે કાર્ય કરી શકતી હતી, તે હવે હું કરી શકતી નથી. જે તેમનામાં થોડીક સામાન્ય-બુદ્ધિ હોય, તો તેઓ સમજ શકે કે હવે હું માણસો સાથે તે વખતના જેવા સંબંધો રાખી જ ન શકું. હે મારાં બાળકો, તાજેતરમાં અહીં ૧૮૦૦ માણસો હતા! એટલે હું ૧૮૪૫ માણસો સાથે તે જ પ્રકારના સંબંધો ન રાખી શકું—હું ધારું છું કે તે ચોક્કસ સંખ્યા હતી—જેવું ૩૦ અથવા ૧૦૦ સાથે રાખી શકું. મને લાગે છે કે આ તર્કને સમજવો તે સહેલું છે.

પણ તેઓ મારો છે કે દરેક વસ્તુ પહેલાંના જેવી જ બની રહેવી જોઈએ, અને તમે કહો છો તેમ, તેઓ લાભ લેવામાં પ્રથમ હોવા મારો છે.

માતાજી, જ્યારે મનનું પૃથ્વીના વાયુ-મંડળમાં અવતરણ થયું, ત્યારે વાનરોએ માનવમાં પરિવર્તિત થવા માટે કોઈ પ્રયત્ન કર્યો ન હતો, નહિ વારુ? પ્રકૃતિએ પ્રયત્ન પૂરો પાડયો હતો. પણ અહીં...

પણ માણસ પોતાની જતનું અતિ-માનવમાં રૂપાંતર કરવાનો નથી!
નહિ?

પ્રયત્ન કરી જુઓ! (હસાહસ)

હકીકત એવી છે, બીજું કાંઈક કાર્ય કરવાનું છે.

એટલે આપણે...

હું બહુ કૂર થવા નથી માગતી; માણસે તેમાં માત્ર સહભાથી બનવાનું છે. અર્થાતું તેણે સદ્ગ-ભાવના-પૂર્વક, અભીષ્ટા-પૂર્વક તે પ્રક્રિયા પોતામાં થવા દેવાની છે, અને બને તેટલા મદદ-રૂપ થવાનું છું. તેથી જ મેં કહ્યું હતું કે તે કામ વધારે ઝડપી બનશે. હું આશા રાખું છું કે તે કામ વધારે ઝડપી બનશે.

પણ છતાંય, તેથી પણ વધારે ઝડપી બનવા માટે, થોડોક સમય લાગશે!

(મૌન)

સાંભળો. તમે બધાયે સેંકડો વાર આ વાત સાંભળી છે, તમે પણ તે વાત કહેતા હો છો, તેના પર વિચાર કરતા હો છો, તેને માટે આશા રાખો છો. જે તમે બધા જ તેની માંગ કરો, તો તે જદ્દી સિદ્ધ થાય. એવા કેટલાક લોકો છે, જેઓ અતિ-માનસિક શક્તિ જીલવાના આશયથી જ, અતિ-માનવમાં રૂપાંતર પામવાની દૃઢાથી જ અહીં આવ્યા હતા—તે તેમનું લક્ષ્ય હતું, નહિ વારુ? છતાં પણ એમ કેમ બન્યું કે જ્યારે તે શક્તિનું અહીં અવતરણ થયું, ત્યારે તે બધા જ લોકો તેનાથી અપરિચિત રહ્યા, તેમને કશો જ અનુભવ ન થયો?

તમે મને આ સમસ્યાનો ઉકેલ આપી શકશો? જે તમારી પાસે આ સમસ્યાનો ઉકેલ હશે, તો તમને તમારી મુશ્કેલીનો ઉકેલ મળી જશે.

હું તેવા બહારના લોકો વિષે વાત નથી કરતી, જેમણે કદ્દી ઝૂંઘા વસ્તુનો વિચાર પણ નથી કર્યો, તેની દરકાર નથી કરી, જેઓ જાણતા પણ નથી કે અતિ-મનસ્ય જેવી કોઈક વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાનો છે. હું તે લોકોની વાત કરું છું, જેમણે પોતાના જીવનને આ અભીષ્ટા પર પ્રતિષ્ઠિત કર્યું છે—હું એક ક્ષણ માટે પણ તેમની દિલની સરચાઈ વિષે શંકા નથી કરતી, જેમણે ૩૦—૩૫ વર્ષ સુધી તેને માટે કાર્ય કર્યું છે, કેટલાકે તેથી થોડાં વર્ષ સુધી તેને માટે કાર્ય કર્યું છે, જેઓ વારંવાર એમ કહ્યા કરતા હતા કે જ્યારે અતિ-મનસ્ય આવશે...સાચી રીતે જોતાં, તેઓ શ્રેષ્ઠ સ્થિતિમાં હતા. પણ એમ કેમ બન્યું કે તેઓ પણ એટલી અપૂર્ણ તૈયારીવાળા નીકળ્યા કે જ્યારે અતિ-માનસિક આકંધન આવ્યું, ત્યારે તેઓ તાદાત્મયના આવેગ-પૂર્વક તરત તેને અનુભવી શક્યા નહિ?

વ્યક્તિગત રીતે, દરેક જણનું લક્ષ્ય આ શક્તિ સાથે ગાઢ વ્યક્તિગત સંબંધમાં. વત્તાઓછા પ્રમાણમાં, પ્રવેશવા માટે પોતાની જતને તૈયાર કરવાનું હતું, મદદ કરવાનું હતું; જે મદદ ન કરી શકે તો, કમથી કમ તે શક્તિ આવિભાવ પામે ત્યારે તેને માટે તૈયાર બનવાનું હતું, તેની સ્વીકૃતિ કરી તેના પ્રત્યે ખુલ્લા બનવાનું હતું. જે જગતમાં તમારામાં જે હોય છે તેને તમે પ્રગટ કરી શકતા હોતા નથી તે જગતમાં એક પરદેશી તત્ત્વ બની રહેવાને બદલે, તમે ઓચિન્તા તે-૩૫ બની જાઓ છો, તમે પરિપૂર્ણ રીતે સીધા આ વાયુ-મંડળમાં પ્રવેશ કરો છો; તે જ શક્તિ તમને વીટળાઈને રહેલી હોય છે, તમને જેદીને રહેલી હોય છે.

જે તમારામાં જરાક પણ આંતર સંપર્ક હોત, તો તમે તરત જ તેને ઓળખી શક્યા હોત, નહિ વારુ?

ગમે તેમ પણ, થોડાક આંતર સંપર્કવાળા લોકોની બાબતમાં તેવું બન્યું હતું. તેઓ તેને ઓળખી શક્યા, અનુભવી શક્યા; તેઓ બોલી ઊઠયા કે આહ, તે આ રહ્યું;

તે આવ્યું છે. પણ જે થોડા મૂઢીભર લોકો સાચી રીતે તેના સિવાય બીજું કશું જ માગતા ન હતા જેઓ માત્ર તેનો જ વિચાર કરતા હતા, જેમણે તેને માટે પોતાનું જીવન હોડમાં મૂક્યું હતું, તેમની વાત ન કરીએ તો, એમ કેમ બન્યું કે સેંકડો લોકોને કશો જ અનુભવ ન થયો? આનો શો અર્થ હોઈ શકે?

અલબત્તા, સમાન વસ્તુ સમાન વસ્તુને જાણે છે. તે તો એક સ્પષ્ટ હકીકત છે.

વ્યક્તિગત રીતે તે વસ્તુ સાથે સંપર્કમાં આવવાની શક્યતા હતી—શ્રી અરવિન્દે તેનું વર્ણિન એક જરૂરી પ્રક્રિયા-રૂપે કર્યું હતું. પોતાના આંતર પ્રયત્ન અને અભીષ્ટા દ્વારા અમુક સંખ્યાના લોકો આ શક્તિના સંપર્કમાં પ્રવેશે છે. તેને આપણે અતિ-મનસ્યુમાં આરોહણ કહેતા હતા. જે તે એક આંતર આરોહણ હોત, અર્થાતું ભૌતિક ચેતનામાંથી પોતાની જતને મુક્ત કરીને, આંતર આરોહણ વડે, તેઓ જે અતિ-મનસ્યુનો સ્પર્શ કરી શક્યા હોત, તો તે જ્યારે આવ્યું ત્યારે તરત જ તેઓ તેને ઓળખી શક્યા હોત. પણ તેની સાથે સંપર્ક હોવો એ અનિવાર્ય હતું. જે તેમણે તેનો સ્પર્શ ન કર્યો હોય, તો તેઓ કેવી રીતે તેને ઓળખી શકે?

અર્થાતું, વૈશ્વિક ગતિ તે પ્રકારની હોય છે. કેટલાક દિવસો પહેલાં મેં તે તમને વાંચી સંભળાવ્યું હતું. જે લોકો આમાં પહેલ કરનારા હોય છે, આગલી હરોળ હોય છે, તેઓ, પોતાના આંતર પ્રયાસ અને આંતર પ્રગતિ વડે પ્રગટ થનાર નવીન શક્તિ સાથે સંબંધમાં પ્રવેશે છે અને પોતામાં તેને જીલો છે. પછી આ પ્રકારનાં આવાહનોને કારણે, તે વસ્તુ શક્ય બને છે, અને આવિભાવિનો યુગ—સમય—અને ક્ષણ આવી પહોંચે છે. આમ તે બન્યું હતું, અને આવિભાવ આવ્યો હતો.

પણ ત્યારે જે લોકો તૈયાર હતા, તેમણે તેને ઓળખ્યો હોવો જોઈએ.

ત્વરા-પૂર્વક હું તમને કહું છું કે કેટલાક લોકોએ તે આવિભાવને ઓળખ્યો હતો, પણ...પણ જે લોકો પ્રશ્નો પૂછે છે, અહીં પણ આવે છે, જેમ શરબતનો ખાલો માણસ પીએ છે તેમ તેને પી જવા માટે જેમણે અહીં આવવાની ગાડી પકડી હતી, જે તે લોકોએ તૈયારી ન કરી હોય, તો તેઓ કેવી રીતે કશો પણ અનુભવ પ્રાપ્ત કરી શકે? તેઓ તો લાભ મેળવવાની જ વાતો કરતા હોય છે.

એ શક્ય છે કે—હું જરાક મજાક કરું છું—જે તેમનામાં જરા પણ દિલની સર્ચાઈ હોય—ખૂબ તો નહિ, કારણ કે તે તો થકવી નાખે એવી વસ્તુ છે—તો તે તેમને થોડાક સુંદર આધાતો આપે, જેથી તેઓ વધારે ઝડપી પ્રગતિ કરે. આ શક્ય છે. હકીકતમાં, હું ધારું છું કે એમ જ બનશે.

પણ સાચે જ આ વેપારી વલાગ મોટે ભાગે લાભદાયી નથી હોતું. જે માણસ દિલની સર્ચાઈ-પૂર્વક અભીષ્ટા સેવતો હોય અને જે તેને મુશ્કેલીએ આવે, તો

તે મુશ્કેલીઓ એછી બની જય છે. આપણે એવી આશા રાખીએ. (શિષ્ય તરફ વળીને) એટલે તમે તેમને આ કહી શકો છો કે સાચા દિલના બનો અને નમને મદદ પ્રાપ્ત થશે.

માતાજી, તાજેતરમાં અહીં એક કથન વારંવાર સાંભળવા મળે છે કે “આ વિજ્ઞય સાથે હમણાં જે બન્યું છે તે અવતરણ નથી, પણ આવિભાવ છે. તે વ્યક્તિગત ઘટના કરતાં અધિક છે. અતિ-મન્સુ વૈશિષ્ટ લીલામાં ઉદ્ય પામ્યું છે.”

હા, હા. હકીકતમાં મેં જ તેમ કહ્યું હતું. હું તે સ્વીકારી લઉં છું. તમે શું કહેવા માગો છો ?

તે લોકો કહે છે કે અતિ-માનસિક તત્ત્વ કાર્ય કરી રહ્યું છે...

પણ આ વાત મેં તમને હમણાં જ વિસ્તાર-પૂર્વક સમજવી છે. (માતાજી હસે છે), આ તો જરૂર કહેવાય !

હું આને અવતરણ કહું છું : પ્રથમ તો ચેતના આરોહણ કરે, ત્યાં તમે તે વસ્તુને પકડો છો, અને તેની સાથે નીચે આવો છો. આ એક વ્યક્તિગત ઘટના છે.

જ્યારે આ વ્યક્તિગત ઘટના એવી રીતે બની હોય કે જે સામાન્ય પ્રકારની શક્યતાનું સર્જન કરવા માટે પર્યાપ્ત બને, ત્યારે તે અવતરણ નથી રહેતું, પણ આવિભાવ બની જય છે.

વ્યક્તિની ચેતનામાં વ્યક્તિગત ગતિને હું અવતરણ કહું છું. જ્યારે જૂના જગતમાં નવીન જગતનો આવિભાવ થાય છે—દા.ત. મન પૃથ્વી પર પ્રસર્યું તેને સરખાવો, ત્યારે હું તેને આવિભાવ કહું છું.

તમે મરજી મુજબ ગમે તે કહો, મારે મને તે બંને એક-સરખ્યું જ છે. પણ આપણે એક-બીજાને સમજવા જોઈએ.

હું જેને અવતરણ કહું છું તે વ્યક્તિની ચેતનામાં થતું હોય છે. તે આરોહણની વાત જેવું છે. આરોહણ પણ નથી હોતું, ઉપર—નીચે—દિશા કશું જ નથી હોતું. એ તો એક બોલવાનો પ્રકાર છે. જ્યારે કોઈક વસ્તુ પ્રત્યે ઉદ્ધર્મમાં જતા હોવાની લાગણી હેઠા થાય છે, ત્યારે તમે તેને આરોહણ કહો છો. જ્યારે તે વસ્તુને પકડીને તમે તમારામાં તેને નીચે લઈ આવો છો, ત્યારે તમે તેને અવતરણ કહેતા હો છો.

પણ જ્યારે દરવાજ ખુલ્લા હોય છે અને પૂર અંદર ધસી આવે છે, ત્યારે તમે તેને અવતરણ ન કહી શકો. તે બહાર પ્રસરતી એક શક્તિ છે. સમજ્યા ?

તમે ગમે તે શબ્દો વાપરો. મારે મન તે એક-સરળું છે. મને શબ્દો પ્રત્યે ખાસ આસક્તિ નથી. પણ હું તમને તે સમજવતી હોઉં છું, એક-બીજાને સમજવા તે વધારે સારું છે, કારણ કે નહિ તો, સમજૂતીઓનો પાર નહિ રહે.

જે લોકો તમને આવા છળ-યુક્ત પ્રશ્નો પૂછે છે, તેમને તમે આ જવાબ આપી શકો છો કે કોઈ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનો શ્રોષ્ટ માર્ગ—ખેંચવું તે નથી, પણ આપવું તે છે. જે તેઓ પોતાની જતને નવીન જીવનને આપી દેવા માગતા હોય, તો નવીન જીવન તેમનામાં પ્રવેશશે.

પણ જે તેઓ નવીન જીવનને પોતામાં નીચે ખોંચવા માગતા હશે, તો તેઓ પોતાની અહંતા વડે પોતાના દ્વારને બંધ કરી દેશે. બસ, એટલું જ.

મધુર માતાજી, આપણા સાચા આધ્યાત્મિક જીવનની શરૂઆત કચાં થતી હોય છે ?

જ્યારે માણસ ચૈત્યમાં ભગવાન સાથે સંબંધમાં હોય છે, ચૈત્યમાં ભગવાનની હાજરીથી સભાન હોય છે, અને ચૈત્ય સાથે સતત સંબંધમાં હોય છે, ત્યારે સાચું આધ્યાત્મિક જીવન શરૂ થાય છે, ત્યાર પહેલાં નહિ.

જ્યારે માણસ પોતાના ચૈત્યમય અસ્તિત્વ સાથે જોડાય છે, ભગવાનની હાજરીથી સભાન બને છે, તે દિવ્ય હાજરીમાંથી પોતાનાં કાર્યોના આવેગો પ્રાપ્ત કરે છે, પોતાનો સંકલ્પ ભગવાનના સંકલ્પ સાથે સચેતન સહ-કાર્યકર બને છે, ત્યારે સાચા આધ્યાત્મિક જીવનની શરૂઆત થાય છે.

તે પહેલાં માણસ આધ્યાત્મિક જીવનનો અભીષ્ટુ હોઈ શકે, પણ તેને આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાપ્ત થતું હોતું નથી.

મધુર માતાજી, શ્રી અરવિંદે કચાંક કશું છે તે વાક્યની હું સમજૂતી માંગ છું, “ભૌતિક રીતે તમે કશું જ નથી, આધ્યાત્મિક રીતે તમે બધું જ છો.”

તેનો અર્થ એ છે કે આત્મા, આધ્યાત્મિક ચેતના, અને ભગવાનની હાજરી જીવનને સર્વ મૂલ્ય સુમર્પેં છે; આ આધ્યાત્મિક ચેતના અને ભગવાનની હાજરી સિવાય જીવનનું કશું મૂલ્ય નથી.

વ્યક્તિ માટે પણ તે જ વાત સાચી છે. તેની ભૌતિક શક્તિઓ અને જીવનની ભૌતિક સ્થિતિઓ ગમે તેટલી મહાન હોય, પણ જો તેનામાં આધ્યાત્મિક ચેતના અને ભગવાનની હાજરી હોય, તો જ તે વ્યક્તિનું મૂલ્ય છે.

ઓટલે વસ્તુઓના સત્યના દઃષ્ટિબિદ્ધુથી જોતાં, માણસ પાસે ભૌતિક સંપત્તિ ન હોય, નોંધપાત્ર શક્તિઓ અથવા શક્યતાઓ ન હોય, પણ જો તે પોતાના ચૈત્યિક અસ્તિત્વથી સભાન હોય અને પોતામાં રહેલા ભગવાન સાથે સંયुક્ત હોય, તો તે તમાંના ચૈત્યિક અસ્તિત્વથી અભાન, બૂઝ ભૌતિક શક્તિવાળા, પૃથ્વીના રાજ અથવા પતિ કરતાં અનંતગણો વધારે મહાન છે.

સત્યના દઃષ્ટિબિદ્ધુથી જોતાં, હકીકત તે પ્રમાણે છે. શ્રી અરવિન્દ એ જ કહેવા માગે છે કે બાધ્ય અને દેખીતી વસ્તુઓનું કશું મૂલ્ય નથી હોતું. માત્ર દિવ્ય ચેતના અને ભગવાન સાથે ઓક્તા જ મૂલ્યવાન છે.

માતાજી, ગઈ વખતે તમે જે કથું હતું તે આનુસાર, નવીન શક્તિ પ્રત્યે સભાન રીતે ખુલ્લા નહિ બનેલા લોકોનો પ્રશ્ન હજુ બાકી રહે છે. તેમના પર અસર કેવી રીતે પડશે? શું આધ્યાત્મિક શક્તિ વડે, પણ અતિ-માનસિક વડે નહિ, તેમના પર અસર નીપણશે?

શું, શું, શું?

આધ્યાત્મિક શક્તિ અને અતિ-માનસિક વરચે તમે શું ભેદ પાડો છો?

ના. પણ તમે કથું હતું કે જેમણે કાંઈ જ કર્યું નથી અથવા પોતાની જતનું સમર્પણ કર્યું નથી, તેઓ આ શક્તિનો લાભ કેવી રીતે લેવાની આશા રાખી શકે, તેમના પર તે શક્તિની અસર કેવી રીતે પડે? જેઓ અહીં છે, પણ સચેતનતા-પૂર્વક ખુલ્લા નથી, તેમના પર પણ આ શક્તિની અસર પડશે?

અસર પડશે? હા.

તેમને પણ મદદ મળશે?

પણ જો તેમને મદદ મેળવવાની દરકાર ન હોય તો! તેઓ મદદની દૃઢા ન રાખતા હોય, અને છતાં તમે તેમને મદદ આપવા માગો છો?

જો માણસ અભીષ્ટા સેવતો હોય, મદદ માગતો હોય, તો ખુલ્લાપણું બહુ થોડું હશે, છતાં પણ જરૂર કાંઈક ખુલ્લાપણું તો છે જ ને? પણ જો કોઈ માણસ મદદ માગતો જ ન હોય...હું એમ કહી શકું છું કે કેટલાક લોકોને મદદની જરૂર હોતી જ નથી એવી તેમને ખાતરી હોય છે, તેમને એમ લાગતું હોય છે કે “અમે બહુ સારી રીતે અમને પોતાને મદદ કરી શકીએ તેમ છીએ, અમારે મદદની જરૂર નથી, અમે જ કાર્ય કરીએ છીએ, અમે જ પ્રગતિ કરીએ છીએ, અમે જ બધું કરીએ છીએ.” એટલે તેમને મદદ જોઈતી હોતી નથી, તેમને મદદની જરૂર લાગતી હોતી નથી. તેઓ મદદ માટે દરકાર કરતા હોતા નથી, પછી તમે શા માટે તેમને મદદ મળે એવું ગાગો છો!

પણ તમે કથું હતું કે આંધળાઓને પણ જોવાની ફરજ પડશે.

શું તમે તેનો એવો અર્થ કરો છો કે દુષ્ટ વૃત્તિવાળા લોકોને પણ તે દણિગોચર થશે? પણ તે વાત તો તદ્દન જુદી છે. જ્યારે તમને નાક પર ચુંટી ભરવામાં આવે છે, ત્યારે તે ચુંટી તમને મદદ નથી આપતી, છતાં પણ તમારે તેને કબૂલવી પડે છે!

ના. જ્યારે કોઈક આ શક્તિને કબૂલે છે...

હા.

તો તેને ખુલ્લા થવું જ પડે છે...

હા.

ઓટલે અત્યાર સુધી જે મદદ માગતો ન હતો, તે મદદ માગતો થઈ જશે. આ શક્તિને કબૂલશે? ઓહ, જ્યારે તેને ચૂંટી ખણવામાં આવે ત્યારે! (હસાહસ)

કદાચ. તેમ બને પણ ખરું. ગમે તે વસ્તુ બની શકે.

ઓટલે, અત્યારે જે અયેતન છે તે પણ પ્રહાર થતાં ખુલ્લો બનશે. અને પછી? તમે શું નિગમન તારવવા માગો છો? તમે શું બનવાની આશા રાખો છો?

અર્થાત્ તે જોશે કે આ ચમત્કાર છે.

કે તેને ચૂંટી ખણવામાં આવી છે? (હસાહસ)

તે તેને ચમત્કાર નહિ કહે. તે તેને દુઃકૃત્ય કહેશે. તે કહેશે કે આ મારું કમ-નસીબ છે, મને અન્યાય થયો છે. તે ગમે તે કહેશે; લોકોને ગમે તે કહેવાની ટેવ હોય છે.

હજી હું તમારા પ્રશ્નનો મુદ્દો પકડી શકી નથી. તમે શું કહેવા માગો છો? તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે આખું જગત તે માગતું હશે કે નહિ, અભીષ્ટા સેવતું હશે કે નહિ, તે સ્વીકારતું હશે કે નહિ, પણ પૃથ્વી પર આવેલા અતિ-માન-સિકની અસર, મોડી કે વહેલી, તે જગત પર પડશે?

ના.

ઓહ! કેવી કરુણતા, કારણ કે જે તમારો તે અર્થ હોત, તો તેમાં કશોક અર્થ હતો. (હસાહસ) તો મેં તમને જવાબ આપ્યો હોત કે હા. અને પછી બધું પતી ગયું હોત!

ના. જે લોકો અડધા ખુલ્લા છે...

તેઓ ને લોકો બિલ્કુલ ખુલ્લા નથી તેમના કરતાં અડધું વધારે પ્રાપ્ત કરશે! (હસાહસ)

શું આ આવિભાવ તેમને વધારે અભીષ્ટાવાળા બનાવશે?

ઓહ! તે હું નથી જાણતી. તે વ્યક્તિ પર આધાર રાખે છે. દરેક જણ માટે તે બિન્ન-ભૂન્ન હશે,

શું તમારે માટે તમે વકીલાત કરો છો?

હા.

ઓહ ! ઓહ ! તમને શું બનશે તે જાણવા માગો છો ?

તમારા મનને નિશ્ચિત બનાવો, તે બધું ઠીકઠાક થઈ રહેશે. જેમ જેન ઓફ્સ
આર્કના ધવન માટે કહેવાયું હતું તેમ હું લગભગ કહી શકું કે તમે પરિશ્રમમાં ભાગ
લીધો છો, એટલે તમને યશમાં પણ ભાગ મળશે. હવે તમને સંતોષ થયો ?

હા.

“ સાર-રૂપે એમ સલામત રીતે કહી થકાય કે જ્યાં સુધી અતિ-માનસિક ઋતચેતના પ્રાપ્ત થતી નથી, ત્યાં સુધી બધા ઉકેલો કામ-ચલાઉ છે. અતિ-માનસિક ઋતચેતના બધા આભાસોને તેમના યોગ્ય સ્થાને મૂકી આપે છે, તે આભાસોના સાર-તત્ત્વને પ્રગટ કરે છે કે જે સાર-તત્ત્વ સૌધું આધ્યાત્મિક તત્ત્વમાંથી પ્રાપ્ત થયું હોય છે. તે દરમિયાન, આધ્યાત્મિક અનુભૂતિના માર્ગ-દર્શક નિયમને શોધી કાઢવામાં જ આપણી સલામતી રહેલી છે, અથવા અંદર એવા એક પ્રકાશને મુક્ત કરવામાં કે જે પ્રકાશ આપણને માર્ગ પર આગળ લઈ જય, અને આખરે આપણામાં—આપણી ઊર્ધ્વમાં એક મહત્ત્વાર સૌધી ઋત-ચેતનાને પ્રગટ કરે—જન્માવે. કારણ કે આપણામાં રહેલું બીજું બધું માત્ર બાધ્ય છે, આધ્યાત્મિક દર્શન નથી, બુદ્ધિની રચનાઓ—પ્રતિનિધિઓ—અથવા નિગમનો છે, પ્રાણનાં સૂચનો—આવેગો છે, શારીરિક વસ્તુઓ વિધ્યાત્મક જરૂરિયાતો છે, જે કેટલીક વાર અર્ધ-પ્રકાશો હોય છે, કેટલીક વાર જોટા પ્રકાશો હોય છે, જે થોડાક સમય માટે થોડું ક કામ આપી શકે, પણ બાકીના વખતમાં આપણી પ્રગતિને અટકાવી દે છે. આપણને ગુંચવાડામાં નાખી દે છે.”

(૫ સિન્થેસિસ એંડ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૨૮-૨૯)

શારીરિક વસ્તુઓની જરૂરિયાતો પણ? મને તે સમજતું નથી.

આ બધું જ, માત્ર શારીરિક જરૂરિયાતો જ નહિ. આ બધી વસ્તુઓ કેટલીક વાર પ્રકાશો હોય છે, અર્થાતું ન્યૂન અને અજ્ઞાન સાથે મિશ્રિત જ્ઞાન હોય છે; કેટલીક વાર જોટા પ્રકાશો અર્થાતું અજ્ઞાન જ હોય છે, માત્ર વિચારો, જ્યાલો, દર્શનના—લાગણીના પ્રકારો હોય છે, જેમને સામાન્ય માનવ-ચેતના જ્ઞાન માની લેતી હોય છે.

શ્રી અરવિંદ શારીરિક જરૂરિયાતોની, શરીરની જરૂરિયાતોની વાત પણ કરે છે, જે સામાન્ય રીતે બહુ અગત્યની ગણવામાં આવે છે અને જેમને તેમનું પોતાનું સત્ય હોય છે; તે કહે છે કે તે પણ માત્ર આંશિક પ્રકાશ હોઈ શકે અર્થાતું જ્ઞાનનો આભાસ અથવા કાંઈક અસત્ય વસ્તુ હોઈ શકે.

આધુનિક વિચારોથી આ બધું વિરુદ્ધ છે.

માણસોને હમેશાં એવી છાપ હોય છે કે શરીરની જરૂરિયાતો એ સર્વસત્તા-

ધીશ નિયમ છે, જે નિયમનું પાલન ન કરવાથી શરીર પ્રત્યે એક મહાન અન્યાય થાય છે, શરીરને તેને પરિણામે સહન કરવું પડે છે. શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે આ જરૂરિયાતો પોતે એક ખૂબ આંશિક પ્રકાશ હોય છે, અર્થાતું વસ્તુઓને જોવાનો માત્ર એક પ્રકાર હોય છે, અથવા તે પ્રકાશ બિલકુલ હોતો જ નથી, તદ્દન અસત્ય હોય છે.

જે માણસ આ પ્રશ્નનો ધ્યાન-પૂર્ણક અભ્યાસ કરે, તો તેને જાણાય કે આ કહેવાતી શરીરની જરૂરિયાતો ખૂબ પ્રમાણમાં મનના વલણ પર આધાર રાખતી હોય છે. દા.ત. ખાવાની જરૂરિયાત. કેટલાક લોકોએ જે આઠ દિવસ સુધી ખાંદું ન હોય, તો તેઓ ભૂલથી મરી જય છે. કેટલાક બીજા લોકો જાણી-જોઈને, હેતુપૂર્ણક ઉપવાસ કરે છે. યોગના એક ભાગ તરીકે, યોગની એક જરૂરિયાત તરીકે—આઠ દિવસના ઉપવાસ પછી તેમનું શરીર ઉપવાસ શરૂ કર્યા પહેલાંના જેટલું જ આરોગ્યમય હોય છે, કેટલીક વાર તો તેથી વધારે આરોગ્યમય!

છેવટે, આ બધી વસ્તુઓ માટે માત્રાનો—માપનો સવાલ હોય છે. એ તો સ્પષ્ટ છે કે માણસ હમેશાં ખાંદા વગર જીવી ન શકે. પણ આ વાત પણ એટલી જ સ્પષ્ટ છે કે લોકોએ ખાવાની જરૂરિયાત વિષે જે વિચાર બાંધી લીધો છે તે સાચો નથી. ખરેખર, તે એક અધ્યયનનો વિષય છે—શરીરના સંબંધમાં માનસિક વલણનું મહત્વ.

શ્રી અરવિન્દ શરીરની જરૂરિયાતોને સાચી વસ્તુઓ તરીકે સ્વીકારતા નથી. શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે તે એક વિચાર છે, છાપ છે, તે સત્ય નથી, તેમાં કોઈ સત્ય રહેલું નથી.

મધુર માતાજી, આ “સર્વસત્તાધીશ નિયમ”, આ “આધ્યાત્મિક અને અતિ-માનસિક નિયમ” એ શું છે?

તે દરેક અસ્તિત્વનું સત્ય છે.

દરેક પ્રાણી પોતામાં પોતાના આધ્યાત્મિક નિયમનું, પોતાના અતિ-માનસિક નિયમનું વહન કરતો હોય છે. તો દરેક માટે એક-સરખો હોતો નથી. દરેક જાણ માટે તે પોતાના અસ્તિત્વનું સત્ય હોય છે, અર્થાતું વિશ્વમાં જેને તોણે સિદ્ધ કરવાનું હોય છે, અને પોતો જગતમાં જે સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે તે વસ્તુ હોય છે.

તે તેના અસ્તિત્વનું સત્ય છે.

“પ્રાણિક અને આધ્યાત્મિક વચ્ચે ઘણી વાર કરાતો ખોટો સંબંધ, અંદર થયેલી ગૂઢ અનુભૂતિ અને કલા-રસિક બૌધ્ધિક તથા ઈન્દ્ર્ય-પરક નાસ્તિકતાવાદ વચ્ચે ખોટો સંબંધ, ઉન્નતિકરણ કરાયેલો પરોપકાર-વાદ આધ્યાત્મિક

પરવાનગીના પ્રકાશમાં સંતોષ માને તે વસ્તુ—આ પણ અપર્યાપ્ત હોય છે.”

(૬ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૨૮)

“કલા-રસિક બનાવાયેલો નાસ્તિકતાવાદ”—એ શબ્દોથી શ્રી અરવિંદ શું કહેવા માગે છે?

ભિન્ન-ભિન્ન દેશોની, ખાસ કરીને ગ્રીસની અને ભારતની, ભિન્ન-ભિન્ન દેવોની શ્રેણિ-ઓનું વાર્ષિક શ્રી અરવિંદ એ રીતે કરે છે. અર્થાત્, સર્વ વસ્તુઓનું દેવોમાં—દિવ્ય સંતોષમાં રૂપાંતર કરવાનો તે એક કલા-રસિક અને બૌધ્ધિક પ્રકાર છે. પ્રકૃતિની સર્વ-શક્તિઓને, સર્વ તત્ત્વોને, સર્વ આધ્યાત્મિક બળોને, સર્વ બૌધ્ધિક બળોને, સર્વ શારીરિક બળોને આ રીતે અનેક દેવોમાં પરિવર્તિત કરી દેવામાં આવ્યાં હોય છે; તેમને કલામય અને બૌધ્ધિક વાસ્તવિકતા બક્ષવામાં આવી હોય છે. સર્વ વैશ્વિક વાસ્તવિકતાઓને, શક્તિઓને વાર્ષિકવાનો તે એક પ્રતીકમય, કલામય, સાહિત્યિક, અને કાવ્યમય પ્રકાર છે. ગ્રીસના, ઇજિમના, ભારતના દેવોની શ્રેણિઓ આ રીતે અસ્તિત્વમાં આવી હતી.

આ બધા દેવો કલામય અને બૌધ્ધિક મૂર્તિકરણો છે, વિશ્વનો જ્યાલ કરવાનો એક પ્રકાર છે. એનો અર્થ એવો નથી કે તે દેવો અમુક સત્ય સાથે સુસંગત નથી—સત્ય કરતાં વધારે વાસ્તવિકતા સાથે સુસંગત નથી. તે પ્રકારનાં સંતોષ હોય છે; પણ તે વैશ્વિક જગત પ્રત્યે અથવા વैશ્વિક જગતો પ્રત્યે અભિગમ કરવાનો પ્રકાર છે.

મધુર માતાજી, નીતિમયતાઓ આપણી ચેતનામાં વૃદ્ધ કરવામાં મદદ નથી કરી? તેનો આધાર માણસો પર છે. કેટલાક લોકોને તોણે મદદ કરી છે, અને કેટલાકને નહિ.

નીતિમયતા એ તદ્દન કૂત્રિમ અને સ્વૈચ્છિક વસ્તુ છે. ઘણા શ્રેષ્ઠ માણસોની બાબતમાં પણ, તે સાચા આધ્યાત્મિક પ્રયાસમાં અવરોધ કરતી હોય છે. તે માણસ સંતોષપૂર્વક માનતો હોય છે કે હું સાચે માર્ગ છું, હું સાચો સજ્જન છું, હું મારી ફરજ બજવું છું, જીવનનો સર્વ નૈતિક જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરું છું. એટલે પછી તે અતિ-સંતોષને કારણે પ્રગતિ કરતો હોતો નથી,

ખૂબ સદ્ગુણી માણસ માટે ભગવાનના માર્ગમાં પ્રવેશ કરવો એ ખૂબ મુશ્કેલ છે. આ વાત અનેક વાર કહેવાઈ છે, પણ તે તદ્દન સાચી વાત છે, કારણ કે તે માણસ ખૂબ સર્વ-સંતુષ્ટ હોય છે, તે માનતો હોય છે કે જે સિદ્ધ કરવાનું હતું તે મેં સિદ્ધ કરી લીધું છે, તેનામાં અભીષ્ટા અથવા પ્રાથમિકતા નમ્રતા પણ હોતી નથી, જે માણસને પ્રગતિ કરવાની ઈચ્છા કરાવે છે. અહીં જેને સાત્ત્વક^૧ મનુષ્ય

૧. ભારતીય પરિભાષા પ્રમાણે, સાત્ત્વક મનુષ્ય જ્ઞાનના, સમતાના અને પ્રકાશના તત્ત્વ વડે સંચાલિત થતો હોય છે; રાજસિક મનુષ્ય પોતાની કામનાઓ અને

કહેવામાં આવે છે, તે માટે ભાગે પોતાના સદ્ગુણોમાં આરામ-પૂર્વક સુસ્થાપિત હોય છે, તેમાંથી બહાર આવવાનો વિચાર તેને કદી આવતો નથી. તેથી તમે દિવ્ય સાક્ષાત્કારથી લાખો માઈલ દૂર રહી જાઓ છો.

આંતર પ્રકાશ પ્રામ થતાં સુધી, જે વસ્તુ સાચી રીતે મદદ કરે છે તે આ છે —માણસે પોતાને માટે અમુક નિયમો ધડી કાઢવા, જે સ્વાભાવિક રીતે જ બહુ કડક અને નિશ્ચિત ન હોવા જોઈએ, પણ સાથે-સાથે પોતે સાચા માર્ગથી તદ્દન બહાર ન ચાલ્યો જય અથવા સુધારી ન શકાય તેવી ભૂલો ન કરી બેસે તેવા ચોક્કસ હોવા જોઈએ—જે ભૂલોનું પરિણામ તે માણસને જીવનપર્યત ભોગવવું પડે.

તેમ થઈ શકે તેટલા માટે માણસે પોતામાં અમુક સિદ્ધાંતો સ્થાપિત કરવા તે સારું છે. પણ તે સિદ્ધાંતો, દરેક જણ માટે, તેની પોતાની પ્રકૃતિ સાથે સુસંગત હોવા જોઈએ. જે તમે કોઈ સામાજિક અથવા સામૂહિક નિયમ સ્વીકારો, તો તમે તરત જ એ સામાજિક નિયમના ગુલામ બની જાઓ છો, અને તે તમને કોઈ મૌલિક પરિવર્તન કરતાં અટકાવે છે.

મધુર માતાજી, શ્રી અરવિન્દે કહ્યું છે કે માણસે પોતામાં એક પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ, અને પછી દિવ્ય શક્તિને સમર્પણ કરવું જોઈએ. હવે અતિ-મનસ્સ નીચે આવ્યું છે, એટલે આ વસ્તુ વધારે સહેલી બનશે ?

અત્યારે તે અતિ-મનસ્સ આંતર પ્રકાશ છે.

મુશ્કેલી શી છે ? તમને તેમાં કયાં વાંધો જણાય છે ? કયાં વિરોધ દેખાય છે ?

આપણે કેવી રીતે સમજી શકીએ કે હવે તે વસ્તુ વધારે સહેલી બની છે ?

અતિ-માનસિક અવતરણની શી અસર પડે છે ?

તમારા પર તેની અસર થાય, ત્યાં સુધી રાહ જુઓ; પછી તમે સમજી શકશો.

કલ્પના કરો કે એક અંધારી ઓરડીમાં તમે, આપણે ૫૦ વર્ષ પહેલાં બાળતા હતો તેવો એક દીવેલનો દીવો પ્રગટાવ્યો છે. આપણે અત્યારે ફાનસ રાખીએ છીએ, પણ પહેલાં આપણે દીવેલનો દીવો રાખતા હતા. દીવેલના દીવા વધારે સારા હતા, પણ તે બે વસ્તુઓ સરખી જ હતી. તમે ફાનસ વડે ઓરડીમાં પ્રકાશ કરતા હતા. પણ તે દરમિયાન કોઈકે વીજળીની શોધ કરી. એટલે તમારા દીવેલના દીવાની જગ્યાએ એક સુંદર વીજળીની બત્તી આવી, જે દીવેલના દીવા કરતાં દશ ગણો પ્રકાશ આપે છે.

આવેગો વડે સંચાલિત થતો હોય છે, અને તામસિક મનુષ્ય જડતામાં, અસ્પષ્ટતામાં જીવતો હોય છે.

તમારી મુશ્કેલી શી છે, સમસ્યા કયી છે?

તમારી આંતર ઓરડીને પ્રકાશિત કરવા માટે તમારી પાસે હમેશાં દીવો હતો, પણ હવે દીવેલના દીવાની જગ્યાએ વીજળીનો ગોળો આવ્યો છે. બસ, એટલું જ.

તમને નથી સમજતું? તે સમજવું બહુ કઠિન નથી.

માણસ તે પ્રકાશને જોવા માગે છે.

જોવા માગે છે? આહ! ઓરડીમાં પ્રવેશ કરો તમે તે પ્રકાશને જોઈ શકશો.

(મૌન)

બસ. હવે ઝોઈ પ્રશ્ન પૂછવો છે?

માતાજી, પ્રથમ પ્રશ્ન પછી ઓક વાક્ય આવે છે, જે હું સમજી શકતો નથી. “અને બીજી બધી વસ્તુઓ આપણને અવરોધ કરતી હોય છે, અથવા ગુંચવાડામાં ભૂકતી હોય છે.” એ બીજી બધી વસ્તુઓ કયી?

શ્રી અરવિન્દ માનસિક ચેતના વિષે, બુદ્ધિનાં મૂર્તી કરણો અથવા નિગમનો વિષે, પ્રાણ-શક્તિનાં સુચનો—આવેગો વિષે, શરીરની જરૂરિયાતો વિષે વાત કરે છે. આ અર્ધ-પ્રકાશો અથવા જૂઠા પ્રકાશો માર્ગમાં થોડું ક કામ આપી શકે, આપણને થોડીક મદદ કરી શકે; પણ તે થોડા જ સમય માટે તે બધું આ ‘બાકીની વસ્તુઓ, બીજી વસ્તુઓ’ નથી. અર્થાતું માણસને આવતા અસંખ્ય વિચારો, ગતિઓ, ઈન્દ્રિય-જન્ય સંસ્કારો, લાગણીઓ—આ બધું કશા ઉપયોગનું નથી. નિરૂપયોગી હોવા કરતાં વધારે ખરાબ તો એ છે કે તે માર્ગમાં અવરોધ નાખે છે. તે આપણને ગુંચવાડામાં નાખે છે. અર્થાતું તે એક આંતર ગુંચવાડો સબેં છે; તેની તદ્દન ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ.

અસંખ્ય વિચારો, અનુભવો, લાગણીઓ, દર્શનો, કમો બિલ્કુલ ઉપયોગનાં નથી હોતાં. યોગના દાખિબિદુથી જોતાં, સ્વાભાવિક રીતે તે તદ્દન નકામાં લાગે છે.

(જે પ્રકાશ જોવા માગતો હતો તે બાળક પ્રત્યે વળીને) તમારે હજી બીજે પ્રશ્ન પૂછવો છે?

ઓરડીમાં કેવી રીતે પ્રવેશ કરવો?

તમે કુંચી લો અને તેનું દ્વાર જોલો!

તમારે કુંચી શોધી કાઢવી જોઈએ.

અથવા તમે જ્યાં સુધી, ઓરેબિયન નાઈટ્સની વાર્તાઓમાં આવે છે તેમ, તે દ્વારને ખોલી નાખનાર શરૂદને, વિચારને, અથવા શક્તિને પ્રામ કરો, ત્યાં સુધી તે ઓરડીના દ્વાર આગળ બેસો.

એ મજક નથી, બહુ ગંભીર બાબત છે. તમારે દ્વારની આગળ બેસવું જોઈએ અને ધ્યાન કરવું જોઈએ—જ્યાં સુધી તમને તે દ્વાર ઉધાડી નાખનાર ચાવી અથવા શબ્દ અથવા શક્તિ પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી.

જે માણસ પ્રયત્ન ન કરે, તો દ્વાર પોતે જાતે ખૂલ્લી જતું નથી. કદાચ તે હજરો વર્ષો પછી ખૂલે. પણ તમારે તો તે કરવું હોય છે. તરત કરવા માટે તમારે દ્વાર આગળ જક્કીપણા-પૂર્વક બેસવું જોઈએ—જ્યાં સુધી તમને દ્વાર ખોલવાનાં સાધનો પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી તે ચાવી હોય, શબ્દ હોય, શક્તિ હોય, ગમે તે વસ્તુ હોય; પણ દ્વાર ખૂલે ત્યાં સુધી તમારે બારણા આગળ બેસવું પડે છે.

તમારે બીજા કશાનો વિચાર કરવાનો હોતો નથી.

માત્ર દ્વારનો જ વિચાર કરવાનો હોય છે.

કોઈ એવું છિદ્ર નથી હોતું કે નેમાંથી પ્રકાશ બહાર આવે?

છિદ્ર ? તમે શું કહેવા માગો છો ? નેમાંથી પ્રકાશ બહાર આવે એવી કોઈ તરાદ ? કદાચ પ્રકાશ તો બહાર આવતો હોય છે, પણ લોકો તેને જોઈ શકતા હોતા નથી ! પ્રકાશ બહાર છટકી આવતો હોય છે.

પણ તે એક બીજી સમસ્યા છે. તમારે તમારી આંખો ઉધાડવી જોઈએ. તમારે આંખો ઉધાડતાં—જેતાં શીખવું જોઈએ.

બહુ નાનાં બાળકો જેતાં હોતાં નથી, બહુ નાનાં પશુઓ પણ જોઈ શકતાં હોતાં નથી, નાનાં બિલાડીનાં બરચાં પણ જોઈ શકતાં હોતાં નથી. જેવાનું શીખતાં તેમને કેટલાક કલાકો, કેટલાક દિવસો લાગે છે. તે જોઈ શકતાં હોતાં નથી.

તમારે જેતાં શીખવું જોઈએ.

૨૩ મે ૧૯૫૬

મધુર માતાજી, યોગ અને ધર્મ વચ્ચે શો તફાવત છે?

આહ ! મારા બાળક, એ તો કૂતરા અને બિલાડી વચ્ચેનો તફાવત પૂછવા જેવી વાત છે !

(લાંબા સમય સુધી મૌન)

એવા કોઈ માણસની કલ્પના કરો કે જેણે એક યા બીજી રીતે ભગવાન વિષે કાંઈક સાંભળ્યું છે, અથવા જેને ભગવાન જેવી કોઈક વસ્તુના અસ્તિત્વ વિષે અંગત લાગણી છે, અને જે ભગવાન જેવા છે તેવા તેમને શોધી કાઢવા માટે, તેમની સાથે પરિચય પ્રાપ્ત કરવા માટે, તેમની સાથે જોડાઈ જવા માટે, સંકલ્પના, સંયમના, અભ્યાસના, એકાગ્રતાના—સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે. તો તે માણસ યોગ કરે છે.

જો તે માણસ પોતે ઉપયોગમાં લીધેલી સર્વ પ્રક્રિયાઓ નોંધી લે અને એ નિશ્ચિત પદ્ધતિ બનાવે, પોતે શોધી કાઢેલા નિયમોને સર્વસત્તાધીશ બનાવી દે. દા.ત. તે કહે કે ભગવાન આ પ્રકારના છે, તેમને પ્રાપ્ત કરવા માટે તમારે આમ કરવું જોઈએ, આવો અભિનય કરવો જોઈએ, આવું વલણ અપનાવવું જોઈએ, આ વિધિ કરવો જોઈએ, તમારે આને જ સત્ય તરીકે કબૂલવું જોઈએ, તમારે કહેવું જોઈએ કે “આ જ સત્ય છે અને તેને હું પૂરેપૂરી રીતે ચીટકી રહીશ; મારી આ પદ્ધતિ જ સાચી છે, આ એક જ પદ્ધતિ છે.” જો આ બધાને લખી લેવામાં આવે, સંગઠિત કરવામાં આવે, નિશ્ચિત નિયમોમાં ગોઠવવામાં આવે, નિશ્ચિત વિધિઓમાં ગોઠવવામાં આવે, તો તે ધર્મ બની જય છે.

ધર્મની આ પદ્ધતિથી માણસ ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે ?

જે લોકો આધ્યાત્મિક ભવિત્વતાનું પોતામાં વહન કરતા હોય છે, ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરવા જરૂર્યા હોય છે, ભગવાનથી સચેતન બનવા અને ભગવાનને જીવવા જરૂર્યા હોય છે, તેઓ ગમે તે માર્ગનું અનુસરણ કરતા હોય, ગમે તે રીત અપનાવતા હોય, તેઓ ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અર્થાતું ધર્મમાં પણ એવા લોકો હોય છે, જેમને આધ્યાત્મિક અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે, જેમને ભગવાન પ્રાપ્ત થયા હોય છે—ધર્મને કારણે નહિ, પણ માટે ભાગે ધર્મનું અનુસરણ કરવા છિતાં, કારણ કે તેમનામાં આંતર આવેગ હતો, અને તે આવેગ તેમને, અનેક અવરોધો

આવવા છતાં, ભગવાન પ્રત્યે દોરી ગયો હતો. દરેક વસ્તુ તેમના હેતુને સિદ્ધ કરવામાં મદદરૂપ બની ગઈ હતી.

પણ જે આ પ્રકારના લોકો પોતાની અનુભૂતિને વ્યક્ત કરવા માગતા હોય છે, તો તેઓ પોતે જે ધર્મમાં ઉછ્વર્ણ હતા તેની પરિભાષાનો ઉપયોગ સ્વામાવિક રીતે જ કરતા હોય છે. પરિણામે તેઓ પોતાની અનુભૂતિને મર્યાદિત બનાવી દે છે, અનિવાર્ય રીતે તેને સાંપ્રદાયિક બનાવી મૂકે છે. પણ તેઓ પોતે સર્વ રૂપોથી, સર્વ મર્યાદાઓથી, સર્વ રૂઢિઓથી પર ચાલ્યા ગયા હોય છે, અને તેમણે તદ્દન વિશુદ્ધ, સાચી અનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી હોય છે.

મધુર માતાજી, અત્યારે જગતમાં ધર્મા-ખરા લોકો ધર્મનું અનુસરણ કરતા હોય છે. તેમને મદદ મળી રહે છે?

બહુ નહિ.

કદાચ હમણાં-હમણાં લોકો ફરી ધર્મને સ્વીકારતા બન્યા છે. પણ આ સદ્ગીની શરૂઆતમાં, ધર્મા લાંબા સમય સુધી, તે લોકો ધર્મને જ્ઞાનનો વિરોધી ગણીને તેનો ત્યાગ કરતા હતા; કમથી કમ બુદ્ધિશાળી લોકો તો તેમ જ કરતા હતા. માત્ર તાજેતરમાં જ લોકો કેવળ વાસ્તવિકતા-વાદથી કાંઈક બીજી વસ્તુ પ્રત્યે પાછા વળવાની શરૂઆત કરવા લાગ્યા છે.

માણસો સામાજિક ટેવ વડે ધર્મને અનુસરતા હોય છે, જેથી સમાજના બીજી લોકો તેમને ધૃષ્ણાની દર્શિયો ન જુએ. દા.ત. ગામડામાં ધાર્મિક વિધિઓમાં હાજરી ન આપવી તે કહીન છે, કારણ કે બધા પડોશીઓ તમારી સામે આંગળી ચીંધી તમને નાસ્તિક કહેશે. પણ તેને આધ્યાત્મિક જીવન સાથે કોઈ સંબંધ નથી.

(મૌન)

પહેલી વાર જ્યારે હું ભારતમાં આવી, ત્યારે એક જાપાનની નૌકામાં આવી હતી. તે નૌકામાં બે પાદરીઓ હતા. તેઓ લિન્ન-લિન્ન સંપ્રદાયના, પ્રોટેસ્ટન્ટ પાદરીઓ હતા. તેઓ ક્યા સંપ્રદાયના હતા તે મને બરાબર યાદ નથી, પણ તે બંને અંગ્રેજે હતા. હું ધારું દું કે એક એંગ્લીકન હતો, અને બીજે પ્રેસ્બીટેરિયન હતો.

રવિવાર આવ્યો. નૌકામાં ધાર્મિક વિધિ થવાની હતી; નહિ તો અમે બધા નાસ્તિકો ગણાઈએ—જાપાનિઝ લોકોની પેઠે ! પણ સવાલ એ હતો કે તે વિધિ કોણ કરે ? એંગ્લીકન કે પ્રેસ્બીટેરિયન ? તે પ્રશ્ન પર તેઓ લડી પડવાની આણી પર આવી ગયા હતા. આખરે એક જણ ગૌરવ-પૂર્વક તેમાંથી પાછો ખસી ગયો—તે કોણ

હતો તે મને બરાબર યાદ નથી, પણ ઘણે ભાગે તે ઓંલીકન હતો. પ્રેસ્બીટેરિયને એ વિધિ કરી.

તે વિધિ વહાણના નીચેના ખુલ્લા ભાગમાં કરવામાં આવ્યો હતો. અમારે તે જગ્યાએ જવા માટે કેટલાંક પગથિયાં ઊતરીને જવાનું હતું. તે દિવસે બધા લોકોએ પોતાનાં જકીટ પહેર્યાં હતાં. અમે રાતા સમુદ્રમાં હતાં, ગરમી હતી. તેમણે જકીટ પહેર્યાં, કડક કોલરો પહેર્યાં, ચામડાના બૂટ પહેર્યાં, નેકટાઈ પહેરી, માથા પર હેટ મૂકી. બગલમાં પુસ્તક લઈને તે ચાલ્યા. તૂતકમાંથી તે નીચેની જગ્યા સુધી તેઓ લગ્બગ વરધોડા-રૂપ પંક્તિબદ્ધ થઈને ચાલ્યા. સન્નારીઓએ પોતાની હેટ પહેરી હતી. કેટલીકના હાથમાં છત્રીઓ પણ હતી. તેમની બગલમાં પણ પુસ્તક હતું, પ્રાર્થના-પુસ્તક.

બધાં નીચેની જગ્યાએ ટોળે મળ્યાં. પ્રેસ્બીટેરિયને પ્રવચન કર્યું. દરેક જણે ધર્મભાવના-પૂર્વક તે સાંભળ્યું. જ્યારે તે વિધિ પતી ગયો, ત્યારે બધાં ઉપર પાઇં આવ્યાં. દરેક જણના મુખ પર પોતાની ફરજ બજવ્યાનો સંતોષ દેખાતો હતો. પાંચ મિનિટ પછી તેઓ બારમાં જઈ દારુ પીવા લાગ્યાં, પતાં રમવા લાગ્યાં. ધાર્મિક વિધિને બધા ભૂલી ગયાં હતાં. તેમણે પોતાની ફરજ પતાવી દીધી હતી; પછી તેને વિષે કાંઈ કહેવાનું બાકી રહ્યું ન હતું.

મારી પાસે આવીને થોડીધણી નમૃતા-પૂર્વક પાદરીએ પૂછ્યું કે તમે વિધિમાં કેમ હાજર ન રહ્યાં? મેં તેને જવાબ આપ્યો, “હું દિલગીર છું, પણ હું ધર્મમાં માનતી નથી.”

“ઓહ, ઓહ, તમે ભૌતિક-વાદી છો ?”

“ના, ના, જરા પણ નહિ.”

“ઓહ, તો પછી તમે વિધિમાં કેમ હાજર ન રહ્યાં ?”

મૈં કહ્યું: “જો હું તમને સાચી વાત જણાવું, તો તમે નાખુશ બનો; કદાચ હું કાંઈ જ ન કહું તે વધારે સારું છે.”

પણ તેણે ખૂબ આગ્રહ કર્યો. એટલે છેવટે મેં કહ્યું: “જરાક જોવા માટે કોશિશ કરો. તમે સાચા દિલના હો એમ મને લાગતું નથી—તમે પણ નહિ અને તમારા અનુયાયીઓ પણ નહિ. તમે બધાં ત્યાં સામાજિક ફરજ બજવવા માટે, સામાજિક રૂઢિ પતવવા માટે ગયાં હતાં. પણ ભગવાન સાથે સંબંધમાં પ્રવેશવા ખરેખર ગયાં ન હતાં.”

“ભગવાન સાથે સંબંધમાં પ્રવેશવા? પણ આપણે તેમ કરી શકીએ તેમ નથી !

આપણે તો માત્ર કેટલાક સારા શબ્દોનું કથન કરી શકીએ, પણ ભગવાન સાથે સંબંધમાં પ્રવેશવાની શક્તિ આપણામાં નથી.”

“તેથી જ હું તમારાં બધાંની સાથે જોડાઈ ન હતી; મને તેમાં રસ નથી.”

ત્યાર પછી તેણે મને ઘણા સવાલો પૂછ્યા. તેણે કબૂલ કર્યું કે હું નાસ્તિકો-ને ખ્રિસ્તી બનાવવા માટે ચીનમાં જઉં છું. તે સાંભળીને હું ગંભીર બની ગઈ. મેં તેને કહ્યું, “સાંભળો. તમારો ધર્મ જન્મ્યો ત્યાર પહેલાં પણ, બે હજાર વર્ષ પહેલાં પણ, ચીની લોકો પાસે એક ઉચ્ચ પ્રકારનું તત્ત્વચિત્તન હતું, તેઓ ભગવાન પ્રત્યે લઈ જનાર માર્ગને જાણતા હતા. તેઓ પશ્ચિમના લોકોને જંગલી માને છે. એટલે શું તમે તમારા કરતાં વધારે જાણનાર લોકોને ખ્રિસ્તી બનાવવા માટે ચીનમાં જાઓ છો? ત્યાં જઈને તમે તેમને શું શીખવાડવાના હતા! દિલની સરચાઈ ન રાખવાનું, ગહન તત્ત્વચિત્તનને અનુસરવાને બદલે અને આધ્યાત્મિક ચેતના પૂત્રે લઈ જનાર વૈરાગ્યમય જીવનને બદલે, પોકળ વિધિએ કરવાનું શીખવાડશો? મને નથી લાગતું કે તમે ત્યાં બહુ સારું કામ કરવા જઈ રહ્યા છો.”

તે બિચારો પાદરી ગુંગળાઈ ગયો. તેણે મને કહ્યું કે “આહ, મને દહેશત લાગે છે કે તમારા શબ્દોથી મને ખાતરી થતી નથી.”

મેં જવાબ આપ્યો, “ઓહ! હું તમને ખાતરી કરાવી આપવાનો પ્રયત્ન નથી કરતી. મેં માત્ર પરિસ્થિતિનું તમારી આગળ વણન કર્યું છે. મેં માત્ર એટલું જ કહ્યું છે કે જંગલી લોકો સંસ્કૃતિવાળા લોકોને શીખવાડવા માટે તેમના દેશમાં જવાની દુચ્છા શા માટે રાખતા હશે? તે લોકો તો તમે જે શીખવાડવા જાઓ છો તે વસ્તુને ઘણા લાંબા સમયથી જાણે છે. બસ, એટલું જ.

ત્યાં મારો તેની સાથેનો પ્રસંગ પતી ગયો.

માતાજી, બુદ્ધની પરંપરામાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે...
ઓહ! ઓહ! તમે બૌધ્ધ બનતા જાઓ છો. તે એક ફોશન છે.
કહો?

તે પરંપરા કહે છે કે બુદ્ધના જન્મ પછી, પચીસો વર્ષ પછી...
હા, બુદ્ધ નવીન બૌધ્ધ-ધર્મ શીખવાડવા માટે પાછા પૃથ્વી પર આવશે. તમે તે કહેવા માગો છો?

એમ લાગે છે કે તેમના ધર્મનો અંત આવશે, અને તેની જગ્યાએ કોઈ નવીન વસ્તુ આવશે.

હા, પેલા એકસ નામના સજજને તમને તેમ કહ્યું હતું ?

પણ તે તેમનો સિદ્ધાંત છે. તેમણે મને પણ કહ્યું હતું કે શ્રી અરવિન્દે બુદ્ધના ઉપદેશોનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે. તમે તે કહી રહ્યા છો ? તમે તેમના પ્રવચનમાં ગયા ન હતા ? ના. તો પછી તમે શું પૂછવા માગતા હતા ?

આવતી કાલે બુદ્ધના જન્મને ૨૫૦૦ વર્ષ પૂરાં થાય છે. નવીન વસ્તુ સાથે આ સુસંગત થાય છે ?

કષી નવીન વસ્તુ ?

નવીન અતિ-માનસિક આવિર્ભાવ.

ઓહ ! સાંભળો. જ્યારે માણસ કોઈક ખળખળાટ મચાવી મૂકે તેવી શોધ કરવા માગતો હોય ત્યારે તે જેવી વાત કરતો હોય છે, તેના જેવી મને આ વસ્તુ લાગે છે.

ધર્મશાસ્કો વિષે સમજૂતી આપવાની ધ્યાની રીતો હોય છે. માણસ તે સમજૂતી પોતાની પસંદગી અનુસાર કરતો હોય છે.

(મૌન)

તે મને કોઈક વસ્તુની યાદ અપાવે છે : (એક શિક્ષક તરફ વળીને) જેમના વડે હીરોગલોઝ (ગૂઢ લિપિ) વાંચી શકાય તેવા ધ્વનિઓ તેમણે શોધી કાઢયા છે ?

ઈજિપ્તની ?

હા, હીરોગલોઝ ઈજિપ્તમાં હતી !

હું અમ ધારું છું.

તેનો અર્થ એ થયો કે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં બોલાતી ભાષાની શોધ તેમણે કરી છે ?

હું અમ માનું છું. કેટલોક હીરોગલોઝ (ગૂઢ લિપિ) ધ્વનિમય હોય છે. ધ્વનિમય ! આ માહિતી આપણે શોમાંથી મેળવી શકીએ ?

માતાજી, આપણી લાયબ્રેરીમાંથી મળી આવે તેમ છે.

ઓહ ! હું આશ્વર્ય પામતી હતી કે તે લોકોએ કેવી રીતે ફેરોઆનાં તથા દેવોનાં નામ ફરી પ્રાપ્ત કર્યાં હશે ? સ્વાભાવિક રીતે જ, તાજેતરના લોકોએ તેમને વિષે કૃથન કર્યું છે. ગ્રીક લોકો અને ફિનિશિયન લોકો તેમને વિષે કૃથન કરે છે. તેમની પાસે ધ્વનિમય લિપિ હતી. પણ ત્યાર પહેલાનું શું ? પ્રથમના ફેરોઆનાં અને દેવોનાં નામ કોણે શોધી કાઢયાં હતા ?

પરંપરા ઓવી છે કે રોસેટ્ટા—શિલા વડે ચંપોલિઓન લોકોઓ તે નામો શોધી કાઢ્યાં હતાં. તે શિલાલેખો ઈજિપ્ષિયન, ગ્રીક, અને કોન્સ્ટિક્ટ ભાષા-ઓમાં હતા. તેના વડે તેઓ તે સમસ્યાને ઉકેલી શક્યા હતા.

ઈજિપ્ષિયન અને ગ્રીક ભાષાઓમાં તે જ વસ્તુ લખાયેલી હતી તે બાબત તેને ખાતરી હતી? તે ખાતરી તેણે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી હતી?

એવો એક અસ્પષ્ટ વિચાર હતો કે તેમાં અમુક ઉલ્લેખાયેલા મુદ્દા હતા, સામ-સામી એક કરી શક્ય તેવા લેખો હતા.

પણ તે તો અર્થ માટેની વાત થઈ, ધ્વનિઓ માટેની નહિ.

હા.

દીક્ષા-શાળાઓમાં કયી ભાષા બોલાતી હતી? તે લોકો કેવી રીતે પોતાની જતને અભિવ્યક્ત કરતા હતા?

હું જાણું છું કે શબ્દો માટે ધ્વનિઓ આપવામાં આવે છે. તેઓ તે ધ્વનિ-ઓનું નિશ્ચિત ઉચ્ચારણ જાણે છે કે નહિ, તે જુદી વાત છે. પ્રાચીન ગ્રીકનું પણ નિશ્ચિત ઉચ્ચારણ તેઓ જાણતા નથી.

ગ્રીકનું ઉચ્ચારણ તેઓ જાણતા નથી?

તેનું ઉચ્ચારણ કેવી રીતે થતું હતું તે તેઓ જાણતા નથી.

પ્રાચીન ઈજિપ્ષની ભાષા સૌથી પહેલી સંસ્કૃત ભાષાની સમકાળીન હતી કે તેના કરતાં પણ પહેલાંની? પછી વળી બીજી એક વાત : ઓસિરિયાની કુનીઝોર્મ-લિપિ ધ્વનિમય હતી કે હીરોઝોર્ઝિક?

હું માનું છું કે તેમાં પણ ધ્વનિઓને વાંચવા એ શક્ય હતું, કારણ કે બાઈબલમાં આવતાં ઘણાં નામો યથાસ્થિત કરવામાં આવ્યાં છે, અને એમ માલમ પડ્યું છે કે તેમાં વિકૃતિઓ હતી, દા.ત. નભુશોડોન્સોરા.

હા, તેને બદલવામાં આવ્યું છે.

ધ્વનિઓ શોધી કાઢ્યાની તેમને પાકી ખાતરી છે કે નહિ...

હા, તે વાત મને વિચિત્ર લાગે છે. મારા હાથમાં એક પુસ્તક આવ્યું હતું, જેમાં નામોને પાછાં પૂર્વવત્ત મૂકવામાં આવ્યાં હતાં, અને તે નામો જરાક વિચિત્ર લાગતાં હતાં! પણ તેમનું ઉચ્ચારણ કરવાની અમુક રીત તો જરૂર હશે જ. સૌથી પહેલાંની સંસ્કૃત ભાષા કરતાં વધારે પ્રાચીન કોઈ માનવ-ભાષા છે ખરી?

મને સૌથી પહેલાંની ભાષાની તવારીખની ખબર નથી.

એક છેલ્લી વસ્તુ : આ હીરોગ્લીફીક ઈજિપ્ષિયન ભાષા કોલિડિયન અથવા આર્થિન ભાષા સાથે સંબંધ ધરાવે છે? બધી ભાષાઓમાં સંસ્કૃત-ધાતુઓ છે. હું ચોક્કસ-પણે તે વાત પૂછવા માગની હતી.

મોં કયાંક વાંચ્યું છે કે ઈજિપ્ષિયના પુરોહિતો મંત્ર-પૂર્વક દીક્ષા આપતા હતા. સંસ્કૃત મંત્રો? પણ ચોક્કસ તે વાત તમે કોઈ નવલક્ષયમાં વાંચી હો?

થોડાક સંસ્કૃત શબ્દો.

બધી ભાષાઓમાં અમુક વિકૃતિઓ સાથે સંસ્કૃત-ધાતુઓ છે. એક પ્રાચીન પરંપરા છે, જે આર્થિન અને કોલિડિયન—બંને ભાષા-પ્રવાહો કરતાં વધારે પ્રાચીન હોવાનો દાવો છે. પણ પ્રમાણમાં વધારે તાજેતરની ગ્રીક-ભાષાનું ઉદ્ગમ-સ્થાન આર્થિન છે કે કોલિડિયન?

ગ્રીક તદ્દન આર્થિન છે.

તદ્દન આર્થિન.

ઈજિપ્ષિયનનું ઉદ્ગમ-સ્થાન કોલિડિયન છે.

કોલિડિયન, હા. પણ સર્વત્ર ઈજિપ્ષિયન અને ગ્રીકનું સંબંધાણ હતું.

ફિનિશિયન ભાષા વધારે પ્રાચીન હતી. લેખિત ભાષાના દૃષ્ટિબિન્દુથી જોતાં, તે ભાષા ગ્રીક કરતાં વધારે પ્રાચીન હતી.

પણ ફિનિશિયન ભાષા ધ્વનિમય છે.

અને હિરોગ્લીફ ઉપરથી નીચે લખાતી હતી, જમણી બાળુથી ડાબી બાળુએ લખાતી હતી, કે પછી ડાબી બાળુએથી જમણી બાળુએ?

જમણી બાળુએથી ડાબી બાળુએ.

કોલિડિયન ભાષાઓ જમણી બાળુએથી ડાબી બાળુએ લખાય છે. ચાઈનીઝ અને જપાનીઝ ભાષાઓ પણ જમણી બાળુએથી ડાબી બાળુએ લખાય છે. માત્ર આર્થિન ભાષાઓ ડાબી બાળુએથી જમણી બાળુએ લખાય છે.

(ધ્યાન)

ખૂબ સમય પછી, જ્યારે આ વાર્તાલાપ છપાયો હતો,
ત્યાંથી એક શિષ્યે માતાજીને પૂછ્યું હતું, જેના ઉપરથી
હીરોગ્લીફ ઉપર આ પ્રસ્તો ઉદ્ભબ્યા.

મને એક વાર તેમાં બહુ રસ પડતો હતો—તેમને જાણવામાં. તે સમયે વિદ્યમાન

રહેલાં તરવોની સમૃતિ લાવવા માટે હું પ્રયત્ન કરતી હતી, પણ મને કોઈ પ્રત્યુત્તર મળતો નહિ. બધું ખાલીખમ જણાતું.

તમે કોઈ ધ્વનિઓ સાંભળેલા ?

(થોડીક વાર મૌન પછી) જુઓ. હું તમને એક દાખલો આપીશ. બે વર્ષ પહેલાં મને એડ.ના પુત્રનું દર્શન પ્રાપ્ત થયું હતું. તે સન્નારી પોતાના પુત્રને લઈને મારી પાસે આવી હતી. તે વખતે તેના પુત્રની ઉમ્મર એક વર્ષની હતી. જ્યાં હું લોકોને મુલાકાત આપું છું તે ખંડમાં મેં તે બાળકને જોયો હતો. મારા મન પર એવી છાપ પડી કે હું તેને બહુ સારી રીતે ઓળખું છું, પણ તે કોણ હતો તેની મને ખબર ન પડી. તે જ દિવસે બપોરે મને એક દર્શન લાધ્યું. તે દર્શન પ્રાચીન ઈજિમનું હતું. તે જન્મમાં જાણો કે હું તે દેશમાં કોઈક મોટી પુરોહિત હતી—કોણ હતી તે મને બરાબર ખબર નથી. કારણ કે ‘હું અમુક છું’ એમ માણસ પોતાને કહેતો હોતો નથી. તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણ હતું, એટલે મને તે વાતની ખબર નથી. હું એક અદ્ભુત, વિશાળ, ઊંચા મકાનમાં હતી. પણ તે મકાન તદ્દન ખાલીખમ હતું. તેમાં અમુક જગ્યાએ માગ કેટલાંક ભવ્ય ચિત્રો હતાં. તેમાં મેં પ્રાચીન ઈજિમનાં ચિત્રો ઓળખી કાઢ્યાં. ખંડમાંથી બહાર નીકળીને હું એક વિશાળ એરડામાં પ્રવેશ કરતી હતી. ચારેય બાજુની ભીતોની નીચે પાણી એકગિત કરવા માટે એક ગટર જેવું હતું. તેમાં મેં એક અર્ધ-નરન બાળકને રમતું જોયું. મને આધાત થયો. હું બોલી કે આ તો કંટાળો આપે એવી વાત છે ! પણ તે લાગણીઓનો, વિચારોનો મારી ચેતનામાં ફેન્ચ-ભાષામાં અનુવાદ થયો હતો. મેં શિક્ષકને બોલાવ્યો, તેને ઠપકો આપ્યો. મેં ધ્વનિઓ સાંભળ્યા. હું શું બોલી તેની મને ખબર નથી. અત્યારે મને તે ધ્વનિઓ જરા પણ યાદ નથી. હું જેમનું ઉચ્ચારણ કરતી હતી તે ધ્વનિઓ મેં સાંભળ્યા, તેમનો અર્થ પણ હું જાણતી હતી. પણ તેમનો અનુવાદ ફેન્ચમાં હતો; ધ્વનિઓ હું યાદ કરી શકતી ન હતી. મેં તે શિક્ષકને કહ્યું કે તમે પેલા બાળકને તે ગંદી જગ્યામાં કેમ રમવા દો છો ? તેણે મને જવાબ આપ્યો. તે સાંભળતાં વેંત હું જગી ગઈ. તે જવાબના શરૂ-આતના શર્દીઓ મને યાદ નથી, પણ મારા વિચારમાં તે જવાબ આ પ્રકારે આવ્યો હતો કે આમેનહોટેપને ત્યાં રમવું ગમે છે. આમેનહોટેપ-શર્દી મને યાદ છે. એટલે મેં જાણ્યું કે તે બાળકનું નામ આમેનહોટેપ હતું.

મને ખબર છે કે હું બોલી હતી : કયી ભાષામાં હું બોલી હતી તે મને અત્યારે યાદ નથી, ‘આમેનહોટેપ’ મને યાદ છે, કારણ કે તેનું ભાન મને જગત-ચેતનામાં થયું હતું. પણ બીજ ધ્વનિઓ મારી ચેતનામાં રહ્યા નહિ. હું ધ્વનિઓને યાદ રાખી શકતી નથી.

હું જાણું છું કે હું તે બાળકની માતા હતી. તે ક્ષણે હું કોણ હતી તે હું જાણતી હતી, કારણ કે આમેનહેટેપ અમુક સન્નારીનો પુત્ર છે તે હું જાણું છું. વળી મેં દીતિહાસ પણ મેળવી લીધો. નહિ તો તે વરચેનો સંબંધ જ્યાલમાં ન આવે, બધું ખાલીખૂમ જ રહે.

હું હમેશાં તે માધ્યમોની પ્રશંસા કરું છું—મોટે ભાગે તે બહુ સરળ લોકો હોય છે, જેઓ ધ્વનિને બરાબર યાદ રાખી શકે છે, જેઓ તમને કહી શકે છે કે જુઓ, મેં આમ કદ્યું હતું. તે રીતે માણસને ધ્વનિમય લિપિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મેં જે ધ્વનિઓનું ઉચ્ચારણ કર્યું હતું તેમને જે હું યાદ કરી શકું, તો આપણને તે લિપિ પ્રાપ્ત થાય; પણ મને તે ધ્વનિઓ યાદ નથી.

આ વાતચીત મને યાદ છે. ઓચિંતું મેં મારી જતને કદ્યું કે જે કોઈ માણસ તે ભાષાને સાંભળે, તો તેને તેમાં ખૂબ રસ પડે. પછી કુતૂહલ વડે મેં મારી જતને પૂછ્યું કે ઉચ્ચારણની શોધ તે લોકોએ કેવી રીતે કરી હશે? વળી, પ્રાચીન દીતિહાસમાં આપણને બાળકોનાં જે નામ શીખવાડવામાં આવ્યાં હતાં, તે અત્યારે બદલાઈ ગયાં છે. તે લોકો કહે છે કે અમે ધ્વનિઓની શોધ કરી છે; કમથી કમ તેઓ એમ કર્યું હોવાનો દાવો કરે છે. પણ હું જાણતી નથી.

પ્રાચીન નોભિલોનની વાત પણ એવી જ છે. મારી સ્મૃતિ બહુ ચોક્કસ છે, નાશ્ચિત છે, પણ જ્યારે હું બોલું છું, ત્યારે હું જેમનું ઉચ્ચારણ કરું છું તે ધ્વનિઓ મને યાદ રહેતા નથી; મારા માનસિક અનુવાદ જ રહે છે.

ધ્વનિઓને યાદ રાખવામાં મારી યાદદાસ્ત બહુ સારી નથી.

તમે પ્રશ્નો પૂછવામાં જેનાથી પ્રેરાયાં હતાં, તે બાબત અંગે મને આજ્ઞાય થાય છે.

બસ, એ જ હકીકત છે કે ધ્વનિઓ મને યાદ રહેતા નથી. કેટલાક લોકો ધ્વનિઓને યાદ રાખી શકે છે, પણ હું નહિ. એટલે મને તે જાણવામાં રસ પડે. બાકી તો, ભૂતકાળની કોઈ શંકાસપ્દ, રસપ્રદ, અથવા અપૂર્ણ વાતને મારી ચેતનામાં પાછી લાવવાનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરી શકું છું. પણ ધ્વનિઓ મારી ચેતનામાં પાછા આવતા નથી. તે માનસિક અનુવાદના રૂપમાં મારી ચેતનામાં આવે છે, અને તેથી હું જે શબ્દોને જાણું છું તેમાં તેમનો માનસિક અનુવાદ મારી ચેતનામાં આવે છે. એટલે તે જરા પણ રસપ્રદ નથી રહેતું.

અત્યારે પણ, જ્યારે હું સંગીતનાં વાદ વગાડું છું, ત્યારે તેના ધ્વનિઓની સ્મૃતિ અસ્પષ્ટ અને અપૂર્ણ હોય છે. સંગીતના ઉદ્ભવ-સ્થાનમાં (ઉદ્વર્તમાં કરાતા

અભિનય સાથે) મેં સાંભળેલા ધ્વનિઓની સમૃતિ મને રહે છે, અને જ્યારે ભૌતિક સંગીત તે ધ્વનિઓનું જે થોડું-ધારું સર્જન કરે છે, તેમને હું ઓળખી શકું છું. પણ તેમાં નિશ્ચિતતા—ચોક્કસતા નથી હોતી, કે જેથી હું, અવાજ વડે અથવા વાધ વડે, તે નિશ્ચિત ધ્વનિનું પુનઃસર્જન કરી શકું. તે ધ્વનિ નથી આવતો, તેની બોટ સાલતી હોય છે. પણ મારી આંખોની સમૃતિ બહુ બળવાન, આશ્ર્યજનક છે. હું એક વાર જોઉં તે વસ્તુને હું કદી ભૂલતી નથી; તે મારી સમૃતિમાં ચોંટી જાય છે.

ધારી વાર દર્શનાઓમાં—દર્શનાઓ એ ફરી વાર જીવાતી સમૃતિઓ છે—હું તે ભાષા બોલું છું, કે જે તે સમયે મેં મારી જતને બોલતી સાંભળી હોય; પણ તેમાં ધ્વનિ રહેતો હોતો નથી. મેં જે કદું હોય તેનો અર્થ રહેતો હોય છે, પણ ધ્વનિ નહિ.

તે એક કરુણતા છે.

“વિજ્ઞાનોમાં યોગીનું લક્ષ્ય આ હોવું જોઈએ કે માનવમાં, ભૂતોમાં, વસ્તુ-ઓમાં, શક્તિઓમાં દિવ્ય ચેતના-શક્તિનું શાન પ્રામ કરવું—શોધી કાઢવું, તેની સર્જનાત્મક અર્થવત્તાને—કામગીરીને—રહસ્યોને—જેમાં તે પોતાના આવિભાવને વ્યવસ્થિત કરે છે તે પ્રતીકોને શોધી કાઢવાં.”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૩૩)

મેં તમને સમજવું છે કે જે બાધ્ય રૂપોને, માત્ર તેમનામાં જે, તેમને માટે, તેમના બાધ્ય આભાસોમાં જે જોવામાં ન આવે, પણ જે તેમને એક ગણનતર અને વધારે સ્થાયી વાસ્તવિકતાની અભિવ્યક્તિ-રૂપે જોવામાં આવે—જે સાચે જે બધા સંયોગોમાં અને ઘટનામાં તે રીતે જોવામાં આવે, તો તે પીઠમાં રહેલી અને તેમનો પોતાની અભિવ્યક્તિ માટે ઉપયોગ કરતી, શક્તિનાં પ્રતીકો બની જય છે. કોઈ પણ સંયોગ, રૂપ, કાર્ય, ગતિ એવી નથી કે જે કોઈ ગણનતર વસ્તુનું પ્રતીક ન હોય, જે પીઠમાં રહેલા અને સર્વ કાર્યનિ સાધારણ રીતે પ્રેરતા કોઈક તત્ત્વનું પ્રતીક ન હોય.

ચેતનાની અમુક સ્થિતિમાં, સર્વ શરૂઆત, સર્વ અભિનયો, સર્વ કાર્યો એક ગણનતર અથવા ઉચ્ચતર વાસ્તવિકતાને અભિવ્યક્ત કરે છે, જે વાસ્તવિકતા વધારે સ્થાયી, વધારે તાત્ત્વક, અને વધારે સત્ય છે. એક વાર તે વાસ્તવિકતાનો અનુભવ થઈ જય, તો પછી દરેક વસ્તુ અર્થ-પૂર્ણ બની જય છે, પછી માણસ વધારે સ્પૃષ્ટતા-પૂર્વક જોઈ શકતો હોય છે કે વસ્તુઓને કેવી રીતે સંગઠિત કરવી—વ્યવસ્થિત કરવી કે જેથી એક ગણનતર સત્ય પોતાની જતને અભિવ્યક્ત કરી શકે—અત્યારે કરે છે તેના કરતાં વધારે સારી રીતે.

“કલાઓમાં યોગીનું લક્ષ્ય માત્ર કલામય, માનસિક અથવા પ્રાણિક સંતોષ ન હોવો જોઈએ, પણ સર્વત્ર ભગવાનને જોવાનું, કાર્યોમાં રહેલા અર્થના પુગટીકરણ સાથે તે ભગવાનને પૂજવાનું તે એક ભગવાનને દેવોમાં, માનવોમાં, પ્રાણીઓમાં, અને પદાર્થોમાં અભિવ્યક્ત કરવાનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.”

(અનુભૂતિ, પૃષ્ઠ ૧૩૩)

આપણે તે એક ભગવાનને કેવી રીતે અભિવ્યક્ત કરી શકીએ?

માણસ દેવોને, માનવોને, અથવા વસ્તુઓને—જે વિષયને અભિવ્યક્ત કરા માગતો હોય, તેના પર તે આધાર રાખે છે.

જ્યારે કોઈ માણસ ચિત્ર ચીતરે છે, અથવા સંગીત રચે છે, અથવા કવિતા લખે છે, ત્યારે દરેક જણને અભિવ્યક્તિની પોતાની રીત હોય છે. દરેક ચિત્રકારને, દરેક સંગીતકારને, દરેક કવિને, દરેક શિલ્પકારને ભગવાન સાથે અદ્વિતીય, અંગત સંપર્ક હોય છે અથવા હોવો જોઈએ; અને પોતે જે કલા પર પ્રભુત્વ મેળવ્યું હોય તે કલા દ્વારા, પોતાની રીતે, પોતાના શરૂદો વડે, પોતાના રંગો વડે, તેણે તે સંપર્કને અભિવ્યક્ત કરવો જોઈએ. પ્રકૃતિનાં બાધ્ય રૂપોની નકલ કરવાને બદલે, તે તે રૂપોને કોઈક બીજી વસ્તુનાં આવરણ-રૂપ ગણતો હોય છે, પીઠમાં રહેલી ગહન વાસ્તવિકતાઓ સાથે પોતાના સંબંધ-રૂપ ગણતો હોય છે, અને તે રૂપો તે વાસ્તવિકતાને અભિવ્યક્ત કરે તેવા પ્રયત્નો કરતો હોય છે. પોતે જે જુએ છે તેનું માત્ર અનુકરણ કરવાને બદલે, તે તે રૂપો પાસે તેમની પીઠમાં રહેલી વસ્તુનું કથન કરાવવા પ્રયત્ન કરતો હોય છે. આ જ વસ્તુ જીવંત કલાની અને પ્રકૃતિના નીરસ અનુકરણની વચ્ચેના તફાવતને પેદા કરે છે.

પોતાના હાથમાં રહેલા પુણ્ય પર માતાજી ધ્યાન કરે છે.
તે સુવર્ણરંગી ચંપાનું પુણ્ય છે.

તમે આ પુણ્યને જોયું છે? તેને ચાર-ચાર પાંખડીઓવાળી ત્રણ હાર-માળાઓ હોય છે; કુલ બાર પાંખડીઓ હોય છે. અમે તેને “અતિ-માનસિક માનસશાસ્ક્રીય પરિપૂર્ણતા” નામ આપ્યું છે.

મેં તેને ત્રણ હાર-માળાઓ છે તે બરાબર જોયું ન હતું. એક આવી નાની હાર-માળા, પછી એક વધારે મોટી હાર-માળા, અને પછી ત્રીજી એક તેથી પણ વધારે મોટી હાર-માળા (પંક્તિ). તે ચાર-ચાર પાંખડીઓના કુમમાં છે - ચાર પાંખડીઓ, વળી પાછી ચાર પાંખડીઓ, અને વળી પાછી ચાર પાંખડીઓ.

જે માણસ પ્રકૃતિનાં રૂપોમાં પ્રતીકમય અભિવ્યક્ત જેવા માગતો હોય, તો તે એક કેન્દ્ર જોઈ શકે, જે પરમ સત્ય છે, અને તે ત્રિવિધ આવિભાવ જોઈ શકે, કારણ કે ‘ચાર’ની સંખ્યા આવિભાવ સૂચિત થાય છે. તે આવિભાવ ત્રણ, એક ઉપર બીજું એમ, જગતોમાં પ્રગટ થાય છે. એક ખૂબ બાધ્ય જગત, જે વધારે મોટી પાંખડીઓ વડે સૂચિત થાય છે; તેનો રંગ બહુ હળવો હોય છે; તે ભૌતિક જગત છે. પછી પ્રાણિક જગત છે, પછી માનસિક જગત છે. અને કેન્દ્રમાં અતિ-માનસિક સત્ય છે.

બીજી અનેક પ્રકારની સમાનતાઓ. તમે શોધી કાઢી શકો છો. હવે કોઈ પ્રશ્ન પૂછવો છે?

માતાજી, કાર્યોના વિભાગ વિષે શ્રી અરવિન્દ અહીં લખે છે : “ પરમાત્માના સર્વ-આલિંગક સાક્ષાત્કાર પ્રત્યે વળેલો યોગી વैશ્વિક આત્માનાં કાર્યોનો અથવા સર્વપ્લનોનો — જે તે સર્વપ્લનો હોય તો — તિરસ્કાર નહિ કરે, અથવા માનવ-પ્રાણીમાં પોતાને જે ભવ્ય પરિશ્રમ અને બહુમુખી વિજય વैશ્વિક આત્માએ સૌંચ્યાં છે તેમાંથી પીછેહઠ નહિ કરે. પણ આ ઉદારતાની પ્રથમ થરત એ છે કે જગતમાંનાં આપણાં કાર્યો પણ માત્ર ઉચ્ચતમ ભગવાનને સમર્પિત થયેલા યજ્ઞ-રૂપ હોવાં જોઈએ, દિવ્ય શક્તિને—બીજી કોઈ શક્તિને સમર્પિત થયેલાં ન હોવાં જોઈએ, અને તે પણ સાચી ભાવના અને સાચા જ્ઞાનપૂર્વક, મુક્ત આત્મા વડે—ભૌતિક પ્રકૃતિના વશવતી ગુલામ વડે સમર્પિત થયાં હોવાં ન જોઈએ. જે કાર્યોનું વિભાગીકરણ કરવાનું હોય, તો તે પવિત્ર જ્વાળાના રૂદ્ધયના નિકટતમ લોકો વચ્ચે અને તેનાથી અસ્પૃષ્ટ લોકો વચ્ચે થયું જોઈએ; અથવા બળપૂર્વક તેજેમય રીતે પ્રજ્વલિત થતાં ઈન્ધન વચ્ચે અને ઓવાં કાઢો વચ્ચે કે જેમનો વેદિ પર ખૂબ ઢગલો કરવામાં આવે તો, તેમની ભીનાશ—વજન—અને વિખરાઈ ગયેલી પુષ્કળતાને કારણે અચિનની ઉત્કટતામાં અવરોધ ઊભો કરે. ”

(ધ સિન્થેસિસ ઓાફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૩૨)

માનસ-થાલ્યી દૃષ્ટિથી જોતાં, આ વિભાગીકરણ આપણા જીવનમાં શેની સમાન છે ?

હું ધારું છું કે દરેક જગુ માટે તે ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે. એટલે દરેક જગુને એવી કિયાએ શોધી કાઢવી જોઈએ કે જે તેની અભીષ્ટામાં, ચેતનામાં, વસ્તુઓના ગણનતર જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરે, અને તેથી વિરુદ્ધની જે કિયાએ તેને યાંત્રિક બનાવે, ભૌતિક વસ્તુઓના જ પૂરા સંબંધમાં પાછો લાવીને મૂકે.

એક સામાન્ય નિયમ ઘડી કાઢવો તે કઠિન છે.

તેનો શું એવો અર્થ થાય છે કે દરેક વસ્તુ બરાબર યજ્ઞ-રૂપે, બલિ-રૂપે કરાવી જોઈએ ?

સાચું કહીએ તો, તેનો આધાર વસ્તુની પોતાની પર નથી, પણ વધારે પ્રમાણમાં તે વસ્તુ કેવી રીતે કરાય છે તેના પર છે.

આડુ દેવાનું અથવા ઓરડીને સ્વરચ્છ બનાવવાનું—એવું ભૌતિક કાર્ય તમે હાથમાં લેતા હો. મને લાગે છે કે જે તે કાર્ય અમુક પરિપૂર્ણતાની—પ્રગતિની ભાવના-પૂર્વક કરવામાં આવે, તો લાભ થાય; અને જે અધ્યયન કરવાનું, સાહિત્યક અથવા કલામય

ઉચ્ચ કાર્ય માત્ર કીર્તિ મેળવવા માટે, મિથ્યાભિમાનને સંતોષવા માટે, અથવા કોઈક ભૌતિક લાભ માટે કરવામાં આવે, તો તે તમને પ્રગતિમાં મદદ નહિ કરે. એટલે આ એક પ્રકારનું વગ્નીકરણ છે, જે વધારે પ્રમાણમાં આંતર વલણ પર આધાર રાખે છે, બાબુ હકીકત પર નહિ. પણ આ વગ્નીકરણ દરેક વસ્તુને લાગુ પડી શકાય તેમ છે.

અલબત્તા, અમુક કાર્ય કેવળ ધન-પ્રાપ્તિ માટે, અંગત કારણોસર કરાતું હોય છે, દા. ત. આજીવિકા મેળવવા માટે. તે વલણને જ શ્રી અરવિન્દ ભીના કાણ સાથે સરખાવે છે, જે અનિન્ને હોલવી નાખે છે. તે કાર્યમાં કાઈક અંધકારમય, વજન-પૂર્વક જડ રહેલું હોય છે.

આ એવી એક વસ્તુ પ્રત્યે આપણને લઈ જાય છે કે જેની વાત મેં તમને અનેક વાર કરી છે, પણ જે સમસ્યાનો ઉકેલ સંઝેગો હજુ સુધી આપી શકયા નથી. મેં તમને તેની વાત અનેક વાર કરી છે. પણ આજે સાંજે હું ફરી એક વાર તે વિષે તમને કહીશ, કારણ કે શ્રી અરવિન્દ આ પંક્તિમાં તેનો જ ઉલ્લેખ કરે છે.

મારા અત્યારના પાઠ્યિવ અસ્થિત્વના પ્રારંભમાં, મારા સંપર્કમાં આવેલા ઘણા લોકોએ મને કહ્યું હતું કે “અમારામાં મહાન આંતર અભીષ્ટા છે, કોઈક ગણતર, વધારે સાચી વસ્તુ પ્રત્યે આવેગ છે; પણ કમાવાના—આજીવિકા પ્રામ કરવાના પાશવી બંધનમાં અમે ખૂબ જકડાઈ ગયેલા છીએ. તેનું વજન અમને બહુ ભારે લાગે છે. તે અમારાં સમય-શક્તિને ખલાસ કરી દેતાં હોય છે. પરિણામે, અમે કોઈ બીજી, બાબુ અથવા આંતર પ્રવૃત્તિમાં પડી શકતા હોતા નથી.” ઘણા બિચારા ગરીબડા લોકોને મેં એમ કહેતા સાંઝળ્યા છે—ધનની દણિએ ગરીબ નહિ, પણ સંકુચિત, જડ બનાવી મૂકે તેવી, ભૌતિક જરૂરિયાતમાં તેઓ કેદી બની ગયા હોય છે તે દણિથી.

તે વખતે હું બહુ જીવાન હતી, અને હું હમેશાં મારી જતને કહેતી હતી કે જે બની શકશો, તો હું એક એવું નાનકહું જગત સર્જવા કોશિશ કરીશ કે જ્યાં લોકોને અન્ન-નિવાસ-વસ્તુ વગેરે જીવનની જરૂરિયાતોની ચિત્તા ન કરવી પડે, જેથી ભૌતિક જીવનની સલામતીને કારણે તેઓ સ્વયંભૂ રીતે જ દિવ્ય જીવન તરફ અને આંતર સાક્ષાત્કાર તરફ વળી શકે.

મારા જીવનના મધ્ય-ભાગમાં મને તે માટેનાં સાધનો પ્રામ થયાં, અને હું જીવનની તે પ્રકારની પરિસ્થિતિનું સર્જન કરી શકી. પછી હું આ નિગમન પર આવી દું કે પોતાની જતને આંતર સાક્ષાત્કાર પ્રત્યે સમર્પિત કરી દેવામાં લોકોને આ જરૂરિયાત બાધા નથી ડાલતી, પણ તે એક પ્રકારની જડતા, તમસ્ય, અભીષ્ટાનો અભાવ, દયાપાત્ર શિથિલતા, બેદરકારીનું વલણ બાધા ડાલતાં હોય છે. ઊલટું

સમગ્રની શક્તિ હોય છે. આ વાત સમજવવી તે જરાક કઠિન છે, પણ દાખલો આપવાથી તમને તે સમજશે. જ્યારે લોકો જદુનો પ્રયોગ કરવા માગતા હોય છે, ત્યારે જે તેમની પાસે એક નખનો કટકો અથવા એક વાળ હોય, તો તે પૂરતો છે, કારણ કે તે કટકમાં અથવા વાળમાં તે માણસનું સમગ્ર અસ્તિત્વ રહેલું હોય છે. પુસ્તકમાં તે પુસ્તકના લેખકનું જ્ઞાન, વ્યક્તિઝ્ઞપે નહિ પણ શક્યતારૂપે, સમાયેલું હોય છે. આ રીતે શ્રી અરવિન્દમાં જ્ઞાનની અને શક્તિની સમગ્રતા હતી, અને તેમનું દરેક પુસ્તક તે જ્ઞાનનું અને શક્તિનું પ્રતિનિધિ હોય છે, પ્રતીક હોય છે. એટલે જે તમે પુસ્તક પર એકાગ્રતા કરો, તો તમે પુસ્તક દ્વારા તેના ઉદ્ગમ-સ્થાનને પહોંચી જતા હો છો, અને માત્ર પુસ્તક વાંચવાથી તે પુસ્તકમાં હોય છે તેના કરતાં અનેક-ગાણું વધારે તમે પ્રામ કરી શકો છો.

પુસ્તકને વાંચવાની અને સમજવાની એક રીત હોય છે, જે તમે માગતા હો તે જવાબ આપે છે. તે અકસ્માત્, મનોવિનોદ, કે ગમ્મત નથી. તમે તે રીતે વાંચો, અને તમને કશું જ પ્રાપ્ત નહિ થાય, તમારો જવાબ તમને નહિ મળે, તમને તેમાં રસ નહિ પડે. પણ જે તમે ગંભીરતાપૂર્વક તેના પર એકાગ્ર થવાનો પ્રયાસ કરો, જે તમારી અભીષ્ટા ગંભીરતાપૂર્વક તેના પર એકાગ્ર બને, તો તે શક્તિયુક્ત બોટરી છે. જે તમારી અભીષ્ટા તે શક્તિ સાથે સંપર્કમાં આવવા અને જોઈતો જવાબ પ્રામ કરવા પ્રયત્ન કરે, તો સ્વાભાવિક રીતે જ તે પુસ્તકમાં જે શક્તિ હોય છે તેનું અને તમે જે શક્તિ તમારી અભીષ્ટામાંથી મોકલો છો તેનું તે બે શક્તિઓનું મિલન થાય છે, અને તે તમારા હાથને અથવા કાગળ કાપવાના ચંપુને તમે જે જવાબ માગતા હો તે જે પૃષ્ઠ પર હોય તે પૃષ્ઠ પર હોરી જય છે. જે માણસ તે દિલની સર્ચાઈ વગર અને ખાતરી વગર કરે, તો કંઈ જ બનતું હોતું નથી. જે તે કિયા દિલની સર્ચાઈપૂર્વક કરવામાં આવે, તો તેને જોઈતો જવાબ તે પૃષ્ઠ પર મળી જય છે.

કેટલાંક પુસ્તકોમાં બીજાં પુસ્તકો કરતાં વધારે શક્તિ સંગૃહીત થયેલી હોય છે. બીજાં પુસ્તકોમાં ઓછું સ્પષ્ટ પરિણામ આવે છે.

પણ જે પુસ્તકોમાં સૂત્રો અને ટૂંકાં વાક્યો હોય છે, બહુ લાંબી તત્ત્વચિંતનીય સમજૂતીઓ નહિ, પણ સંક્ષિપ્ત, નિશ્ચિત રૂપવાળી વસ્તુઓ, તેમના પર આ એકાગ્રતાની કિયાને કરવાથી વધારેમાં વધારે સક્ષળતા પ્રામ થાય છે.

સ્વાભાવિક રીતે જ, જવાબનું મૂલ્ય પુસ્તકમાં રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિના મૂલ્ય પર આધાર રાખે છે. જે તમે નવલકથાનું પુસ્તક લેશો, તો તમને મૂર્ખતા સિવાય તેમાંથી બીજું કશું જ પ્રામ નહિ થાય. પણ જે તમે જ્ઞાનનું અને શક્તિનું સૂત્રાત્મક શૈલીમાં લખાયેલું પુસ્તક લેશો, તો તમને તમારો જોઈતો જવાબ મળી રહેશે.

હવે તમારે શું જાગ્રવાની ઈરછા છે? મેં તમને તે યંત્રની પદ્ધતિ સમજાવી છે. હું તે કરી બતાવું એમ તમે ઈરછા છો? અથવા તે કેવી રીતે કરવામાં આવે છે એટલું જે તમે જાગ્રવા માગતા હતા?

ના, માતાજી. વર્ગમાં આજે કોઈ પુષ્ટનો પૂછાયા ન હતા. એટલે મેં ધણાં પુસ્તકો ઉધાડ્યાં કે જેથી આ રીતે મને કાંઈક જરૂર પણ મને તેમાં કાંઈ મળ્યું નહિ.

તેનું કારણ એ હતું કે કદાચ તે વખતે તમારા મનમાં કોઈ જિજ્ઞાસા ન હતી!

આ પુસ્તકમાં (ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગમાં) ધણી સમજૂતીઓ છે; એટલે જે તમે ગમે તે એક સમજૂતીમાં ગબડી પડો, તો... તમારે “થોટ્સ ઓન્ડ બીમ્પ્સીસ” અથવા “પ્રેર્સ ઓન્ડ મેડિટેશન્સ” અથવા “વડ્જ ઓફ ધ મધર,” અથવા “ક્રેશન્સ ઓન્ડ ઓન્સર્સ” જેવું પુસ્તક પસંદ કરવું જોઈએ.

માતાજી, અમે ‘શ્રી અરવિન્દના પત્રો : બીજી શ્રેણી’નો પ્રયોગ કર્યો હતો. પત્રો ? મને પુસ્તક આપો. આ પુસ્તક સાહિત્ય વિષેનું છે ને?

હા, માતાજી.

બધાં પુસ્તકોમાં તે સૌથી વધારે નકામું છે ! (હસાહસ)

ના. એ બીજી શ્રેણી છે.

તો પ્રથમ હું આ સમૂહ માટે પૃષ્ઠ ઉધાડીશ. તે અહીં હાજર રહેલા બધાની સામુહિક સ્થિતિને અભિવ્યક્ત કરશે, તે બાબત જવાબ આપશે. શું બને છે તે આપણે જોઈશું. (માતાજી એકાગ્રતા કરે છે અને પુસ્તકમાં એક નાનકડું કાર્ડ ખોસે છે.)

મારા બાળક, આ અંગ્રેજીમાં છે. મારે તેનો યથાશક્ય અનુવાદ કરવો પડશે.

મેં ખોસેલું કાર્ડ એ પૃષ્ઠ પર છે, જે અહીં હાજર રહેલા સર્વાની સર્વ — સામાન્ય સમસ્યાનું — કાર્યમાં સાચા વલણનું નિરૂપણ કરે છે. (હસાહસ) શ્રી અરવિંદ આમ કહે છે : “જ્યારે કાર્યની માતાજીના વિચાર સાથે સંયુક્ત કરવામાં આવે છે, તેમને કરાયેલા સમર્પણરૂપે કરવામાં આવે છે, તમારી દ્વારા તે કાર્ય કરવાનું આવાહન હોય છે, ત્યારે કાર્ય પ્રત્યે સાચું વલણ હોય છે.” મને આ વાક્ય જરૂરું. મને લાગે છે કે શરૂઆત કરવા માટે તે વાક્ય સરસ છે !

હવે હું બીજી વાર બીજા કોઈ માટે પુસ્તકના પૃષ્ઠમાં કાર્ડ ખોસું એમ કોઈ ઈરછે છે ?

તમો ! તમારે શું જોઈએ છે ? તમે કયી સ્થિતિમાં છો તે તમે જાણવા માગો છો કે બીજું કાંઈક ?

મારે જે સ્થિતિમાં હોવું જોઈએ તે સ્થિતિ વિષે હું જાણવા માગું છું.
(માતાજી એક ક્ષાળ માટે એકાગ્રતા કરે છે, પુસ્તક ઉધારે છે, અને મૌનપૂર્વક વાંચે છે.) તમને આ સમસ્યામાં રસ છે : અવતારનો હેતુ.

“મેં કહ્યું છે કે માનવજાતિ માટે ઉચ્ચતર ચેતનાનો માર્ગ ખોલવા માટે અવતાર પ્રગટ થતો હોય છે.”

આ પૃષ્ઠ પર મારું કાગળ કાપવાનું ચખ્યુ મેં ખોસ્યું હતું. શ્રી અરવિન્દ આગળ લખે છે :

“જે કોઈ તે માર્ગને ન અનુસરી થકે, તો કાં તો આપણો, ઈશુ ખસ્તનો,
કૃષ્ણનો, બુદ્ધનો ઘ્યાલ ખોટો હતો, અથવા તો અવતારનું જીવન અને
કાર્ય તદ્દન નિષ્ફલ હતું.”

(લેટર્સ ઓન યોગ, પૃષ્ઠ ૪૦૮)

તમે આ સમસ્યા વિષે વિચાર કરતા હતા કે નહિ તેની મને ખબર નથી, પણ તે
ગમે તેમ હોય, જવાબમાં આ વસ્તુ આવી છે. આ પંક્તિ તે કોઈકે પૂછેલા પ્રશ્નના
જવાબરૂપે છે કે અવતાર આવે છે અને દ્વાર ખોલે છે; પણ જે કોઈ પણ માણસ
તેમનું અનુસરણ ન કરે, તો શું થાય ? શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે કાં તો ઘ્યાલ
ખોટો છે અથવા તેમનું જીવન નિષ્ફલ છે. અર્થાતુ, જે દિવ્ય શક્તિ પૃથ્વી પર
નીચે આવે, ઉચ્ચતર ચેતનાનો માર્ગ ખોલી આપે, અને પૃથ્વી પર તે માર્ગને કોઈ
અનુસરે નહિ, તો તદ્દન સ્પષ્ટ વાત છે કે તે શક્તિ પૃથ્વી પર નીચે આવી તે
નકામું હતું. પણ હકીકત જોતાં મને એમ લાગે છે કે કદ્દી તેમ બન્યું નથી.

પંક્તિનો છેલ્લો ભાગ મને જોવા દો. તે ભાગ એમ કહેનાર માણસને
જવાબરૂપે છે કે

“તે માર્ગને અનુસરવાની શક્યતા નથી; અવતારે જે કણો સહન કર્યા છે,
જે સંઘર્ષો કર્યા છે, તે નિરર્થક છે, ગપાટા છે.”

‘ગપાટા’ માટેનો ‘હમબગ’ શબ્દ સુપ્રસિદ્ધ છે ! તે માણસે એમ કહ્યું હતું કે

“ભગવાનના અવતારે સંઘર્ષ અથવા પ્રયાસ કર્યા હતા તેમાં કોઈ શક્યતા
ના હતી.”

અર્થાતુ અહીં કહેવાયેલા બધા અવતારોના જીવનનો અહીં ઈન્કાર કરવામાં આવ્યો
છે. શ્રી અરવિન્દ ઉમેરે છે કે

“ એ પ્રકારનો ખ્યાલ અવતાર લેવાની કિયાનો સમગ્ર વિચારને નિર્ણય કરવે છે; પછી અવતાર લેવાનું કોઈ કારણ નથી, જરૂર નથી, કશો અર્થ નથી. ”

શ્રી અરવિન્દ ઉમેરે છે (માતાજી હસે છે.) :

“ ભગવાન સર્વ-શક્તિમાન છે, એટલે પૃથ્વી પર અવતાર લેવાની માથા-કૂટ કર્યા સિવાય તે માનવોના જીવનને ઉધર્વ બનાવી શકે છે. ”

તે આમ તે કાર્ય કરી શકે છે (અભિનય), તે સર્વ-સમર્થ છે, તે માત્ર લોકોને ખેંચે અને લોકો ઉધર્વમાં જય. તેમણે શા માટે પૃથ્વી પર આવીને આ બધી તકલીફ ઉભી કરવી જોઈએ ?

આખરી ભાગમાં, નિગમનરૂપે, શ્રી અરવિન્દ કહે છે :

“ જે ભાનવ-જાતિનો ભાર પોતાને માથે લેવા માટે અને માર્ગ ઉધારવા માટે ભગવાને પૃથ્વી પર આવવું એ વિશ્વ-વ્યવસ્થાનો એક ભાગ હોય, તો જ અવતારનો કંઈક અર્થ રહે. ”

(લેટસ ઓન યોગ, પૃષ્ઠ ૪૦૮-૪૦૯)

ત્યાં શ્રી અરવિન્દ તમારા મનમાં જે સમસ્યા હતી, તેનો ઉકેલ આપે છે, નહિ વારુ? તમે તમારી જતને કદ્દી આ સવાલ પૂછ્યો નથી કે “ ભગવાન ક્યા હેતુથી માનવ-શરીરમાં દિવ્ય અવતાર ધારણ કરે છે? તેમને માટે અવતાર લેવો એ જરૂરી છે કે નહિ? અવતાર કેવી રીતે અને શા માટે પ્રગટ થયો? ” આ પ્રશ્નને કદ્દી તમારામાં રસ પેદા નથી કર્યો, નહિ વારુ?

આ રીતે તો નહિ જ.

આ રીતે તો નહિ જ. તો તમે જેનાથી અજ્ઞાત હતા તેવી કોઈ તમારામાંની વસ્તુના જવાબરૂપે આ હતું. તે શેના જવાબરૂપ હતું તે હું જાણું છું, પણ તમે તેનાથી સભાન ન હતા.

આહ! હવે કોઈને કંઈ જોઈએ છે, પૂછવું છે? કોઈને નહિ? તમે બધા બહુ શરમાળ છો!

મારે પૂછવું છે.

આહ, તમારે માટે અમારે શું શોધી કાઢવાનું છે? (માતાજી પગોનું પુસ્તક ઉધારે છે.) જે લોકો પાંડિત્ય-પૂર્ણ જ્ઞાન માળો છે, તેમને માટે આ જવાબો છે. ભારતીય પરિભાષામાં તમે ‘ પરાત્પર માતાજી શું છે ’ એ જાણવા માળો છો? લોકો હમેશાં

૧૫૬ :

વિદૂતા-પૂર્ણ પ્રશ્નો પૂછતા હોય છે. તે પ્રશ્નોમાં કશું જીવન નથી હોતું, તે માત્ર મહિતકમાં પ્રવેશતા હોય છે.

થોભો, હું આનો પ્રયોગ કરું છું. (માતાજી ‘ધ સિન્થેસિસ ઓઝ યોગ’ પુસ્તક ઉપાડે છે.) આપણે જેઈએ કે આપણને આમાંથી કાંઈક જરૂર છે કે નહિ. (માતાજી એકાગ્રતા કરે છે. અને પુસ્તક ઉધાડે છે.) આહ ! આ રહ્યો સુંદર જવાબ :

“ આ એક આપણુને ચૂપ કરી હે તેવી શોધ છે : બુદ્ધિ, સંકલ્પ, ઈન્દ્રિય-મન, જ્ઞાનતંતુમય અથવા કામનાનું અસ્તિત્વ, હદ્ય, શરીર-આપણા આ દરેક ભાગને પોતાની પરિપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ હોય છે, બીજા ભાગોથી સ્વતંત્ર સ્વાભાવિક રૂચના હોય છે...”

આ વસ્તુ તમારે માટે જ છે ! (હસાહસ)

શ્રી અરવિન્દ આગળ સમજવે છે :

“ તે પોતાની જત સાથે, બીજા ભાગો સાથે, આપણા ઉપરછલા અજ્ઞાન પર જે કેન્દ્રસ્થ અને કેન્દ્રીકરણ કરનાર આત્મા આવરણ ડાલે છે તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર અહંતા સાથે સંમત થતો નથી.”

શા માટે ! આ બહુ સુંદર વસ્તુ છે. (માતાજી ફરી વાંચે છે) : “ આપણા ઉપરછલા અજ્ઞાન પર જે કેન્દ્રસ્થ અને કેન્દ્રીકરણ કરનાર આત્મા આવરણ ડાલે છે તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર અહંતા.” અને પછી :

“ આપણુને ભાલમ પડે છે કે આપણામાં એક નહિ પણ અનેક વ્યક્તિત્વો હોય છે. તે દરેક વ્યક્તિત્વને પોતાની ભિન્ન-ભિન્ન માંગો હોય છે, તે દરેકનો સ્વભાવ ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે. આપણો સ્વભાવ એ એક અપૂર્ણ રૂચનાવાળી અંધાધૂંધી છે, જેમાં આપણે દિવ્ય વ્યવસ્થાના તત્ત્વને દાખલ કરવાનું છે.”

(ધ સિન્થેસિસ ઓઝ યોગ, પૃષ્ઠ. ૬૮)

આ બહુ સુંદર છે.

સંધ્યા (ધ)મેં એક પ્રશ્ન તૌયાર કર્યો હતો. (‘સિન્થેસિસ’ પુસ્તક લઈને (બીજે શિફ્ટ) : “ કેન્દ્રસ્થ ચેતના જ્ઞાનની વધારે ભાત્ત માનસિક કિયાઓને તે વાંચે છે ત્રાતાના હાથમાં લેશો, અને તેમને પોતાનું જ પાર્સલ બનાવી દેશે વધુ ને વધુ પો કરેલો પ્રદેશ બનાવી દેશે. તે તેમનામાં પોતાની વધારે સત્યમય અથવા ભાલસા બો, અને વધુ ને વધુ આધ્યાત્મિક અને પ્રકાશિત બનેલા ગતિ દાખલ કરછે લાં ક્ષેત્રોમાં, પોતાના નવીન વિજ્યોમાં, પોતાનું કરણ મનને આ ઉપરછલ

બનાવશે. વ્યક્તિગત પસંદગી ઘટતી જશે. વ્યક્તિગત અભિપ્રાયો, પસંદગીઓ, બુદ્ધિકરણ, માનસિક તાણા—વાણા ગુંથવાની કિયા, શાનતંતુઓનો ગુલાબી-ભર્યો પરિક્રમ ઘટતાં જશે. અંદર રહેલો એક પ્રકાશ જોવાની બધી વસ્તુ-ઓને જોશે, જાગુવાની બધી વસ્તુઓને જાણશે, વિકાસ કરશે, સર્જન કરશે, સંગઠન કરશે... પણ રૂપાંતરનો આ સમગ્ર વિષય નહિ હોય, કારણ કે જો એમ હોય, તો હજુ પણ જ્ઞાન એ મનનું કાર્ય હોય — પછી ભલે તે મન મુક્ત, વૈશ્વિક અને આધ્યાત્મિક બનેલું હોય.

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૩૭-૩૮)

એટલે તમે શું જાગુવા માગો છો ?

તેનો અર્થ એ થયો કે આધ્યાત્મિકરણ કરાયેલા મનનું કશું જ મૂલ્ય નથી ?

શ્રી અરવિન્દ કહે છે :

“ જો તેમ હોય, તો હજુ પણ જ્ઞાન એ મનનું કાર્ય હોય — પછી ભલે તે મન મુક્ત, વૈશ્વિક અને આધ્યાત્મિક બનેલું હોય. પણ સર્વ પ્રકારનું મન મર્યાદિત હોય છે, સંબંધિત હોય છે, પોતાની સક્રિયતામાં જ અપૂર્ણ હોય છે.”

મને એ નથી સમજતું.

હા, તમે સમજી શક્યા નથી એ મને સ્પષ્ટ દેખાય છે !

શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે વસ્તુસ્થિતિ તેવી નથી હોતી, તેમ બનવું અસંભવિત છે.

આગળ ઉપર શ્રી અરવિન્દ કહે છે :

“ આધ્યાત્મિકરણ કરાયેલું મન પોતાનાથી પર ચાલ્યું જશે, અને પોતાની જતનું જ્ઞાનની અતિ-માનસિક શક્તિમાં રૂપાંતર કરશે.”

(એજન, પૃષ્ઠ ૧૩૮)

જો આધ્યાત્મિકરણ કરાયેલું મન, સામાન્ય મનની પેઢે, કાર્ય કરવાનું ચાલુ રાખે, તો કશો ફેર પડે નહિ. પણ હકીકતમાં તદ્દન ઊલટું જ બનતું હોય છે.

પણ જ્યારે તેનું આધ્યાત્મિકરણ થયું હોય, ત્યારે તે મન પહેલાંની પેઢે કાર્ય કેવી રીતે કરી શકે ?

તમારે માત્ર એક વાક્ય ન વાંચવું જોઈએ, આગળનો અને પછીથી આવતો ભાગ પણ વાંચવો જોઈએ; તે રીતે જ કોઈ પણ વસ્તુ પૂરી સમજતી હોય છે.

પણ માતાજી, અંદીં તમારી સાથેના સાધકોને આ બધી અનુભૂતિઓમાંથી

પસાર થવાની જરૂર પડતી હોતી નથી, નહિ વારુ ?

પસાર થવાની જરૂર... પણ શ્રી અરવિન્દે બધો સમય કદ્યું છે કે દરેક જણ પોતાની રીતે પોતાના માર્ગને અનુસરતો હોય છે; બે માર્ગો એક-સરખા હોતા નથી; દરેક જણને પોતાનો ખાસ માર્ગ હોય છે એટલે કોણે માટેની જરૂર ? તમારે માટે ? હું જાળતી નથી. શેમાંથી પસાર થવાનું છે; ? પોતાના વિચારોને વ્યવસ્થિત કરવાના ? એ તો કદાચ દરેક જણ માટે જરૂરી છે.

તમારે શું જાળવું છે તે હું જાળતી નથી !

શ્રી અરવિન્દ કહે છે કે અતિમનસ્કો પહોંચવામાં અવસ્થાઓ હોય છે :
પ્રથમ મન, પછી વિશુદ્ધ થયેલું મન, પ્રકાશિત મન વગેરે. દરેક જણે આ બધી અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવાની જરૂર છે ?

(થોડાક સમયના મૌન પછી) સંભવ છે કે આ પ્રકારનો કુમ હમેશાં થતો જ હોય છે. પણ અવસ્થાઓની મુદ્દત અને તેમનું મહત્વ વ્યક્તિ-દીઠ બહુ લિન્ન-લિન્ન હોય છે, કેટલાક લોકો ખૂબ ઝડપથી પ્રગતિ કરતા હોય છે, જે પ્રગતિ દાયિત્વ-ગોચર ન બની શકે; જ્યારે બીજા લોકો ખૂબ લાંબો સમય લેતા હોય છે. દરેક સાધકને માર્ગમાં આવતા અવરોધ અનુસાર, એક યા તો બીજી અવસ્થાનું મહત્વ ખૂબ વાતું-ઓછું બની જતું હોય છે.

કેટલાક લોકોની પ્રગતિ ખૂબ ઝડપી, જાણે તાત્કાલિક બનતી હોય તેમ, હોય છે. બીજા લોકોને તે પ્રગતિ સાધતાં વધો વીતી જતાં હોય છે.

જે સાક્ષાત્કાર સ્થાયી બને તેવી ઈરદ્ધા હોય, તો એક ઘટના અનિવાર્ય છે. અનુભૂતિઓ આવે છે, ચેતનાને સ્પર્શે છે, કેટલીક વાર મહાન પ્રકાશને લઈ આવે છે, પછી તે અસ્પષ્ટ બની જાય છે, પ્રશ્નાદ્ય-ભૂમાં પાછી જતી રહે છે, અને બાબુ રીતે, તમારી સામાન્ય ચેતનામાં તમને કોઈક મહાન ફેરફાર કે તફાવત નજરે પડતો નથી. આ ઘટના અનેક વાર બનતી હોય છે, ઘણાં વધો સુધી તે પુનરાવૃત્તિ કરતી હોય છે. ઓચિન્તનું તમને એક પ્રકારનું પ્રગટીકરણ, પ્રકાશની પેઠે, પ્રામ થાય છે, તમે સત્ય ચેતનામાં સ્થિતિ કરો છો, અને તમને સાચી વસ્તુ પકડમાં આવી હોય એમ લાગે છે. પછી ધીમે-ધીમે અથવા ઓચિતી તે અનુભૂતિ પીઠમાં ચાલી જાય છે. તમે શોધ કરો છો; પણ તમને તમારામાં કોઈ મહાન પરિવર્તન આવ્યું હોય એમ દેખાતું નથી. આ વસ્તુઓ પહેલ કરનાર સંદેશ-વાહકોની પેઠે, અપાતાં વચ્ચેનોની પેઠે, આવતી હોય છે. તે કહેતી હોય છે કે જે બનવાનું છે નેના પર નજર રાખો; શક્કા રાખો કે આમ બનશે.

આમ અનેક વાર બને. પ્રગતિ તો થતી હોય છે, પણ તે ખૂબ ધીમી હોય છે, ભાગ્યે જ નજરે પડતી હોય છે.

પણ પછી, માણસ પૂરતો તૈયાર થઈ ગયો હોય છે તે કારણે, કદાચ સમય આવી પહોંચ્યો હોવાને કારણે, ભવિતવ્યતા નિશ્ચિત થઈ ગયેલી હોવાને કારણે, જ્યારે એચિન્તી તેવી અનુભૂતિ થાય છે, ત્યારે તમારા અસ્તિત્વના જે ભાગમાં તે અનુભૂતિ થઈ હોય છે ત્યાં ચેતનાનું પરિપૂર્ણ વિપરીતીકરણ થઈ જય છે. તે એક બહુ સ્પષ્ટ, સધન ઘટના હોય છે. ચેતનાનું તદ્દન વિપરીતીકરણ — એ જ તેનું શ્રેષ્ઠ વર્ણન છે. પછી તમારા અસ્તિત્વના બીજી ભાગો સાથેનો તથા બાધ્ય જગત સાથેનો તમારી ચેતનાનો સંબંધ તદ્દન બદલાઈ જય છે — જ્ઞાને કે બધું તદ્દન ઊલટા-સુલટી ન થઈ ગયું હોય. પછી તે વિપરીતીકરણ ફરી વાર તે જ જગતાએ આવતું હોતું નથી, ચેતના પોતાની પૂર્વ-સ્થિતિમાં ફરી જતી હોતી નથી, શ્રી અરવિન્દ તેને અવસ્થિતિ કહે છે. એક વાર અસ્તિત્વના કોઈ પણ ભાગમાં આમ બને, પછી અસ્તિત્વનો તે ભાગ સુસ્થિર થઈ જય છે.

તેમ બને ત્યાં સુધી, તે ઘટના આવ-જી કરતી રહે છે, માણસને લાગતું હોય છે કે હું પ્રગતિ કરું છું અને વળી પાછો પાછો પડતો હોઉં તેમ લાગે છે. આનો અંત આવતો હોતો નથી. તે ઘણાં વર્ષો સુધી પણ ચાલુ રહે. પણ જ્યારે ચેતનાનું આ વિપરીતીકરણ આવી જય છે—મનમાં, મનના કોઈ એક ભાગમાં, પ્રાણિકમાં અથવા પ્રાણિકના કોઈએક ભાગમાં, શારીરિક ચેતનામાં અથવા ખુદ શરીર—ચેતનામાં —પછી બધું પતી જય છે, તે વસ્તુ પાછી જતી રહેતી નથી, તમે પહેલાંની ચેતનામાં પાછા જઈ શકતા હોતા નથી. તમે ચોક્કસ રીતે પ્રગતિના માર્ગમાં એક પગલું આગળ ભર્યું છે — તેની એ સાચી નિશાની છે. આમ બને ત્યાર પહેલાંની બધી સ્થિતિઓ તૈયારી-રૂપ હતી.

જે લોકોને ચેતનાના આ વિપરીતીકરણનો અનુભવ થયો છે, તેઓ મારી આ વાતને સમજી શકશે; નહિ તો, બીજીઓ નહિ સમજી શકે. માણસ, સામ્ય દ્વારા, એક પ્રકારના વિચારને પ્રામ કરી શકે; યોગનું વર્ણન કરવા પ્રયાસ કરેલા લોકો તેને પ્રિઝમને ઊલટાવવા જેવી કિયા કહે છે. જ્યારે પ્રિઝમને તમે અમુક ખૂશા પર ગોઠવો છો, ત્યારે તેનો પ્રકાશ ધવલ દેખાય છે; જ્યારે તમે તેને ઊંઘો કરો છો, ત્યારે પ્રકાશ ભાંગો-તૂટી જતો દેખાય છે; બરાબર એમ જ બનતું હોય છે, અર્થાતું તમે ધવલ પ્રકાશને ફરી પાછો લાવો છો. સામાન્ય ચેતનામાં વિઘટન થતું હોય છે, અને તમે ધવલ પ્રકાશને પાછો પ્રામ કરો છો. પણ આ તો પ્રતીક-માત્ર છે, વસ્તુ પોતે નહિ; તે તો એક સામ્ય-માત્ર છે. પણ તે ઘટના ખૂબ સધન હોય

છે. તમે અંદરની વસ્તુને બહાર મૂકો છો અને બહારની વસ્તુ અંદર મૂકો છો — લગભગ તેના જેવો તે અનુભવ હોય છે. અને તેવું પણ તદ્દન નથી હોતું! જે તમે દડાના અથવા બલૂનના અંદરના ભાગને બહાર મૂકી શકો અને બહારના ભાગને અંદર મૂકી શકો — તમે એમ ન કરી શકો; બોલો, કરી શકો ખરા? — તો તમને મારી વાત સમજય.

કોઈ પણ માણસ એમ ન કહી શકે કે તે ઊલટ-પાલટને હું અનુભવું છું, કારણ કે ત્યાં લાગણી હોતી નથી; તે તો એક યાંત્રિક હકીકત છે, તે અસાધારણ રીતે યાંત્રિક છે (માતાજી ટેબલ પરથી એક વસ્તુ લે છે અને તેને ઊંધી કરે છે.) આ સિદ્ધિ—ચેતનાના વિપરીતીકરણ વિષે ધારી રસપ્રદ વસ્તુઓ કહી શકાય તેમ છે; વિકાસના કાર્ય વિષે, તપસ્યા વિષે, તે કેવી રીતે બને છે તે વિષે ધારી રસપ્રદ વસ્તુઓ કહી શકાય તેમ છે, કારણ કે સાધના—તપસ્યા એક ચીજ છે અને સિદ્ધિ તેનાથી તદ્દન જુદી જ વસ્તુ છે. તમે વર્ષો સુધી—સદીઓ સુધી તપસ્યા કરો અને તમે સાક્ષાત્કારની વધુ ને વધુ નિકટ પહોંચો. પણ સિદ્ધિ આવે છે, ત્યારે જ સધળું પરિવર્તિત થઈ જાય છે, વિપરીત થઈ જાય છે. આ અવર્ણનીય છે, કારણ કે શબ્દોમાં મૂકાતાં વેંત તે છટકી જાય છે. પણ અભીષ્ટા, માનસિક તનાવ, ઉચ્ચતમ વસ્તુનો પણ તનાવ, સૌથી વધારે પ્રકાશમય મન વરચે અને સાક્ષાત્કાર વરચે મહાન તફાવન હોય છે. તે એક એવી વસ્તુ છે કે જે શાશ્વતીથી ઊર્ધ્વમાંથી નિશ્ચિત થયેલી હોય છે, અંગત પ્રયાસોથી અને સર્વ કમિક અવસ્થાઓથી તે તદ્દન સ્વતંત્ર હોય છે. તે સ્થિતિ કટકે-કટકે પ્રામ કરાતી હોતી નથી; નાનકડા, સતત, નિયમિત પ્રયાસથી પ્રામ કરાતી હોતી નથી; તે એચિન્તી આવતી હોય છે; તે કેવી રીતે અને શા માટે અવસ્થિત થાય છે તે માણસ જાણી શકતો હોતો નથી; પણ સધળું પરિવર્તિત બની જાય છે.

દરેક જણ માટે આમ જ બનવાનું — સમગ્ર વિશ્વ માટે. તે આગળ ને આગળ ગતિ કરતું હોય છે, તે ધીમે-ધીમે ગતિ કરતું હોય છે. પછી એક કાળ એચિન્તી એવી આવે છે જ્યારે તે સિદ્ધ થાય છે, બધું પતી જાય છે — ના, ના, તે તો માત્ર શરૂઆત હોય છે!

(મૌન)

મોટે ભાગો, ચૈત્યમય અસ્તિત્વ સાથેનો પ્રથમ સંપર્ક આ અનુભૂતિ લાવે છે, પણ તે આંશિક હોય છે. ચેતનાનો જે ભાગ અથવા અસ્તિત્વના જે ભાગની કિયા ચૈત્યક સાથે સંયુક્ત થાય છે, તેને જ તે અનુભૂતિ થતી હોય છે. તે અનુભૂતિની કાણો, ચેતનાના તે ભાગનો બીજા ભાગો સાથેનો તથા જગત સાથેનો સંબંધ તદ્દન

પહ્ટાઈ જય છે, તેનું વિપરીતીકરણ થઈ જય છે. પછી તે સંબંધ ન કર્યો કહી શકતો નથી. જે તમારામાં સંકલ્પ હોય, તમે દરકાર રાખતા હો, આ ભાગની સાથે તમારા જીવનની બધી સમસ્યાઓને, તમારા અસ્તિત્વની બધી કિયાઓને, તમારી ચેતનાનાં સર્વ તત્ત્વોને સંપર્કમાં મૂકી આપવાનું સામર્થ્ય ધરાવતા હો, તો તે એવી રીતે સંગઠિત બનતાં જય છે કે તમારું અસ્તિત્વ એક એકમ, અનેકમય એકતા બની જય, જે જાટિલ હોય છે, પણ એક નિશ્ચિત બિનદુની આસપાસ એવી રીતે કેન્દ્રીત થયેલું હોય છે કે કેન્દ્રસ્થ સંકલ્પમાં અથવા કેન્દ્રસ્થ ચેતનામાં અથવા કેન્દ્રસ્થ સત્યમાં રહેલી શક્તિ બધા ભાગોનું નિયમન કરી શકે, કારણ કે તે બધા ભાગો પછી વ્યવસ્થિત હોય છે, કેન્દ્રસ્થ હાજરીની આસપાસ સંગઠિત બનેલા હોય છે.

તે બહુ જહેમત માગી લે તેવું કામ છે, જેને તમે ગમે ત્યારે અને ગમે તેવા સંભેગોમાં કરી શકો છો, કારણ કે તમારામાં તમે તે સમસ્યાને હલ કરે તેવાં બધાં જ તત્ત્વોનું વહન કરો છો. તમારે તેમાં કશી બાધ્ય વસ્તુની, કોઈ બાધ્ય મદદની જરૂર નથી. પણ તે કામ ખૂબ ખાંત--એક પ્રકારનું જક્કીપણું માગી લે છે, કારણ કે ધાર્ણી વાર અસ્તિત્વમાં ખરાબ ચીરાડા, ખરાબ ટેવો પડતી હોય છે, જે અનેક કારણોને લઈને આવતાં હોય છે; તે આનુવંશિકતાને લઈને, ખરાબ ઉછેરમાંથી, ખરાબ કેળવણીમાંથી, ખરાબ વાતાવરણમાંથી આવતાં હોય છે. તમે તે ખરાબ ચીરાડોને મુલાયમ બનાવવા પ્રયત્ન કરતા હો છો, પણ ફરી પાછી તેમાં કરચલીએ પડતી હોય છે. પછી તમારે ફરી તે કામની શરૂઆત કરવી પડતી હોય છે—ધાર્ણી ધાર્ણી વાર આખરી પરિણામને તમે પ્રાપ્ત કરો ત્યાં સુધી તમારે ના-હિંમત બનવાનું પાલવે તેમ નથી. પણ તે કાર્ય કરતાં તમને કોઈ માણસ કે વસ્તુ રોકી શકે તેમ નથી, કોઈ સંયોગ તેમાં અવરોધ પેદા કરી શકે તેમ નથી. કારણ કે તમારામાં જ તે સમસ્યા અને તેનો ઉકેલ રહેલાં છે.

(મૌન)

સાચું કહું તો, માનવ-જાતિ જે રોગને લઈને દુઃખી બનતી હોય છે, તે રોગ છે કંટાળો. માણસો જે મૂર્ખાઈઓ કરતા હોય છે તેમાંની મોટા ભાગની મૂર્ખાઈઓ કંટાળામાંથી છટકવાના પ્રયત્નમાંથી જન્મતી હોય છે. હું તમને નિશ્ચિત-રૂપે કહું છું કે બાધ્ય સાધનો કશા ઉપયોગનાં નથી; તે કંટાળો તમારો પીછો પકડતો હોય છે, તમે તેમાંથી છટકવાના ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરો પણ તે તમારો પીછો કરવાનો જ. પણ તમારા અસ્તિત્વને, તેની સર્વ ગતિઓને, સર્વ તત્ત્વોને કેન્દ્રસ્થ હાજરીની અને ચેતનાની આસપાસ સંગઠિત કરવાનું કામ એ સૌથી વધારે અસરકારક અને પરિપૂર્ણ ઉપાય છે. તે ઉપાય જૂબ સંતોષકારક છે, બધા શક્ય કંટાળાની તે રામ-

બાળ દવા છે. તે જીવનને ખૂબ રસપૂર્ણ બનાવે છે, અસાધારણ વિવિધતા અપેં છે. પછી તમને કંટાળા માટે સમય જ મળતો નથી.

માણસે તેમાં માત્ર ખંત રાખવાની જ જરૂર છે.

તે રસમાં વૃદ્ધિ કરે છે. આ જ કાર્ય — પરમાત્મા-રૂપી કેન્દ્રની આસપાસ અસ્તિત્વનું કરતું સંગઠન—સંવાદિતા પૃથ્વી પર માત્ર ભૌતિક શરીરમાં જ થઈ શકે છે. ભૌતિક જીવનનો તે જ એક સાચો, તાત્ત્વક, મૌલિક હેતુ છે. કારણ કે તમે ભૌતિક શરીરમાં ન હો ત્યારે તમે તે કાર્ય કરી શકતા જ નથી.

વધારે નોંધપાત્ર હકીકત તો એ છે કે માત્ર માનવો જ તે કરી શકે છે, કારણ કે માત્ર માનવોના જ ચૈત્યમય અસ્તિત્વના કેન્દ્રમાં ભગવાનની હાજરી હોય છે. દા. ત., પ્રાણિક ભૂમિકાનાં, માનसિક ભૂમિકાનાં, જેમને દેવો કહેવામાં આવે છે તે સત્ત્વોમાં પણ આત્મ-વિકાસનું, સંગઠનનું, સર્વ તત્ત્વોથી સભાન બનવાનું આ કાર્ય કરવું શક્ય નથી. જ્યારે તે સત્ત્વો વાસ્તવિક રીતે પોતાની જતને સંગઠિત કરવા અને સંપૂર્ણપણે સચેતન બનવા માગતાં હોય છે, ત્યારે તેમને દેહ ધારણ કરવો પડતો હોય છે.

અને છતાં, હેતુ જાણ્યા સિવાય જ, માનવો ભૌતિક દેહમાં આવે છે. હેતુ જાણ્યા સિવાય જ તેઓ જીવી જતા હોય છે. હેતુ જાણ્યા સિવાય જ તેઓ દેહત્યાગ કરતા હોય છે. અનિશ્ચિત મુદ્દત સુધી તેમને વારંવાર તે જ કરવું પડે છે, સિવાય કે કોઈ આવીને તેમને કહે કે સાવધાન બનો, તમે જાણો છો કે આનો કોઈ હેતુ છે; આ કાર્ય કરવા માટે તમે અહીં આવ્યા છો; આ તકને ગુમાવી ન દેતા.

અને કેટલાં બધાં વષેનો બગાડ થતો હોય છે !

“આધ્યાત્મિકીકરણની પ્રક્રિયામાં, આધ્યાત્મિકીકરણ પામેલા મને માનવીય બુદ્ધિની તેજોમય ગરીબાઈમાંથી બહાર નીકળવાની શરૂઆત કરી દીધી હશે. ત્યાંથી તે ઉચ્ચયતર મનના, ક્રમિક રીતે, વિશુદ્ધ વિશાળ પ્રદેશોમાં આરોહણ કરશે. પછી ત્યાંથી તે મન ઊર્ધ્વાના પ્રકાશ વડે પ્રકાશિત, મહાત્મા, મુક્ત બુદ્ધિના તેજોમય પ્રદેશોમાં આરોહણ કરશે. આ બિનદુઓથી, તે વધારે મુક્ત રીતે અનુભવ કરવાની શરૂઆત કરશે. પોતામાં આંતર-દર્શનાના તેજોમય પ્રારંભોને, ઓછો સંમિશ્રિત પ્રત્યુત્તર આપીને, દાખલ કરશે. તે આંતર-દર્શના પ્રકાશમય નહિ હોય, પણ પોતામાં તેજોમય, સત્ય હશે; તે તદ્દન માનસિક નહિ હોય, અને તેથી બહુ ભૂલોને પાત્ર નહિ હોય. આ અંત નથી, કારણ કે તે મને ઊર્ધ્વમાં આરોહણ કરી પરિપૂર્ણ આંતર-દર્શનાના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો રહેશે, તાત્ત્વક અસ્તિત્વની સ્વભાનતામાંથી આવતા પ્રથમ સ્વીધા પ્રકાશને ઝીલવાનો રહેશે. અને પછી તેમાંથી પણ પર જઈ જેમાંથી આ પ્રકાશ આવે છે તે તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરવાનું રહેશે. કારણ કે મનની પીઠમાં અતિમનસ્ત (Overmind) રહેલું છે, જે શક્તિ વધારે મૌલિક અને સંકિય છે અને મનના આધ્યાર-રૂપ છે, મનને પોતામાંથી પ્રગટેલા ન્યૂન કિરણ-રૂપે જીવે છે, નીચે જવા માટેના માર્ગના વાહન તરીકે જે મનનો ઉપયોગ કરે છે, અશાનનાં સર્જનો માટે જે મનનો કરણ તરીકે ઉપયોગ કરે છે આરોહણનું છેલ્લું પગથિયું હશે અતિ-મનસ્તથી પણ પર જવાનું, પોતાના હજી પણ મહાત્મા ઉદ્ભવ-સ્થાનમાં પાછા જવાનું, દિવ્ય શાનના અતિ-માનસિક પ્રકાશમાં પોતાનું રૂપાંતર કરવાનું.”

(૪ સિન્થેસિસ આંક યોગ, પૃષ્ઠ ૧૩૮-૧૪)

તમે જોઈ શક્શો કે અહીં બે અવસ્થાઓ છે. માણસ મનથી પર, અમુક પ્રદેશમાં આરોહણ કરે, પછી તે પ્રદેશથી પણ પર, સર્વ વસ્તુઓના ઉદ્ભવસ્થાનરૂપ બીજ પ્રદેશમાં આરોહણ કરે. આ બે ક્રમિક અવસ્થાઓને સૂચવે છે.

મધુર માતાજી, હવે તો અતિ-મનસ્તનું અવતરણ થયું છે. તો પછી માણસ તાર્કિક મનમાંથી સ્વીધા અતિ-મનસ્તમાં થા માટે ન જઈ શકે?

કોણે કણ્ણું કે તે જઈ શકે?

અતિ-મનસુ સાથે સંપર્ક સાધવા માટે શું કરવાનું છે, તેના આવિજ્ઞાવ માટે કેવી રીતે ભૂમિકાની તૈયારી કરવાની છે, તેનું વર્ણન અહીં શ્રી અરવિંદ કરે છે. પણ હવે અતિ-મનસુ પૃથ્વીના વાયુ-મંડળમાં પ્રવેશ્યું છે; એટલે તેના આવિજ્ઞાવ માટે એક જ, ચોક્કસ પ્રક્રિયા શા માટે તેના પર ઠોકી બેસાડવી તે મને સમજતું નથી. જે અતિ-મનસુ સીધી રીતે કોઈ યોગ્ય, તૈયાર, અનુકૂળ કરણને પ્રકાશિત કરવાનું પસંદ કરે, તો તે તેમ શા માટે ન કરે એ સમજતું નથી.

આ વાતની પુનરુક્તિ કરું છું : કોણે કહ્યું કે અતિ-મનસુ સીધી રીતે યોગ્ય પાત્રમાં પ્રવેશ ન કરે? કોઈએ એમ નથી કહ્યું. શ્રી અરવિંદ તો અહીં તદ્દન બીજી જ વસ્તુનું વર્ણન કરી રહ્યા છે; ખરેખર તો એમ જ બન્યું હતું. આવિજ્ઞાવ થવા માટે તે જરૂરી તૈયારી હતી. અતિ-માનસિક કાર્ય પર શા માટે અમુક ખાસ પ્રક્રિયા ઠોકી બેસાડવી, શા માટે તેને પોતાનાં સાધનો પસંદ કરવાની સ્વતંત્રતા ન આપવી, તેને માટે હું કોઈ પાયેદાર કારણો જોતી નથી.

મને લાગે છે કે સર્વ શક્યતાઓની આગાહી કહી શકાય તેમ છે; સર્વ સાચા દિલની અભીષ્ટાને અને સંપૂર્ણસમર્પણને પ્રત્યુત્તર સાંપડશે જ; પ્રક્રિયાઓ — સાધનો — પરિવર્તનો — રૂપાંતરો સ્વભાવમાં અસંખ્ય હશે; તે અમુક ખાસ એક જ પ્રકારે બનશે અને બીજી રીતે નહિ, એવું બિલ્કુલ નથી.

હકીકતમાં, જે કોઈ વસ્તુ અતિ-માનસિક ચેતનાના અને પ્રકાશના એક કણને અથવા અમુક બાજુને સ્વીકારવા માટે તૈયાર હશે, તેને આપોઆપ તે પ્રામ થશે જ. આ ચેતનાની અને પ્રકાશની અસરો અસંખ્ય હશે, કારણ કે તે દરેક જાળની અભીષ્ટાની દિલની સચ્ચાઈ અનુસાર, તેની શક્તિ અનુસાર, શક્યતાઓને અનુરૂપ બની રહેશે.

સમર્પણ જેમ વધારે સંપૂર્ણ અને અભીષ્ટા જેમ વધારે ઉત્કટ, તેમ પરિણામ વધારે પરિપૂર્ણ અને ઉત્કટ. પણ અતિ-માનસિક કાર્યની અસર, તેના આવિજ્ઞામાં, અસંખ્ય, વિવિધ, અનંત પ્રકારે જત-જતની હશે; બધા માટે તે એક જ, નિશ્ચિત રેખાને અનુસરતી નહિ હોય. તે અશક્ય છે. કારણ કે તે અતિ-માનસિક ચેતનાના ખુદ સ્વભાવથી જ વિરુદ્ધ છે.

વાયુ-મંડળની ગુણવત્તામાં જ પરિવર્તન થયું છે.

પરિણામો અનંત રીતે વિવિધ હોતાનાં જ, પણ દૃષ્ટિ-ગોચર હોવાનાં, અર્થાતુ, સામાન્ય ગતિઓનાં પરિણામોને અતિ-માનસિક કાર્યનાં પરિણામોથી જુદાં તારવવાં તે શક્ય હશે, કારણ કે એ પરિણામો અમુક ખાસ પ્રકારનાં હશે, તેમનું એક ખાસ લક્ષણ હશે.

પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે ગમે તે માણસ ગમે તે ક્ષાળે, ગમે તે શીતે, એચિંતો અતિ-માનસિક પ્રતિમા બની જશે, એવી અપેક્ષા ન જ રાખી શકાય.

હું એમ કહેવા જતી હતી કે જે એમ માલમ પડે કે કોઈ એક માણસ પહેલાંના કરતાં ઓછો મૂર્ખ બન્યો છે, તો કાંઈક સિદ્ધ થયું એમ ગણી શકાય !

હું આ અસર કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પણ પ્રગટ થશે ?

તમે શા માટે તે અસર એક યા બીજા ક્ષેત્ર પર ન પડે, એમ માની લો છો ?

કારણ કે હજુ આપણે કેળવણીની જે પદ્ધતિને અનુસરીએ છીએ, તે કો અરવિંદ કહે છે તેમ, “માનવી બુધ્નનું એક તેજેમય દારિદ્ય” છે.

તમે તમારા વિદ્યાર્થીઓને જે કેળવણી આપો છો તેની વાત કરો છો, નહિ વારુ ? પણ તેમાં ફેરફાર કરવાનો સમય કયારનોયે પાકી ગયો છે !

પહેલાં બીજાઓ વડે કરાયેલી વસ્તુની નકલ કરવાની માણસોને શોચનીય ટેવ પડી ગઈ હોય છે. ધ્યાસ સમય પહેલાં મેં તમને આ વાત કહી હતી — તે દલીલ કે આ વસ્તુ કરવી જોઈએ, કારણ કે આ વસ્તુ સર્વત્ર કરવામાં આવે છે ! હું જવાબ આપું છું કે કદાચ તે જ કારણે તે ન કરાવી જોઈએ ! કારણ કે જો બીજા બધા તે કરતા હોય, તો પછી અહીં પણ તે કરાય, તેનો શો અર્થ, શો ઉપયોગ ?

પણ તમારી દરમિયાનગિરી સિવાય, અમે કશું પણ કેવી રીતે કરી શકીએ ?

પણ તે તમે મને શા માટે પૂછો છો ? પ્રથમ તો તમારે, અતિ-મનસ્સના સિદ્ધાંતો અનુસાર, તમારી કેળવણીની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ. કમથી કમ, તમારે તે માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તમારે કરવું કે નહિ તેવો પ્રશ્ન ન પૂછવો જોઈએ. જે તમે એક જ ચીલાચાલુ માર્ગ હોશાં ચાલશો, તો અચોક્કસ મુદ્દત સુધી તમે તેમાં જ ચાલ્યા કરવાના. તમારે એ ચીલાચાલુ માર્ગથી બહાર આવવું જોઈએ.

ખરેખર, હું આ વિષયની સતત ચર્ચા કરતી હોઉં છું. આજે અથવા ગઈ કાલે મેં કશું હતું કે જે તેને ગમતું હોય, તો દરેક માણસને અજ્ઞાનમાં રહેવાનો અધિકાર છે. હું આધ્યાત્મિક દિણબિન્દુથી અજ્ઞાનની વાત નથી કરતી, જે અજ્ઞાનમય જગતમાં આપણે રહીએ છીએ તેની. હું કેળવણીના સંસ્કારી વિચારની અનુસાર, અજ્ઞાનની વાત કરી રહી છું. જે કેટલાક લોકોને ભણવું ગમતું જ ન હોય, તો તેમને ન ભણવાના અધિકાર છે.

આપણી ફરજ માત્ર તેમને એટલું જ કહેવાની છે કે “અત્યારની તમારી ઉમરમાં તમારું મસ્તિષ્ક તૈયારી કરી લેવાની સ્થિતિમાં છે, તેની રચના થઈ રહી છે.” તમે જે નવી વસ્તુ શીખતા હો છો, તે તમારા મસ્તિષ્કમાં એક ચક્કાંકિત

કરો જય છે. તમે જેમ જેમ વધારે અધ્યયન કરો છો, તેમ તેમ તમે વધારે ચિંતન કરો છો. જેમ જેમ તમે વધારે ચિંતન કરો છો, તેમ તેમ તમે વધારે કાર્ય કરો છો. તમારા મસ્તિષ્કમાં વધારે ને વધારે ચક્કો અંકિત થતાં જય છે, તમારું મસ્તિષ્ક વધુ ને વધુ જટિલ અને પરિપૂર્ણ બનતું જય છે. જ્યારે તમે તરુણ હો છો, ત્યારે તે કિયા સૌથી વધારે સારી રીતે થઈ શકતી હોય છે. તેથી કિશોર-અવસ્થાને ભાગવા માટેની શ્રેષ્ઠ ઉમ્મર માનવામાં આવે છે, કારણ કે ત્યારે શીખવાનું કામ અનંત-ગાળું સહેલું હોય છે.” તેથી સ્પષ્ટ છે કે બાળક પોતાની જાતથી થોડો સભાન બને ત્યાં સુધીમાં તેને અમુક નિયમને વશવતી બનાવવો જોઈએ, કારણ કે તે સમયે તેનામાં પોતાને માટે પસંદગી કરવાની શક્તિ હોતી નથી.

તે ઉમ્મર બહુ પરિવર્તનશીલ હોય છે; તેનો આધાર દરેક વ્યક્તિ પર રહેલો હોય છે. પણ સાતથી ચૌદ વર્ષની ઉમ્મર દરમિયાનનાં સાત વર્ષોમાં બાળકને તર્ક-બુદ્ધિની શરૂઆત થાય છે. જો બાળકને યોગ્ય મદદ કરવામાં આવે, તો તે સાત વર્ષના ગાળામાં તે તર્ક-બુદ્ધિવાળો માણસ બની શકે છે.

સાત વર્ષની ઉમ્મર પહેલાં પણ સર્વત્ર કેટલીક પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓ જોવા મળે છે. પણ એક સામાન્ય નિયમ તરીકે, તે સમયમાં બાળક પોતાની જાતથી સભાન બનતો હોતો નથી, વસ્તુઓ શા માટે અને કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે તે જાણતો હોતો નથી. તે સમય છે કે જ્યારે તેની એકાગ્રતા કેળવવી જોઈએ, તે જે કરે છે તેના પર એકાગ્રતા કરતાં તેને શીખવાડવું જોઈએ, તેનામાં જોવા એક પર્યાત્મ પાયે સ્થાપવો જોઈએ કે જેથી તે કેવળ પણ ન રહે, પણ પ્રાથમિક બૌદ્ધિક વિકાસ દ્વારા માનવ-જાતિની એક વ્યક્તિ બને.

ત્યાર પછીનાં સાત વર્ષ દરમિયાન તેને પસંદગી કરતાં શીખવાડવું જોઈએ, પોતે શું બનવા માગે છે તેની પસંદગી કરતાં તેને શીખવાડવું જોઈએ. જો તે સમૃદ્ધ, જટિલ, સારી રીતે વિકસિત, કાર્ય કરવામાં શક્તિશાળી મસ્તિષ્ક પામ કરવાનું પસંદ કરે, તો તેને કામ કરતાં શીખવાડવું જોઈએ, કારણ કે કાર્ય દ્વારા, ચિંતન દ્વારા, અધ્યયન દ્વારા, પૃથક્કરણ દ્વારા, વગેરે દ્વારા મસ્તિષ્કની રચના થાય છે. ૧૪ વર્ષની ઉમરે તમે તૈયાર થઈ જતા હો છો, અથવા તમારે તૈયાર થઈ જવું જોઈએ, તમે શું બનવા માગો છો તે જાણી લેવું જોઈએ.

તેથી હું કહું છું કે જે તે ઉમરે કેટલાંક બાળકો ચોક્કસતા-પૂર્વક કહે કે બૌદ્ધિક વૃદ્ધિમાં મને જરા પણ રસ નથી, મારે ભાગવું નથી, હું સામાન્ય અજ્ઞાની રહેવા માગું છું, તો મને લાગે છે કે તેમના પર અધ્યયન ઠોકી બેસાડવાનો આપણને અધિકાર નથી, તેમને ચીલા-ચાલુ માર્ગની વ્યક્તિઓ બનાવવાની જરૂર નથી.

કેટલાંક બાળકો છેક તળિયે હોય છે, જ્યારે બીજાં બાળકો બીજા સત્તર પર હોય છે. કેટલાક એવા લોકો હોય છે, જેમનામાં નોંધપાત્ર શક્તિઓ હોય છે, અને છતાં જેમને બૌધ્ધિક વૃદ્ધિમાં રસ નથી હોતો. કોઈકને એમ લાગે કે જે તે બાળકો અધ્યયન નહિ કરે, તો જ્યારે તેઓ મોટાં થશે ત્યારે બીજાઓની આગળ કદાચ તેઓ ગુંચવાડામાં મૂકાઈ જશે. પણ જે તે બાળકોને તેની પરવા ન હોય, જે તેઓ અબૌદ્ધિક જીવન જીવવા માગતાં હોય, તો મારી ઓવી માન્યતા છે કે તેમના પર બળજબરી ન કરવી જોઈએ. આ શાળાના શિક્ષકો સાથે હું તે બાબત સતત ઝઘડતી હોઉં છું ! તે શિક્ષકો મારી પાસે આવીને કહેતા હોય છે કે જે તેઓ નહિ ભણે, મહેનત નહિ કરે, તો જ્યારે તેઓ મોટા થશે ત્યારે તેઓ મૂર્ખ અને અજ્ઞાન રહેશે. હું કહેતી હોઉં છું કે જે તેમને મૂર્ખ અને અજ્ઞાન રહેવાનું પસંદ હોય, તો તેમાં માથું મારવાનો તમને શો અધિકાર છે ?

માણસ જ્ઞાનને અને બુદ્ધિને ફરજિયાત ન બનાવી શકે.

જે તમે એમ માનતા હો કે અભ્યાસમાં પ્રયત્ન નહિ કરવાથી અમે પ્રતિભા-શાળાં — અતિમાનસિક પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓ બનીશું, તો તે ભ્રમ તમે ન સેવશો, તમે અતિભાશાળી બની શકવાના નથી. કારણ કે આંતર અભીષ્ટા દ્વારા અથવા ભગવાનની કૃપા દ્વારા તમે ઉચ્ચતર પ્રકાશનો સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરશો, તો પણ તમારું મસ્તિષ્ક ખાલી હશે અને તેથી તમે તે પ્રકાશને અભિવ્યક્ત નહિ કરી શકો. તમારું મસ્તિષ્ક તદ્દન અસ્પષ્ટ હશે, તે કોઈ પણ રીતે તમારા બાધ્ય જીવનમાં પરિવર્તન નહિ લાવી શકે. પણ જે તમને તેવા રહેવાનું જ ગમતું હોય, તો તમને અન્ય પ્રકારના બનવા માટે ફરજ પાડવાનો કોઈને અધિકાર નથી. પસંદગી કરવા પૂરતા તમે સભાન બનો ત્યાં સુધી તમારે રાહ જોઈએ.

અલબત્તા, કેટલાંક બાળકો ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરે પણ પાંચ વર્ષનાં બાળકો જેવાં હોય છે. તેમને માટે બહુ થોડી આશા રાખી શકાય—ખાસ કરીને અહીં રહેલાં બાળકો માટે.

આ વસ્તુ કેળવણી પરના તમારા દાખિબિન્દુથી તદ્દન પરિવર્તિત કરી દેશે.

તમારે એક વસ્તુ ખૂબ ખાંત-પૂર્વક કરવાની છે, અને તે બાળકો પોતાની જતને જાણે અને પોતાના માર્ગની પસંદગી કરે—ભવિતવ્યતાની પસંદગી કરી શકે તેવું ભાગાવવાની. બાળકો પોતાની જતનું નિરીક્ષણ કરે, પોતાની જતને સમજે, અને પોતે જે બનવું હોય તે માટે સંકલ્પ કરી શકે—તેવું તેમને ભાગાવવાની જરૂર છે. ભૂતકાળમાં પૃથ્વી પર શું બની ગયું હતું, અથવા પૃથ્વીની રચના કેવી રીતે

થઈ હતી તેને વિષે, અથવા જગતમાં સામાન્ય જીવન કેવી રીતે જીવનું, કારણ કે તે તમે નહિ જાણતા હો તો ગમે તે માણસ બૌધ્ધિક રીતે તરત તમને મૂર્ખ ગણી દબાવી દેશે — આ બધું ભાગ્યાવવા કરતાં બાળક પોતાની જતને ઓળખે અને પોતે જે બનવું હોય તે માટે સંકલ્પ કરી શકે તે ભાગ્યાવવું એ અનંત-ગાણું વધારે મહત્વનું છે.

પણ છતાંય, ગમે તે ઉમ્મરે તમે અભ્યાસ-પરાયણ હશો અને તે કરવાનો સંકલ્પ કરશો, તો તમે પુસ્તકો લઈને કામ કરી શકશો; તે માટે તમારે શાળામાં જવાની જરૂર નથી. વસ્તુઓ શીખવાડવા માટે જગતમાં અનેક પુસ્તકો છે. અરે, જરૂર કરતાં પણ જગતમાં વધારે પુસ્તકો છે. માત્ર મેધાનંદની લાયબ્રેરીમાં જઈને તમે બધા વિષયોનો અભ્યાસ કરી શકો છો. ત્યાં તમને પૂરતી માહિતી મળી રહેશે ! (અભિનય)

પણ તમારે શું જોઈએ છે તે જાણવાની વસ્તુ વધારે અગત્યની છે. તેને માટે થોડી સ્વતંત્રતાની જરૂર છે. તમારે માટે કોઈ વસ્તુ ફરજિયાત ન બનવી જોઈએ. તમારામાં પૂરા હૃદયથી તે વસ્તુ કરવાની તાકાત હેઠાં જોઈએ. જે તમે આખસુ હશો, તો તેનાં માઠાં પરિણામ તમારે બોગવવાં પડશો. તમે જાણો છો કે જીવનમાં આખસુ લોકોને બીજાઓ કરતાં દશ-ગાણું વૈતરું કરવાની ફરજ પડતી હોય છે, કારણ કે તેઓ દરેક કામ ખરાબ રીતે કરતા હોય છે અને તેથી તેમને તે કામ ફરી કરવાની જરૂર ઊભી થતી હોય છે. પણ માણસ આ વસ્તુઓ અનુભવથી શીખતો હોય છે, તે તમારામાં મૂકી આપી શકાતી નથી.

કાબૂમાં ન રખાયેલું મન આનાકાનીવાળું અને અનિશ્ચિત હોય છે. જે માણસને કોઈક વસ્તુ પર મનને એકાગ્ર કરવાની ટેવ ન હોય, તો તે મન હર-કાળે ભટકતું રહેતું હોય છે. હર-કાળે, અટકયા સિવાય, તે અનિશ્ચિતતાની દુનિયામાં ભ્રમણ કરતું જ રહે છે. જ્યારે માણસ એકાગ્રતા કરવા માગો છે, ત્યારે તે મનને તે ગમતું હોતું નથી ! પ્રયત્ન કરતી વખતો માણસને ત્યારે લાગતું હોય છે કે ઓહ, આ તો બહુ કંટાળો આપે તેવી વસ્તુ છે, તેથી મન દુઃખી બની જય છે. એટલે માણસ એકાગ્રતા કરતો હોતો નથી, તે વાદળમાં બાયકા ભરતો જીવે છે. તમારું મસ્તિંક વાદળ જેવું છે—ધાળાખરા લોકોનું મન વાદળ જેવું જ હોય છે. તેમાં કશી નિશ્ચિતતા—ચોક્કસતા—સ્પષ્ટતા નથી હોતી; તે ધૂંધળું હોય છે, અસ્પષ્ટ હોય છે. તમારી પાસે વસ્તુઓની છાપ હોય છે, જ્ઞાન નહિ. તમે ‘લગભગ’માં—‘આશરે’માં જીવતા હો છો. તમારામાં અનેક પ્રકારના પરસ્પર-વિરોધી વિચારો હોય છે, જે છાપોના-દીનિદ્રય—સંસ્કારોના—લાગણીઓના બનેલા હોય છે, જેમને વિચારો સાથે કશો સંબંધ હોતો નથી, જે માત્ર અસ્પષ્ટ પરિભ્રમણો હોય છે.

જો તમારે કોઈ પણ વિષય પર નિશ્ચિત, સધન, સપ્ટ, ચોક્કસ વિચાર પ્રાપ્ત કરવામાં સહૃદાતા મેળવવી હોય, તો તમારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તમારી જતને એકત્રિત કરી લેવી જોઈએ, તમારી જતને દઢતાપૂર્વક પકડમાં લેવી જોઈએ, એકાગ્રતા કરવી જોઈએ. પહેલી વખત તેવો પ્રયત્ન સાચે જ દુઃખદાયી લાગે છે, કંટાળા-જનક લાગે છે ! પણ જો તમે તેની ટેવ નહિ પાડો, તો તમારું સમગ્ર જીવન તમે અનિશ્ચિતતામાં જ ગાળશો. પછી જ્યારે તમારે વ્યવહારું વસ્તુઓમાં પડવાનું આવશે, જ્યારે મારે ખૂબ વ્યવહારમય સમસ્યાઓનો ઉકેલ કરવાનો પ્રસંગ આવશે—માણસને ગમે કે ન ગમે, પણ જીવનમાં દરેક માટે સમસ્યાઓ તો ઉલ્લો થતી જ હોય છે—, જ્યારે તે સમસ્યાનાં ભર્વ તત્ત્વોનો દરેક બાજુથી વિચાર કરવાને બદલે, તેની ઉદ્ધર્માં જઈ તેનો ઉકેલ જોઈ શકવાને બદલે, તમે અનિશ્ચિતતાના અને અસપ્ટતાના વમળમાં આમથી તેમ ફેંકાઈ જશો, તમારા મસ્તિષ્કમાં અનેક કરોળિયા દોડંદોડા કરતા હશો, પણ તમે તે પુશ્ટના સાચા ઉકેલને પકડવામાં નિઝ્ઞળ જશો.

હું તદ્દન સાદી સમસ્યાની વાત કરી રહી છું, જગતના અથવા માનવ-જતિના ભાવિનો નિર્ણય કરવાની નહિ, અરે દેશના ભાવિનો નિર્ણય કરવાની પણ નહિ. હું તમારા દૈનિક જીવનની સમસ્યાની વાત કરી રહી છું. તેવા અનિશ્ચિત બોકો રૂ જેવા, રેશમ જેવા, ખૂબ પોચા બની જતા હોય છે.

આમ ન બને તેટલા માટે, તમારું મસ્તિષ્ક જ્યારે રચાતું હોય છે ત્યારે તમને કહેવામાં આવે છે કે એવી ટેવો વડે અને ગુણો વડે તમારા મસ્તિષ્કને રચાવા દેવાને બદલે, તેમાં થોડીક નિશ્ચિતતા, ચોક્કસતા, એકાગ્રતાની શક્તિ, પસંદગી કરવાની—નિર્ણય કરવાની—વસ્તુઓને વ્યવસ્થિત કરવાની શક્તિ મૂકી આપવા માટે પ્રયત્ન કરો, તમારી તર્ક-બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો.

અલબત્ત, એ તો સુસપ્ટ છે કે તર્ક-બુદ્ધ માનવની પરમ શક્તિ નથી. તેનાથી પર જવાનું હોય છે, પણ જો તમારામાં તર્ક-બુદ્ધ નહિ હોય, તો તમે તદ્દન અ-સુસંગત જીવન જીવશો, તાર્કિક રીતે કેવી રીતે વર્તવું તેની પણ તમને ખબર નહિ પડે. નાનામાં નાની વસ્તુ તમને તદ્દન અસ્વસ્થ બનાવી મૂકશો, તે અસ્વસ્થતાને થા માટે અને કેવી રીતે દૂર કરવી તે પણ તમે નહિ જાણો શકો. પણ જેણે પોતામાં સક્રિય, સપ્ટ તર્ક-બુદ્ધને સ્થાપિત કરી હશો, તે માણસ દરેક પ્રકારનાં આકમણોનો, લાગણીનાં આકમણોનો અથવા સર્વ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી શકશો. જીવન તો આણગમતી વસ્તુઓનું, ગુંચવાડાઓનું ભરેલું હોય છે. તે મુશ્કેલીઓ નાની હોય છે, પણ તે માણસના પ્રમાણમાં તેને તે બહુ મોટી લાગતી હોય છે. તર્ક-બુદ્ધ જરાક અલગ ઉલ્લો રહીને તે મુશ્કેલીઓનું નિરીક્ષણ કરે છે, સિમત કરે છે, અને કહે છે

કે ના, ના, આવી નાની વસ્તુથી ગલ્ભરાઈ જઈને હોછા કરવાની કશી જરૂર નથી.

જે તમારામાં ટક્ક-બુદ્ધિ નહિ હોય, તો તમે તોફાની સમુદ્ર પરના બૂચ જેવા બની જશો. બૂચને તે સિથિતિથી દુઃખ થાય છે કે નહિ તે હું જાણતી નથી, પણ તેની સિથિતિ સુખમય તો ન જ કહેવાય.

આ વાત મેં તમને અનેક વાર કહી છે; તે જ વાત હું હજી પણ તમને અનેક વાર કહેવા તૈયાર છું. એ કષા પછી, હું તમને પસંદગી કરવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપું છું કે તમારે તોફાની સમુદ્ર પરના બૂચ બનવું છે કે સ્પષ્ટ નિશ્ચિત દર્શનને તથા વસ્તુઓના પૂરતા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને આગળ વધવું છે—તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં.

કારણ કે પસંદ કરાયેલા માર્ગમાં આગળ વધી શકવા માટે પણ સ્પષ્ટતા અનિવાર્ય છે.

હું એમ જરા પણ નથી ઈરછતી કે તમે બધા વિદ્વાનો, પંડિતો બનો ! કારણ કે તેથી માણસ બીજે છેડે ચાલ્યો જતો હોય છે; પોતાના મસ્તિષ્કમાં તે એટલી બધી વસ્તુઓ ઠાંસી-ઠાંસીને ભરતો હોય છે કે પછી તેમાં ઉચ્ચતર પ્રકાશ માટે ખાલી જગ્યા રહેલી હોતી નથી. પણ તોફાની સમુદ્ર પરના બૂચ ન બની જવાય તે માટે, થોડી-ધણી ટક્ક-બુદ્ધિ અનિવાર્ય છે.

માતાજી, કેટલાક લોકો કહે છે કે રમત-ગમતો પર, શારીરિક કેળવણી પર એટલો બધો ભાર મૂકવામાં આવે છે કે તેથી અભ્યાસમાં અમે બહુ આગળ વધી શકતા નથી. આ વાત સાચી છે ?

કોણ તમને એમ કહું ? જે લોકોને શારીરિક કેળવણી નથી ગમતી તે લોકોએ ? અક્કડ બની ગયેલા, વૃદ્ધ શિક્ષકોએ કે જેમને હવે વ્યાયામ ગમતો હોતો નથી ? હું તેમનાં નામ નથી પૂછતી !

મને એ વાત સાચી નથી લાગતી.

શ્રી અરવિંદે બુલેટિનમાં જે પ્રથમ લેખ લખ્યો હતો તે તમને યાદ છે ? તે લેખમાં તે આ લોકોને જડબાતોડ જવાબ આપે છે.

હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે તે વાત સાચી નથી. તે માટેનો દોષ હું મારે માથે લઈ લઉં છું ! હે મારાં બાળકો, તમને ખૂબ-ખૂબ સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી છે. દુનિયામાં બીજું એવું એક પણ સ્થાન નથી, જ્યાં બાળકોને અહીંના એટલી સ્વતંત્રતા આપવામાં આવતી હોય. તેવી સ્વતંત્રતાનો સદુપયોગ કેમ કરવો તે જાણવું બહુ કર્દિન છે.

ઇતાં આ પ્રયોગ કરવા જેવો હતો. તમને તેની કદર નથી, કારણ કે સ્વતંત્રતા-વગરની શાળાઓ કેવી હોય તેનો તમને અનુભવ નથી. તમને સ્વતંત્રતા—દ્યૂટ સ્વાભાવિક લાગે છે. પણ પોતે જતે તે સ્વતંત્રતાને કેવી રીતે સંગઠિત કરવી તે જાણવું બહુ કઠિન છે. ઇતાં પણ જે તમારે તે કામમાં સહાયતા મેળવવી હોય, તમારી જતને તમારી પોતાની શિસ્ત આપવી હોય, બીજા કોઈએ લાદેલી શિસ્ત ન સ્વીકારવી હોય, માત્ર પ્રગતિ કરવા માટે જ અને તમારામાં રહેલી શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓને બહાર લાવવા માટે શિસ્ત સ્વીકારવી હોય—ઉચ્ચતર કારણો માટે, પરીક્ષાઓમાં પાસ થવા માટે નહિ, કેરિયર (કારકીર્દ) પ્રામ કરવા માટે નહિ, તમારા શિક્ષકોને ખુશ કરવા માટે નહિ, ઘણાં ઈનામો જીતવા માટે નહિ, કોઈ તમને ઠપકો ન આપે તેટલા માટે નહિ, કોઈ તમને માર ન મારે તેટલા માટે નહિ—, તો તમે જરૂર પ્રગતિ કરવાના. જે બાળકો સામાન્ય શાળાઓની શિસ્તનું પાલન કરે છે, તેમના કરતાં તમે ઘણા શ્રેષ્ઠ બનવાના. હું તેવો પ્રયત્ન કરવા માગતી હતી. હું એમ નથી કહેતો કે હું તે પ્રયત્નમાં નિષ્ફલ ગઈ છું. હજુ મને બહુમોટી આશા છે કે આ અસાધારણ તકનો લાભ કેવી રીતે ઉઠાવવો તે તમને આવડશે. ઇતાં પણ તમારે કાંઈક તો શોધવાનું રહેશે; તે છે આંતર શિસ્તની જરૂરિયાત. શિસ્ત સિવાય તમે કયાંય નહિ જરૂર શકો, શિસ્ત સિવાય તમે સામાન્ય માનવીનું સામાન્ય જીવન પણ નહિ જીવી શકો. પણ સામાન્ય સમજેની અને સામાન્ય સંસ્થાઓની રૂઢિ-પ્રામ શિસ્તને બદલે, તમે જતે જ, પરિપૂર્ણતાના પ્રેમને કારણે, તમારા અસ્તિત્વની પરિપૂર્ણતા માટે, તમારે પાળવાની શિસ્ત ઘડી કાઢો એવું હું માગતી હતી અને હજુ પણ માગું છું.

નોંધી લો કે જો માણસ શરીરને શિસ્તબદ્ધ ન બનાવે, તો તે પોતાના બે પગ પર પણ ઊભે ન રહી શકે, બાળકની પેઠે તેને બે હાથ અને બે પગ બૃદ્ધ ચાલવાનું રહે. તમને શિસ્ત-પાલન કરવાની ફરજ પડતી હોય છે; તે સિવાય તમે કશું જ કરી ન શકો, સમાજમાં રહી ન શકો, તમારે માત્ર જરૂરિયમાં જ રહેવું પડે—કદાચ જરૂરિયમાં પણ તમારી જત માટે શિસ્ત અનિવાર્ય થઈ પડે. મેં તમને આ વાત અનેક વાર કરી છે, કારણ કે મને રૂઢિપ્રામ શિસ્તો પ્રત્યે, સામાજિક અને બીજી શિસ્તો પ્રત્યે ખૂબ આણગમો છે. તેનો અર્થ એવો નથી કે તમારે સર્વ પ્રકારની શિસ્તથી વેગળા રહેવું જોઈએ. હું ઈરદું છું કે દરેક જણે પોતાની આંતર અભીષ્ટાની દિલની સચ્ચાઈ-પૂર્વક, પોતાનો સાક્ષાત્કાર કરવાના સંકલ્પપૂર્વક, પોતાને માટે જરૂરી શિસ્ત શોધી કાઢવી જોઈએ.

એટલે શિક્ષકોનું, અધ્યાપકોનું, સર્વ જાણકારોનું એ લક્ષ્ય હેવું જોઈએ કે તે શિસ્ત શોધી કાઢવામાં તમને મદદ કરે, જરૂરી જ્ઞાન આપે. જ્યારે તમે જેનો ઉકેલ

ન લાવી શકો તેવી સમસ્યાની પરિસ્થિતિમાં મૂકાયા હો, ત્યારે તમે તે સમસ્યાને શિક્ષકોની સમજ રજૂ કરો, અને જત-અનુભવથી તેઓ તમને કહે કે ના, તે વસ્તુ આમ છે, તમારે આમ કરવું જોઈએ, તમારે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એટલે સિદ્ધાંતોને, નિયમોને, વત્તા-ઓછા ભાવ-વાચક જ્ઞાનને અપનાવવાની તમને ફરજ પાડવાને બદલે, તે શિક્ષકો તમને વસ્તુઓ વિષે જરૂરી માહિતી આપે — સૌથી વધારે ભૌતિક વસ્તુથી માંડીને તે સૌથી વધારે આધ્યાત્મિક વસ્તુ સુધી — અને તે માહિતી દરેક વિદ્યાર્થીના કોત્ર અનુસાર તથા શક્તિ અનુસાર અપાવી જોઈએ.

એ વાત સ્પષ્ટ છે કે જે જરા પણ ટેકનિકલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય તમને જગતમાં ધકૂકેલી દેવામાં આવે, તો તમે ખૂબ જોખમકારક વસ્તુઓ કરી બેસો. દા. ત. તદ્દન અજ્ઞાન બાળકને લો; જે તેને દીવાસળીની પેટી આપવામાં આવશે, તો પહેલું કાર્ય તે પોતાની જતને દાડવાનું કરશે. એટલે જાગકાર લોકોએ તે ક્ષેત્રનું જ્ઞાન, કેવળ ભૌતિક દિણબિંદુથી, બાળકને આપવું તે ઈષ્ટ છે. નહિ તો, જે દરેક બાળકને જત-અનુભવથી જ શીખવાનું હોય, તો ખૂબ અનિવાર્ય વસ્તુઓ શીખવા માટે તોણે અનેક જન્મો વિતાવવા પડે, શિક્ષકોની અને અધ્યાપકોની આ જ સાચી ઉપયોગિતા છે. પ્રેક્ટિસથી અથવા ખાસ અધ્યયન દ્વારા તેઓ ઓછું-વત્તું શીખ્યા હોય છે, અને તેઓ તમને અનિવાર્ય રીતે જાગવા યોગ્ય વસ્તુઓ શિખવાડી શકે. તેથી તમારો ખૂબ સમય બચ્યો જય છે. પણ તેમની ઉપયોગિતા માગ તેટલી જ છે—પ્રશ્નોના જવાબો આપી શકે તેટલી જ. હકીકતમાં, તમારી પાસે એવું મસ્તિષ્ક હોવું જોઈએ, કે જે પ્રશ્નો પૂછવા જેટલું જીવંત છે—ચપળ છે. પણ તમે મને પ્રશ્નો જ પૂછતા હોતા નથી, અથવા ભાગ્યે જ પૂછતા હે છો. તે ભયંકર, માનસિક આળસપણું સૂચવે છે.

કેટલીક વાર હું તમને કહેતી હોઉં છું કે પ્રશ્નો ન પૂછો; અમુક આંતર વસ્તુઓને શોધી કાઢેવા તમે જતે જ પ્રયાસ કરો. એ તો સમજ શકાય તેવી વાત છે. પણ જ્યારે હું અહીં હોઉં છું અને તમને કહું છું કે તમારે કોઈ પ્રશ્નો પૂછવાના નથી? ત્યારે મૌન પથરાઈ જતું હોય છે. તે સિદ્ધ કરે છે કે તમારામાં માનસિક જિજ્ઞાસા—કુતૂહલ નથી. હું હમેશાં જે પુસ્તકમાંથી વંચાયું હોય છે, તેના પર જ પ્રશ્નો પૂછવાનું નથી કહેતી. કોઈ પણ, ગમે ત્યારે, કોઈ પણ પ્રશ્ન પૂછે તેનો ઉત્તર આપવા હું હમેશાં તૌથાર હોઉં છું. મારે કહેવું જોઈએ કે પ્રશ્નો પૂછવાની બાબતમાં આપણે સમૃદ્ધ નથી! તમને કાંઈક કહેવાની તક મને બહુ વાર સાંપડતી હોતી નથી.

હું તમને જદ્દી કહેતી હોઉં છું કે “જે તમે મને પદાર્થ-વિજ્ઞાન જેવી ટેકનિકલ

બાબતો વિષે પ્રશ્નો પૂછશો, તો તેના જવાબો હું નહિ આપી શકું. મને તે બાબતનું કશું જ્ઞાન નથી. તે બાબત તમે પુસ્તકોમાંથી જોઈ લો અથવા તમારા શિક્ષકને પૂછીને માહિતી મેળવી લો.” પણ જે તમે મને મારા ક્ષેત્રના પ્રશ્નો પૂછશો, તો હું હમેશાં તમને જવાબો આપીશ.

એક છેલ્લો પ્રયાસ : કોઈને મને પ્રશ્ન પૂછવો છે ?

(મૌન)

અદ્ભુત ! (માતાજી હસે છે) ઠીક, ઠીક, ત્યારે તો આજે બધું પતી ગયું.

મહુર માતાજી, શ્રી અરવિંદ અહીં લખે છે કે “ અને છતાં હદ્યમાં અથવા તેની પીઠમાં ઓક ગહનતર, નિગૃઢ પ્રકાશ હોય છે.”

(ધ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૪૦)

આ નિગૃઢ પ્રકાશ શું છે ?

તે પ્રેમ છે.

પણ ત્યાર પછી શ્રી અરવિંદ લખે છે કે “ જો તે આંતર-દર્શના ન હોય —કારણ કે તે મનની નથી હોતી, પણ મનમાં થઈને નીચે અવતરણ કરે છે—, તો પણ તેને સત્ય પર સીધો સંસ્પર્શ હોય છે, અને તે શાનના અભિ-માનવાળી માનવ-બુદ્ધિ કરતાં ભગવાનની વધારે નજીક હોય છે.” આ નિગૃઢ પ્રકાશ અને આંતર-દર્શના વચ્ચે કોઈ સંબંધ છે ખરો ?

તે આંતર-દર્શના નથી. તે પ્રેમ દ્વારા જ્ઞાન છે, પ્રેમ દ્વારા પ્રકાશ છે, પ્રેમ દ્વારા સમજ છે. શ્રી અરવિંદ કહે છે કે તે આંતર-દર્શના નથી, કારણ કે આંતર-દર્શના બુદ્ધિની માલિકીની વસ્તુ છે—કમથી કમ તેની અભિવ્યક્તિમાં; આંતર-દર્શનાની અભિ-વ્યક્તિ બૌધિક હોય છે. જ્યારે આ તો લગભગ તાદાત્મ્ય વડે પ્રામ થતું, સીધું જ્ઞાન છે, જે પ્રેમમાંથી પ્રગટ થતું હોય છે.

અને “ આંતર આગાહી કરનાર શક્તિ ” ?

આગાહી કરનારી શક્તિ એ ભાવિ જાળવાની શક્તિ છે, પૂર્વ-દર્શનની શક્તિ છે, પ્રતીકો સમજવાની શક્તિ છે; તે ચૈત્યમય અસ્તિત્વની માલિકીની વસ્તુ છે. દા. ત. પયગંબરો મન વડે આગાહી કરતા હોતા નથી, લાગણીઓથી તથા ભાવનાઓથી પર, સીધા સંપર્ક દ્વારા તેઓ આગાહીઓ કરે છે. શ્રી અરવિંદ ખાસ કહે છે કે વેદો મન વડે, મસ્તિષ્ક દ્વારા રચાયા ન હતા. શબ્દોની સાથે, સૂક્તનું રૂપ સ્વયંભૂ રીતે ચૈત્યમય અસ્તિત્વમાંથી ઉદ્ભવતું હતું,

માતાજી, જો કોઈને ચૈત્યમય સાથે સંપર્ક હોય, તો શું તેનામાં આ શક્તિ આવતી હોય છે ?

ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં, હા. સંપર્ક જેમ વધારે પરિપૂર્ણ, તેમ આ શક્તિ વધારે.

તેનો આધાર અસ્તિત્વની બાબતર શક્યતાઓ પર પણ રહેલો છે. પણ તે વાત મેં તમને અંનક વાર સમજવી છે. મેં તમને કહ્યું છે કે જ્યારે માણસ પોતાના

ચૈત્યિક સાથે સંપર્કમાં પ્રવેશે છે, ત્યારે આપોઆપ અમુક શક્તિઓ વિકસે છે. દા.ત. કેટલાક એવા લોકો હોય છે, જેમને બૌધ્ધિક કેળવણી મળી હોતી નથો, અને છતાં જેમનામાં ઓચિન્તી નોંધપાત્ર અભિવ્યક્તિની શક્તિ આવી જતી હોય છે, જે આ રીતે ચૈત્યમય અસ્તિત્વ સાથેના આંતર સંપર્ક દ્વારા આપોઆપ આવતી હોય છે.

શ્રી અરવિંદ અહીં “ સાંસારિક રેફ્રિજરેશન (શીતલીકરણની) ” વાત કરે છે.
શું ?

તે લખે છે કે “ ખરેખર, ધાર્મિક—નૌતિક—ભાવના વડે વૈશ્વિક સહભાવનો અથવા વૈશ્વિક કુરુણાનો, પડોશી પ્રત્યે પ્રેમનો તથા સેવાનો નિયમ—વેદાંતી-ઓનો, બૌધ્યનો અથવા ખ્યાસ્તીઓનો નિયમ સર્જયો હતો. માત્ર તેમાં રહેલા ધાર્મિક તત્ત્વની ઉત્કટતાને સાંસારિક રીતે ઠંડી પાડવા વડે, તેમાંથી માનવતાવાદી આદર્શ જુદો પડી શકે, અને માનસિક તથા નીતિમય નૈતિકતાની સાંસારિક પદ્ધતિની ઉચ્ચતમ ભૂમિકા બની શકે. ”

(એઝન, પૃષ્ઠ ૧૪૨)

હા, આ ભૌતિક અને કેવલ શારીરિક વિચાર છે, જે લાગણીઓને ઠંડીગાર બનાવી દે છે, જીવાત્માની સઘળી ઉષ્માને લઈ લે છે, લાગણીઓની તથા ધાર્મિક ચેતનાની બધી ઉત્કટતા લઈ લે છે, અને તમને ઠંડીગાર રીતે તાર્કિક બનાવી દે છે.

માતાજી, જો હદ્ય વધારે સ્વોધા જ્ઞાનનું સાધન બની શકે, તો જ્ઞાનના માધ્યમ તરીકે બુધ્ય થો ભાગ ભજવે છે ?

તમે કહ્યું — માધ્યમ તરીકે ?

મનને સાચી રીતે જે ભાગ ભજવવાનો છે તે—કાર્યની રચના અને સંગઠન છે. મનમાં રચનાત્મક અને સંગઠન-કારક શક્તિ છે, જે શક્તિ પ્રેરણાનાં ભિત્તન-ભિત્તન તત્ત્વોને કાર્ય માટે—સંગઠનકારક કાર્ય માટે વ્યવસ્થિત કરે છે. જે તે માત્ર પ્રેરણાઓને સ્વીકારવાના કાર્યમાં જ મર્યાદિત બની જાય — જે પ્રેરણાઓ ઊર્ધ્વમાંથી અથવા આત્માના નિગૃઢ કેન્દ્રમાંથી આવતી હોય છે—અને જો મન, વિશાળ રેખાઓ-માં અથવા સૂક્ષ્મ વીગતોમાં, જીવનની નાનામાં નાની વસ્તુઓ માટે અથવા મહાન પાર્થિવ સંગઠનો માટે કાર્યની યોજના ઘડવામાં જ સીમિત બની જાય, તો તે ખૂબ પ્રમાણમાં પોતાની કામગીરીને પરિપૂર્ણ બજાવે.

મન જ્ઞાનનું કરણ નથી.

પણ તે કાર્ય માટે. કાર્યને સંગઠિત કરવા માટે જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી શકે છે. જો મન સારી રીતે વિકસિત હોય, તો સંગઠન તથા રચના માટે તે એક ખૂબ

શક્તિશાળી કરણું છે.

જ્યારે માણસ પોતાના જીવનને સંગઠિત કરવા માગતો હોય છે, દા. ત. પોતાના અર્થિતત્વમાં બિન્ન-બિન્ન તત્ત્વોને યથાસ્થાને મૂકવા માગે છે, ત્યારે આનો તેને સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. એક અમુક બૌધ્ધિક શક્તિ છે, જે દરેક વસ્તુને તેને યોગ્ય સ્થાને મૂકી આપે છે, અને યોજના ઘડી કાઢે છે, સંગઠન કરે છે. તે જ્ઞાન મનમાંથી આવતું હોતું નથી. મેં કષ્ટું તેમ આત્માનાં રહસ્યમય ઊંડાણોમાંથી અથવા ઉચ્ચતર ચેતનામાંથી તે જ્ઞાન આવે છે; મન તે જ્ઞાનને ભૌતિક જગતમાં ઓકાગ્ર કરે છે, અને ઉચ્ચતર ચેતનાના કાર્ય માટે પાયાનું સંગઠન કરે છે.

પોતાનું જીવન સંગઠિત કરવા માગતા માણસને આ વાતનો અનુભવ સ્પષ્ટ રીતે થતો હોય છે.

તેનો બીજો પણ એક ઉપયોગ હોય છે. જ્યારે માણસ બુદ્ધના તર્કયુક્ત, વિશુદ્ધ કેન્દ્ર સાથે સંપર્કમાં હોય છે, ત્યારે તે સંપર્ક સર્વ પ્રાણિક આવેગો પર શક્તિશાળી કાબૂ ધરાવે છે. પ્રાણિક જગતમાંથી આવતી સર્વ વસ્તુઓ પર તે દફતા-પૂર્વક ખૂબ કાબૂ ધરાવે છે, અને શિસ્તબદ્ધ તથા સંગઠિત કાર્યમાં તે તેમનો ઉપયોગ કરે છે. પણ તેણે પોતાના આત્મ-સંતોષ માટે કાર્ય ન કરવું જોઈએ; તેણે બીજા કોઈક તરફની સેવામાં રહેવું જોઈએ.

મનના એ બે ઉપયોગો છે. તે કાબૂમાં રાખતી શક્તિ છે, અને સંગઠનકારક શક્તિ છે. તે તેનું સાચું સ્થાન છે.

મધુર માતાજી, માત્ર, પ્રેમ દ્વારા જ માણસ ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે?

હા, મારા બાળક, જરૂર. પ્રેમનો માર્ગ સૌથી વધારે સીધો માર્ગ છે.

પ્રેમ દ્વારા માણસ ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે, અર્થાત્તૂં ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય સાધી શકે, ભગવાનથી પરિપૂર્ણ રીતે સચેતન બની શકે, અને ભગવાનનું કરણ બની શકે. પણ સ્વાભાવિક રીતે જ, પ્રેમ દ્વારા માણસ પૂર્ણયોગને સિદ્ધ કરી શકતો નથી, કારણ કે તે માત્ર એક જરે ખા છે. પણ ભગવાન સાથે તાદાત્મ્યના દિનબિન્દુથી જોતાં, તે સૌથી વધારે સીધો માર્ગ છે.

પણ માનસિક વિકાસ વગર, માણસ ભગવાનને અભિવ્યક્ત કરવા સમર્થ ન થાય?

માણસ ભગવાનને બૌધ્ધિક રીતે અભિવ્યક્ત ન કરી શકે, પણ કાર્યમાં, લાગણીએમાં, જીવનમાં તે ભગવાનને અભિવ્યક્ત કરી શકે.

મધુર માતાજી, કેટલીક વાર જ્યારે માણસને વિષાદનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે તે લાંબા સમય સુધી ચાલતો હોય છે. પણ જ્યારે માણસને અમૃક ખાસ પ્રકારનો આનંદ અનુભવનો હોય છે, ત્યારે તે લાંબો સમય ચાલુ રહેતો હોતો નથી.

હા, તે તદ્દન સાચી વાત છે.

તો પછી, તે આનંદ લાંબા સમય સુધી ચાલુ રહે તે માટે શું કુરું જેઈએ? પણ અસ્તિત્વનો એક જ ભાગ વિષાદને અને આનંદને અનુભવતો હોતો નથી.

જે તમે પ્રાણિક સુખની વાત કરતા હો, તો તે તો બહુ જ ક્ષણિક હોય છે. મને લાગે છે કે જીવન અત્યારે જૈવું છે તેમાં સુખ કરતાં દુઃખના પ્રસંગો વધારે આવતા હોય છે. સુખ બહુ ક્ષણિક હોય છે, કારણ કે જે સુખનું તે જ આકંપન જરાક વધારે સમય સુધી ચાલુ રહે, તો તે દુઃખરૂપ બનો જય છે, તે જ આકંપન આગુગમો પેદા કરનારું બની જય છે.

સુખ પોતે હાથતાળી આપીને નાસી જનારી વસ્તુ છે. પણ જે તમે આનંદની વાત કરતા હો, તો તે તો તદ્દન જુદી જ વસ્તુ છે. તે હદ્યમાં એક પ્રકારની ઉઘમા અને પ્રકાશ છે. માણસ મનમાં પણ આનંદ અનુભવી શકે, પણ તે કચાંક પેદા થતાં ઉઘમા અને આનંદપ્રદ પ્રકાશ હોય છે. તે ગુણનો હજી પૂરો વિકાસ થયો નથી, અને તે આનંદ પ્રામ કરવા માટે જરૂરી માનસ-શાખીય સ્થિતિને હજી માનવ ભાગ્યે જ પ્રામ કરી શક્યો હોય છે. તેથી હાથતાળી આપીને છટકી જય છે. બાકી, અસ્તિત્વના સત્યમાં—વાસ્તવિકતામાં, તમારા સાચા આત્મામાં, તમારા ચૌત્યિક અસ્તિત્વમાં આનંદ હમેશાં રહેલો જ છે.

તે આનંદને સુખ સાથે કશી લેવાદેવા નથી, તે એક પ્રકારનો આંતરિક આનંદ હોય છે.

પણ જ્યાં સુધી માણસ પોતાના ચૌત્યિક અસ્તિત્વથી પરિપૂર્ણ રીતે સભાન ન બન્યો હોય, ત્યાં સુધી તે આનંદ અનુભવવાની સ્થિતિમાં છે એમ ભાગ્યે જ કહી શકાય. તેથી આનંદ ક્ષણ માટે આવીને ચાલ્યો જતો હોય છે, કારણ કે ધ્યાની વાર તેને અનુભવવા માટે જરૂરી માનસ-શાખીય સ્થિતિ માણસમાં હોતી નથી. તેથી ઊલટું, માણસ, લગભગ સતત, સામાન્ય પ્રાણિક સ્થિતિમાં હોય છે, જ્યાં નાનામાં નાની દુઃખમય વસ્તુ આપોઆપ અને સહેલાઈથી વિષાદ લઈ આવે છે. જે તમે નિર્બિંદ વ્યક્તિત હો, તો તમારામાં વિષાદ પેદા થશે; જે તમે બલવાન વ્યક્તિત હો, તો તમારામાં બળવો જગશે. તુમ નહિ થયેલી દરેક કામના, અવરોધને પ્રામ કરતો દરેક આવેગ, બાધ,

વસ્તુઓ સાથે અસુખકર એવો દરેક સંપર્ક બહુ સહેલાઈથી અને આપોઆપ વિષાદનું અથવા બળવાનું સર્જન કરે છે, કારણ કે જેવું અત્યારે સામાન્ય જીવન છે તેવા જીવનમાં તે સામાન્ય સ્થિતિ હોય છે. જ્યારે આનંદની સ્થિતિ તો અપવાદરૂપ છે.

એટલે જો સુખ અથવા સુખકારક ઈન્ડ્રિય-સંસ્પર્શ લાંબા સમય સુધી ટકે, તો તેમાંથી સુખની માત્રા ઘટી જય છે એટલું જ નહિ, પણ અંતે તે દુઃખરૂપ બની જય છે, અસહ્ય બની જય છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ, સુખ આવતું હોય છે અને ચાલ્યું જતું હોય છે. અર્થાતું તમને સુખકર આકંગન પોતે જ થોડા વખત પછી તમને સુખ આપતું હોતું નથી. જો તે ટકી રહે, તો તમારે માટે તે દુઃખરૂપ બની જય છે. તે કારણે તમે લાંબા સમય સુધી સુખ ભોગવી શકતા હોતા નથી.

માત્ર આનંદ જ ચિર-સ્થાયી હોય છે. જો માણસ અસ્તિત્વના સત્ય સાથે સંપર્ક સાધે, તો તેને સ્થાયી આનંદ પ્રાપ્ત થાય, કારણ કે અસ્તિત્વનું સત્ય આનંદને ધારણ કરતું હોય છે.

માતાજી, હદ્યમાં દ્રોવિધ કાર્ય થતું હોય છે : પ્રાણિક આવેગનું કાર્ય અને વિશુદ્ધ લાગણીનું કાર્ય. ક્યી વસ્તુ આ સંમિશ્રણને શક્ય બનાવે છે ?
આ સંમિશ્રણ કેવી રીતે થતું હોય છે ?

કારણ કે હદ્યમાં તે બંનેનું આસન છે, નહિ વારુ ?

એક જ સ્થાનમાં નહિ.

તે આપણું ભૌતિક—શારીરિક હદ્ય નથી, સમજ્યા ? તે આ કેન્દ્ર છે (માતાજી પોતાની છાતીના મધ્ય ભાગ પ્રત્યે અંગુલિ-નિર્દેશ કરે છે) પણ તેમાં અનેક પ્રકારનાં ઊંડાણો છે. જેમ જેમ તમે વધુ ને વધુ સપાટી પર આવો છો, તેમ તેમ તેનું પ્રાણિક આવેગો સાથે અને કેવળ ભૌતિક પ્રતિકર્ષા સાથે, કેવળ ભૌતિક ઈન્ડ્રિય-સંસ્પર્શો સાથે પણ સંમિશ્રણ થતું જય છે. જેમ જેમ તમે વધારે ઊંડા જાઓ છો, તેમ તેમ સંમિશ્રણ ઓછું થતું ચાલે છે. જો તમે ખૂબ ઊંડા જાઓ, તો પીઠમાં તમને કેવળ વિશુદ્ધ લાગણી અનુભવાશે. તે ઊંડાણનો સવાલ છે.

બધો સમય માણસ પોતાની જતને બહાર ફેંકતો હોય છે. જીવનનો બધો સમય તે બાધ્ય, ઉપરછલા ઈન્ડ્રિય-સંસ્પર્શમાં પોતાની જતને એવી રીતે બહાર ફેંકતો હોય છે કે એમ લાગે કે માણસ બધો સમય લગભગ પોતાની બહાર જ રહેતો હોય છે. માણસ પોતાની જતનું જરાકનિરીક્ષણ કરવા માગે છે, પોતાની જત પર થોડોક કાબુ સ્થાપવા માગે છે, શું બની રહ્યું છે તે માત્ર જાળવા માગે છે, કે તરત જ તેને પોતાની જત પાછી અંદર એંચી લેવાની ફરજ પડતી હોય છે, કે જે જત સતત

બહાર વીખરાયેલી રહેતી હોય છે. આ ઉપરછદ્વલી વસ્તુ બધા બાધ્ય સંપર્કેને મળતી હોય છે, બીજાઓમાંથી આવતાં સમાન આકંપનો સાથે સંસ્પર્શમાં મૂકતી હોય છે. તે લગભગ તમારી બહાર બનતું હોય છે.

સામાન્ય ચેતનાનું તે સતત બહાર વીખરાઈ જવું છે.

દા.ત. અસ્તિત્વનાં ચૈત્યિક ઊંડાણોમાંથી આવતી પ્રેરણાની ગતિ લો—કારણ કે તે પોતાના ચૈત્યિકથી અચેતન લોકોને પણ આવતી હોય છે. પોતાની જતને દાટ-ગોચર બનાવવા માટે, તે ગતિને સપાટી પર આવવું પડે છે. ઉપર સપાટી પર આવતાં આવતાં તે અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ સાથે સંમિક્ષિત થઈ જય છે, જે વસ્તુઓને તે પ્રેરણાની ગતિ સાથે કશો સંબંધ નથી હોતો, પણ જે તેનો ઉપયોગ કરવા માગતી હોય છે. દા.ત. પ્રાણિકની સર્વ કામનાઓ અને આવેગો ઊંડાણમાંથી સપાટી પર આવતી શક્તિ પર, પોતાના સંતોષ માટે, પકડ જમાવે છે. જે લોકો મનમાં જીવતા હોય છે, પોતાના અનુભવને સમજવા માગતા હોય છે, તેનું મૂલ્યાંકન કરવા માગતા હોય છે, તેને વિષે નિર્ણય બાંધવા માગતા હોય છે, તેમની બાબતમાં મન તે પ્રેરણાને પકડમાં લે છે, પોતાના લાભ માટે—સંતોષ માટે તે પ્રેરણા સાથે સંમિક્ષિત બની જય છે, અને પરિણામે બધી લાજી બગડી જય છે. આમ સતત બનતું હોય છે. ઊંડાણોમાંથી આવતી પ્રેરણામાં સપાટી પરની ગતિઓ સતત ધૂસી જતી હોય છે અને તેને વિકૃત બનાવી મૂકતી હોય છે, દૂષિત કરતી હોય છે, તેના પર આવરણ નાખતી હોય છે, તેનો સંપૂર્ણ વિનાશ કરતી હોય છે, ઓળખી ન શકાય તેવી રીતે તેને વિકૃત બનાવી દેતી હોય છે.

અંદરથી આવતી પ્રેરણાના સંપર્કમાં જ્યારે આ બાધ્ય આવેગો આવે છે, ત્યારે તે બધી વસ્તુને કેમ બગડી મૂકતા હોય છે? શાં માટે તેમનું ઝ્યાંતર થતું હોતું નથી?

આહ, મને માફ કરો. એ પરસ્પર થતી ગતિ છે. માત્રા પર તેનો આધાર હોય છે. અલબટ, અંદરથી આવતી પ્રેરણા કાર્ય કરે છે. તે તદ્દન વિલીન બની જતી નથી, તેનો વિનાશ થતો હોતો નથી. એમ બનતું હોતું નથી. તે કાર્ય તો જરૂર કરે છે, પણ તેમાં સંમિક્ષાળ થઈ જય છે. તેની મૂળની વિશુદ્ધ અને શક્તિ ચાલી જતી હોય છે. પણ છતાં કાંઈક તો બાકી રહે જ છે, અને પરિણામનો આધાર રહેલી શક્તિની માત્રા પર રહે છે; તે માત્રા વ્યક્તિ પરતે ભિન્ન ભિન્ન હોય છે.

એક એવો સમય આવે છે, જ્યારે માણસ સંકલ્પપૂર્વક ગહન, આંતર પ્રેરણાને બોલાવે છે અને તેને સમર્પણ કરે છે. ત્યારે તે પ્રેરણા વિશુદ્ધ ઝ્યાંતર પ્રવેશે છે અને તમારી પાસે ભગવાનના સંકલ્પ સાથે સુસંગત કાર્ય કરાવે છે,

સંમિક્ષાણ થાય જે એવું નથી; માટે ભાગે સંમિક્ષાણ થતું હોય છે. સંમિક્ષાણ-ની માત્રા વ્યક્તિ પરત્વે બહુ લિન્નલિન્ન હોય છે. કેટલાક લોકોમાં જ્યારે અંદર રહેલું ચૈત્યક નિર્ણય લે છે અને શક્તિને બહાર મોકલે છે, ત્યારે તે દણ્ઠ-ગોચર રીતે ચૈત્યક પ્રેરણા હોય છે. કેટલોક વાર સાધક એક પ્રકારના પડછાયાને મનમાંથી અથવા પ્રાણિકમાંથી પસાર થતો જુએ છે. પણ આ દરમિયાનિગિરીઓ મહત્વની નથી હોતી. જો માણસ તેમને બળવાન ન બનવા હે, તો તે વસ્તુઓ ચૈત્યક પ્રેરણાના સ્વભાવમાં કશો ફેરફાર કરી શકતી હોતી નથી.

આ બધી વસ્તુઓનો ઉપાય હોય છે, કારણ કે નહિ તો પ્રગતિ જ ન થાય. વાર્તાલાપનો અહીં અંત આંયા પછી માતાજીએ કહ્યું:
કે સાધકો તથા વિધાથીએ પ્રક્ષોની ખાખતમાં સમૃદ્ધિ-
શાળી નથી. પછી તેમણે માતાજીને લેખિત સચાલો મોક-
લવાની શરૂઆત કરી. એક સવાલ મોષ્ટથી વાંચવામાં
આંયો.

એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે તમારા આત્માને અનુસરો, આભાસો પુંત્યે
કૂદી પડતા મનને નહિ. દૈનિક જીવનમાં આનું આચરણ કેવી રીતે કરવું ?
કેમ ? સમસ્યા શી છે ? મુશ્કેલી કયી છે ?

આ “આત્માને અનુસરવાની—મનને નહિ” સલાહ આચરણમાં કેવી રીતે
મૂકવી ?

એ તો તદ્દન વ્યક્તિગત વાત છે.

પ્રથમ શરત એ છે કે સાધકે આત્મા પાસેથી પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરવી. આપણે
તે જ વાત કરી રહ્યા હતા. જો આત્માની પ્રેરણાઓ પ્રાપ્ત ન થાય, તો પછી તેમનું
અનુસરણ કેવી રીતે થઈ શકે ? પ્રથમ શરત એ છે કે સાધકે પોતાના આત્માથી
જરાક સભાન બનવું, અને તેની પ્રેરણાઓ પ્રાપ્ત કરવી. પછી સ્વાભાવિક રીતે જ,
કહ્યા વગર સમજી શકાય તેવી વાત છે કે તર્કયુક્ત બુદ્ધિની આજાઓનું પાલન
કરવાને બદલે, સાધકે તે પ્રેરણાઓનું જ પાલન કરવું.

પણ તે કેવી રીતે કરવું ? કયી ગંધતિ વડે ? આ વાત તદ્દન અંગત છે. દરેક
જણે પોતાની પદ્ધતિ ખોળી લેવી જોઈએ. સિદ્ધાંત તો કહેવાયો છે. જો તેને વ્યવહાર-
માં લાગુ કરવો હોય, તો દરેક જણ માટે જુદી જુદી પદ્ધતિ હોય છે. આત્મામાંથી
આવતી પ્રેરણાઓથી સાધક કેટલા પ્રમાણમાં સભાન છે, આત્મા સાથે તેનું કેટલા
પ્રમાણમાં તાદ્દાત્મ્ય સિદ્ધ થયું છે, તેના પર તે પદ્ધતિ આધાર રાખે છે.

એટલે દરેક જાણને માટે જુદો જુદો ઉપાય બતાવવાનો રહે.

બસ? હવે કાંઈ પૂછવું છે?

ઓમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જેમ જેમ તમે વધારે આપશો, તેમ તેમ તમને વધારે મળશો. આ વાત શારીરિક શક્તિને લાગુ પડે છે? માણસે પોતાના ગજ બહારના શારીરિક કાર્યનો માથે લેવું જોઈએ? આ પ્રકારનું કાર્ય કરતાં માણસનું વલાણ કેવું હોવું જોઈએ?

જે માણસ ખર્ચે નહિ, તો તેને મળે નહિ. બાળકમાં વૃદ્ધિ-વિકાસ માટે જે મહાન શક્તિ હોય છે તેને ખર્ચવાથી તેનાં વૃદ્ધિ-વિકાસ થતાં હોય છે.

સ્વાભાવિક રીતે જે, શક્તિનો ખર્ચ કર્યું પછી માણસે આરામ કરવા સમય મેળવવો પડે છે. પણ બાળક જે આજે નથી કરી શકતું તે કાલે કરી શકે છે. એટલે જે તમે પહેંચેલી સરહદથી આગળ ન વધો, તો તમે પ્રગતિ ન કરી શકો. એ વાત તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે જે લોકો શારીરિક વ્યાયામ કરે છે, તેઓ ધીમે ધીમે જે કુસરતો કરી શકવા સુધી પહેંચ્યા હોય છે તે હદની આગળ જવાથી જે પ્રગતિ કરી શકે છે.

એ સમતુલાની વાત છે. ખર્ચના સમયના ગાળાની માત્રા અનુસાર શક્તિ-સંચયના સમયનો ગાળો હોવો જોઈએ.

પણ જે માણસ પોતે જે કરી શકતો હોય ત્યાં જે અટકી જય, તો તે પ્રગતિ ન કરી શકે. પણ તે અશક્ય છે, કારણ કે જે માણસ પ્રગતિ ન કરે, તો તે પીછે-હઠ કરતો હોય છે. એટલે માણસે હમેશાં પહેલાં પોતે કરી શકતો હતો તેનાથી કાંઈક વધારે કરવાની કોશિશ કરવી જોઈએ. તો જે તે પ્રગતિને માર્ગ આગળ વધી શકે. જે માણસ વધારે કરવાથી ડરે, તો તે જરૂર પાછો પડવાનો, પોતાની પ્રાપ્ત કરેલી શક્તિએ ગુમાવી દેવાનો.

ગઈ કાલે અથવા એક ક્ષણ પહેલાં પોતે જે કર્યું હતું, તેનાથી કાંઈક વધારે, વધારે સારી રીતે કરવાનો પ્રયત્ન માણસે હમેશાં કરવો જોઈએ. માણસ જેમ જેમ પોતાના પ્રયત્નને વધારે છે, તેમ તેમ તેની સ્વીકાર કરવાની શક્તિમાં અને તકોમાં વધારો થતો જય છે. દા. ત. કેવળ શારીરિક દાખિલિન્દુથી જોતાં, જે માણસે પોતાના સનાયુઓને વિકસાવવા હોય, તો તે સનાયુઓએ પ્રગતિકારક પ્રયાસો કરવા જોઈએ; પણ સાથે-સાથે માણસે જરૂરી કાર્યો પણ કરવાં જોઈએ—મસાજ (તેલમર્દન), હાઈડ્રોથેરાપી (સનાન, જલ-સેચન) વગેરે, જેથી સનાયુઓની સ્વીકાર-શક્તિમાં વધારો થાય,

પછી માણસે આરામ પણ લેવો જોઈએ. આરામ એટલે અચેતનતામાં પાછા

સરી જવું એ નહિ—તે તો તાજગી આપવા કરતાં વધારે થાક આપે છે. પણ તે આરામ સચેતન હોવો જોઈએ, તેમાં એવી એકાગ્રતા હોવી જોઈએ જેમાં માણસ વૈશ્વિક શક્તિઓ પ્રત્યે ખુલ્લો બનતો હોય છે અને તે શક્તિઓ પોતામાં જીવતો હોય છે.

શરીરની શક્યતાઓની મર્યાદાઓ બહુ સ્થિતિસ્થાપક હોય છે! જે માણસો પદ્ધતિસરની; વૈજ્ઞાનિક, તર્કયુક્ત તાલીમ લેતા હોય છે, તેઓ આશ્ર્ય-જનક પરિણામો પ્રાપ્ત કરતા હોય છે. તેઓ પોતાના શરીર પાસે એવી માંગો કરતા હોય છે કે જે માંગોને પરિપૂર્ણ કરવાનું કામ તાલીમ વગર અશક્ય બની જાય. તેમણે ચોક્કસ ધીમે-ધીમે પોતે કરી શકતા હોય તે કામોની હદથી આગળ જઈ વધારે કાર્યો કરવાં જોઈએ—માત્ર પરિપૂર્ણતાના દિનિબિદુથી જ નહિ, પણ શક્તિ-સંચયના દિનિબિદુથી પણ. જે વધારે પડતું કામ કરવાથી તેઓ ડરશે, તો તેઓ, પ્રગતિ નહિ કરી શકે. માત્ર સાથે-સાથે તેમણે આરામનું—શક્તિ-સંચયનું જરૂરી કામ પણ કરવું જોઈએ. શારીરિક કેળવણીનો આ પરમ સિદ્ધાંત છે. તેને પરિણામે એવાં પરિણામ આવે છે, કે જે અજ્ઞાન અને તાલીમ નહિ લીધેલા માણસને ખૂબ આશ્ર્ય-જનક લાગતાં હોય છે. તેવાં કાર્યો માત્ર પદ્ધતિસર તાલીમ લીધેલા લોકો જ કરી શકે છે.

માતાજીને સતત યાદ રાખવા માટે શું કરવું જોઈએ? શું માણસે તેમના નામનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ, તેમના શારીરિક ઝૂપને યાદ કરવું જોઈએ, માતાજી ભગવાન છે—એવો વિચાર કરવો જોઉંએ અથવા એવી માગણી અનુભવવી જોઈએ? ભગવાન માટે આભારની લાગણી એ તેમના સ્મરણનો એક પ્રકાર છે. ખરો?

આ બધું સારું છે. બીજી અનેક વસ્તુઓ પણ સારી છે. તેનો આધાર વ્યક્તિ શું કરી શકે તેમ છે તેના પર રહેતો હોય છે.

આ તમારો પ્રશ્ન જરાક વધારે અંગત છે, નહિ વારુ?

તેનો આધાર વ્યક્તિ પર હોય છે. વસ્તુ તેની તે જ છે. જો તેનું સર્વ-સામાન્ય વિધાન કરવામાં આવે, તો તેનો કશો અર્થ નથી. યાદ રાખવા માટે, તમારે માત્ર ભૂલી જવાનું નથી! બસ, એટલું જ.

કોઈ એવો સામૂહિક શિસ્તનો પ્રકાર હોઈ શકે ખરો, કે જેને દરેક માણસ પોતાના પર લાદે?

ઘણી વાર એમ બનતું હોય છે કે લોકો સમૂહોમાં એકત્રિત થાય છે, અને પોતાને માટે નિયમો ઘડે છે. તે પોતાના પર લટાયેલી શિસ્ત છે. આમ સતત બનતું હોય

છે. બધા સમાજોએ—ગૂઢ તેમજ પ્રગટ સમાજોએ, સર્વ દીક્ષા આપતાં જૂથોએ હમેશાં આમ જ કર્યું હોય છે. તેઓ નિયમો ધરે છે અને તે નિયમોને પોતા પર લાદે છે, અને તેમનું કડકાઈપૂર્વક પાલન કરતા હોય છે. જ્યારે પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી જ્યારે તે માણસ તે શિસ્તને (નિયમને) ત્યજી દેવા માગતો હોય છે, ત્યારે ભયંકર શિક્ષાઓ થતી હોય છે, તદ્દન ભીષણ પરિણામો આવતાં હોય છે. જગતમાં સતત આમ બનતું હોય છે.

તે પ્રકારની શિસ્તની અસરકારકતા વિષે ચર્ચા થઈ શકે. પણ તે એક બીજી જ વાત છે. માણસ તે શિસ્તનું પાલન કરી શકે તેમ છે કે નહિ તે પ્રશ્ન નથી. પણ ખૂબ પ્રાચીન સમયથી આમ બનતું આવ્યું છે. માણસોએ હમેશાં, એક યા બીજા સ્વરૂપોમાં, જૂથો રચવાનો અને તે જૂથો પર નિયમો લાદવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ છે.

જે તે ગૂઢવાદી જૂથ હોય, તો તેના નિયમો પણ ગૂઢવાદી હોય છે.

કદાચ જેઓ તે જૂથમાં દાખલ થવા માગતા હોય તેમના ઉપર તે નિયમો લાદવામાં આવતા હશે; તો પછી તે નિયમો સ્વયં લાદેલા નથી હોતા, ખરું ને?

પણ માણસ મુક્ત રીતે તે જૂથમાં પ્રવેશતો હોય છે, અને તેથી તે નિયમોને તે સ્વીકારતો હોય છે. મોટે ભાગે તે જૂથોમાં તે લોકો પ્રથમ જ તમને કહેતા હોય છે કે આ જૂથના આ નિયમો છે; તમે તેમનો સ્વીકાર કરો છો કે નહિ? જે તમે તે નિયમો ન સ્વીકારો, તો તમે તે જૂથમાં પ્રવેશી શકતા નથી. જે તમે તે જૂથમાં પ્રવેશ કરો, તો તમે પોતે જ તે નિયમોને સ્વીકારો છો. તે રીતે તમને તે જૂથમાં જોડવાની ફરજ પાડવામાં આવતી નથી! દા. ત. તે વાત તમે જે કુટુંબમાં જન્મયા હો તેની આનુવંશિકતાના ગુણ-દોષો તમારામાં આવે જ, એવી પરાધીનતાની નથી. તે નિયમો બહારથી લાદવામાં આવે છે. વિશ્વમાં એમ જ બનતું હોય છે કે જ્યારે તમે જગતમાં જન્મો છો, ત્યારે કદ્દી પણ તમારી મંજૂરી માગવામાં આવતી હોતી નથી. તમને બળજબરીથી આ જગતમાં જન્મ આપવામાં આવે છે, બળજબરીથી વાતાવરણ તમારા પર લાદવામાં આવે છે, આનુવંશિકતાના નિયમો બળજબરીથી તમારા પર લાદવામાં આવે છે, અને તમારાથી બની શકે તેટલો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ તમે તે વસ્તુઓનો કરવા પ્રયાસ કરો છો. પણ જ્યારે મિત્રોનું જૂથ અથવા સમાજ હોય, ત્યારે તમે તમારી પોતાની મરજીથી તેના નિયમો સ્વીકારવા કે ન સ્વીકારવા તેનો નિર્ણય કરતા હો છો—સિવાય કે કોઈ સંમાન્ય માણસ તમને તેમાં જોંચી ન જયો હોય.

એ વાત સ્પષ્ટ છે કે ધર્મની બાબતમાં આ પ્રશ્ન જરાક વધારે સૂક્ષ્મ બની

જ્યે છે; કારણ કે જન્મતાં પહેલાં જ બાળક પર તે ધર્મ લદાતો હોય છે. જો તે બાળક તે ધર્મમાં જન્મ્યો હોય, તો તે તેના પર લદાતો હોય છે. એ વાત સ્પષ્ટ છે કે સાચા નિયમો અનુસાર, અમુક ઉમ્મર પછી, તમે જેમાં જન્મ્યા હો તે ધર્મની બોધ્ય તમને મળ્યા પછી, તમારે પસંદગી કરવી જોઈએ કે મારે આ ધર્મ સ્વીકારવો કે નહિ? પણ બહુ થોડા લોકોમાં તેવી વ્યક્તિગત પસંદગી કરવાની શક્તિ હોય છે. માણસો અંધતાપૂર્વક કુટુંબની રૂઢિને, પોતે જેમાં જીવતા હોય તે વાતાવરણને અનુસરતા હોય છે, કારણ કે પ્રતિકાર્ય કરવા કરતાં તે વધારે આરામપ્રદ હોય છે. માણસ તે ધર્મમાં જન્મ્યો છે, અને તે ધર્મનું અનુસરણ કરવાની તેને ફરજ પાડવામાં આવતી હોય છે. તેમાંથી બહાર આવવા માટે તમારામાં ખૂબ બળ અને ચારિત્યની સ્વતંત્રતા હોવાં જોઈએ, કારણ કે તે ધર્મનો ત્યાગ કરવામાં ખૂબ છલચલ—ધાંધલ થતું હોય છે, તમારા જીવન પર તેના ગંભીર પ્રત્યાધાતો પડતા હોય છે.

ગયે અઠવાડિયે મૈં જન્મ વિષે વાત કરી હતી — કેવી રીતે જીવાત્માએ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે તે વિષે. મૈં તમને કહ્યું હતું કે લગભગ દરેક જાણ માટે નિર્માણ થયેલું શરીર ખૂબ અસંતોષકારક હોય છે; તેમાં ખૂબ વિરલ અપવાદો હોય છે, જેમને વિષે ભાગ્યે જ કુથન કરી શકાય.

મૈં તમને કહ્યું હતું કે આ અસ્પષ્ટ જન્મને કારણે, માણસ એવો એક વસ્તુઓનો શારીરિક બોજે લઈને આવતો હોય છે કે જે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે—જે તે પ્રગતિ કરવા માગતો હોય તો, કોઈકે મારા જ તે વાક્યનું ઉદ્ધરણ કર્યું છે, જે આમ છે :

“ અહીં તમને બળજબરીથી જન્મ આપવામાં આવ્યો છે, બળજબરીથી વાતાવરણ તમારા પર લાદવામાં આવ્યું હોય છે, આનુવંશિકતાના નિયમો બળજબરીથી તમારા પર લાદવામાં આવ્યા હોય છે.”

તે વાક્યનું ઉદ્ધરણ કરનારે મને પૂછ્યું છે કે આ બધું કોણ કરતું હોય છે ?

અલબત્ત, હું વધારે સ્પષ્ટતાપૂર્વક તે વાત કરી શકી હોત, પણ મને લાગ્યું હતું કે મૈં પૂરતી સ્પષ્ટતા કરી હતી.

શરીરનું નિર્માણ એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી કરે છે, જે માતા-પિતા બને છે. પણ તેમની પાસે એવું કોઈ સાધન નથી કે જેના વડે તેઓ જે બાળકને જગતમાં જન્મ આપે છે તેને પૂછી શકે કે તારે અહીં જન્મવું છે, આ જન્મ તારી ભવિતવ્યતા સાથે સુસંગત છે ? જે શરીરનું તેઓ નિર્માણ કરતાં હોય છે તેના ઉપર તેઓ આવશ્યકતાની બળ જબરીથી આનુવંશિકતા, વાતાવરણ, અને પાછળથી કેળવણી લાદતા હોય છે, જે વસ્તુઓ તે બાળકની ભાવિ પ્રગતિમાં રૂકાવટ ડાલતી હોય છે.

તેથી મૈં કહ્યું હતું, અને તેનું હું અહીં પુનરાવર્તન કરું છું કે હું માત્ર શારીરિક માતા-પિતા વિષે અને ભૌતિક શરીર વિષે વાત કરી રહી હતી, બીજા કશા વિષે નહિ. જે જીવ તે શરીર ધારણ કરે છે — પંછી તે જીવ વિકાસ સાધી રહ્યો હોય કે પૂર્ણ-વિકસિત હોય — તેને તે પણ-જન્મ વડે લદાયેલા સંજોગોની સામે સંઘર્ષ કરવો પડે છે, જેથી તે પોતાનો સાચો માર્ગ શોધી શકે અને ફરી પોતાની સાચી જતને પરિપૂર્ણ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે. બસ, એટલું જ.

હવે તમારે બીજું કાંઈ પૂછવું છે ? કોઈને કાંઈ પૂછવાનું નથી ?

મધુર માતાજી, માતા-પિતા માટે પોતાને ઈણ જીવાત્માને જન્મ આપવાનું શક્ય છે ખરું ?

તેમ કરવા માટે તેમનામાં ગુઢ જ્ઞાન હોવું જોઈએ, જે મોટે ભાગે તેમનામાં નથી હોતું. પણ આ વસ્તુ શક્ય છે; પણ પણુંની પેઠે, કામવૃત્તિથી અથવા અનિરદ્ધારે પણ કામનાથી પ્રેરિત થઈને સમાગમ કરવાને બદલે, જો તેઓ સંકલ્પપૂર્વક, અભીષ્ટા-પૂર્વક, પોતાની જતને અભીષ્ટાની અને પ્રાર્થનાની સ્થિતિમાં મૂકીને, સમાગમ કરે, જેને પરિણામે તેઓ યોગ્ય આત્માને દેહ ધારણ કરવા માટે નિમંત્રી શકે, તો તેઓ ઈણ જીવાત્માને જન્મ આપી શકે. હું કેટલાક લોકોને જાળું છું—તેઓ બહુ વિરલ હોય છે, છતાં હું એવા કેટલાક લોકોને જાળું છું, કે જેમણે ખાસ સંજોગો પસંદ કર્યા હતા, ખાસ એકાગ્રતા—ધ્યાન—અને અભીષ્ટા વડે પોતાની જતને તૈયાર કરી હતી, અને જેઓ એક અપવાદ રૂપ વ્યક્તિને જન્મવા માટે દેહનું નિર્માણ કરી રહ્યા હતા.

ધારું પ્રાચીન દેશોમાં — અત્યારે પણ અમુક દેશોમાં — જન્મ આપનારી સ્ત્રીને સૌન્દર્યની, સંવાદિતાની, શાન્તિની, કલ્યાણની ખાસ સંવાદમય શારીરિક સ્થિતિઓમાં રાખવામાં આવતી હતી, જેથી બાળકનું નિર્માણ યથાશક્ય શ્રોષ સ્થિતિઓમાં થાય. એ સ્પૃષ્ટ છે કે આમ જ થવું જોઈએ, કારણ કે તે માનવી શક્યતાઓની હદમાં રહેલી વાત છે. આ વસ્તુ અપવાદરૂપ ન રહે એટલો વિકાસ તો માનવ પ્રાણીઓ-એ સાધ્યો છે. અને છતાં તે તદ્દન અપવાદરૂપ વસ્તુ હોય છે, કારણ કે બહુ થોડા લોકો તેના વિષે વિચાર કરતા હોય છે, જ્યારે અસંખ્ય લોકો તો માગતા હોતા નથી, છતાં તેમને ત્યાં બાળકો જન્મતાં હોય છે.

હું તે કહેવા માગતી હતી.

જીવાત્માને નિમંત્રવો એ શક્ય છે, પણ તે માટે માણસે પોતે જરાક સચેતન હોવું જોઈએ; શ્રોષ સ્થિતિઓમાં ઈણ વસ્તુ કરવાની તેનામાં ઈરદ્ધા હોવી જોઈએ. આ બહુ વિરલ બનતું હોય છે, પણ તે શક્ય છે.

માતાજી, જ્યારે શરીરનું નિર્માણ થાય છે, ત્યારે તેમાં આવનાર જીવાત્માને તે જ શરીરમાં આવવાની ફરજ પડતી હોય છે ?

હું તમારા પ્રશ્નને બરાબર સમજી શકતી નથી.

શરીરના નિર્માણનો આધાર સંપૂર્ણપણે પુરુષ-સ્ત્રી ઉપર રહેલો છે. પણ જે જીવાત્મા તે નિર્માણ થયેલા શરીરમાં પ્રવેશે છે, તેને તે જ શરીરમાં પ્રગટ થવાની ફરજ પડતી હોય છે ?

તમે એમ પૂછવા માગો છો કે શું તે જીવાત્મા અનેક શરીરમાંથી એક ઈષ્ટ શરીરની પસંદગી કરી શકે ખરો ?

હા.

તે બહુ અપવાદરૂપ બનતું હોય છે. માનવ-જાતિના મોટા સમૂહમાં, કોઈક જ વિરલ સચેતન જીવ સ્વેચ્છાપૂર્વક દેહ ધારણ કરતો હોય છે. તે ખૂબ અસાધારણ ઘટના છે. મેં તમને કહ્યું છે કે જ્યારે જીવાત્મા સચેતન હોય છે, પરિપૂર્ણ રીતે નિર્માણિ થયેલો હોય છે, અને પછી જ્યારે તે દેહ ધારણ કરવા માગતો હોય છે, ત્યારે મોટે ભાગે તે ચૈત્યિક ભૂમિકા પરથી, પૃથ્વી પર અમુક સ્થાને, તેની સાથે સુસંગત ચૈત્યિક પ્રકાશની ખોજ કરતો હોય છે. વળી, પૂર્વ દેહનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં, પૃથ્વીના વાયુમંડળનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં, પૂર્વ-જન્મના અનુભવના પરિણામરૂપે, તે ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં બધી વીગતોમાં નહિ, પણ સામાન્ય રીતે — ભાવિ જીવનની સ્થિતિઓની પસંદગી કરે છે. પણ આ કિસમાઓ અપવાદરૂપ હોય છે. શક્યતારૂપે આપણે, આપણે માટે, અહીં તે વિષે વાત કરી શકીએ, પણ માણસોના ખૂબ મોટા ભાગ માટે — કેળવણી પામિલા લોકો માટે પણ — તેવો સ્વૈચ્છક જન્મ શક્ય નથી. તે ઘટનામાં, પ્રથમ ચૈત્યિક અસ્તિત્વનું નિર્માણ થતું હોય છે, વત્તા-ઓછા પ્રમાણમાં થતું હોય છે, તેમાં અનેક અવસ્થાઓ હોય છે. સ્કુલિંગ, પરિપૂર્ણ રીતે નિર્માણ થયેલા પ્રાણી માટે, એક નાનકડો પ્રકાશ બની જય છે. અને તે પ્રકાશ હજરો વર્ષો સુધી વિસ્તરતો રહે છે. સચેતન, પોતાના સંકલ્પવાળું, પ્રાણી બનવા માટે, પોતાના જન્મની પસંદગીનો નિર્ણય કરવાની શક્તિવાળો જીવ બનવા માટે, તેને હજરો વર્ષ વીતાવવાં પડતાં હોય છે.

એટલે તમે એવા એક જીવનો વિચાર કરી રહ્યા છો, કે જે એમ કહી શકે કે ના, મારે આ શરીર બેવું નથી; હું બીજા શરીરને શોધી લઈશ. હું એમ નથી કહેતી કે તે અશક્ય છે. દરેક વસ્તુ શક્ય છે. એમ બનતું હોય છે કે જ્યારે બાળકો મરેલાં જ જન્મતાં હોય છે. તેનો અર્થ એ થયો કે તે દેહને ધારણ કરવા માટે કોઈ જીવ તૈયાર ન હતો. તે ઘટનાનાં બીજાં કારણો પણ હોઈ શકે. તે દેહનું ઘડતર સારી રીતે ન થયું હોય, તે કારણે પણ હોઈ શકે. હું તે વાતને અશક્ય નથી કહેતી. પણ મોટે ભાગે જ્યારે કોઈ સચેતન અને મુક્ત જીવ આ પૃથ્વી પર ફક્તી દેહ ધારણ કરવાનું પસંદ કરે છે, ત્યારે જન્મ પહેલાં પણ તે આ શરીર પર કાર્ય હોય છે. તેથી માતા-પિતાના અજ્ઞાનના પરિણામે ઉભી થતી અગવડોને ન સ્વીકારવાનું તેને કોઈ કારણ રહેતું નથી, કારણ કે તે જે કારણથી પોતાનું સ્થાન પસંદ કર્યું છે, તે કારણમાં અજ્ઞાન ન હતું. તોણે તે સ્થાનમાં એક પ્રકાશ જોયો.

મધુર માતાજી, માતા-પિતા માટે પોતાને ઈણ જીવાત્માને જન્મ આપવાનું શક્ય છે ખરું ?

તેમ કરવા માટે તેમનામાં ગૂઢ જ્ઞાન હોવું જોઈએ, જે મોટે ભાગે તેમનામાં નથી હોતું. પણ આ વસ્તુ શક્ય છે; પણ પણુંની પેઠે, કામવૃત્તિથી અથવા અનિચ્છાએ પણ કામનાથી પ્રેરિત થઈને સમાગમ કરવાને બદલે, જે તેઓ સંકલ્પપૂર્વક, અભીષ્ટા-પૂર્વક, પોતાની જતને અભીષ્ટાની અને પ્રાર્થનાની સ્થિતિમાં મૂકીને, સમાગમ કરે, જેને પરિણામે તેઓ યોગ્ય આત્માને દેહ ધારણ કરવા માટે નિમંત્રી શકે, તો તેઓ ઈણ જીવાત્માને જન્મ આપી શકે. હું કેટલાક લોકોને જાણું છું—તેઓ બહુ વિરલ હોય છે, છતાં હું એવા કેટલાક લોકોને જાણું છું, કે જેમણે ખાસ સંજોગો પસંદ કર્યા હતા, ખાસ એકાગ્રતા—ધ્યાન—અને અભીષ્ટા વડે પોતાની જતને તૈયાર કરી હતી, અને જેઓ એક અપવાદ રૂપ વ્યક્તિને જન્મવા માટે દેહનું નિર્માણ કરી રહ્યા હતા.

ધાર્યા પ્રાચીન દેશોમાં — અત્યારે પણ અમુક દેશોમાં — જન્મ આપનારી સ્ત્રીને સૌન્દર્યની, સંવાદિતાની, શાન્તિની, કલ્યાણની ખાસ સંવાદમય શારીરિક સ્થિતિઓમાં રાખવામાં આવતી હતી, જેથી બાળકનું નિર્માણ યથાશક્ય શ્રોષ સ્થિતિઓમાં થાય. એ સ્પૃષ્ટ છે કે આમ જ થવું જોઈએ, કારણ કે તે માનવી શક્યતાઓની હદમાં રહેલી વાત છે. આ વસ્તુ અપવાદરૂપ ન રહે એટલો વિકાસ તો માનવ પ્રાણીઓ-એ સાધ્યો છે. અને છતાં તે તદ્દન અપવાદરૂપ વસ્તુ હોય છે, કારણ કે બહુ થોડા લોકો તેના વિષે વિચાર કરતા હોય છે, જ્યારે અસંખ્ય લોકો તો માગતા હોતા નથી, છતાં તેમને ત્યાં બાળકો જન્મતાં હોય છે.

હું તે કહેવા માગતી હતી.

જીવાત્માને નિમંત્રવો એ શક્ય છે, પણ તે માટે માણસે પોતે જરાક સચેતન હોવું જોઈએ; શ્રોષ સ્થિતિઓમાં ઈણ વસ્તુ કરવાની તેનામાં ઈચ્છા હોવી જોઈએ. આ બહુ વિરલ બનતું હોય છે, પણ તે શક્ય છે.

માતાજી, જ્યારે શરીરનું નિર્માણ થાય છે, ત્યારે તેમાં આવનાર જીવાત્માને તે જ શરીરમાં આવવાની ફરજ પડતી હોય છે ?

હું તમારા પ્રશ્નને બરાબર સમજી શકતી નથી.

શરીરના નિર્માણનો આધાર સંપૂર્ણપણે પુરુષ-સ્ત્રી ઉપર રહેલો છે. પણ જે જીવાત્મા તે નિર્માણ થયેલા શરીરમાં પ્રવેશે છે, તેને તે જ શરીરમાં પ્રગત થવાની ફરજ પડતી હોય છે ?

તમે એમ પૂર્ણવા માગો છો કે શું તે જીવાત્મા અનેક શરીરમાંથી એક ઈષ્ટ શરીરની પસંદગી કરી શકે ખરો ?

હા.

તે બહુ અપવાદરૂપ બનતું હોય છે. માનવ-જાતિના મોટા સમૂહમાં, કોઈક જ વિરલ સચેતન જીવ સ્વેચ્છાપૂર્વક દેહ ધારણ કરતો હોય છે. તે ખૂબ અસાધારણ ઘટના છે. મેં તમને કહ્યું છે કે જ્યારે જીવાત્મા સચેતન હોય છે, પરિપૂર્ણ રીતે નિર્માણ થયેલો હોય છે, અને પછી જ્યારે તે દેહ ધારણ કરવા માગતો હોય છે, ત્યારે મોટે ભાગે તે ચૌત્યિક ભૂમિકા પરથી, પૃથ્વી પર અમુક સ્થાને, તેની સાથે સુસંગત ચૌત્યિક પ્રકાશની ખોજ કરતો હોય છે. વળી, પૂર્વ દેહનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં, પૃથ્વીના વાયુમંડળનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં, પૂર્વ જન્મના અનુભવના પરિણામરૂપે, તે ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં બધી વીગતોમાં નહિ, પણ સામાન્ય રીતે — ભાવિ જીવનની સ્થિતિઓની પસંદગી કરે છે. પણ આ કિસમાઓ અપવાદરૂપ હોય છે. શક્યતારૂપે આપણે, આપણે માટે, અહીં તે વિષે વાત કરી શકીએ, પણ માણસોના ખૂબ મોટા ભાગ માટે — કેળવણી પામિલા લોકો માટે પણ — તેવો સ્વૈચ્છક જન્મ શક્ય નથી. તે ઘટનામાં, પ્રથમ ચૌત્યિક અસ્તિત્વનું નિર્માણ થતું હોય છે, વત્તા-ઓછા પ્રમાણમાં થતું હોય છે, તેમાં અનેક અવસ્થાઓ હોય છે. સ્કુલિંગ, પરિપૂર્ણ રીતે નિર્માણ થયેલા પ્રાણી માટે, એક નાનકડો પ્રકાશ બની જય છે. અને તે પ્રકાશ હજરો વષો સુધી વિસ્તરતો રહે છે. સચેતન, પોતાના સંકલ્પવાળું, પ્રાણી બનવા માટે, પોતાના જન્મની પસંદગીનો નિર્ણય કરવાની શક્તિવાળો જીવ બનવા માટે, તેને હજરો વર્ષ વીતાવવાં પડતાં હોય છે.

એટલે તમે એવા એક જીવનો વિચાર કરી રહ્યા છો, કે જે એમ કહી શકે કે ના, મારે આ શરીર લેવું નથી; હું બીજા શરીરને શોધી લઈશ. હું એમ નથી કહેતી કે તે અશક્ય છે. દરેક વસ્તુ શક્ય છે. એમ બનતું હોય છે કે જ્યારે બાળકો મરેલાં જ જન્મતાં હોય છે. તેનો અર્થ એ થયો કે તે દેહને ધારણ કરવા માટે કોઈ જીવ તૈયાર ન હતો. તે ઘટનાનાં બીજાં કારણો પણ હોઈ શકે. તે દેહનું ઘડતર સારી રીતે ન થયું હોય, તે કારણે પણ હોઈ શકે. હું તે વાતને અશક્ય નથી કહેતી. પણ મોટે ભાગે જ્યારે કોઈ સચેતન અને મુક્ત જીવ આ પૃથ્વી પર ફક્તી દેહ ધારણ કરવાનું પસંદ કરે છે, ત્યારે જન્મ પહેલાં પણ તે આ શરીર પર કાર્ય હોય છે. તેથી માતા-પિતાના અજ્ઞાનના પરિણામે ઊભી થતી અગવડોને ન સ્વીકારવાનું તેને કોઈ કારણ રહેતું નથી, કારણ કે તે જીવે જે કારણથી પોતાનું સ્થાન પસંદ કર્યું છે, તે કારણમાં અજ્ઞાન ન હતું. તેણે તે સ્થાનમાં એક પ્રકાશ જોયો

હતો — કદાચ તે માત્ર શક્યતાનો જ પ્રકાશ હોઈ શકે—પણ ત્યાં પ્રકાશ જરૂર હતો, અને તેથી તે જીવ ત્યાં આવ્યો હતો. એટલે કોઈ જીવ કહે કે ના, મને આ શરીર ગમતું નથી, એ વાત ઠીક છે, પણ તેને ગમતું બીજું શરીર પસંદ કરવા તે કયાં જવાનો હતો? તે પણ બને, હું તેને અશક્ય ગણી નકારી કાઢતી નથી; પણ તેમ વિરલ બનતું હોય છે, બહુ વાર નહિ. કારણ કે જ્યારે જીવ ચૌત્યિક ભૂમિકા પરથી પૃથ્વી પર દૃષ્ટિ ફેંકે છે અને હવેના જન્મ માટે સ્થાનની પસંદગી કરે છે, ત્યારે તે પૂરતા વિવેકપૂર્વક તે સ્થાનની પસંદગી કરતો હોય છે, જેમાં કોઈ સ્થૂલ ભૂલ ન આવી જાય.

એમ પણ બન્યું છે કે જ્યારે જન્મ લઈને પછી તરત જ જીવો ચાલ્યા ગયા છે. તેનાં અનેક કારણો હોઈ શકે. જન્મયા પછી થોડા જ દિવસોમાં અથવા થોડાંક અઠવાડિયાંમાં મરી જનાર બાળકો—જીવો માટે આવું કોઈ કારણ હોઈ શકે. ઘણી વાર એમ કહેવામાં આવતું હોય છે કે પોતાના રૂપને પરિપૂર્ણ કરવા માટે જીવને થોડાંક અનુભવની જરૂર હતી; થોડાંક અઠવાડિયાંમાં તેને તે અનુભવ મળી ગયો અને પછી જીવ ચાલ્યો ગયો. દરેક વસ્તુ શક્ય છે. માણસો વિષે જેટલી વાર્તાઓ કહી શકાય, તેટલી વાર્તાઓની જરૂર જીવોની વાતો કહેવામાં પડે. અર્થાતું તેમની વાર્તાઓ અસંખ્ય છે; દાખલાઓ એક-બીજાથી અસંખ્ય રીતે ભિન્ન-ભિન્ન છે.

એટલે મરજી મુજબ એમ નિર્ણય કરી લેવો કે તે આમ છે અને તેમ નહિ; આમ બનતું હોય છે અને તેમ નહિ—એ બાલિશતા છે. દરેક વસ્તુ બની શકે. કેટલીક ઘટનાઓ બીજી ઘટનાઓ કરતાં વધારે વાર બનતી હોય છે—એમ સામાન્ય વિધાન કરી શકાય; પણ કોઈ કદી એમ ન કહી શકે કે આ અશક્ય છે; હમેશાં આમ જ બનતું હોય છે અથવા તેમ જ બનતું હોય છે. વસ્તુઓ તે રીતે બનતી હોતી નથી.

પણ ગમે તેમ, શ્રોષ કિસ્સાઓમાં પણ, જ્યારે જીવ સચેતનપણે આવતો હોય છે ત્યારે પણ, જ્યારે તેણે સચેતનતાપૂર્વક ભૌતિક શરીરના નિર્માણમાં ભાગ લીધો હોય છે ત્યારે પણ, જ્યાં સુધી શરીરનું નિર્માણ સામાન્ય પાશવી રીતે થયેલું હોય છે, ત્યાં સુધી તે જીવને સંધર્ષ કરવો પડે છે, અને માનવી પશુતામાંથી આવતી વસ્તુઓને સુધારવી પડે છે.

અનિવાર્ય રીતે, માતા-પિતાની અમુક ખાસ શારીરિક રચના હોય છે, તેઓ ખાસ રીતે રોગી કે નિરોગી હોય છે. ગમે તેટલી શ્રોષ કુદ્દપના કરીએ, તો પણ તેમનામાં આનુંંશિકતાના ગુણ-દોષોનો, ટૈપોનો ઢગલો હોય છે, અવચેતનમાં અને અચેતનતામાં પણ અમુક રચનાઓ હોય છે, જે તેમના જન્મમાંથી પ્રાપ્ત થતું હોય

છે, તેઓ જેમાં જીવતા હોય તે વાતાવરણમાંથી આવેલું હોય છે, તેમના જીવન-માંથી આવેલું હોય છે. તે ગમે તેટલા સુપ્રસિદ્ધ લોકો હોય, છતાં તેમનામાં એવી અસંખ્ય વસ્તુઓ હોય છે કે જે સાચા ચૈત્યિક જીવનથી તદ્દન વિરોધી હોય. આવું ખૂબ શ્રોષ્ટ અને સુચેતન લોકોમાં પણ હોય છે. વધારામાં, જે બનવાનું હોય છે તેને પણ ગણતરીમાં લેવું પડે છે. માણસ પોતાનાં બાળકોની કેળવણી બાબત ગમે તેટલી દરકાર વે, છતાં પણ તે બાળકો અનેક પ્રકારના લોકોના સંસર્ગમાં આવતાં હોય છે અને જેમની અસર તે બાળકો પર પડતી હોય છે—ખાસ કરીને તે બાળકો નાની ઉમ્મરમાં હોય તે દરમિયાન. તે અસરો તેમના અવચેતનમાં પ્રવેશતી હોય છે, અને મોટા થયા પછી તે બાળકોને તે અસરો સાથે સંઘર્ષમાં ઊત્તરવું પડતું હોય છે. હું કહું છું કે શ્રોષ્ટ લોકોની બાબતમાં પણ આમ બનતું હોય છે, કારણ કે અત્યારે જે રીતે શરીરનું નિર્માણ થાય છે તે જોતાં, તમારે અસંખ્ય મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે, જે મુશ્કેલીઓ વત્તા-ઓછા પ્રમાણમાં અવચેતનમાંથી આવતી હોય છે, પછી તે સપાટી પર આવતી હોય છે; અને તમે સંપૂર્ણપણે મુક્ત બનો અને સામાન્ય વિકાસ સાધો ત્યાર પહેલાં, તમારે તેમની સાથે સંઘર્ષ કરવો પડતો હોય છે.

બસ, હવે કોઈને કાંઈ પૂછવું છે ?

(મૌન)

હવે, ઝેબુઅારીના અંત-સમયથી મારી પાસે ખૂબ પ્રશ્નો આવ્યા છે.

અતિ-મનસ્સ કેવી રીતે કાર્ય કરશે ? તેને જીલવો માટે શું કરવું જોઈએ ?
કયા રૂપમાં તે પ્રગટ થશે ?

યથાશક્ય મેં તેના જવાબો આપ્યા છે. પણ શ્રી અરવિંદનાં ‘આંન ધ વેદજ’ નામના પુસ્તકમાં અમુક પૃષ્ઠ પર એક નોંધ છે, જે નોંધમાં તે આ પ્રશ્નોના જવાબ આપે છે. હું હમેશાં લોકોને કહું છું કે જે તમે શ્રી અરવિંદે જે લખ્યું છે તે વાંચવાની જરાક તસ્દી લો, તો તમારા ધણા પ્રશ્નો નિરર્થક બની જશે, કારણ કે શ્રી અરવિંદે તેમના જવાબ આપી દીધા છે. પણ લોકોને કદાચ તે વાંચવાનો સમય, ધીરજ, સંકલ્પ અથવા જરૂરી વસ્તુ નથી હોતી, અને તેથી તે વાંચતા નથી હોતા. પુસ્તકોનું પ્રકાશન થાય છે, હું માનું છું કે ઉદારતાપૂર્વક તે પુસ્તકો વહેંચાય પણ છે, પણ થોડા જ લોકો તે વાંચતા હોય છે. તે ગમે તેમ હોય, પણ શ્રી અરવિંદનો જવાબ આ રહ્યો. તેના પર વિચાર કરો; પછી જે તમારે કોઈ પ્રશ્ન હોય તો પૂછો; હું જવાબ આપીશ.

ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો :

“ સતત વિસ્તૃતીકરણ અને આત્મ-પરિપૂર્ણતાની કિયાના પરિણામરૂપે,
ભગવાનનો સંકલ્પ આપણામાં અતિ-માનસિક જગતનું નિર્માણ-સર્જન કરશે.”

અર્થાત, પોતામાં અતિ-માનસિક અસ્તિત્વને સ્વીકારવાની આશા રાખવા માટે, તેનો ઉપયોગ કરવા માટે, તેનું નિર્માણ કરવા માટે, અને પરિણામે અતિ-માનસિક જગતનું નિર્માણ કરવા માટે, સૌથી પ્રથમ તો ચેતનાનું વિસ્તૃતીકરણ અને સતત અંગત પ્રગતિ હોવાં જોઈએ; ઓચિંતાં ઉડુયનો, થોડીક અભીષ્ટા, થોડોક પ્રયત્ન, અને પછી નિદ્રામાં પતન પામવું—આમ ન બનવું જોઈએ. પ્રાણીમાં આ સતત વિચારઝુરહેવો જોઈએ, અસ્તિત્વનો રાતત સંકલ્પ હોવો જોઈએ, અસ્તિત્વનો સતત પ્રયાસ હોવો જોઈએ, માનવનો સતત વ્યાપાર બની જવો જોઈએ.

જો દિવસમાં પાંચ મિનિટ માટે જ તમે યાદ કરો કે વિશ્વમાં અતિ-માનસિક શક્તિ જેવી કોઈક ચીજ છે, “જો તે મારામાં આવિભર્વ પામે તો બહુ સરસ થાય” એવી આશા કરો, અને પછી બાકીના બધા સમયમાં તમે બીજી જ વસ્તુ-ઓનો વિચાર કરો અને તેમાં જ ગુંથાઈ જાઓ, તો તે અતિ-માનસિક શક્તિ આવીને તમારામાં કોઈ ગંભીર કાર્ય કરે—એવો જાંઝો સંભવ નથી. શ્રી અરવિંદ આ વાત બહુ સ્પષ્ટતાપૂર્વક અને ચોક્કસ રીતે કહે છે. તે એમ નથી કહેતા કે તમે તે કરશો; તે તો કહે છે કે ભગવાનનો સંકલ્પ તે કરશો. એટલે આવીને એમ ન કહેશો કે આહ, હું તે નથી કરી શકતો. તે કરવાનું તમને કોઈ કહેતું નથી. પણ અસ્તિત્વમાં પૂરતી અભીષ્ટા અને ચીટકી રહેવાની તાકાત હોવી જોઈએ, કે જેથી અસ્તિત્વનું વિસ્તૃતી-કરણ થાય, ચેતનાનો વિકાસ થાય. કારણ કે સાચું કહીએ તો, દરેક માણસ ખૂબ, ખૂબ નાનકડો છે, એટલો બધો નાનકડો છે કે તેનામાં અતિ-માનસિકને મૂકી આપવાની જગ્યા જ નથી ! તેનામાં સામાન્ય, નાનકડી, માનવી ગતિઓ ગીયોગીય ભરેલી છે—ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી છે. અતિ-મનસ્સની ગતિઓ માટે જગ્યા થાય તે સારુ તેની

૧. ઋગવેદના પાંચમાં મંડળમાં, અગ્નિને ઉદ્દેશાયેલા ચોથા સૂક્ત પરની શ્રી અરવિંદની ટીકામાં આ નોંધ આવે છે, “ ભગવાનનો સંકલ્પ, પુરોહિત, યોધો, આપણી યાત્રાનો અગ્રણી ” :

“ હે જનમોને જાળનાર, પોતાનાં કાર્યોમાં પરિપૂર્ણ માનવ માટે તું તે બીજ, આનંદમય લોકનું નિર્માણ કરે છે;* તે માનવ એવા એક સુખમય લોકમાં પહોંચે છે, જ્યાં તેના જીવનના વેગો, તેના પ્રકાશનાં ધારુ, તેના આત્માનાં અપત્યો (સંતાનો), તેની શક્તિની સેનાઓ સુખપૂર્વક રહે છે.”

(૫ સિક્કેટ ઓફ ધ વેદ, પૃષ્ઠ ૩૭૮)

* અહીં નોંધ આવે છે.

ચેતના ખૂબ-ખૂબ વિશાળ બનવી જોઈએ.

વળી પ્રગતિ માટે માણસમાં અભીષ્ટા પણ હોવી જોઈએ. માણસ જે છે, જે રીતે છે, તે જે કાર્ય કરે છે—વિચારે છે, અથવા 'હું જાણું છું' એમ વિચારે છે—તેનાથી તેણે સંતોષ ન માની લેવો જોઈએ. પણ તેનામાં કાંઈક વધારે માટે, વધારે સારી વસ્તુ માટે, મહત્તર પ્રકાશ માટે, વિશાળતર ચેતના માટે, વધારે સાચા સત્ય માટે, વધારે વૈશ્વિક ભદ્રતા માટે સતત અભીષ્ટા હોવી જોઈએ. આ બધા ઉપરાંત, તેનામાં એવી એક સદ્ભાવના હોવી જોઈએ, કે જે કદી નિઝળ જતી નથી.

આ બધું થોડાક દિવસોમાં સિદ્ધ ન થઈ શકે.

વળી હું માનું છું કે મેં આ બાબતમાં સાવચેતી રાખી હતી. જ્યારે મેં જહેરાત કરી હતી કે પૃથ્વી પર આવિજ્ઞાવ માટે અતિ-માનસિક નીચે આવે તેમ ભગવાને કૃપા કરી છે. ત્યારે તેનો અર્થ એવો ન હતો કે અતિ-માનસિક શક્તિનો આવિજ્ઞાવ પૃથ્વી પર તરત જ દિષ્ટ-ગોચર થશે, અને દરેક જગું તરત જ પ્રકાશમાં મૂકી અપાશે અને, પ્રયત્ન કર્યું વગર જ, તે શક્તિની શક્યતાઓનો સાક્ષાત્કાર કરશે. મેં તરત જ કહ્યું હતું કે તે પ્રમાણે નહિ બને. મેં એમ પણ કહ્યું હતું કે તેને માટે લાંબો સમય જોઈશે. પણ છતાં લોકોએ ફરિયાદ કરી છે કે તે શક્તિના આગમનથી વસ્તુઓ વધારે સહેલી નથી બની; કેટલાક કિસ્સાઓમાં તે વધારે મુશ્કેલ બની છે. હું બહુ દિવસીર છું; પણ તે બાબતમાં હું કાંઈ કરી શકું તેમ નથી. કારણ કે તેમાં અતિ-માનસિક શક્તિનો દોષ નથી; જે રીતે તે શક્તિને સ્વીકારવામાં આવી હતી તેનો દોષ છે. હું એવા કેટલાક દાખલા જાણું છું કે જેમનામાં અભીષ્ટા દિવની સર્ચાઈવાળી હતી અને સહકાર પરિપૂર્ણ હતો. અને ભૂતકાળમાં જેમને માટે જે ઘણી વસ્તુઓ ખૂબ મુશ્કેલ હતી તે તેમને માટે ખૂબ સહેલી બની ગઈ હતી.

છતાં હમેશાં શબ્દો અને વિચારો સાથે રમત કરતા માનસિક કુતૂહલ વરચે અને સાચી રીતે વધારે મહત્વની, સત્ય અભીષ્ટા વરચે મહાન તફાવત છે. તેવી અભીષ્ટા જ ખૂબ મહત્વની છે, બીજું કાંઈ જ નહિ, તે અભીષ્ટાને તે સાક્ષાત્કાર જ વધારેમાં વધારે મહત્વનો લાગતો હોય છે, તે સાક્ષાત્કાર સિવાય અસ્તિત્વમાં બીજું જ મૂલ્યવાન નથી એમ તેને લાગતું હોય છે.

જે માણસને અતિ-માનસિક શક્તિ નજીન આંખો વડે જોવી હોય, તો તેવી અભીષ્ટાની જરૂર છે.

યાદ રાખો કે હું શારીરિક રૂપાંતર વિષે વાત નથી કરતી. દરેક જગું જાણે છે કે માણસ એક રાતમાં તેજેમય અને સ્થિતિસ્થાપક બની જતો નથી, તમારું વજન

ઘરી જતું નથી, એકી વખતે શરીરમાંથી બહાર જઈ બાર જગ્યાએ દર્શાન આપી શકતા નથી, હું માનું છું કે તમે એટલા તો તર્ક-બુદ્ધિવાળા હો કે તરત જ આમ બનશે એવું ન માની લો, તેમાં કેટલાક સમય લાગશે.

પણ છતાં ચેતનાનું કાર્ય, આત્મ-પ્રભુત્વ, શરીર પર કાબૂ, વસ્તુઓનું સીધું જ્ઞાન, તાદાત્મ્ય કરવાની શક્તિ, અને સ્પષ્ટ દર્શના—આ બધું આવવું જોઈએ. માત્ર છેતરામણા, અસત્ય, જડ બની ગયેલા આભાસોને જેનારી અસ્પષ્ટ દસ્ત ચાલી જવી જોઈએ; તેને સ્થાને સીધી આંતર દર્શના આવવી જોઈએ. જે માણસ તૈયાર હશે, તો આ બધું તેનામાં ઝડપથી આવશે.

માણસને એમ અનુભવવું જોઈએ કે જે હવા હું શાસમાં લઈ રહ્યો છું તે વધારે જીંત છે, મારામાં જે બળ છે તે વધારે સ્થાયી છે. શું કરવું જોઈએ તે જાળવા માટે, આંધળા માણસની પેઠે, ફાંફાં મારવાને બૃદ્ધાં, માણસમાં સ્પષ્ટ, નિશ્ચિત, આંતર સૂચન પ્રાપ્ત થવું જોઈએ. તે જાણી શકતો હોવો જોઈએ કે આ વસ્તુ સાચી છે, પેલી નહિ.

જે માણસ તૈયાર હોય, તો અમુક વસ્તુઓ તે તરત પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

(મૌન)

આજે મારી પાસે એવા કેટલાક પ્રશ્નો આવ્યા છે, જેમને આ ચર્ચાતા વિષય સાથે કોઈ સંબંધ નથી, જે પ્રશ્નો પૃથ્વી જેટલા પ્રાચીન છે, જેમનો જવાબ મેં સેંકડો વાર આપ્યો છે, પણ છતાં અહીં કેટલાક લોકોની બુદ્ધિમાં તે ઉત્તરી શક્યા નથી. મને પૂછવામાં આવ્યું છે કે—

ખરાબ વિચારો શા માટે આવતા હોય છે?

ખરાબ વિચારો શા માટે આવે છે તે શું મેં તમને નથી કહ્યું? જેટલા ખરાબ વિચારો છે, તેટલાં તેમને માટે કારણો હોય છે! દરેક ખરાબ વિચારને આવવાનું તેનું પોતાનું કારણ હોય છે. ખરાબ વિચાર ખરાબ સંબંધને કારણે આવી શકે, તમને ચીફવવા માટે આવી શકે, તમે તેને બોલાવતા હો છો તેથી તે આવી શકે, તમે તમારી જતને આકુમણો પ્રત્યે ખુલ્લી રાખતા હો તેથી તે આવી શકે; આ બધાં કારણો એકી સૂચે પણ હોઈ શકે. તે સિવાય પણ બીજાં અનેક કારણો હોઈ શકે.

ખરાબ વિચારો આવે છે, કારણ કે તમારામાં કોઈક જગ્યાએ તેમની સાથે સુસંગત એવું કશુંક હોય છે. નહિ તો, તમે તેમને પસાર થતા જોઈ શકો, પણ તે તમારામાં પ્રવેશ ન કરી શકે. હું ધારું છું કે એ પ્રશ્ન કરનાર એમ પૂછવા માગે છે કે અમને એચિંતો કોઈક ખરાબ વિચાર કેમ આવતો હોય છે?

કારણું કે અવસ્થાઓ લિન્ન-લિન્ન હોય છે. મેં તમને અનેક વાર સમજાવ્યું છું કે માનસિક વાતાવરણ એક જહેર ચકલા કરતાં પણ વધારે ખરાબ છે. ચકલામાં જેમ અનેક લોકોની, પણ-પંખીઓની સતત અવળ-જવર હોય છે, તેમ મનમાં અસંખ્ય વિચારો, જત-જતના વિચારો, સર્વ પ્રકારનાં રૂપો આવ-જ કરતાં હોય છે; તે એવું એક જટિલ ગુંચળું બની જય છે કે તેમાંથી અમુક નિશ્ચિત વસ્તુ ઉકેલવી તે અશક્ય હોય છે. તમારું મસ્તિષ્ક તે ગુંચળાની વચ્ચે હોય છે, તમારું મન તો તેથીયે વધારે પ્રમાણમાં તે ગુંચળાની મધ્યમાં હોય છે. માણસ જેમ સમુદ્રમાં સ્નાન કરે છે, તેમ મન તે ગુંચળામાં સ્નાન કરતો હોય છે. આ બધું તમારા મનમાં આવતું હોય છે, પસાર થતું હોય છે, વખાંક લેતું હોય છે, પરસ્પર અથડાતું હોય છે, પ્રવેશ-નું હોય છે, બહાર જતું હોય છે. તમે જે માનસિક વાતાવરણમાં જીવો છો તેનાથી જે તમે સભાન બનો, તો સ્પષ્ટ છે કે તમે પાગલ બની જાઓ ! મને લાગે છે કે જીવનમાં ઘણા લાંબા સમય સુધી, ફિલ્ટર(ગળણી)ની પેઠે, અંગત શાન-તાંતુઓની હદો પર અંકુશ મૂકવો તે બહુ જરૂરી છે.

તે બધા ગુંચળામાંથી મુક્ત બનવા માટે. માનસિક વાતાવરણમાં પરિપૂર્ણ જીવન જીવવા માટે, માણસે બળવાન બળવાની જરૂર છે. પ્રાણિક વાતાવરણ તો તેના કરતાં પણ વધારે વરવું, ખરાબ હોય છે. તેનાથી મુક્ત બનવા માટે, માણસને આંતર દિશાનું સ્થિર ભાન હોવું જોઈએ. તમે તે વાતાવરણને અનુભવી શકતા હો કે નહિ, જોઈ શકતા હો કે નહિ, પણ તે તો એક હકીકતરૂપે ત્યાં હોય છે જ. એટલે માણસે એમ ન પૂછવું જોઈએ--તે પૂછી ન શકે કે ખરાબ વિચારો કયાંથી આવે છે ? તે તો સર્વોત્તમ છે. તે શા માટે આવે છે, તે કયાં જય છે ? અરે, તમે તો તેમની મધ્યમાં જ છો !

ચેતનાની આ ગળણી, જે તમને અમુક વિચારોથી સભાન બનાવે છે અને અમુક વિચારોથી અભાન રાખે છે, તે તમારું આંતરિક વલણ છે, તમારા આંતર સમાન સંબંધો છે. તમારી આંતર ટેવો છે -- હું મન વિષે વાત કરી રહી છું, ચૌત્યમય વિષે નહિ--, તમારી કેળવણી છે, તમારા શાન તાંતુઓનો વિકાસ છે વગેરે. તે ગળણીનું નિર્માણ તમારો અહંકાર કરે છે. તે ગળણીમાંથી કેટલાક વિચારો આપોખાપ પસાર થયા છે. જ્યારે બીજ પસાર થતા નથી. તેથી તમે જે પ્રકારના વિચારો સ્વીકારો છો તે ખૂબ મહત્વની વસ્તુ છે, તે તમારા ચારિત્યનું એક મહત્વનું સૂચન છે. તે વિચારો તમારા અવ-ચેતનમાં હોય, કારણ કે માણસને સાચી રીતે પોતાની જતને જાણવાની ટેવ નથી હોતી; પણ તે તમારા સામાન્ય ચારિત્યના વલણને સૂચવે છે. ચુનાને વધારે સરળ રીતે કહીએ તો, આશાવાદી માણસમાં આશાવાદી વિચારો આવશે;

તિરાશાવાઈ માણસને નિરાશાવાઈ વિચારો આવશે, બળવાખોર માણસને બળવાખોર વિચારો આવશે, ઘેટા જેવા નબળા-પોચા માણસને નબળા-પોચા વિચારો આવશે — જે એમ માની લઈએ કે ઘેટાને વિચારો હોય છે ! આ સામાન્ય સ્થિતિ છે.

જો તમે પ્રગતિ કરવાનો અને યોગમાં પ્રવેશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય, તો તમને ખાસ કરીને ભોજનમાં રસવાળા વિચારો આવશે — શું ખાવું, શું ન ખાવું, કેવી રીતે ખાવું, કેવી રીતે ન ખાવું ? આવા વિચારો તમને આવશે; તે તમને સ્વા-ભાવિક લાગશે. જેમ જેમ તમે તમારી જતને કહેશો કે “આહ, હું આ માથાકૂટ-માંથી મુક્ત થવા માગું છું; આ બધા વિચારો મારી પ્રગતિમાં અવરોધ ડાલે છે,” તેમ તેમ તે વિચારો બહુ ચુપકીદીથી તમારામાં આવ્યા કરશે. પછી જ્યારે સાચી પ્રગતિ તમારામાં થઈ હશે, તમે એવી ચેતનામાં ઊધ્વોકૃત થયા હશો કે જ્યાંથી તમે આ બધી વસ્તુઓને જોઈને તેમને યોગ્ય સ્થાને મૂકી આપી શકશો — જે સ્થાન આ વિશ્વમાં સાચે જ બહુ મોટું નથી ! —, ત્યારે તે વિચારો આવતા બંધ થશે. બધી વસ્તુઓ માટે આમ જ બનશે. એટલે તમારા વ્યાપારો અને સમાન સંબંધો તમને માત્ર તમારા અસ્તિત્વના પ્રકારથી સમાન સંબંધોવાળા વિચારોમાં જ નહિ, પણ તેથી વિરુદ્ધ પ્રકારના વિચારોમાં પણ મૂકી આપશે. જો તમે શરૂઆતથી જ વિવેક રાખવાની દરકાર નહિ કરો, તો તે તમને માનસિક યુદ્ધ-ભૂમિમાં પરિવર્તિત કરી મૂકશો.

જો તમે ઉચ્ચતર સ્તર પર જશો, માત્ર વિચારક મનના પ્રદેશમાં જશો — જે સામાન્ય શારીરિક મન નથી —, તો તમે આ બધી કીડા, આ બધો સંધર્ષ, આ બધા વિરોધો એવા કુતૂહલ-પૂર્વક જોશો, કે જે તમને સ્પર્શ કરી શકતાં નથી, તમારા પર કશી અસર પાડી શકતાં નથી. જો તમે તેથી પણ ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં જશો, તમારા લક્ષ્ય પર દાઢિ રાખશો, તો તમે તમારી પ્રગતિને અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ વિચારો વંચે વિવેક કરી શકશો. પછી તમે અનુકૂળ વિચારોને રાખશો અને પ્રતિકૂળ વિચારોને ફૂગાવી દેશો. તમારામાં તેમ શાન્તિપૂર્વક કરવાની શક્તિ આવશે. પણ જો તમે તે ગુંચળાની અને સંધર્ષની મધ્યમાં જ રહેશો, તો તમે માથું દુખવાનું જોખમ વહેારી લેશો !

ક્રોષ્ટ વસ્તુ એ છે કે તમારી ખાસ એકાગ્રતા માણી લે તેવા, કોઈ વ્યવહાર-મય કાર્યમાં તમારે ગુંથાયેલા રહેવું જોઈએ, દા. ત. અધ્યયન, શારીરિક કાર્ય — જે તમારી એકાગ્રતા માણી લે તેવું કાર્ય. પછી તમે આ ભટકત વિચારોનો શિકાર નહિ બનો. પણ જો તમે કમનસીબે તેમાં જ અટવાયેલા રહેશો, તે ગુંચળાને જ નિહાળું કરશો, તો તમારું માથું દુખી જશો. તે એક એવી સમસ્યા છે કે જેનો ઉકેલ દ

૨૭ જૂન ૧૯૫૬

: ૧૯૫

વ्यावહारिक જીવનમાં કોઈ એકાગ્રતા માણી લે તેવા વ્યવહારુ કાર્યમાં મશગૂલ રહેવાથી આવે, અથવા તો કોઈ ઉદ્વ્યોગ ભૂમિકામાં આરોહરણ કરી, આ સર્વ અંધાધૂંધી પર નજર ફેંકી. તેને વ્યવસ્થિત-ઠીકઠાક કરવાથી આવે.

પૃષ્ઠ માણસે કદ્દી તેની તે જ ભૂમિકા પર રહેવું ન જોઈએ; તે શારીરિક અથવા નોટિક આરોગ્ય માટે હિતાવહ નથી.

મધુર માતાજી, એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જો કોઈ માણસ પૂછિયો તારો (ખૂમકેતુ) જુવે અને જો તે ક્ષણે તે માણસ કથાક માટે અભીષ્ટસા કરે, તો તે અભીષ્ટસા એક વર્ષ દરમિયાન પરિપૂર્ણ થાય છે. આ સાચું છે?

તમે તેનો અર્થ સમજો છો? તે તારો દિન-ગોચર હોય તે સમય દરમિયાન તે અભીષ્ટસાનું નિર્માણ થવું જોઈએ; તે પૂછિયો તારો લાંબા સમય સુધી દેખાતો હોતો નથી, નહિ વારુ? જો તારો દિન-ગોચર હોય તે દરમિયાન અભીષ્ટસાનું નિર્માણ થઈ શકે — એનો અર્થ એવો થયો કે તે તારો તો ત્યાં બધો સમય હાજર જ છે, ચેતના સમક્ષ છે — આ વસ્તુ સામાન્ય વસ્તુઓને લાગુ નથી પડતી, તેમની સાથે તેનો કશો સંબંધ નથી, એ તો આધ્યાત્મિક અભીષ્ટસાની વાત છે. પણ મુદ્રો એ છે કે જો તમે તે જ ક્ષણે તમારી આધ્યાત્મિક અભીષ્ટસાને પ્રગટ કરો — તેનું ઉચ્ચારણ કરો — એનો અર્થ એ છે કે તે તારો તમારી ચેતનાની સન્મુખ જ છે, તે તમારી ચેતના પર પ્રભુત્વ ધરાવે છે. અને એ ચોક્કસ છે કે જે વસ્તુ તમારી ચેતના પર પ્રભુત્વ ધરાવતી હોય, તેનો સાક્ષાત્કાર ખૂબ જલ્દી થઈ શકે છે.

મને તે પ્રયોગ કરવાની તક પ્રામ થઈ હતી, બરાબર આ જ પ્રયોગ. જો ક્ષણે તે તારો પસાર થતો હતો, તે જ ક્ષણે મારી ચેતનામાં ભગવાન સાથે મારા શરીર માટે તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કરવાની અભીષ્ટસા મારામાં ઉદ્ભબવી; બરાબર તે જ ક્ષણે.

અને વર્ષ પૂરું થયું તે પહેલાં તે અભીષ્ટસા સિદ્ધ થઈ.

પણ તેનું કારણ તે તારો ન હતો! તેનું કારણ એ હતું કે તે અભીષ્ટસા મારી સર્વ ચેતના પર પ્રભુત્વ ધરાવતી હતી, હું તેના સિવાય બીજો કોઈ વિચાર કરી શકતી જ ન હતી, મારે માત્ર તે તાદાત્મ્ય જ જોઈતું હતું, હું માત્ર તેનો જ વિચાર કરી શકતી, માત્ર તેને માટે જ કાર્ય કરતી. એટલે આખા જીવનનો સમય માગી લે તેવી આ સિદ્ધ — એમ કહેવાય છે કે તે સિદ્ધ કરતાં ઓછામાં ઓછાં ઉપ વર્ષ લાગે છે! — મને બાર માસ પૂરા થાય ત્યાર પહેલાં જ સિદ્ધ થઈ.

પણ તેનું કારણ એ હતું કે હું માત્ર તેનો જ વિચાર કરતી હતી.

હું માત્ર તેનો જ વિચાર કરતી હોવાને કારણે, જ્યારે પૂછિયો તારો પસાર થયો કે તરત જ હું નિશ્ચિત શબ્દોમાં આ અભીષ્ટસા સેવી શકી કે મારે માત્ર આંતર ભગવાન સાથે તાદાત્મ્ય જ સિદ્ધ કરવું છે, કે જે વિષયની આપણે વાત કરી રહ્યા છીએ.

એટલે તારો મહત્વનો નથી, પણ અભીષ્ટા મહત્વની છે. તારો તો માત્ર બાધ્ય પ્રદર્શન છે, બીજું કંઈ જ નહિ. પણ જણી સાક્ષાત્કાર સિદ્ધ કરવા માટે પૂછુંયા તારાની જરૂર નથી ! અસ્તિત્વનો સમગ્ર સંકલ્પ એક બિનદુ પર એકાગ્ર થવો જોઈએ—તે જરૂરનું છે.

(મૌન)

(માતાજી અનેક લેખિત પ્રશ્નોની માળા બતાવે છે)

મારી પાસે આ જે પ્રશ્નો છે તે બહુ રસપ્રદ નથી. તેમાં એક વ્યવહારું પ્રશ્ન છે, જે મેં તમને અનેક વાર સમજવ્યો છે, પણ ફરી એક વાર તેને સમજાવવો તે સારું થઈ પડશે. ને પ્રશ્ન આ રહ્યો :

“ જ્યારે શરીરમાં અમૃત સ્પષ્ટપણે નિશ્ચિત સ્થાને માંદગી હોય, ત્યારે આરોગ્ય-પ્રદ શક્તિને ઝીલવા માટે શારીરિક ચેતનાને ખુલ્લી કરવાનો શ્રોષ્ટ માર્ગ કયો છે ? ”

આ માટે, ગૂઢવાદી સરહદોના પ્રદેશોમાંની તથા ગૂઢવાદના ઉંબરાના પ્રદેશોમાંની દરેક વસ્તુ માટે, દરેક જણે પોતાની ગતિ શોધી લેવાની હોય છે, કારણ કે જે પદ્ધતિ માટે માણસ ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં તૈયાર થયેલો હોય છે તે પદ્ધતિ તેને માટે ખૂબ પરિચિત અને અસરકારક નીવડે છે. એટલે એક સામાન્ય નિયમ ઘડી કાઢવો તે બહુ કઠિન છે.

પણ એક સામાન્ય પ્રકારની તૈયારી છે. અર્થાતું માણસે પોતાના શરીરને એવી ટેવ પાડવી જોઈએ કે શરીર માત્ર એક વધારે સત્ય અને ગહનતર વાસ્તવિકતાની અભિવ્યક્તિ છે, જે વાસ્તવિકતા તેની ભવિતવ્યતાનું નિયમન કરતી હોય છે—જેકે તે વાસ્તવિકતાથી માણસ અને તેનું શરીર હમેશાં સભાન નથી હોતાં.

અવલોકનોની, અધ્યયનોની સમજેની¹ પરંપરા દ્વારા, શરીરને દણાંતો બતાવવાથી, બાળકને જેમ પોતાની ગતિઓનું અવલોકન કરાવી સમજવવામાં આવે છે તેમ શરીરને વસ્તુઓ સમજવવા વડે, માણસ શરીરને તૈયાર કરી શકે છે પણ મોટે ભાગે આ બાબતમાં માણસ અંધ હોય છે ! બીજાઓનાં શરીરોનું અવલોકન કરાવીને પણ શરીરને સમજવી શકાય છે. વધારે સામાન્ય રીતે, તૈયારીના પાયામાં સ્વીકૃત અધ્યયનો, અને સ્પષ્ટ હકીકતો રહેલાં છે. દા. ત. તદ્દન સમાન સંભેગોમાં મુકાયેલા માણસો-માંના દરેક જણ પર તે સંભેગોની બિનન-બિનન અસરો થતી હોય છે. એથી આગળ જઈને કહીએ તો, તદ્દન એક જ પ્રકારના, નિશ્ચિત સંયોગોમાં—સ્થિતિઓમાં મુક-

1. શરીરની સમજ એટલે દણાંતના સંપર્ક દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી કાર્ય કરવાની શક્તિ. કારણ કે શરીર માટે ‘સમજવું’ એટલે કાર્ય કરી શકવું તે. (માતાજીની નોંધ)

યેવા લોકોમાંથી કેટલાક પર તે સંજોગોની ખતરનાક અસરો થતી હોય છે, જ્યારે બીજા લોકો ક્ષેમ-કુશળ તે સંજોગોમાંથી છટકી જઈ શકતા હોય છે.

યુદ્ધ દરમિયાન એવા અનેક દાખલા બન્યા હતા, જેમનું આપણે અધ્યયન કરી શકીએ તેમ છીએ. રોગચાળામાં પણ તેમજ બનતું હોય છે. સમુદ્રમાં આવતી ભરતી, ધરતીકંપ, અથવા વાવાઝોડાં જેવાં પ્રાણુત્તિક સંકટોમાં પણ એમ જ બનતું હોય છે.

જેમ બાળકને સમજવવામાં આવે છે, તેમ જે શરીરને આ વસ્તુઓ સમજવવામાં આવે, તો શરીર તે વસ્તુઓને સમજી શકે છે. તેને એમ કહેવાની જરૂર છે કે તે બાબતોમાં માત્ર ભૌતિક હકીકત જ બની ન હતી; બીજી કોઈક વસ્તુ પણ કાર્ય કરી રહી હતી. જે કોઈ અન્ય ખરાબ સંકદ્ધ ન હોય, તો શરીર તે સમજે છે.

આ એક તૈયારી છે.

જો તમે ધીમે-ધીમે આ સમજનો ઉપયોગ કરો, શરીરનાં કોશાણુઓમાં ચેતના મૂકી આપવાનું કાર્ય પદ્ધતિપૂર્વક કરો, ભગવાનની હાજરીના સત્યને પણ સાથેસાથે શરીરનાં કોશાણુઓમાં સતત મૂકી આપો, તો તેની અસર શરીર પર જરૂર થાય છે, જેકે તેમાં સમય લાગે છે.

આ રીતે તમે ભૂમિકા તૈયાર કરી લો છો.

ધારો કે માંદગીના પરિણામે અથવા બીજા કોઈ કારણસર, તમારા શરીરના અમુક નિશ્ચિત ભાગમાં અમુક પ્રકારની પીડા થાય છે. મેં આગળ કહ્યું હતું તેમ, તે ક્ષણે દરેક વસ્તુનો આધાર તમને ખૂબ પરિચિત થઈ ગયેલા અભિગમ પર રહેલો છે. પણ આપણે દાખલો આપીશું. તેમને ખૂબ પીડા થતી હોય છે, તમને તેથી ખૂબ દુઃખ અનુભવાતું હોય છે.

પહેલો મુદ્રો : ‘ઓહ, મને પીડા થાય છે—’ એમ કહીને પીડા પર વધારે ભાર ન મૂકો ! ‘આ પીડા અસહ્ય છે, તે વધારે ને વધારે ખરાબ બનતી જાય છે, હું તેને સહન નહિ કરી શકું ’—એમ કહીને પીડામાં વધારો ન કરો. જેમ જેમ તમે પીડાનો વધુ ને વધુ વિચાર કરો જશો, તેમ તેમ તેના પર તમારું ધ્યાન વધુ ને વધુ એકાગ્ર બનતું જશો, અને પીડામાં આશ્ર્યકારક વધારો થશો.

એટલે પહેલો મુદ્રો : એમ ન કરવા જેટલો તમારી જત પર કાબૂ રાખો.

બીજો મુદ્રો : મેં કહ્યું તેમ, તેનો આધાર તમારી ટેવો પર છે. જે તમને એકાગ્રતા કરતાં આવડતું હશે, શાન્ત રહેતાં આવડતું હશે, તમારામાં અમુક શાન્ત લાવતાં આવડતું હશે—પછી તે શાન્ત માનસિક હોય, પ્રાણીક હોય, કે ચૈત્યિક હોય

તે દરેક પ્રકારની શાન્તિનું ભિન્ન-ભિન્ન મૂલ્ય હોય છે, ભિન્ન-ભિન્ન ગુણો હોય છે—શાન્તિની અમુક સ્થિતિ તમારામાં સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન તમે કરશો, આથવા શાન્તિની શક્તિ સાથે સચેતન સંપર્ક સાધવાનો પ્રયાસ કરશો, અને તેમાં ઓછા-વત્તા સફળ થશો, તો તે પીડા મોટા અંશમાં આદશ્ય થઈ જશે. જે તમે તે શાન્ત તમારામાં લાવી તેને સૂર્ય-ચક્રમાં મૂકી આપશો—આપણે આંતર સ્થિતિઓની વાત નથી કરતાં, પણ તમારા ભૌતિક શરીરની વાત કરીએ છીએ—, અને ખૂબ શાન્તપૂર્વક ખૂબ ધીરેથી, ખૂબ ઝાંત—આગ્રહપૂર્વક તે શાન્તિને જ્યાં ખૂબ પીડા થતી હોય ત્યાં મોકલી આપશો અને ત્યાં તેને સ્થાપિત કરશો, તો પીડા દૂર થઈ જશે.

પણ આટલું હમેશાં પૂરતું નથી હોતું.

પણ જે આ ગતિને વધારે વિસ્તૃત કરીને તમે તેનામાં એક પ્રકારની જીવંત માનસિક રચના ઉમેરી શક્ષો—ઠંડીગાર રચના નહિ, પણ તેમાં થોડાક જીવનવાળી, અને એમ વિચારશો કે “માત્ર દિવ્ય વાસ્તવિકતા જ સાચી વાસ્તવિકતા છે; આ શરીરના સર્વ કોશાણુઓ આ દિવ્ય વાસ્તવિકતાની વત્તી-ઓછી વિકૃત અભિવ્યક્તિ છે; મારી અભીષ્ટા વડે, મારી એકાગ્રતા વડે જે હું આ કેવલ વાસ્તવિકતાની ચેતનાને શરીરના કોશાણુઓમાં લાવી શકું, તો જરૂર સર્વ ગેર-વ્યવસ્થા બંધ થઈ જય, પીડા આદશ્ય બની જય,” તો તમારી પીડા દૂર થઈ જશે.

જે તમે તે ગતિમાં પરિપૂર્ણ શક્ષાયુક્ત, ભગવાનની કૃપાને સમર્પણ ઉમેરી શકો, તો મને ખાતરી છે કે પાંચ મિનિટમાં તમારી પીડા આદશ્ય થઈ જશે; પણ તેમ કરતાં તમને આવડતું હોવું જોઈએ.

તમે પ્રયત્ન કરો, અને છિતાં તમને સફળતા ન પણ મળો. પણ સફળતા મળતાં સુધી તમને વારંવાર, વારંવાર પ્રયત્નો કરતાં આવડતું જોઈએ. પણ જે તે ત્રણ વસ્તુઓ તમે એકી-સાથે કરો, તો કોઈ પણ એવી પીડા નથી કે જે તેમનો સામનો કરી શકે.

બસ, પતી ગયું.

(મૌન)

હવે બીજે પ્રેરણ ગયે અઠવાડિયે મેં ચૌત્યક વિષે જે વાત કરી હતી તે બાબતનો તે પ્રેરણ છે. ચૌત્યક ચૌત્યક પ્રદેશમાંથી પૃથ્વી પર જુએ છે, પોતે અનુ-કૂળ સ્થિતિઓમાં કયાં જન્મ લઈ શકે તે સ્થાનની શોધ કરે છે. ત્યારે મેં કહ્યું હતું કે ચૌત્યક પ્રદેશમાંથી તે જીવ પૃથ્વી પર પોતાની સાથે સુસંગત પ્રકાશ શોધી રહ્યો હોય છે.

કોઈક મને પૂછે છે : કે સુસંગત પ્રકાશનો તમે શો અર્થ કરો છો ?

મારો અર્થ છે : માત્ર ચૈત્યક પ્રકાશ. કેટલાક લોકોમાં ચૈત્યક ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં જગૃત થયેલું હોય છે. તે ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં જગૃત થયેલા ચૈત્યકને ચૈત્યક સત્ત્વો ચૈત્યક પ્રદેશમાંથી જોઈ શકે છે. એટલે જ્યારે તેઓ કચાંક પ્રકાશ જુઓ છે, ત્યારે આવિભાવ પામવા માટે અનુકૂળ સ્થાન તેમને મળી જય છે.

(વરસાદ પડવા માંડે છે.) મારાં બાળકો, મને હવે લાગે છે કે આપણને ભૌનું ધ્યાન પ્રાપ્ત થશે !

(એક શિષ્યને) આ માર્હક વર્દ્ધ લો ; બિયારી આ વસ્તુઓને વરસાદ ગમતો નથી.

(ધ્યાન)

૧૧ જુલાઈ ૧૯૫૬

મને ત્રણ પ્રશ્નો મળ્યા છે, જેમાંના એકના જવાબમાં મારે તમને આગુ-ગમતી ક્રેટલીક ટીકાઓ કરવી પડે તેમ છે. બીજી બે સવાલોના જવાબ હું આપીશ. એક પ્રશ્નમાં શ્રી અરવિંદના ‘ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ’ પુસ્તકમાંનું એક વાક્ય છે, જેમાં શ્રી અરવિંદ કહે છે કે

“ યૈતિયક અસ્તિત્વ સનાતન ભગવાનની સમજૂતી આપવામાં પોતાના પુરોહિતપણાની સુંદરતા પોતાને પાછી મળે તેવો આગ્રહ કરે છે. ”

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૪૬)

મને પૂછવામાં આવ્યું છે કે આ વાક્યનો શો અર્થ છે?

સાચું કહું તો, તેવો પ્રશ્ન મને શા માટે પૂછવામાં આવ્યો છે તે હું સમજતી નથી. પ્રશ્ન પૂછનાર શેનો અર્થ મારો છે? એવા પ્રાચીન તપસ્યામય વિચારનો કે યોગમાં સૌનંદર્યને સ્થાન નથી, કે સનાતન ભગવાનની સમજૂતી આપવામાં યૈતિયક અસ્તિત્વ “પુરોહિતપણું” કરે છે, તે શબ્દના અર્થની? મારી પાસે શેની સમજૂતી માગવામાં આવી છે?

પહેલી બાબતમાં હું માનું છું કે ભૌતિક જગતમાં સૌનંદર્ય ભગવાનની સૌથી શ્રોષ અભિવ્યક્તિ કરે છે. આ વાત મેં તમને અનેક વાર સમજવી છે. ભૌતિક જગત એ રૂપોનું જગત છે, અને સૌનંદર્ય એ રૂપની પરિપૂર્ણતા છે. એટલે મને લાગે છે કે તે વાતની પુનરુક્તિ કરવાની જરૂર નથી. એક વાર આપણે કબૂલ કરીએ કે ભૌતિક જગતમાં સૌનંદર્ય એ ભગવાનની શ્રોષ અને સૌથી વધારે નિકટની અભિવ્યક્તિ છે, તો પછી સ્વાભાવિક રીતે જ આપણે સુંદરતાને ‘પુરોહિતા’ કહી શકીએ, કે જે સનાતન ભગવાનને સમજવે છે, અભિવ્યક્ત કરે છે, તેમનો આવિભાવ કરે છે. તેને સાચો ભાગ આ ભજવવાનો છે કે આવિભાવ પામેલી સમગ્ર પ્રકૃતિને, રૂપની પરિપૂર્ણતા દ્વારા, સંવાદિતા દ્વારા, અને તમને કોઈક ઉચ્ચતર પ્રત્યે લઈ જય તેવા આદર્શની ભાવના દ્વારા, સનાતન ભગવાનના સંપર્કમાં મૂકી આપવી. એટલે મને લાગે છે કે ‘પુરોહિત’ શબ્દ સપ્રમાણ રીતે વપરાયો છે. આથી તે પ્રશ્નનો જવાબ મળી જય છે.

(મૌન)

બીજે પ્રશ્ન ગયે અઠવાડિયે મેં જે શબ્દ-ગુચ્છનો પ્રયોગ કર્યો હતો ‘ગૂઢ-વાદનો ઉંબરો’ તે વિષે છે. એટલે તે પ્રશ્નમાં મને તે ગૂઢ—રહસ્યમય જગત વિષે પૂછવામાં આવ્યું છે. જે જગત સામાન્ય ભૌતિક આંખોને દણિ-ગોચર હોતું નથી,

મને પૂછવામાં આવ્યું છે કે સામાન્ય આંખોને અદશ્ય આ જગતોમાં રહેતાં સત્ત્વોની સમજૂતી આપો, તેમના પર ટીકા કરો.

મને એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે “તમે ધણી વાર નિષેધાત્મક તત્ત્વો વિષે, અર્થાતું વિરોધી મૂર્તીકરણો વિષે, મરણ પછી માનવોના વિધટનમાંથી જે સૂક્ષ્મ સત્ત્વો રચાય છે તેમને વિષે—મૃત્યુસમયે થતા માનસિક અથવા પ્રાણીક વિધટનમાંથી—ધણી વાર બોલતા હો છો; પણ તમે મહાન સત્ત્વો વિષે, ભવ્ય સત્ત્વો વિષે, અથવા વિષેયાત્મક તત્ત્વો વિષે કદ્દી બોલતાં હોતાં નથી, જે સત્ત્વો ઉત્કાન્તિમાં મદદ કરી રહ્યાં હોય છે. મને લાગે છે કે તે મહાન, ભવ્ય, ઉત્કાન્તિમાં મદદ કરતાં સત્ત્વો વિષે પણ ધણી વાર તમને વાત કરી છે, પણ ફરી મને તેમની સમજૂતી આપવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

ગૂઢવાદી—રહસ્યમય જગત એ એક જ પ્રદેશ નથી, કે જેમાં બધી વસ્તુઓનું સંમિશ્રણ હોય, અને જે અદિટ-ગોચર હોવાને કારણે ગૂઢવાદી—રહસ્યમય કહેવાય. ગૂઢવાદી જગતમાં કંભિક પ્રદેશો હોય છે, તેમાં વધારે ને વધારે સૂક્ષ્મ પ્રદેશો હોય છે, જે આપણે સામાન્ય રીતે જોઈએ છીએ તે ભૌતિકતા કરતાં વધુ ને વધુ દૂર ગયેલા હોય છે. તે દરેક પ્રદેશને પોતાનું જગત હોય છે, પોતાનાં રૂપો હોય છે, જેમાં તે રહેતાં હોય છે તે પ્રદેશ સાથે સુસંગત ઘનતાવાળાં સત્ત્વો તે પ્રદેશોમાં રહેતાં હોય છે. જેવી રીતે આ ભૌતિક જગતમાં આપણે ભૌતિક જગત જેવી જ ભૌતિકતાથી બનેલાં હોઈએ છીએ, તે જ રીતે પ્રાણીક જગતમાં, માનસિક જગતમાં, અધિ-માનસિક જગતમાં, અતિ-માનસિક જગતમાં, બીજાં અનંત જગતોમાં સત્ત્વો હોય છે, જેમનું રૂપ તે તે જગતના પદાર્થ સમાન પદાર્થ વડે રચાયેલું હોય છે. એનો અર્થ એ થયો કે જે તમે, તે પ્રદેશ સાથે સુસંગત એવા તમારા અસ્તિત્વના ભાગ વડે, તે જગતમાં પ્રવેશી શકો, તો તમે તેમાં, જેમ અત્યારે તમે ભૌતિક જગતમાં હરી-ફરી શકો છો તેમ, તદ્દન વિષય-ગત રીતે ગતિ કરી શકો.

આપણું દરિદ્ર, નાનકદું, ભૌતિક જગત તો આ અનંત કમના એક જ પ્રદેશમાં આવી રહેલું છે. તેમાં આપણે જેટલી વસ્તુઓ જોઈએ છીએ તેમના જેટલી જ અથવા તેમના કરતાં વધારે વસ્તુઓ તે જગતોમાં છે. આ પ્રદેશોમાં તમે અનેક વસ્તુઓને મળતા હો છો. ત્યાં શું બની રહ્યું છે તે જાળવા માટે, ત્યાં રહેતાં સત્ત્વો સાથે સંબંધો બાંધવા માટે, તમારે આ ભૌતિક જગત કરતાં પણ વધારે ગણ અધ્યયન કરવું પડતું હોય છે.

એ સ્પષ્ટ છે કે સાધક જેમ જેમ ભૌતિક જગતથી વધારે ને વધારે આગળ જાય છે, તેમ તેમ તેને દેખાય છે કે ત્યાં રહેતાં સત્ત્વોનાં રૂપો અને ચેતના સામાન્ય

ભૌતિક રૂપો કરતાં ખૂબ વધારે વિશુદ્ધ, સુંદર, અને પરિપૂર્ણ હોય છે. પ્રાણિક જગત આપણા ભૌતિક જગતની વધારેમાં વધારે નિકટ છે, જે કે તે જગત ભૌતિક જગત-થી પર છે, અને તેમાં એક એવો પ્રદેશ પણ છે કે જે ભૌતિક જગત સાથે સંમિશ્રિત હોતો નથી. તે ભૌતિક—પ્રાણિક જગત વિષે એમ કહી શકાય કે ત્યાંની વસ્તુઓ ક્રેટલીક બાબતોમાં અહીંની વસ્તુઓ કરતાં પણ વધારે વરવી—કદ્રાપી હોય છે, કારણું કે ત્યાં અસદ્દ-સંકલ્પ બધે પ્રસરી રહ્યો હોય છે, જેની સામે સમતુલા જળવી શકે તેવું ચૈત્યિક અસ્તિત્વ ત્યાં હોતું નથી. આ ભૌતિક જગતમાં તો ચૈત્યિક અસ્તિત્વ તે અસત્તુ સંકલ્પને સુધારતું હોય છે, યોગ્ય રીતે વ્યવસ્થિત કરતું હોય છે, તેનું નિયમન કરતું હોય છે. પણ તે પ્રદેશ મર્યાદિત હોય છે. માણસ ત્યાં જાય છે કે તરત જ તેને માનવ-જીવનને પ્રતિકૂળ સત્ત્વો તથા વસ્તુઓ દેખાય છે, જેમને પોતાનું આગવું સૌનંદર્ય હોય છે, આગવી ભવ્યતા હોય છે, જેમની સાથે માણસ ખૂબ સુખકારક અને ઉપયોગી સંબંધો સ્થાપિત કરી શકે છે.

મેં તમને કહ્યું છે કે જે પહેલાં દીક્ષા ન લીધી હોય; તમારી સર્વ દૃઢાઓ—આવેગો—અહંતાઓ—ભયો—નિર્બંધતાઓ વડે વિકૃત ન બની જવાય, તેમના ભારથી લયી ન પડાય એવી વિશુદ્ધ પ્રામ કર્યા સિવાય, આ પ્રદેશોમાં પ્રવેશવાનું સાહસ કરવું તે ડહાપણ-ભરેલું નથી. એવી પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડતા પહેલાં, માણસે આત્મ-વિશુદ્ધની પરિપૂર્ણ તૈયારી, અને ચેતનાનું વિસ્તૃતીકરણ કરી લેવાં જોઈએ; તે અનિવાર્ય છે.

આ અદશ્ય જગતોમાં એવા પણ પ્રદેશો હોય છે, જે માનવીય માનસિક રચનાઓનું પરિણામ હોય છે. માણસ જે માગે તે તેને ત્યાં મળે છે. હકીકતમાં, માણસ બરાબર જેની અપેક્ષા રાખતો હોય, તે તેને ત્યાં મળે છે. ત્યાં નરકો હોય છે, સ્વર્ગો હોય છે, પ્રાયશ્ચિત્તનાં સ્થાનો હોય છે. ભિન્ન-ભિન્ન ધર્મો તથા તેમના જ્યાલો અનુસાર, ત્યાં સર્વ પ્રકારની વસ્તુઓ હોય છે. આ વસ્તુઓને ખૂબ સાપેક્ષ અસ્તિત્વ હોય છે; તે સાપેક્ષતા આપણી અહીંની ભૌતિક વસ્તુઓ જેવી હોય છે. અર્થાતું, કોઈક માણસને ત્યાંની વસ્તુઓ અને તે જગત તદ્દન વાસ્તવિક અને દૃન્દ્રય-ગમ્ય લાગે છે. તેમની વાસ્તવિકતાની ભ્રાન્તિમાંથી છટકી જવા માટે, માણસમાં એક પ્રકારની આંતર મુક્તિ, ચેતનાની વિશાળતા, અને ગાહનતર ઉચ્ચતર સત્ય સાથે સંપર્ક હોવા જોઈએ. પણ તે બધું જે અહીં બનતું હોય છે તેના જેવું હોય છે. અહીંના માનવોને એવી ખાતરી થઈ ગયેલી હોય છે કે ભૌતિક વાસ્તવિકતા એ જ સાચી વાસ્તવિકતા છે; જેને તેઓ જોઈ શકે છે અને સ્પર્શી શકે છે તેને જ તેઓ વાસ્તવિક માનતા હોય છે; જે વસ્તુઓ જોઈ શકતી નથી, સ્પર્શી શકતી નથી, અનુભવી શકતી નથી, તે બધી વસ્તુઓ શંકાસપ્દ છે—અવાસ્તવિક છે. તે જગતોમાં બરાબર અહીંના જેવું

જ બધું બનતું હોય છે. મરતી વખતે જે લોકોને ગમે તે કારણે ખાતરી થઈ ગઈ હોય છે કે અમે સ્વર્ગમાં અથવા નરકમાં જવાના છીએ, તે લોકોને તે જગતોમાં સ્વર્ગ કે નરક જેવો જ અનુભવ થતો હોય છે; તેમને માટે તે સ્વર્ગ અથવા નરક જ હોય છે. ત્યાંથી બહાર આવીને વધારે સત્ય, વધારે વાસ્તવિક સ્થાનમાં જવા તેમને સમજવવા તે ખૂબ જ કઠિન વસ્તુ છે.

એટલે થોડીક મિનિટોમાં આ સર્વ અસંખ્ય જગતો વિષે કહેવું તે કઠિન વસ્તુ છે. તે જ્ઞાન પ્રામ કરવા માટે ઘણાં વર્ષો સુધી તે અનુભવને જીવવો પડે છે, ત્યાંની મુલાકાતને બિન-જોખમી બનાવવા માટે એક પ્રકારની આંતરિક તૈયારી અનિવાર્ય છે; તેનો અનુભવ ખૂબ પદ્ધતિપૂર્વક લેવાનો હોય છે.

સ્વર્ણોમાં આપણને બધાને આ જગતોનો આંશિક, ખૂબ ઉપરછલ્લો સંપર્ક પ્રામ થતો હોય છે. સ્વર્ણોનું અધ્યયન ખૂબ દરકાર અને સમય માગી લે છે; સ્વર્ણોનું અધ્યયન અદશ્ય જગતોના ગણનતર અધ્યયન માટે તૈયારીઝુપ બની શકે છે.

મને લાગે છે કે આજ સાંજે આ જગતો વિષેની વાતચીત આપણને લાભ-દાયી થઈ પડશે.

(મૌન)

છેલ્લો પ્રશ્ન એવા એક ભાઈએ પૂછ્યો છે કે જેમને એમ લાગે છે કે મેં બહુ હળવાશપૂર્વક વચ્ચેનો આપ્યાં છે, અને મેં તે વચ્ચેનોનું પાલન કર્યું નથી ! કદાચ મેં માનવ-જાતિમાં મને આપવાની શક્તિ છે તેના કરતાં વધારેની આશા રાખી હતી. મને તેની બરાબર ખબર નથી, કદાચ તે માત્ર ઉપરછલ્લો ઘ્યાલ પણ હોય.

મેં કહ્યું હતું કે આ આક્રમમાં રહેલા લોકો અતિ-મનસૂના અવતરણને જાળશે. તેનું અવતરણ થયું ત્યારે મેં તેમને ખબર ન આપી તે માટે તેઓ મારો દોષ ન કાઢી શકે. મેં તે અવતરણની વાતનો ગુમ રાખી ન હતી ! મેં કોઈને તેમાં ભાગ લેવાની મનાઈ કરી ન હતી ! ઊલટું, મેં તો બધાને તેના પ્રત્યે ખુલ્લા થવા માટે અને તેનો સ્વીકાર કરવા માટે, તેનો લાભ ઉઠાવવા માટે પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું.

તેથી મેં કહ્યું હતું કે તે ક્ષણથી રૂપાંતર કરનારી કૃપા ખૂબ અસરકારક રીતે પ્રસરશે, આ વાત જોટી હોય, તો તે જરૂર કરવા હું ગમે તેને પડકાર ફેંકું છું !

મેં ઉમેર્યું હતું કે અહીં અતિ-મનસ્સુ જરાક વધારે અવતરણ કરે છે, અને સફૂભાગ્યે અભીષ્ટુઓ માટે આ એક સુખમય ભાવિ છે. મેં આ બાબત આ જ રીતે લખી ન હતી; પણ તે અગત્યનું નથી. અસંસ્કૃત માનવ સ્વભાવ ગમે તેટલા અવરોધો ઊભા કરશે, પણ આ સુખમય ભાવિ અહીં જરૂર સાકાર બનશે. તેમ થશે તેવી હું હજી પણ આશા રાખી રહી છું !

પણ હવે તે જરાક અધીરા બની ગયેલા ભાઈ મને પૂછે છે કે ખૂબ મોટા ભાગના સાધકો માટે મુશ્કેલીઓ કેમ વધી ગઈ છે? (માતાજી ટેબલ ઉપર કાગળ જોરથી પછાડીને મૂકે છે.) તમે વધારે સચેતન નથી બન્યા તેથી અતિ-મનસુના અવતરણનો અનુભવ તમને નથી થયો, એમ તમને કોણે કહું? તમારી તે સર્વ મુશ્કેલીઓ પહેલેથી જ હતી, માત્ર તમે તે જાણતા ન હતા. જો તમે વધારે સ્પષ્ટતાપૂર્વક જુઓ, અને મહાન વસ્તુઓને જુઓ, તો તે અતિ-મનસુનો દોષ નથી, તે તમારો દોષ છે! તે તમને એક એવો પ્રકાશ, એવું દર્પશુદ્ધ આપે છે કે જેમાં તમે તમારી જતને વધારે સારી રીતે જોઈ શકો છો, અને તમને જરાક દુઃખ થાય છે કે તે તમારી જત તેમાં બહુ સુંદર નથી દેખાતી! પણ તેમાં હું શું કરી શકું?

તે ભાઈ આખરમાં પૂછે છે કે અસંસ્કૃત માનવ સ્વભાવ જ વિરોધો ઊભા કરે છે તેમની ઉપરવટ થઈને આ અતિ-માનસિક શક્તિ અહીં કાર્ય નથી કરતી? હું સાચી રીતે આશા રાખું છું કે તે કાર્ય કરી રહી છે, કારણ કે નહિ તો કાંઈ જ ન થઈ શકે, જગતનો કંઈ ઉદ્ઘાર ન થઈ શકે. પણ તમને તે થા માટે વધારે કઠિન લાગે છે તે વાત મેં તમને સમજવી છે. તેનું કારણ એ છે કે હવે તમે જરાક વધારે સચેતન બન્યા છો અને પહેલાં કરતાં વધારે સ્પષ્ટતાપૂર્વક જોઈ શકો છો, વધારે વસ્તુઓને પણ જુઓ છો, જેમને તમે પહેલાં જોઈ શકતા ન હતા.

એક બીજું પણ કારણ છે. જ્યારે કાર્ય કરતી શક્તિ વધારે બળવાન, વધારે આગ્રહી હોય છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ વિરોધી વસ્તુ વધારે બળપૂર્વક વિરોધ કરે છે. અહીં મારે તમને થોડીક આખ-ગમતી વસ્તુ કહેવાની છે. તમારી નાનકડી મુશ્કેલીઓથી, નાનકડી અગવડોથી, તમારી નાનકડી પ્રતિકૂળતાઓથી, તમારી “મોટી” ગૂટિઓથી મંત્ર-મુખ બની જવાને બદલે, જે તમે બીજી બાજુ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત કે તે શક્તિ કેટલી બધી વધારે બળવાન છે, ભગવાનની કૃપા કેટલી બધી વધારે સક્રિય બની રહેલી છે, તેમની મદદ કેટલી બધી સ્પર્શ-ગમ્ય છે, જે તમે જરાક થોડા અહંતા-પૂર્ણ હોતા, તમારી જત પર થોડાક ઓછા કેન્દ્રિત હોત, જે તમારી અંગત વાતો પર જ માત્ર ધ્યાન આપવાને બદલે તમે જરાક વધારે વિશાળ દર્શિ રાખી હોત, તો આ સમસ્યા પરત્વેનું તમારું દરિટિબિન્દુ પદ્ધતાઈ ગયું હોત.

હું તમને આમ કરવાની સલાહ આપું છું. તમે મેં કહેવા ઉપાયને અજમાવશો ત્યાર પછી આપણે આને વિષે વધુ વાત કરીશું. તમારી જત માટે વધારે પડતો વિચાર ન કરો.

કદાચ અત્યારે આ સમસ્યામાં તમને રસ છે, પણ સાચે જ તેમાં તમને સૌથી વધારે રસ તો નથી જ !

મધુર માતાજી, ‘પ્રેર્સ એન્ડ મેડિટેશન્સ’ પુસ્તકમાં એક વાક્ય છે કે
“...અને નહિ જીવાયેલાં સ્વર્ગનો પેઠે અદૃશ્ય થઈ જતા કલાકો પસાર થઈ
જાય છે.”

(૧૯ જાન્યુઆરી ૧૯૧૭)

એ વાક્યની સમજૂતી હું માગું છું. આ અનુભૂતિ છે. નહિ જીવાયેલું સ્વર્ગ શું
છે એ તમે જાણો છો? હું અહીં સ્વર્ગનો અર્થ રાતે આવે છે તે સ્વર્ગ નથી કરતી.
હું અહીં સ્વર્ગને આ અર્થમાં લઉં છું : પોતાના અસ્તિત્વના ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે
દેખાયેલા, શ્રોષ્ટ ભાગમાં માણસે જે કાંઈ નિર્માણ કર્યું હોય, કોઈક આદરનિસિદ્ધ
કરવાની અભીષ્ટા રાખી હોય, સર્જાયેલી સર્વ વસ્તુઓ કરતાં વધારે ઉચ્ચ, વધારે
સુંદર, વધારે ઉદાત્ત, વધારે આશ્વર્યકારક એવા કશાકની કદ્વિના કરી હોય, તેને
હું અહીં સ્વર્ગ કહું છું. માણસને પોતાની ચેતનામાં કચાંક કદ્વિનાની અથવા
સર્જાનની શક્તિ રહેલી છે, અને ત્યાં તે કોઈક વસ્તુનું નિર્માણ કરીને તેનો સાક્ષા-
ત્કાર કરવા તે માગતો હોય છે.

પછી એક યા તો બીજા કારણે, તે સાકાર બનતું હોતું નથી. કાંતો જગત તેને
માટે તૈયાર ન હતું અથવા તો તે રચના કદાચ પર્યાપ્ત ન હતી, પણ તે સાકાર
બનતું નથી. અને તેથી વંધ્ય, કશું જ પરિણામ પેદા ન કરતા, નિષ્ફળ, નકામા,
શૂન્ય, મિથ્યા કલાકો પસાર થાય છે; તે અદૃશ્ય થઈ જતા હોય એમ દેખાય છે,
કારણ કે તેમનું કશું પરિણામ આવી શક્યું ન હતું, તે ઉપયોગી નીવડયા ન હતા.

તેથી મેં કહ્યું હતું કે નહિ જીવાયેલાં સ્વર્ગનોની પેઠે અદૃશ્ય થઈ જતા કલાકો
પસાર થઈ જાય છે.

(મૌન)

મારી પાસે બે પ્રશ્નો આવ્યા છે. એક પ્રશ્ન ‘ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ’માં
આવતા એક ફક્રા સંબંધી છે. ત્યાં કહેવામાં આવ્યું છે કે

“કારણ કે વ્યક્તિગત પ્રેમની પીઠમાં, તે પ્રેમના અજ્ઞાનમય માનવી પ્રતીક
વડે અસ્પષ્ટ બની ગયેલી હોવાને કારણે, એક રહસ્યમયતા નિગૂઢ પડેલી
છે, જેને મન પકડી શકતું હોતું નથી. તે રહસ્યમયતા ભગવાનના શરીર-
ની છે, અનંત ભગવાનના ગૂડ ઇપનું રહસ્ય છે, જેને આપણે હદ્યના
આનંદ વડે, વિશુદ્ધ-ઉદાતીકરણ પામેલી ભાવનાના આવેગ વડે, અને દિવ્ય

બંસી બજાવનાર ભગવાનના આહુવાનરૂપ આકર્ષણી વડે, સર્વસુંદર ભગવાનની પ્રભુત્વથાળી બળજબરી વડે પ્રામ કરી શકીએ છીએ. આપણે તેને પકડીએ છીએ અને તે ગૂઢ પ્રેમ તથા ઉત્કટ ઈચ્છા દ્વારા આપણને પકડે છે. તે પ્રેમ અને ઉત્કટ ઈચ્છા આખરે રૂપને અને અરૂપને એક બનાવી હે છે, આત્માનું અને પદાર્થ-તત્ત્વનું તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કરે છે. અહીં અશાનના અંધકારમાં આત્મા, પ્રેમ દ્વારા, તેને જ થોધતો હોય છે. જ્યારે વ્યક્તિગત માનવી પ્રેમ ભૌતિક વિશ્વમાં અવતરેલા, અંતર્યામી ભગવાનના પ્રેમમાં પરિવર્તિત થઈ જય છે, ત્યારે આત્મા તે વસ્તુને પ્રામ કરે છે. ”

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૫૦)

આ આપણને કૃષણ અને રાધાના પ્રતીક પાસે પાછા લઈ જય છે. શ્રી અરવિંદ અહીં દિવ્ય બંસી-બજાવીયા તરીકે કૃષણની વાત કરે છે. અર્થાતું કૃષણ અંતર્યામી વૈશિક ભગવાન છે, જે આકર્ષણી પરમ શક્તિ છે; અને આત્મા—ચૈત્યક પુરુષ એ રાધા છે, જે બંસી-બજાવીયાના આહુવાનને પ્રત્યુત્તર આપે છે. એટલે આજે સાંજે મારે રાધા—ચેતના વિષે કાંઈક કહેવું ઓમ મને કહેવામાં આવ્યું છે; અર્થાતું ભગવાનના આહુવાનનો પ્રત્યુત્તર વ્યક્તિ—જીવાત્મા જે રીતે આપે છે તે વિષે મારે કહેવાનું છે.

શ્રી અરવિંદનું જે પ્રકરણ આપણે હમણાં જ વાચ્યું તેમાં તેમણે બરાબર આ જ વાતનું વર્ણિન કરેલું છે. તે એક દિવ્ય હાજરી સાથે તાદાત્મ્ય દ્વારા સર્વ વસ્તુ-ઓમાં આનંદ પ્રામ કરવાની શક્તિ છે, ભગવાનને પરિપૂર્ણ આત્મ-નિવેદન કરવાની શક્તિ છે. એટલે મને લાગે છે કે મારે તેમાં જાઓ ઉમેરો કરવાનો રહેતો નથી. હું જે કાંઈ કહું તે આ અનુભૂતિની સમગ્રામાં કદાચ મર્યાદા અથવા ન્યૂનતા લાવી હે.

(મૌન પછી) આ ચેતનામાં સર્વ વસ્તુને સતત આનંદમાં પરિવર્તિત કરવાની શક્તિ છે, કારણ કે વસ્તુઓને તેમના વિસંવાદી આભાસમાં જોવાને બદલે, હવે સાધક માત્ર ભગવાનની જ હાજરી, ભગવાનનો જ સંકલ્પ, તેમની કૃપા સર્વત્ર જોતો હોય છે. દરેક ધર્મના, દરેક તત્ત્વ, દરેક સંયોગ, દરેક રૂપ—વીગતમાં પણ—એવી રીતે પહ્યાઈ જય છે કે સાધક ભગવાન પ્રત્યે વધારે સધનતાપૂર્વક, વધારે, ગહનતા-પૂર્વક, વધારે ને વધારે નિકટ આકર્ષિય. વિસંવાદો અદશ્ય થઈ જય છે, કદ્દરૂપતા અદશ્ય થઈ જય છે; હવે સર્વ વસ્તુઓમાં પ્રકાશતા પ્રેમમાં માત્ર ભગવાનની હાજરી-નું સૌનદર્ય જ તેજ જ અનુભવાય છે.

એ સૃપણ છે કે વ્યવહારુ દાખિબિન્દુથી જોતાં, મુશ્કેલી ભર્યી પરિણામો પ્રત્યે ખુલ્લવા રહ્યા સિવાય સતત તે જ સ્થિતિમાં રહેતો માટે સાધકે સતત એક અવિકંચ્ય ઊંચાઈ પર રહેવું જોઈએ. તેથી કદાચ આ સ્થિતિમાં જીવાની ઈચ્છાવાળા લોકો

જગતનો ત્યાગ કરતા, અને પ્રકૃતિ દ્વારા વૈસ્થિક સંપર્કને પ્રાપ્ત કરતા. માણસોને નાખુશ કર્યા સિવાય મારે કહેવું જોઈએ કે જ્યારે સાધક વૃક્ષોની, પુષ્પોની, છોડોની, અને પણુંઓની મધ્યમાં રહેતો હોય છે—માનવોની મધ્યમાં નહિ, ત્યારે ચેતનાની આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવી તે અનંતગાળું વધારે સહેલું હોય છે. તે વધારે સહેલું છે, પણ અનિવાર્ય નથી. જો સાધક તે સ્થિતિ સાચી રીતે પરિપૂર્ણ—સમગ્ર બને એમ ઈચ્છાનો હોય, તો તેણે તે સ્થિતિ હર-કણે જાગવી રાખવા સમર્થ બનવું જોઈએ—પછી ગમે તે વ્યક્તિઓ કે વસ્તુઓ હાજર હોય તોપણ.

આ પ્રકારની અનેક કથાઓ છે. દા.ત. પ્રહુલાદની¹, જેની કથા આપણે તાજેતરમાં એક ફિલ્મમાં જોઈ હતી, જે તે ચેતનાની સ્થિતિનું દાટાંત પૂરું પાડે છે. મને માત્ર ખાતરી છે એટલું જ નહિ, પણ સ્વાનુભૂતિ છે કે જો તમે સંકટ સમયે શત્રુની હાજરીમાં, દુર્ભાવની સમક્ષ આ સ્થિતિમાં રહી શકો અને બધી વસ્તુઓમાં ભગવાનને જોઈ શકો, તો સંકટની નમારા પર કશી અસર નહિ. થાણ, દુર્ભાવ તમને કશી હાનિ નહિ કરી શકે, અને શત્રુમાં કાંતો પરિવર્તન થઈ જશે અથવા તો તે ભાગી જશે. આ વાત તદ્દન નિશ્ચિત છે.

પણ મારે એક બહુ મહત્ત્વની વાત ઉમેરવી જોઈએ. તમારે ચેતનાની આ સ્થિતિ કોઈ હેતુથી, રક્ષાણ માટે, કે મદદરૂપે મેળવવા પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ. તે સ્થિતિ તમારે માટે સાચા દિલની, સ્વયંભૂત, સતત બની જવી જોઈએ; તે સ્વાભાવિક, સામાન્ય બની રહેવી જોઈએ. તે તમારા જીવનમાં પ્રયત્ન વગર સ્થાપિત થયેલી હોવી

૧. ભારતીય પુરાણ-શાસ્ત્રમાં, પ્રહુલાદ રાજ હિરણ્યકશિપુનો પુત્ર છે. તે રાજ ભગવાન વિષણુનો કટૂર શત્રુ હતો. રાજાએ પોતાના રાજ્યમાં વિષણુની પૂજા પર પ્રતિષેધ મૂક્યો હતો. જ્યારે તેને ખબર પડી કે મારો પુત્ર મારા રાજમહેલમાં તે જ દેવની ભક્તિ કરે છે, ત્યારે તેણે પ્રહુલાદને સર્પોની સમક્ષ મૂક્યો, પણ સર્પોએ તેને દંશ ન દીધો. પછી તેણે પ્રહુલાદને એક પર્વતના શિખર પરથી નીચે સમુદ્રમાં ફેંકવી દીધો, પણ આશ્રયકારક રીતે સમુદ્રનાં જલોએ તેને ઊંચકી લીધો. જ્યારે કોણે ભરાયેલા રાજાએ પોતાના પુત્રને પૂછ્યું કે કોણે તારી રક્ષા કરી? ત્યારે બાળકે જવાબ આપ્યો કે વિષણુ સર્વત્ર છે—સર્પોમાં અને સમુદ્રમાં પણ. એ રસપ્રદ હકીકત છે કે રાજ પોતે કેટલાક ઋષિઓના શાપથી વિષણુના સ્વર્ગમાંથી થોડાક સમય માટે પૂછવી પર ફેંકી દેવાયેલો જીવ હતો. ઋષિઓએ તેને પસંદગી કરવા કષ્ટું હતું કે વિષણુના શત્રુ તરીકે તારે પૂછવી પર ત્રણ જન્મો ગાળવા પડશે. અને વિષણુના ભક્ત તરીકે તારે પૂછવી પર દશ જન્મો ગાળવા પડશે, તું કયી વાતને પસંદ કરે છે? રાજાએ વિષણુલોકમાં પાછા જવાનો વધારે ટૂંકો માર્ગ પસંદ કર્યો.

જોઈએ. તો તે અસરકારક બને છે. પણ જે તમે અમુક પરિણામ મેળવવા માટે તે ગતિની જરા પણ નકલ કરવા પ્રયત્ન કરશો, તો તે સફળ નહિ થાય, કશું જ પરિણામ નહિ આવે. પછી તમારા અજ્ઞાનમાં તમે કદ્દાચ કહેશો કે ઓહ, મને તે લોકોએ આમ કષું હતું, પણ તે સાચું નથી ! તેનું કારણ એ હતું કે તમારામાં કચાંક દિલની સરચાઈનો અભાવ હતો.

નહિ તો, જે તમારામાં દિલની સાચી સરચાઈ હોય, અર્થાતું તે સમગ્ર અને સ્વયંભૂ અનુભૂતિ હોય, તો તે સર્વ-શક્તિશાળી હોય છે. જે કોઈક માણસની આંખોમાં જોતી વખતે તમે સ્વયંભૂ રીતે ભગવાનની હાજરી જોઈ શકો, તો ખરાબમાં ખરાબ ગતિઓ તથા અવરોધો અદૃશ્ય થઈ જય છે, અને અનંત આનંદની જ્યોત પ્રજ્વલિત બને છે-કેટલીક વાર સામી વ્યક્તિમાં તેમજ તમારા પોતામાં. જે સામી વ્યક્તિમાં-તેની અસ્ફુદ્ભાવનામાં જરા પણ નાનકડી ચીરાડની શક્યતા હોય છે, તો જ્યોત પ્રજ્વલિત થઈ ઉઠે છે.

મધુર માતાજી, રાધાની બાબતની, સર્વ વૈષણવ કથાઓમાં તથા ઘણા ગુઢવાદીઓનાં વર્ણનોમાં, તેમની (રાધાની) આંખોમાં સદા-સર્વદા આંસુ અને વેદના હોય છે-એમ આવે છે. “તે રુદ્ધ કરતાં હતાં અને ભગવાન આવ્યા નહિ... ભગવાન તેને પીડા આપતા હતા...” આનો શો અર્થ છે ? તે તો મૂર્તિમંત સમગ્ર વિશુદ્ધ હતાં, તો પછી શા માટે...

તે વર્ણન તે સમયનું છે, જ્યારે તે માર્ગ કાપતાં હતાં ! જ્યારે માણસ પંથ કાપતો હોય છે, લક્ષ્યને પહોંચ્યો હોતો નથી, ત્યારે તેમ બનતું હોય છે. તેમની બાબતમાં તેમ બનતું હોય છે, આના પર તેઓ બહુ ભાર મૂકતા હોય છે, કારણ કે માનવીય માર્ગ ચાલુ રહે તે તેમને ગમતું હોય છે, આ માનવીય માર્ગમાં તેમને મજ પડતી હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે જે તમારે જીવનમાં રહેવું હોય, જીવનના સંપર્કમાં તમારે રહેવું હોય, તો તે અનુભૂતિમાં અવશ્ય અમુક સાપેક્ષતા રહેલી હોય છે. તેમને તે ગમતું હોય છે, તેમને ભગવાન સાથે કલહ કરવામાં, વિયોગની લાગણીમાં મજ પડતી હોય છે. આ વસ્તુઓ તેમને સુખ આપતી હોય છે ! કારણ કે તેઓ માનવી ચેતનામાં રહેલા હોય છે અને રહેવા માગતા હોય છે. જે ક્ષણે પરિપૂર્ણ તાદીત્ય સિદ્ધ થાય છે, તે જ ક્ષણે આ બધું અદૃશ્ય થઈ જય છે. તે એક એવી બાબત છે કે જ્ઞાને પોતે પોતાની જત પાસેથી નાટકનો રસાસ્વાદ જૂંટવી લેતો ન હોય ! જીવનમાંથી કાંઈક ચાલ્યું ગયું હોય એમ તેમને લાગતું હોય છે, અર્થાતું જીવનની ભૂમણા. તેમને હજી ભ્રાન્તિની અમુક તર્ક્યુકત માત્રા જોઈતી હોય છે; તેઓ સીધી રીતે સત્યમાં પ્રવેશી શકતા હોતા નથી.

હકીકતમાં, વિયોગની લાગણી ચાલી જય તે માટે તમે તમારામાં પરિપૂર્ણ તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કરેલું હોવું જોઈએ. એક વાર તે તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ થઈ જય, પછી તે કથાનો અંત આવે છે, પછી કાંઈ કહેવાનું બાકી રહેતું હોતું નથી.

તેથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જે સૃષ્ટિ ભગવાન સાથે પરિપૂર્ણ તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કરે, તો પછી સૃષ્ટિ રહે જ નહિ. જે આ અભેદમય, પરિપૂર્ણ તાદાત્મ્ય તમે સિદ્ધ કરો, જે સમગ્ર સૃષ્ટિ આ અભેદમય, પરિપૂર્ણ તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કરે, તો પછી વિશ્વ રહે જ નહિ. ને પ્રલયમાં પાછા જવાનું બને.

તેનો ઉકેલ એ છે કે લીલામાં પણ આનંદ પ્રાપ્ત કરવો, જે લીલામાં માણસ આપતો હોય છે અને સ્વીકારતો પણ હોય છે, જેમાં માણસ બે હોય તેવો દેખાય છે. તેથી તેઓ દ્વૈત ચાલુ રાખતા હોય છે.

નહિ તો, તાદાત્મ્યમાં તો માત્ર તાદાત્મ્ય જ અવશિષ્ટ રહે છે. જે તાદાત્મ્ય પરિપૂર્ણ હોય, તો વિષય-ગત કિયા અશક્ય બને.

પણ જ્યારે હું પ્રેમની વાતો કહેતી હતી, ત્યારે મેં કયાંક આ વસ્તુ કહી છે. કદાચ બહુ થોડા લોકોએ તેના તફાવત—ભેદ પર ધ્યાન આપ્યું હતું. મેં કહ્યું હતું કે તાદાત્મ્યના આનંદથી તેની શરૂઆત થાય છે, અને સૃષ્ટિના પૂર્ણ વર્તુલ પછી મિલનના આનંદમાં તેનો અંત આવે છે. જે વર્તુલ ન હોત, તો મિલનનો આનંદ સંભવી ન શકત, માત્ર તાદાત્મ્યનો જ આનંદ હોત. જે વર્તુલ ન હોત, તો મિલન ન હોત.

“ મેં પ્રેમના આવિભવ વિષે કહ્યું છે કે પ્રેમ એ પરમ આનંદ છે. શ્રી

૧. પાછળથી કોઈકે માતાજીને પૂછ્યું હતું કે “આ ‘તે’ એ શું છે? વિશ્વ?” માતાજીએ જવાબ આપ્યો હતો કે મેં હેતુપૂર્વક ‘તે’ કહ્યું હતું; મારે ‘તે’ને નિશ્ચિત કરવું ન હતું. મને ‘સૃષ્ટિ’-શબ્દ ગમતો નથી. તે એવી છાપ પાડે છે કે શૂન્યમાંથી સર્જેલી, તે એક ખાસ પ્રકારની સૃષ્ટિ હોય; પણ સૃષ્ટિ તો ભગવાન પોતે જે છે ! વિશ્વ શરૂઆત કરતું હોતું નથી, વિશ્વની તો શરૂઆત કરવામાં આવતી હોય છે. તે અર્થ કેવી રીતે પ્રગટ કરવો ? વિશ્વ તે ગતિમાં પહેલ કરતું હોતું નથી ! જે કોઈ એમ કરે કે ભગવાને વિશ્વનો પ્રારંભ કર્યો, તો તે અસત્ય બની જય છે. આ બધા આમ નિશ્ચિત બની ગયેલા વિચારો છે ! જે હું કહું કે ભગવાને સૃષ્ટિનો—વિશ્વનો પ્રારંભ કર્યો, તો માણસ કોઈ અંગત ભગવાનનો ઘ્યાલ કરે છે, કે જેમણે વિશ્વનો પ્રારંભ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો — પણ તે સાચું નથી !

અરવિંદે પણ કહ્યું છે કે અસ્તિત્વથી તથા અનસ્તિત્વથી પર, એવું કાંઈક છે, જે સત્તું છે, જે પરમ પ્રેમરૂપે આવિજ્ઞૂત થાય છે, અને જે એકી-સાથે અસ્તિત્વ તેમજ અનસ્તિત્વ છે. તેનો પ્રથમ આવિજ્ઞાવ તાદાત્મ્યનો આનંદ છે — તાત્ત્વક રીતે તાદાત્મ્ય જ આનંદમાં પોતાની જતથી સભાન બનતું હોય છે, પછી તે સમગ્ર આવિજ્ઞાવ દ્વારા પરિપૂર્ણ વર્તુલ બનાવતું હોય છે, પ્રેમ દ્વારા સર્વ રૂપો ધારણ કરતું હોય છે, અને મિલન—એકતા દ્વારા એકતાને—અદ્વૈતને ફરી પ્રામ કરતું હોય છે. તેથી મિલનના આનંદમાં વૃદ્ધિ થતી હોય છે, જે આ વર્તુલ કરવામાં ન આવ્યું હોત તો હયાતીમાં ન આવત.

કદાચ આ વાત જરાક સૂક્ષ્મ છે, પણ તે હકીકત છે. વર્તુલ એટલા માટે કરવામાં આવ્યું હતું કે તાદાત્મ્યનો આનંદ મિલનના આનંદમાં શિખરને પ્રામ કરે.

પણ જે પરિપૂર્ણ તાદાત્મ્ય હોય, તો મિલન ન સંભવી શકે, મિલનની લાગણી ન સંભવી શકે, કારણ કે મિલન પરિપૂર્ણ તાદાત્મ્યથી કોઈક ભિન્ન વસ્તુ સૂચવે છે. પરિપૂર્ણ મિલન હોઈ શકે, પણ પરિપૂર્ણ તાદાત્મ્ય ન હોઈ શકે.

શબ્દો વડે અને તમારા મસ્તિષ્ક વડે આને સમજવાનો પ્રયત્ન ન કરશો, કારણ કે આ બે શબ્દો (મિલન અને તાદાત્મ્ય) તદ્દન ભિન્ન-ભિન્ન અનુભૂતિ-એને અભિવ્યક્ત કરે છે. અને છતાં પરિણામ એક જ હોય છે; પણ એકમાં એવી સમૃદ્ધિ ભરી પડી છે કે જે બીજામાં ન હતી; તે સમૃદ્ધિ સમગ્ર અનુભૂતિની—સમગ્ર વૈશિષ્ટક અનુભૂતિની છે.

જે મિલન સચેતનતાપૂર્વક અનુભવાતું હોય, તો કેટલાક ગૂઢવાદીઓ થા માટે સામાન્ય લોકોના જેવી અનેક લાગણીઓ—રુદ્ધન કરવાની, વિલાપ કરવાની લાગણીઓ યાલુ રાખે છે?

કદાચ તેનું કારણ એ હોય કે તે મિલન સતત નથી.

પણ રાધા તો પોતાની અલીખ્સામાં દિલની સચ્ચાઈવાની છે.

હે મારાં બાળકો, જે તમે મને પૂછો, તો હું આ બધાને માત્ર સાહિત્ય માનું છું ! તે ગમે તેમ હોય, પણ માનવ-જીવન જેવું છે તેનું કુલામય ચિત્ર રજૂ કરવા માટે તેમ થતું હોય છે !

વૈષ્ણવ-ધર્મનો તે પાયો છે.

પણ આ લોકો પ્રાણિકમાં જીવતા હોય છે, તેમને તે ગમતું હોય છે. આહ, તેની વાત ન કરવી જોઈએ, કારણ કે...

મારે એક બહુ નાનકડો પણ રસપ્રદ પ્રશ્ન પૂછવાનો છે.

તે એવા એક ભાઈનો પ્રશ્ન છે, કે જે અતિ-મનસ્સુને જીવા માટે પોતાની જતને તૈયાર કરી રહ્યા છે; અને તે તૈયારીમાં બીજી વસ્તુઓની સાથે-સાથે પ્રાર્થના અને ધ્યાન આવે છે. પછી તેમણે એક ચિંતન મૂક્યું છે, જે ખૂબ સાફ દિલનું છે, ધણા થોડા લોકો તેવું કથન કરવાની હિમત કરી શકે. તે આ રહ્યું :

“ હું ઉત્કટતાપૂર્વક, ઉત્સાહપૂર્વક ધ્યાન અને પ્રાર્થના કરવાની શરૂઆત કરું છું. મારી અભીષ્ટા ઉત્કટ છે, મારી પ્રાર્થના ભક્તિપૂર્ણ છે. પછી અમૃક સમય પછી — કેટલીક વાર તે દ્વાંકો હોય છે અને કેટલીક વાર લાંબો — અભીષ્ટા યાંત્રિક બની જાય છે, અને પ્રાર્થના કેવળ શબ્દમય બની જાય છે. મારે શું કરવું જોઈએ ? ”

આ એક વ્યક્તિની બાબત નથી; તે ધણા લોકોમાં બનતું હોય છે. આ વાત મેં અનેક વાર પહેલાં કહી છે, પણ તે અછાતી રીતે કહી હતી. જે લોકો એવો દાવો કરે છે કે અમે દરરોજ કલાકો સુધી ધ્યાન કરીએ છીએ અને આખો દિવસ પ્રાર્થના-માં ગાળીએ છીએ, તેમને પોણા ભાગનો સમય તો યાંત્રિક રીતે તેમ કરવામાં વીતતો હશે — એમ મને લાગે છે; અર્થાત્ તે ધ્યાનમાંથી અને પ્રાર્થનામાંથી દિલની સચ્ચાઈ ચાલી ગઈ હશે, કારણ કે માનવ સ્વભાવનું નિર્માણ તેને માટે થયેલું નથી, માનવ મનનું બંધારણ એ રીતનું નથી.

એકાગ્રતા અને ધ્યાન કરવા માટે માણસે એક કસરત કરવી જોઈએ, જેને હું માનસિક સનાયુ-વર્ધન’ કહું છું. જેમ માણસ વજન ઊંચકવા માટે સનાયુએ વહે પ્રયાસ કરતો હોય છે, તેમ જે તમે દિલની સચ્ચાઈપૂર્વકની એકાગ્રતા માગતા હો અને કૃત્રિમ નહિ, તો માણસે ખરેખર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રાર્થનાના આવેગ માટે પણ તે જ વાત છે. ઓચિંતી એક જવાણા પ્રજ્વલિત થાય છે, તમે ઉત્સાહપૂર્ણ ઉલ્લાસ અનુભવો છો, ખૂબ ઉત્કટતા અનુભવો છો, અને શબ્દોમાં તમે તેને વ્યક્ત કરો છો, જે શબ્દો સાચા હોવા માટે સ્વયંભૂ હોવા જોઈએ. આ હદ્યમાંથી સીધી રીતે, ઉત્કટતાપૂર્વક, મસ્તિષ્કમાંથી પસાર થયા વિના, આવવું જોઈએ. તે પ્રાર્થના છે. જે તમારા મસ્તિષ્કમાં માત્ર શબ્દો અથડાતા હોય, તો તે પ્રાર્થના નથી. જો તમે જવાણામાં વધારે દુંધન નથી નાખતા, તો તે થોડા સમય પછી હોલાઈ જાય છે. જે તમે તમારા સનાયુઓને આરામ કરવા માટે સમય આપતા નથી, તો સનાયુઓ જહેમત ઉઠાવવાની શક્તિ ગુમાવી બેસે છે. એટલે થોડાક સમય પછી ગતિનો તીવ્ર વેગ બંધ પડે એ સ્વાભાવિક અને અનિ-

વાર્ષ છે. સ્વાભાવિક રીતે જ, જેને વજનો ઊંચકવાની ટેવ છે તે માણસ જેણે કદી વજન ઊંચકયું નથી તેવા માણસ કરતાં વધારે સમય સુધી વજન ઊંચકી શકે છે. આ બાબતમાં પણ તેવું જ છે. એકાગ્રતાની ટેવવાળો માણસ એકાગ્રતાની ટેવ વગરના માણસ કરતાં લાંબા સમય સુધી એકાગ્રતા કરી શકે છે. પણ દરેક જરૂર માટે એવો એક સમય આવે છે, જ્યારે તેણે, ફરીથી તે કામ શરૂ કરવા માટે, આરામ કરવો જોઈએ, તે કામ બંધ કરવું જોઈએ. એટલે જે તરત જ અથવા થોડીક મિનિટો અથવા કલાકો પછી ગતિ યાંત્રિક બની જય, તો તેનો અર્થ એ થાય છે કે તમે આરામ કરી રહ્યા છો, પછી તમારે ધ્યાન કરતા હોવાનો દેખાડો ન કરવો જોઈએ. કાંઈક ઉપયોગી કરવું તે વધારે સારું છે.

જે માનસિક તનાવની અસરને દૂર કરવા માટે તમે થોડીક કસરત ન કરી શકો, તો તમે વાંચી શકો છો, તમારા અનુભવને નોંધુરે ટપકાવી લઈ શકો છો, વસ્તુઓને અભિવ્યક્ત કરી શકો છો. તેથી તમને જરૂરી આરામ મળી રહેશે. પણ ધ્યાનના સમયનો ગાળો માગ સાપેક્ષ રીતે મહત્વનો છે; તે ગાળો જે લાંબો હોય, તો તે માગ એટલું જ સૂચવે છે કે તમે તે પ્રવૃત્તિથી કેટલા પ્રમાણમાં ટેવાયા છો.

અલબત્તા, આ સમયના ગાળામાં ખૂબ વધારો થઈ શકે; પણ હમેશાં તેને મર્યાદા હોય છે. મર્યાદાને પહોંચાય, એટલે માણસે તે કાર્ય બંધ કરવું જોઈએ, બસ ઓટલું જ. તે દિલની સરચાઈનો અભાવ નથી, પણ અશક્તિ છે. જ્યારે તમે ધ્યાન ન કરતા હો અને તમે ધ્યાન કરતા હોવાનો ઢોંગ કરો, જેમ ધારા બોકો મંદિરમાં કે દેવગમાં જઈને પ્રાર્થના કરતા હોય છે, વિધિઓ કરતા હોય છે, સારી રીતે શીખેલા પાઠોની પેઠે પ્રાર્થનાઓનું ઉચ્ચારણ કરી જતા હોય છે, તેમ તમે પ્રાર્થના કરો, તો તે દિલની સરચાઈનો અભાવ છે. પછી તે ધ્યાન કે પ્રાર્થના નથી રહેતાં, તે માગ એક ધંધો—વ્યાપાર બની જય છે. તે રસપ્રદ નથી.

થોડાક સમય પહેલાં તમે કહ્યું કે જે માણસ સ્વયંભૂ રીતે પોતાના શરૂમાં
ભગવાનને જુઓ, તો દુશ્મનમાં પરિવર્તન આવી જય છે. શું તે સારું છે ?

સારું હોય જ એમ અનિવાર્ય નથી ! મેં કહ્યું હતું કે કાંતો તે મિત્ર બની જશે અથવા તો તે ભાગી જશે. મોં એમ કહ્યું ન હતું કે તે હમેશાં મિત્ર જ બની જશે. મેં કહ્યું હતું કે જે તેના અસદ-ભાવમાં જરાક જેટલી પણ તિરાડ હશે, તો તે વસ્તુ તેનામાં પ્રવેશશે, ઓચિંતું તેનામાં પરિવર્તન થશે, અથવા ગમે તે પ્રકારે પણ તે કાર્ય કરવા માટે અસમર્થ બની જશે. પણ જે તેના અસદ-ભાવમાં તિરાડ નહિ હોય, તો તે ચાલ્યો જશે. પણ તે કાંઈ જ કરી શકશે નહિ. હું ભારપૂર્વક એમ કહ્યું છું કે તે કશું જ કરી શકશે નહિ. જે તે કાંઈક કરી શકે, તો તે એમ બતાવી

આપે છે કે તમે જે ચેતનાની સ્થિતિમાં હતા, તે પૂરતી વિશુદ્ધ અને પરિપૂર્ણ ન હતી.

ભગવાન તો પોતાના દુશ્મનોમાં પણ પોતાની જતને જોઈ શકે છે, તો પછી તેમને આટલા બધા દુશ્મનો કેમ હોય છે?

હું તમારા પ્રશ્નને બરાબર સમજી શકતી નથી.

ભગવાનને આટલા બધા દુશ્મનો થા માટે હોય છે?

ભગવાનના આટલા બધા દુશ્મનો?

આ વિરોધી બળો.

પણ આટલાં બધાં માનવ પ્રાણીઓ થા માટે તદ્દન અચેતન હોય છે? તે હકીકત મને તેના કરતાં પણ વધારે આશ્ર્ય-જનક લાગે છે! કારણ કે તે માત્ર અચેતનતાનું જ કાર્ય છે. ભગવાનના દુશ્મન હોવું એ જ છે, બીજું કાંઈ નહિ.

(એક શિક્ષક) તે ભાઈનો કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે ભગવાન ભગવાનને જોઈ શકે છે, એટલે તે બધા થતુંઓમાં પરિવર્તન આવી જવું જોઈતું હતું.

પણ, મને માફ કરો. કયાંના ભગવાન? હું તમારો તર્ક સમજી શકતી નથી.

જ્યારે માણસ ભગવાનનો દુશ્મન હોય છે.....

પણ છેવટે ધારો કે લાખો લોકોમાં એક માણસે પોતામાં આ ચેતનાને સિદ્ધ કરી છે. તેની આસપાસના માણસો પર તેની અસર પડે એ શક્ય છે. અને છતાં મેં એમ કહેવાની દરકાર લીધી હતી કે આ સ્થિતિ પરિપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ થઈ શકે તે માટે સામાન્ય રીતે એકાંતમાં રહેવાની જરૂર છે; નહિ તો એટલી બધી વિરોધી વસ્તુઓ છે, એટલી બધી પાશવી રીતે ભૌતિક જરૂરિયાતો છે કે જે તેનો વિરોધ કરે છે, કે તમે તે સ્થિતિ તદ્દન પરિપૂર્ણ રીતે પ્રામન કરી શકો. પણ જો તમે તદ્દન પરિપૂર્ણ રીતે તે સ્થિતિને પ્રામન કરો, તો તમારી આસપાસની દરેક વસ્તુ ચોક્કસ દિવ્ય બનશે.

અને તેથી? હું તમારી દલીલ પણ સમજી શકતી નથી..

(શિક્ષક) તે ભગવાનને મૂર્તિ બનાવીને વિચારતા હતા કે જ્યારે કોઈ માણસ ભગવાનનો દુશ્મન હોય, ત્યારે તે તેમના દિવ્ય ઝૂપનો દુશ્મન છે; આ દિવ્ય ઝૂપ તેમના દુશ્મનમાં ભગવાનને જોતું હોય છે; એટલે દુશ્મનનું પરિવર્તન થવું જોઈએ.

ના, હજુ પણ મને સમજાયું નહિ!

(બીજો શિક્ષય) મધુર માતાજી તેમની વાત પરિપૂર્ણ છે. પણ તે અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી! (હસાહસ) તેમનું કથન અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી.

ના, હું કબૂલ કરું છું કે હું તમને જરા પણ સમજી શકતી નથી, અને તે ભાઈને પણ નહિ! (હસાહસ) અલા ભગવાન, તમે બધા શું કહેવા માગો છો?

જ્યારે કોઈ માણસ ભગવાનનો શત્રુ હોય, ત્યારે તે કોનો શત્રુ હોય છે? ઓહ! તેનો આધાર કેવળ દરેક જણ પર છે. મોટે ભાગે માણસ ભગવાન વિષેના પોતાના જ્યાલનો શત્રુ હોય છે; તેથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જે માણસ ભગવાનનો ઈન્કાર કરે છે, તે ધાર્યો વાર ભગવાનનો સૌથી મહાન ભક્ત હોય છે. કારણ કે જે તેના પોતાનામાં જો 'ભગવાન છે' એવી ખાતરી ન હોત, તો તેમનો ઈન્કાર કરવાની માથાકૂટમાં તે પડત જ નહિ. જે માણસ ભગવાનને ધિક્કારે છે, તેનામાં પેલા કરતાં પણ વધારે બલવાન ભક્ત છે, કારણ કે જો પોતામાં કથાંક ભગવાનના અસ્તિત્વ વિષે તેને ખાતરી ન હોત, તો તે કેવી રીતે ભગવાનને ધિક્કારી શકે?

ભારતમાં જે લોકો પોતાની જતનું દિવ્ય વાસ્તવિકતા સાથે તાદાત્મ્ય ભગવાનની શક્તિઓ બનવા માગતા હતા, તેમની કથાઓમાં આ પ્રતીક આપવામાં આવ્યું છે, કે ભગવાનના શત્રુ બનવાનો માર્ગ તેમતા ભક્ત બનવાના માર્ગ કરતાં વધારે સહેલો છે. આ કથાઓ અહીં સુપ્રસિદ્ધ છે. ભારતની બધી પુરાણ-કથાઓ તેનું કથન કરે છે. તે માત્ર આ વિચારનું દાટાંત છે કે જે માણસે આ સમસ્યા કદ્દી પોતાની સામે રાખી જ નથી અને ભગવાનના અસ્તિત્વ બાબત જરા પણ વિચાર કર્યો નથી, તે માણસ ભગવાનનો ધિક્કાર કરનાર અથવા તેમનો ઈન્કાર કરનાર માણસ કરતાં ભગવાનથી વધારે દ્વર છે, કારણ કે માણસે જેનો કદી વિચાર જ કર્યો નથી, તેનો જ તે ઈન્કાર કરી શકે.

જે માણસ એમ કહે છે કે લખે છે કે "હું જહેર કરું છું, પ્રમાણ આપું છું, મારા સર્વ અનુભવો એમ સાબિત કરે છે કે ભગવાન જેવી કોઈ વસ્તુ છે જ નહિ, તે તો માત્ર માણસની કલ્પના છે—સર્જન છે, તે વાત એમ સિદ્ધ કરે છે કે" તેણે તે સમસ્યા પર અનેક વાર વિચાર કર્યો છે અને તેનામાં એવું કાંઈક રહેલું છે જેને ભગવાનના અસ્તિત્વમાં ખૂબ-ખૂબ રસ છે.

જે માણસ ભગવાનનો ઈન્કાર કરે છે, તેનામાં તો તે વધારે સ્પથ્ટ છે કે માણસ ભ્રાંતિનો શત્રુ ન બની શકે.

(શિષ્યને ઉદ્દેશીને) એટલે તમારો પ્રશ્ન ઉદ્ભબવી શકતો જ નથી, તે બરાબર નથી. કારણ કે કદાચ છેવટે આ એક મિલનનો પ્રકાર છે, જેમાં રસ પડી શકે. કોઈ માણસ કદાચ હળવાશપૂર્વક કહે કે ભગવાન મારા કટૃર શત્રુ છે, અને કદાચ તે વાત તદ્દન જોટી નથી. કદાચ અજ્ઞાનમાં હોય છે તેના કરતાં ધિક્કારમાં વધારે પરિચિતતા—

ગાઢ સંભંધ હોઈ શકે. માણસ જેને ધિક્કારતો હોય તેનાથી, જેના વિષે તે અજ્ઞાન હોય તેના કરતાં વધારેવધારે નજીક હોય છે.

આનો અર્થ એવો નથી કે હું ધિક્કાર માટે ભલામણ કરું છું! હું તેમ કહેવા નથી માગતી, પણ મેં ઘણી વાર જોયું છે કે તદ્દન નીરસ અને જડ સ્થિતિમાં હોય છે તેના કરતાં વધારે પ્રેમ કોધપૂર્ણ અથવા ધિક્કારપૂર્ણ નજરમાં જોયો છે. તે વિકૃત, બગડી ગયેલો, કુરૂપ બની ગયેલો હોય છે, પણ તેમાં કશુંક જીવંત હોય છે, જવાળા હોય છે.

અલભતા, અચેતનતામાં, જડતામાં, પત્થરની પરિપૂર્ણ સ્થિરતામાં માણસ દિવ્ય હાજરીનો ઝળહળતો પ્રકાશ જોઈ શકે. આપણે તે અવસ્થાની વાત કરી રહ્યા હતા : કે ભક્ત ભગવાનને સર્વા જુઓ છે, સર્વા મળે છે, અને એવી અનેકવિધ આશ્ર્ય-કારક રીતે મળે છે કે તેની સર્વ મુશ્કેલીઓ અદર્શ થઈ જાય છે.

(મૌન)

સાચી રીતે કહીએ તો, વારહારુ બનીએ તો, તે સમસ્યાને આ રીતે મૂકી શકાય : જે ભગવાને તેમની સૃષ્ટિની પ્રગતિ કરી હોય એવો જ્યાલ ન રાખ્યો હોત, તો શરૂઆતથી જ અતિશય સુંદર, સ્થિર, અને અપરિવર્તનીય સ્થિતિ સર્જાઈ હોત. પણ વિશ્વે પ્રગતિશીલ બનવાનું હતું, પરિપૂર્ણ તાદાત્મ્ય સાધવાનું હતું, તે તાદાત્મ્યનો આનંદ માણવાનો હતો; એટલે આ તાદાત્મ્યની પરિપૂર્ણ સભાનતાને આવૃત કરવામાં આવી; નહિ તો જરા પણ હિલચાલ થઈ જ ન હોત.

સ્થિર વિશ્વનો જ્યાલ કરી શકાય તેમ છે. તો એવો જ્યાલ કરવો પડે કે આ બધું એકી જ સમયે પરિપૂર્ણ છે, કાલ પણ અસ્તિત્વમાં નથી, માત્ર એક પ્રકારનું વિષયીકરણ છે; પણ એવો જ્યાલ ત્યારે ન કરી શકાય કે એક પ્રગટીકરણ થઈ રહ્યું છે, જેમાં એક પછી બીજી વસ્તુ પ્રગતિશીલ રીતે પ્રગટ થાય છે અને તે પણ એક ખાસ છંદોમયતાપૂર્વક; એવો જ જ્યાલ કરી શકાય કે સર્વ કાંઈ એકી જ વખતે પરિપૂર્ણ રૂપમાં આવિભાવ પામેલું છે. તો સધણું આનંદમય સ્થિતિમાં હોય, આપણે જોઈએ છીએ તેવું વિશ્વ ન હોય, પ્રગટીકરણનું તત્ત્વ ગેરહાજર હોય— જે પ્રગટીકરણમાં આપણે અત્યારે જીવી રહ્યાં છીએ તે ન હોય.

પણ જે આપણે એક વાર કબૂલ કરીએ કે વિશ્વ પ્રગતિ કરી રહ્યું છે, પ્રગટીકરણ પ્રગતિ કરી રહ્યું છે, બધાને એકી-સમયે એક-સાથે જોવાને બદલે આપણી દૃષ્ટ પ્રગતિશીલ છે, તો તેમાં દરેક વસ્તુ પોતાનું યોગ્ય સ્થાન લઈ લે છે. તો પછી ભાવિમાં આવનારી પરિપૂર્ણતા પહેલાંની પરિપૂર્ણતા કરતાં ઉચ્ચતર છે, એમ

લાગે—લાગવું જોઈએ. જે સાક્ષાત્કાર પ્રત્યે આપણે ગતિ કરી રહ્યાં છીએ, તે સાક્ષાત્કાર પહેલાં સિદ્ધ કરાયેલા સાક્ષાત્કાર કરતાં અધિક—ચઢિયાતો હેવો જોઈએ, એમ સ્વીકારવું પડે.

આ વસ્તુ દરેક વસ્તુ માટે — બધી શક્યતાઓ માટે દ્વાર ખોલી નાખે છે.

શ્રી અરવિંદે આ ઘણી વાર કહ્યું છે કે વિશ્વમાં અમુક ક્ષણે જે સુંદર, ભર્દ, પરિપૂર્ણ, આશ્ર્યકારક અને દિવ્ય લાગતું હતું, તે હવે તેવું ન લાગી શકે. અને અત્યારે જે આપણને સુંદર, આશ્ર્યજનક, દિવ્ય અને પરિપૂર્ણ લાગે છે, તે થોડાક સમય પછી અવરોધરૂપ થઈ પડશે. તે જ રીતે, અમુક સમયે જે દેવો સર્વ-શક્તિ-માન હતા, તે આવતી કાલે પ્રગટ થનાર દેવો કરતાં નિર્મનતર હતા.

વિશ્વ પ્રગતિ કરી રહ્યું છે તેની નિશાની જોવા મળે છે.

આ વસ્તુ અનેક વાર કહેવામાં આવી છે, પણ જ્યારે લોકોને એમ કહેવામાં આવે છે કે તે મહાન પ્રાચીન યુગો, માનવીય માપથી જેતાં, ન્યૂન હતા, ત્યારે લોકો તે વાતને સમજી શકતા હોતા નથી.

તેથી જ્યારે માણસ તે સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરે છે કે જ્યાં દરેક વસ્તુ — જેવી હોય તેવી — પરિપૂર્ણ રીતે દિવ્ય દેખાય છે, ત્યારે તે માણસ ચોક્કસ વૈશ્વિક ગતિથી બહાર ચાલ્યો જાય છે. બુદ્ધ અને શંકરાચાર્ય જેવા લોકોની આવી જ સમજ હતી. તેઓ પોતાના શર્દીઓમાં કહેતા હતા કે જ્યારે તમે તે સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરો છો કે જ્યાં દરેક વસ્તુ તમને પરિપૂર્ણ રીતે દિવ્ય દેખાય છે, ત્યારે તમે અનિવાર્ય રીતે વૈશ્વિક ગતિમાંથી બહાર નીકળો જઈ અનાવિભૂત બ્રહ્મમાં અથવા શૂન્યમાં લીન બની જાઓ છો.

આ વાત સાચી છે, હકીકત તેવી જ છે.

જીવન જે પ્રકારનું હતું તેનાથી તેઓ ખૂબ અસંતુષ્ટ બની ગયા હતા; જીવન વધારે સારું બની શકે તેવી તેમને બહુ ધોડી આશા હતી; એટલે તેમને માટે આ એક આદર્શ-ઉકેલ હતો. હું તેને “છટકી જવાનું” કહું છું; પણ છતાંય તે સહેલું નથી ! પણ તેમને માટે તે એક આદર્શ-ઉકેલ હતો — પણ તે અમુક બિંદુ સુધી જ; કારણ કે તેનાથી પણ એક પગલું આગળ જવાનું બાકી હતું.

પણ તે એક હકીકત છે. જે માણસ વિશ્વમાં રહેવા માગતો હોય, તો તેણે પ્રગતિનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવો જોઈએ, કારણ કે આ વિશ્વ પ્રગતિશીલ છે. જે તમે સ્થિર પરિપૂર્ણતાનો સાક્ષાત્કાર કરવા માગતા હો, તો તમે ચોક્કસ વિશ્વમાંથી બહાર ઝેંકાઈ જવાના, કારણ કે તેની પ્રગતિશીલતાનો સિદ્ધાંત તમને માન્ય તથી.

તે તમારી પસંદગીની વાત છે,
 માત્ર શ્રી અરવિંદ જ ધાર્યો વાર કહેતા હતા કે જે લોકો સુણિથી બહાર
 ચાલ્યા જવાનું પસંદ કરે છે, તેઓ ભૂલી જતા હોય છે કે પોતે કરેલી પસંદગી
 માટે પોતાની જતને જે ચેતના વડે અભિનંદન આપી શકાય તે ચેતનાને જ તેઓ
 ગુમાવી બેસતા હોય છે ! હા, તેઓ એ વાત ભૂલી જતા હોય છે.

“ એમ કહેવું જોઈએ કે દિવ્ય પ્રેમના અને ભક્તિના પરિપૂર્ણ કાર્યમાં ત્રણ ભાગો હોય છે, જે એક જ સમગ્રની અભિવ્યક્તિઓ છે — કાર્યમાં ભગવાનની વ્યવહારમય ભક્તિ; કોઈક દર્શનાને — સંશોધનાને—ભગવાન સાથેના સંબંધને અભિવ્યક્ત કરતા કાર્યના રૂપમાં ભક્તિનું પ્રતીક; હદ્યમાં તથા આત્મામાં ભગવાન સાથે એકતા માટે આંતર પૂજન અને ઉત્કટતા.”

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૫૨—૫૩)

આમાંના પહેલા બે ભાગો હું બરાબર સમજી શક્યો નથી.

સંપ્રદાયોમાં રૂપો હોય છે તેમ, કાર્યનું કેવલ શારીરિક રૂપ હોય છે; સમર્પણને અભિવ્યક્ત કરવા માટે અમુક ખાસ અભિનય, અમુક ગતિ હોય છે. તે કેવલ ભૌતિક હોય છે. દા. ત. અગરબત્તી કે ધૂપ પ્રગટાવવાં, નૈવધ ધરાવવાં, મંદિરની દેખભાગ કરવી, મૂર્તિને શાશુંગાર ધરાવવા; સાચે જ આ બધાં કેવલ ભૌતિક કાર્યો છે.

બીજો ભાગ એ એક પ્રકારનું માનસિક સમર્પણ છે, જે કરાતા બાધ્ય કાર્યને પ્રતીક બનાવે છે. તેમાં માણસ માત્ર ધૂપ-અગરબત્તી સળગાવવાથી સંતોષ માનતો નથી, પણ ધૂપ-અગરબત્તી સળગાવતી વખતે આ કાર્યને તે પ્રતીકમય બનાવતો હોય છે, દા. ત. શરીરમાં પ્રજ્વલિત થતી અભીષ્ટાનું પ્રતીક અથવા અહિનની વિશુદ્ધિમાં — વિલીનીકરણમાં આત્મ-સમર્પણનું પ્રતીક. અર્થાતુ, પ્રથમ કિયા, પછી તે કિયામાં રહેલું પ્રતીક અને કિયાની રૂપકમય સમજ.

અને છેવટે, આ બંનેની પીઠમાં, મિલન માટેની અભીષ્ટા, જેમાં આ કિયા અને તેનું પ્રતીક એક સાધન બની જાય છે, જેના વડે તમે ભગવાનની વધારે ને વધારે નજીક જાઓ છો અને તેમની સાથે એક-રૂપ બનવા માટે તમારી જતને યોગ્ય બનાવો છો.

કિયા પરિપૂર્ણ બને તે માટે આ ત્રણેય વસ્તુઓ હોવી જોઈએ. અર્થાતુ તેમાં કેવલ ભૌતિક, કેવલ માનસિક, અને કેવલ ચૈત્યિક—ચૈત્યિક અભીષ્ટા, ત્રણેય હોવાં જોઈએ. જે બે સિવાય, તેમાંની એક જ વસ્તુ કરવામાં આવે, તો તે અપૂર્ણ છે. સચેતનતાપૂર્વક આ ત્રણેયને સંયુક્ત કરવાં એ બહુ વિરલ જોવામાં આવે છે. તે ત્રણેય સંયુક્ત થાય, તો અસાધારણ દિલની સચ્ચાઈવાળા અને સમર્પણવાળા માણસો પેદા થાય, સમગ્ર અસ્તિત્વના બધા ભાગો તે કિયામાં ભાગીદાર બને.

(મૌન)

(માતાજી લેખિત પ્રશ્નોનું એક પોકેટ બતાવે છે.)

એક એવો સમય હતો, જ્યારે આપણને પ્રશ્નોની બાબતમાં મુશ્કેલી પડતી હતી; હવે આપણે બીજે છેદે પહોંચી ગયા છીએ ! આપણી પાસે હવે એટલા બધા સવાલો આવ્યા છે કે જે તે બધાના જવાબો આપીએ, તો આપણે મધ્ય-રાત્રિ સુધી અહીં બેસી રહેવું પડે ! એટલે મારે આ સવાલોમાંથી પસંદગી કરવી પડશે. એક સવાલ એટલો બધો સામાન્ય અને વ્યવહારું છે, કે મને તે લેવો એ યોગ્ય લાગે છે.

મેં એ નોંધ્યું છે કે ઘણી વાર તમે હું જે કહું છું તેને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતા હોતા નથી — અને તે ત્યાં સુધી કે જે સવાલનો જવાબ મેં વીગતવાર આપ્યો હોય તેને જ કોઈક ફરી વાર પૂછતું હોય છે, જ્યાં કે મેં તે વિષે કાંઈ જ કહ્યું ન હોય ! તે ઘટના સમજવી શકાય તેવી છે; તમે તમારા પોતાના વિચારમાં જ કેદ પૂરાઈ ગયા હો છો. શાળામાં પણ તમને તેવી જ ટેવ પડી ગઈ હોય છે કે જ્યારે શિક્ષક કાંઈ પૂછતા હોય અથવા બીજા વિદ્યાર્થીઓ જવાબ આપતા હોય, ત્યારે જે તમે ધ્યાન-યુક્ત અને મહેનતું હો, તો તમે તમારું જ બેસન ગોળતા હો છો; અને પરિણામે વર્ગમાં બીજાઓને કારણે તમને જે લાભ મળવો જોઈએ તેનો પોણો ભાગ તમે ગુમાવી બેસતા હો છો. અહીં તે પ્રકારની ટેવ વધારે ગંભીર છે, કારણ કે હું કદ્દી વ્યક્તિગત — અંગત જવાબ આપતી હોતી નથી, હું એવા જવાબ આપું છું કે જેમનાથી દરેક જાગુને લાભ થાય. જે તે વખતે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવાને બદલે, તમે તમારા મસ્તિષ્કમાં જે ચાલી રહ્યું હોય તેનો જ વિચાર કર્યા કરો, તો સ્પષ્ટ છે કે કાંઈક શીખવાની તક તમે ગુમાવી દો છો. તે પહેલો મુદ્રો છે. જે તમે અહીં હો, તો પ્રથમ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો, બીજા કશાનો વિચાર ન કરો. પણ આટલું જ બસ નથી, તે તો માત્ર શરૂઆત છે. સાંભળવાનો એક સારો પ્રકાર છે. અને સાંભળવાના ઘણા ખરાબ પ્રકારો પણ છે.

મને ખબર નથી કે તમારામાંનો કોઈક સંગીતનો એટલો બધો રસ ધરાવે છે કે સંગીત કેમ સાંભળવું એ તે જાણતો હોય. જે તમારે સંગીત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવું હોય, તો તમારે તમારા મસ્તિષ્કમાં સંપૂર્ણ શાન્તિ સ્થાપવી જોઈએ, બીજ કોઈ પણ વિચારને મગજમાં ન આવવા દેવો જોઈએ અને આવે તેને ન અનુસરવો જોઈએ, અને એટલા બધા એકાગ્ર થઈ જવું જોઈએ કે જાણે તમે એક પડદો ન હો, જે જરા પણ ગતિ કે અવાજ સિવાય સંગીતને સાંભળે છે. સંગીત સાંભળવાનો અને સમજવાનો તે જ એક માર્ગ છે, બીજે કોઈ નહિ. જે તમે

તમારા વિચારની થોડીક પણ ગતિઓને અથવા કદ્યપનાઓને મસ્તિષ્કમાં દાખલ થવા દો, તો સંગીતનું સમગ્ર મૂલ્ય તમે ગુમાવી દો છો.

જે બોધ સામાન્ય ભૌતિક પ્રકારનો નથી, પણ અંદરની કોઈક વધારે ઊંડી વસ્તુ પ્રત્યે જેમાં ખુલ્લા થવાનું હોય છે, તેમાં મૌનની જરૂરિયાત સંગીત કરતાં પણ વધારે છે. તમને જે કહેવામાં આવે છે તેને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવાને બદલે, જે તમે બીજે પ્રશ્ન પૂછવા માટે કોઈ બીજા વિચાર પર કૂદી પડો, અથવા વધારે સારી રીતે સમજવાનું બહાનું કાઢીને જે કહેવામાં આવે છે તેની ચર્ચા કરવા માટે બીજા વિચાર પર કૂદી પડો, તો તમને જે કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુ, ધુમાડાની પેઠે, કશી જ અસર પેદા કર્યા સિવાય પસાર થઈ જય છે.

તે જ રીતે, જ્યારે તમને કોઈ અનુભૂતિ થાય, ત્યારે અનુભૂતિ થતી હોય તે સમય દરમિયાન તમારે તેનો અર્થ સમજવાની કોણિશ ન કરવી જોઈએ, કારણ કે તેમ કરવાથી અનુભૂતિ તરત અદશ્ય થઈ જય છે, અથવા તમે તેને વિકૃત કરી નાખો છો અને તેની વિશુદ્ધિ દૂર કરી દો છો. તે જ રીતે, જે તમે આધ્યાત્મિક ઉપદેશ તમારામાં પ્રવેશે એમ ઈચ્છિતા હો, તો તમારે તમારા મસ્તિષ્કમાં દર્શાણની પેઠે તદ્દન સ્થિર બની જવું જોઈએ — જે દર્શાણ પ્રકાશના કિરણને પ્રતિબિંબિત કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તેને પોતામાં સમાવી દે છે. તમે પણ તે ઉપદેશને તમારામાં પ્રવેશીને ઊંડે જવા દો, જેથી તમારી ચેતનાનાં ઊંડાણોમાંથી કોઈક દિવસ તે જ્ઞાનરૂપે બહાર પ્રગટે.

જે તમે તેમ નહિ કરો, તો તમે તમારો સમય બગાડી રહ્યા છો, અને વળી વધારામાં મારો સમય પણ બગાડી રહ્યા છો. આ સિદ્ધ હકીકત છે. મેં ધાર્યું હતું કે આ વાત મેં તમને ઘણી વાર કહી છે, પણ કદાચ તે પૂરી સપણતાપૂર્વક નહિ કહેવાઈ હોય. જે તમે અહીં આવો, તો મૌનપૂર્વક ધ્યાનથી સાંભળવાનો ઈરાદો રાખીને આવો. શું બનશો તે તમને પાછળથી ખબર પડશે, આ મૌનયુક્ત વલાણની અસર તમને પાછળથી સમજશે; પણ અત્યારે તો આવા બનવાની જરૂર છે (અભિનય); શાન્ત, સ્થિર, ધ્યાનયુક્ત. અને એકાગ્ર બનવાની જરૂર છે.

બસ, એટલું જ.

બીજે પ્રશ્ન, સાપેક્ષ રીતે જેતાં તદ્દન બાબુ પ્રકારનો પણ છે. પણ તે તદ્દન અનિવાર્ય લાગે છે, કારણ કે તે આપણી રમત-ગમતોની કેળવણી સાથે, અને અહીં આપણે જે પ્રવૃત્તિને અપનાવી છે તેના માનસ-શાસ્ક્રીય પાયા સાથે સંબંધ ધરાવે છે; આ વસ્તુઓ વિષે શ્રી અરવિંદે લખ્યું છે. મેં પણ તેમને વિષે ઘણી વાર લખ્યું છે, તમને સમજાવ્યું છે. પણ મને કહેતાં દુઃખ થાય છે કે તે તમારી ચેતનામાં પ્રવેશ્યું નથી.

તમે જે અનુભવી રહ્યા છો અને કરી રહ્યા છો તેની સાથે હું ઝડપો કરવા નથી માગતી; પણ હું દીર્ઘફું છું કે અહીંએં વસ્તુઓ જે રીતે કરાય છે તે કમથી કમ તમે સમજો; પાછા પડવાના આવેગમાં તમારી જતને ન મૂકી દો; બીજે બધે આમ જ કરાય છે તે બહાના હેઠળ, તમારાં માત-પિતા, પિતા-મહા-પિતામહીઓ, પ્રપિતા-મહો-પ્રપિતામહીઓ, તમારા મિત્રોના પૂર્ણો, તમે આ વસ્તુઓ આમ જ કરો એમ દીર્ઘે છે તે બહાના હેઠળ, તેમને કરવાનો આ સામાન્ય અને સ્વાભાવિક પ્રકાર છે એમ માનીને, તે વસ્તુઓ જૂની ચીલા-ચાલુ પદ્ધતિથી ન કર્યા કરો.

પ્રકૃતિએ માનવ-જાતનું સર્જન ખાસ હેતુ માટે અને ખાસ લક્ષ્યો માટે કર્યું છે; પોતાના હેતુઓ સિદ્ધ કરવા માટે પ્રકૃતિએ પ્રાણીઓને સર્જયો છે, તેમને ખાસ ટેવો અને ખાસ કાર્યો આપ્યાં છે—એ હકીકત સાથે હું કન્જિયો કરવા નથી માગતી. એટલે જે તમે “સ્વાભાવિક” વસ્તુઓ વિષે વાત કરો, તો હું તે “સ્વાભાવિક” નથી એમ ન કહી શકું, કારણ કે તે પ્રકૃતિની રીત છે. પણ છતાંય હું માનું છું કે મેં તમને અનેક વાર કર્યું છે—શ્રી અરવિંદે પણ આ અનેક વાર લખ્યું છે કે આપણે અહીં બીજે જે કાઈ થઈ રહ્યું છે તે ચાલુ રાખવા, ફરી શરૂ કરવા નથી માગતા. ખાસ કરીને કેળવણીમાં આપણે એ હકીકતને એક સધન રૂપ આપ્યું છે. કોઈને પણ નાખુશ કર્યો વગર મારે કહેવું જોઈએ કે ધાર્યું જીવન જોયા પછી, જેમનો ભૂતકાળ બહુ ભારે હતો એવા જે લોકો અહીં આવ્યા છે, તેમને તરત જ પોતાનું વલણ બદલવાનું અને દાખિનદુમાં પરિવર્તન કરવાનું કઠિન લાગે. પણ જે તમે સામાન્ય કેળવણીથી હજી સુધી બહુ નહિ બગડી ગયેલાં, નાનાં બાળકોને લો, કુટુંબના વિચારોથી—આનુવંશિકતાથી બહુ નહિ બગડી ગયેલાં બાળકોને લો—જોકે મોટે ભાગે તો તે હમેશાં બગડી જતાં જ હોય છે—, તો તેમની ચેતનાને સાચે માર્ગ વાળવાની અને સધન, દેખી શકાય તેવાં પરિણામો પ્રાપ્ત કરવાની તમને તક મળી છે.

સાચું કહું તો, આપણે કોઈ પણ બાબતની ફરિયાદ કરવાની નથી, કારણ કે આપણને એવી બલવાન સાબિતીઓ મળી છે કે જો માણસને તે કેમ કરવું તે આવડે, તો આપણે જેનો દાવો કરીએ છીએ તે વસ્તુઓ શક્ય છે.

આપણો એવો દાવો છે કે સમાન સ્થિતિઓમાં, તે જ કેળવણી અને તે જ શક્યતાઓમાં પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ વર્ચયે કોઈ આખરી, અનિવાર્ય, આગ્રહપૂર્વક બેદ પાડવાની જરૂર નથી. આપણે માટે, સર્વ માનવ પ્રાણીઓ એક જ આત્માની અભિવ્યક્તિ છે. મેં શરૂઆતમાં કર્યું હતું તેમ, પ્રકૃતિએ પોતાની જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે તથા પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે પોતાની અભિવ્યક્તિઓમાં બેદ સર્જ્યો છે. પણ જે આપણી જરૂરિયાતો અને હેતુઓ બીજી પ્રકારના હોય, અને જે આપણે

પ્રકૃતિના શારીરિક હેતુઓને આખરી ન માનતા હોઈએ, તો આપણે બીજી રેખામાં ચેતનાનો વિકાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરી શકીએ.

કમ-નસીબે, આપણે એક વસ્તુને જોઈ છે. વર્ષો પસાર થતાં, જ્યારે નાની છોકરીઓ મોટી થાય છે, ત્યારે આપણને ઓચિંતું નજરે પડે છે કે પોતે છોકરીઓ છે તે વસ્તુને યાદ રાખવાની તેઓ શરૂઆત કરતી હોય છે; તેમને એમ લાગવા માંડે છે કે અમારે સુંદર બનવું જોઈએ, અમારે બીજાઓને ખુશ કરવા જોઈએ, અમારે ખાસ પ્રકારની વેશ-ભૂષા ધારણ કરવી જોઈએ, ધ્યાન ખેંચવા માટે થોડાક દેખાડા કરવા જોઈએ; અને પરિણામે આપણા કાર્યનું સધળું પરિણામ ભાંગી પડે છે.

આને કેટલાક અપવાદો હોય છે. કેટલીક છોકરીઓ સમજવાનો અને તે સમજ પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયાસ કરે છે. પણ તે પ્રકારની છોકરીઓમાં પણ થોડોક એવો આસંતોષ રહી ગયેલો હોય છે કે અમે તદ્દન બીજી છોકરીઓ જેવી તો નથી, બીજી છોકરીઓ ન કરી શકે તે કરવા અમે સમર્થ નથી; અને આમ કરવા માટે તેમને પોતાની જતની સરખામણી બીજી છોકરીઓ સાથે કરવી પડે છે !

મેં તેટલા જ માટે તમને જે હમણાં કહ્યું તે કહ્યું છે. તમારામાંના એક જણના પ્રશ્ને તે બીજા પ્રશ્નને ઉભો કર્યો છે. હું આશા રાખ્યું છું કે જો હું ફરી એક વાર વીગતપૂર્વક, આ હકીકત પર ભાર મૂકીને, તે વાત સમજવીશ, તો કદાચ આપણે નવીન શરૂઆત કરીને કોઈક વધારે પરિપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ વસ્તુ સિદ્ધ કરી શકીશું.

આપણે તદ્દન પાર્થિવ વસ્તુઓ પર નીચે આવીએ છીએ : કોઈક વ્યાયામની કસરતોમાં ખૂબ સફળ બનીને એક હરીફાઈમાં પ્રથમ નંબરે આવ્યું છે. તે વ્યક્તિ એક છોકરી છે. સફળતાથી તેને સંતોષ થયો, બીજાઓ કરતાં વધારે સારું કામ કરી બતાવવા બદલ તેને સંતોષ થયો. તે મને પૂછવા આવી કે

સ્ત્રીઓનાં, છોકરીઓનાં રેકોર્ડ કેમ જાહેર કરવામાં નથી આવતાં ?

મેં અનેક વાર કહ્યું છે કે અહીં છોકરાઓનાં અને છોકરીઓનાં રેકોર્ડ રખાતાં નથી; અહીં તો માત્ર જૂથોનાં રેકોર્ડ રખાય છે. અહીં જૂથ છે—અનેક લીલાં જૂથો છે—રાતું જૂથ છે, વાદળી જૂથ છે, ભૂરું જૂથ છે, ખાખી જૂથ છે, ધોળું જૂથ છે. તમે મને કહેશો કે આમાંનાં કેટલાંક જૂથો કેવલ પુરુષોનાં અથવા કેવલ સ્ત્રીઓનાં છે. હું જવાબ આપીશ કે અહીં બહુ તરુણ અવસ્થામાં માણસ ન આવે, તો તેની ટેવોમાં ફેરફાર કરવો એ કઠિન હોય છે, અને તેથી આ લેદ રાખવો જરૂરી બન્યો છે; પણ તે આદર્શ સ્થિતિ નથી. અને જે અમે દબદબાપૂર્વક જાહેર કરવાની ટેવ રાખીએ કે આ ખૂબ નોંધપાત્ર છોકરીએ એવું કરી બતાવ્યું છે કે જે હજી સુધી

કોઈ છોકરી કરી બતાવી શકી ન હતી, તો એ તો ખૂબ મોટું પતન થયું ગાળાય. એવી જહેરાતથી તે વ્યક્તિના મિથ્યાભિમાનને પ્રોત્સાહન મળે છે ઓટલું જ નહિ, પણ તે કથનમાં એ આભાસ પણ આવી જય છે કે આ છોકરી છે એટલે આ હકીકત નોંધપાત્ર બની જય છે. તે છોકરી છે—એ જરાય નોંધપાત્ર હકીકત નથી; તેણે સારો દેખાવ કર્યો અને બીજા છોકરાઓએ નહિ—એ વાત નોંધપાત્ર છે, પણ એટલો સારો દેખાવ નહિ કરનાર છોકરીઓ સાથે તે છોકરીની સરખામણી કરીને તેને મહત્વ આપવામાં આવે, તો તે શોચનીય છે.

એટલે આ પ્રશ્ન મારી પાસે લાવવામાં આવ્યો હતો. મને લાગે છે કે મેં તે વ્યક્તિને પણ આ જ જવાબ આપ્યો હતો કે અહીં જતિઓનાં રેકોર્ડ રાખવામાં નથી આવતાં, પણ માત્ર જૂથોનાં રેકોર્ડ રાખવામાં આવે છે..

પણ એટલેથી પતી જતું નથી. મને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે બહારથી, બહારના જગતના વિચારો સાથે, આવતા માળસો પાસેથી સેંકડો વાર આ પ્રશ્ન પૂછાય છે કે

“તમે છોકરાઓ તથા છોકરીઓ માટે શારીરિક કેળવણીમાં એક જ કાર્ય-
કુમ કેમ રાખો છો ? ”

કેટલાક લોકોને તે બદનામી લાગે છે, બીજાઓને તે, શારીરિક અને ભૌતિક દફ્તરિંદુથી જોતાં, મોટી ભૂલ લાગે છે. તેઓ કહેતા હોય છે કે છોકરાઓ કરતાં છોકરી-
ઓ માટે ખાસ, જુદા પ્રકારની શારીરિક કેળવણીની વ્યવસ્થા સર્વત્ર કરાય છે; તો
તમે અહીં તેવી વ્યવસ્થા કેમ રાખતા નથી ?

આહ ! તમારો આભાર માનીએ છીએ. તો પછી અમારે આશ્રમની જ શી
જરૂર હતી ? કેળવણીના કેન્દ્રની શી જરૂર હતી ? જે બધે એક જ પ્રકારની વસ્તુ
કરવામાં આવતી હોય, તો અમારે તેનું પુનરાવર્તન કરવું નથી; તેમ કરવાથી અમે
બીજાઓ કરતાં તે વધારે સારી રીતે નહિ કરી શકીએ.

જ્યારે તે લોકો આ દલીલ મારી સામે કરતા હોય છે, ત્યારે મને તે વાત
કરતાં વધારે મૂખ્ય-ભરેલી કોઈ વાત લાગતી નથી. તે બધે જ કરાય છે ? તે જ
કારણે અહીં તેમ નથી કરાતું. જે બીજાઓ કરે છે તેમ જ અમારે કરવાનું હોય,
તો પછી કશું જ કરવાની નકામી માથાકૂટ શા માટે ? અમે જગતમાં બરાબર તે જ
વસ્તુ દાખલ કરવા માળીએ છીએ, જે જગતમાં નથી. પણ જે અમે જગતની બધી
જ ટેવો, બધી જ પસંદગીએ, બધી જ રચનાઓ ચાલુ રાખીએ, તો તે ચીલા-
ચાલુ માર્ગમાંથી બહાર આવીને આપણે કોઈક નવીન વસ્તુ કેવી રીતે કરી શકવાના
હન્તા ?

હે મારાં બાળકો, મેં તમને અનેક વાર, દરક પ્રકારના અવાજમાં, કહું છે કે જો તમારે તમારા અહીંના વસવાટનો લાભ ઉઠાવવો હોય, તો કોઈક ઉચ્ચતર, ગાહનતર, વધારે વિશાળ, વધારે સત્ય, જે હજુ સુધી નથી પણ જે એક દિવસ આવવાનું છે તેના પાયા પર પ્રતિષ્ઠિત થયેલી નવીન દર્શના અને સમજ વડે વસ્તુ-ઓને જોવાનો અને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો. અમે તે ભાવિનું નિર્માણ કરવા માગીએ છીએ, અને તેથી અમે આ ખાસ વલણ અપનાવ્યું છે.

હું તમને કહું છું કે આપણી સ્થિતિની સત્યતા — સાચાપણા માટે આપણી પાસે તદ્દન ભૌતિક પુરાવા છે; પણ તે ચિર-સ્થાયી નથી. શા માટે? કારણ કે સામાન્ય ચેતનામાં પાછા સરી પડવું એ બહુ જ સહેલું છે, અને નીસરણીની ટોચ પર હમેશાં ઊભા રહીને ત્યાંથી જગતને જોવા પ્રયત્ન કરવો એ સૌથી વધારે કર્દિન છે.

આપણે પ્રકૃતિની આજ્ઞાઓનું પાલન કરવા માગતા નથી — પછી ભવે તે આજ્ઞાઓની પીઠમાં લાખો વર્ષોની ટેવો હોય. એક વાત નિશ્ચિત છે કે પરિવર્તન કરતી વસ્તુઓની વિરુદ્ધ ઊભેલી પ્રકૃતિની એ દલીલ હોય છે કે હમેશાં આમ જ બનતું હોય છે. હું દાવો કરું છું કે તે દલીલ સાચી નથી. પ્રકૃતિને ગમે કે ન ગમે, પણ વસ્તુઓ બદલાતી હોય છે, અને એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે એમ કહેવાશે કે હા. એક સમય એવો હતો કે જ્યારે વસ્તુઓ આમ હતી, પણ હવે સ્થિતિ પદ્ધતાઈ ગઈ છે.

ઠીક, પણ થોડાક વખત માટે — જે હજુ શક્ષાની અને વિશ્વાસની વાત છે— કબૂલ રાખો કે આપણે હકીકતમાં આ પરિવર્તન લાવી રહ્યા છીએ, આપણે એવા એક બિંદુ પર આવી પહોંચ્યા છીએ, જ્યાં વસ્તુઓ વળાંક લઈ રહી છે — નવો વળાંક લઈ રહી છે. તમારી પાસે માત્ર થોડીક શક્ષાની અને થોડાક વિશ્વાસની માગણી કરવામાં આવે છે અને તેમની વડે તમે દોરવાઓ એવી માગણી કરવામાં આવે છે. નહિ તો, તમે અહીં હોવાનો લાભ ગુમાવી બેસશો; બચ એટલું જ; પછી તમે જેમને બહાર જીવનમાં જુઓ છો તે જ ટેવો અને નબળાઈઓ સાથે, તમે અહીંથી પાછા જશો. તમે એ સ્થિતિમાં છો.

તમને લાગ્યું હશે કે હું જરાક કડક છું, કઠોર છું; મને સંતોષ આપવો તે સહેલું નથી ! તેથી તમે તમારા વાળમાં સુંદર, નાની, પીળી રિબનો બાંધો છો અને પીઠ પર લટકતા છૂટા અંબોડા — કેશ રાખો છો. હું જરાક કઠોર બનીને કહીશ કે તમે હાસ્યાસપદ હેખાઓ છો ! તમે તમારી જતને સુંદર માનો છો, પણ આ સાચે જ તમને હાસ્યાસપદ બનાવી દે છે. જગતમાં છોકરીઓ કરતી હોય છે તેમ, જો તમે તમારી જતને સુંદર—સુધડ બનાવીને જગતમાં જવા માગતી હો, બીજાઓને ખુશ

કરવા માટે દેખાડા કરવા માગતી હો — કારણ કે તે જ તમારું સંરક્ષણ અને એક-માત્ર હથિયાર છે —, બીજાઓને ખુશ કરવા અને આકર્ષણ માગતી હો, સુંદર — આકર્ષણ ક બનવા માગતી હો, તો તેમ કરવા માટે તમે તદ્દન સ્વતંત્ર છો; તેની સાથે મારે કાંઈ લાગતું-વળગતું નથી. પણ અહીં—આશ્રમમાં તે બધું કરવું એ હાસ્યાસ્પદ છે. તેથી તમે તમારી જતને એકદમ અ-સુંદર સ્તર પર નીચે લાવી દો છો.

પુરુષોની હાજરીમાં તમને આ બધું કહેવા માટે તમે મને દોષ દેશો; એ સ્વાભાવિક છે. પણ આ કટાક્ષમાં પુરુષોનો પણ સમાવેશ કરું છું, કારણ કે જે રીતે તે સામાન્ય રીતે વિચારે છે એમ ન વિચારતો હોત, સામાન્યપણે જે રીતે તે લાગણી અનુભવે છે તે ન અનુભવતો હોત, સામાન્ય રીતે તે જેમ વર્તે છે તેમ ન વર્તતો હોત, તો તમે કચારનીય આ બાલિશ નાનકડા દેખાડા કંટાળીને ત્યજી દીધા હોત. એ આપણી સ્થિતિ છે.

મારે જે તમને કહેવું હતું તે મેં કહી દીધું છે. મને લાગે છે કે આજને માટે આટલું પૂરતું છે, નહિ વારુ? તમને બરાબરનો આધાત મળી ચૂક્યો છે !

આ વાર્તાલાપની સાથે, અમે માતાજીની “સ્ત્રીઓને-તેમના શરીર વિષે” (To Women About Their body) પુસ્તિકામાંથી થોડાંક અવતરણો પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ. આ સ્ત્રીઓ માટે શારીરિક રમત-ગમતોની કેળવણી પરના પ્રશ્નોના જવાબ છે. પુસ્તિકા નીચેની પંક્તિ-ઓથી શરૂ થાય છે :

ભગવાનની ખાતર, તમે છોકરી છો કે છોકરો — એ ભૂલી જઈને માત્ર માનવ-પ્રાણી જ બનવાનો પ્રયત્ન ન કરી શકો ?

શારીરિક કેળવણીના દૃષ્ટિબંદુથી, છોકરી માટે ક્યો આદર્શ છે ? છોકરીઓ માટે શારીરિક કેળવણીની બાબતમાં એક ખાસ આદર્શ હોય અને છોકરાઓ માટે લિન્ન આદર્શ હોય, તેવું શા માટે ? મને તે સમજતું નથી.

શારીરિક કેળવણીનું લક્ષ્ય માનવ-શરીરની બધી શક્યતાઓનો વિકાસ કરવાનું છે—સંવાદિતાની, બળની, ચપળતાની, ચાતુરીની, સહિષ્ણુતાની શક્યતાઓ —, શરીરનાં, અંગોની કામગીરી પર પ્રભુત્વ વધારવાનું છે, શરીરને સચેતન સંકલ્પની સેવામાં પરિપૂર્ણ સાધન—કરણ બનાવવાનું છે. આ કાર્યક્રમ બધાં માનવ-પ્રાણીઓ માટે એક-સરખો સુંદર છે. છોકરીઓ માટે બીજા કાર્યક્રમની જરૂર નથી.

નવીન જીવનમાં પુરુષ અને સ્ત્રી થો ભાગ ભજવશે ? તેમની વચ્ચે ક્યા પ્રકારનો સંબંધ હશે ?

પુરુષ અને સ્ત્રી વર્યે ભેદ શા માટે પાડો છો ? તે બંને માનવ-પ્રાણીઓ છે, જે ભગવાનના કાર્ય માટે યોગ્ય કરણો બનવા પ્રયત્ન કરે છે. તેમાં જીતીયતાના, વસ્તુંના, સંપ્રદાયના, રાષ્ટ્રીયતાના પ્રશ્નો નથી; તે પ્રશ્નોથી તે પર છે. તે બધાં જ એક જ અનંત માતાજીનાં સંતાનો છે, એક જ સનાતન ભગવાનના અભીષ્ટુઓ છે.

સ્ત્રી માટે શારીરિક સૌંદર્યનો આદર્શ ક્યો છે ?

સપ્તમાણ અંગોની પરિપૂર્ણ સંવાદિતા, ચપલતા, બળ, સુકુમારતા, શક્તિ-સ્થાપકતા, સહિણગુતા, અને સૌથી શ્રોષ વસ્તુ — સુંદર આરોગ્ય — સતત, અપરિવર્તનશીલ આરોગ્ય, જે વિશુદ્ધ આત્માનું, જીવનમાં આનંદ-પૂર્ણ વિશ્વાસનું, અને ભગવાનની કૃપામાં અડગ શક્ષાનું પરિણામ છે.

તે પુરિતકાનો અંત નીચેના રખ્યોથી આવે છે :

અંતમાં એક વધારે શર્ષદ :

મેં તમને આ વસ્તુઓ કહી છે, કારણ કે તેમને સાંભળવાની તમને જરૂર હતી. પણ તેમાંથી એક કટૂર સિદ્ધાંત ન ઉપાલ્યી કાઢશો, કારણ કે તે તેમના સર્વ સત્યને દૂર કરી દેશે.

મધુર માતાજી, કાલી-માતાની કરાતી પૂજામાં કશું આધ્યાત્મિક મૂલ્ય છે ?
તેનો આધાર પૂજા કરનાર પર રહે છે.

આધ્યાત્મિક મૂલ્ય માટે તે મહત્વનું નથી. યોગની સમગ્રતા અને પરિપૂર્ણ સત્ય માટે, પોતાની અભીષ્ટાને એક યા બીજા રૂપમાં સીમિત ન કરવી તે મહત્વનું છે. પણ આધ્યાત્મિક દિલિંગદુથી જેતાં, પૂજાનો વિષય ગમે તે હોય, પણ જે ગતિ પરિપૂર્ણ રીતે સાચા દિલની હોય, જે આત્મ-સમર્પણ સમગ્ર અને પરિપૂર્ણ હોય, તો આધ્યાત્મિક પરિણામ એક જ આવે છે. કારણ કે તમે પૂજા માટે ગમે તે વિષય હો, તેની દ્વારા — અથવા તે હોવા છતાં — તમારા સમર્પણની દિલની સચ્ચાઈની માત્રામાં, તમે હમેશાં એક જ પરમ વાસ્તવિકતાને પ્રાપ્ત કરો છો.

તેથી હમેશાં એમ કહેવામાં આવે છે કે તમે ભગવાનની ગમે તે બાજુની પૂજા કરો, ગમે તે માર્ગ-દર્શક પરસંદ કરો, પણ જે તમારું આત્મ-સમર્પણ પરિપૂર્ણ અને તદ્દન સાચા દિલનું હશે, તો તમે ચોક્કસ આધ્યાત્મિક લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવાના.

પણ જ્યારે તમે પૂર્ણયોગ સિદ્ધ કરવા માગતા હો, ત્યારે પરિણામ તે જ નથી હોતું. તેમાં તમારે કોઈ પણ પ્રકારે તમારી જતને સીમિત ન કરવી જોઈએ — તમારા સમર્પણના માર્ગમાં પણ. એ બે વસ્તુઓ તદ્દન ભિન્ન-ભિન્ન છે.

જે રીતે આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કારને પહેલાં સમજવામાં આવતો હતો, અને અત્યારે પણ જે રીતે સામાન્ય રીતે સમજવામાં આવે છે તે રીતે, એક યા બીજી રીતે, તમારામાં અથવા એક યા બીજા રૂપ દ્વારા, ભગવાન સાથે મિલન છે; તે તમારા અસ્તિત્વનું પરમ સાથે — કેવળ સાથે ઔકય છે; આ વિલીનીકરણમાં તમારી વ્યક્તિત્વ લગભગ અદશ્ય થઈ જતી હોય છે^૧. તેનો આધાર કેવળ તમારા આત્મ-સમર્પણની

૧. પાછળથી એક શિષ્યે માતાજીને પૂછ્યું હતું કે “તમે ‘લગભગ’ શબ્દ કેમ વાપર્યો ? શું વ્યક્તિત્વ પરિપૂર્ણ રીતે અદશ્ય નથી થઈ જતી ? ” માતાજીએ તેનો જવાબ આપ્યો હતો. ‘કયાંક, હું ધારું છું કે ‘ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ’માં શ્રી અરવિંદ એવું સૂચન કરે છે કે જે લોકો પરમ તત્ત્વમાં વિલીન થઈ જવા માગે છે, તેઓ તેમ કરી શકતા હોતા નથી, કારણ કે પરમાત્માની ઈચ્છા બીજી છે. પણ ચોખ્યું કહ્યા સિવાય શ્રી અરવિંદ એમ કહે છે કે તે માત્ર પસાર થતી ભ્રાન્ત છે. તેમાં વિચાર એ રહેલો છે કે સત્તુ અને અસત્તુથી પર, સમગ્ર શિખર અવશ્ય પોતામાં

દિલની સરચાઈ પર અને સમગ્રતા પર છે, તમે જેને સમર્થિ કરવા માગો છો તે દેવ કે દેવી પર એટલો બધો નહિ. કારણ કે તમારી અભીષ્ટાની દિલની સરચાઈ જ તમને બૃધી મર્યાદાઓથી પાર લઈ જય છે અને પરમાત્માનાં દર્શન — તેમની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, કારણ કે ભગવાન તમારામાં પોતામાં જ છે.

ભલે તમે પરમાત્માને બહાર શોધો કે અંદર, કોઈ રૂપમાં શોધો કે અરૂપમાં, પણ જો તમારી અભીષ્ટા પૂરતી સાચા દિલની હશે અને તમારો નિશ્ચય પૂરતો સાચા દિલનો હશે, તો તમે ચોક્કસ લક્ષ્ય-પ્રાપ્તિ કરવાના.

પણ જો તમે શ્રી અરવિંદ જેને વિષે વાત કરે છે તે પૂરક ગતિ કરવા માગતા હોએ, અર્થાતું તમારામાં એકતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી તમારી બાધ્ય ચેતનામાં અને જગતમાં પાછા આવવા માગતા હો અને આ બાધ્ય ચેતનાનું અને જગતનું રૂપાંતર કરવા માગતા હોએ, તો તમે કોઈ પણ રીતે તમારી જતને સીમિત ન કરી શકો, કારણ કે નહિ તો તમે તમારું કાર્ય સિદ્ધ નહોં કરી શકો.

તાત્ત્વક રીતે, તમારે સર્વ રૂપોમાં, સર્વ બાળુઓમાં, ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવા માટે વપરાતી બધી રીતોમાં ભગવાન સાથે એકતા પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ બનવું જોઈએ. અને તેનાથી પણ આગળ જઈને તમારે એક નવીન માર્ગ શોધો જોઈએ.

એટલે ખૂબ મહત્વનો, પ્રથમ મુદ્રા, જે તમારા વિચારમાં સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ, એ છે કે તમારે પૂર્ણયોગને બીજ આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કારો સાથે ગુંચવી ન નાખવો જોઈએ, કે જે સાક્ષાત્કારો ધારણા ઉચ્ચ હોય, પણ ખૂબ મર્યાદિત ક્ષેત્રને આવરી બેતા હોય, કારણ કે તેમની ગતિ માત્ર ઊંડાણમાં જ છે,

તમારી અભીષ્ટા વડે તમે એક છિદ્ર પાડી શકો અને ગમે તે વસ્તુ દ્વારા ઊંડાણમાં ગતિ કરી શકો. બધો આધાર તમારી અભીષ્ટાની દિલની સરચાઈ પર અને ઉત્કટતા પર છે, અર્થાતું તમારું આત્મ-સમર્પણ કેટલું પરિપૂર્ણ, સમગ્ર અને પરમ છે—તેના પર છે. પણ તમે જે રૂપની પ્રસંદગી કરી છે તેના પર તેનો આધાર નથી, કારણ કે અવશ્ય તમારે તેની પૌઠમાં શું છે તે શોધી કાઢવા તે રૂપની પાર જવું પડશે.

એક તાત્ત્વક રૂપનો—વ્યક્તિત્વનો સમાવેશ કરે છે, જે એક પરમાત્માનો વિરોધ નથી કરતું — તેનાથી જિન્ન પણ નથી હોતું, પણ જે કોઈ પણ વિયોગ સિવાય એક બ્રહ્મમાં સમાઈ જતું હોય છે. પણ આપણને જે શર્દૂ વાપરી શકીએ છીએ, તેમનો આજો અર્થ હોતો નથી ! પરિણામે, માણસને બાલિશ સમજૂતી આપવી પડતી હોય છે. તેથી મેં ‘લગભગ’ શર્દૂનો ઉપયોગ કર્યો હતો.’

પણ જે તમે તમારા સ્વભાવનું અને અસ્તિત્વનું રૂપાંતર કરવા માગતા હશો અને નવીન જગતના સર્જનમાં ભાગીદાર બનવા માગતા હશો, તો આ અભીષ્ટા —આ તીક્ષ્ણ અને એક રેખામાં ગતિ કરતું બિંદુ પર્યાપ્ત નથી. સાધકે પોતાની ચેતનામાં બધાનો સમાવેશ કરવાનો રહેશે.

માતાજી, “માનવ પ્રકૃતિમાં આ દિવ્ય તત્ત્વ” શું છે, જે હમેશાં પોતાના આધ્યાત્મિક સંતોષની પરિપૂર્ણતા માટે પ્રતીકોની માંગ કરતું હોય છે ? શું ?

જે રૂપની, રૂપમાં અભિવ્યક્તિની માંગ કરતું હોય છે.

ઓછ, આજે હમણાં જ જે મેં વાંચ્યું તેમાં તે વાત આવી જાય છે ?

૧. “ દરેક સંપ્રદાયમાં પ્રતીક, અર્થયુક્ત વિધિ, અથવા અભિવ્યંજક આકૃતિ- એ માત્ર સંચાલક અને સમૃદ્ધિપ્રદ કલામય તત્ત્વ જ નથી, પણ એક ભૌતિક સાધન છે, જેના વડે માનવ-પ્રાણી પોતાના હૃદયની લાગણીને તથા અભીષ્ટાને બાધ્ય રીતે નિશ્ચિત બનાવવાનો પ્રારંભ કરે છે, તેને સુસ્થિર બનાવવાનો અને સક્રિય બનાવવાનો પ્રારંભ કરે છે. જે આધ્યાત્મિક અભીષ્ટા સિવાય ભક્તિ અર્થશૂન્ય અને નિઃકળ હોય, તો કિયા અને રૂપ વગરની અભીષ્ટા પણ અશરીરી, જીવન માટે ઓછી અસરકારક શક્તિ છે. કમ-નસીબે, માનવ-જીવનનાં સધળાં રૂપો સુનિશ્ચિત, કેવલ ઔપચારિક, અને તેથી અસમર્થ બની જાય છે. જોકે રૂપ અને સંપ્રદાય, તેમના અર્થમાં પ્રવેશ કરવા સમર્થ માણસ માટે, હમેશાં પોતાની શક્તિ જળવી રાખતાં હોય છે; પણ મોટા ભાગના લોકો વિધિનો એક યાંત્રિક વિધિ તરીકે ઉપયોગ કરવા માટે, અને પ્રતીકનો નિર્જ્ઞવ નિશાની તરીકે ઉપયોગ કરવા માટે આવતા હોય છે; તે ધર્મના આત્માને હણી નાખે છે; અને તેથી આખરે સંપ્રદાયમાં અને રૂપમાં પરિવતાન લાવવું પડે છે અથવા તો તેમને તદ્દન બાળુએ હડસેલી મૂકવાં પડે છે. તેથી કેટલાક લોકો સંપ્રદાય અને રૂપ પર શંકાની નજરે જુએ છે, તેમને તે આણ-ગમતાં થઈ પડે છે. પણ થોડા જ માણસો બાધ્ય પ્રતીકોના ટેકા વગર ચલાવી શકતાં હોય છે; વળી માનવ-સ્વભાવમાં રહેલું અમુક દિવ્ય તત્ત્વ પોતાના આધ્યાત્મિક સંતોષની પરિપૂર્ણતા માટે, તેમની માંગ કરતું હોય છે. જે પ્રતીક સત્ય, સાચા દિલનું, સુંદર, અને આનંદપ્રદ હોય, તો તે ન્યાય છે. એમ પણ કહી શકાય કે કુલા અથવા લાગણી વગરની આધ્યાત્મિક ચેતના પરિપૂર્ણ રીતે આધ્યાત્મિક નથી. આધ્યાત્મિક જીવનમાં કર્મનો પાયો એક એવી આધ્યાત્મિક ચેતના છે, જ શાશ્વત, પુનર્વીન બનનારી, પોતાની જતને હમેશાં નવીન રૂપોમાં વ્યક્ત કરવા માટે સંચાલિત,

તે ચોક્કસપણે અસ્તિત્વનો તે જ ભાગ છે, જેને ભાવ-વાચક તર્ત્વોથી સંતોષ થતો હોતો નથી, જે જીવનમાંથી ભાગી જવા માગતો હોતો નથી, જીવન જેવું છે તેવું તેને રાખવા માગતો નથી. તે અસ્તિત્વ તો એ ભાગ છે, જે પરિપૂર્ણ, પરિપૂર્ણ રીતે રૂપાંતરિત બનવા માગે છે, આંતરપુજુભમાં સમગ્રતાપૂર્વક ભાગીદાર બનવા માગે છે.

દરેક સામાન્ય મનુષ્યને પોતે જે લાગણી અંદર અનુભવતો હોય, અંદર જે માગણી કરતો હોય તેનો શારીરિક રૂપમાં અનુવાદ કરવાની ખૂબ જરૂર લાગતી હોય છે. જે લોકો આત્મ-સાક્ષાત્કાર માટે જીવનમાંથી હમેશાં ભાગી જવા માગતા હોય છે તેમને હું અપૂર્ણ અને રોગિષ્ઠ માનું છું. હકીકતમાં, તે લોકો નિર્બંધ સ્વભાવના હોય છે. પણ જે લોકો બળવાન, શક્તિશાળી હોય છે, જેમનામાં એક પ્રકારની આરોગ્યમય સમતુલ્ય હોય છે, તેમને પોતાના આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કારને ભૌતિક રીતે સિદ્ધ કરવાની ખૂબ જરૂર હોય છે. વાદળમાં ચાલ્યા જવાથી અથવા રૂપ વગરનાં જગતોમાં ચાલ્યા જવાથી તેમને સંતોષ થતો હોતો નથી. તેઓ માગતા હોય છે કે અમારી આંતરઅનુભૂતિમાં અમારી શારીરિક ચેતના અને શરીર પણ ભાગીદાર બને.

હવે એમ કહી શકાય કે તૈયાર બનેલા ધર્મને સ્વીકારવાની અથવા અનુસરવાની અથવા તેમાં ભાગ લેવાની જરૂરિયાત માનવોમાં રહેલી ટોળાંબંધીની વૃત્તિમાંથી પેદા થાય છે. સાચી વસ્તુ એ છે કે દરેક જણે પૂજાનો અથવા સંપ્રદાયનો તે પ્રકાર શોધી કાઢવો જોઈએ, કે જે પોતાનો હોય, સવયંભૂ રીતે અને વ્યક્તિગત રીતે ભગવાન સાથેનો તેનો ખાસ સંબંધ અભિવ્યક્ત કરતો હોય. તેને આદર્શ સ્થિતિ કહી શકાય.

માણસ અમુક ધર્મમાં જન્મ્યો છે, અથવા તે જે લોકોને ચાહે છે અને જેમના પર તે વિશ્વાસ મૂકે છે તે લોકો તે ધર્મને અનુસરે છે, અથવા જ્યાં બોજ લોકો પ્રાર્થના-પૂજા કરે છે ત્યાં જવાથી તેને પોતાની પ્રાર્થના-પૂજામાં મદદ મળતી હોય તેવું લાગે છે—તે કારણોથી અમુક ધર્મનો અંગીકાર કરવો એ ખૂબ બલવાન સ્વભાવનું ચિહ્ન નથી; હું તો તેને નબળાઈનું ચિહ્ન અથવા મૌલિકતાના અભાવનું ચિહ્ન કહું.

અથવા આત્માના પ્રવાહ વડે હમેશાં રૂપના સત્યને નવીન જીવન આપવા સર્વા, અને પોતાની જતને એવી રીતે અભિવ્યક્ત કરવા સર્વા સર્વા કે જેથી દરેક કાર્ય આત્માના કોઈક સત્યનું જીવાંત પ્રતીક બની જય—એવી હોવી જોઈએ. એ તેની સર્જનાત્મક દર્શનાનો અને આવેગનો સ્વભાવ જ છે. તેથી આધ્યાત્મિક સાધકે જીવન સાથે વ્યવહાર કરવો જ પડે, તેના રૂપને પરિવર્તિત કરવું જ જોઈએ, અને તાત્ત્વક રીતે તે રૂપને ઉદાત્ત બનાવવું જ જોઈએ.

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૫૩)

પણ આંતર અભીષ્ટાનો અને પૂજા-ભક્તનો પોતાના શારીરિક જીવનનાં રૂપોમાં અનુવાદ કરવો એ તદ્દન ન્યાય્ય છે; જે માણસ પોતાની જતને બે ભાગોમાં વહેંચી નાખતો હોય છે; શારીરિક જીવન તદ્દન યાંત્રિક રીતે અને સામાન્ય રીતે જીવતો હોય છે; અને સમય અથવા અનુકૂળતા અનુસાર જે પોતાની જતને પોતામાં એંચી લેતો હોય છે, શારીરિક જીવનમાંથી છટકી જતો હોય છે, શારીરિક ચેતનામાંથી છટકી જતો હોય છે, અને પોતાના આધ્યાત્મિક આનંદોને પ્રામ કરવા માટે દૂર-દૂરનાં શિખરો પર ચાલ્યો જતો હોય છે તેના કરતાં પેલામાં ઘણી વધારે દિલની સરચાઈ છે.

જે માણસ પોતાની જતને બે ભાગોમાં વહેંચી દે છે, અને કહે છે કે “ ભાષ્ય જીવન બિદ્કુલ મહત્વનું નથી, તેમાં કદી પરિવર્તન આવવાનું નથી, તે જેવું છે તેવું તેને સ્વીકારવું રહ્યું, વાસ્તવિક રીતે આંતર વલણ જ મહત્વનું છે, ” તેના કરતાં જે માણસ પોતાના ભૌતિક જીવનને પોતાની ઉચ્ચતમ અભીષ્ટાની અભિવ્યક્તિ બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, તે ચોક્કસ વધારે ઉદાત્ત, વધારે પ્રામાણિક, અને ચારિત્યમાં વધારે સાચા દિલનો છે.

(મૌન)

પ્રશ્નોની મારી ફાઈલ મોટી બનતી જાય છે ! મારે કહેવું જોઈએ કે તે બધા પ્રશ્નો એક-સરખા રસપ્રદ નથી; પણ જેમણે તે પ્રશ્નો પૂછયા છે તેમના સંતોષ ખાતર હું કદાચ એક-બે પ્રશ્નોના જવાબ આપીશ.

પ્રથમ, તમારામાંના કેટલાકને પોતાની સહી કર્યા વગર પોતાના પ્રશ્નો મોકલી આપવાની ટેવ છે; તેઓ બહીતા હોય છે કે કદાચ હું પ્રશ્ન પૂછનારાઓનાં તામ પ્રગટ કરી દઈશ ! તમે ખાતરી રાખજે કે હું તેમનાં નામ પ્રગટ નહિ કરું. જો હું કદાચ કોઈ આગુ-ગમતી ટીકા કરીશ, તોપણ કોઈ આગશે નહિ કે તે ટીકા કોના પર કરવામાં આવી હતી ! (હસાહ્સ)

એક બીજી વસ્તુ પણ છે. તમારામાંના કેટલાક ફ્રેન્ચમાં સવાલો પૂછવાની તકલીફ લેતા નથી. મૈં તમને ખુલ્લી નોટિસ આપી નથી કે હું માત્ર ફ્રેન્ચ ભાષામાં લખાયેલા પ્રશ્નોનો જ જવાબ આપીશ, એટલે મૈં એક-બે સવાલોનો અનુવાદ આક્ષણે કરી લીધો છે. પણ ભવિષ્યમાં, જો તમે સવાલોના જવાબો હું આપું એવી અપેક્ષા રાખતા હો, તો તે ફ્રેન્ચમાં જ હોવા જોઈએ. તમારી ભાષામાં ઘણી ભૂલો હશે, તોપણ તેની હરકત નહિ; હું તે સુધારી લઈશ !

આ અંગ્રેજીમાં પૂછાયેલો એક પ્રશ્ન છે, જેને ટૂંકો જવાબ આપવાનો છે. મને પૂછવામાં આવ્યું છે કે

“ આધ્યાત્મિક જીવન માટે તૈયારી કરવામાં કયો પાયાનો સદ્ગુણ કેળવેલા જોઈએ ? ”

આ મેં ધારી વાર કહ્યું છે, પણ તેની પુનરુક્તિ કરવાની આ તક છે. તે સદ્ગુણ તે દિલની સર્ચાઈ છે.

દિલની સર્ચાઈ સમગ્ર અને પરિપૂર્ણ હોવી જોઈએ, કારણ કે આધ્યાત્મિક માર્ગમાં એકલી દિલની સર્ચાઈ જ તમારું રક્ષણ છે. જે તમે સાચા દિલના નહિ હો, તો બીજી જ કાણે તમે જરૂર પડી જવાના અને તમારું માથું ફેડી નાખવાના. અનેક પ્રકારની શક્તિઓ, સંકલ્પો, અસરો, તરતો આ દિલની સર્ચાઈમાં નાનામાં નાની તિરાડને શોધી કાઢવા તૈયાર જ રહેતાં હોય છે. તેઓ તરત જ તે તિરાડ દ્વારા અંદર ધૂસી જાય છે અને તમને ગુંચવાડામાં મૂકી દેવાનો પ્રારંભ કરે છે.

એટલે કોઈ પણ કાર્યની શરૂઆત કરતાં પહેલાં, એ વાતની બને તેટલી પાકી ખાતરી કરી લો કે તમે માત્ર સાચા દિલના છો એટલું જ નહિ, પણ હજુ વધારે સાચા દિલના બનવાનો તમારો આશય છે.

કારણ કે તે જ માત્ર એક તમારું રક્ષણ છે.

આ પ્રાથમિક સદ્ગુણને કેળવવાનો પ્રયત્ન સામૃહિક બની શકે ?

જરૂર બની શકે. દીક્ષા-શાળાઓમાં, પ્રાચીન સમયમાં, તેમ કરવાનો જ પ્રયત્ન થતો હતો. હજુ પણ ગૂઢ સમાજેમાં અથવા નાનકડાં જૂથોમાં, સમૂહ એટલા પૂરતા પ્રમાણ-લુમાં સંયુક્ત હોય છે કે તે તે પૂરતો પરિપૂર્ણ પ્રયત્ન કરીને, વ્યક્તિને બદલે, જૂથનું સુંદર પરિણામ પ્રાપ્ત કરી શકે.

પણ સ્વાભાવિક રીતે જ, તેથી સમસ્યા ભયંકર રીતે જટિલ બની જાય છે. જ્યારે જ્યારે તેઓ મળતા હોય છે, ત્યારે ત્યારે તે લોકો એક સામૃહિક એકમ સર્જવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. પણ કોઈ પણ સદ્ગુણનો સામૃહિક સાક્ષાત્કાર કરવો હોય —સામૃહિક રીને અને સિદ્ધ કરવો હોય, તો જીવણ પ્રયાસની જરૂર છે. છતાં પણ તે અશક્ય નથી.

(મૌન)

મને એક બીજો પ્રેરણ પૂછવામાં આવ્યો છે, જે જરાક વધારે સૂક્ષ્મ છે, પણ મને લાગે છે કે જે ખાસ રસપ્રદ છે. કોઈકે પૂછ્યું છે કે ભગવાન સાથે એકતા પ્રાપ્ત કરવા માટે, સંકલ્પમાં ભગવત્પ્રાપ્તિ માટેની સાચી ઉત્કટતા કેવી હોવી જોઈએ ? પછી તે ભાઈ કહે છે કે “ મારામાં મને અભીષ્ટાના એ લિન્ન-લિન્ન પ્રકારો જણાયા છે—ખાસ કરીને ભગવાન માટેની અભીષ્ટાની ઉત્કટતામાં. આ બે ગતિ-

ઓમાંની એકમાં, એક પ્રકારની તીવ્ર વ્યથા હોય છે, જ્યારે બીજમાં ચંતા હોય છે, પણ સાથે-સાથે ખૂબ આનંદ પણ હોય છે.

આ અવલોકન તદ્દન સાચું છે.

પ્રશ્ન આમ છે :

“ ક્યારે આ ઉત્કટતામાં વ્યથાનું સંમિશ્રાણ અનુભવાય છે, અને ક્યારે એ ઉત્કટતામાં આનંદનો સમાવેશ થતો હોય છે ? ”

તમારામાંના ધણાકને અથવા કેટલાકને આવો અનુભવ થયો છે કે નહિ, તે હું જાણતી નથી; પણ તે તદ્દન વાસ્તવિક હોય છે, તદ્દન સ્વયંભૂ હોય છે. તેનો જવાબ બહુ સરળ છે.

જ્યારે ચૈત્યિક ચેતનાની હાજરી અભીષ્ટા સાથે સંયુક્ત બને છે, ત્યારે તરત જ તે ઉત્કટતા બીજી પ્રકારની બની જય છે—જ્ઞાને કે તેમાં અનિર્બિનીય આનંદનું સ્વારસ્ય પૂરેપૂરું ભરાઈ ન ગયું હોય. આ આનંદ બીજી દરેક વસ્તુમાં રહેલો દેખાય છે. અભીષ્ટાનું બાબુ રૂપ ગમે તે હોય, તેને ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ અને અવરોધો નડાં હોય, પણ આ આનંદ, દરેક વસ્તુમાં સમાવિષ્ટ હોય તેમ, હાજર હોય છે જ; તે તમને બધા અવરોધોની પાર લઈ જય છે.

ચૈત્યિક હાજરીની એ અચૂક નિશાની છે. તેનો અર્થ એ છે કે તમે તમારી ચૈત્યિક ચેતના સાથે ઓછા-વત્તો, ઓછા-વત્તો સતત, સંબંધ સાધ્યો છે; પણ તે ક્ષણે ચૈત્યિક ચેતના—ચૈત્યિક અસ્તિત્વ તમારી અભીષ્ટાને સભર ભરી હેઠું હોય છે, તેમાં સત્ય વસ્તુઓ મૂકી આપતું હોય છે. તેનો અનુવાદ આનંદમાં થતો હોય છે.

ચૈત્યિક અસ્તિત્વ હાજર ન હોય, ત્યારે અભીષ્ટા અસ્તિત્વના ભિન્ન-ભિન્ન ભાગોમાંથી આવે—મુખ્યત્વે મનમાંથી, મુખ્યત્વે પ્રાણિકમાંથી, અથવા મુખ્યત્વે શારીરિકમાંથી પણ, અથવા તે ત્રણેયમાંથી એકી-સાથે આવે, અનેક પ્રકારનાં સંમિશ્રાણે-માંથી પણ આવે. પણ સામાન્ય રીતે, અભીષ્ટા હોવા માટે પ્રાણિક હાજર હોવું જ જોઈએ. પ્રાણિક ઉત્કટતા આપે છે. પણ ધણી-ખરી મુશ્કેલીઓનું, અવરોધોનું વિરોધોનું આસન-સ્થાન છે; એટલે અભીષ્ટાની ઉત્કટતા તથા મુશ્કેલીની ઉત્કટતા વચ્ચેનું ધર્ષણ વ્યથાને પેદા કરે છે.

પણ તેટલા માટે અભીષ્ટા અટકાવી દેવાની નથી.

તમારે વ્યથાના કારણને જાણવું જોઈએ, સમજવું જોઈએ. પછી જે તમે તમારી અભીષ્ટામાં એક વધારે તત્ત્વને-ભગવાનની કૃપામાં વિશ્વાસને, ભગવાનના પ્રત્યુત્તરમાં વિશ્વાસને ઉમેરી શકો, તો તે બધી વ્યથાને દૂર કરી શકે છે, પછી તમે કોઈ પણ

પ્રકારના વિશેપ અથવા ભય સિવાય અભીષ્ટા સેવી શકો છો.

આ આપણને એક બીજી વસ્તુ પ્રત્યે લઈ જય છે, જે એક નિશ્ચિત સવાલ નથી, પણ સમજૂતી માટે, ટીકા માટે, વિષયના વિકાસ માટે વિનંતી છે. તે કૃપા વિષે છે.

મૈં કચાંક કહ્યું છે અથવા તો લઘ્યું છે કે ભગવાનની કૃપામાં તમને ખૂબ શાદ્યા અને વિશ્વાસ હોય, જીવનના બંધા સંગોળોમાં હરેક ક્ષણે તમે તે કૃપાને કરતી અનુભવી શકો તેવી ખૂબ શક્તિ તમારામાં હોય, પણ તે કૃપાના કાર્યની અદ્ભુત વિપુલતાને અને જે રીતે તે કૃપાનું કાર્ય ચોક્કસતાપૂર્વક સિદ્ધ થાય છે તેને સમજવામાં કદી સફળ નહિ થઈ શકો. તે કૃપા કેટલા પ્રમાણમાં બધું જ કરી રહી છે, દરેક વસ્તુની પીઠમાં રહેલી છે, દરેક વસ્તુને સંગઠિત કરે છે—દોરે છે, જેથી ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર બને તેનું જડપી, પરિપૂર્ણ, સમગ્ર અને સંવાદમય બને—ખાસ કરીને જગતના સંજોગોને લક્ષમાં લેતાં—તે તમે કદી નહિ સમજી શકો.

જે ક્ષણે તમે ભગવાનની કૃપા સાથે સંપર્કમાં આવો છો, ત્યારે સમયના એવી એક પણ કાણ નથી હોતી, અવકાશમાં એક પણ બિંદુ નથી હોતું, કે જે ભગવાનની કૃપાના આ સતત કાર્યને, સતત દરમિયાનગીરીને આંખો અંજઈ જય તેવી રીતે, ન બતાવે.

એક વાર તમે તે કૃપાને જુઓ, તો તમને લાગશે કે હું તેને માટે સાચે જ યોગ્ય નથી, હું તે કૃપાને કદી ભૂલી જઈ શકું તેમ નથી, હવે મને કોઈ ભય રહ્યો નથી, વ્યથા—પશ્વાત્તાપ—પીછેહઠ રહ્યાં નથી, દુઃખ પણ રહ્યું નથી.. જો સાધક આ કૃપા સાથે મિલન—એકતા! પ્રામ કરે, જો તે કૃપાને તે સર્વત્ર જુઓ, તો તે આનંદપૂર્ણ, સર્વશક્તિપૂર્ણ, અનંત સુખપૂર્ણ જીવન જીવાની શરૂઆત કરે.

ભગવાનના કાર્યમાં તે સૌથી શોષ ભાગીદારી ગણાય.

૮ ઓગસ્ટ ૧૯૫૬

મધુર માતાજી, શ્રી અરવિંદ લખે છે કે “અંદર એક ચૌતિયક અહિનને પ્રજ્વલિત કરવો જોઈએ, જેમાં દરેક વસ્તુની—તેના પર ભગવાનનું નામ લખીને, આહુતિ અપાવી જોઈએ ”

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૫૫)

ચૌતિયક અહિન હમેશાં પ્રજ્વલિત જ નથી હોતો ?

તે હમેશાં પ્રજ્વલિત હોતો નથી.

તો તેને કેવી રીતે પ્રજ્વલિત કરવો ?

અભીષ્ટા વડે.

પ્રગતિ માટેના સંકલ્પ વડે, પરિપૂર્ણતા માટેના આવેગ વડે.

સર્વથી વધારે, પ્રગતિ માટેનો સંકલ્પ, આત્મ-વિશુદ્ધ માટેનો સંકલ્પ તે અહિનને પ્રજ્વલિત કરતો હોય છે. જ્યારે બલવાન સંકલ્પવાળા માણસો તે સંકલ્પને આધ્યાત્મિક પ્રગતિ પ્રત્યે વાળે છે, આત્મ-વિશુદ્ધ પ્રત્યે વાળે છે, ત્યારે તેમનામાં આપોઆપ તે અહિન પ્રજ્વલિત બને છે.

જ્યારે જેને દૂર કરવાની ઈચ્છા છે તે દરેક ખામીને, જેને સિદ્ધ કરવાની ઈચ્છા છે તે દરેક પ્રગતિને તે અહિનમાં હોમવામાં આવે છે, ત્યારે તે અહિન એક નવીન ઉત્કટતાથી જલતો હોય છે. આ દૃપ્ત નથી, આ સૂક્મ શારીરિકમાં એક હકીકિત છે. માણસ તે જવાલાની ઉષ્માને અનુભવી શકે છે, પોતાના સૂક્મ શારીરિકમાં તે જવાલાની જ્યોતને જોઈ શકે છે. જ્યારે માણસ પોતાની પ્રગતિમાં અવરોધ ડાલતી, સ્વભાવની ખામીને આ અહિનમાં હોમે છે, ત્યારે તે ખામી બળી જય છે અને જવાલા વધારે ઉત્કટ બને છે.

“ કાર્યોમાં સાકાર બનેલી ભક્તિ માત્ર પોતાના માર્ગનિ વિશાળ, પરિપૂર્ણ અને સ્કર્ષિય બનાવે છે એટલું જ નહિ, પણ તે ઓકદમ જગતનાં કાર્યિના કઠિનતર માર્ગમાં આનંદનું અને પ્રેમનું દિવ્ય રીતે આવેગમય તત્ત્વ લઈ આવે છે, જે તત્ત્વ શરૂઆતમાં ઘણી વાર ગેરહાજર હોય છે, જે શરૂઆતમાં માત્ર તપસ્યામય આધ્યાત્મિક સંકલ્પ જ સ્વીધા ચઢાવ ઉપર, સંધર્ષમય, ઉદાતીકરણ કરતા તનાવમાં, આરોહણ કરતો હોય છે, અને જ્યારે હજુ હૃદય નિદ્રાવસ્થામાં હોય છે અથવા મૌનમાં બદ્ધ હોય છે. જે દિવ્ય પ્રેમની

ભાવના પ્રવેશી શકે, તો માર્ગની કઠિનતા ઓછી થઈ જાય છે, તનાવ હળવો બને છે, મુશ્કેલીના અને સંઘર્ણના હાર્દમાં પણ મધુરતા અને આનંદ આવી જાય છે. ”

(એજન, પૃષ્ઠ ૧૫૪-૫૫)

માણસ જ્યારે ખુલ્લેલીમાં હોય, ત્યારે તે મધુરતાને અને આનંદને કેવી રીતે અનુભવી શકે?

જ્યારે મુશ્કેલી અહંતામય અને અંગત હોય છે, ત્યારે જે સાધક તેનું બલિદાન કરી વિશુદ્ધિના અર્થિનમાં તેનો હોમ કરે, તો તરત જ તે પ્રગતિના આનંદને અનુભવે છે. જે તે દિલની સર્ચાઈપૂર્વક તેમ કરે, તો તરત જ આનંદ ફૂટી નીકળે છે.

નિરાશ થવાને બદલે, શોક કરવાને બદલે, સ્પષ્ટ રીતે આ જ વસ્તુ કરાવી જોઈએ. જે માણસ તેનો હોમ કરી હે અને દિલની સર્ચાઈપૂર્વક ઝુપાંતર તથા વિશુદ્ધિ માટેની અભીષ્ટા સેવે, તો તરત જ હદ્યનાં ઊંડાણેમાંથી ફૂટી આવતા આનંદને તે અનુભવે છે. મુશ્કેલી જ્યારે ખૂબ શોકમય હોય, ત્યારે પણ આમ કરવાથી ખૂબ સફળતા મળે છે. તેને ભાન થાય છે કે શોક ગમે તેટલો ઉત્કટ હોય, પણ તેની પીઠમાં દિવ્ય આનંદ રહેલો છે.

(મૌન)

આટલું પર્યાત છે?

(માતાજી લેખિત પ્રશ્નોનું પેકેટ બતાવે છે) મારો પોર્ટફોલિયો વધારે ને વધારે જડો બનતો જાય છે! હું જવાબ આપી શકું તેના કરતાં વધારે પ્રશ્નો મારી પાસે આવે છે. હું પ્રથમ એક વ્યવહારું પ્રશ્નનો જવાબ આપીશ, કારણ કે તે જદ્દી પતી જશે. વળી તે પ્રશ્ન એવો છે કે જેમને વારંવાર પૂછવામાં આવતો હોય છે; કદાચ મોં અનેક વાર તેનો જવાબ આપી દીધો પણ છે. પણ છતાં, તે પુનર્કુદ્દિત માટે યોગ્ય છે.

“સચેતન ગુઢવાદી શક્તિઓ સિવાય, સંકટમાં અથવામુશ્કેલીમાં આવી પડેલા, દૂર રહેતા, કોઈ માણસને મદદ પહોંચાડી શકાય અથવા તો તેનું રક્ષણ કરી-શકાય? જે તેમ બની શકતું હોય, તો તેની વ્યવહારું પ્રક્રિયા કર્યી છે? ”

પછી એક પેટા-પ્રશ્ન છે:

1૨૪

તેમાં વિચાર શો ભાગ ભજવી શકે?

આપણે ગુઢવાદી પ્રક્રિયાઓ વિષે જરા પણ કહેવા નથી માગતા, જોકે—સાંગવો પોકારે તો—અદશ્ય જગતમાં જે કાંઈ બનતું હોય છે તે સધળું, વ્યાખ્યા અનુગ્રહની જાય છે,

જ/ છે. પણ વ્યવહારુ રીતે, બે પ્રક્રિયાઓ છે, જે એક-બીજાનો પ્રતિષેધ નથી કરતી, પણ પરસ્પર-પૂરક છે, પણ માણસની પોતાની પસંદગી અનુસાર, જેનો લિન્ન રીતે ઉપયોગ કરી શકાય છે.

એ વાત સ્પષ્ટ છે કે એક પદ્ધતિમાં વિચાર પોતાનો ભાગ ભજવતો હોય છે—ખૂબ મહત્વનો ભાગ. મેં તમને અનેક વાર કહ્યું છે કે જે માણસ સ્પષ્ટ રીતે શક્તિપૂર્વક વિચાર કરે; તો તે એક માનસિક રચના કરતો હોય છે. દરેક માનસિક રચના તેની રચના કરનાર વ્યક્તિથી એક સ્વતંત્ર તત્ત્વ હોય છે; તેમે પોતાનું જીવન હોય છે, તે માનસિક જગતમાં પોતાને સાકાર કરવાનું વલણ ધરાવતી હોય છે. હું એમ કહેવા નથી માગતી કે તમે સ્થૂલ આંખો વડે તમારી રચનાને જુઓ છો, પણ તે માનસિક જગતમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય છે, તેને અમુક ખાસ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ હોય છે. જે તમે અમુક નિશ્ચિત લક્ષ્યપૂર્વઠ તે રચના કરી હોય છે, તો તે રચનાનું સમગ્ર જીવન તે લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવાનું વલણ ધરાવશે. એટલે જે તમારે દૂર રહેલા કોઈ માણસને મદદ પહોંચાડવી હોય, તો તમારે જે જતની મદદ તેને પહોંચાડવી હોય, તેની તથા તમે જે પરિણામ લાવવા માગતા હો તેની રચના સ્પષ્ટતાપૂર્વક, ચોક્કસતાપૂર્વક, ખૂબ બલપૂર્વક કરવી જોઈશે. તેની અસર થશે. હું એમ નથી કહેતો કે તેની અસર સર્વ-શક્તિમાન થશે, કારણ કે માનસિક જગતમાં આવી અસંખ્ય રચનાઓ સભર ભરેલી હોય છે, અને તે એક-બીજ સાથે સંધર્ષમાં આવતી હોય છે, પરસ્પર વિરોધ કરતી હોય છે. એટલે જે રચના સૌથી વધારે બલવાન અને ખંત-યુક્ત હશે, તે સફળ થશે.

કૃથી વસ્તુ રચનાને બલ અને ખંત આપે છે? તે લાગણી અને સંકલ્પ છે. જે તમને તમારી માનસિક રચનામાં લાગણીનો, પ્રેમનો, કોમલતાનો, સ્નેહનો, સંકલ્પની ઉત્કટતાનો, કિયાશીલતાનો ઉમેરો કરતાં આવડતું હશે, તો તે સફળ બને તેવો વધારે સંભવ હશે. તે પહેલી પદ્ધતિ છે. જે લોકોને વિચાર કેમ કરવો તે આવડતું હોય છે, અને તેથી વધારે જેમને પ્રેમ કેમ કરવો તે આવડતું હોય છે, તે બધા લોકો તે પદ્ધતિને અજમાવી શકે છે. પણ મેં કહ્યું તેમ, શક્તિ મર્યાદિત છે અને માનસિક જગતમાં જબરી હરીકાઈ ચાલતી હોય છે.

એટલે માણસમાં ભલે બિલકુલ જ્ઞાન ન હોય, પણ જે તેનામાં ભગવાનની માં વિશ્વાસ હોય, જે તેને શક્ષા હોય કે “ જગતમાં ભગવાનની કૃપા જેવી ચીજ છે; તે ચીજે પ્રાર્થનાનો, અભીષ્ટાનો, આવાહનનો પ્રત્યુત્તર આપી છે, ” તો માનસિક રચના કર્યા પછી, જે તે માણસ તે રચના ભગવાનની વિષ્પત કરે અને તે કૃપામાં વિશ્વાસ રાખે, તેને દરમિયાનગીરી કરવાની

વિક્ષમિ કરે, તો જરૂર તેને સહૃદ થવાની ઉજળી તક છે.

પ્રયત્ન કરો, અને તમે ચોક્કસ પરિણામ જોઈ શકશો.

પણ માતાજી જ્યારે માણસ ભગવાનની કૃપાને દરમિયાનગીરી કરવા માટે સાચા દિલથી પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે શું તે અમુક પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષા નથી રાખતો હોતો ?

મને માફ કરો. તેનો આધાર પ્રાર્થનાના પ્રકાર પર છે. જે માણસ માત્ર કૃપાને અથવા ભગવાનને બોલાવે, પોતાની જતને ભગવાનના હાથમાં સોંપી હે, તો તે અમુક પરિણામની અપેક્ષા રાખતો હોતો નથી. અમુક પરિણામની અપેક્ષા રાખવા માટે, માણસે પોતાની પ્રાર્થનાની રૂચના કરવી જોઈએ, અમુક વસ્તુની માગણી કરવી જોઈએ. જે તમારામાં ભગવાનની કૃપા માટે માત્ર મહાન અભીષ્ટા હોય, તમે તેને બોલાવો, આજીજ કરો, પણ અમુક ચોક્કસ પરિણામની માગણી ન કરો, તો પછી તે કૃપા, પોતાની પસંદગી અનુસાર, તમારે માટે કાંઈક કરશો, તમે પસંદગી કરતા હોતા નથી.

તે વધારે સારું છે, નહિ વારુ ?

આહ, તે તદ્દન જુદો સવાલ છે.

તે તેની ગુણવત્તામાં કદાચ વધારે સારું છે. પણ છતાંયે, જે માણસ અમુક ચોક્કસ વસ્તુ માગતો હોય, તો તે માગણી સ્પષ્ટ રીતે કરવી તે વધારે સારું છે. જે કૃપાને બોલાવવા માટે અમુક ખાસ કારણ હોય, તો તેને ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવું તે વધારે સારું છે.

અલબત્ત, જે માણસ સંપૂર્ણ સમર્પણની સ્થિતિમાં હોય, જે તેણે પરિપૂર્ણ રીતે આત્મ-નિવેદન કર્યું હોય, અને કૃપાને જેમ કરવું હોય તેમ કરવા દેવામાં તે સંમત હોય, તો તે તો બહુ સારી વાત છે. પણ તેમ કર્યા પછી તેણે એવો સવાલ ન ઉઠાવવો જોઈએ કે ભગવાનની કૃપા શું કરી રહી છે ? તેણે કૃપાને એમ ન કહેવું જોઈએ કે આ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે મેં સમર્પણ કર્યું હતું. કારણ કે જે માણસમાં કોઈક વસ્તુ મેળવવાનો વિચાર ખરેખર હોય, તો ખૂબ દિલની સર્ચાઈ-પૂર્વક તેણે તે રજૂ કરવો એ વધારે સારું છે. પછી તે કરવું કે ન કરવું તે કૃપાને પસંદગી કરવાની રહે છે. પણ છતાં તે માણસે તો પોતાને જોઈતી વસ્તુનો વિચાર રજૂ કર્યો જ હતો. તેમાં કોઈ હાનિ નથી.

જ્યારે માણસની વિનંતીનો સ્વીકાર થતો નથી અને તે માણસ બળવો પોકારે છે, ત્યારે તે ખરાબ હોય છે. ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ તે ખરાબ બની જય છે,

તે ક્ષણે તે માણસે સમજી લેવું જોઈએ કે “મારી ઈચ્છા અથવા અભીષ્ટા પ્રકાશમય નહિ હોય, મેં જે વસ્તુની માગણી કરી હતી તે મારા ભલા માટે નહિ હોય.” ત્યારે તેણે ડાદ્યા બનવું જોઈએ અને કહેવું જોઈએ કે ઠીક; ભલા ભગવાન, તારા સંકલ્પ મુજબ બધું થાઓ. પણ જ્યાં સુધી માણસમાં દર્શન અને આંતર પસંદગી હોય, ત્યાં સુધી માગણીને રજૂ કરવામાં કશી હાનિ નથી. તે એક ખૂબ સ્વાભાવિક ગતિ છે.

ડા. ત. જો માણસે મૂખ્યાઈ કરી હોય, કોઈ ભૂલ કરી હોય, અને જો એ ફરી કોઈ દિવસ ન કરવાની ઈચ્છા દિલની સરચાઈપૂર્વક, સાચી રીતે રાખતો હોય, તો તેની માગણી કરવામાં હું કશી હાનિ જોતી નથી. હકીકતમાં, જો તે દિલની સરચાઈ-પૂર્વક, સાચી આંતર દિલની સરચાઈપૂર્વક અમુક વસ્તુની માગણી કરે, તો તે સ્વીકારાય એવી મોટી તક છે.

તમારે એમ ન માનવું જોઈએ કે ભગવાન તમારો વિરોધ કરવા માગો છે. તે તેમ કરવા જરા પણ ઉત્સુક નથી! તમારે માટે શું વધારે સારું છે તે તે તમારા કરતાં ભગવાન વધારે સારી રીતે જોઈ શકતા હોય છે; પણ જ્યારે તે તદ્દન અનિવાર્ય હોય છે, ત્યારે જ ભગવાન તમારી અભીષ્ટાનો વિરોધ કરતા હોય છે. નહિ તો, તમે જે માગો તે આપવા તે હમેશાં તૈયાર હોય છે.

બસ્ત !

(મૌન)

અહીં ત્રણ વાક્યો છે, જેમના પર મારે ટીકા કરવી અથવા જેમને મારે સમજવવાં એમ માગણી કરવામાં આવી છે. છેલ્લું વાક્ય આપણે હમણાં જ જે કહી ગયા તેના અનુસંધાનમાં છે. હું ત્યાંથી શરૂઆત કરીશ :

“જો માણસે આ કૃપા સાથે મિલન પ્રામ કર્યું હોય, જો તે કૃપાને સર્વત્ર જોઈ શકતો હોય, તો તે આનંદપૂર્ણ, સર્વ-શક્તિપૂર્ણ, અનંત સુખમય જીવન જીવવાનો પ્રારંભ કરી શકે.

ભગવાનના કાર્યમાં તે સૌથી શ્રોષ્ટ લાગીદારી ગણાય.”

(૧ એગસ્ટ ૧૯૮૫નો વાર્તાવાપ)

પહેલી શરત પૂરી કરવી તે બહુ સહેલું નથી. તે સચેતન વૃદ્ધિને, સતત અવલોકનનું જીવનમાં સતત થતા અનુભવને આંતે પરિણામરૂપે આવતું હોય છે.

મેં આ વાત તમને અનેક વાર કહી છે. જ્યારે તમે અમુક સંઝેગોમાં હો છો અને અમુક ઘટનાઓ બનતી હોય છે, ત્યારે એ ઘટનાઓ ઘણી વાર તમારી કામનાનો અથવા તમને જે શ્રોષ્ટ લાગતું હોય તેનો વિરોધ કરતી હોય છે. ઘણી

વાર તમે તે બાબત પશ્ચાત્તાપ કરતા હો છો અને તમારી જતને કહેતા હો છો કે આહ, જે આથી ઊલટું જ બન્યું હોત, તો કેવું સારું થાત; આમ કે તેમ થયું હોત તો કેવું સારું થાત? આમ તમે નાની તેમજ મોટી વસ્તુઓ વિષે પણ કહેતા હો છો. પછી વધો વીતી જાય છે, ઘટનાઓ બનતી ચાલે છે, તમે પ્રગતિ કરો છો, વધારે સચેતન બનો છો, વધારે સારી રીતે સમજવા શક્તિમાન બનો છો. પછી જ્યારે તમે ભૂતકાળ પર નજર નાખો છો, ત્યારે પ્રથમ તમને આશ્ર્ય થતું હોય છે અને પછી તમે સિમત કરતા હો છો, અને તમને લાગે છે કે જે સંયોગો મને તે વખતે સંકટમય અને પ્રતિકૂળ જણાતા હતા, તે જ મારી જરૂરી પ્રગતિ માટે સારામાં સારા હતા. જે તમે જરા પણ ડાચા હો, તો તમે તમારી જતને કહો છો કે સાચે જ, ભગવાનની કૃપા અનંત છે.

જ્યારે આમ અનેક વાર તમારી બાબતમાં બને છે, ત્યારે તમને સમજતું જાય છે કે માણસ અંધ હોવા છતાં, છેતરપિડી કરે તેવા આભાસો બનવા છતાં, કૃપા સર્વત્ર કાર્ય કરી રહેલી છે, એટલે તે કાણે જગત જે સ્થિતિમાં છે તેમાં જે કાંઈ બન્યું હતું તે સર્વ-શ્રોષ્ઠ હતું. આપણી દણિત સીમિત છે, અથવા આપણી પસંદગી-એથી આપણે અંધ બની ગયા હોઈએ છીએ; તેથી વસ્તુઓ આ પ્રકારની છે એવો વિવેક આપણે કરી શકતા હોતા નથી.

પણ જ્યારે માણસ તે જોઈ શકવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યારે તે અવાર્ણનીય આશ્ર્યની સ્થિતિમાં પ્રવેશે છે. કારણ કે દેખાવોની પીડમાં માણસ આ અનંત, અદ્ભુત, સર્વ-શક્તિમાન કૃપાને જુઓ છે, કે જે કૃપા સધળું જાણે છે, સર્વને સંગઠિત કરે છે, સર્વને વ્યવસ્થિત કરે છે, અને — આપણે જાણતા હોઈએ કે ન જાણતા હોઈએ, આપણને ગમતું હોય કે ન ગમતું હોય પણ — જે આપણને પરમ લક્ષ્ય પ્રત્યે — ભગવાન સાથે મિલન પ્રત્યે, ભગવાનની સભાનતા પ્રત્યે, તેમની સાથે એકતા પ્રત્યે દોરી જાય છે.

ત્યારે માણસ, કૃપાનાં કાર્યમાં અને હાજરીમાં, આનંદપૂર્ણ, આશ્ર્યપૂર્ણ—સંપૂર્ણ જીવન જીવે છે, તેને પોતામાં અદ્ભુત બજની પ્રતીતિ થાય છે, અને સાથે-સાથે એવો શાન્ત, પરિપૂર્ણ, વિશ્વાસ તેમનામાં પ્રગટે છે કે જેને કોઈ પણ વસ્તુ ડગાવી શકતી નથી.

જ્યારે માણસ આ પરિપૂર્ણ સ્વીકારની અને ચીટકી રહેવાની સ્થિતિમાં હોય છે, ત્યારે તેટલા પ્રમાણમાં, તે ભગવાનના કાર્ય પ્રત્યે જગત જે પ્રતિરોધ કરતું હોય છે તેમાં ઘટાડો કરે છે. પરિણામે, ભગવાનના કાર્યમાં તેનાથી બની શકે તેટલી શ્રોષ્ઠ ભાગીદારી તે પ્રાપ્ત કરતો હોય છે. તે સમજતો હોય છે કે ભગવાન શું માગે છે; અને પોતાની સર્વ ચેતનાથી તે ભગવાનના સંકલ્પને ચીટકી રહે છે.

“અહીં આપણામાં ગૂઢ ચોત્યિક અસ્તિત્વનો ઉદ્ય ખૂબ મહત્વનો બની રહે છે. કારણ કે માત્ર આ અંતરતમ અસ્તિત્વ જ પોતાની સાથે કાર્યમાં આત્માની પૂર્ણ શક્તિને લઈ આવે છે; જે પ્રતીકમાં જીવ હોય છે. જ્યારે આધ્યાત્મિક ચેતના અપૂર્ણ હોય છે, ત્યારે પણ ચોત્યિક અસ્તિત્વ જ પ્રતીકની શાશ્વત તાજગીને, દિલની સરચાઈને, અને સોંદર્યને ખાતરી—પૂર્વક લાવી આપે છે, અને તેને દૂષિત તથા દૂષિત બનાવનાર જાણું અથવા ભૂતકૃપ બનતાં અટકાવે છે. માત્ર તે જ કાર્યમાં તેની શક્તિને, તેના પૂરા અર્થ સાથે, જળવી રાખી શકે છે. આપણા અસ્તિત્વના બીજી ભાગો—મન, પ્રાણ, થારીરિક ચેતના, કરણ બનવા માટે, અવિદ્યાના ખૂબ કાબૂ હેઠળ હોય છે; તેઓ ભૂલ વગરનો આવેગ અથવા માર્ગ-દર્શક જરા પણ બની શકતાં નથી. આ શક્તિઓનો મોટા ભાગનો હેતુ અને કાર્ય હમેથાં જૂના નિયમને ચીટકી રહે છે. તે છેતરનારી, ટેવ પડી જયેલી, પ્રકૃતિની નિકૃષ્ટ ગતિઓને ચીટકી રહે છે. તેઓ તે અવાજોને તથા બળોને, જે આપણને મહત્તર અરિત્ત્વ અને વિશાળતર પ્રકૃતિ બનવા માટે બોલાવે છે અને વેગ આપે છે, મળવા માટે રાજી નથી હોતા, લય અને બળવાઘોર વૃત્તિ સેવે છે, અને જેમનામાં અવરોધ કરતો તમોગુણ હોય છે. મોટે ભાગે તે અવરોધ કરતાં હોય છે અથવા થોડા સમય માટે સંમતિ આપે છે—ઓખખાણ રાખે છે, કારણ કે જે તેઓ તે અવાજને અનુસરે, તોપણ—સભાનતાપૂર્વક નહિ તો, ટેવને કારણે — તેઓ આધ્યાત્મિક કાર્યમાં પોતાની ભૌતિક અથકિતઓ અને ભૂલો ધુસાડી દેવાનું વલણ ધરાવે છે. દરેક ભણે તેઓ ચોત્યિક અથવા આધ્યાત્મિક અસરનો અહંતાપૂર્ણ લાલ ઉઠાવવાનું વલણ ધરાવે છે, નિમન પ્રકારના જીવનહેતુ માટે આપણામાં આવેલાં શક્તિ-આનંદનો, અથવા પ્રકાશનો ઉપયોગ કરતાં હોય છે. પછી જ્યારે સાધક પરાત્પર, વૈશ્વિક, અથવા અંતર્યામી, દિવ્ય પ્રેમ પ્રત્યે ખૂલ્લો થયો હોય છે, ત્યારે પણ જે તે પ્રેમને તે જીવનમાં રેલાવવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે તે આ નિમનતર પ્રકૃતિ-શક્તિઓનાં અવરોધકારી અને વિકૃત બનાવનાર બળોને મળતો હોય છે. તેઓ સાધકને પતનના ખાડાઓ પ્રત્યે ઝેંચી જાય છે, તો ઉચ્ચતર ઉત્કટ્ટતામાં પોતાનાં ન્યૂનતા-કારક તરફાને રેખાવે છે,

અવતરણ કરતી શક્તિને પોતાની ખાતર પોતાના હેતુઓની ખાતર પકડમાં લેવા પ્રયત્ન કરે છે, અને તે શક્તિને, પોતાની કામના અને અહંતા માટે, કરણ બનાવવાના હેતુથી તેને દૂષિત કરે છે. સત્યમય અને પ્રકાશમય, નવીન સ્વર્ગની અને નવીન પૃથ્વીની રચના કરનાર દિવ્ય પ્રેમને બદલે, તેઓ તે પ્રેમનો કેદી બનાવે છે, જૂની પૃથ્વીના કાદવને સોનેરી ઓપ આપવા માટે તે પ્રેમનો ઉદાત્ત તેજોમય બલ તરીકે ઉપયોગ કરે છે; અને લાગણી-મય પ્રાણિક કલ્પનાનાં તથા માનસિક આદર્શમય ભ્રાંતિનાં જૂનાં, મિલન, અસત્ય આકાશોને, પોતાના ગુલાબ તથા સ્ક્રિટ-મળિ વડે, રંગી દે છે. જો તે મિથ્યાકરણને છૂટ આપવામાં આવે, તો ઉચ્ચતર પ્રકાશ, શક્તિ, અને આનંદ પાછાં ચાલ્યાં જાય છે, નિઝનતર સ્તર પર પાછું પતન થાય છે, સાક્ષાત્કાર અસલામત બની અધ્વર્ય એક પ્રકારના સંમિક્ષાસૂર્પે બંધાઈ જાય છે અથવા સત્ય આનંદરૂપ નહિ એવા એક નિષ્ઠન ઉદાત્તીકરણ વડે આચાદિત થઈ જાય છે. આ કારણે, સમગ્ર સૂચિના હૃદયમાં રહેલો, અને સૌથી વધારે ઉદ્ઘાર કરવાની શક્તિવાળો, સર્જનાત્મક પ્રેમ હજી સુધી પૃથ્વીના જીવનમાં ઓછામાં ઓછો આગળ આવેલો દેખાય છે, સફળતા-પૂર્વક જાઓ ઉદ્ઘાર કરી શક્યો નથી, ઓછામાં ઓછું સર્જન કરી શક્યો છે. માનવ-સ્વભાવ, તેની વિશુદ્ધિમાં, તે પ્રેમને જીલી શક્યો નથી, કારણ કે સર્વ દિવ્ય શક્તિઓમાં પ્રેમ સૌથી વધારે શક્તિવાળી, વિશુદ્ધ, વિરલ, અને ઉત્કટ છે. જો તે પ્રેમનો યોડો-ધારો ભાગ પકડી શકાયો છે, તે પ્રાણિક ઉત્કટતાના રૂપમાં દૂષિત થઈ ગયો છે, અરમિત, ધાર્મિક લાગણી-વેડાના રૂપમાં દૂષિત થઈ ગયો છે, ગુલાબી રંગીન બનતા ઈન્દ્રિય-ભોગ્ય ગૂઢવાદના રૂપમાં અથવા કામમય મહિન પ્રાણિક આવેગના રૂપમાં દૂષિત થઈ ગયો છે. આ કારણોને લઈને જે ગૂઢવાદી જવાબા પોતાની યજ્ઞમય જીબો વડે જગતનું પુનર્નિર્માણ કરી શકે તેમ છે તે જવાબાનો પોતામાં રાખવા માટે માગુસ અથક્તિમાન બની ગયો છે. જો અંતરતમ ચૌત્યિક અસ્તિત્વ પોતાની પૂર્ણ શક્તિ સાથે પ્રગટ થાય, તો તે યાત્રીના યજ્ઞને આ અવરોધોથી પાર લઈ જાય. દરેક ક્ષણે તે ચૌત્યિક મનના અને પ્રાણુનાં જૂઠાણુંનો પકડી પાડે છે, ખુલાં પાડે છે, ફંજેટી દે છે, દિવ્ય પ્રેમના અને આનંદના સત્યનો પકડે છે મનની આતુરતાના ઉશ્કેરાટથી તે સત્યનો જુદું પાડે છે, અને ગેર-માર્ગ દોરી જનાર પ્રાણિકની શક્તિના અંધ ઉત્સાહથી તે સત્યનો અલગ પાડે છે. પણ જે જીવનાં મનમાં, પ્રાણિકમાં, અને શારીરિક અસ્તિત્વમાં સત્ય હોય છે, તેમને એ મુક્ત કરે છે અને યાત્રામાં

પોતાની સાચે લઈ જય છે; છેવટે તે બધી વસ્તુઓ નવીન ભાવનાથી પુક્ત અને ઉદાત્ત પ્રતીકથી પુક્ત ઊંચાઈઓ પર ખડી રહે છે.

(ધ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૫૫-૫૭)

જે અનેક લોકોના મહિતજ્ઞમાં સર્વ પ્રશ્નો હોય છે પણ જેઓ તે પૂછવાની હિમત કરતા હોતા નથી, તે બધા પ્રશ્નોનો આ સર્વથી વધારે શક્તિશાળી, પરિપૂર્ણ, અને સાચો જવાબ છે.

ધર્મા લોકોને માર્ગમાં મળતા સંરક્ષણ વિષે, માર્ગની સલામતી વિષે શંકા હોય છે, કારણ કે બીજા લોકો માર્ગ ચૂકી જતા હોય છે. પોતાની અહંતામાં, તે લોકો ભયથી ધૂજતા હોય છે. મેં તમને આજે સાંજરે વાત કરી તે પ્રમાણે તેઓ પોતાની જતને પૂછતા નથી કે આ નાની-મોટી મુશ્કેલીઓનાં કારણો શાં છે, કે જે મુશ્કેલી-ઓ પૂરતા પ્રમાણમાં વિશુદ્ધ અને સાચા દિલના બનવાની દરકાર રાખ્યા સિવાય આ યોગ-માર્ગનું અનુસરણ કરનાર લોકો પર આવી પડતી હોય છે?

અનિવાર્ય વિશુદ્ધ ન લાવનાર માણસોને કોઈ સંરક્ષણ કે કૃપા બચાવી શકતાં નથી.

હું આ ઉમેરવા માગું છું. ભય એ સૌથી મહાન અશુદ્ધ છે, જે પુછવી પર ભગવાનના કાર્યનો વિનાશ કરવા માગનાર, અદિવ્ય બલોમાંથી આવતી હોય છે. યોગ કરવા માગનાર માણસોની પ્રથમ ફરજ એ છે કે તેમણે પોતાના સધજા બલ-પૂર્વક, દિલની સર્વ સર્ચાઈ વડે, યથાશક્ત સર્વ સહિણણુતા વડે, પોતાની ચેતનામાંથી ભયના પડછાયાને પણ દૂર કરી દેવો જોઈએ. યોગ-માર્ગ પર ચાલવા માટે, માણસે હિમતવાન બનવું જોઈએ, જરા પણ કૃદ્રા, નાનકડા, નિર્બલ, દુષ્ટ ભયને તાબે ન થવું જોઈએ.

યોગ-માર્ગ પર ચાલવા માટે, અડગ હિમત, દિલની પરિપૂર્ણ સર્ચાઈ, સાચા દિલનું આત્મ-સમર્પણ, જેમાં સાધક ગાણુતરી કે સોઢો ન કરે, કાંઈક મેળવવા ખાતર સમર્પણ ન કરે, સંરક્ષણનો વિચાર રાખીને ભગવાનમાં વિશ્વાસ ન મૂકે, સાબિતીઓ માગે તેવી શક્તા ન રાખે—આ બધી વસ્તુઓ અનિવાર્ય છે. માત્ર આ વસ્તુઓ જ જોખમથી તમારું રક્ષણ આપી શકે તેમ છે.

(મૌન)

તમારે કાંઈક પૂછવું છે? હા, પૂછો.

મધુર ભાતાળું, દર્શન-દિવસો પર માણસુને જુદું જ વાતાવરણ ફેમ અનુ-

ભવાતું હોય છે? ^૧ તે દિવસો પર માણસે શું કરબું જોઈએ?

જુદું જ? તમે આ સવાલ પૂછો છો! તે દિવસો પર, અંખકારમય અને વિદેશી તરવોનું આકમણ થતું હોય છે. તેઓ કદાચ સદ્ગુરૂપૂર્વક આવતા હોય; પણ તે પરિપૂર્ણ અજ્ઞાન સાથે આવતાં હોય છે અને વાતાવરણમાં બધે જ તેને ફેંકતા હોય છે. તેથી જો માણસ આસપાસ બનતી વસ્તુઓ પ્રત્યે જરા પણ ખુલ્ખો હોય, તો આ વૃદ્ધિ પામેલા અજ્ઞાનના આર તળે તે ચગાઈ ગયો હોવાનો અનુભવ કરતો હોય છે.

હું એમ કહેવા નથી માગતી કે અહીં અજ્ઞાન નથી! પણ તેનું માપ જુદું હોય છે. અહીં સતત, રાતે અને દિવસે, દશ્ય રીતે, અદશ્ય રીતે, ચેતના સાથે કામ બેવાતું હોય છે. માણસ ઈરંધે કે ન ઈરંધે, પણ તે માણસમાં પ્રવેશતું હોય છે, અને થોડા સમય પછી તે કાર્ય કરતું હોય છે.

જ્યારે થોડા માણસો આવે છે, ત્યારે કોઈક વસ્તુમાં ફેરફાર થાય છે; પણ તેથી દુઃખકારક અનુભવ થતો હોતો નથી. પણ જ્યારે માણસો આટલી બધી મોટી સંઘ્યામાં ધસારો કરે છે, ત્યારે સમગ્ર સ્તર તરત જ નીચે આવી જાય છે. ત્યારે જો માણસ પોતામાં અંતમુખ બનવા અસમર્થ હોય, પોતાના મસ્તિષ્કને આ દૂબાડી દેતાં જલોની ઉપર—અજ્ઞાનના ફસડી જતા પૂરની ઉપર રાખી ન શકે, તો તેને બેચેની અનુભવાય છે.

ના, માતાજી, તે આનંદનું વાતાવરણ હોય છે!
તમને તે આનંદનું વાતાવરણ લાગે છે?

હા, માતાજી.

તો હે મારા બાલક, તે તદ્દન અંગત વસ્તુ છે. તમારે તે અનુભવ જળવી રાખવો જોઈએ.

તે આનંદ એટલા માટે અનુભવાય છે, કારણ કે તે દિવસે તમારામાં સમૃતિઓ જગૃત થતી હોય છે, અમુક એકાગ્રતા આવતી હોય છે. કદાચ તમે જે આનંદ

૧. દર્શન-દિવસો પર, મુલાકાતીઓને તથા શિષ્યોને પંક્તિઓમાં, એક પછી બીજે એમ, માતાજી આગળથી (અને પહેલાં શ્રી અરવિંદ આગળથી પણ) પસાર થવા દેવામાં આવતા હતા, જેથી તેઓ સીધી રીતે તેમની પાસેથી આધ્યાત્મિક મદદ પ્રાપ્ત કરી શકે. ૧૯૮૮ના ચાર દર્શન-દિનોમાંનો એક ૧૫ મી ઓગસ્ટ, શ્રી અરવિંદનો જન્મદિન છે. ૧૯૫૬ના વર્ષમાં ખાસ કરીને ધર્મ મુલાકાતીઓ હાજર રહ્યા હતા.

કહો છો, તે પ્રાગ્યિક સુખની લાગણી પણ હોય, નહિ વારુ? તે એક પ્રકારનો ઉશ્કે-રાટ નથી હોતો? તમને કયારે આ આનંદ અનુભવાય છે?

આજે દર્શન પછી.

હું ધારું દું કે જે લોકો પોતાના જન્મ-દિવસે વધારે અભિમુખ બનતા હોય છે અથવા પોતાની અભિમુખતાને જગૃત કરવા માટે જેમને અમુક ઘટનાનું સમરલું કરવું પડતું હોય છે, તેમને આવો જ અનુભવ થતો હોય છે.

જ્યારે શ્રી અરવિંદ દર્શન આપતા હતા, ત્યારે—તે પહેલાં હમેશાં અમુક શક્તિઓની અથવા અમુક સાક્ષાત્કારની એકાગ્રતા થતી હતી, જે શક્તિઓ અથવા સાક્ષાત્કાર તે બીજા લોકોને આપવા માગતા હતા તેમની પણ ત્યારે મુલાકાતીઓની સંખ્યા બહુ જુઝ હતી. તેનું સંગઠન બીજી જ રીતે કરવામાં આવતું હતું; તે જરૂરી તૈયારીનો એક ભાગ હતો.

પણ આ ખાસ એકાગ્રતા હવે ખાસ દર્શન-દિવસો પર નહિ, પણ બીજા સમયોએ થતી હોય છે. ધાર્યો વાર તે બીજા સંજોગોમાં થતી હોય છે. તે ગતિ બહુ ઝડપી બનાવાઈ છે, આગેકૂચ ઝડપી બની છે, કમિક અવસ્થાઓ એક-પછી-બાંઝી વધારે ઝડપથી આવતી હોય છે. કદાચ તેને અનુસરવાનું કામ વધારે કઠિન છે. જે માણસ સાવધાન ન રહે, તો તે વધારે ઝડપથી પાછો પડી જય છે; તેને એમ લાગતું હોય છે કે હું મોડો પડયો, અથવા મને ત્યજી દેવામાં આવ્યો. વસ્તુઓમાં ઝડપથી પરિવર્તન થાક છે.

મારે કહેનું જોઈએ કે આ દર્શન-દિવસો પર થતો માણસોનો ધસારો આશ્રમ-માં કોઈ પ્રગતિ લાવવાનું કામ નથી કરતો; ઊંઠું તે અહીંના લોકોને બહિમુખ બનાવે છે. આ દિવસોનો ઉપયોગ અમે જરાક જુદી રીતે કરીએ છીએ. તેમાં આગળ ધપવાનો, વિશાળતર કોત્રનું સર્જન કરવાનો, દ્વર-દ્વરનાં બિંદુઓને પહેંચવાનો હેતુ હોય છે. પણ એકાગ્રતા ઘટી છે. મોટી સંખ્યામાં આવતાં ટોળાંઓએ અગ્રવઢ ઊભી કરી છે. શરૂઆતમાં હતું તેના કરતાં લોકો હવે ખૂબ મોટી સંખ્યામાં અહીં આવવા લાગ્યા છે. શરૂઆતમાં આવું મોટું ટોળું અહીં આવતું નહિ, અને તેમની ગુણવત્તા પણ વધારે સારી હતી.

એટલે તમે જે આનંદ વિષે વાત કરતા હતા, તે એક પ્રકારનો ઉશ્કેરાટ હોય અથવા વધારે ઉત્કટ અથવા વધારે સક્રિય જીવનની લાગણી હોય; પણ તે વાસ્તવિક રીતે મહત્તર હાજરી નથી. કદાચ માણસ પોતાની જતને વધારે અભિમુખતાની સ્થિતિમાં મૂકતો હોય, પણ તેમાં ભગવાનની હાજરીની ઉત્કટતા નથી; મને તેમ દેખાતું નથી.

એટલે આનંદનું કારણ તમારે તમારા ચોતામાં શોધી કાઢવું જોઈએ, અને તેને ટકાવી રાખવાનો ઉપાય શોધી બેઠો જોઈએ.

પણ માતાજી, તમે જે સંદેશ દરેક દર્શનદિન પર આપો છો, તેની અર્થ-વત્તા થી છે? દા. ત. આજે તમે અતિ-માનસિક આવિભાવના પ્રતીકર્ષપ પુણ્યનું ચિત્ર આપ્યું.^૧

હા, મેં તમને હમણાં જ કહ્યું તેમ, આ પુણ્યના ચિત્રની હજારો નકલો આખી દુનિયામાં વહેંચવામાં આવી છે. તે વસ્તુનું એક બાધીકરણ છે, તે અસરને—સંદેશ-ને પ્રસારિત કરવાનો એક પ્રકાર છે. દર્શન પરના સંદેશમાં જે કાંઈ કલેવામાં આવ્યું હોય છે, તેનું પહેલાં અધ્યયન કરવામાં આવતું હોય છે, તેની કસોટી કરવામાં આવતી હોય છે, તેની સાબિતી સિદ્ધ કરવામાં આવતી હોય છે. પછી દર્શન-દિવસે તે સંદેશ આપવામાં આવતો હોય છે. પ્રથમ તેનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, અને પછી જ તેની જહેરાત કરવામાં આવે છે. પ્રથમ ગતિ વ્યક્તિનો વિકાસ છે, દર્શન-સમયે તેને બધે પ્રસારિત કરવામાં આવે છે.

શ્રી અરવિંદ હમેશાં બે ગતિઓ વિષે વાત કરતા હતા — પ્રથમ વ્યક્તિગત રીતે લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યક્તિનું નિર્મણ, અને બીજી ગતિ—જગતની તૈયારી. કારણ કે વ્યક્તિની પ્રગતિ સમગ્રની સ્થિતિ વડે વિલંબમાં પડતી નથી અથવા તો તેને મદદ મળતી હોતી નથી; પણ આ વસ્તુ તે બેની વર્ચ્યે અમુક સમતુલ્ય સ્થાયી આપે છે. વ્યક્તિની ગતિ હમેશાં ખૂબ વધારે ઝડપી હોય છે, વધારે ભેદક હોય છે; તે વધારે ઝડપથી, વધારે ઊંડી રીતે આગળ વધતી હોય છે. સામૂહિક ગતિ એક એવો પાયો રૂપે છે, કે જે એકી-સાથે નિયમન પણ કરે છે અને ટેકો પણ આપે છે. આ બે ગતિઓ વર્ચ્યે સમતુલ્યાની જરૂર હોય છે. એટલે વ્યક્તિ જેમ વધારે ઝડપની પ્રગતિ કરે, તેમ સામૂહિક પાયાને વધારે વિસ્તારવો અને વધારે મજબૂત બનાવવો એ જરૂરી છે.

માતાજી, આ પંદરમી ઓગસ્ટના દિનનો કોઈ ગૃહ્ણાદી અથવા સરળ અર્થ-વત્તા છે? કારણ કે ઈતિહાસમાં મહારાજની ઘટનાઓ આ દિવસે બની હતી.

તમે ચોક્કસ રીતે શું કહેવા માગો છો? ૧૫મી ઓગસ્ટ એ શ્રી અરવિંદનો જન્મ-દિવસ છે. એટલે ભૌતિક દિનબિંદુથી જોતાં પણ, તે તારીખનું ખૂબ મહત્વ છે. એટલે?

૧. હેમાન્થસ પુણ્ય, જે દા જેવું હોય છે, અને જેમાં સેંકડો રાતાં અને સોનેરી કેસરો હોય છે.

૧૫ ઓગસ્ટે ખેડુ મહત્વની ઘટનાઓ બની હતી ?

શું, ભારતની આજાઈ ? ૧૫ મી ઓગસ્ટે ભારત સ્વતંત્ર બન્યું તેથી તમે આ પ્રશ્ન કરો છો ? એટલે તે શા માટે બન્યું તે તમને કહેવાની જરૂર છે; તમે જને તે નહિ શોધી કાઢો શકો, નહિ વારુ ? તે તમને કહેવાની જરૂર છે, નહિ વારુ ! મને લાગે છે કે શ્રી અરવિંદે તે દિવસે આપેવા તેમના સંદેશમાં તે લખ્યું હતું, નહિ વારુ ?^૧

(મૌન)

હા, બરાબર તેમ જ છે...

આજે મારા હાથમાં એક અભિનંદન-કાર્ડ આવ્યું, જેને લોકો પૂજને દિવસે, અથવા નૂતન-વર્ષને દિવસે; અથવા બીજ ઓવા ઉત્સવને દિવસે મોકલતા હોય છે. મને તે કાર્ડના ચોક્કસ શબ્દો બાદ નથી, પણ તેમાં લખ્યું હતું કે આપણા રાષ્ટ્રની આ આજાઈના દિને તમને અભિનંદન. તે ઓવા માણસે લખ્યું હતું કે જેણે ધાર્યા લાંબા સમય પહેલાં પોતાને શ્રી અરવિંદના શિષ્ય તરીકે જહેર કર્યો હતો. મને તે એક એવી અતિશયતા લાગે છે, કે જે માત્ર માનવની મૂખ્યાઈ જ કરી શકે. જે તેણે એમ લખ્યું હોત કે “શ્રી અરવિંદના આ સમૃતિ-યોગ્ય જન્મ-દિને અને તેના સ્વાભાવિક પરિણામ-રૂપ દેશની આજાઈના જન્મદિને”, તો તે તદ્દન બરાબર ગણ્યાત. પણ મહત્વની વાત ભૂલી જવામાં આવી હતી. અને આનુષંખ્યિક વાતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. આજાઈનો માત્ર શ્રી અરવિંદના જન્મ-દિનનું સ્વાભાવિક પરિણામ હતું; આજાઈ તે દિનના પરિણામરૂપે આવવાની જ હતી; તેમાં મીન-મેખનો ફેરફાર થઈ શકે તેમ ન હતું.

પણ લોકો હમેશાં તે રીતે—ખોટી રીતે જ વિચાર કરતા હોય છે. તેઓ કાર્યને કારણ માની લેતા હોય છે; તેઓ કારણને ભૂલી જતા હોય છે અને પરિણામને મહત્વ આપતા હોય છે.

તેથી જગત પગ અદ્ધર હવામાં રાખીને પોતાના મસ્તક પર ચાલતું હોય છે; તેનું બીજું કોઈ જ કારણ નથી.

(મૌન)

આજે મારી પાસે ખૂબ પ્રશ્નો આવ્યા છે. એક પ્રશ્ન મને હમણાં વધારામાં મહ્યો. આ પ્રશ્ન કદાચ જગત માટે સૌથી વધારે મુશ્કેલ સમસ્યા ઊભી કરે છે.

૧. શ્રી અરવિંદે ૧૫ મી ઓગસ્ટ, ૧૯૪૭ ના દિવસે જે સંદેશ આપ્યો હતો, તેનો ઉલ્લેખ માતાજી અહીં કરે છે.

આ દર્શન-પ્રસંગે મારે તે સમસ્યા ઉપસ્થિત કરવી તેમને યોગ્ય લાગતું નથી. છતાં પણ તે ખૂબ રસપ્રદ છે. તેનો ખૂબ સંતોષકારક ઉત્તર મળવો જોઈએ, કારણ કે છેલ્લા દ્વારને જોલી નાખવાની તે ચાવીન્દ્રિય છે.

વિશ્વના અસ્તિત્વની સમસ્યાના ઉકેલ માટે માણસ આગળ બે શક્ય વલણો છે. વ્યવહારું દિનબિંદુથી એમ કહી શકાય કે વિશ્વ અત્યારે છે તેવું તે અસ્તિત્વ ધરાવે છે, એટલે તે છે તેવું તેને સ્વીકારી લેવું તે સૌથી વધારે ઊહાપણ-ભરેલું વલણ છે; જે તે વિશ્વથી તેને સંતોષ ન થતો હોય, તો માણસે તેને વધારે સારું બનાવવા માટે કોશિશ કરવી જોઈએ. માણસ આવું વ્યવહારું વલણ અપનાવે, તો પણ સમસ્યા તો ઊભી જ રહે છે. વિશ્વને વધારે સારું કેવી રીતે બનાવવું? એટલે જેનો ઉકેલ લાવવો શક્ય નથી તેવી સમસ્યા વળી પાછી આવીને ખડી થાય છે. વસ્તુસ્થિતિ આ છે.

ભગવાનનો સંકલ્પ અને તેને અભિવ્યક્ત કરનાર કૃપા સર્વ-શક્તિમાન છે. ભગવાનના તે સંકલ્પને અને કૃપાને જે વસ્તુ અભિવ્યક્ત ન કરતી હોય, તે વિશ્વમાં વિદ્યમાન હોઈ જ ન શકે. આ તાર્કિક વલણ, જેનું વાર્ણિન ‘વુ વી’^૧ નામના નાનકડા પુસ્તકમાં આવે છે, જેનું વાચન હું શુક્વારે તમારી સમક્ષ કરતી હતી—તે પરિપૂર્ણ શાન્તિનું, સંપૂર્ણ સમર્પણનું, સર્વ અંગત પ્રયત્નોને અને અંગત સંકલ્પને બાજુ પર મૂકી દેવાનું વલણ, ભગવાનના સંકલ્પને પોતાની જત સમ-પ્રિત કરી દેવાનું વલણ, ભગવાનના સંકલ્પને પોતાની દ્વારા કાર્ય કરવા દેવાનું વલણ તે પુસ્તકમાં વાર્ણવાયું છે.

યાદ રાખો, આ બિલ્કુલ સહેલું નથી, તે દેખાય છે તેટલું સહેલું નથી. પણ જે માણસ દિલની સરચાઈપૂર્વક તે વલણ અપનાવે, તો ચોક્કસ તરત જ તે પરિપૂર્ણ શાન્તિને પ્રાપ્ત કરે, વિશુદ્ધ આનંદને પ્રાપ્ત કરે; તમારા જીવનમાં ગમે તેવી ઘટનાઓ બનતી હોય, પણ તે તમારામાં બિલ્કુલ વિક્ષેપ પેદા નહિ કરે. વ્યક્તિગત ઉદ્ધાર માટે હમેશાં આ વલણની ભલામણ કરવામાં આવી છે. મારે ઉમેરવું જોઈએ કે આ સુંદર રીતે લખાયેલા સુંદર પુસ્તકમાં લેખક—અધિક સમર્પણની સ્થિતિને શાન્ત, ભૂરા, વિશાલ, સમુદ્ર સાથે સરખાવે છે, જે સમુદ્ર ગહન શક્તિ વડે સંચાલિત થતો હોવાને કારણે, તેમાં યોગ્ય ક્ષણે ભરતી આવે છે અને યોગ્ય ક્ષણે તેમાં ઓટ આવે છે. સાચે જ આ એક આદર્શ વાર્ણિન છે. પણ વ્યવહારું અને જરાક વિષયગત મન તમને તરત જ કહે છે કે “ઠીક; પણ સમુદ્રમાં તોક્કાનો પણ આવતાં હોય છે, ભીષણ

૧. ‘વુ વી’ નવલકથા લાઓટ્સેના તત્ત્વચિંતન પર આધારિત છે. હેન્રી બોહેલ તેનો લેખક છે. (લાયબ્લેરી ફિશબાયર, ઉત્ત કુ ડે સીન, પોરિસ).

અંજાવાતો ઉઠતા હોય છે, ભરતીનાં મોઅં ઉછળતા હોય છે, દ્વારોને તે ગળી જતાં હોય છે. એટલે તે ભગવાનની કદાચ બીજી બાજુ હોઈ શકે, પણ તે શાન્તિને લઈ આવતું હોતું નથી, લેખકે વર્ણવી છે તે રીતે તો નહિ જ. આવા સંજોગોમાં શાન્તિમાં રહેવા માટે ચેતનાની બીજી સ્થિતિમાં માણસે રહેવું પડે. માણસે પોતાની જતની સરખામણી સમુદ્ર સાથે ન કરવી જોઈએ !” એટલે તે જ સમસ્યા ફરી પાછી આવીને ખડી રહે છે.

શ્રી અરવિંદે પોતાના ‘ દિવ્ય જીવન ’ નામના ગ્રંથમાં આ બધાનું અધ્યયન કર્યું છે અને તે આપણને કહે છે કે પ્રગતિશીલ ઉત્કાન્તિનાં ચિહ્નો ચોક્કસ આપણી નજરે પડે છે. ઉત્કાન્તિને સ્વાભાવિક રીતે જ એક લક્ષ્ય હોય છે. જો તે પ્રગતિશીલ ઉત્કાન્ત હોય, તો એમ માની શકાય કે બધું જ ભગવાનની કૃપાની અને તેમના સંકલ્પની અભિવ્યક્તિ હોય છે, પણ છતાં બધું હોવું જોઈએ તેમ હોતું નથી. દરેક વસ્તુ ભગવાનના સંકલ્પ અનુસાર જ બનતી હોય છે, પણ દરેક વસ્તુ જેમ હોવી જોઈએ તેમ હોતી નથી; નહિ તો વસ્તુઓમાં ગતિ જ ન થાય.

એટલે ફરી પાછી તે જ સમસ્યા આવીને ખડી રહે છે.

મને જે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે, તે આ છે :

“ હવે અતિ-મનસુનો આવિલ્લાવ પૃથ્વી પર થઈ ચૂક્યો છે; એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ એમ માની શકાય કે ભગવાનની કૃપા સર્વ-શક્તિમાન છે. આ વાત સત્ય છે ? ”

ભગવાનની કૃપા હમેશાં સર્વ-શક્તિમાન છે જ.

પણ છતાં જગત જેવું અત્યારે છે તેની સરખામણી આપણી કલ્પનાના જગત સાથે જો આપણે કરીએ, અને જો આપણે અજ્ઞાનમય ચેતનામાંથી વધારે દિવ્ય ચેતનામાં પ્રવેશ કરીએ, તો—જો ભગવાનની કૃપા સર્વ-શક્તિમાન હોય તો—તે જગત હમેશાં બહુ સારું નથી કેમ જણાતું ?

જે હોવું જોઈએ તેની દર્શના તે સિદ્ધ થાય તે પહેલાં, ધણા લાંબા સમય પહેલાં, થતી હોય છે. તે સમગ્ર સમસ્યાને પેદા કરે છે. માણસ સાક્ષાત્કારને આગળ, ઉદ્ઘર્માં જોતો હોય છે—હવે પછીના પગલાડુપે નહિ, પણ એક દિવસે જે થવાનો છે તે રૂપે. ત્યારે માણસ પોતાની જતને કહેતો હોય છે કે અત્યારે જે સિદ્ધ થયો છે તેના કરતાં આ જ્યાલ વધારે દિવ્ય છે; એટલે જે કૃપા સર્વ-શક્તિમાન હોય, તો તે હમણાં જ સિદ્ધ થવો જોઈએ. માનવનું મન જે રીતે આ સમસ્યાને જુઓ, તે રીતે અત્યારે હું તેને જોઉં છું, તેથી તમે બધા મને સમજી શકો.

પણ માણસ સર્વ-શક્તિમાન કૃપા શેને કહેતો હોય છે? સામાન્ય મન તો એમ જ માનતું હોય છે કે પોતે જેને સિદ્ધ કરવા માગતી હોય તે વસ્તુને કૃપા તરત જ સિદ્ધ કરી શકે છે, તેવા જ્યાલો વિષે હું વાત કરવા નથી માગતી. તે જ્યાલને બાલિશ ગણીને આપણે બાળુએ મૂકી દેવો જોઈએ. પણ એમ કબૂલ રાખીએ કે અમુક માણસમાં ગણતર, ઉચ્ચતર દર્શના છે, આદર્શ જગતનું આંતર દર્શન છે, જેમાં આપણને આધાત આપે તેવી બધી વસ્તુઓ અદર્શ બની જાય; તો તે માણસની સમજ સાચી રીતે એવી સમસ્યા ઉપસ્થિત થઈ ગણ્યાય કે જેનો ઉકેલ લાવી શકાય તેમ નથી.

આ વસ્તુ સામાન્ય માનવોમાં વધારે સરલ અને બાલિશ રૂપ ધારણ કરે છે કાં તો જગતાનનો સંકલ્પ એક એવી વસ્તુ છે કે જેનો આપણે વિચાર જ ન કરી શકીએ—આમ માનવું એ આશ્ર્ય-જનક નથી જ!—, જે અત્યારે વસ્તુઓ જેવી છે તેવી ચાલુ રાખવા માગતો હોય, તો તે રાક્ષસી ગણાય; અથવા તો કૃપા સર્વ-શક્તિમાન નથી.

હું તમને પાંજરા સામે લાલબત્તી ધરવા માટે આ બધું કહી રહી છું. આપણા વિરોધીની આ મોટી દલીલ છે. મનને ધૂંધળું કરી મૂકવા માટે અને બળવો પોકા-રવા માટે તે આ દલીલ આપતો હોય છે. પણ એક પાંજરા તરીકે તે સારી રીતે વિચારી કઢાયેલી દલીલ છે.

પછી બીજી લોકો આવીને કહે છે કે “તમે અજ્ઞાનમાં છો, એટલા માટે તમને એમ દેખાય છે, તમારી ચેતનામાં પરિવર્તન કરો, અને તમે જુદી રીતે જોઈ શકશો.” આ વાત તદ્દન સાચી છે. હું તમને કહી રહી હતી, અને હું તેનો પુનરુક્તિ કરું છું કે જે તમે અજ્ઞાનમાંથી બહાર આવી શકો અને જરા પણ દિવ્ય વાસ્તવિકતા સાથે મિલનને પ્રાપ્ત કરો, તો તમને એક એવું આનંદપૂર્ણ જીવાનું મળે, જેમાં દરેક વસ્તુ અદ્ભુત અને ભવ્ય જગ્યાય અને જેમાં દરેક વસ્તુમાં કૃપા પ્રગટ થતી હોય. જે તમે તે સ્થિતિમાં સતત રહી શકો — જે વસ્તુ સહેલી તો નથી જ —, તો તમે તમારે માટે તે સમસ્યાનો ઉકેલ લાવી દીઓ ગણ્યાય. પણ તે તમને જગતમાંથી બહાર જેંચી જાય છે, જગતના જીવનમાં ભાગ લેવા દેતી નથી, અને સૌથી મહત્વની વાત તો એ છે કે જે દરેક વસ્તુનું પરિવર્તન તે રીતે કરવાનું હોય, તો જગતનાં બધાં તત્ત્વોનું તેવું રૂપાંતર કરવામાં શાશ્વતી પણ ઓછી પડે.

ફરી પાછી તે જ સમસ્યા આવીને ખડી રહે છે. તમે ગમે તે રીતે તે સમસ્યા પ્રત્યે અભિગમ કરો, પણ તે સમસ્યા હમેશાં આવીને પાછી ખડી થવાની જ.

તેનો ઉકેલ છે.

તે બાબત વિચાર કરો. બીજી કોઈ વાર આપણે તેને વિષે વાત કરીશું. તમે પ્રયાસ કરો એમ હું માગું છું. તેથી ફાખદો થશે, કારણ કે માનવની ચેતનામાં આ સંઘર્ષ સતત આવતો રહેતો હોય છે. સંઘર્ષના વિરોધનો તે સંઘર્ષ પાયો છે, કારણ કે તે સંઘર્ષ લોકોના મનમાં—આ ક્ષેત્રમાં ખૂબ પ્રકાશને પ્રાપ્ત થયેલા લોકોન। મનમાં પણ — હમેશાં આધ્યાત્મિક જીવન વચ્ચે અને ભૌતિક સૂધિના વિનાશ વચ્ચે ગુંચવાડો પેદા કરે છે, કારણ કે તેઓ માત્ર તેને જ છટકી જવાનું એક-માત્ર સાધન માનતા હોય છે. તેઓ એમ વિચારતા હોય છે કે ભૌતિક વાસ્તવિકતામાંથી આપણે છટકી જઈએ, એટલે આ સમસ્યામાંથી પણ આપણે છટકી જઈ શકીશું. તેઓ એમ માનતા હોય છે કે જ્યાં તે સમસ્યા ખડી જ ન રહે તેવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે માણસે જીવનમાંથી બહાર ચાલ્યા જવું જોઈએ.

તેનો ઉકેલ છે.

પણ તેની ચર્ચા આપણે બીજે કોઈ સમયે કરીશું.

જ્યારે માતાજી, આ વર્ગ પૂરૈ થયા પછી, પાછાં આશ્રમ-માં આવ્યાં, ત્યારે તેમણે આ ટીકા કરી હતી :

આજ સાંજે વર્ગમાં મેં બે વાર તે ઉકેલ આપ્યો — પણ તે મૌન-પૂર્વક.

આ ઉકેલને ૧૫મી ઓગસ્ટ સાથે કશો સંબંધ છે ખરો ? ક્ષેત્રાલિક દેવણ-માંના દેહ-ધારણના ઉત્સવ વચ્ચે અને શ્રી અરવિંદના જન્મ-દિનની તારીખ વચ્ચે કોઈ સંબંધ છે ખરો ?

હા. તેમણે પોતે જ તે વાત કહી છે. કુમારિકા મેરીનું દેહ-ધારણ તે પદાર્થ-તત્ત્વનું દિવ્યીકરણ છે. છેલ્લા અવતારનું લક્ષ્ય પણ એ જ છે.

પરિશાષ

૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭^૧

૧૯૪૭ની પંદરમી ઓગસ્ટ એ સ્વતંત્ર ભારતનો જન્મદિન છે. તેને માટે હવે નવા યુગનો પ્રારંભ થાય છે અને જૂનો યુગ પૂરો થાય છે. પણ આપણે તેને, આપણાં જીવન અને કૃત્યો દ્વારા, એક મુક્ત રાષ્ટ્ર તરીકે, તે તારીખને સમગ્ર જાગત માટે, માનવ-જાતિના રાજકારણી, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, અને આધ્યાત્મિક ભાવિ માટે એક નવા યુગને જોલી આપનાર, મહત્વની તારીખ બનાવી શકીએ.

૧૫મી ઓગસ્ટ એ મારો પણ જન્મ-દિન છે. તેથી સ્વાભાવિક રીતે ૯, તે તારીખે આ વિશાળ અર્થવત્તા પ્રાપ્ત કરી એ મને સંતોષ આપનારી ઘટના છે. આ બંને ઘટનાઓ એક ૯ તારીખે બની તે એક અક્સમાત નથી, પણ જે પગલાં વડે મેં મારા જીવનની શરૂઆત કરી હતી તેને દોરવણી આપનાર, ભગવાનના સંકલ્પે તેના પર સીલ મારીને સંમતિ આપી છે. મારા જીવનનો તે પ્રારંભ-સમય આ રીતે પરિપૂર્ણ બન્યો છે. સાચે ૯, આજે જે વિશ્વ-ગતિઓને હું મારા જીવન-કાલ દરમિયાન સિદ્ધ બનેલી જોવાની આશા રાખતો હતો, તે સમયે જે ગતિઓ અભ્યવહારું સ્વખ્યાત જેવી લાગતી હતી તે આ રીતે સિદ્ધ થઈ તે હું જોઈ રહ્યો છું. આ બધી ગતિઓમાં સ્વતંત્ર ભારત મહાન ભાગ ભજવી શકે અને આગેવાનીભર્યું સ્થાન લઈ શકે.

આમાંનું પ્રથમ સ્વખ્યાત હતું કાન્નિકારી ચળવળનું, જે સ્વતંત્ર અને સંયુક્ત ભારતનું સર્જન કરી શકે. આજે ભારત સ્વતંત્ર છે, પણ તેણે એકતા પ્રાપ્ત કરી નથી. એક વાર એમ લાગતું હતું કે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરતાં ૯ ભારત ફરી પાછું, બ્રિટિશ વિજય પહેલાં હતું તેમ, ભિન્ન-ભિન્ન રાજ્યોની અંધાધૂંધીમાં હડમેલાઈ જશે. પણ સદ્ગુરૂભાઈને હવે એવો સંભવ જણાય છે કે તે જોખમ દૂર થઈ જશે, અને જોકે પરિપૂર્ણ નહિ, પણ વિશાળ અને શક્તિશાળી એકતા સ્થપાશે. વળી કોન્સ્ટિટ્યુઅન્ટ એસેમ્બલીની ઉહાપણભરેલી, કડક નીતિને લીધે પછાત વર્ગોની સમસ્યા પણ, કોઈ લેદ કે ફૂટફાટ વગર, ઊકલી જશે. પણ હિંદુ-મુસ્લિમના જૂના જાતીય લેદ દેશના સ્થાયી રાજકારણી વિચ્છેદનું કઠોર રૂપ પકડયું છે. એવી આશા

૧. ૧૯૪૭ ના ઓગસ્ટની ૧૪ મી તારીખે, ભારતની આજાદીની આગલી સાંજે, ત્રિચિનોપોલીના ઓલ ઇન્ડિયા રેડિયો પરથી આ રાંદેશ વાયુ-પ્રવચનરૂપે જહેર થયો હતો.

રાખીએ કે આ નિશ્ચિત હકીકતનો સદાને માટે નિશ્ચિત હકીકત-રૂપે સ્વીકાર કરવામાં નહિ આવે; તેને માત્ર એક સ્વલ્પકાલીન પગલા તરીકે સ્વીકારવામાં આવશે. જે તે બેદ ચાલુ રહે, તો ભારત ગંભીર રીતે નબળું પડી જાય, અંગ બની જાય, આંતર-વિગ્રહ હમેશાં શક્ય બની રહે, નવીન આક્રમણની અને વિદેશી વિજયની પણ સંભાવના રહે. ભારતના આંતર વિકાસ અને સમૃદ્ધિમાં અવરોધ આવે, રાષ્ટ્રોમાં ભારતનું સ્થાન નબળું બની જાય, તેનું ભાવિ બગડી જાય અથવા નિષ્ફળ બની જાય. માટે ભારતના ભાગલા જવા જ જોઈએ; તેને ચલાવી શકાય નહિ. આપણે આશા રાખીએ કે શાન્તિની અને સુમેળની જરૂરિયાતને કારણે, જેગા મળીને થતા કાર્ય વડે અને તે માટે જરૂરી સાધનોના સર્જન વડે, સ્વાભાવિક રીતે જ તે ભાગલા દૂર થઈ જશે. આમ, ગમે તે રૂપમાં, આખરે એકતા સ્થપાશે—પછી તે એક વાખી રૂપમાં ભલે હોય. તે નિશ્ચિત રૂપને વ્યાવલારિક મહત્વ ભલે હોય, પણ પાયાનું મહત્વ નથી. પણ ગમે તે ઉપાયે, ગમે તે રીતે, ભાગલા તો જવા જ જોઈએ, એકતા આવવી જ જોઈએ—તે આવશે જ, કારણ કે ભારતના ભાવિની મહત્ત્વાની માટે એકતા આવશ્યક છે.

મારું બીજું સ્વર્ણ હતું—ઓથિયાના બેકેનો પુનરુદ્ધ અને તેમની સ્વતંત્રતા; અને તે બેકો માનવ સંસ્કૃતિની પ્રગતિમાં મહાન ભાગ ભજવે તે. ઓથિયા જગૃત થયું છે. તે ખંડના મોટા આગો હવે સ્વતંત્ર બન્યા છે અથવા સ્વતંત્રતાના માર્ગ છે. તેના બીજ પરતંત્ર અથવા આંશિક રીતે પરતંત્ર આગો સ્વતંત્રતા માટેના સંધર્ભ-માંથી પસાર થઈ રહ્યા છે. હવે થોડું જ કરવાનું બાકી છે, અને આજે અથવા આવતી કાલે કરશે. તેમાં ભારતે ભાગ ભજવવાનો છે; તે ભાગ બેવાની તેણે શક્તિ-પૂર્વક અને આવડતપૂર્વક શરૂઆત કરી દીધી છે, જે ભારતની શક્યતાઓને અને રાષ્ટ્રોની સમિતિમાં તે જે ગૌરવંતું સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે તે બતાવી આપે છે.

મારું ત્રીજું સ્વર્ણ હતું — જગતની એકતા. જેના બાધ્ય પાયા ઉપર માનવ-જીતિ માટે વધારે સુંદર, વધારે તેજેમય, વધારે ઉદાત્ત જીવનનું નિર્માણ થઈ શકે. માનવ-જીતિની એકતાનું કામ ચાલી રહ્યું છે, તેની અપૂર્ણ શરૂઆતનું સંગ્રહન થવા લાગ્યું છે; પણ હજી તેને મહાન મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવાનો રહે છે. પણ ગતિનો વેગ દેખાઈ આવે તેવો છે; તેમાં જરૂર વૃદ્ધિ થવાની અને તે વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો જ. આ બાબતમાં પણ ભારતે આગળ પડતો ભાગ બેવાની શરૂઆત કરી દીધી છે. જે ભારત વિશાળતર મુત્સદીગીરીને વિકસાવશે, આધુનિક હકીકતો અને તરતની શક્યતાઓ વડે તે મુત્સદીગીરીને મર્યાદિત નહિ થવા દે, પણ ભાવિ પર દણિ રાખીને તેને વધારે નજીક લાવશો, તો ભારતની હાજરીને કારણે વિકાસ ધીમો અને બીકળું

નહિ બને, પણ હિંમતવાન અને ઝડપી બનશે. જે કરી રહાયું છે તેમાં સંકટ આવે, અવરોધ આવે, તેનો નાશ પણ કરાય; પણ છતાંથે આખરી પરિણામ નિશ્ચિત છે. કારણ કે એકતા એ પ્રકૃતિની જરૂરિયાત છે, અનિવાર્ય ગતિ છે. રાષ્ટ્રો માટે પણ તેની જરૂરિયાત સ્પષ્ટ દેખાય છે, કારણ કે એકતા સિવાય નાનાં રાષ્ટ્રોની સ્વતંત્રતા જોખમમાં ગમે તે કણે મૂકાય, અને વિશાળ, શક્તિશાળી રાષ્ટ્રોની સલામતી અને જીવન પણ જોખમાય. એટલે એકતા બધા લોકોના હિતમાં છે. માત્ર માનવીય નિર્ભળતા અને મૂખ્યાઈ-ભરેલી સ્વાર્થમયતા જ તેને અટકાવી શકે. પણ તે પ્રકૃતિની જરૂરિયાત સામે તથા ભગવાનના સંકલ્પ સામે સદાને માટે ન ટકી શકે. પણ માત્ર બાબ્ય પાયો જ પર્યાપ્ત નથી. આંતર-રાષ્ટ્રીય ભાવના અને દૃષ્ટિબિંદુમાં વૃદ્ધિ થવી જોઈએ; આંતર-રાષ્ટ્રીય રચનાઓ અને સંસ્થાઓ પણ ઉલ્લો થવી જોઈએ; દા. ત. બે રાજ્યોની અથવા અનેક રાજ્યોની નાગરિકતા, સંકલ્પપૂર્વકનો વિનિમય, અથવા સંસ્કૃતિઓનો સ્વેચ્છામય સમન્વય. રાષ્ટ્રવાદ પરિપૂર્ણ બનશે, તે પોતાનું લડાયકપાણું ત્યજી દેશે, આ વસ્તુઓને તે આત્મ-સંરક્ષણથી તથા દૃષ્ટિબિંદુની સમગ્રતાથી વિરોધી નહિ ગણે. માનવ-જતિ ઉપર એકતાની એક નવીન ભાવના પકડ જમાવશે.

મારું બીજું સ્વર્ણ — ભારતે જગતને જે આધ્યાત્મક દેશ આપવાની છે તેનો તો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે. ભારતની આધ્યાત્મકતા યુરોપમાં અને અમેરિકામાં, વધતા જતા પ્રમાણમાં, પ્રવેશ કરી રહી છે તે ગતિમાં વૃદ્ધિ થશે. અત્યારનાં સંક્ટો-માં વધારે ને વધારે માણસો આધ્યાત્મકતા પ્રત્યે આશાપૂર્ણ મીટ માંડી રહ્યા છે. વધારે ને વધારે માણસો ભારતના ઉપદેશોનો આકાય બે છે એટલું જ નહિ, પણ તેની ચૈત્યક અને આધ્યાત્મક સાધનાઓનો પણ આકાય લઈ રહ્યા છે.

મારું છેલ્લું સ્વર્ણ હતું — ઉત્કાન્તિમાં એક આગળનું પગલું, જે માણસને ઉચ્ચતર અને વિશાળતર ચેતનામાં આરોહણ કરાવે; અને માણસે જ્યારથી પ્રથમ વિચારવાની શરૂઆત કરી અને વ્યક્તિગત પરિપૂર્ણતા અને પરિપૂર્ણ સમાજ માટેનાં સ્વર્ણ સેવવા માંડ્યાં ત્યારથી જે સમસ્યાઓ તેને સતાવી રહી છે તેમના ઉકેલનો તે પ્રારંભ કરાવે. અત્યાર સુધી તો આ આદર્શ એક અંગત આશા અને વિચાર રહ્યાં છે, જોણે ભારતના તથા પ્રક્રિમના માનવીઓનાં મન ઉપર પકડ જમાવવાની શરૂઆત કરી દીધી છે. બીજ પ્રયાસોનાં ક્ષેત્રો કરતાં, આ ક્ષેત્રમાં માર્ગમાં આવતી મુશ્કેલીઓ વધારે ભીષણ છે. પણ મુશ્કેલીઓ, તેમના પર વિજય પ્રામ કરવા માટે, આવતી હોય છે. જે ભગવાનનો સંકલ્પ હશે, તો તે મુશ્કેલીઓ પર વિજય પ્રામ થશે જ. આત્માની અને આંતર ચેતનાની વૃદ્ધિ દ્વારા ઉત્કાન્તિએ આગળ વધવાનું છે. એટલે જો ઉત્કાન્ત થવાની હોય, તો તેનો આવેગ ભારતમાંથી આવવો જોઈએ;

૨૫૬ :

પ્રશ્નો અને ઉત્તરો

તેની ક્ષેત્રમર્યાદા ભલે વૈશ્વિક હોય, પણ ભારતે તેની કુન્ડ્રીય ગતિનો પ્રારંભ કરવા-
નો છે.

ભારતની સ્વતંત્રતાની તારીખમાં હું આ વસ્તુઓનો સમાવેશ કરું છું. આ
આશા કેવી રીતે અને કેટથા પ્રમાણમાં ફ્લીભૂત થશે તેનો આધાર નવીન અને
સ્વતંત્ર ભારત પર રહેશે.

(શ્રી અરવિંદ, ઓન હિમસેંક્ષ, ગુંથ ૨૬, પૃષ્ઠ ૪૦૪-૪૦૬)

મધુર માતાજી, શ્રી અરવિંદ મુક્ત મનનું સ્વર્ગ શેને કહે છે ?

મુક્ત મનનું સ્વર્ગ ? તે એક તત્ત્વચિંતનીય શબ્દ-ગુચ્છ છે. જ્યારે મન મુક્ત થાય છે, ત્યારે તે સ્વર્ગીય ઊંચાઈઓ પર આરોહણ કરે છે. શ્રી અરવિંદ મનના આ ઉચ્ચતર પ્રદેશોને પૃથ્વીની ઉપર રહેલા આકાશ સાથે સરખાવે છે. સામાન્ય મન સાથેની સરખામણીમાં તે સ્વર્ગીય હોય છે.

બસ, એટલું જ ?

(મૌન)

કોઈકે મને સમાધિ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. જ્યારે માણસ સમાધિની સ્થિતિ-માં પ્રવેશો છે, ત્યારે વ્યુત્થાન-દશામાં તેની સચેતન સમૃતિ હોતી નથી.

સમાધિની સ્થિતિ શું પ્રગતિની નિશાની છે ?

પ્રાચીન સમયમાં સમાધિને ખૂબ ઉચ્ચ સ્થિતિ ગણવામાં આવતી હતી. તેને મહાન સાક્ષાત્કારની નિશાની માનવામાં આવતી હતી, અને યોગ-સાધના કરવા માગનાર બોકો તે પ્રકારની સ્થિતિને પ્રામ કરવા પ્રયત્ન કરતા હતા. એ સ્થિતિ વિષે અનેક પ્રકારની અદ્ભુત વાતો કહેવામાં આવી છે. તમે જે ઈચ્છા તે તેને વિષે કહી શકો, કારણ કે તમે ચોક્કસપણે વ્યુત્થાન-દશામાં આવ્યા પછી તેનું કશું જ યાદ રાખી શકતા હોતા નથી ! તેમાં પ્રવેશ કરેલા બોકો તે સ્થિતિમાં પોતાને શું બન્યું તે વિષે કાંઈ જ કહી શકતા હોતા નથી. એટલે માણસ પોતાને ગમે તે વાત સમાધિ વિષે કરી શકે.

આનુષંધિક રીતે હું તમને કહી શકું કે કહેવાતા સર્વ પ્રકારના આધ્યાત્મિક સાહિત્યમાં મેં સમાધિ વિષે અદ્ભુત વાતો વાંચી છે, અને બન્યું એમ કે મને કદ્દી પણ તેની અનુભૂતિ થઈ નથી. એટલે મેં જાણ્યું ન હતું કે આ સ્થિતિ નિકૃષ્ટતાની નિશાની છે કે કેમ. જ્યારે હું અડી આવી, ત્યારે શ્રી અરવિંદને મેં જે પ્રશ્નો પૂછ્યા તે આમ હતા, “ જેની યાદ પાછળથી આવી શકતી નથી તે સમાધિ-સ્થિતિ વિષે તમે શું ધારો છો ? માણસ આનંદપૂર્ણ સ્થિતિમાં પ્રવેશો છે, પણ જ્યારે તે વ્યુત્થાન-દશામાં આવે છે, ત્યારે તે સમાધિમાં શું બન્યું હતું તે તે જાણતો હોતો નથી.” પછી તેમણે મારી સામે જોયું, મારા કહેવાના ભાવાર્થને તેમણે જોઈ

લીધો, અને મને કહ્યું, “ શું? હા, જ્યારે તમે સમાધિમાં પ્રવેશો છો, ત્યારે તમે તમારા સચેતન અસ્થિત્વથી બહાર જતા હો છો, અને તમારા અસ્થિત્વના એવા એક ભાગમાં પ્રવેશતા હો છો, કે જે તદ્દન અચેતન હોય છે અથવા તમે એવા પ્રદેશમાં જાઓ છો, જ્યાં તમારામાં સુસંગત ચેતના નથી હોતી — તમે તમારી ચેતનાના ક્ષેત્રથી પર જાઓ છો, અને એવા પ્રદેશમાં પ્રવેશતા હો છો, કે જે સચેતન નથી હોતો. તમે બિન-અંગત સ્થિતિમાં હો છો, અર્થાતું અચેતન સ્થિતિમાં હો છો, અને સ્વાભાવિક રીતે જ તમને કશું યાદ હોતું નથી, કારણ કે તમે કોઈ પણ વસ્તુથી સભાન ન હતા.^૧” આથી મને ખાતરી થઈ ગઈ, અને હું બોલી કે ઠીક, પણ તે સ્થિતિ મને કદી પણ આવી નથી. તેમણે જવાબ આપ્યો કે મને પણ તે સ્થિતિ કદી આવી નથી ! (હસાહસ)

ત્યારથી જ્યારે લોકો મારી આગળ સમાધિ વિષે વાત કરે છે, ત્યારે હું તેમને કહું છું કે, “ ઠીક, તમે તમારા આંતર વ્યક્તિત્વનો વિકાસ સાધવા પ્રયત્ન કરો, અને તમે પરિપૂર્ણ ચેતના સાથે તે ક્ષેત્રોમાં પ્રવેશ કરી શકશો અને ઉચ્ચતમ પ્રદેશો સાથે સંબંધનો આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકશો, પણ તેમાં તમારી ચેતના ગુમાવાઈ ગઈ નહિ હોય, અને તમે કોઈ અનુભૂતિને બદલે શૂન્ય લઈને પાછા જગ્યા-સ્થિતિમાં આવશો.”

જે ભાઈએ મને પૂછ્યું છે કે સમાધિ એ પ્રગતિની નિશાની છે, તેને મારો આ જવાબ છે. જ્યારે જરા પણ અચેતનતા નથી હોતી, જ્યારે સમાધિમાં ગયા વગર માણસ તે જ પ્રદેશોમાં જઈ શકે છે, ત્યારે તે પ્રગતિની નિશાની છે.

પણ શબ્દોમાં ગુંચવાડો હોય છે.

જ્યારે તમે તમારા અસ્થિત્વના અમુક ભાગને છોડી દેતા હો છો—દા.ત. જ્યારે તમે તદ્દન સચેતનતાપૂર્વક પ્રાણિક જગતમાં પ્રવેશ કરો છો, ત્યારે તમારું

૧. જ્યારે ૧૯૬૨માં આ વાર્તાલાપ પ્રથમ પ્રસિદ્ધ થયો હતો, ત્યારે માતાજીએ નીચેની ટીકા ઉમેરી હતી : ” એવા પણ કેટલાક લોકો હોય છે, જે પોતે સચેતન રહી શકે તેવા પ્રદેશોમાં પ્રવેશ છે. પણ તે સચેતન સ્થિતિ વરચ્યે અને સામાન્ય જગત્તું સ્થિતિ વરચ્યે એક ખાડો હોય છે. તેમની જગત-સ્થિતિ અને ગહનતર સ્થિતિ વરચ્યેના ગાળામાં તેમનું વ્યક્તિત્વ રહેલું હોતું નથી. એટલે જગત્તું-સ્થિતિમાં આવતાં તે ભૂલી જતા હોય છે. ત્યાંની ચેતનાને તેઓ અહીની ચેતનામાં પાછી લાવી શકતા નથી, કારણ કે તે બેની વરચ્યે એક ખાડો હોય છે. એવી ગૂઢવાઈ સાધના હોય છે, જેના વડે માણસ વચ્ચગાળાનાં ક્ષેત્રોની રચના કરી શકે, અને વસ્તુઓને યાદ કરી શકે.”

શરીર એક પ્રકારની મૂર્ચદ્વારા પ્રવેશી શકે, પણ તે સમાધિ નથી. કદાચ તેને આલસ્યમય, મૂર્ચદ્વારા સ્થિતિ કહી શકાય. જ્યારે તે સ્થિતિ બહુ છેલ્લી અવસ્થાને પહોંચે છે, ત્યારે તે મૂર્ચદ્વારા હોય છે, કારણ કે શરીરને સંચાલિત કરનારો, અસ્થિત્વનો ભાગ શરીરમાંથી બહાર ગયો હોય છે; એટલે શરીર મૃતપ્રાય બની જય છે, તેનું જીવન ખૂબ ન્યૂન થઈ ગયું હોય છે, તેનાં કાર્યો બંધ પડી ગયાં હોય છે. હદ્ય ધીમું પડી જય છે, તેનો અનુભવ ભાગ્યે જ કરી શકતો હોય છે, શાસોચ્છ્વાસ ભાગ્યે જ જોઈ શકાય છે. આ સાચી સમાધિ છે. પણ તે બધા સમય દરમિયાન, તમે પ્રાણિક જગતથી તદ્દન સભાન હો છો. બહુ સહેલી નહિ અને જોખમ વગરની પણ નહિ એવી અમુક સાધનાથી, તમે એમ પણ કરી શકો છો કે જે થોડીક શક્તિ તમે શરીરમાં મૂકી રાખી હોય તેના વડે શરીર આપોઆપ પોતાની ગતિ ચાલુ રાખે છે—જ્યારે માણસનું સમગ્ર બાધીકરણ થયું હોય, ત્યારે પણ. આ રીતે, લગભગ પૂર્ણસમાધિની સ્થિતિમાં પણ માણસ બોલી શકે, બાધીકરણ કરાયેલો અસ્થિત્વનો જે ભાગ જે જોતો હોય અને કરતો હોય, તેનું વર્ણન પણ કરી શકે. તેમ થવા માટે, માણસે માર્ગમાં સારી એવી પ્રગતિ કરી હોવી જોઈએ.

કેટલીક એવી સ્વયંભૂ અને અસ્વૈच્છિક સ્થિતિઓ છે, જે તદ્દન આ પ્રકારની નથી હોતી, પણ તેને ખૂબ મળતી હોય છે. તે ઊંઘમાં ચાલવાની સ્થિતિઓ છે. અર્થાત્, જ્યારે તમે ધસધસાટ ઊંઘી ગયા હો, અને પ્રાણિક તમારા શરીરમાંથી બહાર ચાલ્યું ગયું હોય, ત્યારે બહાર ગયેલા પ્રાણિક ભાગના સંકલપનું અને કાર્યનું પાલન શરીર આપોઆપ કરતું હોય છે. આ સ્થિતિ સંકલપમય કાર્યનું અને નિયમિત, પ્રગતિશીલ સાધનાનું પરિણામ નથી હોતું; એટલે આ સ્થિતિ ઈષ્ટ નથી, કારણ કે તે અસ્થિત્વમાં ગેર-વ્યવસ્થાઓ પેદા કરે. પણ મેં હમણાં જ જે કદ્યું તેનું તે દફાંત છે, કે જ્યારે શરીર પોણા ભાગમાં ઊંઘી ગયું હોય છે, ત્યારે બહાર ગયેલા ભાગની આજ્ઞાનું તે પાલન કરતું હોય છે; અને તે બહાર ગયેલો ભાગ પરિપૂર્ણ રીતે જગૃત અને સચેતન હોય છે. આ સાચી સમાધિ છે.

મેં તમને અનેક વાર કહ્યું છે કે જ્યારે માણસે આ ગૂઢવાદી સાધના કરી હોય છે, ત્યારે તે પોતાના ભૌતિક શરીરનો ત્યાગ કરી શકે છે, પ્રાણિકમાં બહાર જઈ શકે છે, તદ્દન અચેતન રીતે ગતિ કરી શકે છે, આ પ્રાણિક જગતમાં તદ્દન સચેતન રીતે કાર્ય કરી શકે છે. પછી તે પ્રાણિક અસ્થિત્વને ઊંઘતું છોડીને, માણસ માનસિક રીતે માનસિક જગતમાં તદ્દન સચેતનતાપૂર્વક બહાર જઈ શકે છે, કાર્ય કરી શકે છે, અને માનસિક જગતમાં જીવી શકે છે, કારણ કે માનસિક જગત માનસિક અસ્થિત્વ સાથે સંબંધમાં હોય છે — જેવી રીતે શારીરિક અસ્થિત્વ શારીરિક જગત સાથે સંબંધ-

માં હોય છે તેમ. આમ પ્રગતિશીલ રીતે, નિયમપૂર્વકની સાધના વડે, આગળ ને આગળ જઈ શકાય છે. આ રીતે તાલીમ પામેલી એક ખીને હું ઓળખતી હતી. તેનામાં ખૂબ નોંધપાત્ર અંગત શક્તિઓ હતી. તે પોતાના અસ્તિત્વની સર્વ સ્થિતિ-ઓમાં સભાન હતી. તે બાર વખત શરીરમાંથી બહાર જઈ શકતી હતી, અર્થાતું કમિક બાર શરીરોમાંથી, અને આખરે વ્યક્તિગત ચેતનાને શિખરે પહોંચી શકતી હતી, જેને અરૂપનો ઊંબરો કહી શકાય. તે બધું જ યાદ રાખી શકતી હતી, અને દરેક વસ્તુનું વીગતવાર વર્ણિન કરતી. તે એક અંગ્રેજ શી હતી. અંગ્રેજમાં લખાયેલા તેના એક પુસ્તકનો મેં અનુવાદ પણ કર્યો હતો, જેમાં તે બધા પ્રદેશોમાં તેણે જે જે જોયું હતું અને કર્યું હતું તેનું વર્ણિન છે.

પોતાના અસ્તિત્વ પર ખૂબ પ્રભુત્વ મેળવ્યું હોવાની તે સ્પષ્ટ નિશાની છે, અને સચેતન વિકાસની પરમ કાઢાને પ્રાપ્ત કર્યાની નિશાની છે. પણ તે પોતાની ચેતનામાંથી બહાર જઈને અચેતનતાની સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરવો, તેનાથી તદ્દન ઊલટી વસ્તુ છે, વિરુદ્ધની વસ્તુ છે.

(મૌન)

તે મને એક ભલામણ અને સલાહ તરફ દોરી જાય છે.

આપણે સિન્ધેસિસ ઓફ યોગમાં તથા ‘દિવ્ય જીવન’ના તાજેતરમાં કરાયેલા કેટલાક ફક્રાઓમાં વાંચ્યું છે, જેમાં શ્રી અરવિન્દ સાધના કરનાર તથા પોતાની ચેતના માટે, કેટલીક વાર ખૂબ—વધારે બલવાન, કમનસીબ પરિણામો લાવનાર, અનુભૂતિઓ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરનાર લોકોને વીગતો, સમજૂતીઓ, અને સલાહ આપે છે. આ વિષય ઉપર મેં એક ટીકા કરી હતી, જે સમજવવાનું મને કહેવામાં આવ્યું છે. મેં કહ્યું હતું કે—

“ માણસે હમેશાં પોતાની અનુભૂતિ કરતાં વધારે મહાન હોય જોઈએ.”

મારો કહેવાનો ભાવાર્થ આ હતો :

અનુભૂતિનો પ્રકાર, બળ, અને આશ્ર્યું ગમે તેટલાં મહાન હોય, પણ તેમણે તમારા પર એવો પ્રભાવ ન ડાલવો જોઈએ કે તે તમારા સમગ્ર અસ્તિત્વનું નિયમન કરે, તમે તમારી સમતુલ્ય ગુમાવી બેસો, તર્કયુક્ત અને શાંત વલણ સાથેનો સંપર્ક તમે ગુમાવી બેસો. અર્થાતું જ્યારે તમે તમારા કરતાં વધારે બલવાન શક્તિ કે ચેતના સાથે સંપર્ક સાધ્યા, ત્યારે તે શક્તિના અથવા ચેતનાના પ્રભાવ હેઠળ ખૂબ આવી જવાને બદલે, તમારે તમારી જતને યાદ અપાવવી જોઈએ કે હજરો અનુભૂતિઓ-

માંની આ એક છે; તેથી તેનો પ્રકાર પરમ નથી, તે સાપેક્ષ છે. તે અનુભૂતિ ગમે તેટલી સુંદર હોય, પણ તમે તેના કરતાં વધારે સુંદર અનુભૂતિઓ પ્રાપ્ત કરી શકો તેમ છો, તમારે તેમને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. તે અનુભૂતિ ગમે તેટલી અપંવાદરૂપ હોય, પણ તેના કરતાં વધારે આશ્ર્યકારક બીજી અનુભૂતિઓ છે. તે અનુભૂતિ ગમે તેટલી ઉચ્ચ હોય, પણ ભાવિમાં તમે તેનાથી પણ વધારે ઉચ્ચ અનુભૂતિઓને હમેશાં પ્રાપ્ત કરી શકો છો. એટલે મગજ ગુમાવ્યા સિવાય, માણસે તે અનુભૂતિને વિકાસની શૃંખલામાં યથારોગ્ય સ્થાને મૂકવી જોઈએ, અને સામાન્ય જીવન સાથેની સાપેક્ષતાની ભાવના ગુમાવાઈ ન જય તેવી આરોગ્યપ્રદ, શારીરિક સમતુલ્ય જળવી રાખવી જોઈએ. આમ કરવાથી, કોઈ જોખમ આવતું નથી.

સાધનો? જે માણસને આ કરતાં આવડી ગયું હશે, તેને હમેશાં તે સહેલું લાગશે. પણ જેને તે આવડી ગયું હોતું નથી, તેને તે જરાક મુશ્કેલીભરેલું લાગશે.

સાધન છે.

પરમાત્માની અભિવ્યક્તિરૂપ કૃપા પ્રત્યે કરાયેલા, સમગ્ર આત્મ-સમર્પણનો વિચાર તમારા મનમાંથી કંઈ પણ દૂર થઈ જવો ન જોઈએ. જ્યારે માણસ સર્વ સૃષ્ટિથી પર એવા પરમાત્માને સમર્પણ કરે છે, તેમનામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકે છે; અનુભૂતિ-માંથી કોઈ અંગત લાભ ઉઠાવવાની વૃત્તિને બદલે, તે અનુભૂતિનું તે ભગવાનની કૃપાને સમર્પણ કરે છે, અને જાણે છે કે “તેમાંથી જ આ અનુભૂતિ આવેલી છે, તેને જ અનુભૂતિનું પરિણામ સમર્પિત કરી દેવાવું જોઈએ” ત્યારે તે તદ્દન સલા-મત બની જય છે.

બીજી શરૂઆતમાં કહીએ તો, મહત્વાકંશા, મિથ્યાભિમાન, અભિમાન ન રહેવાં જોઈએ. સાચા દિલનું આત્મ-સમર્પણ, સાચા દિલની નમૃતા આવે, એટલે સર્વ સંકટોમાં તે સાધકને આકાયસ્થાન મળી જય છે. આને હું પોતાની અનુભૂતિ કરતાં પોતે વધારે મહાન બને—એમ કહું છું.

હવે કોઈને પ્રશ્ન પૂછવાનો છે ?

(મૌન)

(જીવડાનનું જૂથ દેખાય છે) આ આપણને ઊંચાઈએ પરથી નીચે લાવે છે ! (હસતાં-હસતાં) મને લાગે છે કે દીવો હોલવી નાખવો તે ડહાપણભરેલું કામ ગણાય, જેથી આ જીવડાન જતાં રહે. તમે ઊંઘી તો નહિ જાઓ નો ?

થોડાક સમય પહેલાં મને એક પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો, જેનો મેં હજી સુધી જવાબ આપ્યો નથી. તે પ્રશ્ન આમ છે. મેં કચાંક લખ્યું છે કે—

“ દરેક પ્રાણીનું પરમ તત્ત્વ તે ભગવાનની સાથેનો તેનો અસાધારણ સંબંધ છે, અને આવિજ્ઞાવમાં ભગવાનને વ્યક્ત કરવાની તેની અસાધારણ રીત છે. ”

આને ભારતમાં અસ્તિત્વનું સત્ય કહેવામાં આવે છે અથવા અસ્તિત્વનો ધર્મ કહેવામાં આવે છે. તે તેના વ્યક્તિત્વનું કેન્દ્ર અને કારણ છે.

દરેક જણ પોતામાં પોતાના સત્યનું વહન કરતો હોય છે, જે સત્ય અસાધારણ, ખાસ તેનું પોતાનું, અને જેને તેણે પોતાના જીવનમાં અભિવ્યક્ત કરવું જોઈએ તેવું હોય છે. આ સત્ય શું છે? મને તે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે.

“ અસ્તિત્વનું આ સત્ય શું છે, અનો કેવી રીતે બાબુ, શારીરિક જીવનમાં તેને અભિવ્યક્ત કરવામાં આવે છે? ”

તે આ રીતે અભિવ્યક્ત કરવામાં આવે છે : દરેક વ્યક્તિને પોતાના ઉદ્ગમ-સ્થાન-રૂપ પરમાત્મા સાથે સીધો અને અસાધારણ રાંબંધ હોય છે. તે પરમાત્મા સર્વ સૃષ્ટિથી પર છે. આ અસાધારણ સંબંધને, પરમાત્મા સાથેના સંબંધમાં અસાધારણ રીતે, જીવનમાં અભિવ્યક્ત કરવો જોઈએ. એટલે દરેક જણ સીધી રીતે, ખાસ અંગત રીતે, ભગવાન સાથે સંબંધમાં હોય છે; તે સંબંધ અસાધારણ અને અંગત હોય છે. એટલે જ્યારે તમે અભિમુખ સ્થિતિમાં હો છો, ત્યારે તમે તે સંબંધની પરિપૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી શકો છો; તે ભાગીદારી કે અંશ કે પુનરુક્ત નથી હોતો, પણ ભગવાન સાથે દરેક જણ ભગવાન સાથે જે સંબંધને પ્રાપ્ત કરી શકે તેવો અસાધારણ અને અંગત સંબંધ હોય છે. એટલે માનસ-શાલ્કીય દાખિબિંદુથી જોતાં, ભગવાન સાથેના તે સંબંધમાં માત્ર તે માણસ એકલો જ હોય છે.

પરમાત્મા સાથે માણસ માત્ર એકલો જ હોય છે.^૧

ભગવાન સાથેના તે સંબંધ સમાન બીજા કોઈનો સંબંધ નહિ હોય, તે બીજાના સંબંધ સાથે તદ્દન સમાન નહિ હોય. બે સંબંધો એક સમાન હોતા નથી, એટલે તમારી પાસેથી કોઈ પણ વસ્તુ પાછી બેંચી લઈને તે બીજાને આપી શકતી નથી. જે સૃષ્ટિમાંથી આ સંબંધ અદર્શ થઈ જાય, તો તે સાચેસાચ અદર્શ થઈ જાય, જે શક્ય નથી.

આનો અર્થ એ થયો કે જે માણસ પોતાના અસ્તિત્વના સત્યમાં જીવે, તો તે સૃષ્ટિનો એક અનિવાર્ય ભાગ બની જાય છે. સ્વાભાવિક રીતે જ, મારો કહેવાનો અર્થ એવો નથી કે માણસ પોતે જેવો હોવો જોઈએ એમ માનતો હોય, તે પ્રમાણે

૧. આ વાક્ય માતાજીએ ૧૯૬૨ના મે-માસની ૧૩ મી તારીખે ઉમેર્યું હતું.

તોણે જીવનું. હું એમ કહેવા માગું છું કે જે માણસ પોતાના અસ્તિત્વના સત્યને
જીવે, વિકાસ દ્વારા જે તે પોતાના અસ્તિત્વના સત્ય સાચે સંપર્કમાં પ્રવેશી થકે,
તો તે તરત જ ભગવાન સાચે અસાધારણ અને અંગત સંબંધમાં આવી જય છે,
જે સંબંધની સમાન બીજા કોઈનો સંબંધ હોતો નથી.

સ્વાભાવિક રીતે જ, તે તમારા અસ્તિત્વનું સત્ય હોવાને કારણે, તમારે તેને જ
તમારા જીવનમાં અભિવ્યક્ત કરવાનું છે.

૨૯ આગસ્ટ ૧૯૫૬

હું માનું છું કે તમારામાંના ધારાખરા દર શુક્રવારે 'નુ વી'ના વાચનને સાંભળવા માટે આવતા હો છો. જો તમે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું હોશે, તો તમને યાદ આવશે કે તેમાં કહેવાયેલી કેટલીક વસ્તુઓ સ્વયંભૂ હોય છે, અને સત્ય જીવન જીવવાનો સાચો પ્રકાર સ્વયંભૂ રીતે જીવવાનો છે.

જેને લાખોત્સે સ્વયંભૂ કહે છે તે આ છે : માનસિક પ્રાણિક, કે શારીરિક – અંગત સંકલ્પ વડે સંચાલિત થવાને બદલે, માણસે સર્વ બાધ્ય પ્રયાસ બંધ કરી દેવા જોઈએ, અને ચીની લોકો જેને ટોએઓ કહે છે, જે પરમાત્મા અથવા બધી વસ્તુઓ ઉદ્ગમસ્થાન, પરમ તત્ત્વ, સર્જનાત્મક સત્ય, ખરેખર ભગવાન વિષેના માનવના સર્વ શક્ય ઘ્યાલો છે, અને જે પ્રામ કરવાનું લક્ષ્ય છે, તેના વડે દોરવાવું જોઈએ, સંચાલિત થણું જોઈએ.

સ્વયંભૂ હોવું એટલે વિચાર ન કરવો, સંગઠિત ન કરવું, અંગત સંકલ્પ વડે સાક્ષાત્કાર કરવાનો નિર્ણય કે પ્રયત્ન ન કરવો.

સાચી સ્વયંભૂતા શું છે તે સમજવા માટે હું તમને બે દાખલા આપીશ. એક વિષે તો તમે બધા જ નિઃશંકપણે જાણો છો. ૧૯૧૪માં જ્યારે શ્રી અરવિંદે 'આર્થ' ૧ લખવાની શરૂઆત કરી ત્યારની એ વાત છે. તે જે લખતા હતા, તે માનસિક જ્ઞાન કે માનસિક ભર્જન ન હતું. તે પોતાના મનને શાન્ત કરી દેતા, અને ટાઈપ-રાઇટર આગળ બેસતા. ઊર્ધ્વ ભૂમિકાઓમાંથી જે લખવાનું હતું, તે નૈયાર-રૂપમાં નીચે આવતું. તેમને તો માત્ર ટાઈપ-રાઇટર ઉપર પોતાની આંગળીઓ ચલાવવાની હતી, અને તે લખાઈ જતું. આ માનસિક મૌનની સ્થિતિમાં, ઊર્ધ્વમાંથી જ્ઞાન અને તેની અભિવ્યક્તિ 'આર્થ' માં તેમણે જે કાંઈ લખ્યું હતું તે પસાર થયું હતું. દરમાછિને 'આર્થ' માસિકમાં દ્રોષપાયેલાં પૂછ આવતાં. તેથી જ તે તે કામ કરી શક્યા હતા. જો તે માનસિક રચનાનું કામ હોત, તો તે તદ્દન અશક્ય બની ગયું હોત.

૧. (૧૯૧૪-૧૯૨૦) છ વર્ષના ગાળામાં, 'આર્થ' માં શ્રી અરવિંદે પોતાના મુખ્ય ગ્રન્થો પ્રસિદ્ધ કર્યો હતા : The Life Divine (દિવ્ય જીવન), ધર્મસિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, માનવ યુગ-ચક્ર (મૂળ-સામાજિક વિકાસનું માનવ-શાસ્ત્ર), માનવ-એકતાનો આદર્શ, ગીતા પર નિબંધો, વેદનું રહસ્ય, ભાવિ કવિતા, ભારતીય સંસ્કૃતિના પાયા (મૂળ-બીજાં શીર્ષકો લેઠળ અનેક લેખમાળાઓ.)

એ સાચી માનસિક સ્વયંભૂતા છે.

જો માણસ આને જરાક આગળ લઈ જય, તો પોતે શું કહેવું અથવા લખવું તેનો વિચાર કરવાની કે યોજના ઘડવાની તેને કદી જરૂર ન પડે. માણસે માત્ર પોતાના મનને શાન્ત બનાવી શકવું જોઈએ, ઉચ્ચતર ચેતના પ્રત્યે તેને પાત્રની માફક અભિમુખ કરવું જોઈએ, અને માનસિક શાન્તિમાં ઊર્ધ્વમાંથી જે કાંઈ આવે તેને સ્વીકારીને અભિવ્યક્ત કરવું જોઈએ. તે સાચી સ્વયંભૂતા કહેવાય.

સ્વાભાવિક રીતે જે, આ બહુ સહેલું નથી, તેને માટે તૈયારી કરવી પડે છે.

જો માણસ કાર્યના પ્રદેશમાં નીચે આવે, તો તે તેના કરતાં પણ વધારે કઠિન છે, કારણ કે સામાન્ય રીતે જો માણસ અમુક તર્ક અનુસાર, કાર્ય કરવા માગતો હોય, તો તેણે પોતે શું કરવા માગે છે તેનો પહેલાં વિચાર કરી લેવો જોઈએ અને તે માટે યોજના ઘડી કાઢવી જોઈએ. નહિ તો, તે માણસ અનેક કામનાઓ તથા આવેગો વડે આમથી તેમ ઝેંકશે, જે સ્થિતિ ‘વુવી’માં વળવાઈ છે તે પ્રેરણાથી ખૂબ-ખૂબ દૂર હશે. ત્યારે માત્ર નિર્મન પ્રકૃતિઓની ગતિઓ જે તમને કાર્ય કરવા માટે ધ્રુકુલતી હશે. એટલે જ્યાં સુધી આ કથામાં વળવાયેલી, તે ચીની ઋષિની જ્ઞાનની અને વિરક્તિની સ્થિતિને માણસ પ્રાપ્ત ન કરે, ત્યાં સુધી માણસે પોતાનાં દૈનિક કાર્યોમાં સ્વયંભૂ ન થવું તે વધારે સારું છે; કારણ કે તેમાં તે માણસ ખૂબ અવ્યવસ્થિત આવેગોનું તથા અસરોનું રમકડું બની જય અનુભૂતિ જોઈએ.

પણ માણસ એક વાર યોગમાં પ્રવેશ કરે, યોગ કરવા માગે, તો તેણે પોતાની માનસિક રચનાઓનું રમકડું ન બનવું એ આવશ્યક છે. જો માણસ પોતાના અનુભવો પર આંધાર રાખવા માગતો હોય, તો તેણે ખૂબ દરકાર લેવી જોઈએ કે જે અનુભવો પોતે માગતો હોય તે અનુભવોના ખ્યાલની રચના તેણે પોતામાં ન કરવી જોઈએ, પોતે જે રૂપ જેવાની આશા રાખે છે તેની રચના તેણે પોતામાં ન કરવી જોઈએ. કારણ કે મેં તમને ધણી વાર કહ્યું છે તેમ – માનસિક રચના એ એક વાસ્તવિક રચના છે, સાચું સર્જન છે; તમારા વિચાર વડે તમે એવાં રૂપોનું સર્જન કરતા હો છો કે જે અમુક પ્રમાણમાં તમારાથી સ્વતંત્ર હોય છે, જાણે તે બહારથી આવતાં હોય તેમ તમારી પાસે પાછાં આવતાં હોય છે, અને પોતે અનુભૂતિઓ છે – એવી છાપ તમારા મગજ પર પાડતાં હોય છે. પણ સંકલ્પાયેલા, શોધાયેલા, અપેક્ષા રખાયેલા, આ અનુભવો સ્વયંભૂ અનુભવો નથી હોતા. કેટલીક વાર તે જોખમ-કારક ભ્રમણાઓ હોય છે.

એટલે જ્યારે તમે માનસિક સાધનાનું અનુસરણ કરો; ત્યારે તમારે ખાસ દરકાર

હેવી જોઈએ કે તમે અમુક અનુભવોની કલ્પના તો નથી કરતા અથવા માગણી તો નથી કરતા, કારણ કે એથી તમે આ અનુભવોની ભ્રાન્તિનું સર્જન કરો છો. યોગના પ્રદેશમાં, આ ખૂબ કડક અને કઠોર સ્વયંભૂતા તદ્દન અનિવાર્ય છે.

તેને માટે, સ્વાભાવિક રીતે જે, માણસમાં મહત્વાકંશા, કોઈ કામના, અથવા વધારે પડતી કલ્પના ન હેવી જોઈએ. જેને હું આધ્યાત્મિક મોજમજહ અથવા અદ્ભુત વસ્તુઓ માટેનો રસ કહું છું તે તેણે દરકાર-પૂર્વક દૂર કરી દેવાં જોઈએ, જેથી તે ભયરહિત બનીને પ્રગતિ કરી શકે.

આ પ્રાથમિક સમજૂતી પછી, મેં જે લઘું હતું તેનું હું વાચન કરીશ, અને જેના પર મને ટીકા કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. આ સૂત્રો કદાચ સમજૂતી માગી લે તેવાં છે. જેને વિષે મેં તમને હમણાં જે વાત કરી તે પુસ્તકના વાચનથી પ્રેરિત થઈને તે મેં લઘું હતું; પણ તે બીજી કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં વધારે પ્રમાણમાં મારી અંગત અનુભૂતિની અભિવ્યક્તિ છે :

“ દિવ્ય બનવા માટે માણસે સ્વયંભૂ હોવું જોઈએ. ”

આ વાત તમને મેં હમણાં જે સમજવી છે. પછી પ્રશ્ન એ ઊંઠે છે કે સ્વયંભૂ કેવી રીતે બનવું ?

“ માણસે સ્વયંભૂ બનવા માટે પરિપૂર્ણ રીતે સરળ હોવું જોઈએ. ”

પરિપૂર્ણ રીતે સરળ કેવી રીતે બનવું ?

“ પરિપૂર્ણ રીતે સરળ બનવા માણસે તદ્દન સાચા દિલના બનવું જોઈએ. ”

અને હવે તદ્દન સાચા દિલના બનવું, તેનો શો અર્થ છે ?

તદ્દન સાચા દિલના બનવું એટલે પોતામાં કોઈ લેદ ન હોવો, પોતાના અસ્તિત્વમાં કોઈ વિરોધ ન હોવો. ”

જે તમારામાં માત્ર ભિન્ન-ભિન્ન જે નહિ, પણ પરસ્પર-વિરોધી ટુકડા હોય, તો આ ટુકડાઓ જરૂર તમારા અસ્તિત્વમાં લેદનું સર્જન કરે છે. દા. ત. તમારામાંનો એક ભાગ દિવ્ય જીવન માટે, ભગવાનને જાળવા માટે, તેમની સાથે મિલન કરવા માટે સમગ્રતાપૂર્વક ભગવાનને જીવવા માટે અભીપ્સા સેવતા હોય, અને તમારામાંનો બીજો ભાગ “ જરૂરિયાતો ” ના નામે આસક્તિએ અને કામનાએ સેવતો હોય; તે ભાગ આ વસ્તુઓ શોધે એટલું જે નહિ, પણ જ્યારે તે વસ્તુઓ તેને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તે વિક્ષુબ્ધ બની જતો હોય. બીજ પ્રકારના વિરોધો પણ હોય છે; પણ આ વિરોધ બહુ બલવાન, દેખાઈ આવે તેવો છે. બીજ પ્રકારના વિરોધો હોય

છે, દા. ત. સંપૂર્ણ રીતે ભગવાનને સમર્પણ કરવાની ઈચ્છા, તેમના સંકલ્પને તથા દોરવણી તે પરિપૂર્ણ રીતે આત્મ-સમર્પણ કરવાની ઈચ્છા; અને સાથે-સાથે યોગના માર્ગમાં આવતી સામાન્ય અનુભૂતિ, જે ભગવાનને સાચા દિલથી સમર્પણ કરવા માણસ પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે આવતી હોય છે, ત્યારે તેને એમ લાગતું હોય છે કે હું પોતે કંઈ જ નથી, હું કંઈ જ કરી શકતો નથી, ભગવાનથી બહાર મારું અસ્તિત્વ જ નથી, અર્થાતું જે ભગવાન ન હોય, તો માણસ કશું જ ન કરી શકે, તે કશું જ ન હોઈ શકે. પરિપૂર્ણ આત્મ-સમર્પણમાં આ અનુભૂતિ એક મદદ-રૂપે આવતી હોય છે, પણ અસ્તિત્વનો બીજો ભાગ તે અનુભૂતિ સામે ભયંકર બળવો પોકારતો હોય છે કે “મને માઝ કરો ! હું અસ્તિત્વમાં હોવાનો આગ્રહ સેવું છું, હું કંઈક બનવાનો આગ્રહ સેવું છું, હું જાતે જ અમુક વસ્તુઓ કરવાનો આગ્રહ સેવું છું, મને વ્યક્તિત્વ હોય એમ હું ઈચ્છું છું.” સ્વાભાવિક રીતે જ, પ્રથમ વસ્તુ-એ જે બધું કર્યું હતું, તેને આ બીજી વસ્તુ ન-કર્યું કરી નાખે છે.

આ કિસ્સાએ અપવાદ-રૂપ નથી. આમ ઘણી વાર બનતું હોય છે. અસ્તિત્વમાં આવા વિરોધોના અસંખ્ય દાખલાએ હું તમને આપી શકું તેમ છું. જ્યારે એક ભાગ પ્રગતિમાં એક ડગલું આગળ વધવા માગતો હોય છે, ત્યારે બીજો ભાગ આવીને તે બધાનો વિનાશ કરી મૂકે છે. તેથી જ્યારે તમને એમ જણાય કે મારા અસ્તિત્વમાંનો અમુક ભાગ મને ઊલટો દિશામાં બેંચી રહ્યો છે, ત્યારે તમારે ખૂબ દિલની સરચાઈ-પૂર્વક કાર્ય કરવું જોઈએ, તે ભાગને દરકાર-પૂર્વક ઉપાડીને—માણસ જેમ બાળકને કેળવણી આપે તેમ, તેને કેન્દ્રસ્થ ભાગ સાથે સંવાદિતામાં સ્થાપવો જોઈએ. તે દિલની સરચાઈનું કાર્ય છે, જે અનિવાર્ય છે.

જ્યારે અસ્તિત્વના બધા સંકલ્પોમાં એકતા હોય છે, સંમતિ હોય છે, સંવાદિતા હોય છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ તમારું અસ્તિત્વ સરલ, ચોખ્ખા હદયનું, અને પોતાના કાર્યમાં તથા વલણેમાં એક-સરખું બની શકે. જ્યારે તમારું સમગ્ર અસ્તિત્વ એક કેન્દ્રસ્થ ગતિની આસપાસ એકત્રિત બનેલું હોય છે, ત્યારે તમે સ્વયંભૂ બની શકો. જે તમારામાં અમુક ભાગ ભગવાન પ્રત્યે વળેલો હોય અને તેમની પ્રેરણાની અને આવેગની રાહ જેતો હોય, અને સાથે-સાથે બીજો ભાગ પોતાના હેતુઓની શોધમાં હોય અને પોતાની અમનાએને સિદ્ધ કરવા કાર્ય કરતો હોય, ત્યારે તમે કચાં ઊભા રહ્યા છો તેની ખબર તમને પડતી નથી, કારણ કે એક ભાગ જે કંઈ કરવા માગતો હોય, તેનો વિરોધ કરીને બીજો ભાગ તે કાર્યનો વિનાશ કરી નાખે છે.

‘બુ વી’ માં જે કહેવામાં આવ્યું છે તેની સાથે સંવાદિતામાં હોવા માટે, જે

જરૂરી કાર્ય છે તેને બહુ સ્પષ્ટતા-પૂર્વક જોખા પછી, તમને એવી ભલામણ કરવામાં આવે છે કે આ કાર્યક્રમની સિદ્ધિમાં બહુ બળજબરી ન કરશો, વધારે પડતો ઉત્સાહ ન રાખશો, કારણ કે વધારે પડતો ઉત્સાહ દિવ્ય ચેતના વ્યક્તિ દ્વારા પોતાની જતને અભિવ્યક્ત કરી શકે તે માટે જરૂરી શાન્તિનો નાશ કરી નાખે છે. આનો સારાંશ આ છે :

સમતુલા અનિવાર્ય છે, વિરોધી અતિશયતાઓને દરકાર-પૂર્વક દૂર કરવાનો માર્ગ અનિવાર્ય છે. વધારે પડતી ઉતાવળ જોખમકારક છે. અધીરાઈ પ્રગતિમાં અવરોધ ઉભો કરે છે. વળી જડતા તમારા પગને થંભાવી દે છે.

એટલે બધી વસ્તુઓ માટે, બુધ્વે કહેલો મધ્યમ-માર્ગ શ્રોઠ છે.

(મૌન)

અહીં બે પ્રશ્નો આવ્યા છે, જે આના પૂરક છે. પહેલો પ્રશ્ન આ છે :

“ જ્યારે તમે મુશ્કેલીમાં હો, ત્યારે તમારી જતને વિશાલ બનાવો. તમારા તે શબ્દોનો શો અર્થ છે ? ”

અવભાતા, હું યોગના માર્ગમાં આવતી મુશ્કેલીઓની વાત કરું છું. તે છે અસમજ, મર્યાદાઓ, અવરોધો, જે તમને પ્રગતિ કરતાં અટકાવે છે. જ્યારે હું કહું છું કે તમારી જતને વિશાલ બનાવો, ત્યારે તેનો અર્થ એ છે કે તમારી ચેતનાને વિશાલ બનાવો.

મુશ્કેલીઓ હમેશાં અહંતામાંથી પેદા થતી હોય છે, અર્થાતું સંજોગો—ઘટનાઓ-આસપાસના માણસો—અને તમારા જીવનની સ્થિતિ પ્રત્યે વત્તા-ઓછા પ્રમાણમાં અહંતાપૂર્ણ અંગત પ્રતિકાર્યમાંથી મુશ્કેલીઓ પેદા થતી હોય છે. અમુક પ્રકારના કોચલામાં ભરાઈ ગયા હોવાની લાગણીમાંથી પણ મુશ્કેલીઓ આવતી હોય છે; તે તમારી ચેતનાને ઉચ્ચતર અને વિશાલતર વાસ્તવિકતાઓ સાથે સંયુક્ત થવામાંથી રોકતી હોય છે.

માણસ એમ વિચાર કરી શકે કે મારે વિશાલ બનવું છે, વૈશ્વિક બનવું છે; સર્વ વસ્તુઓ ભગવાનની અભિવ્યક્તિ છે; માણસમાં અહંતા ન હોવી જોઈએ. પણ તે કોઈ ઉપાય નથી, કારણ કે ધારી વાર પોતાને શું કરવું જોઈએ તે માણસ જાણતો હોય છે, અને છતાં એક યા તો બીજા કારણે તે તેમ કરતો નથી.

પણ જ્યારે તમારે માર્ગમાં આવતાં વ્યથાનો, દુઃખનો, બળવાનો, પીડાનો, અથવા અસહાયતાની લાગણીનો સામનો કરવાનો હોય છે—કે જે બધી મુશ્કેલીઓ

છે એમ કહી શકાય, ત્યારે જો શારીરિક રીતે તમારી શારીરિક ચેતનામાં તમારી જતને વિશાલ કરવાની—વિકસિત થવાની લાગણી અનુભવો—જેમ કપડાની ગડીઓ થતી હોય છે તેમ બધું બંધ થઈ ગયું હોય એવી લાગણી તમે અનુભવો—જાણે કે તે કપડાની ગડીઓ તમને પકડી રહી છે, ગુંગળાવી રહી છે, તમને પીડા આપી રહી છે, તમારી ગતિને અટકાવી રહી છે, ત્યારે ખૂબ મજબૂત રીતે પોક કરાયેલા પાસ્લિની પેઠે, તમે ધીમે-ધીમે બધી ગડીઓ ઉકેલી નાખો છો, અને તમારી જતને કોઈક કપડાની પેઠે, કાગળની પેઠે, વિસ્તૃત કરો છો, તે રીતે તમારે ચત્તા-પાટ સૂઈ રહેવું જોઈએ, તમારી જતને બને તેટલી ખૂબ વિશાલ બનાવવી જોઈએ, તમારે જતને યથાશક્ય વિસ્તૃત કરવી જોઈએ, તમારી જતને ખુલ્લી બનાવવી જોઈએ, પ્રકાશ તરફ મેં કાખીને પરિપૂર્ણ નિષ્કૃતાના વલાણમાં તમારી જતને લંબાવવી જોઈએ, તમારી મુશ્કેલીનો વિચાર ન આવવા દેવો જોઈએ, તેને તમારી જતમાં પૂરી દેવી જોઈએ; અને તેથી ઊલટું, તમારે તમારી જતને યથાશક્ય ખુલ્લી બનાવવી જોઈએ, ઉધ્વમાંથી આવતા પ્રકાશ સમક્ષ તમારી મુશ્કેલીને તમારે મૂકી આપવી જોઈએ. જો બધાં ક્ષેત્રોમાં તમે આમ કરી શકો, જો તમે માનસિક રીતે તેમ કરવામાં સક્રિય ન નીવડો, કારણ કે તે કેટલીક વાર કઠિન હોય છે, પણ જો તમે શારીરિક રીતે, લગભગ ભૌતિક રીતે આમ કરી રહ્યા છો એવી કલ્પના કરો, તો આ વિશાલતા અને વિસ્તૃતીકરણની કિયા કર્યા પછી તમને જણાશો કે પોણા ભાગ કરતાં વધારે ભાગની મુશ્કેલી ચાલી ગઈ છે. પછી પ્રકાશ પ્રત્યે જરાક વધારે અભિમુખ બનો, અને મુશ્કેલીનો બાકીનો ચોથો ભાગ અદશ્ય થઈ જશે.

મુશ્કેલી સાથે પોતાના વિચાર વડે સંઘર્ષ કરવો તેના કરતાં આ વધારે સહેલું છે, કારણ કે જો તમે તમારી જત સાથે ચર્ચા ચલાવશો, તો તમને માલમ પડશે કે તેની તરફેણમાં અને વિરુદ્ધ બહુ ખાતરી-યુક્ત દલીલો છે, જેમાંથી ઉચ્ચતર પ્રકાશ સ્વિવાય બહાર નીકળવું એ લગભગ અશક્ય છે. આમાં તમારે મુશ્કેલી સાથે અધડવાનું નથી, તમારી જતને ખાતરી કરાવી આપવાનો પ્રયત્ન કરવાનો નથી; જેમ માણસ સૂર્ય-પ્રકાશમાં રેતી ઉપર લાંબો થઈને સૂઈ જય છે, તેમ પ્રકાશમાં તમારે માત્ર લંબાવાનું છે. પછી તમે તે પ્રકાશને પોતાનું કાર્ય કરવા દઈ શકશો. બસ.

(મૌન)

બીજો પ્રશ્ન આમ છે :

“પોતાની જતને ભૂલી જવાનો સૌથી સહેલો માર્ગ કર્યો છે ? ”

સ્વાભાવિક રીતે જે, તેનો આધાર વ્યક્તિ પર રહેલો છે. દરેક જણને પોતાની જતને ભૂલી જવાનો પોતાનો ખાસ માર્ગ હોય છે, જે તેને માટે શ્રેષ્ઠ છે. પણ એક

સામાન્ય પદ્ધતિ છે, જે અનેક રૂપોમાં લાગુ કરી શકાય; બીજ કશાકમાં પોતાની જતને રોકવી. પોતાની જતમાં રોકવાને બદલે, માણુસ બીજ કોઈ સાથે કાર્યમાં ગુંથાય, અનેક માણસો સાથે કાર્યમાં પરોવાય, કોઈ કાર્યમાં અથવા એકાગ્રતા માગી બે તેવી કોઈ રસપ્રદ પ્રવૃત્તિમાં ગુંથાય.

તે એક જ વસ્તુ છે. પોતાની જત પર બેવડા વળવાને બદલે, પોતાની વાત પર ચિંતન કરવાને બદલે, પોતાની જતને લાડ લડાવવાને બદલે—જાણે કે તે જત જગતમાં સૌથી વધારે મૂલ્યવાન ન હોય તેમ, જો માણુસ પોતાની જતને વિકસિત કરે અને બીજ કોઈ કાર્યમાં પરોવાય, તો પોતાની જતને ભૂલી જવા માટે તે સૌથી વધારે સરલ અને ઝડપી માર્ય છે.

બીજ માર્ગો છે, પણ આ બધા કરી શકે તેમ છે. હે મારાં બાલકો, આપણે ત્યાં આવીને અટકીશું.

જે હવે તમારે આ વિષય પર કે બીજ વિષય પર કાંઈ કહેવાનું ન હોય, તો હવે આપણે મૌન સેવીશું.

“પ્રાણના પાયામાં અંધકારમય જડતાનું તત્ત્વ છે, બધા જ લોકો શરીર વડે, તેની જરૂરિયાતો વડે, અને કામનાઓ વડે શુદ્ધ મનમાં, શુદ્ધ કામના-ઓમાં અને લાગણીઓમાં બંધાયેલા પડ્યા છે. તે નાનકડી નાચીજ કિયાઓનું, જરૂરિયાતોનું, ચિંતાઓનું, વ્યાપારોનું, દુઃખોનું અને સુખોનું નિરર્થક પુનરુચ્યારણ હોય છે, જે પોતાથી પર કોઈ પણ વસ્તુ પ્રત્યે દોરી જતાં હોતાં નથી, જેના પર કારણ અને લક્ષ્ય નહિ જાણતા અજ્ઞાનની છાપ હોય છે. આ જડ, શારીરિક મન પોતાના નાનકડા પૃથ્વીના દેવો કરતાં બીજ કોઈ ભગવાનમાં માનતું નથી. કદાચ તે વધારે મહાન એથ-આરામની, સગવડની, વ્યવસ્થાની, સુખની અભીષ્ટા સેવે છે, પણ તે કોઈ ઉદાચરણ તત્ત્વની, આધ્યાત્મિક મુક્તિની માગણી કરતું હોતું નથી. કેન્દ્રમાં પ્રાણનો એક વધારે બળવાન સંકલ્પ છે, જેનામાં વધારે વેગ હોય છે, પણ તે એક અંધ બની ગયેલો રાક્ષસ છે, વિકૃત સત્ત્વ છે, જે જીવનને સંધર્ભ-મય અને દુઃખી ગુંઘવાડામય તત્ત્વોમાં રાચે છે. તે માનવી અથવા રાક્ષસી કામનાનું સત્ત્વ છે, જે આંજ નાખે તેવા રંગને, અવ્યવસ્થિત કવિતાને, બળજબરીત્પૂર્ણ કરુણ કથનીને, અથવા શુભ—અશુભના, હર્ષ—શોકના, પ્રકાશ—અંધકારના, મગજમાં ચઢી જાય તેવા આનંદના અને કટુબ્યથાના સંમિક્ષાત પ્રવાહને ચીટકી રહે છે. તે આ વસ્તુઓને ચાહે છે, તેમની વધારે ને વધારે માગણી કરે છે, અથવા જ્યારે, તે તેમની સામે વેદના-પૂર્ણ ચીસો પાડે છે ત્યારે પણ બીજ કોઈ વસ્તુમાં આનંદ લઈ શકતો નથી. ઉચ્ચતર વસ્તુઓને તે ધિક્કારે છે, તેમની સામે બળવો પોકારે છે, અને ગુસ્સામાં આવી જઈને જીવનને વિશુદ્ધ બનાવી શકે, તેજેમય અને સુખી બનાવી શકે તે ઉશ્કેરણી કરનાર સંમિક્ષાણને — સુરાને તેના હોઠ પરથી ઝૂંટવીને તેથી વધારે દિવ્ય શક્તિને તે પગ તળે કયડી નાખે છે, તેને ચીરી નાંખે છે, તેને કોસ પર ચઢાવે છે. પ્રાણનો એક બીજો સંકલ્પ હોય છે, જે મનને ઉન્નત બનાવે તેવા આદર્શને અનુસરવા માટે તૈયાર હોય છે, અને જે કાંઈક સંવાદિતા—સૌનંદર્ય—પ્રકાશ અને જીવનમાં વધારે ઉદાચર વ્યવસ્થા સ્થાપે તેવી મનની દેણ વડે આકર્ષય છે. પણ પ્રાણિક પ્રકૃતિનો આ વધારે નાનો ભાગ છે. વધારે બળ-જબરીવાળા અથવા

અંધકારમય, જરૂર સાખીદારો તેને સહેલાઈથી અભિભૂત કરી શકે છે. જ્યાં સુધી મન કરતાં ઉચ્ચતર વસ્તુનું આણુવાન તેનો પરાભવ ન કરે—ધર્મ મોટે ભાગે એમ જ કરતો હોય છે, અને આપણી અસ્પષ્ટ પ્રાણીક પ્રકૃતિને વધારે સારી રીતે સમજાય તેવી સ્થિતિઓ પ્રત્યેની માગણી ઓછી ન કરે, ત્યાં સુધી આ નિર્ઝન પ્રાણ જલદીથી ઉચ્ચતર વસ્તુના આણુવાન તરફ લક્ષ્ય આપતો હોતો નથી. આધ્યાત્મિક સાધક પોતામાં આ બધાં બળોથી સલ્લાન બનતો હોય છે, તેમની પકડમાંથી મુક્ત બનવા માટે તેને સતત પુછ કરવું પડતું હોય છે, અને આસપાસના માનવ-અસ્તિત્વ ઉપર જેમ તેણે પ્રભુત્વ સ્થાપ્ય છે તેમ, પોતામાં લાંબા સમયથી સ્થપાયેલા પ્રભુત્વને સાધકે ફંજેઠી દેવાનું હોય છે. મુશ્કેલી મોટી છે, કારણ કે તે બળોની પકડ બહુ મજબૂત હોય છે, દેખીતી રીતે અનેય હોય છે, જેથી માનવની પ્રકૃતિની સરખામણી ફૂતરાની પુંછદી સાથે કરનાર સૂત્રનો સાધક તિરસ્કાર કરે તે યોગ્ય જ છે. તે માનવની પ્રકૃતિ કંઈ સૌધી બનતી હોતી નથી—ગમે તેટલું નીતિનું, ધર્મનું, તર્કનું, અથવા બીજા કોઈ ઉદ્ધારક પ્રયાસનું બળ હોય તોપણ. તે આખરે પ્રકૃતિના વાંકા વણાંક પ્રત્યે પાછી આવીને ઊભી રહે છે. તે વધારે વિશુદ્ધ પ્રાણ—સંકલ્પની પકડ એવી મજબૂત હોય છે, તેની ભૂલોનું અને કામોનું જોખમ એટલું બધું મોટું હોય છે, તેના આકમણનો રોધ ઠેઠ સ્વર્ગના દરવાજ સુધી એવી સૂક્ષ્મ રીતે આગ્રહી હોય છે, તેના અવરોધો એટલા બધા કંટાણા-જનક હોય છે કે સાંત અથવા યોગી પણ પોતાની મુક્ત વિશુદ્ધ બાબત અથવા તેનાં છળ-કપટ અથવા બળજબરી સામે તેણે જે તાલીમ-પૂર્ણ આત્મ-પ્રભુત્વ મેળવ્યું હોય તે બાબત તે સાંત કે યોગી ચોક્કસ ખાતરી રાખી શકતો નથી.”

(ધ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૬૦—૬૧)

(લાંબા સમયના મૌન પછી) મને એમ લાગે છે કે જ્યારે તમે વસ્તુઓને આ રીતે જોવાની શરૂઆત કરો છો, જ્યારે તે તમને અહીં વર્ણવ્યા પ્રમાણે દેખાય છે, ત્યારે તમે ઉકેલની બહુ જ નજીક આવી પહોંચ્યા હો છો.

તેમાં વધારેમાં વધારે ખરાબ વસ્તુ એ હોય છે કે માત્ર ભૌતિક વાસ્તવિકતા જ વાસ્તવિકતા દેખાય છે અને બાકીનું બધું ગૌણ દેખાય છે. અને ભૌતિક ચેતનાના જીવનને નિયમિત કરવાના, દોરવણી આપવાના, વ્યવસ્થિત કરવાના અને બીજા સર્વને ન્યૂન બનાવી મૂકવાના અધિકારને એટલો બધો પ્રમાણભૂત માનવામાં આવે છે કે જે કોઈ માણસ એ પવિત્ર અધિકારને પડકારે, તો તેને અર્ધપાંગલ અથવા ખૂબ જોખમ-

કારક માનવામાં આવે છે. મને લાગે છે કે ભૌતિક જીવનને આ પ્રકારનું માનવા માટે માણસે ખૂબ આગળ જવું પડશે. શ્રી અરવિંદે અહીં તેનું વર્ણન કર્યું છે. મને ખાતરી થઈ ગઈ છે કે જે માણસને તેવું લાગે, તે ભૌતિક જીવનને તે પ્રકારે જુઓ, તો તે ઉપાયની ખૂબ-ખૂબ નજીક આવી ગયેલો ગણાય.

જે સંસ્કારી લોકોને ઉચ્ચતર વાસ્તવિકતા સાથે, દિવ્ય ચેતનાના અમૃત ભાગ સાથે સંપર્ક થયો હોય, તે લોકો જ પાર્થિવ અસ્તિત્વને એ પ્રકારે અનુભવે. જ્યારે માણસ બાધ્યતર ચેતનાની આ બધી નબળાઈઓથી, મૂખાઈઓથી, કહેવાતા ભૌતિક જ્ઞાનનાં, શારીરિક નિયમોનાં, શરીરની જરૂરિયાતોનાં અસત્યોથી પરિપૂર્ણ રીતે સચેતન બને, જ્યારે આ બધાં ખૂબ અસત્ય, મૂર્ખ, ભ્રાન્તિમય, અસપણ છે એમ તેને સમજાય, ત્યારે તે ઉકેલની ખૂબ-ખૂબ નજીક આવી ગયો છે એમ ગણાય.

જ્યારે હું આ વાંચતી હતી, ત્યારે મારા મન પર આવી છાપ પડી હતી. મારી આસપાસ સામાન્ય લોકોનું જે વાતાવરણ છે તેની સરખામણીમાં મને એવી લાગણી થઈ કે વસ્તુઓને આ પ્રકારે જેવા માટે માણસે ખૂબ ઉચ્ચ શિખર પર આરોહણ કરેલું હોવું જોઈએ, તે મુક્તિના દરવાજ આગળ આવી ગયેલો હોવો જોઈએ. મને તે લાગણી બહુ બળ-પૂર્વક થઈ હતી. એટલે હું તમને આ કહેવા માગતી હતી.

જો તમે ફરી આ ફકરાને વાંચીને તેની વાસ્તવિકતાની, કેવલ સત્યતાની ખાતરી પ્રાપ્ત કરી શકો, તો તે એક મહાન પગલું કહેવાય.

(મૌન)

હવે કોઈને પ્રેરણો પૂછવાના નથી? કેટલાક મારી યાસે છે (માતાજી પ્રેરણોનું એક પોકેટ બતાવે છે), પણ તે પ્રેરણો બીજા જગતના છે.

થોડાક સમય પહેલાં મને કોઈકે આ પ્રેરણ પૂછ્યો હતો :

“ પૃથ્વી પર અતિ-મનસ્સુની થી અસર પડશે ? ”

તેની પ્રથમ અસર, ધ્રુણે ભાગે, પૃથ્વી પર વસ્તુઓને આ રીતે પ્રગટ કરવાની પડશે; મેં જે ફકરો વાંચ્યો તેમાં વર્ણવાયું છે તે રીતે તે જગ્યાશે.

પછીના બીજા પ્રેરણનો જવાબ તો મેં કયારનોયે આપી દીધો છે કે અતિ-માનસિક આવિભાવની અસરો દરેક જગ્યા જોઈ શકે, અનુભવી શકે તે પહેલાં કદાચ હજારો વર્ષ વીતી જશે. પણ મને એમ લાગે છે કે માનવ-ચેતના બધું ટૂંકા ગાળ.માં માગે છે, તેનામાં ધીરજ હોતી નથી; એટલે આ વિચારો તેને વિકિત કરી દેશે. એટલે મને પૂછવામાં આવ્યું છે :

“ અતિ-મનસ્સુભૌતિક પ્રકૃતિમાં સંદોવાયેલું છે. એટલે તેને બાધ ચેતના-
પ્ર. ૧૮

માં પ્રગટ થતાં અને જોઈ શકાય તેવાં પરિણામો લાવતાં હજી ધણી વાર લાગશે ? ”

તેનો આધાર માણસ ચેતનાની જે સ્થિતિમાંથી આનો જવાબ આપે છે તેના પર છે. મને લાગે છે કે માનવ-ચેતના માટે તેમ બનતાં ધણી વાર લાગશે. બીજા પ્રકારની ચેતના માટે તે, સાપેક્ષ રીતે, બહુ ઝડપી હશે. અને તેથી પણ બીજા પ્રકારની ચેતના માટે, તે વસ્તુ સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. પણ આ વસ્તુથી સભાન બનવા માટે માણસે સામાન્ય શારીરિક ચેતનાથી બીજા પ્રકારની ચેતનાની સ્થિતિમાં પ્રવેશવું જોઈએ.

મેં જે ભાગ તમને વાંચી સંભળાવ્યો હતો તે ‘ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ’ના પુસ્તકમાં શ્રી અરવિંદે સાચા મન વિષે, સાચા પ્રાણિક વિષે, સાચા શારીરિક અથવા સૂક્ષ્મ શારીરિક વિષે વાત કરી છે: તેમણે કહ્યું છે કે સામાન્ય મન—પ્રાણિક—અને શારીરિકની સાથે તે રહેતાં હોય છે; અમુક સ્થિતિઓમાં માણસ તેમની સાથે, સંપર્ક-માં પ્રવેશી શકે, અને ત્યારે તે માણસને ‘સાચી રીતે શું છે’ અને વસ્તુઓના આભાસો વિચચેનો તક્ષાવત સમજય છે.

વિકસિત ચેતના માટે, અતિ-મનસ્સુ સૂક્ષ્મ શારીરિકના પ્રદેશમાં કચાંક સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. તે જોઈ શકાય તેવું, સંઘન છે, અને ઇપોમાં અને કાર્યોમાં પોતાની જગતને અભિવ્યક્ત કરી રહ્યું છે. જ્યારે માણસ આ પ્રદેશ સાથે સંવાદિતામાં હોય છે, જ્યારે તે ત્યાં જીવતો હોય છે, ત્યારે તેનો એવો બળવાન અનુભવ થાય છે કે બૃધા લોકો આ જગતને જોઈ શકે તે માટે તેને સંઘર્ષ બનાવવાની જરૂર છે. ત્યારે આંતર દર્શાનાનો વિકાસ કરવો એ રસપ્રદ બની રહે છે, જે દર્શાના તમને અતિ-મનસ્સુ સાથે સંપર્કમાં મૂકી આપશો, કે જે અતિ-માનસિક સત્ય આવિભાવ પામી ચૂક્યું છે, અને તમારે માટે જે આપૃત છે કારણ કે તેની સાથે સંબંધમાં પ્રવેશવા માટે તમારી પાસે યોગ્ય કરશો નથી.

શક્ય છે કે લોકો પોતાનાં સ્વપ્નનોથી સચેતન છે, તેમને નવીન પ્રકારનાં સ્વપ્ન આવશે, જે તેમને તે જગત સાથે સંપર્કમાં મૂકી આપશો, કારણ કે પોતામાં તે જગત સાથે સુસંગત કરશોવાના લોકોના સૂક્ષ્મ શારીરિકને તે જગત સુલભ છે. જે માણસ તેની અસરો જીવના માટે અને તેમને પોતાની ચેતનામાં દાખલ કરવા માટે તૌયાર હોય, તો આ શારીરિકની સૂક્ષ્મ અસર બહારના પદાર્થ—તત્ત્વ પર પડે છે. બસ.

જો હું કોઈને પ્રશ્ન ન પૂછવો હોય, તો આપણે મૌન સેવીશું.

ત્યાં કોઈને પૂછવું છે ? (માતાજી એક શિષ્ય તરફ જુઓ છે.) ઓહ, તે પૂછવા માટે તથાપાપડ થઈ ગયા છે !

માતાજી, તે બધું સિદ્ધ કર્યો પણી પણ, ઉકેલ શોધવા માટે માણસે નિસ્નતર મન તરફ પાછા જવું પડે છે.

સમજ્યા પછી માણસ જૂના, ભૂલ-ભરેલા માગોમાં પાછો પડે છે? કેવી કરુણતા !
અને રોજ રોજ.

રોજ રોજ ? તો તે વધારે કરુણતા કહેવાય ! તેનો તમે શો ઉપાય સૂચવો છો ?

હું તમને તે જ પૂછી રહ્યો છું.

ઓહ ! તમે મને પૂછી રહ્યા છો ! મને એમ લાગે છે કે જ્યારે માણસે વસ્તુઓને આ રીતે જોઈ છે, ત્યારે જો તેનામાં પૂરતી સમજદારી હોય, તો વસ્તુઓ જેવી છે તેવી તેમને તે ન સ્વીકારી શકે. જો માણસ એમ સમજે કે આ બધું ખૂબ પતન-કારક છે અને છતાં પણ જો તે તેને સ્વીકારવાનું ચાલુ રાખે, તો તે ખરેખર બેસમજ હોવો જોઈએ.

મેં એક વસ્તુ હમેશાં જોઈ છે, અને મને હમેશાં તેથી આશ્ર્ય થયું છે. પોતાની ચેતનામાંથી, માણસ જે વસ્તુઓને અસ્વીકાર્ય ગણતો હોય તે વસ્તુઓને દૂર કરવી તે મને હમેશાં તદ્દન સામાન્ય, સહેલું, પ્રાથમિક લાગ્યું છે. જે કાળે માણસ સમજે, વસ્તુઓ જેવી છે તેવી તેમને જુઓ તો તેમને પછી તે માગો નહિ — એ મને તદ્દન સરલ, છોકરાં પણ સમજ શકે એવું સરલ લાગ્યું છે. પણ લગભગ બધા કિસ્સાઓમાં મેં જોયું છે કે જ્યારે વસ્તુઓ સાચી રીતે કેવી છે તે હું કોઈકને કહું છું, જ્યારે હું તે માણસને તેની સ્થિતિનું, તેની ગતિના પ્રકારનું અને તે ગતિની પીઠમાં શું રહ્યું છે તેનું સાચું ચિત્ર રજૂ કરું છું, જ્યારે હું તેને બળ-પૂર્વક અભિવ્યક્ત કરું છું કે જેથી હું જેને સામાન્ય ગણ્યું છું તેવું પ્રતિકાર્ય તેનામાં તરત પેદા થાય, અને તે કહે કે જો તે આ પ્રકારનું હોય, તો મારે તે ન જોઈએ, ત્યારે હું દર-વખતે મારી સમક્ષ કોઈ ભાંગી પડતી વસ્તુને કહેતી સાંભળું છું કે ઓહ, તમે અમને પ્રોત્સાહન નથી આપતાં, અને મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે હું તદ્દન અસહાય બની જતી હોઊં છું. એટલે જોવું એ જ માત્ર બસ નથી ! અમુક વસ્તુઓ ન કરવી જોઈએ — એમ જણવું એ જ માત્ર બસ નથી ! તેણે તમને એવો આવેગ, કિયાશીલ બલ આપવાં જોઈએ કે જેથી તમે તે ભૂલનો એવી રીતે દુનાર કરી શકો કે જેથી તે ફરી મહેં બતાવે નહિ !

પણ ભૂલ છે એમ જાણ્યા છતાં તે ભૂલમાં પાછું પડવું એ મને બહુ વિચિત્ર લાગે છે ! માનવી ગણતરી મુજબ, પૃથ્વી પર મને આવ્યાં ઘણ્ણો સમય વીતી ગયો, પણ મને તે વસ્તુ સમજઈ નથી. મને તે અશક્ય લાગે છે, માણસ અજ્ઞાન હોય —

નગતમાં અજ્ઞાન તો છે જ—, ત્યાં સુધી તેનામાં ખોટા વિચારો, ખોટા આવેગો., આંતર અને બાબ્ય જૂઠાણું; વરવી અને અધ્યમ વસ્તુઓ આવે અને તેમને તે આચરે એ સમજી શકાય તેવી વાત છે, કારણ કે તેને તે વસ્તુઓ કરવાની ટેવ પડી ગયેલી હોય છે. પણ જે ક્ષણે માણસ વસ્તુ છે એવી તેને જુઓ, તો પછી તે ફરી તેને કેવી રીતે કરી શકે? તે મને સમજતું નથી!

તો પછી માણસ શેનો બનેલો છે? ચીથરાંનો? મુરજ્બાનો? મને તે સમજતું નથી. શું તેનામાં સંકલ્પ નથી, પ્રેરક બલ નથી, કશું જ નથી? શું તેનામાં આંતર કિયાશીલતા નથી?

આપણે કૃપાનો ગેરલાભ ઉઠાવીએ છીએ!

ઓહ, જોલી-ફિશ (એક પ્રકારની માછલી)ની પેઠે !

પણ કૃપા તો છે જ, હમેશાં છે જ. તમે તેની મદદ માળો તેની જ રાહ જોતી હોય છે. માણસ તે કૃપાને કાર્ય કરવા દેતો નથી.

ઓહ, હું આ કામ નહિ કરી શકું—એ લાગણી જ કૃપાને કાર્ય કરતાં અટ-કાવે છે.

‘હું નહિ કરી શકું’ એ વિચારને તમે કેવી રીતે સ્વીકારી થકો? તમે ન જોણો—એ બને; પણ એક વાર તમે જોણો, પછી બધું પતી જય છે

મહુર માતાજી, તમે જે કહો છો તેને અમે આચરણમાં ન મૂકતા હોઈએ,
તો અમને પ્રશ્નો પૂછવાનો અધિકાર છે ?

તમને હમેશાં ગમે તે કરવાનો અધિકાર છે ! (હસાહસ) તમે તમને ગમે તેવા પ્રશ્નો
પૂછી શકો છો. આચરણ ? પાયાની રીતે, તે દરેક જગ્યાની પસંદગીની વાત છે,
નહિ વારુ ? તેણે પસંદ કરવાનું છે કે મારે તે આચરણ કે નહિ, તે ઉપયોગી છે
કે નહિ. તે એવી વસ્તુ છે કે તેને બળ-જગરીથી કોઈના પર લાદી શકાય નહિ.
તે મુક્ત રીતે કરાવું જોઈએ. પણ પ્રશ્નો તો હમેશાં પૂછી શકાય.

હું એક પ્રશ્ન પૂછું છું : લોકો શા માટે આચરણ કરતા નથી ? તેનું કારણ
તમે જાણો છો ? (માતાજી વારા-ફરતી તે સવાલ પૂછે છે.) તમે ? તમે ? આછ,
તમે તેનું કારણ જાણો છો ?

કારણ કે તે માણસ કંદાય આળસુ હોય છે.

તે એક મુખ્ય કારણ છે. માણસ સુંદર કારણો આપીને પોતાની આળસને સંતાડતો
હોય છે. કોઈક કહે છે કે હું આચરણમાં મૂકી શકતો નથી, હું જગ્યાતો નથી. બીજો
કહે છે કે મેં પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ મને તેમાં સફલતા મળી નથી. ત્રીજો કહે છે
કે કચાંથી શરૂઆત કરવી તે હું જગ્યાતો નથી ! આવાં ગમે તે કારણો આપવામાં
આવે છે, નહિ વારુ ? જે કારણ તમારા મગજમાં પહેલું આવે તે આપવામાં
આવનું હોય છે. અથવા માણસ આચરણ કરતો નથી, કારણ કે તે માટે પ્રયત્ન કરવો
તે તેને નકારો લાગતો હોય છે; તે આળસનો જ એક ભાગ છે, કારણ કે તેમાં
ઝૂબ પ્રયત્ન કરવો પડતો હોય છે ! પણ પ્રયત્ન કર્યા સિવાય તો માણસ જીવી
પણ ન શકે ! પ્રયત્ન કર્યા સિવાય, માણસ પોતાના પગ પર ઊંઘે પણ ન રહી
શકે, ચાલ્ખી પણ ન શકે, ખાઈ પણ ન શકે.

મને લાગે છે કે માણસ આચરણ નથી કરતો, કારણ કે એમાં એવી સધન
વાસ્તવિકતા નથી હોતી કે જે જીવનની બીજી વસ્તુઓ પર પ્રભાવ ડાલે, કારણ
પ્રયત્ન જેટલું પરિણામ તેમાં મળતું દેખાતું હોતું નથી. પણ આ પ્રકારનો પ્રયત્ન
તો માત્ર શરૂઆત છે. તેમાં પ્રવેશ કર્યા પછી માણસને જુદું જ દેખાય છે.

(બાળક તરફ વળીને) તમે આચરણમાં ન મૂકતા હો, છતાં પણ તમારો પ્રશ્ન
પૂછો.

મહુર માતાજી, મારે કોઈ પ્રશ્ન પૂછવાનો નથી.

ઓહ, તમારો સવાલ માત્ર આ જ હતો ! તમે એમ કહેવા માગતા હતા કે કહેલી વસ્તુને આચરણમાં ન મૂકાય, તો પ્રશ્નો પૂછવા એ પ્રામાણિક કહેવાય ? બરાબર ને ?

હા, માતાજી.

હા.

(એક શિષ્ય) અમુક વસ્તુ કરવા માટે અમારા પર ફરજ પડવી જોઈએ.
એવી અમને ટેવ પડી ગઈ છે. નાનપણથી અમને કાર્યો કરવા માટે ફરજ
પાડવામાં આવતી હતી. અહીં તો તેથી તદ્દન ઉલટી વાત છે.

ફરજ પાડવામાં આવતી હતી ? ઓહ, તો પછી ફરજ પાડવામાં ન આવે, તો
માણસ કશું જ કરતો નથી ? બળજબરીથી કરાવાતી વસ્તુનું કશું મૂલ્ય નથી.

બસ, પતી ગયું ? હવે તમારે કોઈ પ્રશ્ન નથી ? મારી પાસે ધણા પ્રશ્નો છે;
પણ તે કાં તો ખાસ છે અથવા તો બહુ સર્વ-સાધારણ છે ! અથવા તે તે ચોક્કસ-
પણે તેવા લોકો માટે જ રસપ્રદ છે, જેઓ આચરણમાં મૂકવા ઉત્સુક હોય.

તમે શું સાંભળવાની ઈચ્છા રાખો છો ? (મૌન) કાંઈ જ નહિ. ભલે, તે
બહુ સારી વાત છે. હું કાંઈ જ નહિ કહું.

(એક બાળક) અમારામાં પ્રગતિ કરવા માટે સંકલપને જગૃત કરે તેવું
કાંઈક.

(મૌન)

૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૬

મધુર માતાજી, મને આ બરોબર સમજયું નથી : “ સંકલ્પ, શક્તિ, બલ એ પ્રાણશક્તિનો સાહજિક પદાર્થ છે. તેમાં પ્રાણ જ્ઞાનની અને પ્રેમની સર્વોપરિતાનો અસ્વીકાર કરે છે તે માટેનું પ્રમાણ રહેલું છે, કારણ કે પ્રાણ ખૂબ વધારે વિચાર-હીન, જરૂરી, અને જોખમી વસ્તુના સંતોષ પ્રત્યે વેગ રાખતો હોય છે, જે ભગવાન પ્રત્યે પોતાની હિમત-પૂર્ણ અને ઉત્કટ રીતે સાહસ પણ ઘેડી શકે છે. પ્રેમ અને જ્ઞાન જ ભગવાનની બાજુઓ નથી; તેમની શક્તિની બાજુ પણ છે. ”

(૪ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૬૩-૬૪)

આમાં તમને શું નથી સમજયું ?

શ્રી અરવિંદ કહે છે કે પ્રાણિક અસ્તિત્વ એ મોટામાં મોટો અવરોધ છે, કારણ કે તે અસંસ્કારી છે; જે તે પ્રેમને અને જ્ઞાનને સંપૂર્ણ સમર્પણ કરે, તો જ તેનું રૂપાંતર થવાની શક્યતા છે. પણ તેનો મુખ્ય ગુણ શક્તિ હોવાને કારણે તે અસ્તિત્વના બીજી ભાગોને તાબે થવા રજી હોતો નથી. આ તેની તાબેન થવાની વસ્તુને પ્રમાણિત ઠેરવે છે, કારણ કે તેના તે ગુણો તાત્ત્વક રીતે બીજી ગુણો જેટલા ઉચ્ચ છે. તેથી પ્રાણમાં એવી જ શક્તિઓ નથી હોતી, કારણ કે તે વિકસિત થયો હોતો નથી, તેણે સમર્પણ કર્યું હોતું નથી. આથી તકલીફ ઊભી થાય છે. તે તાબે થતો નથી, કારણ કે તેનામાં આ શક્તિ છે; અને તે શક્તિનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી, કારણ કે તેણે સમર્પણ કર્યું હોતું નથી. એટલે તેમાંથી બહાર કેવી રીતે આવવું ? જે પ્રાણિક સમર્પિત થયું હોય, તો તે એક ખૂબ બલવાન મદદ છે, બહુ જ ઉપયોગી છે, તે પ્રગતિને ખૂબ ઝડપથી આગળ વધારે. પણ પોતાની શક્તિને કારણે, તે બીજી વસ્તુઓને તાબે થવાનો ઈન્કાર કરે છે. તે તાબે થતો નથી, એટલે તેની શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. તો પછી કરવું જોઈએ ? શ્રી અરવિંદ તે સમસ્યાનું કથન કરે છે; તે પાછળથી તેનો ઉકેલ આપવાના છે. જે આપણે આગળ વાંચવાનું ચાલુ રાખીએ, તો થોડીક વાર પછી તે સમસ્યાનો ઉકેલ કેવી રીતે લાવવો તે કહેવાના છે. પણ પ્રથમ તે તેનું કથન કરે છે, જેથી આપણને સર્વ સ્થિતિ સમજાઈ જાય

જે પ્રાણિક નિશ્ચિત ગુણો વગરનું, સામાન્ય સત્ત્વ હોત, લો તેને સમર્પણ કરવામાં મુશ્કેલી ન નડત; પણ તે તદ્દન બિન-ઉપયોગી થઈ પડત. પણ ઊલ્ટું, પ્રાણિક તો સર્વ શક્તિનો એક પ્રકારનો હુર્ગ છે. પણ મોટે ભાગે તે શક્તિ બીજે

વહી જતી હોય છે, તે ભગવાનની સેવામાં અપીંત નથી, તે તો માત્ર પ્રાણિકના પોતાના સંતોષ માટે વપરાતી હોય છે, જ્યાં સુધી પ્રાણિક તે પ્રકારનું હોય, ત્યાં સુધી તેનો ઉપયોગ ન થઈ શકે.

પ્રાણે ઓમ સમજવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી મારામાં રહેલી શક્તિ પૃથ્વી પર સાક્ષાત્કારની દિવ્ય યોજના સાથે પરિપૂર્ણ સંવાદિતામાં ન પ્રવેશો, ત્યાં સુધી તે ઉપયોગી ન બની શકે. જે પ્રાણ તે સમજે, તો તે શાન્ત થઈ જય, અસ્તિત્વની સમગ્રતામાં સામેલ થઈ જય, અને પછી તે સર્વ બલને અને મહત્વને પ્રાપ્ત કરે. નહિ તો, તેનો ઉપયોગ ન થઈ શકે. સામાન્ય રીતે, તેની બધી કિયાએ હમેશાં વસ્તુઓને ગુંચવી દેતી હોય છે, તેમની સરલતાને દૂર કરી દેતી હોય છે, તેમની વિશુદ્ધિને—સૌનદર્યને—અસરકારકતાને ધણી વાર દૂર કરી દેતી હોય છે, કારણ કે પ્રાણનું કાર્ય અંધ, અજ્ઞાનમય, અને ખૂબ અહંતા-પૂર્ણ હોય છે.

મધુર માતાજી, શું દિવ્ય ભૂમિકા એ ચૈત્યક અસ્તિત્વની ભૂમિકા છે ? દિવ્ય ભૂમિકા ચૈત્યક અસ્તિત્વની ભૂમિકા કરતાં વધારે ઉચ્ચ છે. ચૈત્યક અસ્તિત્વ ભગવાનનું વાહન છે, ભગવાન તેમાં રહેલા છે, તેમનું તે નિવાસ-સ્થાન છે; પણ ભગવાન તેના કરતાં વધારે ઉચ્ચ છે. કારણ કે ચૈત્યક અસ્તિત્વ એ દિવ્ય આવિભાવની માત્ર એક બાજુ છે.

શું અતિ-મનસ્સુ પણ ચૈત્યક અસ્તિત્વ નથી ?

અતિ-મનસ્સુ ચૈત્યક અસ્તિત્વ કરતાં પણ ખૂબ-ખૂબ ઉચ્ચતર છે.

જે દિવ્ય તત્ત્વ વિશ્વમાં હવે ભાગ ભજવવા આવી રહ્યું છે, તેને શ્રી અરવિંદ અતિ-મનસ્સુ કહે છે. તે તેને અતિ-મનસ્સુ કહે છે, કારણ કે તે મન પછી આવે છે, અર્થાતું તે પરમ દિવ્ય તત્ત્વનો નવીન આવિભાવ છે. ભગવાન ચૈત્યક સાથે સંબંધિત છે, એટલે તે પણ ચૈત્યક સાથે સંબંધિત છે. અર્થાતું ચૈત્યક બાધ્ય રીતે ભગવાનને પ્રગટ કરનાર સર્વ વસ્તુઓનું ધર છે, નિવાસ-સ્થાન છે, મંદિર છે, વાહન છે. પણ તે સ્વારસ્યમાં જ દિવ્ય છે, તેની સમગ્રતામાં નહિ. ભગવાન સાથે સરખાવતાં, ચૈત્યક ભગવાનના બાધ્ય આવિભાવનો એક પ્રકાર—પાર્થિવ પ્રકાર છે.

બસ; હવે કાંઈ પૂછવાનું નથી ?

જે થારીરિક ચેતના બધો વખત આપણને વ્યાપૃત રાખે છે, થારીરિક સંજ્ઞેગો સાથે ગુંથાયેલા રાખે છે, તેમાંથી બહાર કેવી રીતે આવવું ?

તેને માટે અનેક માર્ગો છે.

તેને માટે બૌધ્ધ માર્ગ છે, લાગણીમય — કલામય માર્ગ છે, આધ્યાત્મિક-માર્ગ છે. સામાન્ય રીતે જે માર્ગ તે વ્યક્તિને સહેલામાં સહેલો લાગે, તે તેણે અપનાવવો જોઈએ, કારણ કે જે માણસ એકદમ સૌથી વધારે કઠિન માર્ગને અપનાવે, તો તે કશું જ પ્રાપ્ત ન કરી શકે. અહીં આપણે શ્રી અરવિંદે ‘ધ સિન્ધેસિસ ઓદ્યોગ’માં જે વસ્તુ કહી છે ત્યાં જ આવીને ઉભા રહીએ છીએ : તે જ્ઞાનમાર્ગ, ભક્તિ-માર્ગ, અથવા કર્મ-માર્ગ છે. પણ કર્મ-માર્ગ તમને ચોક્કસપણે શારીરિક જીવનમાં રાખતા હોય છે, તેમાં તમને મુક્તિ શોધાવતો હોય છે. આ માર્ગ સૌથી વવારે અસરકારક છે, પણ તે સૌથી વધારે કઠિન પણ છે.

મોટા ભાગના સાધકો માટે, ધ્યાનનો, એકાગ્રતાનો, શારીરિક જીવનના ત્યાગનો, શારીરિક કિયાઓના ત્યાગનો માર્ગ કરતાં ચોક્કસ વધારે સહેલો હોય છે. પણ તેમની શારીરિક ચેતના જેવી હતી તેવી જ રહે છે, તેને તેઓ પરિવર્તિત કરતા હોતા નથી. જે માણસ સાધુ કે તપસ્વી જેવો ન બને, સર્વ કિયાશીલ જીવનનો ત્યાગ ન કરે, સતત એકાગ્રતામાં કે ધ્યાનમાં ન રહે, તો તે કશું જ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. અર્થાતું અસ્તિત્વના સમગ્ર ભાગનું તેમાં રૂપાંતર થતું હોતું નથી. તેનું રૂપાંતર કરવાનો તેમનો ઉકેલ હોતો નથી; તેમનો ઉકેલ તો શરીરનો જેમ બને તેમ જૈદી ત્યાગ કરવાનો હોય છે. પ્રાચીન કાળમાં યોગનો આવો જ્યાલ હતો, કારણ કે તેમ કરવું એ વધારે સહેલું છે. પણ આપણે આ વસ્તુ માગતા નથી.

આપણે તો શારીરિક ચેતનાનું રૂપાંતર માગીએ છીએ, તેનો ઈન્કાર નહિ.

એટલે, આ બાબતમાં, શ્રી અરવિંદે ભગવાનને સમર્પણ કરી દેવું તેની સૌથી વધારે સીધી વધારે સમગ્ર માર્ગ તરીકે ભલામણ કરી છે. તે સમર્પણ પ્રગતિશીલ રીતે વધારે ને વધારે સંપૂર્ણ બનવું જોઈએ, જેમાં શારીરિક ચેતનાનો અને શારીરિક કિયાઓનો સમાવેશ થઈ જય છે. જે માણસ આમાં સહ્ય બને, તો શારીરિક અવરોધ બનવાને બદલે, મદદ-રૂપ બની જય.

આ વાક્યનો શો અર્થ છે : “ આત્માના આંતર બલમાંથી જીવનના મુખ સામે સીધું જુઓ, અને સંજોગોના સ્વામી બનો.”

જે પદ્ધતિ સમગ્ર શારીરિક ચેતનાનો અને શારીરિક ઘટનાઓનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે, તેનાથી આ તદ્દન વિરુદ્ધની પદ્ધતિ છે. “ જીવનના મુખ સામે જુઓ ” એટલે જીવનથી વિમુખ ન બનો ! જીવન જેવું છે તેવા જીવનનો સામનો કરો, તેમાંથી ભાગી ન જાઓ, આંતર ચૈત્યક શક્તિને મદદ માટે બોલાવો. તે ચૈત્યક શક્તિને શ્રી અરવિંદ “ આત્માનું આંતર બલ ” કહે છે. આ ચૈત્યક ચેતનાની મદદ વડે

સંજોગોથી ઊર્ધ્વમાં ચાલ્યા જાઓ, તેમના સ્વામી બનો. જે કાંઈ આવી પડે તેને તાબે થવાને બદલે, તેનાં પરિણામોથી હુઃખી થવાને બદલે, માણસ સંજોગોથી પર થઈ જય છે; સંજોગાને તે પસાર થઈ જવા હે છે—તમને સ્પર્શ ન કરી શકે, તમારી ચેતનામાં વિકૃતિ ન લાવે એવી વસ્તુઓની પેઠે, એ વાક્યનો એ અર્થ છે.

એમ કહેવામાં આવે છે કે દિવ્ય પ્રેમથી સચેતન બનવા માટે બીજા બધા પ્રેમનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે. જે જક્કીપણે આપણને થીટકી રહે છે અને સહેલાઈથી આપણને છોડી જતો નથી, તે બીજા પ્રેમનો ત્યાગ કરવાનો શ્રોષ્ટ માર્ગ શો છે?

તેમાંથી પસાર થવાનો. આહ !

તેમાંથી પસાર થવું, તે પ્રેમની પીઠમાં રહેલી વસ્તુને જોવી, બાબુ દેખાવ આગળ અટકી ન જરૂરું, બાબુ રૂપથી સંતોષ ન માનવો, આ પ્રેમની પીઠમાં રહેલા તરવને શોધવું, પોતામાં પેદા થયેલી લાગણીનું ઉદ્ભબ-સ્થાન જ્યાં સુધી ન જરૂરું સુધી સંતોષ ન માનવો. પછી બાબુ રૂપ આપોઆપ અંગીને ભુક્કા થઈ જશે, અને તમે દિવ્ય પ્રેમના સંપર્કમાં આવશો, જે પ્રેમ સર્વ વસ્તુઓની પીઠમાં રહેલો છે.

આ શ્રોષ્ટ માર્ગ છે.

બીજી વસ્તુને પ્રામ કરવા માટે એક વસ્તુનો ત્યાગ કરવો એ બહુ કઠિન છે. તે લગભગ અશક્ય છે. કારણ કે માનવ પ્રકૃતિ એટલી બધી મર્યાદિત છે, વિરોધોથી એટલી બધી સભર ભરેલી છે, પોતાની ગતિઓમાં તે એટલી બધી અંગત છે કે જો માણસ માનવો જેમ માનવ પ્રેમમાં અનુભવે છે તેવા નિમ્નતર પ્રેમનો ત્યાગ કરવા માગતો હોય, જો તેનો ત્યાગ કરવા તે આંતર પ્રયત્ન કરે, તો તે પ્રેમ અનુભવવાની સમગ્ર શક્તિને જ ગુમાવી બેસે, પત્થર જેવો બની જય પછી પોતામાં ફરી પ્રેમ ઝીલવાની અને તેને પ્રગટ કરવાની શક્તિ આવે તે પહેલાં તેને વર્ષો સુધી, સદીઓ સુધી રાહ જોવી પડે.

એટલે શ્રોષ્ટ માર્ગ એ છે કે ગમે તે રૂપમાં પ્રેમ આવે, ત્યારે માણસે પ્રયત્ન કરવો, તેના બાબુ આભાસને ભેદીને પીઠમાં રહેલા દિવ્ય તરવને શોધી કાઢવું, જે તરવ તે પ્રેમને અસ્તિત્વ આપી રહ્યું હોય છે. સ્વામાવિક રીતે જ, એમાં પાશો અને મુશ્કેલીઓ રહેલાં જ છે; પણ તે વધારે અસરકારક છે. અર્થાતુ માણસ ખોટી રીતે પ્રેમ કરે છે, માટે પ્રેમ જ ન કરવો—તેને બદલે તેણે ખોટી રીતે પ્રેમ કરવાનું બંધ કરવું જોઈએ અને સારી રીતે પ્રેમ કરવાની ઈચ્છા રાખવી જોઈએ.

દા. ત. માબાપનો બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ, બાળકોનો માત-પિતા પ્રત્યે પ્રેમ, ભાઈઓનો અને બહેનોનો પ્રેમ, મિત્રોનો અને પ્રેમીઓનો પ્રેમ-માનવો વચ્ચે સર્વ રૂપોમાં પ્રગટ થતો પ્રેમ અજ્ઞાનથી, સ્વાર્થમયતાથી, માનવની સામાન્ય બીજી ન્યૂનતા-ઓથી દૂષિત થયેલો હોય છે. એટલે પ્રેમ કરવો તદ્દન બંધ કરી દેવાને બદલે—જે કરવું તેને શ્રી અરવિંદ બહુ કઠિન કહે છે—, જેથી હદ્ય તદ્દન શુષ્ક બની જય અને કશો હેતુ સરે નહિ, તેના કરતાં માણસે વધારે સારી રીતે પ્રેમ કરતાં શીખવું જોઈએ. ભક્તિ-પૂર્વક, આત્મ-સમર્પણપૂર્વક, નિ:સ્વાર્થ રીતે માણસે પ્રેમ કરતાં શીખવું જોઈએ. તેણે પ્રેમની સામે નહિ, પણ તેનાં વિકૃત રૂપો સામે ઝડપવું જોઈએ. મોનોપોલી, આસક્તિ, માલિકીની ભાવના, અદેખાઈ વગેરે નિમ્ન પ્રેમમાં આવતી વસ્તુઓ સાથે માણસે ઝડપવું જોઈએ. પ્રેમમાં માણસે પ્રલુંત્વની, પોતાની ઈચ્છા સામા પક્ષ પર લાદવાની, પોતાની કામનાઓ—તરંગો બીજા પર લાદવાની ઈચ્છા-નો ત્યાગ કરવો જોઈએ. લેવાની નહિ, પણ આપવાની ઈચ્છા રાખવી જોઈએ. બીજાના પ્રત્યુત્તર માટે આગ્રહ રાખવાને બદલે, માણસે માત્ર પોતામાં રહેલા પ્રેમથી સંતોષ માનવો જોઈએ. પોતાનો અંગત હેતુ, સુખ, કામના સિદ્ધ કરવાની ઈચ્છાને બદલે પોતાનો પ્રેમ આપવામાં સંતોષ માનવો જોઈએ, કોઈ પ્રત્યુત્તરની માગણી ન કરવી જોઈએ. માત્ર પ્રેમ કર્યાથી જ સુખો બનવું જોઈએ, તેથી વધારે કાંઈ જ નહિ.

જે તમે તે કરો, તો તમે મહાન પગલું આગળ ભર્યું ગણાય. આ વલણ દ્વારા તમે ધીમે ધીમે તે લાગણીમાં આગળ વધી શકો, અને એક દિવસ સાક્ષાત્કાર કરી શકો કે પ્રેમ એ કોઈ અંગત વસ્તુ નથી, તે એક વૌચેક દિવ્ય અનુભૂતિ છે, જે તમારી મારફતે ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં સુંદર રીતે વ્યક્ત થાય છે, પણ જે તેના સ્વારૂપ્યમાં કોઈક દિવ્ય વસ્તુ છે.

પ્રથમ પગલું છે—સ્વાર્થી ન બનવું તે. દરેક જગતે તે જ વાત લાગુ પડે છે, માત્ર યોગ કરવા માગતા લોકોને જ નહિ, પણ સામાન્ય જીવનમાં પણ. જે માણસ પ્રેમ કેવી રીતે કરવો તે જાણવા માગતો હોય, તો તેણે પ્રથમ પોતાને જ સ્વાર્થમયતાપૂર્વક ન ચહાવું જોઈએ. તેણે સામા પક્ષ પાસેથી કશી અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય પ્રેમી ને પોતાની જત આપી દેવી જોઈએ. આ! શિસ્ત પોતાની જતની પાર જવા માટે અને તદ્દન સ્થૂલ નહિ એવા પ્રકારનું જીવન જીવવા માટે પ્રાથમિક છે.

યોગ માટે આપણે બીજા કાંઈકનો ઉમેરો કરીએ. મેં શરૂઆતમાં કણ્ણું તેમ, પ્રેમના આ મર્યાદિત અને માનવી રૂપને બેદીને પાર જવાનો સંકલ્પ હોવો જોઈએ, અને તેની પીઠમાં રહેલા, દિવ્ય પ્રેમના તત્ત્વને શોધી કાઢવું જોઈએ. તો પછી તેને

જરૂર પરિણામ પ્રાપ્ત થવાનું. પોતાના હદ્યને શુષ્ક બનાવી દેવા કરતાં આ વધારે સારું છે. કદાચ તે જરાક વધારે કઠિન છે, પણ તે દરેક રીતે વધારે સારું છે, કારણ કે અહંતાપૂર્ણ રીતે બીજાઓને દુઃખી કરવાને બદલે, આમ કરવાથી માણસ તેમને તેમની ગતિમાં શાન્ત રહેવા હેછે. તે બીજાઓ પર પોતાનો સંકલ્પ લાદવાને બદલે, પોતાની જતનું રૂપાંતર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આ વસ્તુ સામાન્ય જીવનમાં પણ કોઈક ઉચ્ચતર અને વધારે સંવાદમય વસ્તુ પ્રત્યેનું પગલું છે.

“ અત્યારે જીવનનાં બધાં અથવા ધાર્માંખરાં કાર્યો કામનાના તરફ વડે દૂર્ઘિત દેખાય છે. નીતિમય અથવા ધાર્મિક કાર્યો પણ, ઉચ્ચ આદર્શવાદ—માનવ-સેવા—આત્મ-બલિદાન—ત્યાગનાં કાર્યો પણ કામનાના તંતુઓ વડે વીધાયેલાં છે. આ કામનાનું તરફ અહંતાનું વિભાજક તરફ છે, તેની બધી વૃત્તિઓ વિભાજક આત્મ-સ્થાપના માટે હોય છે. ખુલ્લી રીતે અથવા વત્તાઓએ તેજેમય અંયળા હેઠળ, કામનાનું તરફ પોતાની વૃદ્ધિ માટે, માલિકી માટે, ઉપભોગ માટે, વિજય માટે, સામ્રાજ્ય માટે હમેથાં આગળ ધૂપી રહ્યું હોય છે.”

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૬૪)

મધુર માતાજી, કામનાનું તરફ (આત્મા) એ શું છે?

તે તમને જીવવાનો, કાર્ય કરવાનો, ગતિ કરવાનો વેગ આપે છે.

આત્મા શબ્દ માટે ફ્રેન્ચમાં ‘આમે’—શબ્દ છે, જે ‘વેગ આપવો, પ્રેરણું, એ અર્થવાળા ધાતુમાંથી બનેલો છે. તે શરીરને જીવન આપે છે. જે તમારામાં તે ન હોય, તો તમે જરૂર પદાર્થ-તરફ બની જાઓ—પત્થર કે છોડ પેઠે, તદ્દન જરૂર નહિ, પણ વનસ્પતિ પેઠે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે કામનાઓ સિવાય અર્થાતું કામનાના આ આત્મા સિવાય, કશી જ પ્રગતિ ન થઈ શકી હોત. સામાન્ય જીવનમાં તે ખૂબ ઉપાયોગી વસ્તુ છે, પણ માણસ જ્યારે યોગ કરવાનો, ભગવાનને ખોળી કાઢવાનો નિર્ણય કરે છે, ત્યારે તે જરાક ભાર-રૂપ બની જય છે.

(મૌન)

હવે કાંઈ પૂછવાનું રહે છે?

જ્યારે અમે વહેંચણી^૧ માટે તમારી પાસે આવીએ છીએ, ત્યારે કેટલીક વાર અમને એમ લાગે છે કે અમે ભુક્ત અને આનંદમય છીએ, પણ

૧. ૧૯૫૮ સુધી કોડાંગણ ઊપર (૧૦ના દિવસો સિવાય) દરેક સાંજે, માતાજી મગજણી અને મીઠાઈ વહેંચતાં હતાં. બધા શિષ્યો પંક્તિમાં, એક પછી એક, તેમની પાસે જતા, જેથી તેમને સીધી રીતે આધ્યાત્મિક મદદ મળે.

કેટલીક વાર અમને કશું જ લાગતું હોતું નથી, અમે ખાલીખમ હોઈએ છીએ. આ શું સૂચવે છે ?

જ્યારે માણસ આનંદ અનુભવે છે, ત્યારે તેનો અર્થ છે કે તે ખુલ્લો છે અને શક્તિને જીવે છે. જ્યારે માણસને કશું જ ન અનુભવાતું હોય, ત્યારે તેનો અર્થ એ છે કે તે બંધ છે, પૂરાઈ ગયેલો છે.

પણ તમને શું ખુલ્લા કરતું હોય છે અને બંધ કરી દેતું હોય છે ? દરેક જણ માટે તે ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે. તેનો આધાર ધ્યાની વરતુએ પર હોય છે. તમે તમારા પોતામાં એ જેણું નથી કે તે બાબ્ય સંજેગો પર આધાર રાખે છે કે તમારી અંદરની કોઈક વસ્તુ પર ? નહીં ?

હા.

હા. વાહ, સરસ !

કેટલીક વાર માણસને વધારે સજ્જવ, વધારે શક્તિપૂર્ણ, અને વધારે આનંદ-પૂર્ણ બનાવનાર, ધ્યાનાં ભિન્ન-ભિન્ન કારણો હોય છે, સામાન્ય જીવનમાં કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે જે પોતાના બંધારણને કારણે પ્રકૃતિ સાથે અમુક સંવાદિતામાં હોય છે—જાણે કે તેઓ પ્રકૃતિની છંદોમયતા સાથે જ શાસ્ત્રાચ્છ્વાસ ન લેતા હોય. આ લોકો હમેશાં આનંદી, સુખી હોય છે. તેઓ જે કાંઈ કરે છે. તેમાં સફ્ફલ થતા હોય છે. તેઓ ધ્યાની મુશ્કેલીઓને અને રાંકટોને દૂર રાખતા હોય છે તેઓ જીવનની અને પ્રકૃતિની છંદોમયતા સાથે સંવાદિતામાં હોય છે. વળી એવા દિવસો પણ આવે છે, જ્યારે માણસ કાર્ય કરી રહેલી દિવ્ય ચેતના સાથે, ભગવાનની કૃપા સાથે સંપર્કમાં હોય છે. ત્યારે દરેક વસ્તુ ભગવાનની હાજરી વડે રંગાઈ ગયેલી હોય છે, અને જે વસ્તુઓ તમને મોટે લાગે નીરસ અને સુસ્ત લાગતી હતી, તે મનો-હર, આનંદ-દાયક, આકર્ષક, બોધપ્રદ બની જય છે; દરેક વસ્તુ જીવતી લાગે છે, આકંપનો છોડતી લાગે છે, આશાસ્પદ અને શક્તિ-પૂર્ણ લાગે છે. એટલે, જ્યારે માણસ તેના પ્રત્યે ખુલ્લો બને છે, ત્યારે પોતે વધારે શક્તિ-શાળી, વધારે મુક્ત, વધારે સુખી, શક્તિ-પૂર્ણ બન્યો હોય એમ તેને લાગે છે; દરેક વસ્તુ તેને અર્થપૂર્ણ લાગે છે. વસ્તુઓ છે તેવી શા માટે છે, તે તે માણસ સેમજે છે, અને તે સામાન્ય ગતિમાં ભાગીદાર બને છે.

બીજા કેટલાક સમયો આવે છે, જ્યારે એક યા બીજા કારણે માણસને એમ લાગે છે કે હું ધૂંધળો બની ગયો છું, પૂરાઈ ગયો છું, છિદ્રના ઊડાણમાં ભરાઈ ગયો છું. ત્યારે તેને બધી વસ્તુઓ નીરસ લાગે છે. મૂલ્ય વગરની, સ્વાદ વગરની

લાગે છે. તે ચાલતા કાણના હુંડાની પેઠે ગતિ કરતો હોય છે.

જે માણસ સચેતનતા-પૂર્વક પોતાના ચૈત્યક અસ્તિત્વ સાથે પોતાની જતને જોડી શકે, તો તે હમેશાં અભિમુખતાની, આંતર આનંદની, શક્તિની, પ્રગતિની, ભગવાનની હાજરી સાથે સંપર્કની સ્થિતિમાં રહી શકે. જ્યારે માણસ પરમાત્મા સાથે સંબંધમાં હોય છે, ત્યારે તે સર્વત્ર, સર્વ વસ્તુઓમાં તેમને જોઈ શકે છે, અને બધી વસ્તુઓ તેમના સાચા અર્થને ધારણ કરે છે.

તેનો આધાર શેના પર છે? આંતર છંદોમયતા પર; કદાચ કૃપા પર; ગમે તેમ પણ, તમારાથી પર એવી કોઈક વસ્તુ પ્રત્યે અભિમુખતા પર.

માતાજી, જ્યારે સારી રીતે વિકાસ પામેલો જીવ દેહ ધારણ કરે છે, ત્યારે આ કામનાના આત્માનું ઇપાંતર કરવામાં તેને ઓછી મુશ્કેલી પડે છે? તેનો અર્થ શો છે?

મહાન આધ્યાત્મિક વિભૂતિઓને મુશ્કેલીઓ ઓછી હોય છે ખરી?

એવું કહી ન શકાય.

સિદ્ધાંત-રૂપે એમ કહેવાય છે, પણ હકીકતમાં, વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ નેમ જેમ સારું થતું જાય છે, તેમ તેમ કામનાનો આ જૂઠો આત્મા વધારે બલવાન બનતો હોય છે. જે લોકોનું વ્યક્તિત્વ સારી રીતે રચાયેલું, સંગઠિત જનેલું હોય છે અને સ્વતંત્ર હોય છે, જે પરિસ્થિતિ પર આધાર રાખતું નથી, તેમને ભગવાનની હાજરી સાથે સંપર્કમાં આવવામાં ઘણી વધારે મુશ્કેલી આવે છે, કારણ કે તેમનું અસ્તિત્વ સુ-સંગઠિત હોય છે—જે મોટે ભાગે સ્વ-પ્ર્યાપ્ત હોય છે. ખૂબ જીવાંત, પૂર્ણ રીતે સિદ્ધ બનેલી વ્યક્તિના વિચારો બદલવા એ હમેશાં ખૂબ મુશ્કેલ હોય છે; જ્યારે બીજ લોકોમાં—તેમના વિચારોમાં સહેલાઈથી ફેરફાર કરી શકાય છે—દા.ત. સદ્ગ્રાવના-વાળો માણસ, જે હજ સર્વ પ્રકારની અસર પ્રત્યે ખુલ્લો છે. જ્યારે માણસનું નિર્માણ બંલવાન રીતે થયું હોય છે, તેને પોતાના વ્યક્તિત્વની ભાવના હોય છે, પોતાના અસ્તિત્વનું જાન હોય છે, ત્યારે તેને એમ માનવું એ ખૂબ મુશ્કેલ લાગે છે કે હું કાંઈ જ નથી, હું તો માત્ર ભગવાનની શક્તિનું કરાણ છું. પણ જેને પોતાને વિષે અસ્પૃષ્ટ—ધૂંધળી લાગણી હોય છે (અભિનય), પણ ચોક્કસ નહિ, જેને કોઈ નિશ્ચિત મર્યાદાઓ નથી, સુ-ગઠિત વ્યક્તિત્વ નથી, તે વધારે સહેલાઈથી સમજી શકે છે કે હું પોતે-જતે કાંઈ જ નથી; કોઈ બીજી જ શક્ત મારી પાસે કાર્ય કરાવી રહી છે. એટલે તમે એમ ન કહી શકો કે સારી રીતે વિકાસ પામેલા જીવાત્માને ઓછી મુશ્કેલીઓ હોય છે. તેનો આધાર વ્યક્તિ પર રહેલો છે,

મને લાગે છે કે તમે એવો અર્થ કરવા માગો છો કે જે માણસ પોતાના સત્ય આત્મા સાથે સંપર્કમાં હોય, તો કામનાના આત્માને દૂર રાખવો એ તેને સરખામાળીમાં સહેલું પડે છે. પણ તે જુદી જ પરિસ્થિતિ ગણાય. પ્રથમ તમે તમારા શૈત્યક અસ્થિત્વને શોધી કાઢવું હોવું જોઈએ અને તેની સાથે તાદ્દત્ય કરેલું હોવું જોઈએ; પછી જ તમે કામનાના આત્માને તેની મૂર્જ્ઝાની ખાતરી કરવી શકો.

(લાંબા વખત સુધી મૌન)

(એક બાલકને) તમારે કંઈ પૂછવું છે ?

માતાજી, મારે નથી પૂછવું. પણ કોઈકે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે : “ સાધનાની અત્યારની સ્થિતિમાં તમારી સાથેના સંપર્કની થી ઉપયોગિતા છે ? તમારી સાથેનો અંગત સંપર્ક અમને કેટલા પ્રમાણમાં મદદ કરે છે ? ”

‘ અંગત સંપર્ક ’નો શો અર્થ છે ? મને જેવી, મારી સાથે વાત કરવી, શું ? વ્યક્તિગત રીતે, સામુહિક રીતે, કેવી રીતે ?

વ્યક્તિગત રીતે ?

ઓહ ! (હસતાં હસતાં) મુલાકાતો હોવી તે !

તમે તેને જવાબ આપી શકો કે તેનો આધાર માણસ મુલાકાતોનો શો ઉપયોગ કરે છે તેના પર છે.

તે પ્રશ્નનો જવાબ આપવો એ બહુ કઠિન છે, કારણ કે તે તદ્દન અંગત પ્રશ્ન છે. તેનો આધાર તે કાળ પર, તે વખતની તે માણસની સ્થિતિ પર, અને—સૌથી વધારે તો—એ માણસ તે સંપર્કનો સારી રીતે ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે જાણે, તેના પર રહેલો છે.

જે માણસ આંતર રીતે ખુલ્લો હોય, અભિમુખ હોય, તો તે પોતાની પૂર્ણ પ્રગતિ માટે જરૂરી સર્વ વસ્તુ પોતાના સૂક્ષ્મ શારીરિકમાં પ્રાપ્ત કરે છે. વસ્તુઓના કુમમાં, બાધ્ય સંપર્ક શિખર-રૂપે, મદદ-રૂપે થવો જોઈએ, જેથી શરીર—ભૌતિક શારીરિક ચેતના અને શરીર આંતર અસ્થિત્વની ગતિને અનુસરી શકે.

પણ જે તમે એમ માનો કે આ સંપર્ક તમારામાં આંતર અભિમુખતા સ્થાપી આપશો, તો તમારી ભૂલ થાય છે; તો તે સંપર્ક બહુ ઉપયોગી નહિ બને. દા. ત. જે લોકો તદ્દન બંધ છે, આંદર કંઈ પણ જીલી શકતા નથી, શક્તિઓ પ્રત્યે ખુલ્લા નથી, જેઓ એમ કલ્પના કરે છે કે “ અમે માતાજી સાથે અડધો કલાક કે કલાક બેસવાના છીએ, વાતો કરવાના છીએ, અને તેથી અમને અમારું રૂપાંતર કરવામાં

ખૂબ મદદ મળી રહેશે,” તો તેઓ બહુ મેટી ભૂલ કરી રહ્યા છે. પણ જે તે બોકો અંદર ખુલ્લા હોય, જે તેઓ શક્તિના સંપર્કમાં આવે, અને પોતાનું ઝૂપાંતર કરવા માટે પ્રયાસ કરે, તો અમુક ખાસ કાર્ય, કદાચ વાતચીત અથવા ભૌતિક સંપર્ક —હાજરી તેમને વધારે સમગ્ર પ્રગતિમાં મદદ કરે.

માણસ ખૂબ સહેલાઈથી ખૂબ નિકટતામાં રહેતો હોય, દૈનિક જીવનમાં ખૂબ નજીક રહેલો દેખાતો હોય, અને છતાં તેને તેમાંથી કશું જ પ્રાપ્ત ન થાય—કમથી કમ, કિયાશીલ ચેતનામાં. કદાચ બહુ ધીમું અને ગહન કાર્ય થતું રહેનું હોય... પણ મને એમ લાગે છે કે તે તો ગમે તે વ્યક્તિ બાબત બનતું રહે. જે માણસ એક યા બીજ કારણે મારી નજીક હોય, પણ તેનો વિચાર બીજે ભટકતો હોય, કામનાએ બીજે હોય, મનના વ્યાપારો બીજે હોય, તો તે તદ્દન નકામું છે, તેથી કશો ફાયદો થતો હોતો નથી.

મહત્વનો મુદ્રો એ છે કે આંતર સંપર્ક સ્થાપવો જોઈએ. પછી અમુક કિસ્સા-ઓમાં — ધાર્યી વાર તો નહિ, તેનો આધાર વ્યક્તિ પર છે—હાજરી કાંઈક ઉમેરી આપતી હોય છે, વધારે સધન અને નિશ્ચિત સાક્ષાત્કાર લાવી આપે છે. પણ જે અંદર કાંઈ જ ન હોય, તો તે તદ્દન નકામું છે. એટલે સામાન્ય નિયમ ન બનાવી શકાય. તેનો આધાર તે વ્યક્તિ પર અને તે વખતની સ્થિતિ પર રહેલો છે.

(મૌન)

બહારથી શરૂઆત કરીને અંદર પહોંચવું — એવું માનવાની ભૂલ સામાન્ય હોય છે. તે તેમ નથી હોતું. અંદર શરૂઆત કરવી અને અંદર તૈયારી થઈ જ્ય પછી બહાર પહોંચવું — એ સાચી રીત છે.

માતાજી, જ્યારે અમે તમારી પાસે આવીએ છીએ, ત્યારે પ્રયત્નપૂર્વક અમે સારા વિચારો રાખીને આવીએ છીએ; પણ ધાર્યી વાર તેથી ડિલ્ટું જ બનતું હોય છે. દિવસ દરમિયાન આવેલા ખરાબ આવેગો, ખરાબ વિચારો જ આવી જતા હોય છે.

કદાચ તેનું કારણ એ પણ હોય કે તમે તે વિચારોને તથા આવેગોને દૂર કાઢી મૂકી શકો.

જે તે વિચારો અને આવેગો આવે, તો માણસ તેમને સમર્પિત કરી દઈને તેમનાથી મુક્ત થવાની માગણી કરી શકે.

કદાચ તે કારણ છે. કદાચ ચેતના વિશુદ્ધ માટે માગણીકાર્ય કરી રહી છે વસ્તુઓને સંતાડી રાખવી અને પાછળ હડસેલી મૂકવી, અને પોતે પોતાની આગળ

પડદો મુક્યો છે એટલે તે વસ્તુઓ છે જ નહિ એમ કલ્પી લેવું કશા જ કામનું નથી — શરત એટલી કે તે માણસે અસ્તિત્વની તે ખરાબ ટેવોને ફ્રાવી દેવાનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. જે તમે બધી ખરાબ ગતિઓને સપાટી પર આવવા દઈને તેમને પોતાની જતને બતાવવા દો, તેમને સમર્પિત કરી દો, કહો કે હું આ પ્રકારનો માણસ છું, અને તે જ સમયે તમને જુદા પ્રકારના માણસ બનવાની અભીષ્ટા હોય, તો મિલિનની તે ક્ષણ ખૂબ જ ઉપયોગી બની જય છે. તે ટેવોને દૂર કરવા માટેની જરૂરી મદદ તમે થોડી જ સેકન્ડોમાં પ્રાપ્ત કરી શકો છો. પણ જે તમે એક નાનકડા સંતની પેઠે આવો, અને કશું જ મેળવ્યા સિવાય, સંતોષ માનીને ચાલ્યા જાઓ, તો તે જરા પણ ઉપયોગી નથી.

ચેતના આપોઆપ એ પ્રમાણે કાર્ય કરે છે; જ્યાં કોઈ પ્રકાશનું કિરણ ન હતું ત્યાં પ્રકાશ લાવનાર કિરણ જેવી તે ચેતના હોય છે. જરૂર છે માત્ર એવી સ્થિતિમાં હોવાની કે જેમાં માણસ તે ખરાબ ટેવને અથવા વસ્તુને છોડી દેવા માગતો હોય, તેને ચીટકી રહેવા નહિ. જે સાચા દિલથી તે તેને પોતામાંથી બહાર ફેંકી દેવા, અદશ્ય બનાવી દેવા માગતો હોય, તો તે મુલાકાત ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

(મૌન)

સાચે જ હું પોતે એક પ્રશ્ન પૂછ્યા માગું છું. તમે જ્યારે મારી પાસે આવો છો, ત્યારે શા માટે પ્રયત્ન-પૂર્વક સારા વિચારો લઈને આવવા માગો છો ? તેનું કારણ શું ?

તમારી સામે ખરાબ ગતિઓ હોવી એ ખૂબ વરણું છે ! (હસાહસ)

જે તમે તેમને રાખવા માગતા હો, તો સાચે જ ખૂબ વરણું છે, પણ જે તમે તેમને ફ્રાવી દેવા માગતા હો, તો તેમને ફ્રાવી દેવાની એ એક તક છે, કારણ કે મારી સમક્ષ તે ખરાબ ગતિઓ જેવી હોય છે તેવી જ દેખાય છે. પણ જ્યારે તે ગતિઓ મારાથી દૂર હોય છે, ત્યારે તે અનેક પ્રકારના તેજસ્વી પ્રકાશોથી રંગીન બની જતી હોય છે, જેથી તમે તેમને સારી માની લો. જે ગતિ મલિન હોય અને તમે તેને મારા વાતાવરણમાં જુઓ, તો તે બરાબર જેવી છે તેવી જ તમને દેખાય છે. ત્યારે તેને ફંજેટી દેવાનો સમય આવી ગયો છે એમ માનવું.

(મૌન)

પોતાની પાસે જે શ્રેષ્ઠ વસ્તુ હોય તેનું સમર્પણ કરવું તે ખૂબ સુંદર છે, તેનું ખૂબ મૂલ્ય અંકાય છે. પણ પોતામાં જે ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુ હોય તેને સમર્પિત કરવી તે વધારે ઉપયોગી છે; કદાચ આ વસ્તુના સમર્પણનું પહેલા કરતાં પણ વધારે મૂલ્ય અંકાય છે — શરત માત્ર એટલી કે તેનાથી મુક્ત બનવા માટે અને પછી તેને ફૂરી ન સ્વીકારવા માટે, તે સમર્પિત કરવામાં આવે !

૩ એચેટોબ્ર ૧૯૫૬

મારી પાસે પ્રશ્નોનો ઠગ આવી પડ્યો છે ! પણ તેમનો જવાબ આપતાં
પહેલાં, હું તમને કાંઈક સમજવવા માગું છું.

તમે અનેક પ્રસંગોએ જોયું હોશે કે હું તમારી સાથે હમેશાં એક જ પ્રકારે
વાતાવાપ નથી કરતી. તમને એ ભેદ માલમ પડ્યો છે કે નહિં, તે હું નથી જાણતી,
પણ મને તો તે ભેદ બહુ મોટો લાગે છે. મેં કાંઈક વાંચ્યું હોય તેને કારણે અથવા
બીજા કોઈ કારણે—કેટલીક વાર પ્રશ્નને અનુસરીને, પણ ભાગ્યે જ, એમ બનતું
હોય છે કે મને કોઈક અનુભૂતિ થતી હોય છે, પણ હકીકતમાં તે ચેતનાની અમુક
સ્થિતિમાં પ્રવેશ હોય છે, અને તે ચેતનાની સ્થિતિમાં આવી ગયા પછી હું તેને
વર્ણવતી હોઉં છું. તે સ્થિતિમાં જે કહેવાતું હોય છે તે મનમાંથી પસાર થઈને, મનનો
માત્ર શરૂઆતાના ભંડાર-રૂપે ઉપયોગ કરતું હોય છે. એમ કહી શકાય કે જે ચેતના,
શક્તિ પોતાની જતને અભિવ્યક્ત કરતી હોય છે, તે વ્યક્તિ—મનમાંથી પસાર થાય છે
- અને, એક પ્રકારની સમાન સંબંધિતા વડે, અભિવ્યક્તિ માટે જરૂરી શરૂઆતે આકર્ષિતી
હોય છે. તે સાચો ઉપદેશ છે, જે પુસ્તકોમાં ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. તે પુસ્તકો-
માં હોય; પણ તે બોધને શોધી કાઢવા માટે માણસે પોતે ચેતનાની તે સ્થિતિમાં હોવું
જોઈએ. પણ બોલાયેલા શરૂ સાથે ધ્વનિનું આકંપન અનુભૂતિના અમુક અંશને
શ્રોતાઓમાં સંકાન્ત કરે છે, જે ભાવનાપ્રધાન લોકો માટે ચેપી બની જઈ શકે.

બીજા કિસ્સામાં, પૂછાયેલો પ્રશ્ન અથવા પસંદ કરાયેલો વિષય મન વડે ઉચ્ચ-
તર ચેતના આગળ લઈ જવાનો હોય છે. પછી મનને જવાબ મળે છે, અને તે
શરૂ દ્વારા શ્રોતાઓમાં તે જવાબને સંકાન્ત કરે છે. બધા બોધોમાં - ઉપદેશોમાં
મોટે ભાગે આ જ બનતું હોય છે - શરત માત્ર એટલી કે બોધ કરનાર વ્યક્તિમાં
પ્રશ્નને ઉચ્ચતર ચેતના પ્રત્યે મોકલી આપવાની આવડત હોવી જોઈએ, જે મોટે
ભાગે નથી હોતી.

મારે કહેવું જોઈએ કે આ બીજી પદ્ધતિમાં મને બહુ રસ નથી. ધાર્યો વાર,
જ્યારે પ્રશ્ન અથવા વિષય મને ચેતનાની તે રસપ્રદ સ્થિતિમાં પ્રવેશવાની શક્યતા
આપતો નથી, ત્યારે હું બોલવા કરતાં મૌન રહેવાનું હજાર-ગાળું વધારે પસંદ કરું
છું. માત્ર ફરજ બજાવવા ખાતર, ત્યારે હું બોલતી હોઉં છું. હું તમને આ પહેલે-
થી જગ્યાવી દઉં છું, કારણ કે ધાર્યો વાર મેં વાતાવાપને અટકાવી દીધો છે અને
ઓચિનું ધ્યાન શરૂ કરાવ્યું છે. આ પ્રકારના પ્રશ્નો કે વિષયોની બાબતમાં તેમ

બન્ધું હતું. પણ કોઈકે મને આ તદ્વાત સમજવવાનું કહ્યું હતું. એટલે આજે સાંજે હું આ કહી રહી છું.

(મૌન)

તે સિવાય, મારી પાસે કેટલાક વ્યવહારું પ્રશ્નો છે. એ પ્રશ્નોના સંબંધમાં મેં એવું કાંઈક જોયું, કે જેને વિષે હું તમને કહેવાની છું. ઓહ ! તે પ્રતીકે સાથે કોઈ દર્શન ન હતું. ખૂબ રસ પડે તેવા કશાની આશા ન રાખતા. મને જે પૂછવામાં આવ્યું હતું, તેને હું મારા શબ્દોમાં ફરી મૂકું છું; સવાલના આ મૂળ શબ્દો નથી :

અતિ-મનસ્તુની હાજરી સાચી રીતે કેવો તદ્વાત ગિલો કરી શકે છે ?
સમસ્યાઓના પ્રવાહને તે કેવી રીતે બદલી નાખે છે ? આ આવિભાવને ધ્યાનમાં રાખીને જીવનનો ફરી કેવી રીતે વિચાર થવો જોઈએ ?

મને વ્યવહારમય દણાંતો આપવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. તેનો શો અર્થ છે તે હું બરાબર જાગુતી નથી. પણ તે ગમે તે હોય, પણ ગણિતશાસ્ક્રીય મનોદર્શામાં મેં જે જોયું તે આ રહ્યું. ગણિતશાસ્ક્રીય ભાષા સાથે મને પરિચય નથી, પણ હું આને સમસ્યા પ્રત્યે ગણિતશાસ્ક્રીય રીતે જોવાનો એક પ્રકાર કહું છું.

હું ધારું છું કે તમે ગણિતશાસ્ક્રનું એટલું — પૂરતું અધ્યયન તો કર્યું છે, જેથી તમે જાળી શકો કે પાયામાં અમુક પસંદ કરાયેલાં તત્ત્વોને લેવા વડે જે સંયોગી-કરણો થાય છે, તે બહુ જટિલ હોય છે. મારી જતને સ્પષ્ટ બનાવવા માટે હું એક દાખલો આપીશ, કારણ કે તમને શિખવવામાં જે પરિભાષાનો ઉપયોગ થાય છે તે હું વાપરી શકું તેમ નથી. દા. ત. કક્ષાવારીના અક્ષરો. કક્ષાવારીમાં અમુક સંખ્યાના અક્ષરો હોય છે. આ બધા અક્ષરો લેવાથી સર્વ શક્ય સંયોગીકરણોની સંખ્યાને જો તમે જાળવા અથવા ગણવા માગતા હો—તે અક્ષરોને કેવી રીતે અને કેટલા પ્રકારો-માં સંગઠિત કરી શકાય, તો તમને માલમ પડશે કે તે સંખ્યા કલ્પી ન શકાય તેટલી મોટી છે. ઠીક. પણ જે તમે ભૌતિક જગતને લો અને સૌથી વધારે સૂક્મ તત્ત્વને પહોંચો — તમે જાણો છો કે વૈજ્ઞાનિકો તદ્વાત અદશ્ય અને અસંખ્ય વસ્તુઓ સુધી પહોંચી ગયા છે, જે તમે તે તત્ત્વને પાયા-રૂપે લો અને ભૌતિક જગતને સમગ્ર રૂપે લો, અને આ બધાં તત્ત્વો વડે સર્વ શક્ય સંયોગીકરણો કરતાં-કરતાં, કોઈ પણ સંયોગીકરણની પુનરુક્તિ કર્યી સિવાય, કીડા કરતી એક ચેતનાને અથવા સંકલ્પને કલ્પો, તો તમારી બુદ્ધિ બહેર મારી જાય. ગણિતશાસ્ક તમને કહેવામાં આવ્યું છે કે તત્ત્વોની સંખ્યા સાન્ત છે, અને તેથી સંયોગીકરણોની સંખ્યા પણ સાન્ત છે. પણ એ તો ફેબ્રિન સૌદાંતિક વાત થઈ, કારણ કે જે તમે આચરણમાં આવો, અને

આ બધાં સંયોગીકરણોને એક પછી બીજું — એમ અનુસરવાનું હોય, અને તે સંયોગીકરણો એટલા વેગથી ગતિ કરતાં હોય કે તેમને જોઈ જ ન શકાય, તો એ વાત સ્પષ્ટ છે કે આ સંયોગીકરણો કરવામાં અનંત સમય વીતી જાય, અર્થાતું એ સંયોગીકરણોની સંખ્યા એટલી બધી મોટી હોય કે તેને કોઈ મર્યાદા—વ્યવહારું મર્યાદા ન મૂકી શકાય. સિદ્ધાંત આપણે માટે રસપ્રદ નથી, પણ વ્યવહારમાં તે આમ છે.

ધારી લો કે હું જે કહું છું તે સાચું છે — સાચે જ એક ચેતના અને સંકલ્પ અનિશ્ચિત સમય સુધી, એક પછી બીજું — એ કુમમાં, એક કે બે વખત પણ પુનરુક્તિ કર્યા સિવાય, આ સંયોગીકરણોને પ્રગટ કરી રહી છે, તો આપણે એવા નિગમન પર આવવું પડે કે વિશ્વ શાશ્વતીની પ્રત્યેક ક્ષાળે નવીન છે. જો વિશ્વ શાશ્વતીની પ્રત્યેક ક્ષાળે નવીન હોય, તો આપણે કબૂલવું પડશે કે કશું જ અશક્ય નથી. એટલું જ નહિ. પણ આપણે જેને તર્ક કહીએ છીએ તે સત્ય જ હોય એવું નથી, અને તે તર્ક — સર્જનહારની કલ્પના અમર્યાદિત છે.

એટલે જે એક યા બીજ કારણ — જે કારણ વ્યક્ત કરવું કઠિન છે — એક સંયોગીકરણ તેની નિકટના બીજ સંયોગીકરણની પછી ન આવે, પણ પરમ શક્તિ વડે પસંદ કરાયેલા બીજ સંયોગીકરણની પછી આવે, તો આપણી બધી જ ભૌતિક ખાતરીઓ અને આપણો બધો બાધ્ય તર્ક ભાંગી પડે.

સમસ્યા તમે ધારો છો તેના કરતાં બહુ જટિલ છે. તે એક ભૂમિકા પર, એક જ ક્ષેત્રમાં નથી અર્થાતું વસ્તુઓની સપાટી પર નથી. અર્થાતું તત્ત્વોની અનંત સંખ્યા શાશ્વતીમાં નવીન સંયોગીકરણોની શક્યતા ઊભી કરે છે. વળી તેમાં ઉંડાળ પણ છે — અર્થાતું બીજાં માપો પણ છે. સૃષ્ટિ માત્ર સપાટીનાં સંયોગીકરણો વડે બનેલી નથી, પણ આ સપાટીની નીચેનાં ઉંડાણોનાં સંયોગીકરણો વડે બનેલી છે, જેમને માનસ-શાસ્ક્રીય તત્ત્વો કહેવામાં આવે છે. પણ અત્યારે હું કેવળ ગણિતશાસ્ક્રીય દાખિલિંગ ર્થાની રહી છું — જોકે હું ગણિતશાસ્ક્રની પરિભાષામાં બોલતી નથી, પણ છતાંએ તે ગણિતશાસ્ક્રીય વિચાર છે. અહીં આપણે સમસ્યા પ્રત્યે આવી ગયા છીએ.

જ્યારે દરેક વખતે સમગ્ર સંયોગીકરણોમાં એક નવીન તત્ત્વ ઉમેરાય છે, ત્યારે તે તેમની મર્યાદાને ચીરી નાખે છે. જૂની મર્યાદાઓ અદશ્ય થઈ જાય છે, અને જૂની શક્યતાઓમાં અનંતગણી નવીન શક્યતાઓનો ઉમેરો થાય છે. એટલે તમે એવું જગત જુઓ છો કે જેમાં પ્રાચીન ક્ષાન અનુસાર, બાર ઉંડાણો અથવા કુમિક માપો હતાં. એ બાર માપોમાં ઓચિતાં નવીન માપો આવી પડે છે. એટલે પછી જૂની ફેમર્યુલાઓ તરત પરિવર્તિત થઈ જાય છે, અને જૂના પ્રગટીકરણની સમગ્ર શક્યતામાં નવીન શક્યતાઓનો ઉમેરો થાય છે; અને આ નવીન તર્કની

આગળ પહેલાંનો સર્વ તક અતાડીક બની જય છે.

માનવ મને વિશ્વની જે કદ્યપના કરી છે તેની વાત હું નથી કરતી, કારણ કે તેથી તો વિશ્વને બાર માપોમાં જ ન્યૂન બતાવી દેવાય. હું એવાં સમગ્ર સંયોગી-કરણોની વાત કરું છું જે કમિક રીતે એક વ્યવસ્થામાં અને પસંદગી-પૂર્વક કરતાં હોય છે, અને જે માનવ ચેતનાની પકડમાંથી છટકી જય છે, પણ થોડાક પ્રમાણમાં માનવ જેમને અનુરૂપ બનનો છે, અને સદીઓના અધ્યયન પછી માનવે એવું કાંઈક શોધી કાઢવું છે કે જેના પર તે ટિંગાઈ શકે—આધાર રાખી શકે. આધુનિક વૈજ્ઞાનિક શોધ પત્થર-યુગના દર્શન કરતાં વૈશ્વિક વાસ્તવિકતાની વધારે નજીક આવી પહેંચી છે, એ વાત નિઃશંક છે- પણ એવું કાંઈક આવી રહ્યું છે. જે પહેલાં કરતાં ખૂબ વધારે આગળ વધી જશે, બધી વસ્તુઓને ઊંઘી-ચત્તી કરી મૂકશે, જૂના અધ્યયનથી ખૂબ આગળ ધપી ગયું હશે.

આ પરિવર્તનમાંથી, વૈશ્વિક તત્ત્વના રૂપાંતરમાંથી — જે દર્શનોમાં એક પ્રકાર-ની અંધાધૂંધી ચોક્કસ લાવી દેશે — એક નવીન જ્ઞાન પ્રગટ થશે. નવીન આવિર્ભાવનું આ ખૂબ સામાન્ય રૂપમાં પરિણામ છે.^૧

તદ્દન મર્યાદિત અને બાધ્ય દાખિબિદુથી હું હવે અમુક એવી વસ્તુઓ વિષે વાત કરીશ, કે જે મારી અનુભૂતિમાં નથી આવી, પણ જેમને વિષે મેં સાંભળ્યું છે. દા. ત. પ્રતિભાશાળી બાળકોની સંખ્યા વધી છે. હું એવા કોઈ બાળકને મળી નથી, એટલે તેમાં શું અસાધારણ અક્ષરવા અદ્ભુત પ્રતિભા શી છે તેને વિષે હું તમને કહી નહિ શકું. છિતાં પણ એમ સાંભળવા મળ્યું છે કે સ્પૃષ્ટ રીતે એવી કેટલીક નવીન ટાઈપો છે, માનવ ચેતનાને આશ્રયકારક લાગે છે. શું બની રહ્યું છે તે જાળવા માટે આપણે આવા દાખલાઓ જાણવા જોઈએ, એમ મને લાગે છે. એવી વસ્તુઓ અત્યારે બની રહી છે, જેમનું અવલોકન કરવાની આપણને ટેવ નથી. પણ

૧ ૧૯૬૨માં જ્યારે આ વાર્તાલાપ પહેલી વાર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે માતાજીએ નવીન તત્ત્વ વિષે આ ટીકા ઉમેરી હતી : “આ પહેલાં ન હતી એવી નવીન વસ્તુઓનો સવાલ નથી; માત્ર એટલું જ કે તે વિશ્વમાં આવિર્ભૂત થઈ ન હતી. જે તે પહેલાં સમાવિષ્ટ ન હોત, તો તે આવિર્ભૂત થઈ શકી જ ન હોત ! એ વાત સ્પૃષ્ટ છે. જે વસ્તુ પરમાત્મામાં શાશ્વતીથી વિદ્યમાન ન હોય, તે પ્રગટ થઈ શકે જ નહિ; પણ આવિર્ભાવમાં તે નવીન છે. તત્ત્વ નવીન નથી, પણ નવીન રીતે તેને આવિર્ભૂત કરવામાં આવે છે, અનાવિર્ભૂતમાંથી તે નવીન રીતે બહાર આવી હોય છે. હવે એનો અર્થ શો છે ? ‘નવીન વસ્તુ’ — એ શરૂદોનો કશો અર્થ નથી ! આપણો માટે, આવિર્ભાવમાં તે નવીન છે — એટલું જ.

એ સમજવવાનો — તેમનો અર્થ શોધી કાઢવાનો સવાલ છે. મેં જે હમણાં કહી તે ઓક જ વાતની મને ખાતરી છે કે વિશ્વમાંનાં શક્ય સંયોગીકરણોની ગુણવત્તા, સંખ્યા, અને સ્વભાવ ઓચિતાં એટલાં બધાં પરિવર્તિત થઈ જવાનાં છે કે શોધ કરનાર લોકોને તે ખૂબ ગુંચવાડામાં મૂકી હો.

હવે આપણે જોઈશું.

(મૌન)

મેં જે તમને કહ્યું છે તેમાં હું એક વ્યવહારું શબ્દ ઉમેરીશ. તે વીગતનું એક દાટાંત છે. પણ મને પહેલાં પ્રકૃતિના નિયમો વિષે, કાર્યકારણના નિયમ વિષે, ભૌતિક જગતમાં અનિવાર્ય પરિણામો વિષે — ખાસ કરીને આરોગ્યના દાખિલિદુથી —પૂછવામાં આવ્યું હતું તેનો આ આડકતરો જવાબ હશે. દા. ત. જે માણસ અમુક સાવચેતીઓ ન રાખે, યોગ્ય ઝોરાક ન લે, અમુક નિયમો ન પાળો, તો જરૂર તેનાં માઠાં પરિણામો આવે.

તે વાત સાચી છે. પણ મેં હમણાં જ જે કહ્યું તેના સંદર્ભમાં જે આને જોવામાં આવે કે બે વૈશ્વિક સંયોગીકરણો એક-સરખાં હોતાં નથી, તો પછી નિયમો કેવી રીતે સ્થાપી શકાય, અને આ નિયમોનું પરમ સત્ય શું છે તે કેવી રીતે નક્કી કરી શકાય ?

જે તમે જરાક વધારે તર્કાયુક્ત હોઓ કે બે વસ્તુઓ, બે સંયોગીકરણો, બે વૈશ્વિક આવિભાવિની કદી તદ્દન સમાન હોતાં નથી, તો પછી કોઈ પણ વસ્તુની દ્વિરાવૃત્તિ કેવી રીતે બની શકે ? તે માત્ર આભાસ હોઈ શકે, હકીકત નહિ. તમે દેખીતા સપાટીના નિયમોને દૂર તો ન જ મૂકી શકો, કારણ કે મન નિયમો બતાવે છે અને સપાટી મહેરબાનીની રાહે આ નિયમોને માન્ય રાખે છે; પણ તે માત્ર આભાસ હોય છે. પણ તે તમને આત્માની સર્જનાત્મક શક્તિથી, કૃપાની સાચી શક્તિથી વેગળા કરી હે છે, કારણ કે તમે સમજી શકશો કે તમારી અભીષ્ટા વડે, તમારા વલણ વડે જે તમે નવીન ઉચ્ચતર તત્ત્વને વિદ્યમાન સંયોગીકરણોમાં દાખલ કરો—જે તત્ત્વને અત્યારે આપણે અતિ-માનસિક તત્ત્વ કહી શકીએ, તો તમે ઓચિતા તેમના સ્વભાવને પરિવર્તિત કરી શકો, અને આ કહેવાતા જરૂરી અફ્ર નિયમો અસંભવિતતાઓ બની જાય. અર્થાતું તમે પોતે જ તમારા ઘ્યાલ વડે, વલણ વડે, અમુક સ્વીકૃતિ સિદ્ધાંતો વડે, ચમત્કારની શક્યતાનાં દ્વાર બંધ કરી દો છો; વસ્તુઓ કેવી રીતે બને છે તે જ્ઞાન્યા પછી તે ચમત્કારો રહેતા નથી, પણ બાધ્ય ચેતના માટે તે ચમત્કારો લાગે છે. તમે પોતે જ, યોગ્ય દેખાતા તર્ક વડે, તમારી જતને કહો છો કે જે હું આમ કરું, તો ચોક્કસ આમ જ બને; અથવા જે હું આમ ન કરું, તો ચોક્કસ બીજું

જ કાઈક બને; આ રીતે તમે જ દ્વાર બંધ કરી દેતા હો છો. તમે જાણો તમારી વર્ચ્યે અને કૃપાના મુક્ત કાર્યની વર્ચ્યે લોખાંડની દીવાલો ખડી કરતા હો છો.

એવી કલ્પના કેટલી સુંદર છે કે તાત્ત્વક રીતે મુક્ત, વૈશ્વક આવિભાવની અધિષ્ઠાત્રી, પરમાત્માની ચેતના પોતાની પસંદગીમાં કલ્પનાશીલ બની શકે છે, માનવત્તકથી અપ્રાપ્ય તર્ક વડે એક વસ્તુને બીજી જ કોઈ વસ્તુ પાછળ અ-કુમિક રીતે ગોઠવી શકે છે; પણ તે તર્ક બીજ પ્રકારનો, પહેલેથી ન જોઈ શકાય તેવો હોય છે!

પછી શક્યતાઓને, અનપેક્ષિત ઘટનાઓને, અદ્ભુત ચમત્કારોને કોઈ મર્યાદા નહિ રહે. આ સર્વ—સમાટ, મુક્ત સંકલ્પ શાશ્વત કાલ માટે તત્ત્વો સાથે લીલા—કીડા કરી રહ્યો છે, સતત નવીન જગત સર્જ રહ્યો છે, જેને પહેલાંના જગત સાથે કોઈ તાર્કિક સંબંધ નથી. આમ ખૂબ તેજેમય, આનંદપ્રદ વસ્તુઓની આશા રાખી શકાય.

તમને એમ નથી લાગતું કે તે મનોહર બને ? જગત જેવું છે તેનાથી તો આપણે ખૂબ કંટાળી ગયા છીએ ! તે જેવું હેવું જોઈએ તેવું શા માટે આપણે તેને ન બનવા દેવું ?

હું તમને આ બધું એટલા માટે કહી રહી છું કે જેથી આવનારી શક્યતા-ઓના માર્ગમાં તમે બને તેટલા ઓછા અવરોધો ઊભા કરો. એ મારું નિગમન છે.

તમે મારી વાત સમજ શક્યા છો કે નહિ, તે હું જાણતી નથી. પણ જરૂર એક દિવસ આવશે, જ્યારે તમે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજશો. બસ.

થોડાક સમય પછી, એક શુક્રવારના વર્ષમાં માતાજી
પ્રતિભાશાલી બાળકો વિષે ફરી બોલ્યાં હતાં.

તાજેતરમાં, બુધવારના એક વર્ગમાં, આપણ અદ્ભુત પ્રતિભાશાળી બાળકો વિષે વાત કરી હતી. કેટલાક લોકો કહે છે કે તેવાં બાળકોની સંખ્યા ખૂબ વધતી જાય છે. કેટલાક અમેરિકનો પણ કહે છે કે શ્રી અરવિંદના કાર્યનું તે પરિણામ છે. બીજ કેટલાક કહે છે કે તે ઓટેમ-બોમ્બનું પરિણામ છે ! પણ મોટી સંખ્યામાં પ્રતિભાશાલી બાળકો જન્મે છે એ હકીકત છે. મારી પાસે તેની સાબિતી નથી, એટલે હું તે વિષે બહુ બોલવા માગતી ન હતી. પણ બન્યું એવું કે આઠ વર્ષની ઉભ્મરના એક ફ્રેન્ચ બાળકે^૧ લખેલા પુસ્તકને કોઈક મારી પાસે લઈ ગમાયું. સ્વાભાવિક રીતે જ કેટલાક લોકો આ શક્યતા વિષે શંકા ઊઠાવે છે, પણ પછીથી હું તમને સમજવીશ કે આ વસ્તુ કેવી રીતે શક્ય છે.

૧. ૧૯૪૭માં જન્મેલો બાળક મિનુડ એટ, ‘આબો મોન આમી’ પુસ્તકનો લેખક.

આઠ વર્ષની ઉમરના બાળક માટે તે પુસ્તક નોંધપાત્ર ગણાય. એનો અર્થ એવો નથી કે જે બાળકની ઉમર જાણી ન શકાઈ હોત. તો પુસ્તક અદ્ભુત ગણાત. પણ તે પુસ્તકમાં કેટલાંક આશ્રયકારક વાક્યો છે. મેં આ વાક્યો ટપકાવી લીધાં છે, તેમને હું તમારી સમક્ષ વાંચી જતાવીશ. (માતાજી પુસ્તકનાં પાનાં ઊથલાવે છે.)

“ જે આપણે એક-બીજાને સાચી રીતે ચાહીએ, તો આપણને એક-બીજાથી સંતાપવાનું કશું જ ન રહે.” આ વાક્ય ચોક્કસ સુંદર છે.

પછી તે પુસ્તકની લેખિકા એક ચાઠંવાળા છોકરાને લખે છે—ચાઠાં શું છે એ તો તમે જાણો છો ને? —કે “ તું સાચે જ બહુ સુંદર છે, તારાં ચાઠાં પણ સુંદર છે. આકાશનાં પંખીઓને આકર્ષણ માટે કોઈ દેવદૂતે તારા મુખ પર જાણે ઘઉંનાં બીજ ન વાબ્યાં હોય, તેવાં તે લાગે છે.” આ સુંદર કવિતા છે.

છેલ્લે એક સાચે જ સુંદર વસ્તુ છે, જે હું તમને કહેવા માગું છું તેની સમજૂતીનાં દ્વાર ખોલી આપે છે. “ હું માત્ર કાન છું, મુખ છું. કાન એવા શબ્દો-ના ઝંઝાવાતને સાંભળે છે, જેમને હું તમને સમજવી શકતી નથી, જેમને કોઈક મહાન અવાજ મારી અંદર મૂકી આપે છે, અને મારું મુખ તેમનું ઉચ્ચારણ કરે છે; હું જે બોલું છું તે મારી અંદરના પ્રકાશના પ્રવાહની તુલનામાં કાંઈ જ નથી.”

સ્પષ્ટ રીતે આ બહુ સુંદર છે.

તે લેખિકાનાં કાવ્યોમાં—તેણે કાવ્યો પણ લખ્યાં છે—આપણને મૈટરલિંકની સમૃતિઓ જણાય છે. દા.ત. કેટલાક લોકોએ એવું નિગમન તારવ્યું છે કે તે કાવ્યો તેણે લખેલાં ન હોવાં જોઈએ, કારણ કે આઠ વર્ષનું બાળક મૈટરલિંક ન વાંચી શકે; કોઈક બીજાએ તે કાવ્યો લખેલાં હોવાં જોઈએ. પણ હકીકતમાં તેમ માનવાને કોઈ કારણ નથી. પ્રકાશક કહે છે કે હું તે બાલિકાને બહુ સારી રીતે ઓળખું છું. હકીકતમાં પ્રકાશકે તે બાલિકાને દાક લીધી હતી, કારણ કે તેનો પિતા મરી ગયો હતો. પ્રકાશક ગેરંટી આપે છે કે આમાં કશી છેતરપીડી નથી. આ ઘટનાને સમજવવા માટે છેતરપીડી માની લેવાની કશી જરૂર નથી.

પોતાના સર્જન-કાર્યમાં પ્રેરણા પામેલા અને ગંભીર લેખકો, જેમણે પોતાના સાહિત્યકાર્યને પોતાના અસ્તિત્વનું સમર્પણ કરી દીધું હતું; તેવા લેખકોમાં એક પ્રકારનું ખૂબ સુ-ધારિત, સમન્વિત માનસિક તત્ત્વ હોય છે, જેને પોતાનું આગવું સ્વતંત્ર જીવન હોય છે, જે શરીરથી સ્વતંત્ર હોય છે. પરિણામે જ્યારે તેઓ મરી જાય છે, ત્યારે શરીર પૃથ્વીમાં પાછું મળી જાય છે, ત્યારે આ માનસિક રચના આપોઆપ સ્વતંત્ર રીતે વિદ્યમાન રહે છે. તે રચના અભિવ્યક્ત કરવા માટે નિર્માઈ

હતી, એટલે કચાંક અભિવ્યક્ત થવા માટે તે માધ્યમ શોધતી હોય છે. જે કોઈ બાળકનું ખાસ અનુકૂલ સંજોગોમાં નિર્માણ થયું હોય—દા.ત. આ બાલિકાની માતા પોતે એક કવિયત્રી અને લેખિકા છે; કદાચ તે માતામાં એવી અભીષ્ટા હશે કે મારું બાળક એક નોંધપાગ, અસાધારણ વ્યક્તિ બને—, તો આ પ્રકારનું તત્ત્વ જન્મ-સમયે તે બાળકમાં પ્રવેશ કરે અને પોતાને અભિવ્યક્ત કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવા પ્રયત્ન કરે. પરિણામે બાલકના મનમાં પ્રૌઢતા પ્રગતે છે, જે ખૂબ અસાધારણ અને અપવાદ-રૂપ હોય છે, અને તેને આપણે વાંચી તે પ્રકારની વસ્તુઓ રચવામાં સમર્થ બનાવે છે.

જરા પણ અસંભવિત બન્યા સિવાય આપણે કહી શકીએ કે જે તે બાલિકાનાં કાવ્યોમાં કેટલીક વસ્તુઓ મેટરલિકના જેવી છે, અથવા મોટરલિકનાં પુસ્તકોનાં લક્ષણો તેમાં છે, અમુક શબ્દ-ગુચ્છો બરાબર તેના તે જ છે, તો આપણે સારી રીતે કલ્પના કરી શકીએ કે મેટરલિકની માનસિક રચના આ બાલિકામાં સાકાર બની છે, અને તે પોતાની જાતને અભિવ્યક્ત કરવા માટે આ બાલક—માધ્યમનો ઉપયોગ કરે છે.

સંગીતકારોમાં તેવા દાખલાઓ છે. એવા પિયાનો વગાડનારાઓ છે, જેમણે પોતાના હાથને ખાસ તાલીમ આપી હોય છે, પોતાના હાથને તેમણે અદૃભુત રીતે સચેતન બનાવી દીધા હોય છે. પરિણામે તેમના ભૌતિક નહિ, પણ સૂક્ષ્મ-ભૌતિક અને પ્રાણીક હાથ મૂલ્યુ પછી વિઘટન પામતા નથી. પિયાનો વગાડવા માટે કરણ તરીકે તે રહે છે અને પિયાનો વગાડનાર કોઈક સંગીતકારના હાથમાં સાકાર બનવા માટે હુમેશાં પ્રયત્ન કરતા હોય છે. મેં એવા કેટલાક પિયાનો વગાડનાર લોકોને જોયા છે, જેમને એમ લાગતું હોય છે કે પિયાનો વગાડતી વખતે કોઈક બીજી જ હાથ અમારા હાથમાં પ્રવેશ કરે છે અને અદૃભુત સંગીત પેદા કરે છે—જે ઘટના અમે પોતે સમજી શકતા નથી.

લોકો માને છે તેમ, આ વસ્તુઓ અપવાદ-રૂપ નથી હોતી; ઘણી વાર તે બનતી હોય છે.

એક વાયોલિન વગાડનાર માણસમાં પણ મેં તેવું જ જોયું હતું, અને સેલો વગાડનારમાં પણ તેવું જ જોયું હતું. તે બંને પોતે બહુ અદૃભુત વાદ્યકારો ન હતા. તેમાંનો એક તો હજી વાદ્ય વગાડવાની શરૂઆત જ કરતો હતો, બીજો સારો વાદ્યકાર હતો, પણ અદૃભુત તો નહિ જ. પણ જે ક્ષણે તે અમુક સંગીતકારોની રચના-ઓને વગાડવાની શરૂઆત કરતા, કે તરત જ તે તે સંગીતકારનું કોઈક તત્ત્વ તેમના હાથમાં પ્રવેશ કરતું, અને તેમના સંગીતને આશ્વર્ણકારક બનાવી દેતું.

એક સ્થી હતી. જે સેલો વગાડતી હતી. જ્યારે તે બીધ્યોવનના સંગીતને વાદ્ય

પર વગાડતી, ત્યારે તરત જ તેનું મુખ બીથોવનના મુખ જેવું બની જતું, અને તેનું વાધ ભવ્ય બની જતું. જે બીથોવનના મનનું કોઈક તત્ત્વ તેમાં પ્રવેશ્યું ન હોત, તો તેનું સંગીત એટલું બધું અદ્ભુત ન બની શક્યું હોત.

માતાજી, વગાડનાર લોકો માટે આ અપવાદરૂપ શક્તિ નુકસાનકારક નથી હોતી ?

તે નુકસાનકારક હોય તેવું તમે શા માટે માનો છો ? તે તો તેમને લાભકારી હોય છે !

પ્રગતિ કરવી, પોતે હતા તેના કરતાં અધિક બનવું એ હમેશાં સારું છે.

પણ બાળક માટે ?

હું સમજતી નથી. બાળક માટે ?

હા, આઠ વર્ષની ઉભરે તે પરિપૂર્ણ રીતે પૌઠ-પરિપક્વ છે.

પણ બુદ્ધિને આંતરી જય તેવી કોઈક વસ્તુની અભિવ્યક્તિ આઠ વર્ષની ઉભરે હોવી એ કાંઈક આશ્રયજનક છે જ ! કયી રીતે તે તેને નુકસાનકારક હોય એમ તમે ધારો છો ? હું તમારા પ્રશ્નને બરાબર સમજી શકતી નથી.

જ્યારે માણસ મોટો થાય છે, ત્યારે તે ઓછો સ્થિતિરથાપક બને છે.

ના. તમારા કહેવાનો અર્થ તો એ થયો કે આઠ વર્ષની ઉભરે જે બાળક પ્રતિભાશાળી હતું, તે મોટું થયા પછી પ્રતિભાશાળી રહેતું નથી. પણ જેમણે આવા કિસ્સાઓનું અધ્યયન કર્યું છે, તે લોકો ચોક્કસપણે કહે છે કે પ્રતિભાશાળી બાળકો પ્રૌઢાવસ્થામાં પ્રતિભાશાળી પુરુષો કે લીઓ થતાં હોય છે, અર્થાતું ઉભર વધતાં તે અસાધારણ શક્તિ તેમનામાં વધારે દફ્તાપૂર્વક સ્થાપિત થતી જય છે.

પણ તે ખરાબ હોય તેમ હું માની શકતી નથી, તે સારું જ છે. કયી રીતે તે ખરાબ હોઈ શકે ? તમે કહો છો તેનો તો અર્થ એવો થાય કે જે માણસમાં સુંદર જીવાત્મા હોય, તો તે ખરાબ વસ્તુ છે ?

જ્યારે કોઈક ઉચ્ચતર સ્વભાવવાળી વસ્તુ તમારામાં પ્રવેશે છે, ત્યારે તે કૃપા છે, નહિ વારુ ?

અનુવાદ-વર્ગમાં^૧ કેટલાક દિવસો પહેલાં, મને 'લાઈફ ડિવાઈન'માં એક ફકરો જડયો હતો, જે તમને આજે સાંજે રસપ્રદ થઈ પડશે એમ હું માનું છું. શ્રી અરવિંદ પ્રકૃતિની ગતિ વિષે વાત કરે છે. જડ દેખાતા પદાર્થ-તત્ત્વમાંથી પ્રાણ કેવી રીતે પ્રગટયો, પછી પ્રાણમાંથી મન કેવી રીતે પ્રગટયું, અને મનમાંથી અતિ-મનસુ અથવા આધ્યાત્મિક જીવન કેવી રીતે પ્રગટ થશે, તેને તે સમજવે છે, અને તેમાં જે સમય લાગે છે તેનો તે ટૂંકમાં જ્યાલ આપે છે. હું આ ફકરો તમને વાંચી સંભળાવવાની છું અને પાછળથી તે આપણી અત્યારની સ્થિતિ સાથે શો સંબંધ ધરાવે છે તે કહેવાની છું.

"ઉત્કાન્તિતમય શક્તિની પ્રથમ, અસ્પષ્ટ, ભૌતિક ગતિ યુગોને આવરી લે એટલી ધીમી હોય છે. પ્રાણ-પ્રગતિની ગતિ ધીમી હોય છે, પણ તે વધારે ઝડપી પગલું ભરે છે, તે કરોડો-અબજો વર્ષમાં એકાગ્ર બનેલી હોય છે. મન સમયની આણસુ ગતિ પર વધારે દબાણ કરે છે અને સદીઓમાં લાંબાં પગલાં ભરે છે. પણ જ્યારે સચેતન આત્મા દરમિયાનગીરી કરે છે, ત્યારે ઉત્કાન્તિતની પરમ એકાગ્ર ગતિ ખૂબ ઝડપી થાય એ શક્ય બને છે."

(૪ લાઈફ ડિવાઈન, પૃષ્ઠ ૮૩૨)

મને અતિ-મનસુના કાર્ય વિષે પૂછવામાં આવ્યું હતું. એટલે હું તમને આ ફકરો વાંચી સંભળાવું છું. અતિ-મનસુના આવિભાવિને મનના આવિભાવ સાથે મેં સરખાવ્યો હતો. સર્વ આધુનિક વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો મુજબ, મનને પણુના મસ્તિષ્કમાંથી, વાનરના મસ્તિષ્કમાંથી પ્રથમ માનવ-મસ્તિષ્ક તરીકે ઉત્કાન્ત થતાં લગભગ દશ લાખ વર્ષ લાગ્યાં હતાં. એટલે મેં તમને કહ્યું હતું કે અતિ-મનસુ થોડાક માસમાં કે થોડાંક વર્ષોમાં આવે એવી અપેક્ષા માણસે ન રાખવી જોઈએ. તેને ચોક્કસ વધારે વાર લાગશે. કેટલાક લોકો એમ ધારતા હતા કે અતિ-માનવ બીજાં દશ લાખ વર્ષો પહેલાં પ્રગટ નહિ થાય એમ હું જહેર કરવા માગતી હતી ! આ ભૂલભરેલા જ્યાલને

૧. ૧૯૫૮ સુધી, અઠવાડિયામાં ત્રણ વાર, બીજ એક વર્ગમાં, માતાજી શ્રી અરવિંદનાં અમુક પુસ્તકોનો ફ્રેન્ચમાં અનુવાદ કરતાં હતાં : માનવ, એકતાનો આદર્શ માનવ યુગ-ચક્ર, 'દિવ્ય જીવન'નાં છેલ્લાં છ પ્રકરણો, અને '૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ'નો પ્રથમ ભાગ.

હું સુધારવા માગું છું.

શ્રી અરવિંદે કહ્યું છે કે જેમ જેમ ચેતનાના ગાજવામાં વિકાસ આગળ ને આગળ વધે છે, તેમ તેમ ગતિ વધુ ને વધુ ઝડપી બનતી જય છે; અને જ્યારે આત્મા અથવા અતિ-મનસ્સુ દરમિયાનગીરી કરે છે, ત્યારે ગતિ તેથી પણ વધારે ઝડપી બની શકે. એટલે આપણે એવી આશા રાખી શકીએ કે થોડીક સદીઓમાં પ્રથમ અતિ-માનવોની જતિ દૃષ્ય બનશે.

પણ તે પણ કેટલાક લોકોને નિરાશાજનક લાગે છે, કારણ કે તે કથન શ્રી અરવિંદે હમેશાં જે વચન આપ્યું છે તેની વિચુદ્ધમાં જય છે. શ્રી અરવિંદે વચન આપ્યું છે કે અતિ-માનસિક રૂપાંતર શક્ય બને તે માટેનો સમય આવી ગયો છે. પણ આપણે અતિ-માનસિક રૂપાંતર અને નવીન જતિના ઉટ્ય વર્ણે ગુંચવાડો ઊભો ત કરી દેવો જોઈએ.

શ્રી અરવિંદે જેને માટે વચન આપ્યું હતું અને જે વસ્તુમાં સ્વાભાવિક રીતે જ આપણને રસ છે તે આ છે કે એવો સમય આવી ગયો છે કે જ્યારે માનવ-જતિના સંસ્કારી લોકોએ આધ્યાત્મિકરણ માટે જરૂરી શરતો પૂરી કરી હશે, તેઓ અતિ-માનસિક શક્તિની—ચેતનાની અને પ્રકાશની મદદ વડે પોતાનાં શરીરોનું રૂપાંતર સિદ્ધ કરી શકશે, જેથી તેઓ પણ-માનવી નહિ રહે, પણ અતિ-માનવો બનશે.

શ્રી અરવિંદે તે વચન આપ્યું છે. તે જ્ઞાન તેમણે પૃથ્વી પર પ્રગટ થતી અતિ-માનસિક શક્તિમાંથી પ્રાપ્ત કર્યું હતું. હકીકતમાં, તે શક્તિએ શ્રી અરવિંદમાં ધણા સમય પહેલાં અવતરણ કર્યું હતું, તેમણે તે શક્તિને ઓળખી હતી, અને તેની અસરો તેમણે જોઈ હતી.

હવે તે અતિ-મનસ્સુની શક્તિ વૈશિક રીતે, સર્વ-સામાન્ય રીતે આવિભૂત થઈ છે, એટલે અલબજ્ટ રૂપાંતરની શક્યતા તે કરતાં પણ વધારે મહાન બની છે. એ વાતમાં શંકા નથી કે જે લોકોએ શરતો પૂરી કરી છે અથવા કરી રહ્યા છે, તેઓ આ રૂપાંતરના માર્ગે છે.

‘ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ’માં શ્રી અરવિંદે તે શરતો વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવી છે, અને તેથી વધારે ગ્રમાગમાં અતિ-માનસિક આવિભવ પર તેમના છેલ્લા લેખોમાં તેમણે વર્ણવી છે.^૧ એટલે હવે એ માત્ર સાક્ષાત્કારનો જ સવાલ છે.

હવે જે કોઈને આ વિષય પર મને પ્રશ્ન પૂછવો હોય, તો...

૧. જુઓ ‘ધ સુપ્રામેન્ટલ મોનિઝેસ્ટેશન અપોન અર્થ,’ શતાબ્દી ગ્રંથ ૧૬, પૃષ્ઠ ૧-૭૪.

પહેલાં આ સાક્ષાત્કારોની પદ્ધતિ તમને સંપૂર્ણ સમર્પણ કરવાની હતી. હવે પણ તે જ પદ્ધતિ છે. એટલે આ નવીન શરતોમાં, આ સમર્પણ પહેલાં કરતાં વધારે કડક ન હોવું જોઈએ?

આજે ને મેં વાંચ્યું તે શરૂઆત કરવા માટે સૌથી વધારે આવશ્યક શરત છે, કારણ કે તે સૌથી વધારે વૈશ્વિક છે.

(થોડાક મૌન પછી) દરેક જણે પોતાના સ્વભાવ અનુસાર માર્ગનું અનુસરણ કરવું જોઈએ. એક માર્ગ કરતાં બીજા પોતાને અનુકૂલ માર્ગની પસંદગી હમેશાં હોય જ છે. આપણા તાજેતરના એક વર્ગમાં આપણે વાંચ્યું હતું તે મુજબ, કર્મ-માર્ગનિ અનુસરનાર માણસ માટે એમ અનુભવવું ધારું વધારે કઠિન છે કે માનવ વ્યક્તિત્વ છે જ નહિ અને માત્ર દિવ્ય શક્તિ જ કાર્ય કરી રહી છે. જ્ઞાનમાર્ગનિ અનુસરનાર માણસ માટે સરખામળીમાં તે વધારે સહેલું છે, તે તેને જલ્દી શોધી શકતો હોય છે. પ્રેમ-માર્ગનિ અનુસરનાર માણસ માટે તે પ્રાથમિક છે, કારણ કે તે આત્મ-સમર્પણ દ્વારા જ પ્રગતિ કરતો હોય છે. પણ કર્મમાર્ગનિ અનુસરનાર માણસ માટે તે વધારે કઠિન હોય છે, અને તેથી પોતામાં ફલ પ્રત્યે આ પરિપૂર્ણ અનાસક્તિ સર્જવા માટે, કર્તવ્ય સમજીને કાર્ય કરવા માટે, તેને શ્રોષ રીતે કરવા માટે અને પરિણામો માટે આતુરતા ન સેવવા માટે, પોતાના સંકલ્પ કરતાં ઉચ્ચતર સંકલ્પ પર પરિણામો છાડી દેવા માટે, તેણે પ્રથમ પગલું એ બેવું જોઈએ કે જેને વિષે આપણે ‘ધ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ’માંના હમણાં વાંચેલા ફકરામાં આપણે જોયું છે.

૨. “પૂર્ણયોગ જીવનના મૂળ-તત્ત્વમાં જ રૂપાંતર વડે, નહિ કે ઘટનાઓમાં કરાયેલા બાબ્ય ફેરફાર વડે, તેનું દુઃખમય અને અજ્ઞામમય જીવનમાંથી પ્રકૃતિની તેજેમય અને સંવાદમય ગતિમાં પરિવર્તન કરવા માગે છે. આ કેન્દ્રીય આંતરિક કાનિત અને નવીન રચનાની સિદ્ધ માટે ત્રણ અનિવાર્ય શરતો છે; તેમાંની કોઈ પણ એક સ્વ-પર્યાપ્ત નથી; પણ તેમની સંયુક્ત વિવિધ શક્તિ વડે ઉધ્વરીકરણ થઈ શકે, રૂપાંતર પરિપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ કરી શકાય. કારણ કે જીવન જેવું અત્યારે છે તેવું કામનાની ગતિ છે, તેણે આપણામાં કામનાના આત્માનું કેન્દ્ર-રૂપે નિર્માણ કર્યું છે, જે કામનાનો આત્મા જીવનની બધી ગતિઓનું નિવેદન પોતાની જત સમક્ષ કરે છે, અને તે ગતિઓમાં અજ્ઞાનમય, અર્ધ-પ્રકાશિત, પરાજિત પ્રયાસ પોતાના વ્યથાપૂર્ણ રંગને અને દુઃખને મૂકી આપે છે. દિવ્ય જીવન માટે, કામનાનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ અને તેની જગ્યાએ વધારે વિશુદ્ધ અને દૃઢ હેતુ સ્થાપવો જોઈએ, કામનાના વ્યથિત આત્માનું વિઘટન થવું જોઈએ અને તેની જગ્યાએ આપણામાં નિગૃઠ સાચા પ્રાણીક અસ્તિત્વનો, શાન્તિનો, બલનો, અને સુખનો ઉદ્ય થવો જોઈએ. જીવન, જેવું અત્યારે

માર્ગના મહત્વના કુમ લિખે સામાન્ય નિયમ ન બનાવી શકાય, તે કેવલ અંગત બાબત છે. એક સમય એવો આવે છે કે જ્યારે તે માણસ બરાબર સમજી જાય છે કે કોઈ બે માર્ગ એક-સરખા હોતા નથી—હોઈ પણ ન શકે, દરેક માણસ પોતાના માર્ગને અનુસરે છે, તે તેના અસ્તિત્વનું સત્ય છે. જે માણસ પૂરતી ઊંચાઈ પરથી જુએ, તો તેને પ્રગતિની ઝડપમાં તફાવત જણાય, પણ તે તફાવત હમેશાં બાબ્ય ચિહ્નો સાથે સંગત નથી હોતો. મજકમાં એમ પણ કહી શકાય કે સૌથી વધારે ડાયો માણસ હમેશાં સૌથી વધારે ઝડપભેર જાય છે, એવું નથી હોતું !

(મૌન)

મને લાગે છે કે સામાન્ય નિયમો બનાવી કાઢવા એ શકાય નથી. ખરે જી, કૃપા બધા પર છે જી. તે કૃપા કાર્ય કરી શકે તે માટે શું જરૂરી છે? તે કહેવું બહુ કઠિન છે.

જે માણસ કૃપાને જોઈ શકે, અનુભવી શકે, તેના કાર્યમાં અનુભવી શકે, તેની હાજરીથી તથા ગતિથી સચેતન બની શકે, તો તેને ગતિનો, પ્રગતિનો, સાક્ષાત્કારનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય. પણ આનો અર્થ એવો નથી કે જે માણસને તેવો આનંદ ન અનુભવાય, તો કૃપાનું કાર્ય થતું હોતું નથી, સાક્ષાત્કાર થતો હોતો નથી.

આખરે, ભગવાનને અભિવ્યક્ત કરવા માટે, ભગવાનના સર્વ પ્રકારના ભાવો, આવિભાવમાં અસ્તિત્વનાં સર્વ રૂપો જરૂરી છે. આ સમગ્ર આવિભાવ વૃદ્ધિ પામતી, અનંત, સનાતન પરિપૂર્ણતા પ્રત્યે પ્રગતિ કરે છે દરેક તત્ત્વ વ્યક્તિગત રીતે પ્રગતિ છે તેવું, આંશિક રીતે પ્રાણશક્તિના આવેગ વડે ધૂકેલાય છે, આંશિક રીતે અજ્ઞાનમય પ્રાણ-શક્તિના મોટે ભાગે દાસ-રૂપ, ઉત્તોજકરૂપ મન વડે ધૂકેલાય છે, જે મન તે આવેગનો બેચેન અને સ્વલ્પ—તેઓમય, સ્વલ્પ—સમર્થ માર્ગદર્શક અને સુધારક છે. દિવ્ય જીવન માટે મને તથા પ્રાણીક આવેગે માત્ર કરણો બની રહેવું જોઈએ — બીજું કંઈ જ નહિ, અને તેમની જગ્યાએ આંતર ચૈત્યિક અસ્તિત્વે માર્ગના નેતા તરીકે, દિવ્ય દોરવણીના સુચક તરીકે આવવું જોઈએ. છેલ્લે જીવન, જેવું છે તેવું, વિભાજક અલંકારના સંતોષ પ્રત્યે વળેલું છે. અહંકારે અદશ્ય બની જવું જોઈએ અને તેની જગ્યાએ સાચા આધ્યાત્મિક પુરુષ—કેન્દ્રીય અસ્તિત્વે આવવું જોઈએ, અને જીવને પોતે પાર્થિવ અસ્તિત્વમાં ભગવાનની પ્રામિ પ્રત્યે વળાંક લેવો જોઈએ. તેણે પોતામાં જગૃત થતી ભગવાનની શક્તિને અનુભવવી જોઈએ અને તેના હેતુનું આજાધીન કરણ બનવું જોઈએ.”

(ધ સિન્ધેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૬૬)

કરતું નથી, પણ તે બધું જ દિવ્ય સત્યની સમગ્ર અને સામૂહિક અભિવ્યક્તિ છે. ગઈ કાલના વિશ્વ કરતાં આવતી કાલનું વિશ્વ જરૂર વધારે દિવ્ય હોવાનું. ગઈ કાલનું વિશ્વ તેના આગલા દિવસના વિશ્વ કરતાં વધારે દિવ્ય હતું. એ રીતે કહી શકાય કે પોતાની અભિવ્યક્તિમાં ભગવાન વધુ ને વધુ પરિપૂર્ણ અને દિવ્ય આવિભાવ પ્રત્યે પ્રગતિ કરી રહ્યા છે.

તો પછી દરેક તત્ત્વે, બને તેટલી પરિપૂર્ણતા-પૂર્વક, પોતાના નિયમને અભિવ્યક્ત કરવો જોઈએ, સમગ્રમાં પોતે હોવું જોઈએ તેવું બનવું જોઈએ, જેથી કરવા યોગ્ય કાર્ય તે પોતાની સર્વ શક્તિપૂર્વક કરી શકે. દરેક સત્ત્વના આ સત્યની સચેતન, પ્રકાશ-પૂર્ણ, નિઃસ્વાર્થ શોધ એ પ્રગમ અને સૌથી વધારે મહત્વની જરૂરિયાત છે.

શું આનંદ ઓ ઉચ્ચતમ સ્થિતિ છે? જોતે મહોય, તો એમ કહી શકાય કે જ્યારે માણસ આનંદ ગુમાવે છે, ત્યારે તેની ચેતના નીચે ગયેલી હોય છે?

શ્રી અરવિંદે કહ્યું છે કે વિશ્વનું નિર્વાણ અસ્તિત્વના આનંદ પર થયેલું છે; આનંદ તેનું ઉદ્ગમ-સ્થાન છે, એટલે તે ચોક્કસ તેનું લક્ષ્ય પણ હોવું જોઈએ. એટલે એનો એ અર્થ થયો કે હકીકતમાં આનંદ ઓ ઉચ્ચતમ સ્થિતિ છે.

મારે એ કહેવાની જરૂર નથી કે આ આનંદ તે માણસો સામાન્ય માનવ ચેતનામાં માને છે તે આનંદ નથી. યોગમાં દાખિલિદુથી જે સ્થિતિઓને મોટે ભાગે ઉચ્ચતમ માનવામાં આવે છે તેમનાથી આ આનંદ ખરેખર પર છે, દા. ત. પરિપૂર્ણ શાન્તિની સ્થિતિ, પરિપૂર્ણ સમતાની સ્થિતિ, પરિપૂર્ણ અનાસક્તિની સ્થિતિ, અનંત અને સનાતન પરમાત્મા સાથે તાદીત્યની સ્થિતિ, જે જરૂર તમને સર્વ પરિસ્થિતિઓથી પર મૂકી આપે છે. આ સ્થિતિને સમાંતર બીજી સ્થિતિ હોઈ શકે, જે પરિપૂર્ણ, સમગ્ર, વૈશ્વિક પ્રેમની સ્થિતિ છે, જે કરુણાનું સ્વારસ્ય છે, અને કૃપાની પરિપૂર્ણ અભિવ્યક્તિ છે. જે સર્વ ભૂલોનાં અને અજાનનાં પરિણામોને ભૂંસી નાખે છે. આ બે સ્થિતિઓને હમેશાં ચેતનાના શિખર-રૂપ ગગવામાં આવી છે; ભગવાન સાથેની એકતામાં વ્યક્તિની ચેતના જેને પ્રાપ્ત કરી શકે તેની તે બે સ્થિતિઓને ઝરહદો—છેલ્લી હદ કહેવામાં આવી છે.

પણ તેમનાથી પણ પર કોઈક વસ્તુ રહેલી છે. તે પરિપૂર્ણ આનંદની સ્થિતિ છે, જે નિર્ણિક્ય નથી હોતો; તે પ્રગતિશીલ આવિભાવિમાં — પરમ ચેતનાના પ્રગટી-કરણમાં રહેલો આનંદ છે.

મેં કહેલી બે સ્થિતિઓમાંની પ્રથમ સ્થિતિ હમેશાં જીવનના કાર્યના ત્યાગ પ્રત્યે દોરી જાય છે, લગભગ નિર્ણિક્ય સ્થિતિ પ્રત્યે — નિર્વાણ પ્રત્યે દોરી જાય છે. હકીકતમાં, નિર્વાણ શોધનારા બધા લોકો માટે તે સ્થિતિનું વિધાન કરવામાં આવેલું હોય છે. પણ હું જે તાત્ત્વક રીતે દિવ્ય આનંદની સ્થિતિની વાત કરી રહી હું, તે વિરોધની સર્વ શક્યતાથી પર છે, તે કાર્યથી દૂર ભાગી જતી નથી; ઊલટો તે સંપૂર્ણ કાર્ય પ્ર-યે દોરી જાય છે, તે સર્વ જ્ઞાનથી અને અજ્ઞાનનાં બંધનોથી મુક્ત છે.

જ્યારે માણસે કાંઈક પ્રગતિ કરી હોય છે, તેનામાં વધારે સમજ આવી હોય છે, વધારે સમગ્ર ખુલ્લાપણું આવ્યું હોય છે, દિવ્ય ચેતના સાથે વધારે સધન એકતા પ્ર.

આવી હોય છે, ત્યારે તે આ આનંદને પસાર થતો, જીવનને રંગી દેતો, જીવનને તેનો સાચો અર્થ અર્પતો અનુભવી શકે છે. પણ જ્યાં સુધી માણસ માનવીય ચેતનામાં છે, ત્યાં સુધી આ આનંદ સહેલાઈથી વિકૃત બની જતો હોય છે, અને એવી રીતે પરિવર્તિત થઈ જય છે કે તેને એળાખી શકાય નહિ. એટલે એમ ભાગ્યે જીકણી શકાય કે જ્યારે માણસ આનંદને ગુમાવે છે, ત્યારે તેની ચેતના નીચે પડે છે, કારણ કે હું એવા આનંદની વાત કરી રહી છું કે જે કદી ગુમાવી શકાય નહિ. જો માણસ મેં વર્ણવિલી બાને સ્થિતિઓથી પર પહોંચ્યો હોય, અર્થાતું પરિપૂર્ણ અનાસક્તિની અને નિકટની એકતાની, પરિપૂર્ણ પ્રેમની અને કરુણાની સ્થિતિને પહોંચ્યો હોય અને દિવ્ય આનંદને પ્રાપ્ત કર્યો હોય, તો તે સ્થિતિમાંથી નીચે આવવું એ લગભગ અશક્ય છે. પણ યોગના માર્ગમાં, જો તમને દિવ્ય આનંદનો થોડોકં પણ સ્પર્શ થયો હોય, અને જો તે આનંદ તમને છોડી જય, તો તમને એમ લાગે કે હું શિખર પરથી નીચે અંધકારમય ખીણમાં ગબડી પડ્યો છું.

પણ અનાસક્તિ વગરનો આનંદ બહુ જેખમી દેણ બની શકે, કારણ કે તે સહેલાઈથી વિકૃત બને. એટલે અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં આનંદને શોધવો એ ડહાપણભરેલું નથી. પ્રથમ તો માણસે સર્વ દ્વારાથી પર થઈ જવું જોઈએ — સુખ-દુઃખથી, વ્યથા-હર્ષથી, ઉત્સાહ-અવસાદથી પર થઈ જવું જોઈએ. જો તે બધાં દ્વારાથી તે પર થઈ ગયો હોય, તો તે ખૂબ સલામત રીતે આનંદ માટે અભીષ્ટા કરી શકે.

પણ જ્યાં સુધી આ આનાસક્તિ સિદ્ધ ન થઈ હોય, ત્યાં સુધી માણસ બહુ સહેલાઈથી આ આનંદ વરચે અને સામાન્ય માનવ સુખની ઉદાત્ત સ્થિતિ વરચે ગુંચવાડો ઊભો કરી દે. આ જરા પણ સાચી વસ્તુ ન કહેવાય, વસ્તુની વિકૃતિ પણ ન કહેવાય, કારણ કે તે બે વસ્તુઓનો સ્વભાવ તદ્દન ભિન્ન છે, લગભગ વિરુદ્ધનો છે, તમે એકમાંથી બીજમાં ન જઈ શકો. એટલે જો માણસે યોગ-માર્ગમાં સલામતી જોઈતી હોય, તો મને લાગે છે કે શાન્તિની, પરિપૂર્ણ શાન્તિની, પરિપૂર્ણ સમતાની, ચેતનાના વિસ્તૃતીકરણની. વિશાળતર સમજની, અને સર્વ કામનાઓ — પરસંદગીઓ — આસક્તિઓમાંથી મુક્તિની જોજ કરવી એ ચોક્કસ, અનિવાર્ય, પ્રથમ, શરત છે.

તે બાબ્ય તેમજ આંતર સમતાની ગેરંટી છે.

પછી આ ખૂબ મજબૂત પાયા ઉપર, માણસ જે જોઈએ તેનું ચૂણતર કરી શકે છે. પણ પ્રથમ તો અડગ પાયાની જરૂર છે.

(મૌન)

કોઈકે મને પૂછ્યું છે કે મારા આ શબ્દોનો શો અર્થ છે :

‘માણસે શાન્ત બનવું જોઈએ’

એ વાત સ્પષ્ટ છે કે જ્યારે હું કોઈને કહેતી હોઉં છું કે તમે શાન્ત બનો, ત્યારે વ્યક્તિ પરત્વે તેનો અર્થ લિન્ન-લિન્ન હોય છે. પણ પ્રથમ અનિવાર્ય શાન્તિ એ માનસિક શાન્તિ છે, કારણ કે માટે ભાગે માણસમાં તે જ નથી હોતી. જ્યારે હું કોઈને કહેતી હોઉં છું કે શાન્ત બનો, ત્યારે મારો કહેવાનો અર્થ આ હોય છે કે ઉશ્કેરાટ-ભર્યા, બેચેનીવાળા, વિક્ષુબ્ધ વિમારો બંધ કરવાની કોશિશ કરો; તમારા મનને શાન્ત બનાવવાનો પ્રયાસ કરો; તમારી સર્વ પ્રકારની કદ્પનાઓમાં, અવલોકનોમાં, અને માનસિક રચનાઓમાં ભ્રમણ કરવામાંથી મનને અટકાવો.

યોગ્ય રીતે એક સવાલ પૂછી શકાય : તમે અમને ‘શાન્ત થવાનું કહો છો; પણ શાન્ત બનવા માટે અમારે શું કરવું જોઈએ?’ એછા-વત્તા પ્રમાણમાં તેનો એક-સરખો જ જવાબ છે. પ્રથમ તો તમને શાન્ત બનવાની જરૂર જણાવી જોઈએ, તમે તે વસ્તુ માગતા હોવા જોઈએ. પછી તમારે અભીષ્ટા કરવી જોઈએ, અને પછી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ! પ્રયત્ન કરવા માટે અસંખ્ય પદ્ધતિઓ છે, જેમનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે અને ધાર્યા લોકોએ તેમને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ પદ્ધતિઓ માટે ભાગે લાંબી, પ્રયાસ માણી બે તેવી, કઠિન હોય છે. લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં ધાર્યા લોકો નિરુત્સાહ બની જાય છે, કારણ કે જેમ જેમ તેઓ વધારે પ્રયત્ન કરતા જાય છે, તેમ તેમના વિચારો મસ્તિષ્ણાં વધારે ભ્રમણ કરવાની શરૂઆત કરે છે અને બેચેન બનતા હોય છે.

દરેક જણ માટે જુદી પદ્ધતિ હોય છે, પણ પ્રથમ તો માણસને તેની જરૂર જણાવી જોઈએ; પછી કારણ ગમે તે હોય; કાં તો તે થાકી ગયો હોય, અથવા તેના મગજ પર વધુ તનાવ પેદા થયો હોય, અથવા તે માણસ સાચી રીતે પોતે જેમાં છે. તે સ્થિતિમાંથી ઉદ્ઘર્વમાં જવા માગતો હોય. માણસે પ્રથમ તો આ શાન્ત માટેની જરૂરિયાત સમજવી જોઈએ. પછી તે એક પછી એક — એમ બધી પદ્ધતિઓ અજમાવે, પરિણામ પ્રાપ્ત કરવા માટે જૂની અને નવી — બધી પદ્ધતિઓ અજમાવે.

હવે માણસને તરત જ ખ્યાલ આવે છે કે એક બીજા પ્રકારની શાન્તિ છે, જે બહુ જરૂરી અને ઉત્કટતા-પૂર્વક આવશ્યક છે; આ પ્રાણિક શાન્તિ છે, અર્થાતું કામનાનો અભાવ છે. પૂરી રીતે વિકાસ ન પામેલા પ્રાણિકને જ્યારે શાન્ત થવાનું કહેવામાં આવે છે; ત્યારે તે કાં તો ઊંઘી જાય છે અથવા હડતાલ પાડે છે. તે કહે છે કે “ના, હું કાંઈ જ નહિ કરું, આગળ નહિ વધુ. જે તમે મને જરૂરી ઉશ્કેરાટ, ઉત્સાહ, કામના, આવેગ નહિ આપો, તો હું હાલવા-ચાલવાનું પસંદ નહિ કરું, હું કશું જ નહિ કરું.” ત્યારે સમસ્યા વધારે નાજુક અને કઠિન બની જાય છે, કારણ

કે ઉશ્કેરાટમાંથી જડતામાં પડવું એ પ્રગતિ નથી જ ! માણસે કદી જડતાને, નિષ્કૃતાને, શાન્ત માની લેવાની ભૂલ ન કરવી જોઈએ.

શાન્ત એ તો ખૂબ વિધેયાત્મક સ્થિતિ છે. તે સંઘર્ષથી વિરુદ્ધની સ્થિતિ નથી. તે સક્રિય શાન્ત છે. તે ચેપી, શક્તિશાળી શાન્ત છે, જે કાબૂમાં રાખે છે અને શાન્ત અર્પે છે, જે દરેક વસ્તુને વ્યવસ્થિત કરે છે, સંગઠિત બનાવે છે. હું આ શાન્તની વાત કરી રહી છું. હું જ્યારે કોઈને શાન્ત બનવાનું કહેતી હોઉં છું, ત્યારે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એ નથી કે જાઓ, ઊંઘી જાઓ, જડ અને નિષ્કૃત બની જાઓ, કશું જ કરશો નહિ. ના, ના, બિલ્કુલ નહિ ! સાચી શાન્ત એક મહાન શક્તિ છે, મહાન બળ છે. હકીકતમાં, સમસ્યાને બીજી બાજુઅથી જોતાં, એમ કહી શકાય કે જે લોકો સાચી રીતે બળવાન, શક્તિશાળી હોય છે, તેઓ હમેશાં શાન્ત હોય છે. માત્ર નિર્બણ લોકો જ વિક્ષુબ્ધ બની જતા હોય છે. જ્યારે માણસ સાચી રીતે બળવાન બને છે, ત્યારે તે શાન્ત બનતો હોય છે; વિક્ષેપ કરવા માટે અહારથી ધસી આવતાં વિરોધી મોખાંઓનો સામનો કરવાની સહિષ્ણુતા તેનામાં આવી જય છે. આ સાચી શાન્ત હમેશાં શક્તિની નિશાની છે. બળવાન લોકો માટે શાન્ત એ તેમની માલીકીની વસ્તુ હોય છે.

શારીરિક ક્ષેત્રમાં પણ આ વાત સાચી છે. તમે સિંહ, વાધ, હાથી જેવાં પ્રાણી-ઓનું અવલોકન કર્યું છે કે નહિ તેની મને ખબર નથી, પણ એ હકીકત છે કે જ્યારે તેઓ કાર્ય કરતાં હોતાં નથી, ત્યારે તેઓ પરિપૂર્ણ રીતે શાન્ત હોય છે. તમારી સામે જોતો, બેઠેલો સિંહ તમને કહેતો હોય છે કે ઓછ, તમે કેટલા બધા રંઘણ છો ! તે તમારી સામે ખૂબ શાન્તપૂર્ણ, ઉહાપણ-ભરી દૃષ્ટિથી જોતો હોય છે ! તેની બધી શક્તિ, શારીરિક બળ એકત્રિત બની ગયાં હોય છે, અને કાર્ય માટે આજ્ઞા મળતાં તૈયાર હોય છે.

મેં એવા ધણા લોકો જોયા છે, જેઓ ચપળતા સિવાય, અડધો કલાક પણ શાન્ત બેસી શકતા નથી. તેઓ કાં તો પગ, અથવા હાથ, અથવા માથું હલાવતા જ હોય છે, બધો વખત બેચેનીથી કોઈક ને કોઈક અંગ હલાવતા હોય છે, કારણ કે તેમનામાં શાન્ત રહેવાની શક્તિ કે બળ હોતાં નથી.

જ્યારે મરજી પડે ત્યારે શાન્ત રહેવાની આ શક્તિ, પોતાની શક્તિઓને એકત્રિત કરી લઈ પોતાને જરૂર લાગે ત્યાં તેમને ખર્ચવાની શક્તિ, પોતાનાં જરૂરી કાર્યોમાં તે શક્તિઓને વહેંચવાની તાકાત એ બળની નિશાની છે. તે શારીરિક, પ્રાણિક, અથવા માનસિક બળ હોઈ શકે. પણ જે તમે જરાક પણ વિક્ષુબ્ધ હો, તો ખાતરીપૂર્વક માનજો કે કયાંક નબળાઈ રહી છે. જે તમારી ચંચળતા સંપૂર્ણ હોય,

તો તે સંપૂર્ણ નબળાઈ છે.

એટલે જો હું કોઈને શાન્ત થવાનું કહેતી હોઉં, તો હું તેને અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ કહેતી હોઉં છું, તેનો આધાર તે વ્યક્તિ પર હોય છે. પણ સ્પષ્ટ રીતે, માટે ભાગે તો તેનો અર્થ આ હોય છે કે તમારા મનને શાન્ત બનાવો, તમારા મનમાં બધો વખત ચંચલ ન રહો, ખૂબ-ખૂબ વિચારોને ન વલોવો, તમારી જતને શાન્ત કરો.

ધ્યાન ખરા લોકો માટે, અનુભૂતિ ત્યારે જ હોય છે કે જ્યારે તેઓ પોતાની જતને તે સમજવી શકે. અમુક શક્તિ સાથે સંપર્ક, ચેતનાનું વિસ્તૃતીકરણ, ભગવાનની અમુક બાજુ સાથે વ્યવહાર, અસ્તિત્વનું ખૂલ્લી જવું, અવરોધનું તૂટી જવું, એક સ્થિતિથી પાર જવું, નવીન દ્વારા ખોલવાં — આ બધા અનુભવોને જો માણસ પોતાની જતને શરૂઆતમાં સમજવી શકતો હોતો નથી, અને તેમને નિશ્ચિત વિચારોમાં ભૌતિક રૂપ આપી શકતો હોતો નથી, તો તે અનુભવો જાણે થયા જ ન હોય એમ લાગે છે ! અભિવ્યક્તિ — અનુવાદ માટેની આ જરૂરિયાતને કારણે, અનુભવનો ધ્યાન માટે ભાગ તે વ્યક્તિની ચેતના પર કાર્ય કરવાની શક્તિ ગુમાવી બેસે છે. એમ કેમ બને છે કે તેમને એક નિશ્ચિત, નિશ્ચિયક અનુભવ થાય, દા. ત. તમે તમારા ચૈન્યક અસ્તિત્વનું દ્વાર ખોલી નાખ્યું હોય, તમે તેની સાથે સંઝાંધમાં આવ્યા હો, તમે તેનો અર્થ સમજ્યા હો, અને પછી તે અનુભવ તમારામાં કેમ રહેતો નથી ? તેનું કારણ એ છે કે તે અનુભવને તમારી જત આગળ અભિવ્યક્ત કરવાની પૂરતી શક્તિ તમારામાં નથી. જ્યારે તમે અનુભવનું વર્ણિન કરી શકો, ત્યારે તમારે માટે તે અનુભવની શરૂઆત થતી હોય છે. જ્યારે તમે તે અનુભવને વર્ણિવી શકવા શક્તિ-માન બનો છો, ત્યારે બાબ્ય તેમજ આંતર રૂપાંતર માટે કાર્ય કરવાની ઉત્કટતાનો અને શક્તિનો માટે ભાગ અદૃશ્ય થઈ ગયો હોય છે. ત્યાં એમ કહી શકાય કે અભિવ્યક્તિ, સમજૂતી એ હમેશાં નીચે ઉત્તરવાની બાબત છે. અનુભૂતિ પોતે બહુ ઊંચા સ્તર પર હોય છે.

મારી પાસે એક એવી વસ્તુ છે કે જે કદાચ આપણને બહુ દૂર નહિ લઈ જય, તોપણ સુંદર ફેરફાર આપશે. છેલ્લાં કેટલાંક અઠવાડિયાંથી આપણો વિષય હતો — પ્રગતિ, કેવી રીતે પ્રગતિ કરવી, પ્રગતિમાં શા અવરોધો આવે છે, અતિ-માનસિક શક્તિનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો વગેરે. આ વિષય તો ચાલુ જ છે, મારી પાસે પ્રશ્નોનું પોકેટ આવ્યું છે! પણ આજે આપણે વિષય બદલીશું.

કોઈકે મને મૃત્યુ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે : મરણ પછી શું બને છે, અને માણસ કેવી રીતે નવીન દેહ ધારણ કરે છે ?

કહેવાની જરૂર નથી કે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગ્રંથો લખી શકાય. બે કિસ્સાઓ એક સરખા હોતા નથી. જેમ પૃથ્વી પર માણસ ભૌતિક શરીરમાં હોય છે, ત્યારે દરેક વસ્તુ શક્ય છે, તેમ મૃત્યુ પછીના જીવનમાં પણ દરેક વસ્તુ શક્ય છે. જ્યારે બધાં કથનોનું સાધારણીકરણ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે ચૂસ્ત બની જતાં હોય છે. પણ જતાં, તે સમસ્યાનો કંઈક વીગતવાર વિચાર થઈ શકે; કેટલીક વાર તેમાં રસ-પ્રદ શોધો થાય છે.

પ્રશ્ન આ છે :

“ જ્યારે કોઈ ખાસ વિકાસ પામેલો જીવાત્મા દેહનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે તે પોતાની સાથે સૂક્ષ્મ શારીરિક-કોષને પોતાની સાથે લઈ જય છે? જ્યારે તે બીજે દેહ ધારણ કરે છે, ત્યારે તે કેવી રીતે નવીન શરીરમાં તે સૂક્ષ્મ શારીરિક-કોષને દાખલ કરે છે? ”

આનો જવાબ આપવા માટે, મેં કહું તેમ, ગ્રંથો લખવાં પડે અથવા કલાકો સુધી ભાષણ કરવું પડે. કારણ કે સાચું કહીએ તો, બે કિસ્સા એક-સરખા હોતા નથી — સમાનતાઓ હોય છે, વળીકરણો કરી શકાય છે, પણ તે બધું મરજી મુજબ થતું હોય છે. હું નીચેની વસ્તુ તમારી સમક્ષ વાંચી બતાવવા માગતી હતી, કારણ કે તે ખૂબ ગમત પડે એવું છે; ઓહ ! હું ગંભીર બનવા નથી માગતી ! તે ખૂબ રસપ્રદ છે.

“ પ્રાચીન ભારતી પરંપરા મુજબ, (દ્વારાંગ્ય અને બૃહદારણ્યક) ઉપનિષદોમાં જેમનો ઉલ્લેખ આવે છે તે રાજ્ઞિ પ્રવહણના ગૂઢ શાન સંબંધમાં આ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે :

“ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે મૃત્યુ પછી, જેણે સુકૃત્યો કરેલાં છે એવો જીવાત્મા પિતૃજ્ઞાનને માર્ગ જાય છે, તે ધૂમ, રાત્રિ વગેરે બને છે, પિતૃલોકને પ્રામ કરે છે, અને આખરે ચંદ્રલોકમાં જાય છે. આમાંથી બ્રહ્મસૂત્ર એવું નિગમન તારવે છે કે જીવાત્મા પોતાની સાથે સૂક્ષ્મ શારીરિક તત્ત્વો પણ લઈ જાય છે, જેમની જરૂર હવે પછી થનારા જન્મમાં પડવાની છે.”

એટલે પ્રેરણ એ છે કે

“ શું આ બરાબર છે? ત્યારે સૂક્ષ્મ શારીરિક પૂરતા પ્રમાણમાં સચેતન હોય છે ? ”

પ્રેરણો આપણે બાળુઓ રાખીશું. હું આગળ ચલાવું છું :

“ પછી ઉપનિષદ્દો ઉમેરે છે કે સુકૃત્યોને ખતમ કરી દીધા પછી, જીવાત્મા ચંદ્રલોકનો ત્યાગ કરીને આકાશમાં પહોંચે છે, પછી વાયુમાં, પછી વાદળમાં, આ બધી વસ્તુઓના સ્વભાવને તે ગ્રહણ કરે છે, અને પછી વૃષ્ટિ-રૂપે આ પૃથ્વી પર પડે છે, બીજમાં પ્રવેશ કરે છે, પિતાના શરીરમાં અન્નરૂપે પ્રવેશે છે, અને છેવટે બાળકના દેહનું નિર્માણ કરે છે.”

આ જરાક જટિલ પ્રક્રિયા છે, નહિ વારુ? (હસાહસ) પણ મને તેમાં બહુ ગમ્મત પડી. હવે પ્રેરણ (હસતાં હસતાં) :

“ આ અનિશ્ચિત અને જોખમભરેલી પ્રક્રિયાને અનુસરવું એ શું જરૂરી છે? જીવાત્મા સીધેસીધો — શરીરને સર્વ માનસિક — પ્રાણિક — અને સૂક્ષ્મ શારીરિક તત્ત્વો વડે, જેમને તેણે પોતાની આસપાસ સંગઠિત કર્યાં હોય છે અને જે હવે પછીના જન્મ માટે જરૂરી છે તેમના વડે, દેહને અનુપ્રાણિત નથી કરતો? શું તે જીવાત્મા સૂક્ષ્મ શારીરિક જગતનાં તત્ત્વો ગ્રહણ નથી કરતો? જે જીવાત્મા તેમ કરતો હોય, તો તે તત્ત્વો કેવી રીતે આનુવંશિક લક્ષણો સાથે સુસંવાદી બને છે? સૌથી અગત્યનો પ્રેરણ એ એ છે કે જીવાત્માએ શું પિતાના શરીર મારફતે પસાર થવું જ પડે છે? ”

આપણે અહીં આવીને ઉભા રહ્યા !

હું માત્ર એટલું જ કહી શકું કે કેટલીક વાર વસ્તુઓ એ રીતે બને એ શક્ય છે. હું આશા રાખું છું કે જે માણસે આ વર્ણન કર્યું છે, તેણે આ પ્રકારની ઘટના જોઈ હશે. હું આશા રાખું છું કે એ તેની ગૂઢવાદી કલ્પનાની માત્ર માનસિક રચના નહિ હોય. તે કેટલીક વ્યવહારુ સમસ્યાઓ ખડી કરે છે! પણ છિતાં, કશું જ અશક્ય નથી. માત્ર જીવાત્મા વૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે, પછી બીજમાં પ્રવેશ કરે,

પછી છોડ-રૂપે ઊગે, પછી પિતાના જઠરમાં અન્નરૂપે પ્રવેશ કરે — ઓછાવતાા પ્રમાણમાં રંધવામાં આવેલા અન્ન-રૂપે—, અને છેલ્લે બાળકના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરે — આ બધું કલ્પવું એ કઠિન છે. હું એમ નથી કહેતી કે તે અશક્ય છે, પણ તે ખૂબ-ખૂબ જાટિલ છે!

હું અસંખ્ય, વિકસિત જીવાત્માઓ દેહ-ધારણ સમયે, જન્મતી વખતે અથવા જન્મયા પછી, હાજર રહી છું. મેં કદ્યું તેમ, કિસ્સાઓ તદ્દન ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારના હોય છે. તેમનો આધાર ભૌતિક પરિસ્થિતિઓ કરતાં વધારે માનસ-શાસ્ક્રીય પરિસ્થિતિઓ પર રહે છે. તેનો આધાર પૂનર્જીવન લેવા માગનાર જીવાત્માના વિકાસની સ્થિતિ પર રહે છે — અહીં આપણે જીવાત્માનો અર્થ ‘ચૈત્યક અસ્તિત્વ’ કરીએ છીએ. તેનો આધાર તે ચૈત્યક અસ્તિત્વના વિકાસની સ્થિતિ પર, જે પરિસ્થિતિમાં તે દેહ ધારણ કરવા માગે છે તેના પર, તેને જે જીવનકાર્ય હવે કરવાનું છે તેના પર — જે વસ્તુ ભિન્ન-ભિન્ન શરતો રજૂ કરતી હોય છે — રહે છે. તેનો ખૂબ મોટો આધાર માત-પિતાની ચેતનાની સ્થિતિ પર રહે છે. કારણ કે હેતુપૂર્વક ગર્ભ ધારણ કરવો, તેમાં સચેતન અભીષ્ટા રાખવી, અદશ્ય જગતને આહૃવાન કરવું, આધ્યાત્મિક ઉત્કટતા રાખવી — એમાં અને અક્ષમાત-રૂપે ગર્ભ ધારણ કરવો, જરા પણ ઈચ્છા ન હોય અને છિતાંય ગર્ભ ધારણ કરવો — એમાં ખૂબ-ખૂબ તફાવત છે. હું એમ કહેવા નથી માગતી કે બીજી બાબતમાં અવતાર ન હોઈ શકે, પણ મોટે ભાગે તે પાછળથી થતો હોય છે, ગર્ભ-ધારણ કરતી વખતે નહિ.

બાળકની રચના માટે, તે મહાન તફાવત પેદા કરે છે.

જો અવતાર ગર્ભ-ધારણ સમયે થાય, તો જે ચેતના અવતરવાની છે તે જન્મનાર બાળકની સમગ્ર રચનાનું નિયમન કરે છે — દોરવણી આપે છે; તત્ત્વોની પસંદગી, પદાર્થ-તત્ત્વનું આકર્ષણ, શક્તિઓની પસંદગી, આત્મસાત્ત્વ-કરણ કરાતા દ્રવ્યનું પદાર્થ-તત્ત્વ — આ બધાની પસંદગી તે ચેતના કરતી હોય છે. આને પરિણામે, સ્વાભાવિક રીતે જ શરીરની રચના માટે ખાસ પરિસ્થિતિઓ સર્જય છે, જે શરીર સારી રીતે વિકસ્યું હોય, ઉત્કાન્ત થયું હોય, જન્મ પહેલાં સંવાદમય બન્યું હોય. મારે કહેવું જોઈએ કે આ ખૂબ જ અપવાદ-રૂપ હોય છે; પણ છિતાં તે જરૂર બને છે.

વધારે ધણી વખત એવા કિસ્સા બન્યા છે, જેમાં જન્મ વખતે અર્થાતું સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરતી વખતે, જ્યારે બાળક બને તેટલું રુદ્ધ કરીને પોતાનાં ફેફસાનો વિકાસ કરવાની શક્યાત કરે છે, ત્યારે ધણી વાર જીવનમાંથી આવતું આ પ્રકારનું આહૃવાન અવતરણને વધારે સહેલું અને વધારે અસરકારક બનાવે છે.

કેટલીક વાર દિવસો અને કેટલીક વાર મહિનાઓ વીતી જય છે, તૈયારી બહુ

ધીમે ધીમે થતી હોય છે, અને પ્રવેશ બહુ ધીરે ધીરે, તદ્દન સૂક્મ અને અદશ્ય રીતે થતો હોય છે.

કેટલીક વાર તે ખૂબ પાછળથી આવે છે, જ્યારે બાળક પોતે જરાક સચેતન બને છે, અને ખૂબ ઉદ્ઘર્ણની કોઈક વસ્તુ સાથે સૂક્મ પણ ખૂબ વાસ્તવિક સંબંધ અનુભવે છે — જેને તે પોતાના પર દબાગુ કરતી અસર તરીકે અનુભવે છે; ત્યારે તેને — જેને પોતે જાણતું નથી અને સમજતું નથી તેવા કશાક સાથે સંપર્કમાં આવવાની જરૂરિયાત લાગે છે, પણ જેને તે માત્ર સહેજ અનુભવી શકે છે. બાળકની આ અભીષ્ટા ચૈત્યિકને આકષે છે અને બાળકમાં તેનું અવતરણ કરાવે છે.

અહીં આ હું તમને થોડાક સાધારણ દાખલા આપું છું; બીજ ધણા દાખલા છે; આ અસંખ્ય, ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારે બની શકે. મેં જે જોયા હતા, તે ખૂબ અનેક-વાર બનતા કિસ્સાઓ મેં વર્ણિયા છે.

એટલે દેહ ધારણ કરવા માગતો જીવાત્મા પૃથ્વીની ખૂબ નજીક, ઉચ્ચતર મનના પ્રદેશમાં કેટલીક વાર રહે છે; તેણે પોતાનું ભાવિ ધર પસાંદ કરી લીધું હોય છે. અથવા તે પ્રાણિકમાં વધારે નીચે આવે છે અને ત્યાંથી વધારે સીધું કાર્ય કરે છે. અથવા તે સૂક્મ શારીરિકમાં પ્રવેશ કરી શકે છે, અને ખૂબ ઝીણવૃદ્ધ-પૂર્વક પોતાના ભાવિ દેહનું નિયમન કરી શકે છે.

હવે બીજે પ્રશ્ન વિદાય બાબતનો:

તેનો આધાર પણ વિકાસની માત્રા પર છે, મૃત્યુની પરિસ્થિતિઓ પર, અને સૌથી વધારે અસ્તિત્વના એકીકરણ પર, અને દેહત્યાગ કરતી વખતે જીવાત્માના વલણ પર છે. પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામેલાં પ્રાણીઓ માટે અહીં પ્રશ્ન હતો, અર્થાતું પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામેલાં ચૈત્યિક અસ્તિત્વો માટે છે કે જેણે યોગ કરવા માટે ભૌતિક શરીરમા તેની હાજરીનો લાભ ઉઠાવ્યો છે, કારણ કે ત્યારે પરિસ્થિતિઓ જુદા પ્રકારની હોય છે. પણ વધારે સામાન્ય રીતે, મેં તમને ધણી વાર કહ્યું છે કે અસ્તિત્વના બાબ્ય આવરણ બાબત, બૃધું જ મૃત્યુ-સમયના તેના વલણ પર આધાર રાખે છે, અને તે વલણનો આધાર ચોક્કસ તેના આંતર વિકાસ પર અને એકીકરણ પર છે.

જે આપણે શ્રેષ્ઠ દાખલો લઈએ, એવા માણસનો કે જેણે પોતામાં રહેલા ભગવાનની હાજરીની આસપાસ પોતાના અસ્તિત્વનું એકીકરણ કરેલું છે, જે માત્ર એક સંકલ્પ, એક ચેતના બની ગયો છે, તેણે પોતાના કેન્દ્રીય ચૈત્યિક અસ્તિત્વની આસપાસ પરિપૂર્ણ રીતે વિકસિત અને રંગઠિત મન એકત્રિત કર્યું હશે; સર્વ-

સમર્પણ કરેલું અને સહકાર આપતું પ્રાણિક એકત્રિત કર્યું હશે; અને આજાંકિત, નમ્ર, અને ચંપલ શારીરિક અસ્તિત્વ એકત્રિત કર્યું હશે. આ શારીરિક અસ્તિત્વને પૂર્ણ વિકસિત હોવાને કારણે, સૂક્ષ્મ શરીર હશે જેને શ્રી અરવિંદ ‘સત્ય શારીરિક’ કહે છે—, જે અનંતગણી રીતે શરીરની મર્યાદાઓને વટાવી જશે, અને જેનામાં એટલી બધી ચપલતા, સ્થિતિ-સ્થાપકતા, અને સમતુલા હશે કે જેથી તે અસ્તિત્વના આંતર ભાગોને ચીટકી રહી શકશે અને આત્માની ગતિઓને અનુસરી શકશે—હું આરોહણમાં કહેવા માગતી નથી, પણ શરીરની બહારની મુસાફરીઓમાં. જીવાત્મા શું કરશે, કયાં જશે તેનો આધાર શરીર છોડતા પહેલાં તેણે જે નિર્ણય કર્યો હશે તેના પર છે. તેના શારીરિક જીવનમાં પૂર્ણ રીતે સંગઠિત અને એકત્રિત કરાયેલા અસ્તિત્વને પોતાની આસપાસ રાખવાની આ શક્તિ તેને મરજી મુજબ કાર્ય કરવા-ની-સાચી રીતે પસંદગી કરવાની છૂટ આપશે. આ પણ એક શક્યતાઓના એક તદ્દન ભિન્ન ક્ષેત્રની વાત છે—સચેતનપણે એક શરીરમાંથી બીજા શરીરમાં સીધી રીતે જવાની. એવા દાખલાઓ છે, જેમાં આ રીતે પૂર્ણ સચેતન અને વિકસિત પ્રાણીઓ-માંના એકે બીજા પ્રાણીને ધીમે ધીમે તૈયાર કર્યું છે, તેને પોતાને ઝીલીને આત્મ-સાતુ-કરણ કરવા સમર્થ બનાવ્યું છે; શરીરનો ત્યાગ કરતી વખતે પોતાનું કાર્ય-અટકી ન પડે તેટલા માટે તે બીજા ચૈત્યિક અસ્તિત્વ પાસે જય છે, તેમાં વિલીન બની જય છે, બીજા શારીરિક દેહમાં તેની સાથે સંયુક્ત થાય છે. આ કિસ્સો ખૂબ ખૂબ વિરલ, છેલ્લી હંદનો હોય છે, પણ પરંપરાગત ગૂઢવાદી જ્ઞાનનો તે એક ભાગ છે. બીજા છેડાના દાખલામાં, જીવાત્મા પોતાના શારીરિક અનુભવને પૂરો કરી લઈને, તેનું આત્મસાતુ-કરણ આરામ-પૂર્વક કરવા માગે છે અને પાછળથી બીજું શારીરિક અસ્તિત્વ તૈયાર કરવા માગે છે—કેટલીક વાર બહુ સમય પછી. એટલે ધ્યાણી શક્યતા-ઓમાં આમ બનતું હોય છે. સૂક્ષ્મ શારીરિકમાં, પ્રાણિકમાં, માનસિકમાં—દરેક ક્ષેત્રમાં તે સુસંગત અસ્તિત્વોને છોડતો જય છે, તે બધાંની વચ્ચે એક સાંકળતી કરી છોડતો જય છે, પણ દરેક અસ્તિત્વ પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ જગવી રાખતું હોય છે, અને પોતે ચૈત્યિકના જગતમાં—પ્રદેશમાં, તેની વાસ્તવિકતામાં જતો હોય છે, અને ત્યાં આત્મસાતુ-કરણ માટે આનંદપૂર્ણ આરામમાં પ્રવેશતો હોય છે—ત્યાં સુધી કે જ્યારે આગળ (ઉપનિષદોમાં) વર્ણિત્યા પ્રમાણે તે પોતાનાં સુકૃત્યોને જ્ઞાગવી નાખે છે—ખતમ કરી નાખે છે, તેમને પચાવી દે છે, અને નવીન અનુભવ કરવા માટે તૈયાર બને છે. પછી જે તેનું કાર્ય બરાબર કરવામાં આવ્યું હોય, જ્યારે ભિન્ન-ભિન્ન પ્રદેશોમાં તેણે છાડી રાખેલા, પોતાના અસ્તિત્વના ભાગો અથવા કેશોએ ત્યાં પોતાનું કાર્ય પૂરું કર્યું હોય છે, ત્યારે એક પછી એક, પહેલાંના જીવનના જે ભાગોમાં તે રહ્યો હતો તે બધાને તે ધારણ કરે છે, અને તે જ્ઞાનની તથા અનુ-

ભવની સમુદ્ધિને સાથે લઈને તે નવીન દેહમાં પ્રવેશવાની તૈયારી કરે છે. આ સેંકડો — હજારો વર્ષો પછી બને, કારણ કે તે પ્રદેશોમાં જે સર્વ સંગઠિત કરવામાં આવ્યું હોય છે તે વિધટનને—મૃત્યુને આધીન નથી હોતું, જ્યારે પ્રાણિક અસ્તિત્વ પરિપૂર્ણ રીતે સંવાદમય અને સંગઠિત બને છે, ત્યારે તે અમર બને છે, દિવ્ય બને છે. મન માટે પણ તે જ વાત છે. સૂક્મ શારીરિકમાં પણ, પૂર્ણ-વિકસિત અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓથી સભર ભરેલાં સત્ત્વો મૃત્યુ પછી વિધટિત થતાં નથી. તે કાર્ય કરવાનું ચાલુ રાખે, અથવા જલ જેવાં, વૃક્ષોના રસ જેવાં પ્રકૃતિનાં અમુક તત્ત્વોમાં લાભ-દાયી આરામ કરે—અથવા અહીં વર્ણવાયું છે તેમ (હસતાં — હસતાં) વાદળોમાં આરામ કરે. પણ તે સક્રિય રહી શકે, અને શારીરિક પ્રકૃતિનાં વધારે ભૌતિક તત્ત્વો પર કાર્ય કરી શકે.

મેં તમને અહીં કેટલાક દાખલા આપ્યા છે. હું કલાકો સુધી આ વિષય પર બોલી શકું અને બીજા નવા દાખલા આપી શકું ! પણ એ વ્યાપક રીતે વિષયને આવરી લે છે, અને કદ્યના માટે દ્વાર ખોલી આપે છે.

અહીં આવીને આપણે અટકીશું.

૩૧ એપ્રિલ ૧૯૫૬

માતાજી, કોઈકે મને તમારું એક વાક્ય સમજવવા માટે તમને વિનાંતી કરવા કહ્યું છે. તમે કચાંક કહ્યું છે કે ભગવાનના પ્રેમનો ભાર જીલી શકે તે પહેલાં માણસે દિવ્ય બનવું જોઈએ. તે વાક્ય ‘ડાયરી’માં છે.

ઓહ ! તમે જરાક મુક્ત રીતે તેનું પુનરુચ્ચારણ કરો છો !

ઠીક, તે ભાઈ શું જાણવા માગે છે ?

તે જાણવા માગે છે કે ભગવાનનો પ્રેમ પૃથ્વી પર પ્રસરે ત્યાર પહેલાં શું માણસે દિવ્ય બનવું જોઈએ ?

મને લાગે છે કે પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ નથી. તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જ્યાં સુધી માણસ દિવ્ય ન બને, ત્યાં સુધી ભગવાનનો પ્રેમ આવિર્ભૂત ન થઈ શકે. તમારો કહેવાતો ભાવાર્થ એ છે ?

તે અમે સમજુએ છીએ.

ઓહ, તમે તેને તે રીતે સમજે છો ! પણ મને લાગે છે કે ભાવાર્થ એ નથી.

પ્રથમ તો આપણે, જો હોય તો, ઔતિહાસિક હકીકત લેવા માગીએ છીએ. અર્થાતું વિભાગીકરણની શક્તિઓના કાર્ય દ્વારા, ચેતના અચેતન બની, અને જેવું છે તેવું પદાર્થ-તત્ત્વ સર્જયું—એવા સંપૂર્ણ અચેતનતાના પાયા પર કે ઉદ્ગમ-સ્થાન અને જે સર્જયું હતું તેની વચ્ચે કોઈ સંપર્ક શક્ય લાગતો ન હતો. આ પરિપૂર્ણ અચેતનતાને કારણે સીધું અવતરણ જરૂરી બનવું, વચ્ચગાળાના પ્રદેશોમાંથી પસાર થયા સિવાય દિવ્ય ચેતનાને પ્રેમના સ્વરૂપમાં અવતરણ કરવાની જરૂર પડી. પદાર્થ-તત્ત્વમાં, તેને બેદીને, તેની રચનામાં એક નવીન તત્ત્વ ઉમેરીને, તે દિવ્ય પ્રેમના અવતરણે આપણે માટે ધીમું આરોહણ શક્ય બનાવ્યું—અચેતનતામાંથી ચેતનામાં, અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં. એટલે એમ ન કહી શકાય કે સર્જન જ્યારે દિવ્ય બને, ત્યારે જ પ્રેમ આવિર્ભૂત થઈ શકે; ઊલટું પ્રેમના આવિર્ભાવના કારણે, સર્જન ફરીથી દિવ્ય બની શકે.

મેં ત્યાં જે કહ્યું હતું તેને આની સાથે સંબંધ નથી.

હું સામાન્ય જગતની વાત કરતી ન હતી, પણ ખાસ કરીને માનવ ચેતનાની વાત કરતી હતી. હું તે હકીકતનો ઉલ્લેખ કરી રહી હતી કે જે દિવ્ય પ્રેમ સર્વ વસ્તુઓને અનુપ્રાણિત કરી રહ્યો છે, સર્વમાં સભર રહેલો છે, સર્વને ટકાવી રહ્યો

છે, અને પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રગતિ કરાવી રહ્યો છે—આરોહણ કરાવી રહ્યો છે, તે પ્રેમનો અનુભવ માનવ ચેતનાને થતો હોતો નથી; જે તે થોડાધશ્રા પ્રમાણમાં માનવ પ્રાણીને જણાય, તો તે તેને સહન કરવો મુશ્કેલ લાગે છે, પોતામાં સમાવી શકતો નથી, કારણ કે એની વિશુદ્ધ શક્તિ, વિશુદ્ધ ઉત્કટતા માનવ સ્વભાવ માટે સહન કરવી એ અધરી છે. જ્યારે તે દિવ્ય પ્રેમ હળવો બને છે, વિકૃત બને છે, અસ્પષ્ટ બને છે, ત્યારે જ માનવ સ્વભાવ તેને સ્વીકારી શકે છે. જ્યારે તે પ્રેમ પોતાના સાચા સ્વભાવને છોડી હો છે, તાત્ત્વક ગુણવત્તાને છોડી હો છે, ત્યારે જ માનવ તેનો સ્વીકાર કરે છે, અને (સિમત કરતાં) તેને મંજૂરી આપે છે, અને તેની પ્રશંસા કરે છે. એનો અર્થ એ થયો કે માનવ ચેતના તેને સ્વીકારે તે માટે તે દિવ્ય પ્રેમે વિકૃત બની જવું પડે છે. તેને, પ્રચુરતામાં અને વિશુદ્ધિમાં, સ્વીકારવા માટે, સહન કરવા માટે, અને જીવવા માટે માનવ-ચેતનાએ દિવ્ય બનવું જોઈએ.

મારો કહેવાનો ભાવાર્થ આ હતો, બીજો કોઈ નહિ. જે માનવ દિવ્ય ઊંચાઈ-ઓ પર આરોહણ ન કરે, તો તે દિવ્ય પ્રેમને સ્વીકારવા માટે, તેનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે, તેને જાણવા માટે અસર્મથ છે. માણસ સ્વીકારી શકે તે માટે પ્રેમે દિવ્ય ભટી જવું જોઈએ.

પણ આ ઘટના બાબ્ય, ઉપરછલ્લી ચેતના માટે છે. તે ઘટના કૃપાના ઝૂપમાં સર્વાત્ત્ર કાર્ય કરી રહેલા પ્રેમને અટકાવી શકતી નથી; તે કૃપાને અજ્ઞાત રીતે અને સતત કાર્ય કરતી અટકાવી શકતી નથી. જ્યારે માણસ જાણતો હોતો નથી, ત્યારે કૃપા વધારેમાં વધારે સારી રીતે કાર્ય કરે છે, કારણ કે માનવની સમજ કયારનીયે વિકૃત બની ગઈ હોય છે.

તે વાક્યનો એ અર્થ છે, બીજો કશો નહિ. હું વૈશ્વિક ઘટના વિષે વાત કરતી ન હતી.

માતાજી, તમે એક બુધવારે કહ્યું હતું કે જ્યારે તમે અનુભવનું વર્ણિન કરો શકો છો, ત્યારે તેની જરૂરાત થતી હોય છે. જ્યારે તમે તેનું વર્ણિન કરો શકો છો, ત્યારે આંતર તથા બાબ્ય ઝૂપાંતર માટેના કાર્યની શક્તિ અને જ્ઞાન કયારનાંય ચાલ્યાં ગયાં હોય છે. ”

(૧૭ ઓક્ટોબર ૫૨નો વાર્તાલાપ)

એટલે પછી ?

તો પછી તે અનુભવ બાબત શું કરવું જોઈએ ? જે અનુભવને અભિ-વ્યક્ત કરવાની શક્તિ હોય નહિ અને અનુભવ આવે, તો શું બને ?

ત્યાં હું એમ કહેવા માગતી હતી કે અનુભવ પહેલાં થાય છે, અને મનમાં તમે તેની રચના કરો છો તેના કરતાં તે ઘણો વધારે અધિક હોય છે. તેની માનસિક રચના થાય ત્યાર પહેલાં—ખૂબ પહેલાં અનુભવ આવતો હોય છે. અનુભવમાં પરિપૂર્ણતા, શક્તિ, સ્વભાવ પર સીધું કાર્ય કરવાનું બળ હોય છે, જે તત્કાલિક, તરત જ આવતું હોય છે. આપણે દાખલો લઈએ. અમુક સંજોગોમાં અથવા અપવાદ-રૂપ કૃપા વડે, તમે ઓચિતા અતિ-માનસિક પ્રકાશના, શક્તિના, અથવા ચેતનાના સંપર્કમાં મૂકાઓ છો. તમારા બંધ કોચલામાં તે ઓચિતનું ખુલ્લાપણું આવતું હોય છે; તમને સત્યથી દૂર રાખનાર આવરણમાં એક ચીરાડ પડતી હોય છે, અને સંપર્ક સ્થાપિત થયો હોય છે. તરત જ તે પ્રકાશ, તે શક્તિ, તે ચેતના તમારાં શારીરિક કોશાળુંઓ પર પણ કાર્ય કરે છે; તે મનમાં, પ્રાણિકમાં, શરીરમાં કાર્ય કરે છે, આકંપનોમાં ફેરફાર કરે છે, પદાર્થ-તત્ત્વને સંગઠિત કરે છે, અને પોતાનું રૂપાંતરનું કાર્ય શરૂ કરે છે. તમને આ ઓચિતા સંપર્કનો અને કાર્યનો આવેગ અનુભવાય છે. તમારે માટે તે એક અવાર્ણનીય, અભિવ્યક્ત ન કરી શકાય તેવી સ્થિતિ છે, જે તમને પૂરુષમાં હે છે; તમને તેનો કોઈ સ્પષ્ટ, નિશ્ચિત વિચાર હોતો નથી. તમને એમ લાગે છે કે કાંઈક થઈ રહ્યું છે. તે તમને આશ્ર્ય-જનક કે ખૂબ મહાન લાગે, પણ તમે તેને અભિવ્યક્ત કરી શકતા હોતા નથી, સમજી શકતા હોતા નથી. તે તત્ત્વક, પૂર્ણ શક્તિવાળો અનુભવ છે.

ધીમે ધીમે, જેમ જેમ એ કાર્ય લાંબા સમય સુધી ચાલે છે અને બાબ્ય અસ્તિત્વ આ કાર્યનું આત્મસાતુ-કરણ કરવા માંડે છે, તેમ તેમ પ્રથમ માનસિક ચેતનામાં અવલોકન કરવાની શક્ત જગૃત થાય છે, એક પ્રકારનું વિષયીકરણ થાય છે. મનમાં રહેલું કાંઈક તેનું અવલોકન કરે છે અને પોતાની રીતે તેનો અનુવાદ કરે છે. આને તમે સમજ કહેતા હો છો, અને આ તમારા પર (સિમત કરતાં કરતાં) એવી છાપ મૂકે છે કે મને અનુભવ થાય છે. પણ મૂળ અનુભવની સરખામણીમાં તે ખૂબ ન્યૂન બની ગયો હોય છે; તમારાં માનસિક, પ્રાણિક, અને શારીરિક માપોને અનુરૂપ તે પ્રતિકૂળ હોય છે; અર્થાતુ તે સંકોચાઈ ગયેલો, કઠિન બની ગયેલો હોય છે. તમને સાથે-સાથે એવી છાપ પેદા થાય છે કે એ અનુભવ વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ બનતો જય છે, અર્થાતુ તે તમારી સમજ પ્રમાણે મર્યાદિત થઈ ગયેલો હોય છે.

આ ઘટના શ્રેષ્ઠ કિસ્સાઓમાં પણ બનતી હોય છે. હું એવા દાખલાઓ વિષે વાત નથી કરતી, જ્યાં અનુભવની આ શક્ત તમારા અસ્તિત્વની અચેતનતા વડે ચૂસી લેવામાં આવી હોય, અને વધુ ને વધુ અચેતન ગતિ વડે અભિવ્યક્ત થઈ હોય. હું તે કિસ્સા વિષે વાત કરી રહી છું, જેમાં તમારું મન રૂપણ છે,

તમારી અભીષ્ટા સ્પષ્ટ છે, અને તમે માર્ગ પર ખૂબ પ્રગતિ સાધી હોય. જ્યારે તમારા મનનું રૂપાંતર શરૂ થઈ ચૂક્યું હોય, જ્યારે તેને પ્રકાશ જીવાની ટેવ પડી ગઈ હોય, જ્યારે પ્રકાશ તમારા મનને જોઈ શકતો હોય, તમારું મન તે પ્રકાશ ચૂસી લેવા માટે પૂર્તું અભિમુખ હોય, ત્યારે જે ક્ષણે તમારું મન તે અનુભવને માનવ ચેતના સમજ શકે તે રીતે અભિવ્યક્ત કરવા—સમજવવા માગે—હું સામાન્ય ચેતનાની વાત નથી કરતી, પણ પ્રકાશિત માનવ ચેતનાને સમજવવા માગે, કે તરત જ તે અનુભવને ન્યૂન કરી દે છે, મર્યાદિત કરી દે છે, મોળો બનાવી મૂકે છે; નિર્બલ બનાવી દે છે, અસ્પષ્ટ કરી મૂકે છે—કબૂલ કરી લઈએ કે તમારું મન તે અનુભવને અસત્ય ન બનાવી મૂકે એવું સ્પષ્ટ હોય તોપણ. જે અસ્તિત્વમાં કયાંય પણ, મનમાં કે પ્રાણિકમાં થોડીક પણ દિલની અ-સર્ચાઈ નભાવી લેવામાં આવી હશે, તો અભિવ્યક્ત નહન જોટી અને વિકૃત બની જય છે. પણ હું તો શ્રોષ્ટ દાખલાઓની વાત કરી રહી છું, જેમાં અસ્તિત્વમાં દિલની સર્ચાઈ છે, અસ્તિત્વ કાબૂમાં છે, તે ખૂબ અનુકૂળ રીતે કાર્ય કરી રહેલું છે; તોપણ માનવ મન સમજ શકે તેવી રૂચના—અભિવ્યક્ત ચોક્સ, અનિવાર્ય રીતે, એક મર્યાદા ઊભી કરે છે, અનુભવના કાર્યની શક્તિને ન્યૂન બનાવી દે છે. જ્યારે તમે તમારી જતને સ્પષ્ટતા-પૂર્ણક, સચેતનતા-પૂર્ણક કહી શકો કે “આ, તે, અને બીજું બન્યું હતું,” જ્યારે તમે તે અનુભવને સમજ શકાય તે રીતે વર્ણવી શકો, ત્યારે તેણે કાર્યનો અમુક શક્તિ, ઉત્કટતા, તે અનુભવનું સત્ય ગુમાવી દીધાં હોય છે. પણ તેનો અર્થ એ નથી કે ઉત્કટતા, કાર્યની શક્તિ, ત્યાં ન હતાં, તે તો હતાં જ. શ્રોષ્ટ કિસ્સાઓમાં, તમે તે અનુભવને સમજ શકાય તેવું રૂપ આપો ત્યાર પહેલાં, તે અનુભવની પૂરી અસર નીપજી ચૂકી હોય છે.

હું અહીં શ્રોષ્ટ કિસ્સાઓની વાત કરી રહી છું. હું એવા અસંખ્ય કિસ્સા-ઓની વાત નથી કરતી, જેમાં લોકોને અનુભવ થવા લાગે છે, અને જેમનું મન કુતૂહલ-પૂર્ણ બની જય છે, જગીને કહે છે કે ઓહ, શું બની રહ્યું છે? ત્યારે તો બધું જ અદશ્ય થઈ જય છે. કદાચ, તેવો માણસ તેવા કોઈક અનુભવની વિકૃત પૂંછડીને પકડે, કે જે અનુભવે પોતાની સર્વ શક્તિને અને વાસ્તવિકતાને ગુમાવી દીધી છે. તમારે પ્રથમ આ કરવાનું છે—તમારું મન જરા પણ હલ-ચલ ન કરવું જોઈએ. સૌથી મહત્વની વસ્તુ આ છે કે “બિલકુલ હલ-ચલ ન કરો. જાણવાની દૃઢાંત ન કરો અને તે વસ્તુને પૂર્ણ રીતે વિકસિત થવા દો; તમે રાહ જુઓ. બહુ જદ્દી, બહુ મોડો નહિ—તમારો વારો આવશે.” અનુભવની રૂચના મનમાં કર્યા સિવાય—કરવાની દૃઢાંત રાખ્યા સિવાય, તે અનુભવ કલાકો સુધી, દિવસો સુધી જીવી

શક્તાય છે. જ્યારે માણસ તેમ કરે છે, ત્યારે તેને તે અનુભવનો પૂરો લાભ મળે છે. પછી તે કાર્ય કરે છે, સ્વભાવને મથી નાખે છે, કોશાયુઓનું રૂપાંતર કરે છે, રૂપાંતરનું સાચું કાર્ય શરૂ કરે છે. પણ જ્યારે તમે જોવાની, સમજવાની, રચના કરવાની શરૂઆત કરો છો, ત્યારે તે અનુભવ ભૂતકાલનો બની જય છે.

અહીં આવીને આપણે અટકીશું.

“ અનંત અને સત્તાતન પરમાત્માની શક્તિ આપણામાં અવતરણ કરે છે, કાર્ય કરે છે, આપણી અત્યારની માનસ-શાલ્કીય રૂચનાઓને ભાંગી નાખે છે, દરેક ભીતને તોડી નાખે છે, આપણને વિશાળ બનાવે છે, મુક્ત કરે છે. તે ચેતનાને શરીરની જૈલમાંથી મુક્ત કરે છે. તે જ્ઞાનાધિમાં અથવા નિરૂપમાં અથવા જગૃત-અવસ્થામાં પણ બહાર જઈ શકે છે, આ જગતના બીજા પ્રદેશોમાં અથવા બીજાં જગતોમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. ત્યાં કાર્ય કરી શકે છે અથવા અનુભવને પોતાની સાથે પાછો લાવી શકે છે. તે વિસ્તૃત બને છે, શરીરને તે માત્ર પોતાનો એક નાનકડો ભાગ હોય તેમ અનુભવે છે, પહેલાં જેમાં પોતાને સમાવતું હતું તેને તે પોતામાં સમાવવાની શરૂઆત કરે છે. તે પરમ શક્તિ વૈશિષ્ટક ચેતનાને પ્રાપ્ત કરે છે, અને પોતાની જતને વિશ્વમાં વિસ્તારી શકે છે. તે આંતરિક રીતે, સૌધી રીતે જાળવાની શરૂઆત કરે છે, માત્ર બાબુ અવલોકન વડે; અને જગતમાં કીડા કરતાં બલો સાથે સંપર્ક સાધી શકે છે, તે બલોની ગતિને અનુભવી શકે છે, તેમની કામગીરીમાં વિવેક કરી શકે છે, અને તરત જ તેમના ઉપર કાર્ય કરી શકે છે—જેવી રીતે વૈજ્ઞાનિક શારીરિક-ભૌતિક બળો ઉપર કાર્ય કરે છે તેમ, આપણાં મન-પ્રાણ-શરીરમાં તે બળોના કાર્યને તથા પરિણામો-ને સ્વીકારી શકે છે, તેમનો ઈન્કાર કરી શકે છે, તેમાં ફેરફાર કરી શકે છે, તેમને નવું ઝૂપ આપી શકે છે, પ્રકૃતિની જૂની નાનકડી કામગીરીની જગ્યાએ મહાન, નવીન બલો અને ગતિઓ સર્જ શકે છે. આપણે વૈશિષ્ટક મનની શક્તિઓના કાર્યને જોઈ શકવાની શરૂઆત કરીએ છીએ, અને તે કાર્ય વડે આપણા વિચારો કેવી રીતે સર્જય છે તે જાણી શકીએ છીએ. ”

(૪ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૭૨-૭૩)

મધુર માતાજી, વૈશિષ્ટક મનની શક્તિઓ કેવી રીતે આપણા વિચારોનું સર્જન કરે છે ?

કારણ કે વૈશિષ્ટક મનનાં બલો આપણા મહિતજ્ઞમાં પ્રવેશ કરે છે. આપણે બલોમાં સ્નાન કરી રહ્યા હોઈએ છીએ; આપણને તેનું ભાન હોતું નથી. આપણે કોઈ કોથળામાં પૂરાયેલા, બીજાઓથી સ્વતંત્ર નથી. સર્વ બલો, સર્વ આકંપનો, સર્વ ગતિઓ આપણામાં પ્રવેશ કરે છે, આપણામાંથી પસાર થાય છે. તેથી આપણી અમુક માન-

સિક શક્તિ રોકાઈ રહેલી હોય છે, અર્થાતું સર્જનાત્મક માનસિક શક્તિ વડે ઉપયોગ કરવા માટે તૈયાર પડી હોય છે. આ બલો મુક્ત હોય છે. બહારથી આવતો કોઈ વિચાર કે શક્તિ કે ગતિ આપણી ચેતનામાં પ્રવેશે છે, કે તરત જ આપણે તેને સધન રૂપ, તર્કયુક્ત દેખાવ, અને અનેક પ્રકારની નિશ્ચિત વીગતો આપીએ છીએ. પણ હકીકતમાં, તે બધું એવા પ્રદેશમાંથી આવતું હોય છે કે જેનાથી આપણે ભાગ્યે જ સચેતન હોઈએ.

આ અવાર-નવાર બનતો, કોઈ ખાસ દાખલો નથી. સતત આમ બનતું હોય છે. જો અમૃત વિચાર-રચના સાથે, બળનો એક પ્રવાહ એક માણસમાંથી બીજામાં પસાર થતો હોય છે, દરેક જણમાં તે પ્રકાશનું કે શક્તિનું એક પ્રકારનું કેન્દ્ર રચે છે, જે મૂળના પ્રવાહની ઓછીવત્તી વિશુદ્ધ, ઓછીવત્તી સ્પષ્ટ, ઓછીવત્તી સંમિશ્રિત છાપ રાખે છે; તેને આપણે “આપણો” વિચાર કહીએ છીએ.

પણ આપણો વિચાર તો કોઈક એવી ચીજ છે, કે જેનું ભાગ્યે જ અસ્તિત્વ છે એમ કહી શકાય. મોટે ભાગે આપણે એક જહેર જગ્યામાં હોઈએ છીએ; ત્યાં દરેક પ્રકારનાં બળો આવતાં હોય છે, પસાર થતાં હોય છે, જતાં હોય છે, પ્રવેશતાં હોય છે, એકબીજ સાથે ધક્કેધક્કા કરતાં હોય છે—અધડતાં હોય છે. જો તેમ હોવાને બદલે, આપણામાં એકાગ્ર ચેતના હોય, જે અભીષ્ટસામાં ઊધ્વીકૃત બની હોય, કોઈક ઉચ્ચતર તત્ત્વ પ્રત્યે—માનવ મનની મર્યાદાઓથી પર—વળોલી હોય, ખુલ્લી હોય, તો તે ઉચ્ચતર વસ્તુને, વાસ્તવિકતામાં સર્વ સ્તરો મારફતે, નીચે લાવે છે, તે કાંઈક ઉચ્ચતર વસ્તુ આપણા સચેતન મસ્તિષ્ક સાથે સંપર્કમાં આવે છે અને ત્યાં એક રૂપ ધારણ કરે છે, જે વૈશ્વિક શક્તિનું અથવા આપણા મન કરતાં વધારે બલવાન અંગત મનનું સર્જન નથી હોતું. પણ જે આપણાથી ઊધ્વીમાં રહેવા પ્રકાશનું સીધું સર્જન અથવા અભિવ્યક્તિ હોય છે; જો આપણી અભીષ્ટા અને આપણું ખુલ્લાપણું તેમ કરવા દે, તો તે પ્રકાશ ઉચ્ચતમ હોય છે. તેમ બને, તો જ માણસ કહી શકે કે આ “મારો” વિચાર છે. બાકીના બધા વિચારો તો માત્ર પસાર થતી એક લિપિ હોય છે. આપણે નોંધી લઈએ છીએ, શબ્દો દ્વારા તેમાં બલ પૂરીએ છીએ—જે બલ તદ્દન વૈશ્વિક અને સામૂહિક હોય છે, જે પ્રવેશ કરે છે, ચાલ્યું જાય છે, એક માણસ પાસેથી બીજ માણસમાં મુક્ત રીતે પ્રવેશ કરે છે—પસાર થાય છે

પણ વૈશ્વિક મનમાં વિચાર કેવી રીતે રચાય છે ?

વૈશ્વિક મનમાં ?

તમે કહો છો કે વિચાર બહારથી આવે છે, નહિ વારુ ?

વિચારોતું ઉદ્ગમ-સ્થાન મન કરતાં ઉચ્ચતર છે. સામાન્ય મન કરતાં ઉચ્ચતર, મનનો એક પ્રદેશ છે, જેમાં વિચારો, ટાઈપ-રૂપ વિચારો, સાચી રીતે મૂળના—અસલ વિચારો હોય છે. તે વિચારો અવતરણ કરે છે, અને તેમને માનસિક પદાર્થના વાધા પહેરા-વવામાં આવે છે. એટલે તેમને જીવતા મનની ગુણવત્તા અનુસાર, કંઠ તો તે પોતાના મૂળ ગુણોને તથા સ્વભાવને રાખે છે, અથવા તો તે વિકૃત, રંગીન, તે માનવની ચેતનામાં પરિવર્તિત બની જાય છે. પણ વિચાર મનથી ખૂબ પર છે, તેનું ઉદ્ગમ-સ્થાન મન કરતાં વધારે ઉચ્ચ છે. વૈશ્વિક તથા વૈયક્તિક દાખિલિંગુથી જોતાં, કામગીરી એકસરખી; જ હોય છે, વૈયક્તિક ગતિ વૈશ્વિક ગતિની પ્રતિનિધિત્વ હોય છે. માત્રા—માપ જુદું હોય છે, પણ ઘટના એકસરખી જ છે. અલબત્ત, આપણે જેમને વિચારો સમજીએ છીએ તેવા વિચારો તે રહેતા હોતા નથી. તે વૈશ્વિક સિદ્ધાંતો છે, જેમને આધારે વિશ્વોનું નિર્માણ થતું હોય છે.

સનાતન સૃષ્ટિમાં, વિશ્વ એક વ્યક્તિ માત્ર છે, જે વ્યક્તિતૃપ ધારણ કરે છે, જીવે છે, વિલીન થઈ જાય છે, અને બીજી વ્યક્તિ આકાર ધારણ કરે છે. તે એક જ વસ્તુ છે. આપણે માટે, વ્યક્તિ એ માણસ છે; વૈશ્વિક દાખિલિંગુથી જોતાં, વ્યક્તિ એ વૈશ્વિક પુરુષ છે; અનેક વિશ્વોમાં તે એક વિશ્વ છે.

માતાજી 'ધ સિન્થેસિસ એલ યોગ' નો પહેલો લાગ
વાંચવાનું પૂર્કું કરે છે.

હવે આપણે વાંચવાનું પૂરું કર્યું છે. ઉપસંહારરૂપે, તમારે આ વિષય ઉપર કંઈ
પૂછવાનું છે? તમારી વિચારણાઓ શી છે? ટીકાઓ શી છે?

(મૌન)

ઠીક. આની તમારા પર શી અસર થઈ? તેથી તમને મદદ મળી? તમને એમ
લાગ્યું કે—આ વસ્તુએ અમને માર્ગ ચઢાવ્યા છે, તેણે અમને સંશોધનાની ચાવી
આપી છે!

તમે કશો જ વિચાર કર્યો? નથી? તમને કશો જ અનુભવ ન થયો? તમે તેને
ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું હતું?

(લાંબા સમય સુધી મૌન)

હવે છેલ્લો પ્રશ્ન. જે તમે જવાબ નહિ આપો, તો આપણે વધુ વાર્તાવાપ નહિ
કરીએ. આણે તમારામાં યોગ કરવાની ઈચ્છા પેદા કરી કે નહિ?

(માતાજી ચારેય બાજુએ નજર ફેંકે છે.) તમે માથું ડલાવીને હાજિયો ભાગો
છો. ઠીક, એ કંઈક સારું તો છે.

હા કે ના? થોડીક ઈચ્છા, વધારે, બિલકુલ નહિ? (એક બાળક તરફ વળીને)
હવે તમારો બોલવાનો વારો આવ્યો. તે વાચનથી તમને યોગ કરવાની ઈચ્છા પેદા
થઈ કે નહિ!

જ્યારે મેં કેટલાંક પ્રકરણો વાંચ્યાં અને તેમને સમજ્યાં, ત્યારે મને મહાન
અભીષ્ટાનો અનુભવ થયો, પણ બીજા સમયોએ.....

શા માટે? તમે સમજ ન શક્યા તેથી, કે કોઈ પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો તેથી?

કેટલીક વાર હું સમજ ન શક્યો તે કારણે, અને કેટલીક વાર હું બરાબર
એકાગ્રતા કરી શક્યો ન હતો તે કારણે.

બીજા કોઈને કંઈ કહેવું છે?

માતાજી, જ્યારે તમે વાંચો છો, ત્યારે અમને યોગ કરવાનું ખૂબ પ્રોત્સાહન મળે છે, પણ જ્યારે કોઈક તેમાં જરૂરી પ્રયાસનો વિચાર કરે છે, ત્યારે તેને પોતામાં ખૂબ વિશ્વાસ રહેતો હોતો નથી.

જ્યારે હું વાંચું છું, ત્યારે તે પ્રજ્વલિત થાય છે ! ત્યારે તો મારે તેનું વાચન ઘણી વાર કરવું જોઈએ, જેથી તણખો ફરી પ્રજ્વલિત બને !

ઠીક, આવતી વખતે આપણે ‘વિચારો અને દર્શનો’ (Thoughts and glimpses) લઈશું.

બસ ? આ વિષય પર કોઈ પૂછવું છે ?

માતાજી, બીજાઓની નજરે સારા દેખાવાની કામનાને કેવી રીતે જીતી શકાય ? હે ભલા ભગવાન ! બીજાઓની નજરે સારા દેખાવું, જહેર જનતાની મંજૂરી પ્રાપ્ત કરવી ?

પ્રથમ તો શ્રેષ્ઠ માર્ગ એ છે કે માણસે પોતાની જતને પૂછવું કે શા માટે હું બીજાઓની સંમતિનું મૂલ્યાંકન આંકું છું ? તેનું ખાસ કારણ શું છે ? કારણ કે કારણો અનેક છે. જે તમારી અમુક કારકીર્દ હોય, અને તમારી કારકીર્દનો આધાર બીજા લોકોના સારા અભિપ્રાય પર હોય, તો તે ઉપયોગિતાવાદી કારણ ગણાય. જે તમારામાં થોડુંક અથવા વધારે મિથ્યાભિમાન હોય, અને તમને બીજાઓ તમારી પ્રશંસા કરે એ ગમતું હોય, તો તે બીજું કારણ છે. જે તમે બીજાઓને વધારે ડાદ્યા અથવા પ્રકાશયુક્ત માનતા હો, અને તેથી તેમના અભિપ્રાયની ખૂબ કિમત આંકતા હો, તો તે ત્રીજું કારણ છે. બીજાં કારણો હજી પણ છે, પણ આ ત્રણ કારણો મુખ્ય છે : ઉપયોગિતા, મિથ્યાભિમાન-મોટે ભાગે આ કારણ સૌથી વધારે બળવાન હોય છે — અને પ્રગતિ માટેની ઈચ્છા.

સ્વાભાવિક રીતે જો, જ્યારે તે પ્રગતિ માટેનું કારણ હોય, ત્યારે વલણ તે જો પ્રકારનું નથી હોતું, કારણ કે બીજાઓ પર સારી છાપ પાડવાને બદલે, પ્રથમ તો માણસે ખૂબ નમૃતાપૂર્વક પોતે જે છાપ પેદા કરે છે તેને જાળવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ, જેથી મળેલા બોધપાઠનો લાભ લઈ શકાય. તે વલણ બહુ વિરલ હોય છે. હકીકિતમાં, માણસ તદ્દન બિન-અનુભવી ન હોય, તો તે પોતાના કરતાં વધારે અનુભવી, વધારે જ્ઞાની, અને વધારે ડાદ્યા લોકોના અભિપ્રાયને જો મહત્ત્વ આપતો હોય છે. તે પોતાની જતને સુધારવાની સારામાં સારી પદ્ધતિ છે. આપણા જેવા જ્ઞાની અને અંધ લોકોના અભિપ્રાયને, ગણતનતર વાસ્તવિકતાના અને પ્રગતિ માટેના સંકલ્પના દૃષ્ટિબિન્દુથી, વધારે મહત્ત્વ ન આપવું—તેવી સમજ તે શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિમાં રહેલી છે.

છેવટે, જે માણસ સાચા દિલનો હોય, તો તેને પોતાના ગુરુની, શિક્ષકની, અથવા ખુદ ભગવાનની મંજૂરી સિવાય બીજ કોઈની મંજૂરીની ઈચ્છા હોતી નથી. લોકો પર સારી છાપ પાડવાની ઈચ્છારૂપ નબળાઈને પરિપૂર્ણ રીતે સુધારવા માટેના ઉપાય પ્રત્યે તે પ્રથમ પંગલું છે. મેં જેની પ્રથમ વાત કરી તે ઉપયોગિતાના હેતુમાંથી તે ગતિ આવતી હોય, તો અહીં આપણે માટે તે પ્રશ્ન ઉભો થતો નથી, કારણ કે આપણી આજીવિકા અથવા આપણા વિકાસ માટે અહીં આપણે બીજાઓના અભિપ્રાય પર આધાર રાખવો પડતો નથી. એટલે ખૂબ સામાન્યપણે જેવામાં આવતી, જેને સુધારવી એ ખૂબ કઠિન છે એવી, ખૂબ નાનકડા, મૂર્ખતાભરેલા, મિથ્યાભિમાનની વાત રહે છે. મિથ્યાભિમાની માણસને પોતાની પ્રશંસા ગમતી હોય છે, અને પોતાની ટીકા થાય એ ગમતું હોતું નથી. એટલે શ્રોષ્ટ માર્ગ આ છે કે તમારી પોતાની પ્રત્યે જેવું, તમે કેટલા બધા હાસ્યાસ્પદ, કુદ્ર, નાચીજ, મૂર્ખ દેખાઓ છો તે જેવું, તમારી જત પ્રત્યે થોડુંક હસી લેવું, અને બીજાઓની પ્રશંસા વિના જ ચલાવી લેવાનો નિશ્ચય કરવો.

મારે એટલું જ કહેવાનું છે.

એ વાત સ્પષ્ટ છે કે જે એ યોગની અથવા યોગ-સાધનાની બાબત હોય, તો પ્રથમ અનિવાર્ય શરત એ છે કે બીજાઓ તમારી પ્રશંસા કરે, કિમત આંકે તેવી મૂર્ખાઈ-ભરેલી ઈચ્છાને તમારે કાઢી નાખવી, તે યોગ-માર્ગમાં પ્રવેશ કરવા કરી શકવા માટેની તૌયારીમાં પ્રથમ પંગલું છે. જ્યાં સુધી માણસને પ્રશંસાની જરૂર પડે છે, ત્યાં સુધી તે એક ગુલામ પ્રાણી છે; શોચનીય, નિર્બંધ વ્યક્તિ છે.

બીજાઓ તમારે માટે સારો વિચાર કરે કે ખરાબ, પણ તેમના અભિપ્રાયની જરા પણ દરકાર ન કરવી એ વધારે સાચું છે. તે સ્થિતિએ પહેંચ્યા પહેલાં, વધારે ઓછી હાસ્યાસ્પદ વસ્તુ આ છે કે તમે બીજાઓ પર કેવી છાપ પાડો છો તે જાગવા માટે તમારે બીજ લોકોને માત્ર દર્પણ-સમાન માની લેવા, જે દર્પણમાં તમે તમારા પ્રતિબિંબને. તમારી પોતાની ચેતના કરતાં વધારે તાદૃશતાપૂર્વક જોઈ શકો છો, કારણ કે તમારી ચેતના તમારી સર્વ નબળાઈઓને, અંધતાને, આવેગોને, અજ્ઞાનને દર-ગુજર કરતી હોય છે. તમારી જતની સારી છાપ આપવા માટે, તમારી પોતાની ચેતના પાસે તદ્દન મનોહર, ખુશ કરે તેવી, માનસિક સમજૂતી હોય છે. પણ જ્યારે તમને તમારી સ્થિતિ વિષે વધારે વિશ્વસનીય માહિતી મળવાની તક સાંપડે. ત્યારે બીજાઓના અભિપ્રાય વિષે પ્રશ્ન ન પૂછવો એ વધારે સારું છે, પણ માત્ર ગુરુની દર્શનાને પૂછી લેવું, તેમનો અભિપ્રાય પ્રમાણભૂત ગણવો. જે તમે પ્રગતિ કરવા માગતા હો, તો આ સૌથી વધારે ખાતરીવાળો માર્ગ છે.

હવે કાઈ પૂછું છે ?

માતાજી, મારે એક સવાલ પૂછવો હતો. આપણી પોતાની ગતિઓ પર કાબૂ અને આપણી આસપાસના વિશાળ જીવન પર કાબૂ—આ બે એક-બીજા પર આધાર રાખે છે કે બંને એક-બીજથી સ્વતંત્ર છે ?

આત્મ-સંયમ અને તમારી આસપાસની વસ્તુઓ પર કાબૂ ? તેનો આધાર તમારા ઇન્ટિબિંડુ પર છે. દા. ત. પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ આસપાસની પરિસ્થિતિ પર અમુક કાબૂ રાખતો હોય છે, પણ મોટે ભાગે તેનામાં આત્મ-સંયમ નથી હોતો ! (હસાહસ) તમે ચોક્કસ રીતે શું જાણવા માગો છો ?

“આસપાસના વિશાળ જીવન પર કાબૂ” નો ૧ અર્થ સમજવાનો.

ઓહ ! એ તો પુસ્તકમાંનો એક શબ્દ-ગુચ્છ છે !

એ તદ્દન સ્પષ્ટ વાત છે કે પ્રથમ તો માણસે આત્મ-સંયમથી શરૂઆત કરવી જોઈએ; તે સિવાય આસપાસની વસ્તુઓ પર તેની કશી અસર પડે નહિ; માત્ર ગુંચવાડામાં જ વધારો થાય.

દા.ત. વિવેકાનંદ પોતાના ગુસ્સા પર કાબૂ રાખી શકતા નહિ, પણ પોતાની આસપાસના જીવન પર તેમનો કાબૂ મહાન હતો.

આ વાત હું પહેલી વાર સાંભળું છું. તેમને પોતાના ગુસ્સા પર કાબૂ ન હતો ! તમને આ વાત કોણે કરી ?

તે તેમના જીવન-ચરિત્રમાં છે.

તે વાત તેમણે પોતે કહી છે ? આ વાત પ્રમાણ-ભૂત છે ?

(બીજો શિષ્ય) હા, કેટલીક વાર તે ગુસ્સે થઈ જતા.

તે પોતે તે વાત જાણતા હતા ?

હા, તે જાણતા હતા.

ગમે તેમ, પણ આસપાસની વસ્તુઓ પર તેમને મહાન કાબૂ ન હતો; તેમનો પ્રભાવ

૧. “આપણા વિભક્ત અસ્તિત્વના આ રીતે કરાયેલા એકત્રીકરણ વડે, યોગમાં દ્વિષ શક્તિ પોતાના લક્ષ્ય પ્રત્યે આગળ વધશે, કારણ કે મુક્તિ, પરિપૂર્ણતા, પ્રભુત્વ આ એકત્રીકરણ પર આધાર રાખે છે. સપાટી પરનું નાનકડું મોન્ઝું પોતાની ગતિ પર કાબૂ રાખી શકતું નથી; તો પછી પોતાની આસપાસના વિશાળ જીવન પર તેને સાચો કાબૂ હોય જ કયાંથી ? ”

(ધ સિન્થેસિસ ઓફ યોગ, પૃષ્ઠ ૧૭૨)

ખૂબ પડતો હતો; પણ તે તદ્દન જુદી જ વાત છે. જે માણસ આંતર પદાર્થ-તત્ત્વ પર કાબૂ ન રાખી શકતો હોય, તો તે બાબુ પદાર્થ-તત્ત્વ પર કાબૂ ન રાખી શકે, કારણ કે તે બંને એક જ પદાર્થ-તત્ત્વ છે. પણ તેમનો બીજાઓ પર ખૂબ પ્રભાવ પડતો હતો. તે તદ્દન જુદી વસ્તુ છે. તે પ્રભુત્વ નથી, અસર—પ્રભાવ પડવાની વાત છે. અર્થાતું વિવેકાનંદ બીજાઓમાં અમુક ગતિઓ જગૃત કરી શકતા હતા, પણ તે તેમના પર કાબૂ રાખી શકતા ન હતા; જગૃતિ વડે તે લોકોએ પોતે પોતાના પર કાબૂ રાખવાનો રહેતો, વિવેકાનંદને નહિ. તે ગમે તે માણસ હોય; એ એક સામાન્ય નિયમ છે.

વળી, તે બાળકને પણ આવડે તેવી તદ્દન સરળ વસ્તુ છે, કારણ કે પ્રભુત્વ એટલે અમુક આકંપનો સાથે કામ લેવાનું જ્ઞાન. જે તમને આ આકંપનો સાથે કામ લેતાં આવડે, તો તમે તેમના પર પ્રભુત્વ મેળવી શકો. પ્રયોગ કરવાનું શ્રોષ્ટ ક્ષેત્ર તમારી પોતાની જત છે. પ્રથમ તમે તમારામાં કાબૂ પ્રાપ્ત કરો; તે પ્રાપ્ત થયા પછી તેનાં આકંપનો તમે બીજાઓમાં સંકાન્ત કરી શકો છો; જેટલા પ્રમાણમાં તમે તે લોકો સાથે તાદાત્મ્ય પ્રાપ્ત કરી શકો, તેટલા પ્રમાણમાં તમે તેમનામાં એ આકંપનને સજ્જ શકો. જે તમે તમારામાં જ કોઈ આકંપન સાથે કામ ન લઈ શકો, જે તમને કામ લેવાની રીત—પદ્ધતિ આવડતી ન હોય, શું કરવું તે પણ જે તમે ન જાણતા હો, તો બીજાઓમાં તમે તે આકંપન સાથે કામ કેવી રીતે લઈ શકવાના હતા? શબ્દો દ્વારા તમે તે લોકોને પ્રોત્સાહન આપી શકો, તેમના પર અસર—પ્રભાવ પાડી શકો, આત્મ-સંયમ શીખવા. માટે શું જરૂરી છે તે કરી શકો. પણ સીધી રીતે તમે તેમના પર કાબૂ સ્થાપી ન શકો.

કોઈ વસ્તુને, ગતિને કાબૂમાં લેવા માટે, પોતાની હાજરીથી, શબ્દો કે સમજૂતી વગર, ખરાબ આકંપનની જગ્યાએ સારા આંદોલનને માત્ર મૂકી આપવાનું હોય છે. આમાં પ્રભુત્વની શક્તિ રહેલી છે. તે બોલવામાં અને સમજવવામાં રહેલી નથી. શબ્દો વડે, સમજૂતીઓ વડે, અમુક શક્તિના પ્રાદુર્ભાવ વડે પણ, તમે કોઈના પર અસર પાડી શકો, પણ તમે તેની ગતિને કાબૂમાં ન રાખી શકો. ગતિ પર કાબૂ રાખવો એટલે તે આકંપનનો વધારે બળવાન, સત્ય, બીજ આકંપન વડે વિરોધ કરવો, જેથી તેના આકંપનને અટકાવી શકાય. હું તમને એક બહુ સહેલો દાખલો આપીશ. તમારી સમક્ષ બે માણસો વાદ-વિવાદ કરી રહ્યા છે. વાદ-વિવાદ કરતાં તે મારામારીની અણી પર આવી પહોંચે છે. તમે તેમને સમજવો કે આમ કરવું તે યોગ્ય નથી, તમે તેમને અટકાવવા માટે સારાં એવાં કારણો આપો છો, અને તેઓ ઝઘડતા બંધ થઈ જય છે. ત્યારે તમે તેમના પર અસર પાડી કહેવાય. પણ જે તમે

માત્ર તેમની આગળ ઊભા રહો તેમની સામે જોયા કરો, અને એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર, સમજૂતી આખ્યા વગર, શાન્તિના આકંપનને બહાર મોકલો, તો તેમનું પહેલું આકંપન ટકી નહિ શકે, તે જે તે જ પડી ભાંગશે. આ પ્રભુત્વ છે.

અજ્ઞાનના ઈલાજને પણ આ જ વાત લાગુ પડે છે. જે અમૃત વસ્તુ સમજવા માટે તમને શબ્દોની જરૂર પડે, તો તે સાચું જ્ઞાન નથી. મને સમજવા માટે હું તમને જે કાંઈ કહેતી હોઉં છું તે મારે કહેવું પડે, તો તે પ્રભુત્વ નથી; એ તો માત્ર હું તમારી બુદ્ધિ પર અસર પાડતી હોઉં છું, તમને સમજવામાં મદદ કરતી હોઉં છું, જાગ્રવા માટે તમારામાં ઈચ્છા પેદા કરતી હોઉં છું, તમને શિસ્ત રાખતાં શિખવાડતી હોઉં છું. પણ જે માત્ર તમારી તરફ જોવા વડે જ, એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર, હું તમારામાં પ્રકાશને પ્રવેશાવી ન શકું—જે પ્રકાશ તમને સમજવાની શક્તિ આપે, તો મેં ગતિ ઉપર કે અજ્ઞાનની સ્થિતિ ઉપર પ્રભુત્વ મેળવ્યું ન કહેવાય. આ વાત તમને સમજઈ ?

એટલે હું તમને ખાતરી પૂર્વક કહી શકું કે જે વિવેકાનંદમાં ગુસ્સાની ગતિ હતી કે જેને તે કાબૂમાં રાખી શકતા ન હતા, એ વાત ઔતિહાસિક રીતે સાચી હોય, જે તે શબ્દમાં કે કાર્યમાં ઘસડાઈ જતા હતા એ વાત સાચી હોય, તો તેમની આસપાસના લોકો પર કાબૂ રાખવા તે અશક્તિમાન હતા. તે તેમનાના માત્ર સમાન આકંપનો જગૃત કરી શકતા હશે, અને આ બાબતમાં કદાચ તેમની નબળાઈને તે પ્રમાણિત કરી શકતા હશે. તે તેમને આ શબ્દો કહી શકતા હશે કે “સર્વથી મોટી વસ્તુ એ છે કે તમે ગુસ્સે ન થઈ જાઓ,” પણ તેથી કાંઈ અર્થ સરે નહિ. સનાતન કાળથી કહેવાતું આવ્યું છે કે હું કહું છું તેમ કરો, હું કરું છું તેમ નહિ. પણ તેની કશી અસર પડતી હોતી નથી.

(મૌન)

માતાજી, આપણા વર્ગમાં આ સમસ્યા ઊભી થાય છે.

ઓછ ! ઓછ ! તમે તમારા વિદ્યાર્થીઓ સાથે ગુસ્સે થઈ જાઓ છો ? (હસાહસ)

જે માણસમાં આત્મ-સંયમ ન હોય, તો વિદ્યાર્થીઓને કાબૂમાં રાખવા માટે અને શિસ્તત્પાલન કરાવવા માટે, શું કરવું જોઈએ ?

તો તે વિદ્યાર્થીઓને કાબૂમાં નહિ રાખી શકે ! (હસાહસ)

પણ તમે વર્ષાવો છો તેવો આત્મ-સંયમ પ્રાપ્ત કરવામાં તો આખું જીવન ચાલ્યું જાય !

ઓછ ! કેવી કરુણતા ! (હસાહસ)

ધારો કે તમારો એક વિદ્યાર્થી અધિસ્તબ્ધ, ઉધ્ઘત, બિન-આજાકારી છે. તે વાતાવરણમાં અમુક આકંપનનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, જે કમનસીબે બહુ ચેપી હોય છે. પણ જે તમારા પોતામાં તેથી વિરુદ્ધનું આકંપન નહિ હોય—શિસ્તનું, વ્યવસ્થાનું, નમૃતાનું, અહગ શાન્તિનું, તો પછી તમે તે વિદ્યાર્થી પર અસર પાડવાની આશા કેવી રીતે રાખી શકો? તમે તેને કહેશો કે આમ ન કરવું જોઈએ. તેથી કાં તો પરિસ્થિતિ વધારે વગુભશે અથવા તો તે તમારી મજાક ઉડાવશે!

મોટે ભાગો... ...

જે અક્સમાતું તમારામાં જ કાબૂ નહિ હોય, અને તમે ગુસ્સે થઈ જશો, તો પછી પતી ગયું! પછી તમે કદ્દી તમારા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર સત્તા નહિ ચલાવી શકો.

જે શિક્ષકો પરિપૂર્ણ રીતે શાન્ત નથી, જેમનામાં કદ્દી નિષ્ફળ ન જાય એવી સહિણણુતા નથી, કશાથી વિક્ષિપ્ત ન બને તેવી શાન્તિ નથી, જેમનામાં આત્મગૌરવ નથી, તેઓ કદ્દી સફળ શિક્ષકો ન બની શકે. સારા શિક્ષક બનવા માટે માણસે સંત અને વીર હોવું જોઈએ. સારા શિક્ષક બનવા માટે માણસે મહાન યોગી હોવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી પરિપૂર્ણ વલાણની અપેક્ષા રાખવા માટે શિક્ષકમાં પરિપૂર્ણ વલાણ હોવું જોઈએ. તમે પોતે જે કરતા હોતા નથી તે કરવા માટે તમે બીજાઓને ન કહી શકો. આ એક નિયમ છે. જે છે અને જે હોવું જોઈએ—તે બે વરચેનો તફાવત જુઓ, અને તમે વર્ગમાં તમારી નિષ્ફળતાનું માપ કાઢી શકશો.

હું તમને આટલું જ કહી શકું.

પ્રસંગ ઉપરિસ્થિત થયો છે, એટલે હું ઉમેરીશ. અહીં આપણે વિદ્યાર્થીઓ જ્યારે મોટા થાય છે અને જ્યારે તેમણે કંઈક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, ત્યારે તેમને બીજાઓને શિખવાડવાનું કહીએ છીએ. કેટલાક લોકો તેનું કારણ સમજે છે. પણ બીજા લોકો એમ માનતા હોય છે કે એક યા બીજી રીતે સેવા આપવી એ સારું છે; આપણને શિક્ષકોની જરૂર છે, શિક્ષકો મળે તો આપણે રાજી થઈએ. પણ હું તમને કહું છું કે—કારણ કે તે એક હકીકિત છે — હું અહીં કેળવાયેલા માણસને બીજાઓને શિખવવાનું કહેતાં જોઈ લઉં છું કે તેને માટે પોતાની જતને શિસ્ત-બદ્ધ કરવાનો એ શ્રોષ્ટ માર્ગ છે કે નહિ, જે તે શિક્ષકનું કામ ન કરે અને આ રીતે પોતાની જતને ખૂબ કડક રીતે શિસ્ત-બદ્ધ કરવાની તક પ્રાપ્ત ન કરે, તો તે કદ્દી આંતર પરિપૂર્ણતાને પ્રાપ્ત નહિ કરી શકે. જે લોકો અહીં શિક્ષકો તરીકે સફળ અને છે—હું બ્રાચ્ય, ઉપરચોટિયા, કૃત્રિમ સફળતાની વાત નથી કરતી, પણ સાચી રીતે સારા શિક્ષકો બનવાની વાત કરું છું—, તેનો અર્થ એ છે કે તેઓ બિન-અંગતીકરણની આંતર પ્રગતિ કરવા માટે સમર્થ છે, તેમની અહીંતાને દૂર કરવા સમર્થ છે, તેમની

ગતિઓ પર કાબુ રાખવા સમર્થ છે, સ્પષ્ટ રીતે જોવા માટે સમર્થ છે, બાજુઓને સમજી શકવા સમર્થ છે, કંઈ નિષ્ફળ ન જાય એવી સહિષ્ણુતા રાખવા સમર્થ છે.

જે તમે આ શિસ્તમાંથી પસાર થાઓ અને સફળ નીવડો, તો તમે અહીં આવીને તમારો સમજ બગાડયો નહિ ગગાય.

જે લોકોને શિક્ષકો બનવાનું કહેવામાં આવે છે, તેમણે આ ભાવના-પૂર્વક તે કાર્યને સ્વીકારવું જોઈએ. ભલા હોયનું, કંઈક સેવા કરવી, અને ઉપયોગી થવું તે બહુ સારું છે. પણ તે કદાચ આ સમસ્યાની સૌથી એછી મહત્વની બાજુ છે. ખૂબ વધારે મહત્વની વાત તો એ છે કે તમારા પર તે કૃપા ઉત્તરી છે, જેથી તમે આત્મ-સંયમ, વિષયની અને બીજા લોકોની સમજ પ્રાપ્ત કરી શકો, જે જે તમને આ તક આપવામાં ન આવી હોત, તો તમે પ્રાપ્ત ન કરી શક્યા હોત.

આટલા બધાં વર્ષોથી તમે શિક્ષકનું કામ કરો છો, અને જે તમે તેમાંથી આ લાભ ન મેળવ્યો હોય, તો તેનો અર્થ એ થયો કે તમે તમારો અર્વો સમજ બગાડયો છે.

(મૌન)

બસ ? તમને ખાતરી થઈ ગઈ ? તમે આ રીતે કાર્ય કરવા માંડી પડશો !

(બીજો શિષ્ય) માતાજી, તમે જે કહ્યું છે તે દરેક શિક્ષકને, તેના આંતર વલાગુને લાગુ પડે છે.

હા.

પણ શાળાના બાધ્ય સંગઠન બાબત, તમે તે કેવી રીતે કરાય એમ માગો છો ? કારણ કે અત્યારે શિક્ષકોમાં તે બાબત બહુ વાદ-વિવાદ ચાલી રહ્યો છે. વાદ-વિવાદ, કજિયા ! હું આશા રાખું છું કે તે ખૂબ નહિ હોય !

ચર્ચાઓ. (હસાહસ)

હું તે સંગઠન કેવી રીતે થાય એમ માગું છું ?

હું તમને સામાન્યરૂપે કહીશ, પણ સંગઠનની વીગતો... તમારી સમસ્યા શી છે ?

અત્યાર સુધી તમે યુનિવર્સિટી^૧ વિષે જે કંઈ કહ્યું છે તેમાં સામાન્ય વિચારો આપવામાં આવ્યા છે, પણ વિગતોનું શું ?

હા...

૧. આક્રામની શાળાનું મૂળ નામ “ શ્રી અરવિંદ આંતર રાષ્ટ્રીય યુનિવર્સિટી] કેન્દ્ર ” હતું. પાછળથી તેનું નામ “ શ્રી અરવિંદ આંતર રાષ્ટ્રીય કેળવાણી-કેન્દ્ર ” રાખવામાં આવ્યું હતું.

તેમાં ધરણ મતલેદો છે. એટલે અમે કયા માર્ગને અનુસરીએ ઓમ તમે ઈચ્છો છો ?

મને માફ કરો. પ્રથમ તમારે મને કહેવું જોઈએ કે કયા દિષ્ટબિંદુથી સંગઠન બહુ અનિશ્ચિત છે, નહિ વારુ ? જો તે અભ્યાસક્રમો વિષે હોય, તો તે તો ખૂબ ભારે વિષય છે, જેનું સમાધાન એમ તરત ન થઈ શકે. જો તે શિખવવાની પદ્ધતિ બાબત હોય, તો તે તદ્દન અંગત બાબત છે—શિક્ષક માટે તેમજ વિદ્યાર્થી માટે. સામાન્ય યોજના સહેલી છે, અર્થાતુ તે બહુ સ્પૃષ્ટતા-પૂર્વક આપવામાં આવી છે. પણ જે બાબત ચર્ચા ચાલી રહી છે અને ભિન્ન-ભિન્ન અભિપ્રાયો આપવામાં આવે છે તેનો જ્યાં સુધી તમે દાખલો ન આપો.....

દા. ત. માતાજી, આપણે ઓક મુદ્રો લઈએ. તમે કહ્યું છે કે વિદ્યાર્થી-ઓને પૂરી સ્વતંત્રતા અપાવી જોઈએ. કેટલાક લોકો તેનો અર્થ એવો કરે છે કે મુકરર કરેલા, નિશ્ચિત વર્ગો ન હોવા જોઈએ, વિદ્યાર્થીને મરજી મુજબ કરવા દેવું જોઈએ, તેને વર્ગમાં આવવું હોય તો આવે અને ન આવવું હોય તો ન આવે વર્ગરે. એટલે વર્ગમાં નિશ્ચિત કલાકો ન હોવા જોઈએ. પરિણામે સંગઠન બહુ જટિલ બની જય વર્ગને કેવી રીતે ગોઠવવા ?

તદ્દન અશક્ય ! પણ મેં કયારે કહ્યું હતું કે આપવા માટે અથવા વર્ગમાં ન આપવા માટે વિદ્યાર્થીને છૂટો-દોર આપી દેવો જોઈએ ?

મને માફ કરો. તમારે વસ્તુઓને ગૂંચવી ન દેવી જોઈએ. મેં કહ્યું છે અને ફરી વાર કહું છું કે જો વિદ્યાર્થીને અમુક વિષય પ્રત્યે અણગમો હોય, દા. ત. સાહિત્ય અને કવિતા માટે તેનામાં શક્તિ હોય અને ગણિત માટે અણગમો અથવા ઉપેક્ષા હોય, જો તે મને કહે કે ગણિતના અભ્યાસક્રમને અનુસરવાનું હું પસંદ નથી કરતો, તો હું તેને એમ ન કહી શકું કે ના, તારે તે વર્ગમાં જવું જ પડશે. પણ જો વિદ્યાર્થીએ ઓક વર્ગને અનુસરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હોય, તો તદ્દન પ્રાથમિક શિસ્ત અનુસાર, તેણે નિયમિત રીતે તે વર્ગમાં જવું જ જોઈએ અને ત્યાં યોગ્ય વર્તન રાખવું જોઈએ; નહિ તો તે શાળામાં જવા માટે જ તદ્દન નાલાયક છે. મેં વર્ગ-સમાન દરમિયાન વિદ્યાર્થી બહાર રખડે તે વાતને પ્રોત્સાહન આપ્યું જ નથી, તે ઓક દિવસ હાજર રહે અને બીજે દિવસે ગેરહાજર રહે તે ન ચાલે. જો તે આ તદ્દન પ્રાથમિક શિસ્તને વશ ન વર્તો, તો તે કદી પોતાની જત પર થોડોક કાબુ પણ પ્રાપ્ત નહિ કરી શકે; તે હમેશાં પોતાના આવેગોનો અને કદ્દમનાઓનો ગુલામ બની રહેશે.

જો તમે જ્ઞાનની અમુક શાખાનું અધ્યયન કરવા ન માગતા હો, તો તે બરાબર છે, તેમ કરવાની તમને કોઈ ફરજ ન પડી શકે. પણ જો તમે અમુક વસ્તુ કરવાનો નિશ્ચય કરો—જીવનમાં પણ—, તો તે તમારે કરવી જ જોઈએ—પ્રામાણિક રીતે, શિસ્તબદ્ધ રીતે, નિયમિત રીતે, પદ્ધતિ-પૂર્વક કરવી જ જોઈએ, અપ્તરંગો સિવાય કરવી જોઈએ. કોઈ પણ વિદ્યાર્થી પોતાના આવેગોનું અને કલ્પનાઓનું રમકડું બને તેવી છૂટ મેં કદી આપી નથી. હું તેવી છૂટ કદી આપવાની નથી, કારણ કે પછી તો તે માનવ જ રહેતો નથી, પણ બની જય છે. એટબે આ એક પ્રેરણ અહીં પતી જય છે.—ચર્ચા સિવાય.

હવે બીજી કોઈ સમસ્યા ?

તે આવતે વખતે ! (હસાહસ)

બરાબર, તે આવતે વખતે વિચારીશું. અહીં આપણે અટકીશું.

૨૧ નવેમ્બર ૧૯૫૬

માતાજી 'વિચારો અને દર્શના' (Thoughts and glimpses) નામની પુસ્તકા વહેંચે છે. પછી એક પુસ્તકામાં નગર ફેરવે છે

અસ્તિત્વના પાંચ પ્રકારો અથવા સ્થિતિઓ વિષે પાંચ ફક્રા છે, અને તે જ વસ્તુ સર્વ ભિન્ન-ભિન્ન પ્રદેશોમાં આવતી હોય છે.

"જ્યારે આપણે જાળવાની કિયાઓથી પર જઈશું, ત્યારે આપણને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. અત્યાર સુધી તર્ક-બુદ્ધિ મદદગાર હતી, હવે તે અવરોધિપ બની જાય છે."

(શ્રી અરવિંદ, થોડ્સ એન્ડ ગિલમ્બેસ,
શતાબ્દી ગ્રંથ ૧૬, પૃષ્ઠ ૩૭૭)

આ માણસમાં રહેલા માનસિક અસ્તિત્વ વિષે છે, અર્થાતું તેની માનસિક કિયાઓ વિષે છે. શ્રી અરવિંદ 'જાળવાની કિયાઓ' અને 'જ્ઞાન' વચ્ચે વિરોધ બતાવે છે.

ખરી રીતે મારે તમને પૂછવું જોઈએ કે 'જાળવાની કિયાઓ' શબ્દનો શ્રી અરવિંદ શો અર્થ કરે છે, અને જ્ઞાન સાથે તેનો શા માટે વિરોધ બતાવે છે તે તમે જાણો છો ? કારણ કે જે હું તમને આ બધું સમજવું અને તમે કશો જ પ્રયત્ન ન કરો, તો તે ચ્યાન્સ વડે દ્વારા પીવડાવવા જેવું થાય (હસે છે), તમે ન રંધો અને તમને રંધીને ખવડાવવા જેવું થાય ! પરિણામ એ આવે કે અડ્યા કલાક પછી અથવા એક દિવસમાં મારું કહેલું બધું જ તમે ભૂલી જાઓ અને તેની તમારા પર કશી અસર ન રહે. હું ઈચ્છાં દું કે કોઈક મને પોતે "જાળવાની કિયાઓ" નો શો અર્થ સમજે છે તે કહે (એક બાળકને) ચાલો, તમે મને કહો.

તે બાબ્ય અભ્યાસ-અધ્યયન વડે મેળવાયેલું જ્ઞાન છે.

તે બરાબર છે. સર્વ બાબ્ય ઘટનાઓ તથા માનસિક કિયા વડે બાબ્ય ક્ષેત્રોમાં મેળવાતું જ્ઞાન છે—વિજ્ઞાનના, કલાના, તત્ત્વચિત્તના, સાહિત્યના વિષયોનું મેળવાતું જ્ઞાન છે; માનવમને જીવનના અને વસ્તુઓના બાબ્ય અધ્યયન વડે મેળવેલું જ્ઞાન છે; પુસ્તકો દ્વારા, પ્રકૃતિના સીધા અધ્યયન વડે, તર્ક વડે, નિગમન વડે, પૃથક્કરણ વડે, માનવ મનની ચિંતન-કિયાઓ વડે મેળવાયેલું જ્ઞાન છે.

શ્રી અરવિંદ તકું-બુદ્ધિને માનવ-મનની કિયાઓમાં શિખર પર મૂકે છે. તે આપણને કહે છે કે મનનો—તકુંબુદ્ધિનો વિકાસ બહુ ખાતરી ભરેલો માર્ગ-દર્શક છે, સ્વામી છે, જે તમને માર્ગભ્રષ્ટ થતાં અટકાવે છે, ઓટો માર્ગ લેતાં અટકાવે છે, તમારી સામાન્ય બુદ્ધિને ગુમાવી દેતાં અટકાવે છે. તકું-બુદ્ધિને તે માનસિક કિયાનો નિર્ણયિક બનાવે છે, જે માર્ગ-દર્શન આપે છે, કાબૂ રાખે છે. જ્યાં સુધી તમારે માનસિક કિયાઓ સાથે—ખૂબ ચિંતનાત્મક પણ—કામ પાડવાનું રહે છે, ત્યાં સુધી તકું-બુદ્ધિએ તમને દોરવણી આપવી જોઈએ, સાચા માર્ગથી ભ્રષ્ટ થતાં તમને અટકાવવા જોઈએ, ઓછાવતી વિચિત્ર અને બિન-આરોગ્યપ્રદ કંકલનાઓમાં પ્રવેશતાં અટકાવવા જોઈએ.

પણ જો તમારે સાચું જ્ઞાન, અર્થાતું આધ્યાત્મક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય, જે કેવલ તાદાત્મ્ય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તો તમારે આ તકું-બુદ્ધિથી પર જવું જોઈએ, મન કરતાં ઉચ્ચતર પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ, જ્યાં માણસ અધિ-મનસુના અથવા તો અતિ-મનસુના પ્રકાશ સાથે સીધા સંપર્કમાં આવતો હોય છે. શ્રી અરવિંદ કહે છે કે જ્યાં સુધી તમે માનસિક ક્ષેત્રમાં હો છો, ત્યાં સુધી તકું-બુદ્ધિ તમને મદદ કરે છે, તે તમારો ભોગ્યો છે. પણ જો તમારે તાદાત્મ્ય દ્વારા સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય, તો તકું-બુદ્ધિ મર્યાદા, અવરોધ બને છે. તેનો અર્થ એવો નથી કે તમારે તકું-બુદ્ધિને ગુમાવી દેવો ! પણ તમારે તેને આરોહણની ગતિની તાબેદાર બનાવવી જોઈએ. શ્રી અરવિંદ તમને તકું-બુદ્ધિહીન બનવાનું નથી કહેતા; તે કહે છે કે તમારે તકું-બુદ્ધિથી પર, ઉચ્ચતર સત્યમાં અને પ્રકાશમાં જવું જોઈએ.

આ વિભાગની બાંધણીમાં રસપ્રદ વસ્તુ આ છે કે શ્રી અરવિંદ માનસિક અસ્તિત્વ વિષે, માણસની બૌધ્ધિક કિયા વિષે જે કથન કરે છે, તેને તે પ્રાણીક કિયાને, કર્મની અને સાક્ષાત્કારની શક્તિને પણ લાગુ પડે છે. તે માનસિક કિયાને માનવ-જીવનના પાયા તરીકે લે છે, કારણ કે તે માનવનો ખાસ અધિકાર છે; જીવનની પ્રક્રિયામાં, માનવ અસ્તિત્વની પ્રક્રિયામાં, માનવ સાક્ષાત્કારની પ્રક્રિયામાં, વિચારની સામાન્ય રીતે પ્રથમ જરૂર છે. માનવ વિચાર કરતું પ્રાણી છે. એટલે પ્રથમ તે વિચાર પ્રાપ્ત કરે છે, પછી તે વિચારને માણસ શક્તિ અપેં છે—પ્રાણીક શક્તિ કર્મ માટેની શક્તિ; પછી તે વિચારને માણસ સંકલ્પના રૂપમાં પરિવર્તિત કરે છે. એ સંકલ્પને પછી માણસ સિદ્ધ કરવાની વસ્તુ પર ઓકાળ કરે છે. વિચારમાં પ્રાણીક શક્તિનો અને પ્રયાસનો ઉમેરો થતાં, તે કાર્ય માટેનું ઉચ્ચાલન-બિંદુ બને છે.

પણ અહીં શ્રી અરવિંદ ‘સંકલ્પ’ શબ્દ વાપરતા નથી, ‘સંકલ્પાતી કિયાઓ,’ શબ્દ વાપરે છે.

“ જ્યારે આપણે સંકલ્પાતી કિયાઓથી પર જઈએ છીએ, ત્યારે આપણને શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. પહેલાં પ્રયાસ મદદગાર હતો, હવે તે અવરોધ બની જાય છે. ”

(થોટ્સ ઐન્ડ ગિલમાસીસ, શતાબ્દી ગ્રંથ ૧૬, પૃષ્ઠ ૩૭૭)

પછી શ્રી અરવિંદ આ સંકલ્પાતી કિયાઓને અર્થાતું ઉપરચોટિયા સંકલ્પોની વાત ચાલુ રાખે છે. તે ધણી વાર પરસ્પર વિરોધી હોય છે, તેમને સ્થિર પાયો હોતો નથી, કારણ કે તેમના પાયામાં ‘જાળવાની કિયા’ હોય છે, જ્ઞાન નહિ—સાચા સંકલ્પ સાથેનું જ્ઞાન નહિ. આ સંકલ્પાતી કિયાઓ જાહીદિત, પસાર થઈ જતી, ધણી વાર પરસ્પર વિરોધી હોય છે; એ જ વસ્તુ વ્યક્તિ-જીવનને તથા સામૂહિક જીવનને અસંગતતા, ગરબડ—ગોટાળો, ગુંચવાડો આપતી હોય છે. “સંકલ્પ” શબ્દ માત્ર ગહેનતર અસ્તિત્વમાંથી, ઉચ્ચતર વાસ્તવિકતામાંથી આવતી વસ્તુને સૂચવવા માટે જ વૃપરાય છે. તે સંકલ્પ કાર્યમાં સાચા જ્ઞાનને અભિવ્યક્ત કરે છે, જેનો વિરોધ શ્રી અરવિંદ “જાળવાની કિયાઓ” સાથે કર્યો છે. જ્યારે સાચા જ્ઞાનને અભિવ્યક્ત કરતો આ સંકલ્પ કાર્યમાં પ્રગટ થાય છે, ત્યારે તે ગહેન સીધી શક્તિની દરમિયાન-ગીરી દ્વારા પ્રગટ થાય છે, જેમાં કશો પ્રયાસ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. તેથી શ્રી અરવિંદ અહીં કહે છે કે જ્યાં સુધી માળસ ‘સંકલ્પાતી કિયાઓ’ની અવરોધથી પર જતો નથી, અર્થાતું જ્યાં સુધી કાર્યનો હેતુ માત્ર માનસિક કિયાનું પરિણામ નહિ, પણ સત્ય જ્ઞાનનું પરિણામ હોતો નથી, ત્યાં સુધી કાર્ય માટે સાચી શક્તિ આવી શકતી નથી.

બાબ્ય અસ્તિત્વમાં કાર્ય કરતું સાચું જ્ઞાન સાચી શક્તિને આપે છે.

એક જાળીતી લોકોક્રિત “જ્યાં સંકલ્પ છે, ત્યાં સિદ્ધિનો માર્ગ નીકળે છે” નો સાચો અર્થ આપણને અહીં મળે છે, જોકે તે લોકોક્રિતને તાત્ત્વક રીતે સમ-જીવામાં આવતી હોતી નથી, પણ જેમાં સત્ય રહેલું છે. સંકલ્પ હોવો એટલે શક્તિ હોવી. સ્પૃષ્ટ છે કે આ વાત ‘સંકલ્પાતી કિયાઓ’ને લાગુ પડતી નથી, અર્થાતું ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં અસંગત રીતે અભિવ્યક્ત કરતી કામનાઓને પણ તે સાચા જ્ઞાનને અભિવ્યક્ત કરતા સાચા સંકલ્પને લાગુ પડે છે. સાચા સંકલ્પની સાથે સત્યની શક્તિ હોય છે. જે સત્ય અજ્ઞેય શક્તિ આપતું હોય છે. જ્યારે માળસ “સંકલ્પાતી વસ્તુઓ” ને જીવનમાં લાગુ કરવા અભિવ્યક્ત કરતો હોય છે, તેમને અસરકારક બનાવવા માગતો હોય છે, ત્યારે તે પ્ર્યાત્ન દ્વારા પ્રગટિ કરતો હોય છે, માગણી-ઓને પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવન પર તે માળસ “સંકલ્પાતી કિયાઓ”ને લાઈતો હોય છે; તેમ કરવામાં માળસને પ્રયાસ કરવો પડે છે. પણ જ્યારે તે “સંકલ્પાતી

કિયાઓ ” રહેતી નથી, જ્યારે સત્ય જ્ઞાનને અભિવ્યક્ત કરતો સાચો સંકલ્પ હોય છે, ત્યારે પ્રયાસની જરૂર નથી રહેતી, કારણ કે શક્તિ સર્વશક્તિમાન હોય છે.

હવે હમણાં મેં જે કદ્યું તેના પર તમે પ્રશ્નો પૂછો એમ હું ઈરૂફું છું. કોઈ પ્રશ્ન નથી ?

માતાજી, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટેનું પ્રથમ પગલું કર્યું છે ?

પ્રથમ પગલું ? “ જાળવાની કિયાઓ ” ખૂબ મૂલ્યવાન છે એ ભ્રમણાની કાઢી નાખવી તે; અર્થાતું માનવી જ્ઞાન અને માનસિક કિયા બહુ મૂલ્યવાન છે. એમ ન માનવું તે; તેમને સધન અને ખૂબ મૂલ્ય છે એ ભ્રાન્તિને દૂર કરવી તે પ્રથમ પગલું છે.

તમને માલમ પડશે કે કદાચ આ વસ્તુ કરવી એ ખૂબ, સૌથી વધારે કઠિન છે, કારણ કે જ્યારે તમે વિજ્ઞાનનું, વિજ્ઞાનની બધી શાખાઓનું, તરવ ચિત્તનનું, અને એવી સર્વ કિયાઓનું અધ્યયન કરતા હો છો—વધારે ગંભીરતા-પૂર્વક અને ઊડાણથી અધ્યયન કરો છો, ત્યારે તમને આ જ્ઞાનની સાપેક્ષતાનું બહુ સહેલાઈ-પૂર્વક ભાન થાય છે. પણ જ્યારે તમે એક પગલું નીચે ઉત્તરીને, નીચેના માનસિક સતર પર આવીને, જીવનની બિન્ન-બિન્ન સમસ્યાઓ તરફ જુઓ છો દા. ત. આ કે પેલી બાબતમાં શું કરવું જોઈએ, અમુક વસ્તુ સિદ્ધ કરવા માટે કયી સ્થિતિઓ અનુકૂળ છે, કોઈક વ્યવહારમય ચાનુરી શીખવા માગતા હો છો, જીવનની જરૂરિયાતો—આજ-વિકાની પરિસ્થિતિઓ, આરોગ્ય વિષે જાળવા માગતા હો છો, ત્યારે તમને માલમ પડશે કે એક તાર્કિક પ્રાણી અથવા તેવો બનનાર કોઈક માણસ પોતાને માટે અમુક વિચારોનું માળખું ધડે છે—જે સાચી રીતે “ જાળવાની કિયાઓ ” હોય છે, જે એમ વિચારે છે કે આ વસ્તુ આવી અસર નીપજવશે, અથવા આ વસ્તુ મેળવવા માટે પેલું બીજું કામ કરવું જોઈએ, વગેરે. ત્યારે તમારી સમગ્ર માનસિક રચના અવલોકનોની, અધ્યયનોની, પ્રયોગોની બનેલી હોય છે. જેમ જેમ તમે ઉમ્મરમાં મોટા થતા જાઓ છો, તેમ તેમ પ્રયોગોની, અધ્યયનનાં અને અવલોકનનાં પરિણામોની સંખ્યા વધતી જાય છે. તમે એક પ્રકારની માનસિક રચનામાં જીવતા હો છો. જ્યાં સુધી તમે ખૂબ બુદ્ધિશાળી ન હો, ઉચ્ચતર જગતો પ્રત્યે ખુલ્લા ન હો, ત્યાં સુધી તમને તમારા અવલોકનોની પૂરી મૂલ્યવત્તા વિષે પાકી ખાતરી હોય છે, જે ખાતરી સાહજિક, સ્વયંભૂ, અને અડગ હોય છે. તમે વિચાર કરતા હોતા નથી, અને એ ખાતરી જાતે જ એક ટેવ-રૂપે આપોઆપ કાર્ય કરવા માંડે છે કે આ વસ્તુ અનિવાર્ય રીતે અમુક ખાસ પરિણામ લાવશે. જ્યારે આમ ઘણી વાર બને છે, ત્યારે તમને તે બે ગતિઓને સંબંધિત કરી દેવાની ટેવ પડી જાય છે, અને તમારામાં એવી લાગણી પેદા થાય છે કે મારે વિષે અને મારા જીવન વિષે આ “ જાળવાની કિયાઓ ”નું,

મારા વિચારોનું ખૂબ મૂલ્ય છે. તે જ્ઞાનની સાપેક્ષતા વિષે, ભ્રાન્તિક અનિશ્ચિતતા વિષે પછી તમને સમજવું એ અનંતગણું કહીન બની જય છે. જે તમે આધ્યાત્મિક પ્રગતિ અને સાધના માટે સંકલ્પ સેવો, આ વસ્તુઓ પ્રત્યે ઊંડી વિવેચનાત્મક દર્શિત હુંકો, તમે તમારી જતને જે ફંસલામાં મૂકી દીધી છે તે હકીકત જુઓ, જે આપો-આપ, તમારી દરમિયાનગીરીની જરૂરિયાત સિવાય, અવચેતનાના ટેકા વડે, કાર્ય કરે છે. તમે તે જાળતા હોતા નથી, તમારા અસ્તિત્વમાં પડી ગયેલી ટેવ મુજબ તે કાર્ય-કારણને એક પછી બીજું એમ આપોઆપ, સ્વયં-સંચાલિત મશીનની પેઠે, આવવા દે છે.

જે તમારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય, તો પ્રથમ અનિવાર્ય પગલું એ છે કે તમારે એ વસ્તુઓની પ્રમાણભૂતતામાં ન માનવું જોઈએ. જે તમે તમારી જતનું નિરીક્ષણ કરશો, તો તમને માલમ પડશો કે મારામાં આ મારાં અવલોકનોની અને નિગમનોની પ્રમાણભૂતતામાં ખૂબ-ખૂબ માન્યતા છે. તે અનેક પ્રકારના વિચારો દ્વારા પોતાની જતને અભિવ્યક્ત કરતી હોય છે, જે વિચારો તમને તાર્કિક રીતે તદ્દન સ્પષ્ટ લાગતા હોય છે, પણ જે તમને જ્ઞાન—તાદાત્મ્ય દ્વારા થતા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરતાં અટકાવતા હોય છે. દા. ત. જે જેને તરતાં આવડતું નથી તેવો માણસ જ્ઞાનમાં ઝંપલાવે, તો તે દૂબી જય છે; પવન ખૂબ કુંકાતો હોય ત્યારે વસ્તુઓ અસ્ત-વ્યસ્ત થુઈ જય છે, જ્યારે વરસાદ પડે છે ત્યારે તમે ભીજીએ જાઓ છો, વગેરે. આવા દાખલા હર-ક્ષણે બનતા હોય છે. આ તમને ઓટલું બધું સ્પષ્ટ લાગતું હોય છે કે જ્યારે તમને એમ કહેવામાં આવે કે “ના, આ તો સાપેક્ષ જ્ઞાન છે; આ આમ બને છે, પણ વસ્તુઓ લિન્ન પ્રકારે બની શકે,” ત્યારે તમને તેમ કહેનાર માણસ પાગલ લાગે છે. તમે કહેતા હો છો કે “પણ આ વસ્તુઓ સધન છે. આ એવી વસ્તુઓ છે કે જેમને આપણે જોઈ શકીએ છીએ, સ્પશી શકીએ છીએ, અનુભવી શકીએ છીએ. હર-ક્ષણે આ સાબિતીઓ આપણી ઇન્દ્રિયો આપણને આપતી હોય છે. જે આપણે તે સાબિતીઓને ન માનીએ, તો આપણે આડ-માર્ગ ચાલ્યા જઈએ, અતાર્કિક પ્રદેશમાં પ્રવેશીએ.”

જે તમને શ્રી અરવિંદે જે કહું છે તે યાદ હશે, તો તમે સમજ શક્ષો કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની પહેલી શરત એ છે કે તમારે તર્ક-બુદ્ધિ પર જવું જોઈએ. તેથી તે કહે છે કે તર્ક-બુદ્ધ મદદગાર હતી-હા, માનવ-જાતિની બાલ્યાવસ્થામાં વ્યક્તિની વૃદ્ધિના સમગ્ર સમય દરમિયાન, તર્ક-બુદ્ધ મદદગાર હતી; પણ જે તમારે માનવ વ્યક્તિથી, સામાન્ય માનવ સ્થિતિથી પર જવું હોય, તો તમારે તર્ક-બુદ્ધથી પર જવું પડશો; તમે જે વસ્તુઓને સ્પષ્ટ અને અ-ચર્ચાસ્પદ માનતા હતા, તો તમને

તદ્દન સાપેક્ષ લાગવી જોઈએ; દરેક જણના અનુભવમાં જે વસ્તુઓ સમાન અથવા એક-સરખી લાગતી હતી, તે, ઉચ્ચતર ચેતના વડે ઊર્ધ્વમાંથી જેતાં, તદ્દન વિષયીગત અને સાપેક્ષ લાગે છે, તે વ્યક્તિની ચેતના અને જરૂરિયાત અનુસાર માત્ર વ્યક્તિની રચનાઓ લાગે છે; તે વસ્તુઓમાં તદ્દન સાપેક્ષ વાસ્તવિકતા છે, જે તમે ઉચ્ચતર સ્તર પર આરોહણ કરો છો કે તરત જ અદશ્ય થઈ જતી હોય છે.

એટલે હવે જે તમે આ પ્રકાશમાં તમારા વિચારની સ્થિતિ તરફ જુઓ, તો તમને લાગશે કે એ પ્રથમ પગલું ભરવું તે પણ બહુ સહેલું તો નથી જ.

દાખલાઓ આપી શકાય, પણ તે બહુ ઉપરચોટિયા અને ઝાંખિત હોય છે, તેમનું મૂલ્ય તદ્દન સાપેક્ષ હોય છે, દા. ત. મેં તમને અનેક વાર જગતમાં દાક્તરી જ્ઞાનનો દાખલો આપ્યો છે. જે તમે અનેક વર્ષ સુધી જીવ્યા હો, તો તમને માલમ પડશે કે અમુક સમયે, અમુક વસ્તુઓ ખૂબ ખાતરી-પૂર્વક, ખૂબ સત્તા-પૂર્વક ખરાબ ગણ્યાતી હતી, પણ પરમ જ્ઞાનના પાયા પર ખાતરી-પૂર્વકના અવલોકન વડે, જે વસ્તુઓ ખૂબ અસર-કારક મનાતી હતી, તેમનાં જ પરિણામો તદ્દન વિરુદ્ધનાં આવ્યાં છે. ઘણ્યી વાર મેં એક જોયેલો દાખલો હું આપું દું—ખાસ કરીને અમુક આહારો-ની, ફળોની, વનસ્પતિઓની શરીર પર થતી અસર વિષે. દાક્તરી ઈતિહાસમાં,— ૫૦-૬૦ વર્ષ પહેલાં, જ્યારે તમે માંદા પડતા, ત્યારે ડૉક્ટર ખૂબ ગંભીરતા-પૂર્વક એ આહારોને, ફ્લોને, વનસ્પતિઓને બિલ્કુલ ન અડવાની સલાહ આપતા અને કહેતા કે એમ નહિ કરો, તો તમે વધારે માંદા થશો. હું તે વસ્તુઓની યાદી આપી શકું તેમ દું, પણ તે બહુ રસપ્રદ નથી. ૫૦-૬૦ વર્ષ બાદ, તે જ ડૉક્ટર નહિ તો બીજો કોઈ ડૉક્ટર તેટલી જ ગંભીરતા-પૂર્વક, તેટલી જ ખાતરી-પૂર્વક તમને કહેશે કે જે તમારે સાજ થવું હોય, તો તે જ વસ્તુઓ તમારે ખાવી જોઈએ ! એટલે જે તમે વસ્તુઓનું બારિક અવલોકન કર્યું હશો, તમારું મન જો થોડુંક વિવેચના-મક હશો, તો તમે તમારી જતને કહી શકશો કે ઓહ ! આ બધી વરતુઅનોનો આધાર માણસો પર અથવા સમયો પર હોવો જોઈએ. ૪૦-૫૦ વર્ષ પર, ફ્રાન્સમાં મારો એક ડૉક્ટર-મિત્ર મને કહેતો હતો કે જ્યારે કોઈ ઉપાય ફેશનમાં હોય, ત્યારે તમારે તે દવા લેવી; તેથી તમે સાજાં થઈ જશો !

લાગણીની એવી એક સુંદર સ્થિતિ હોય છે, જ્યારે તમે આ વસ્તુઓની અસાધારણ સાપેક્ષતાને સમજી શકો છો, જ્યારે એમ કહેવું કે “આ પ્રમાણે જ છે અથવા આ વસ્તુનું આ જ ખાસ પરિણામ આવે છે” એ તમને નરી મૂર્ખતા ભાસે છે. પણ તે સ્થિતિએ પહેંચતાં પહેલાં, માણસે જરાક વિચાર કરીને કહેવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી અમુક વસ્તુ ફેશનમાં છે, ત્યાં સુધી અમે તેને માનીશું.

બસ. હવે કાંઈ પૂછવું છે ?

માતાજી, આ પ્રશ્ન એટલા માટે ઉદ્ભબે છે કે શળામાં અભ્યાસ કરતાં અમને કેટલીક વાર ખૂબ કંટાળો આવતો હોય છે, અને અમે અમારી જતને પૂછીએ છીએ કે આ બધાનો શો ઉપયોગ ? એટલે અમારે કયું વલણ રાખીને અભ્યાસ કરવો જોઈએ ?

મેં હમેશાં કહું છે કે વ્યાયામ સનાયુઓ પર જે અસર પેદા કરે છે, તેના જેવી જ અસર અભ્યાસ મળજ પર કરે છે. દા. ત. માનસિક કિયાને ચપળ બનાવવા માટે, તેને બલવાન અને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે, અને તેને સમજની સૂક્ષ્મતા અર્પવા માટે, માનસિક વ્યાયામની ખૂબ જરૂર છે. માનસિક વ્યાયામ વગર તે વસ્તુઓ તમારામાં નહિ આવે. દા. ત. ધણા લાંબા સમયથી હું જેતી આવી છું કે જો કુમનસીબે હું તમારી સમક્ષ તત્ત્વચિતનીય પરિભાષામાં કશાકનું વાચન કરતી હોઉં અથવા તત્ત્વચિતનીય દાખિલાદુથી કાંઈક બોલતી હોઉં, તો તમે સમજ શકતા હોતા નથી. તેનું કારણ એ છે કે તમે બિલ્કુલ તત્ત્વચિતનીય વ્યાયામ કર્યો હોતો નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે તમે બુદ્ધિશાળી નથી, તમારામાં સમજવાની શક્તિ નથી; પણ તેનું કારણ એ છે કે તમે યોગ્ય વ્યાયામ કર્યો હોતો નથી. હું તમને તે જ વાત બીજી રીતે કહી શકું : કે તમે તે ભાષા શીખ્યા નથી. શબ્દો તે જ વપરાયા હોય છે, પણ તે જરાક ભિન્ન પરસ્પર—સંબંધમાં, જુદા શબ્દ-વળાંકો સાથે, વસ્તુઓ પ્રત્યે જુદા માનસિક વલણ સાથે. જો તમે તેની સાથે સુસંગત એવો વ્યાયામ ન કર્યો હોય, તો તમે તે જુદું વલણ તમારામાં ન લાવી શકો. તમે આ દાટાંત્રને ખૂબ સહેલાઈથી સમજ શકો છો, કારણ કે તમે બહુ સારી રીતે જાણો છો કે જો તમે તાલીમ ન લીધી હોય, તો તમે કદી આ વ્યાયામની કસરતો કરી શકતા હોતા નથી. તમારામાં ખાસ શક્તિઓ, હોય, તમારામાં આવડતની ખાસ દેણ હોય, પણ જો તમે તાલીમ ન લો અને તેની પ્રેક્ટીસ ન કરો, તો તમે તે કસરતો ન કરી શકો. તમારી ચંપદતા માળી લેતી કસરતોનો વિચાર કરો. જો તમને પહેલે જ દિવસે તે કસરતો કરવાનું કહેવામાં આવે, તો તમે તે નથી કરી શકતા, તે તમારે માટે કરવી અશક્ય છે. તે વાત તમે સારી રીતે જાણો છો. જો તમને કોઈક એકદમ કહે કે આહ, હવે આ કસરત કરો, અમુક પ્રકારનો હવામાં અછર કૂદકો મારો, તો તમે કહેશો કે આ માણસ તદ્દન અ-તક્ષ્યકૃત છે, મારે માટે તેમ કરવું અશક્ય છે ! આમાં પણ એ જ વાત છે. જો હું અમુક પુસ્તકો લઈને તમારી આગળ વાચન કરું, તો તે તમે સમજ નહિ શકો, કારણ કે તમે તત્ત્વચિતનીય માનસિક વ્યાયામની તદ્દન ઉપેક્ષા કરી છે. જો કોઈએ ગણિત-શાસ્કનો અભ્યાસ ન કર્યો હોય અને તેને ગણિત-શાસ્કીય તર્કને

અનુસરવાનું કહેવામાં આવે, તો તે માણસ તે ન કરી શકે. આનો અર્થ એ થયો કે જો તમારે તમારા અસ્તિત્વની ગણનતર વાસ્તવિકતાને પરિપૂર્ણ રીતે, સમગ્રતાપૂર્વક અભિવ્યક્ત કરવી હોય, અને જો તમારા અસ્તિત્વના સર્વ ભાગો યોગ્ય વ્યાયામ દ્વારા પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામ્યા હોય, તો તમે વધારે સમૃદ્ધ, પરિપૂર્ણ, વિવિધ રીતે તે વાસ્તવિકતાને અભિવ્યક્ત કરી શકશો.

હું ધારું છું કે આ મેં તમને પહેલાં એક વાર સમજાવ્યું છે. જો અત્યાર સુધી જેને સાચું આધ્યાત્મિક જીવન માનવામાં આવતું હતું, અર્થાતું પરમાત્માની દિવ્ય વાસ્તવિકતા સાથે એકતા સાધવા માટે સર્વ શારીરિક કિયાઓનો ત્યાગ કરવાની વાત હોત, જીવનનો અને તેની બાબત અભિવ્યક્તિનો ત્યાગ કરીને નિવાણિમાં જતા રહેવાની વાત હોત, એવા તાદાત્મ્યમાં ચાલ્યા જવાની વાત હોત કે જેને જગતમાં પછી અભિવ્યક્ત કરવાનું રહેતું જ નથી, જે તમને જગતમાંથી પછી તદ્દન બહાર લઈ જાય છે, તો એ સ્પૃષ્ટ છે કે આ શારીરિક, પ્રાણીક, ઈન્દ્રિયો સંબંધી, માનસિક વ્યાયામ તદ્દન નિરૂપયોગી ગણુત. તે બોકો આ પ્રકારના વ્યાયામને તદ્દન સમયનો બગાડ, નિરર્થક ગણુતા. પાણ આપણે તો તેથી વિરુદ્ધની વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર કરવા માગીએ છીએ, પરમ વાસ્તવિકતા સાથે તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કર્યા પછી આપણે તેને જીવનમાં નીચે ઉતારવા માગીએ છીએ, એને જગતનું ઝ્યાંતર કરવા માગીએ છીએ. એટલે જો આપણે આ વાસ્તવિકતાને સંસ્કારી, સમૃદ્ધ, વિકસિત, પરિપૂર્ણ રીતે સચેતન કરણો આપીએ, તો ઝ્યાંતરનું કાર્ય વધારે અસરકારક બને.

તેથી જ્યારે તમે જરાક ચપલ હો છો, પેલાં નાનાં છોકરાં કરે છે તેમ તમે કરતા હો છો (હસતાં-હસતાં), ત્યારે તે છોકરાંની પેઠે તમને કહેવામાં આવે કે સિથર બેસો, ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરો અથવા તેમ કરવાનો ઢોંગ કરો, તમને એમ કહેવામાં આવતું હોતું નથી કે તમે સતત ધ્યાનમાં જ રહો, જગતમાં સર્વ વસ્તુઓ પ્રત્યે તદ્દન ઉદાસીન રહો, તમારે માત્ર ભગવાનની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનો વિચાર જ કરવાનો છે. તેને બદલે તમને એમ કહેવામાં આવે છે કે “ ના, વિકસિત, સચેતન પ્રાણીઓ બનવાનો પ્રયાસ કરો, જે પ્રાણીઓ વસ્તુઓને જાળે છે, નીરોગી છે, બલવાન છે, જેમનાં શરીર ચપળ છે — અપવાદરૂપ કિયાઓ કરવા સમર્થ છે, જેમનામાં બલવાન સંકલ્પ છે અને સમૃદ્ધ, ચપળ મન છે. ભાવિ પેઢીએ માટે આવા બોકો ઉપયોગી નીવડશે. ”

તેથી બાબત દેખાવો પરથી વસ્તુઓનો નિર્ણય બાંધવાની ટેવવાળા, પોતે શું કહી રહ્યા છે તે નહિ જાણનારા, બોકો કહેતા હોય છે કે આક્રમમાં આધ્યાત્મિક

જીવન છે જ નહિ, આશમના લોકો તો તદ્દન ભौતિક જીવન જીવે છે. આમ બનતું હોય છે! પણ તેથી તે લોકોને જ ગેર-ફાયદો થતો હોય છે, આપણને કોઈ ગેર-લાભ નથી, આપણે માટે તો બધું જ બરાબર છે.

હવે કોઈ પ્રશ્નો પૂછવા છે? કોઈને કાંઈ જ કહેવાનું નથી ને?

“ જ્યારે આપણે જાળવાની કિયાઓથી પર જઈએ છીએ, ત્યારે આપણને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. તર્ક-બુદ્ધિ મદદગાર હતી; હવે તર્ક-બુદ્ધિ અવરોધરૂપ છે.

“ જ્યારે આપણે સંકલ્પાયેલી વસ્તુઓથી પર જઈએ છીએ, ત્યારે આપણને શક્તિ પ્રાપ્ત થશે. પ્રયાસ મદદ-રૂપ હતો; હવે પ્રયાસ અવરોધ-રૂપ છે.

“ જ્યારે આપણે સુખો ભોગવવાથી પર જઈએ છીએ, ત્યારે આપણને આનંદ પ્રાપ્ત થશે. કામના મદદ-રૂપ હતી; હવે કામના અવરોધ-રૂપ છે.

“ જ્યારે આપણે વ્યક્તીકરણથી પર જઈએ છીએ, ત્યારે આપણે સાચી વ્યક્તિઓ બનીશું. અહંતા મદદ-રૂપ હતી; હવે અહંતા અવરોધ-રૂપ છે.

“ જ્યારે આપણે માનવતાથી પર જઈએ છીએ, ત્યારે આપણે માનવ બનીએ છીએ. પશુ મદદ-રૂપ હતો; હવે પશુ અવરોધ-રૂપ છે.”

(થોટ્સ એન્ડ ગ્લોભસીસ, શતાબ્દી ગ્રંથ ૧૬, પૃષ્ઠ ૩૭૭)

અસ્તિત્વની સર્વ કિયાઓમાં અથવા બાળુઓમાં એક જ તત્ત્વ અભિવ્યક્ત થાય છે. એ સ્પૃષ્ટ છે કે મૂળની અચેતનતાની સ્થિતિમાંથી બહાર આવવા માટે કામના અનિવાર્ય હતી, કારણ કે કામના સિવાય કિયા પ્રત્યે જગૃતિ આવી ન હોત. પણ એક વાર તમે ચેતનામાં જન્મો છો, પછી અચેતનતામાંથી બહાર આવવા મદદ કરનારી, તે જ કામના તમને પ્રદાર્થ-તત્ત્વના પાણોમાંથી તમારી જતને મુક્ત કરવામાં અવરોધ કરે છે અને ઉચ્ચતર ચેતનામાં આરોહણ કરવા દેતી નથી.

અહંકાર માટે પણ તેમ જ છે. ઉચ્ચતર ભૂમિકામાં જવા માટે, પ્રથમ તો માણસે હોવું જોઈએ. હોવા માટે તેણે સચેતન, વિભક્ત, વ્યક્તિ બનવું જોઈએ. સચેતન, ભિન્ન વ્યક્તિ બનવા માટે, અહંકાર અનિવાર્ય છે; નહિ તો માણસ આપણી આસપાસ રહેલી વસ્તુઓમાં સંમિશ્રિત બનેલો પડ્યો રહે. પણ એક વાર વ્યક્તિતાની રૂચના થઈ જય, અને પછી જે તે માણસે ઉચ્ચતર સ્તર પર આરોહણ કરવું હોય અને આધ્યાત્મિક જીવન જીવવું હોય, માણસે જો માત્ર ઉચ્ચતર પ્રકારનો માનવ બનવું હોય, તો અહંકારની મર્યાદાઓ એ સૌથી ખરાબમાં ખરાબ અવરોધો છે; સાચી ચેતનામાં પ્રવેશવા માટે અહંકારથી પર જવું જ પડશે.

માનવના સામાન્ય પ્રાથમિક જીવત માટે, સાચે જ પશુ-સ્વભાવના, ખાસ કરીને શરીરના ગુણો અનિવાર્ય હતા; નહિ તો માણસ અસ્તિત્વમાં જ ન રહી શકે. પણ

જ્યારે માનવ સચેતન, માનસિક પ્રાણી બને છે, ત્યારે પાશવી ઉદ્ગમ-સ્થાન સાથે બાંધી રાખનાર બધી વસ્તુઓ પ્રગતિમાં અને અસ્થિત્વની મુક્તિમાં વિદ્ધન-રૂપ બને છે.

એટલે, દરેક જણ માટે — સિવાય કે જે લોકો મુક્ત જન્મયા છે, અને આ તો બહુ જ વિરલ હોય છે — આ તર્કબુદ્ધિની, પ્રયાસની, કામનાની, વ્યક્તિત્વાની અને જીવનના સામાન્ય પ્રકાર સાથે સુસંગત, નક્કર, શારીરિક સમતુલ્યાની સ્થિતિ શરૂઆતમાં અનિવાર્ય છે. જ્યારે તે સચેતન પ્રાણી બને છે, ત્યારે આધ્યાત્મિક પ્રાણી બનવા માટે માણુસે તે બધાનો ત્યાગ કરવો પડે છે.

હવે કોઈને આ વિષય પર પ્રશ્ન પૂછવો છે ?

મધુર માતાજી, પોતે સચેતન છે — એમ માણસ કયારે કહી શકે ?

તે એક હમેશાં સાપેક્ષ પ્રશ્ન છે. માણસ કદ્દી પણ અચેતન હોતો નથી, તેમ કદ્દી પણ પૂર્ણ રીતે સચેતન હોતો નથી. તે એક પ્રગતિશીલ સ્થિતિ છે.

પણ એક એવો સમય આવે છે, જ્યારે તદ્દન અજ્ઞાન ચેતના અને આવેગ વડે પ્રેરિત થઈને આપોઆપ વસ્તુઓ કરવાને બદલે, માણસ પોતામાં થઈ રહેલી વસ્તુઓનું અવલોકન કરે છે, પોતાની ગતિઓનું અધ્યયન કરે છે; તેમનાં કારણોને ખોળી કાઢે છે, અને સાથે-સાથે અંદર થતી વસ્તુઓ ઉપર કાબૂ રાખવાની શરૂઆત કરે છે, અને પછી બહારથી આપણામાં આવતી અને આપણી પાસે કાર્ય કરાવતી અસરો પર કાબૂ રાખવાની શરૂઆત કરે છે — જે શરૂઆતમાં તદ્દન અચેતનતાપૂર્વક, અનૌચિદ્ધક રીતે થતું હોય છે, પણ ધીમે ધીમે વધારે ને વધારે સચેતનતા-પૂર્વક થવા લાગે છે, અને પછી સંકલ્પ જગૃત થાય છે અને પ્રતિકાર્ય કરે છે, ત્યારે સચેતન સંકલ્પ જગૃત થાય છે, જે પ્રતિકાર્ય કરવા શક્તિમાન હોય છે, અને ત્યારે માણસ કહી શકે કે હું સચેતન બન્યો છું. આનો અર્થ એવો નથી કે તે પરિપૂર્ણ અને સમગ્ર ચેતના છે; તેનો અર્થ એવો છે કે તે શરૂઆત છે. દા. ત. જ્યારે માણસ પોતાના અસ્થિત્વમાં સર્વ પ્રતિકાર્યોને જોઈ શકે છે, તેમના ઉપર અમુક કાબૂ સ્થાપી શકે છે, કેટલાંકને કીડા કરવાની રજ આપે છે, બીજાંને અટકાવી દે છે, જેને પોતે મંજૂરી ન આપે તેમને ફરજાવી દે છે.

વળી, તમે જેને સિદ્ધ કરવા માગો છો તેવા લક્ષ્યથી, હેતુથી, અથવા આદર્થો તમારે અંદર સચેતન બનવું જોઈએ; તે શા માટે અને કેવી રીતે જીવવું તે જાણ્યા સિવાય તમને જીવવા પ્રેરે એવી વૃત્તિથી તદ્દન ભિન્ન વસ્તુ છે. ત્યારે તમે કહી શકો કે હું સચેતન છું; પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે તમે પરિપૂર્ણ રીતે સચેતન છો. વળી, આ પરિપૂર્ણતા એવી તો પ્રગતિશીલ હોય છે કે કોઈ પણ માણસ એમ ન

કહી શકે કે હું પરિપૂર્ણ રીતે સચેતન છું. તે પરિપૂર્ણ રીતે સચેતન બનવાના માર્ગ પર છે, પણ હજી પરિપૂર્ણ રીતે સચેતન બન્યો નથી.

મધુર માતાજી, એ કયા પ્રકારની સ્થિતિ છે કે જેમાં માણસ સર્વ સુખોપલોગોથી પર બની ગયો હોય છે ?

તે એક કામના-રહિત સ્થિતિ છે, જેમાં માણસ આનંદમાં જીવે છે—શ્રી અરવિંદ પાછળથી તેને સમજવે છે. તે આનંદને કોઈ કારણ હોતું નથી, તે આંતર કે બાહ્ય સંયોગો પર આધાર રાખતો નથી; તે નિત્ય સ્થિતિ છે, જીવનના સંયોગોથી સ્વતંત્ર છે, કારણ-રહિત છે. માણસ આનંદમાં છે, કારણ કે તે આનંદમાં છે. તેનું કારણ એ છે કે તે માણસ દિવ્ય વાસ્તવિકતાથી સચેતન બન્યો છે.

પણ નિષ્કામ બન્યા સિવાય, તે આનંદ અનુભવાતો નથી. જે માણસમાં કામનાઓ હોય, તો તે સુખોપલોગો અનુભવી શકે, પણ તે આનંદ નથી. આનંદનો સ્વભાવ તદ્દન બિન્ન હોય છે; જ્યારે કામનાઓને તદ્દન દૂર કરી દેવામાં આવે, ત્યારે જ તે આનંદ અસ્તિત્વમાં પ્રગટ થાય છે. માણસમાં જ્યાં સુધી કામના છે, ત્યાં સુધી તે આનંદ અનુભવી શકતો નથી. આનંદની શક્તિ અવતરણ કરે, તો પણ કામનાઓની હાજરીથી તે તરત અસત્ય બની જય.

(મૌન)

(માતાજી એક કાગળના ગુંચળાને જોવે છે.) અહીં ગઈ વખતે આપણે જેને વિષે વાત કરી હતી તે અંગત પ્રયાસ સંબંધી પ્રશ્ન છે.

પ્રશ્ન આ રહ્યો :

“ આંતર જીવનમાં, એવા સમયના ગાળા કેમ આવે છે, જ્યારે માણસ સચેતન પ્રયાસ કરી શકતો હોતો નથી ? જે તે બળજબરીથી પ્રયાસ લાદે, તો તેની પ્રકૃતિના કેટલાક ભાગો તેની સામે બળવો પોકારે છે, અથવા અસ્તિત્વમાંનું સર્વ કાંઈ પત્થર જેવું જડ બની જય છે. પછી પ્રયાસ ભૂતકાળની ગતિઓની યાંત્રિક પુનરાવૃત્તિ બની જય છે. એવે સમયે શું કરવું જોઈએ ? ”

આ અવલોકન બહુ સારી રીતે કરવામાં આવ્યું છે.

અહીં પ્રયાસનો પ્રકાર જાળાવવામાં નથી આવ્યો, કારણ કે તે એવા એક પ્રકારનો પ્રયાસ છે જેનું પરિણામ અહીં વર્ણવાયું છે તેવું આવે છે. તે પરિણામ કાં તો બળવો હોય છે અથવા જડતા હોય છે. જે જડતા તદ્દન અભાન હોય છે, પ્રયાસને કશો પ્રત્યુત્તર આપતી નથી, જ્યારે પ્રયાસ કેવળ માનસિક અને મરજી

પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો હોય છે, અર્થાતું જ્યારે તે અસ્તિત્વના બીજી ભાગોની સ્થિતિને ગણુતરીમાં લેતો હેતો નથી, ત્યારે આમ બને છે. તે પ્રયાસને પોતાનો આગવો વિચાર હોય છે, પોતાનો આગવો સંકલ્પ હોય છે, અસ્તિત્વના બીજી ભાગોને ગણુતરીમાં લીધા સિવાય તે પોતાના સંકલ્પને સમગ્ર અસ્તિત્વ પર લાદે છે. આને પરિણામે બળવો અથવા જડતા ઉદ્ભબે છે. ત્યારે એક જ વસ્તુ કરવાની હોય છે — મનને શાન્ત રાખવું. તે એવો સમય છે કે જ્યારે આત્મ-સમર્પણ કરવું જોઈએ, શાન્તિમય, વિશ્વાસ-પૂર્ણ આત્મ-સમર્પણ. જે ભગવાનના સંકલ્પને પરિપૂર્ણ આત્મ-સમર્પણની આ ગતિ કરવામાં આવે, તો પ્રયાસમાંથી પેદા થતો સર્વ તનાવ — જે પ્રયાસને આપણે જરાક વહેલો—સમય પહેલાંનો અને વિચાર કર્યો વગરનો કહી શકીએ — જતો રહે છે. અસ્તિત્વમાં એક પ્રકારનો આરામ સ્થપાય છે. આ માનસિક પ્રયાસ વડે જે પ્રગતિ સધાતી ન હતી, તે, તે વિશ્વાસ-પૂર્ણ આરામ વડે અને ભગવાનના સંકલ્પને કરેલા આત્મ-સમર્પણ વડે, આપોઆપ સધાય છે.

પછી આ પ્રશ્ન આવે છે :

“બીજી સમયોમાં, માણસને એમ લાગતું હોય છે કે હું પ્રયાસ કરતો નથી, પણ તેને ચેતનાની માત્ર હાજરી અનુભવાય છે, જેને લઈને દૈનિક જીવનના ઘણા સંજોગમાં પ્રગતિનો ઉપાય જરી જાય છે. તો પછી આશ્ર્ય થાય છે કે પ્રયાસ શી ચીજ છે અને તેનું મૂલ્ય શું છે? આપણે જેને પ્રયાસ કહીએ છીએ, તે શું વધારે પડતી માનસિક ગતિ નથી?”

મેં તે જ વાત હમણાં સમજવી છે, જે બનાવી આપે છે કે આ અવલોકન તદ્દન બરાબર છે.

તે મનનો યથેચું નિર્ણય છે. યથેચું હોવાને કારણે, તે વસ્તુઓના સત્ય સાથે સુસંગત નથી. તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ, તે આવાં જોટાં પ્રતિકાર્યો ઊભાં કરે છે. એનો અર્થ એવો નથી કે પ્રયાસ કરવો જ ન જોઈએ, પણ પ્રયાસ પણ સ્વયંભૂ હોવો જોઈએ. મેં તમને એક વાર કહું હતું કે ધ્યાન માટે તમે પ્રયાસ કરો તે ધ્યાન કરતાં જે ધ્યાન તમારી પર પકડ જમાવે તે ધ્યાન વધારે સારું છે. અસ્તિત્વમાં સંકલ્પનો તે પ્રકારનો તનાવ પણ સ્વયંભૂ હોવો જોઈએ, વત્તા-ઓછા ક-વખતના માનસિક નિર્ણયનું પરિણામ નહિ.

(મૌન)

બીજી કોઈ પ્રશ્ન ? નથી ? કોઈને કોઈ પૂછવાનું નથી ?

માતાજી, જ્યારે માણસને મનથી પર જવું હોય છે, ત્યારે જો માણસ પોતાના

મનને કાર્ય કરવા હે (મૂળમાં ભૂલ છે^૧) અને ઉધ્વમંથી જો અસર તરત
ન આવે, તો તે દરમિયાન માણસે શું કરવું ? માણસ મૂર્ખ જેવો બની
જય છે. (હસાહસ)

તમે ચોક્કસપણે શું કહેવા માગો છો ? હું સમજ શકતી નથી.

જો માણસ મનને કાર્ય કરવામાં છુટું મૂકી હે...

જો માણસ મનને કાર્ય કરવા હે તો ? શા માટે ? હું તમારા પ્રશ્નને સમજ શકતી
નથી. શરૂઆતમાં તમે કહ્યું કે “જ્યારે માણસ મનથી પર ગયો હોય ” ?

મનથી પર જવા માટે...

ઓહ ! મનથી પર જવા માટે. મનને કાર્ય કરવા દેવું ? હા, તે સિદ્ધાંત છે. કામના-
ઓથી પર જવા માટે, કામનાઓને પહેલાં સિદ્ધ કરી લેવી જોઈએ, અને...

(એક બાળક) મધુર માતાજી, તેણે કહ્યું કે મનને કાર્ય કરવા દેવું.
કાર્ય કરવા દેવું ? પણ માણસ મનને કાર્ય કરવા દઈ શકે નહિ. તે બરાબર અંગ્રેજી
નથી.

મનના કાર્યને બંધ કરી દેવા માટે

આહ ! હવે બરાબર છે ! તમારે તે રીતે બોલવું જોઈતું હતું. તમે એમ કહેવા માગો
છો ને કે મનને કાર્ય કરતું બંધ કરવા માટે ? તેમ કરવાનો માર્ગ શો છે ?

હું પૂછું છું કે...

સ્વાભાવિક રીતે જ ! પણ તે ખૂબ કઠિન છે. એટલે તમે શું પૂછી રહ્યા છો ?

જ્યારે માણસ તર્ક-બુદ્ધિને અટકાવી દે છે, ત્યારે જો ઉધ્વમંથી કશુંક ઓકદમ
નીચે ન આવે, તો તે ગાળમાં કેટલીક વાર...

માણસ મૂર્ખની પેઠે વર્ત્તો હોય છે ! (હસાહસ) તો પછી તે સ્થિતિથી પર ગયા
પહેલાં તર્કબુદ્ધિને અટકાવી ન દેવી એ વધારે સારું છે !

હું એમ કહેવા માર્ગ છું કે જીવન અત્યારે જેવું છે તે સ્થિતિમાં, એ શક્ય
છે કે.....

અતાડિક વુંછો તે ? કમ-નસીબે તે ઘણી વાર બનતું હોય છે !

૧. અહીં મૂળમાં બાળકે બોલવામાં ભૂલ કરી હતી. પછીની દશ ગંકિતાઓના
પાઠમાં પણ થોડાક ફેરફારો કરવામાં આવ્યા છે, જેથી ફેન્ચમંથી કરાયેલો અનુવાદ
યોગ્ય શબ્દોમાં મૂકી શકાય.

(અનુવાદકની નોંધ.)

તર્ક-બુદ્ધિનો અનાદર કરવો એ શક્ય છે? જ્યારે તમે માનસિક કિયાથી પર જાઓ, ત્યારે જ તે શક્ય છે. જ્યારે તમે સંપૂર્ણ આત્મ-સમર્પણ કર્યું હોય, ત્યારે જ તે શક્ય છે. જ્યારે તમારામાં કોઈ પણ કામના રહી ન હોય, ત્યારે જ તે શક્ય છે. જ્યાં સુધી તમારામાં કામનાઓ છે, અહંતા છે, તમારો પોતાનો સંકલ્ય છે, ત્યાં સુધી તમે તર્ક-બુદ્ધિનો ત્યાગ ન કરી શકો, કારણ કે તેમ કરવાથી—મેં એક કાળ પહેલાં જ કહ્યું તેમ—સમતુલા ગુમાવી બેસશો, પાગલ બની જશો. એટલે જ્યાં સુધી માણસ જે સ્થિતિમાં તર્કબુદ્ધિ ઉપયોગી છે તે સ્થિતિથી પર ન જય, ત્યાં સુધી તર્કબુદ્ધિએ સ્વામિની બનીને રહેવું જોઈએ. જ્યાં સુધી અહંતા, કામનાઓ, આવેગો, પસંદગીઓ, આકર્ષણો, પ્રયાકર્ણો વગેરે છે, ત્યાં સુધી તર્કબુદ્ધિ ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

તર્કબુદ્ધિનો આશ્રય બિલકુલ ન લેવો પડે તે માટે એક બીજી પણ અનિવાર્ય શરત છે. તે એ કે વિરોધી બળો પ્રત્યે—તેમનાં સૂચનો પ્રત્યે અસ્તિત્વનો કોઈ પણ ભાગ—કોઈ પણ દ્વાર ખુલ્લું રાખવું ન જોઈએ. જો તમે વિરોધી સૂચનોને પ્રત્યુત્તર આપવાની ટેવમાંથી પરિપૂર્ણ રીતે મુક્ત નહિ થયા હો, અને છતાં જો તમે તર્ક-બુદ્ધિને તિલાંજલિ આપશો, તો તમે સામાન્ય બુદ્ધિને પણ તિલાંજલિ આપી દીધા બરાબર થશો. પછી તમે અસંગત રીતે કાર્ય કરવા માંડશો, જે આખરે તદ્દન સમતુલા-રહિત હશે. સૂચનાથી અને વિરોધી અસરોથી મુક્ત બનવા માટે, તમારે માત્ર ભગવાનની અસર હેઠળ જ આવવું પડશે.

હવે તમે સમસ્યાને સમજ શકશો; તે જરાક કઠિન છે. આનો અર્થ એ થયો કે જ્યાં સુધી તમે પરિપૂર્ણ રીતે પ્રકાશિત અને રૂપાંતર પામેલા અસ્તિત્વની હાજરીમાં ન હો, ત્યાં સુધી માણસોને તર્કયુક્ત રીતે વર્તવાની સલાહ આપવી એ વધારે સારું છે. તે કદાચ એક મર્યાદા છે—સાચે જ તે એક મોટી મર્યાદા છે—, પણ તે એક કાબૂ પણ છે, જે તમને અર્ધ-પાગલ બનતાં અટકાવે છે—જે અર્ધ-પાગલેની સંખ્યા જગતમાં ખૂબ મોટી છે.

તર્ક-બુદ્ધિ એક ખૂબ માનનીય વ્યક્તિ છે. સર્વ માનનીય વ્યક્તિઓની પેઠે, તેને પણ મર્યાદાઓ અને પૂર્ણગ્રહેણ હોય છે, પણ તેથી કાંઈ તે ઉપયોગી મટી જતી નથી. તે તમને મૂર્ખ બનતાં અટકાવે છે. જો તમારામાં તર્ક-બુદ્ધિ ન હોત, તો તમે એવી ધણી વસ્તુઓ કરત, કે જે તમને સીધા વિનાશ પ્રત્યે અને ખૂબ કમ-નસીબ પરિણામો પ્રત્યે દોરી જત, કારણ કે જ્યાં સુધી તમે ઉચ્ચતર સ્તરોને પ્રાપ્ત કર્યાં હોતાં નથી, ત્યાં સુધી તમારે માટે તર્ક-બુદ્ધિ એ વિવેક માટે સર્વોત્તમ સાધન છે. જ્યારે માણસ તર્ક-બુદ્ધિની વાત સાંભળતો નથી, ત્યારે તે અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાઓમાં ઘસડાઈ જાય છે. સ્વાભાવિક રીતે જ, તર્કબુદ્ધિ એ આદર્શ નથી, શિખર નથી; તે સારું

જીવન જીવવા માટે એક પ્રકારનો કાબૂ અને માર્ગ-દર્શક છે. તે તમને અતિશયતાઓ કરતાં અટકાવે છે, અતિતીવ્ર આવેગોમાંથી બચાવે છે, અને સૌથી વધારે તો-આવેગમય કૃત્યો કરતાં અટકાવે છે, જે તમને ખાડા પ્રત્યે દોરી જાય. વસ્તુસ્થિતિ આ છે.

માણસને પોતા માટે પૂરી ખાતરી હોવી જોઈએ, તેણે અહંતાથી તદ્દન મુક્ત બનવું જોઈએ, અને ભગવાનના સંકલ્પને પરિપૂર્ણ સમર્પણ કરેલું હોવું જોઈએ; તો જે તે તર્ક-બુદ્ધિ વગર ચલાવી શકે.

કેટલીક વાર, સાચાં અને ખોટાં કારણો વચ્ચે વિવેક કરવો એ કઠિન હોય છે! આહ ! ના, તમે શબ્દદેની રમત કરો છો. તમે જે શરૂં (reason) વાપર્યો છે, તેનો અર્થ તદ્દન જુદો જ છે. તે બે તદ્દન ભિન્ન-ભિન્ન વસ્તુઓ છે. તર્ક-બુદ્ધિ એ વિવેક કરવાની શક્તિ છે, તમે એક યા બીજી વસ્તુ કરવા માટેનાં કારણોની વાત કરો છો. એ મને આપેલાં બહાનાં છે; પણ ત્યાં ‘રીજન’ શબ્દનો અર્થ તદ્દન ભિન્ન છે. ઉચ્ચાર અને જોડણી એક જ હોવા છતાં, તે જુદો જ શરૂં છે. તમે તેને તમારા શબ્દકોશમાં જોઈ લેજો; તે તમને ‘રીજન’ શબ્દની બે જુદી જ વ્યાખ્યાએ આપશો. પોતે જે કારણો અથવા બહાનાં અથવા સમજૂતીઓ આપે છે, તે અહંતાના રંગે રંગાયેલાં હોય છે; પોતે તર્ક-યુક્ત પ્રાણી છે — એમ પોતાની જતને છેતરવા માટે તે કારણો અપાતાં હોય છે. સોમાંથી સાડી-નવાળું વખત, પોતે બહુ સારો માણસ છે, પોતે જે વિચારે છે તે બહુ સારો વિચાર છે, પોતે જે લાગણી અનુભવે છે તે બહુ સારી છે, પોતે બહુ સંતોષપ્રદ છે એવી છાપ ઊભી કરવા માટે—મનાવવા માટે આ કારણો આપવામાં આવતાં હોય છે. જ્યારે તમે કાઈ કાર્ય કરતા હો છો, ત્યારે તમે તમારી જતને કહેતા હો છો કે “ચોક્કસ મો આમ કર્યું, કારણ કે તે આમ હતું, તેનું સાચું કારણ આ હતું; મને આમ લાગ્યું, તેનું કારણ આ હતું. તે એક સુંદર કારણ છે.” પણ તેને તર્ક-યુક્ત હોવા સાથે કશો જ સંબંધ નથી; તેથી ઊલટું જ હોય છે. પોતાની જતને છેતરવાનો અને પ્રગતિ કરતાં અટકી જવાનો તે સુંદર ઉપાય છે. પોતાની દાખિ સમક્ષ પોતાની જતને સાચી ઠેરવવાનો માર્ગ છે.

વળી, આ કારણો તમને સફેદાથી ધોળતાં હોય છે અને બીજાઓને કાળા બનાવતાં હોય છે. તે તમારા અંતરાત્માને આરામમાં રાખવાનો એક ઉપાય છે, નહિ વારુ ? તમને જે કાઈ બને, તે સંજોગોને દોષ હોય છે. તમે જે ભૂલ કરી હોય, તો તે ભૂલ બીજાઓએ કરી છે. જે તમારામાં ખરાબ પ્રતિકાર્ય ઉદ્ભબયું હોય, તો તેને માટે બીજા લોકો જવાબદાર છે, વગેરે. તમારા મનના નિર્ણયમાંથી તમે બરફ જેવા ધવલ બહાર આવતા હો છો.

બસ, પત્તી ગયું તે ?

૫ ડિસેમ્બર ૧૯૫૬

આગળના પાંચ ફુકરાઓમાં જે અભિવ્યક્ત કરવામાં આવ્યું હતું તેને સિદ્ધ કરવા માટે શું કરવું જોઈએ તે હવે આપણે વાંચીએ છીએ :

“ તર્કબુદ્ધિનું વ્યવસ્થિત આંતર-દર્શનામાં રૂપાંતર કરો. તું પ્રકાશ-રૂપ બની જી; આ તારું લક્ષ્ય છે.

“ પ્રયાસનું આત્મ-બલના સમ અને સર્વસત્તાધીશ પ્રવાહમાં રૂપાંતર કરો. તારી જતને સચેતન શક્તિ બનાવ. આ તારું લક્ષ્ય છે.

“ સુખોપલોગનું સમ અને નિર્હેતુક આનંદમાં રૂપાંતર કરો. તું આનંદરૂપ બની જ. આ તારું લક્ષ્ય છે.

“ વિલક્ત વ્યક્તિત્વાનું વિશ્વ-પુરુષમાં રૂપાંતર કરો. તું પૂર્ણ-રૂપે દિવ્ય બની જ. આ તારું લક્ષ્ય છે.

“ પશુનું ટોળાને હંકનારમાં રૂપાંતર કરો. તું કૃષ્ણ-રૂપ બની જ. આ તારું લક્ષ્ય છે. ”

(થોટ્ટસ એન્ડ ગ્લોમ્પ્સીસ, શતાબ્દી ગ્રંથ ૧૬, પૃષ્ઠ ૩૭૭)

આ કરવું જોઈએ.

મને લાગે છે કે આને સમજૂનીઓની કોઈ જરૂર નથી, તે તદ્દન સ્પષ્ટ છે. તમારે કોઈ પ્રશ્નો પૂછવાના છે ? હા ? (એક બાળકને) તમારો પ્રશ્ન પૂછો.

અહીં લઘ્યું છે કે સુખોપલોગનું સમ અને નિર્હેતુક આનંદમાં રૂપાંતર કરો. એનો શો અર્થ છે ?

હા, એનો અર્થ એ છે કે તે આનંદને કોઈ કારણ નથી હોતું.

મોટે ભાગે માણસ ભૌતિક, માનસ-શાસ્ત્રીય, અથવા માનસિક વસ્તુઓમાંથી સુખ પ્રાપ્ત કરતો હોય છે. દા.ત. માનસિક વસ્તુ લઈએ તો, એક વાક્ય વાંચવાથી તમને ખૂબ આનંદ થાય છે, કારણ કે તે તમને પ્રકાશ આપે છે, નવી સમજ આપે છે. એટલે તે આનંદમાં કોઈ વિષય હોય છે, તમે વાક્ય વાંચો છો, તેથી તમને સુખ થાય છે. જો તમે તે વાક્ય ન વાંચ્યું હોત, તો તમને સુખ પ્રાપ્ત ન થાત. તે જ રીતે, જ્યારે તમે સુંદર સંગીત સાંભળો છો. અથવા જ્યારે તમે કોઈ મનોહર ભૂમિ-દર્શયનું સુંદર ચિત્ર જુઓ છો, ત્યારે તમને સુખ મળે છે. તે વસ્તુઓ સિવાય તમને

સુખ ન મળ્યું હોત. તે વસ્તુઓ તમને સુખ લાવી આપતી હોય છે. તે સુખને કોઈક પદાર્થ, કોઈક કારણ હોય છે.

શ્રી અરવિંદ એમ કહે છે કે આ સુખોપભોગ, ઉચ્ચ કે નીચ-ગમે તે સ્તરનો હોય, પણ તેની જગ્યાએ આંતર આનંદ સ્થપાવો જોઈએ, જેનો અનુભવ સર્વ અસ્તિત્વને થવો જોઈએ, જે સતત-સમ હોવો જોઈએ, અર્થાતું તેને કોઈ વિષયની કે કારણની જરૂર ન હોવી જોઈએ. તે આનંદનું કારણ દિવ્ય આનંદ સાથેનો સંપર્ક છે, જે સર્વત્ર સર્વ વસ્તુઓમાં છે. એટલે એક વાર તમે આ વૈશિષ્ટક સનાતન આનંદના સંબંધમાં આવો, પછી તમારે સુખ-પ્રાપ્તિ માટે કોઈ બાધ્ય વિષયની કે કારણની જરૂર રહેતી નથી. તે નિર્વિષ્ય હોય છે, તે સતત-સમ હોય છે. બાદ સંજોગો ગમે તેવા હોય, તમે ગમે તે કાર્ય કરતા હો, તમે તે જ આનંદની સ્થિતિમાં રહો છો, કારણ કે આ આનંદ બાધ્ય વસ્તુઓ પર આધાર રાખતો હોતો નથી, તે તમારી આંતર સ્થિતિ પર આધાર રાખે છે. તમે તમારામાં આનંદનું ઉદ્ગમ-સ્થાન, ભગવાનની હાજરી, ભગવાન સાથે સંબંધ શોધી કાઢેલો હોય છે; એટલે પછી તમારે આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે બીજુ કંઈ જ કરવાનું રહેતું નથી. તે આનંદ નિઃકારણ હોય છે, તે કદી બંધ પડતો નથી, તે એક નિત્ય સ્થિતિ છે.

(બાળકને) તમને સમજ પડી? બરાબર ન પડી? પડી? હીક!

મેં જે વાંચ્યું તેના પર બીજ કોઈને કોઈ પ્રેરણ પૂછવો છે?

મધુર માતાજી, છેલ્લો ફકરો : “ પશુનું ટોળાંને હંકનારમાં રૂપાંતર કરો,
તું કૃષ્ણ-રૂપ બની જ. ”

ઓહ, તે એક રૂપક છે.

શારીરિક અસ્તિત્વની બધી વૃત્તિઓ, શારીરિક અસ્તિત્વની બધી જરૂરિયાતો અને ટેવો, આવેગો, ગતિઓ, આહાર-નિદ્રા-કિયા માટેની જરૂર, અસ્તિત્વનો સર્વ પશુ-ભાગ એ પશુ છે. પછી શ્રી અરવિંદ કૃષ્ણનું રૂપક આપે છે, જેમને તે ટોળાંના હંકનાર કહે છે. એનો એ અર્થ છે કે શારીરિક અસ્તિત્વની સર્વ કિયાઓનો અને જરૂરિયાતોનો દિવ્ય ચેતના કબજે લે છે, તેમનું નિયમન કરે છે, તેમને દોરવણી આપે છે, માનવમાં રહેલા શારીરિક પશુની સર્વ ગતિઓનું નિયમન કરે છે. શ્રી અરવિંદ અહીં ભારતીય પુરાણ-કથાનો ઉપયોગ કરે છે, કૃષ્ણને ભગવાન કહે છે, માણસની પશુ-વૃત્તિઓને તથા પશુ-જરૂરિયાતોને ધણ-ગાયોનાં ટોળાં કહે છે. એટલે તે ધણમાંનું એક પશુ બની જવાને બદલે, તમે તે ટોળાંની સર્વ ગતિઓના નેતા અને નિયામક બની જાઓ છો, તે ટોળાંને તમે તમારા પર પ્રભુત્વ ચલાવવા દેતા

નથી. સામાન્ય જીવનમાં માણસ આ શારીરિક જીવનની કિયાઓથી, જરૂરિયાતોથી, આહાર-નિદ્રા—કિયા—આરામ વગેરેથી બંધાયેલો છે, જરૂરાયેલો છે. પશુની પેઠે, તે વસ્તુઓને તાબે થવાને બદલે, માણસ તે ટોળાનો હાંકનાર બની જાય છે, જેને શ્રી અરવિંદ કૃષ્ણ કહે છે. અર્થાતું ભગવાન અસ્તિત્વની સર્વ ગતિઓનો કબજો લે છે, અને તેમને દિવ્ય સત્ય અનુસાર દોરવણી આપે છે, તેમનું નિયમન કરે છે.

મધુર માતાજી, માણસ જ્યારે વિશ્વ-પુરુષ બની જાય છે, ત્યારે તેને અંગત વ્યક્તિત્વની જરૂર રહે છે ખરી ?

જરૂર રહે છે ? હું સમજી શકતી નથી.

તે અંગત વ્યક્તિત્વનો પછી શો ઉપયોગ ?

પણ તે અંગત વ્યક્તિત્વનું વિશ્વ-વ્યક્તિત્વમાં ઝુપાંતર થાય છે. લાખો—કરોડો વ્યક્તિઓ—માંની એક નાનકડી વ્યક્તિ રહેવાને બદલે, વિભક્ત, એકાંકી, નાનકડી વ્યક્તિ રહેવાને બદલે, તે વિશ્વ-વ્યક્તિત્વથી સચેતન બને છે, અને સ્વાભાવિક રીતે જ દિવ્ય બની જાય છે. તે ઝુપાંતર છે. એક વસ્તુનું બીજીમાં ઝુપાંતર થઈ જતું હોય છે.

શ્રી અરવિંદ એમ કહેવા નથી માગતા કે પછી તેને શરીર રહેતું નથી, તે શરીર વિષે વાત નથી કરતા; શ્રી અરવિંદ પ્રાણિક ચેતનાની, માનસ-શાસ્ક્રીય ચેતનાની, વિભક્ત વ્યક્તિ હોવાના ભાનની વાત કરી રહ્યા છે. હે બાલક, તું વિચાર કર. તું અનેક વ્યક્તિઓમાંની એક વ્યક્તિ છે, નહિ વારુ ? તેવું અનુભવવાને બદલે, તું એમ અનુભવે છે કે હું વિશ્વ-વ્યક્તિ છું. બેદની અને વિભક્તતાની વાત અદશ્ય બની જાય છે, મર્યાદા દૂર થઈ જાય છે. પણ તમે તમારા શરીરમાં રહો છો, તમારા શરીરને ગુમાવી દેવાની તમારા પર ફરજ નથી પડતી, શરીર એક જુદી વસ્તુ છે.

ઇલ્લા ફક્રામાં શ્રી અરવિંદ શરીર વિષે જ વાત કરી રહ્યા છે. “ પશુનું પશુઓનાં ટોળાને હાંકનારમાં ઝુપાંતર કરો. ” જ્યારે માણસ દિવ્ય ચેતના, દિવ્ય વ્યક્તિત્વ બની જાય છે, ત્યારે તે સર્વ શારીરિક કિયાઓનો સ્વામી બની શકે છે, કારણ કે પોતે તેમનાથી અધિક છે, પોતે તે કિયાઓ વડે બંધાયેલો નથી, પોતે તેમને કાબૂમાં રાખે છે—તેમનો સ્વામી બને છે, તેનામાં નાનકડી વિભક્ત વ્યક્તિતા કરતાં વધારે મહાન ચેતના હોય છે. થોડીક વધારે પ્રગતિ કરીને, તે શારીરિક કિયાઓનો અને જરૂરિયાતોનો સ્વામી બની જાય છે. પણ આ બે ચેતનાઓ નથી હોતી, જે એક ઉપર બીજી લદાઈ હોય; એ તો એક ચેતનાનું બીજીમાં ઝુપાંતર થયેલું હોય છે.

(બાળક પ્રત્યે જોઈને છે) મને દહેશત છે કે આ બાલિકા બિલ્કુલ સ્રમજી નથી ! તદ્દન ગુંચવાઈ ગઈ હોય તેમ તે મારા તરફ જોઈ રહી છે !

તમને આશ્રૂ થાય છે કે આ શરીરમાં રહેતાં છતાં, તમે જે છો તેનાથી લિન્ન કેવી રીતે બની શકો ? હા, તમે બની શકો ! (હસતાં હસતાં) તે બની શકે તેવી વસ્તુ છે !

(મૌન)

(માતાજી કેટલાક લેખિત પ્રશ્નનો તરફ જુઓ છે) અહીં તમારા પ્રશ્નનો બરા-બર પૂરક પ્રશ્ન છે. મને પૂછવામાં આવ્યું છે કે :

“ વિશ્વ-વ્યક્તિનાં ખાસ લક્ષણો કયાં છે ? ”

ચેતનાનું આ રૂપાંતર તે એનું ખાસ લક્ષણ છે. વિભક્ત, એકાકી વ્યક્તિ તરીકે પોતાનો અનુભવ કરવાને બદલે, તે પોતાને વैશ્વિક વ્યક્તિ હોવાનો અનુભવ કરે છે, જેમાં બીજી બધી વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થયેલો હોય છે, તેમની સાથે સધન તાદાત્મ્ય સિદ્ધ થયેલું હોય છે.

મને પૂછવામાં આવ્યું છે કે :

“ એવી વિશ્વ-વ્યક્તિ કેવી રીતે બોલે છે, કિયા કરે છે ? ”

બોલે છે ? પ્રશ્ન યોગ્ય શર્દોમાં રજૂ નથી થયો. જો તમે પૂછો કે તે કેવી રીતે બોલે છે ?, તો એવો જ જવાબ અપાય કે જેમ બીજાઓ બોલે છે, તેમ તે બોલે છે—તેના અવાજ વડે, જીબ વડે, મુખ વડે, શર્દો દ્વારા ! જો તમે એમ પૂછો કે તેના કથનનો પ્રકાર કેવો હોય છે ?, તો જવાબ આમ આપી શકાય કે જે ચેતનામાં જીવે છે તેને જો તે અભિવ્યક્ત કરે, તો તે વैશ્વિક ચેતનાની સ્થિતિને અભિવ્યક્ત કરે છે; સામાન્ય માણસો કરતાં તે વસ્તુઓને લિન્ન પ્રકારે જોતો હોવાને કારણે તે તેમને જુદી રીતે અભિવ્યક્ત કરે છે—પોતે જેમ જોતો હોય અને અનુભવતો હોય તેવી રીતે. કિયા વિષે..... જો તેના અસ્તિત્વના સર્વ ભાગો સંવાદમય હોય, તો તેની કિયા ચેતનાની તે સ્થિતિને અભિવ્યક્ત કરશે.

કેટલાક લોકોના અસ્તિત્વના અમુક ભાગમાં ખૂબ નિર્ણયાત્મક અનુભૂતિઓ થઈ હોય છે, પણ તે અનુભૂતિઓ તેના અસ્તિત્વના બીજ ભાગોમાં તરત અનુ-વાદિત થઈ હોતી નથી. શક્ય છે કે સાધના દ્વારા, એકાગ્રતા દ્વારા, અથવા કૃપા દ્વારા, અમુક માણસને વિશ્વ-વ્યક્તિની ચેતના પ્રામ થાય, પણ છતાં શારીરિક રીતે તે તદ્દન સામાન્ય પ્રકારે કાર્ય કરવાનું. ચાલુ રાખે, કારણ કે તેણે પોતાના સમગ્ર અસ્તિત્વને હજી એકત્રિત કર્યું નથી; તેના અસ્તિત્વનો એક ભાગ વैશ્વિક રીતે સચે-તન છે, પણ જ્યારે તે ખાવાની, ઊંઘવાની, ચાલવાની, કર્મ કરવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યારે તે બીજાં માનવ-પ્રાણીઓ પેઠે જ તે કિયાઓ કરતો હોય છે. એમ બને,

એટલે ફરી આ એક તદ્દન અંગત પ્રશ્ન બની રહે છે, તેનો આધાર માણસ વિકાસ-ની ક્ષી અવસ્થામાં છે તેના પર રહે છે.

પણ જે તે માણસે પોતાના અસ્તિત્વને એકત્રિત કરવાની, કેન્દ્રીય સત્ય સાથે બધા ભાગોનું તાદાત્મ્ય સિદ્ધ કરવાની દરકાર કરી હશે, તો તે સંપૂર્ણ નિરહંકાર-પૂર્વક, બીજાઓની સમજ-પૂર્વક—ને સમજ તેના બીજાઓ સાથે કરેલા તાદાત્મ્યમાંથી આવી હોય છે — કાર્ય કરશે, એક ઋષિની પેઠે કાર્ય કરશે. પણ તેનો આધાર તેણે પોતાના સમગ્ર અસ્તિત્વને કેન્દ્રીય ચેતના સાથે એકત્રિત કરવામાં લીધેલી દરકાર પર છે.

ડા. ત. તદ્દન ભૌતિક આહાર-નિદ્રા જેવી વસ્તુઓ બો. શક્ય છે કે જે તેણે પોતાના શરીરમાં નવીન ચેતનાનો પ્રવેશ કરાવવાની દરકાર નહિ લીધી હોય, તો આહાર-નિદ્રા વગેરે માટે તેની જરૂરિયાત પહેલાંના જેવી જ રહેશે, તે તેમના પર કાબૂ નહિ રાખી શકે. તેથી ઊંબંદું, જે તેણે પોતાના અસ્તિત્વને એકત્રિત કરવાની અને પોતાની ચેતનાને શરીરનાં તત્ત્વોમાં પ્રવેશ કરાવવાની દરકાર લીધી હશે, તો તેની નિદ્રા સચેતન અને વૈશ્વિક પ્રકારની હશે; અહીં અથવા ગમે ત્યાં એક વ્યક્તિ-માં કે બીજી વ્યક્તિમાં, જગતના ગમે તે ખૂણામાં જે કાંઈ બની રહ્યું હશે તેને તે મરજી-મુજબ જાણી શકશે. તેની ચેતના વૈશ્વિક છે, એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ તે જે વસ્તુઓને જાણવા માગતો હશે તેમના સંપર્કમાં તો પોતાની જતને મૂકી શકશે. અચેતન, નિરૂપયોગી, કેવળ ભૌતિક દાખિબિદ્ધુથી જેનાં જ ઉપયોગી નિદ્રાને બદલે, તેની નિદ્રા ઉત્પાદક અને તદ્દન સચેતન હશે.

આહારની બાબતમાં પણ તેવું જ હશે. પોતાની જરૂરિયાતોનો ગુલામ બનવાને બદલે, જરૂરિયાતોથી અજ્ઞાન રહેવાને બદલે, તે શરીરની જરૂરિયાતોથી એકદમ, પરિ-પૂર્ણ રીતે સચેતન હશે, તે તેમનું નિયમન કરવાના ઉપાયોથી પણ સચેતન હશે. તે પોતાની જરૂરિયાતો પર કાબૂ રાખશે, તેમનું નિયમન કરશે, પોતાને કરવાના કાર્યની જરૂરિયાત મુજબ તેમનું ઝાપાંતર કરશે.

પણ આમાં મહાન આત્મ-પ્રભુત્વની અને સાક્ષાત્કારની જરૂર છે, જેને વિષે શ્રી અરવિંદ છેલ્લા ફક્રામાં વાત કરે છે. નીચે રહેવાને બદલે. પ્રકૃતિના નિયમોને તાબે રહેવાને બદલે, તે નિયમોનું વશવતી બનવાની તેના પર ફરજ પડે તેને બદલે —જે નિયમોનું પાલન ન કરવાથી માણસ સમતુલ્ય ગુમાવી બેસે છે—, તે સ્વામી બની જાય છે, ઊર્ધ્વમાંથી તેમના પર દાખિ નાખે છે, તે વસ્તુઓના સત્યને જાણે છે, તે સત્યને શરીર પર લાદે છે, અને તે શરીર કોઈ પણ મુશ્કેલી વગર તે સત્યને સ્વીકારે છે.

એ જ વિષય પર બીજો કોઈ પ્રશ્ન છે ?

માતાજી, “વ્યવસ્થિત આંતર-દર્શના”નો શો અર્થ છે ? (“તર્કબુદ્ધિનું વ્યવસ્થિત આંતર-દર્શનામાં રૂપાંતર કરો. ”) .

વ્યવસ્થિત આંતર-દર્શના... શરૂઆતમાં, જ્યારે માણસ દર્શનાના પ્રદેશ સાથે સંપર્ક-માં આવે છે, ત્યારે તે સંપર્ક અસ્થિર હોય છે. અત્યાર-નવાર, ઓછાં-વત્તાં સમજાવી શકાય તેવાં સચેતન કારણેને લીધે, માણસને ઓચિંતી દર્શના આવતી હોય છે અથવા દર્શનાનો આત્મા તેનો કબજો લેતો હોય છે. પણ તે પદ્ધતિ-પૂર્વક નથી હોતું, ઈચ્છા-પૂર્વક નથી બનતું હોતું, કેન્દ્રસ્થ સંકુળને આજાધીન નથી હોતું, સંગઠિત નથી હોતું. પણ શ્રી અરવિંદ કહે છે કે જે સમગ્ર તર્ક-બુદ્ધિનું આંતર-દર્શનાના સ્વારસ્યમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે, તો આંતર મનની સર્વ આંતર ગતિ આંતર-દર્શનાની ગતિ બની જાય છે, તર્કબુદ્ધિની પેઠે જ તે સંગઠિત બને છે, અર્થાતું તે સ્વેચ્છા-પૂર્વક સક્રિય બને છે, સર્વ જરૂરિયાતોને પ્રત્યુત્તર આપે છે, અને પદ્ધતિ-સર અસ્થિત્વમાં દાખલ થાય છે. શા માટે અને કેવી રીતે તે આવે છે અને ચાલી જાય છે, તેવું પછી નથી રહેતું. તે તર્કબુદ્ધિના રૂપાંતરનું પરિણામ છે—જે તર્કબુદ્ધિ માનવી મનનો એક ઉચ્ચતર ભાગ છે, તેનું રૂપાંતર માનસિક પ્રકાશ કરતાં ઉચ્ચતર, એવા આંતર-દર્શનાના પ્રકાશમાં થઈ જાય છે. એટલે તે વ્યવસ્થિત, સંગઠિત બને છે; અસમન્વિત અને આવ-જ કરે તેવી નથી રહેતી.

૧૨ ડિસેમ્બર ૧૯૫૬

આપણે સીધા જ સૌથી મહાન મુશ્કેલીમાં ભૂસ્કો મારીએ છીએ ! મને લાગે છે કે આ એક જ ફકરો આજ સાંજને માટે બસ થઈ રહેશે :

“ અત્યારે હું જે કરી શકતો નથી તે હવે પછી હું જે કરીશ તેની નિશાની છે. અશક્યતાની લાગણી એ સર્વ શક્યતાઓનો પ્રારંભ છે. આ કાલ-ગત વિશ્વ વિરોધ-રૂપ, અશક્યતારૂપ હતું; એટલે સનાતન પરમાત્મા-એ તેને પોતાના અસ્તિત્વમાંથી સર્જ્યું. ”

(થોટ્સ એન્ડ ગ્લોભસ્સીસ, શતાબ્દી-ગ્રંથ ૧૬, પૃષ્ઠ ૩૭૮)

આ તમને વિરોધાત્મક લાગે છે તેનું કારણ તમે જાણો છો ? તેનું કારણ એ છે કે શ્રી અરવિંદે વિચારને દોરવણી આપે તેવાં ચિહ્નનો તેમાં મૂક્યાં નથી, એક પછી બીજું પગલું ભરીને, તે આપણને એક વિચારમાંથી બીજા વિચાર પ્રત્યે દોરી ગયા નથી. તે બીજી જ વસ્તુ છે; સરલતામાં તે તદ્દન પ્રાથમિક છે.

હું તમને માત્ર એક પ્રશ્ન પૂછ્યાની છું, પણ તેના જવાબની હું આશા રાખતી નથી. હું તમને એક બહુ સાઢી વાત કહેવાની છું. તમને કોઈક વસ્તુ અશક્ય કયારે જણાય છે ? જ્યારે તમે તેને કરવાનો પ્રયત્ન કરો છો ત્યારે. જો તમે તેને કરવાનો કદી પ્રયત્ન ન કરો હોત, તો તે તમને કદી અશક્ય ન જાગાઈ હોત.

તમે કેવી રીતે તે વસ્તુને કરવાનો પ્રયત્ન કરો ? કારણ કે તે તમારી ચેતનામાં કયાંક હતી. જે તે વસ્તુ તમારી ચેતનામાં ન હોત, તો તમે તેને કરવાનો પ્રયત્ન જ ન કરો હોત. તે વસ્તુ તમારી ચેતનામાં છે, તે જ સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે કે તે એવી કોઈક વસ્તુ છે, જેને તમે સિદ્ધ કરી શકવાના. જે તમારી ચેતનામાં નથી, તેને તમે સિદ્ધ કરી શકતા જ નથી. તે વાત તદ્દન સરલતાથી સમજાય એવી છે !

માત્ર તે જ વાત આ રીતે કહેવાને બદલે, શ્રી અરવિંદે એવી રીતે કહી છે કે જે તમારા વિચારને વેગ આપો. વિરોધોનો તે એક ગુણ છે; તે તમને વિચાર કરવાની ફરજ પાડે છે.

મધુર માતાજી, તો પછી ‘ અશક્ય ’નો શો અર્થ છે ?

જગતમાં કશું જ અશક્ય નથી, સિવાય કે તે તમારી ચેતનાથી બહારની વસ્તુ હોય. જેમ જેમ તમારી ચેતનામાં વૃદ્ધિ થતી જય છે, તમારી ચેતનામાં જે વસ્તુ આજે

ન હોય તે અમુક સમય પછી આવે—કારણ કે ચેતના વધારે વિસ્તૃત બનતી જાય છે, તેમ તેમ તમને સમજતું જાય છે કે શાશ્વતીમાં કશું જ અશક્ય નથી.

એક વાર મેં તમને આ વાત સમજવી છે કે આ કાળે, અમુક કાળે, અમુક સંજોગોમાં અશક્યતાઓ હોય છે. પણ શાશ્વતીના દિનિબિદુથી—સનાતન કાલના દિનિબિદુથી જોતાં, કશું જ અશક્ય નથી. તેની સાબિતી એ છે કે દરેક વસ્તુ બનશે. અત્યારે સમજી શકાય કે ન સમજી શકાય તેવી બધી વસ્તુઓ શકાય છે એટલું જ નહિ, પણ તે સિદ્ધ પણ થશે. કારણ કે સનાતન, અનંત, પરમ, કેવલ પરમાત્મામાં—આપણે તેમને અનેક નામો આપીએ, પણ હકીકતમાં તે એક જ પરમા-મા છે, જે છે તે સર્વ વસ્તુઓ સમાયેલી છે એટલું જ નહિ, પણ સનાતન કાળ માટે, અનંત-રૂપે થનારી બધી વસ્તુઓ પણ સમાવિષ્ટ છે; તેથી કશું જ અશક્ય નથી. માત્ર દુન્યવી, વિષય-ગત પ્રાણી માટે એકી-વખતે સર્વ વસ્તુઓ શકાય નથી; તેમને શકાય બનાવવા માટે દેશની અને કાલની કલ્પના કરવી એ જરૂરી છે. પણ આવિજ્ઞાવિની બહાર, સર્વ વસ્તુઓ વખતે, સનાતન કાલ માટે, શકાયતા-રૂપે શકાય છે. તે સર્વ-રૂપ, મન-બુદ્ધિથી અગોચર, અનાવિજ્ઞૂત પરમા-મા, તેમને સમજી શકાય તેટલા માટે, પોતાનો આવિજ્ઞાવ કરે છે.

શ્રી અરવિંદ આપણને તે જ વાત કહે છે. આ પ્રગટ થતું વિશ્વ, જે દેશકાલની બહાર એક જ જાગ્યાએ એકીવખતે વિદ્યમાન નથી, જે દેશ-કાલમાં આવિજ્ઞાવ પામે છે—કુમપૂર્વક પ્રગટ થાય છે, તે વિશ્વ આવિજ્ઞાવથી પર રહેલા પરમાત્મા માટે સાચે જ એક અસંભવિતતા છે, વિરોધ-રૂપ છે—મહાન વિરોધ-રૂપ છે. તમને એમ નથી લાગતું? કાલ વડે સીમિત ચેતના માટે તે પરમાત્મા અગ્રાહ્ય છે, વિચારમાં પકડી ન શકાય તેવા છે; અને કાલ-બદ્ધ ચેતના વડે સમજી ન શકાય તેવા, તે પરમાત્મા માટે આ કાલ-બદ્ધ ચેતના સમજી ન શકાય તેવી છે! દેશ-કાલથી પર હોય એવી કોઈ વસ્તુનો ખ્યાલ આપણે કરી શકતા નથી, કારણ કે આપણે પોતે જ દેશ-કાલમાં છીએ. જે “કાંઈક”—પરમાત્મા અભિવ્યક્ત ન કરી શકાય તેવા, એકી-વખતે સર્વરૂપ, સનાતન કાલ માટે કાલાતીત છે, તેમને થોડાક સમજી શકવા માટે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. હા, આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, અનેક પ્રકારના શબ્દો વાપરીએ છીએ, પણ જ્યાં સુધી આપણે દેશ-કાલથી પર જતા નથી, ત્યાં સુધી આપણે તેમને સમજી શકતા નથી. તે સમસ્યાને ઉલ્લંઘન રીતે મૂકીએ તો, કાલાતીત પરમાત્મા માટે, દેશ-કાલ વિરોધ-રૂપ છે, ન સમજી શકાય તેવા છે; તે છે જ નહિ, તે વિદ્યમાન જ નથી. શ્રી અરવિંદ કહે છે કે “આ કાલ-ગત વિશ્વ એક વિરોધ-રૂપ, અશક્યતા-રૂપ હતું, એટબે પોતાના અસ્તિત્વમાંથી સનાતન પર-

માત્માએ વિશ્વને સર્જું,” અર્થાતુ પોતાના અનસિતત્વને અસિતત્વમાં પરિવર્તિત કર્યું—તેને સમજવા માટે જે તમે એ રમૂજ-ભરેલી રીતે તે હકીકતને મૂકો તો ! જ્યાં સુધી પરમાત્મા દેશ-કાલ બન્યા ન હતા, ત્યાં સુધી તે તેને જાગ્રી શક્યા ન હતા !

પણ જે આપણે શરૂઆત પ્રત્યે પાછા જઈએ, તો તે ખૂબ વ્યવહારુ, સધન, અને ખૂબ પ્રોત્સાહક બની રહે છે. કારણ કે આપણે આમ કહીએ છીએ કે કોઈક વસ્તુ અશક્ય છે તેવો વિચાર લાવવા માટે, તમારે તેને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. દા. ત. જે અત્યારે તમને ઓમ લાગે કે હું જે કહી રહી છું તેને સમજવું અશક્ય છે (હસીને), તો તેનો અર્થ એ થયો કે તમે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો; જે તમે તેને સમજવા પ્રયત્ન કરો, તો તેનો અર્થ એ થયો કે તે તમારી ચેતનાની પહોંચમાં છે—નહિ તો, તમે તેને સમજવા માટે પ્રયત્ન કરો જ નહિ—, જેવી રીતે હું તમારી ચેતનામાં છું, મારા શબ્દો તમારી ચેતનામાં છે, શ્રી અરવિંદે જે લઘું છે કે તમારી ચેતનામાં નાં; નહિ તો તમે તેની સાથે સંપર્કમાં જ ન આવો શકો. પણ આ ક્ષણે તે સમજવું અશક્ય છે; તેનું કારણ એ છે કે તમારા મસ્તિષ્કમાં થોડાક વંચારે કોશાળુંઓની જરૂર છે, બોલ્યું કંઈ જ નહિ; તે વાત તો તદ્દન સરલ છે. જ્યારે ધ્યાન—ઓકાગ્રતા—અને પ્રયાસ દ્વારા આ કોશાળુંઓ વિકસે છે, જ્યારે તમે ધ્યાન-પૂર્વક સાંભળો છો અને સમજવા માટે પ્રયાસ કરો છો, ત્યારે થોડાક કલાકો પછી, થોડાક દિવસો પછી, થોડાક મહિનાઓ પછી, તમારા મસ્તિષ્કમાં નવીન કોશાળુંઓ રચાશે અને આ બધું તમને સ્વાભાવિક લાગશે, સમજઈ જશો. ત્યારે તમે આ વસ્તુને પહેલાં કેમ સમજ શક્યા ન હતા તે બાબત આશ્વર્ય થશે કે આ તો બહુ સરલ છે ! પણ જ્યાં સુધી એ કોશાળુંઓ રચાયા નથો, ત્યાં સુધી તમારું માથું દુખી અય એટલા પ્રયાસો તમે ભરો કરો, પણ તમે તેને સમજ નહિ શકો.

તે બહુ પ્રોત્સાહક છે, કારણ કે પાયાની રીતે એક જ વસ્તુ જરૂરી છે, અને તે સમજવાની ઈચ્છા અને થોડીક ધીરજ. અત્યારે જે તમને નથી સમજતું, તે થોડાક સમય પછી તદ્દન સ્પષ્ટ બની જશો. ધ્યાલ રાખો કે સમજવાનો પ્રયત્ન કરીને દરરોજ, હર-કણે તમારે માથું દુખાડવાની જરૂર નથી ! એક જ વસ્તુ પૂરતી છે; બને તેટલા ધ્યાન-પૂર્વક સાંભળવું, સમજવા માટેની અભીષ્ટા, ઈચ્છા, સંકલ્પ હોવાં; પછી બધું સમજઈ જશો. તે વસ્તુને પ્રવેશવા માટે તમે તમારી ચેતનામાં એક નાનકું દ્વાર ખોલી નાખો, અને તમારી અભીષ્ટા તે ખુલ્લાપૂણાને લઈ આવશે—એક છિદ્રની પેઠે. પછી તે વસ્તુને અંદર દાખલ થવા દો. પછી તે કાર્ય કરશો. તમારા મસ્તિષ્કમાં પોતાની જતને અભિવ્યક્ત કરવા માટે જરૂરી તત્ત્વોનું તે વસ્તુ નિમણું

કરશે. પછી તમારે તે બાબત વિચાર નહિ કરવો પડે. તમે બીજી કોઈક વસ્તુને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો, કાર્ય કરો, અધ્યયન કરો, ચિત્તન કરો, અનેક વસ્તુઓ વિષે વિચાર કરો; પછી થોડાક મહિનાઓ અથવા એકાદ વર્ષ પછી અથવા થોડાંક વર્ષો પછી, તમે પુસ્તક ઉધારીને આ વાક્ય ફરી એક વાર વાંચો અને તમને તે સ્ફુરી પેઠે સ્પષ્ટ સમજાઈ જશે ! તેનું કારગ એટલું જ છે કે સમજવા માટે જરૂરી વસ્તુનું નિર્માણ તમારા મસ્તિષ્કમાં થઈ ગયું છે.

એટલે કોઈ દિવસ એમ કહેતા મારી પાસે ન આવશો કે મને આ વિષય નથી આવડતો, હું તત્ત્વજ્ઞાનને કદી સમજી શકવાનો નથી, અથવા મને ગણિત-શાસ્ક્રમાં કોઈ દિવસ ફૂવટ આવવાની નથી. તેમ કરવું તે અજ્ઞાન છે, કેવળ અજ્ઞાન છે. જે તમે તમારા મસ્તિષ્કને વિસ્તૃત બનવાનો અને પોતાની જતને પરિપૂર્ણ બનાવવાનો સમય આપો, તો એવું કાંઈ જ નથી કે જેને તમે ન સમજી શકો. તમે એક માનસિક રચનામાંથી બીજીમાં જઈ શકો છો. એક વિષયમાંથી બીજા વિષયના અધ્યયન સાથે તે સંગત હોય છે. અભ્યાસ કરવાનો દરેક વિષય એટલે એક ભાષા. એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં જવાનું હોય છે; એક પછી બીજી વસ્તુનું નિર્માણ તમારે તમારામાં કરવું જોઈએ, અને તે વસ્તુનો અને બીજી વધારે વસ્તુઓનો પણ સમાવેશ સંવાદિતા-પૂર્વક તેમાં કરવો જોઈએ. જે તમે દરકાર રાખશો અને તેમાં તમારે માટે જરૂરી સમય આપશો, તો તમે સફળતા-પૂર્વક તે વસ્તુ કરી શકશો. કારણ કે જ્ઞાનની શાખાઓની દરેક શાખા એક આંતર રચના સાથે સુસંગત હોય છે; તમે જો, જરૂરી દરકાર અને સમય લો, તો તમે તેવી અનેક આંતર રચનાઓ કરી શકો.

જેમને પાર ન કરી શંકાય એવી મર્યાદાઓમાં હું માનતી જ નથી.

પણ હું માણસોની માનસિક રચનાઓ બહુ સ્પષ્ટતા-પૂર્વક જોઈ શકું છું,
અને જરૂરી પ્રયાસ ન કરવા માટેનું આગસ પણ જોઈ શકું છું. આ આગસ અને
આ મર્યાદાઓ રોગ જેવી વસ્તુઓ છે. પણ જે તમારા જ્ઞાનતંત્રોનું બંધારણ
સાચે જ ખામીવાળું ન હોય, તેમાં કોઈક વસ્તુની ન્યૂનતા ન હોય, તો તે મટાડી
શકાય તેવા રોગો છે. પણ જે તમારા નિર્માણ સમયે કોઈક વસ્તુ ભૂલાઈ ગઈ હોય,
તો તે વધારે કઠિન બની જય છે. તે વધારે કઠિન બની જય છે, પણ અશક્ય
નથી. કેટલાક લોકો એવા અપૂર્ણ, ખરાબ રીતે બનાવેલી વસ્તુ જેવા હોય છે; તાર્કિક
જે હોય એવી ... એટા જે ... તેમે સામાન્યો આરોગ્ય ...
એવી જીં તેમે સામાન્યો આરોગ્ય તમારો જીય તો વધારે સારું થાય;
પદ્ધતિને જાણો, તો વૃદ્ધ માટેની તમારી સામાન્ય માનવી પ્રકાર
જરૂરી તકલીફ લો અને
જીય છે.

એક એવો વિચાર પ્રવર્તે છે કે દરેક માણસની અમુક ટાઈપ હોય છે. દા.ત. પાઈન-વૃક્ષ કદી ઓકનું ઝાડ ન બની શકે, નાળિયેરી કદી ધઉંનો છોડ ન બની શકે. આ વાત તો સ્પષ્ટ છે. પણ તે જુદી વસ્તુ છે. તેનો અર્થ એ છે કે તમારા અસ્તિત્વનું સત્ય તમારા પડોશીના અસ્તિત્વના સત્ય કરતાં બિન્ન છે. પણ તમારા અસ્તિત્વના સત્યમાં, તમારી રચના અનુસાર, તમારી પ્રગતિ અમર્યાદ છે. તેની મર્યાદા એ છે કે તમને ખાતરી થઈ ગઈ હોય છે, તમે ખાતરી બાંધી લીધી હોય છે કે મારી પ્રગતિને મર્યાદા છે. તે ખાચી પ્રક્રિયા વિષે તમારું અજ્ઞાન સૂચવે છે. નહિ તો...

એવી કોઈ ચીજ નથી કે જે માણસ ન કરી શકે—જે તેને તે કેમ કરતાં આવડતું હોય તો.

(મૌન)

મારી પાસે એક વધારે બાલિશ પ્રશ્ન આવ્યો છે. કોઈકે પૂછ્યું છે કે:

“ શા માટે અમુક લોકો બુદ્ધિશાળી હોય છે અને બીજા લોકો નહિ ?

શા માટે કેટલાક લોકો અમુક વસ્તુઓ કરી શકતા હોય છે, જ્યારે બીજાઓ નહિ ? ”

એ તો એમ પૂછવા જેવું છે કે બધા જ એક સરખા કેમ નથી ? તેનો અર્થ તો એવો થાય કે જગતમાં એક જ વસ્તુ રહે, વારંવાર તેની જ પુનર્લક્ષિત થતી રહે—અનંત કાલ સુધી. એવા જગતમાં કાંઈ મજા ન આવે, તેની રચનાની મહેનત માથે પડે, એક જ વસ્તુ હોય, તો તેથી કંટાળી જવાય !

પણ એક વાર અનેકતાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવે કે વિશ્વમાં બે વસ્તુઓ એક-સરખી ન હોઈ શકે, તો પછી તમે એમ કેવી રીતે પૂછી શકો કે શા માટે વસ્તુઓ તદ્દન એક-સરખી નથી ? તેનું કારણ એ છે કે બે વસ્તુઓ કદી એક-સમાન નથી હોતી.

તેની પીઠમાં એક બીજી વસ્તુ પણ છે, જેનાથી માણસ સચેતન નથી હોતો, પણ જે ખૂબ સરલ અને બાલિશ છે. તે આ છે : અનંત વિવિધતા છે, જગતમાં કેટલાક લોકો એક પ્રકારના હોય છે, અને બીજા લોકો તેમનાથી ઊતરતી કોટિના હોય છે, તો પછી—આ પ્રશ્ન માં “એતું” ને પણ એ ગંગા લોગો પણ તેના અસ્તિત્વનાં ઊંડાણોમાં આ અહેતુક અને તમારી અભીષ્ટા તે ખુલ્લાપણાને લઈ આવશે—એક નહિ ? આપણે ત્યાં વસ્તુને અંદર દાખલ થવા દો. પછી તે કાર્ય કરશે. તમારા કોટિનો માણસ શા માટે અભિવ્યક્ત કરવા માટે જરૂરી તત્ત્વોનું તે વસ્તુ નિર્માણ

કરો કે “ કેટલાક માણસો પાસે વધારે કેમ અને બીજાઓ પાસે થોડું કેમ ? કેટલાક માણસો હાત્યા શા માટે અને બીજાઓ મૂર્ખ શા માટે ? કેટલાક બુદ્ધિશાળી શા માટે અને બીજાઓ બુદ્ધિ-હીન કેમ ? ” તો તમને જગ્યાશે કે આ પ્રશ્નોની પાછળ એક જ અહંતા-પૂર્ણ ભાવ રહેવો હોય છે કે “ મળી શકે એ બધું મને કેમ મળ્યું નથી ? માણસ થઈ શકે તેવો હું કેમ નથી ? ” સ્વાભાવિક રીતે જ, માણસ આમ બોલતો હોતો નથી, કારણ કે તે હાસ્યાસ્પદ લાગે; પણ પીઠમાં આ આવ હાજર હોય છે.

અમે જે કહ્યું તેમાં કોઈને કશું ઉમેરવું છે ? તમને આ વાતમાં સમજ પડી ? મે જે કહ્યું તે બધામાં ? કોઈને કાંઈ કહેવું નથી ને ?

(એક શિક્ષક) અમારો દૈનિક કાર્યક્રમ અમને જરાક અશક્ય લાગે છે. ઢીક, એકાદ-બે સદીઓ સુધી રાહ જુઓ, અને તે શક્ય લાગશે ! (હસાહસ)

તમને કહેવામાં આવ્યું કે આજની અશક્યતાઓ એ આવતી કાલની શક્યતાઓ છે -પણ આ આવતી કાલો બહુ લાંબો હોય છે !

(મૌન)

ગઈ વખતે આપણે “ સંકલિપત વસ્તુઓ ” અને સંકલપ વર્ચ્યેના ભેદની ચર્ચા કરી હતી, તે બાબત મારી પાસે એક પ્રશ્ન આવ્યો છે. મેં તમને કહ્યું હતું કે જે ગતિઓ ઉચ્ચતર ચેતનામાંથી ઉદ્ભવતી નથી, અને નીચે અસ્થિત્વમાં આવીને કાર્યમાં પોતાની જતને અભિવ્યક્ત કરતી નથી, પણ બહારના આવેગોમાંથી અથવા અસરોમાંથી જે ગતિઓ આવે છે તેમને શ્રી અરવિંદ ‘ સંકલિપત વસ્તુઓ ’ કહે છે. જે વ્યક્તિની ચેતનામાં અસ્થિત્વના સત્યમાંથી આવતા હુકમને અથવા આવેગને અભિવ્યક્ત કરે છે—તેના સાચા અસ્થિત્વમાંથી, સાચા આત્મામાંથી—તેને આપણે “ સંકલપ ” કહીએ છીએ. અસ્થિત્વમાં ઉદ્ભવતાં જે આવેગો, કાર્યો, ગતિઓ તે પ્રકારનાં નથી હોતાં, તેમને આપણે “ સંકલપાયેલી વસ્તુઓ ” કહીએ છીએ. મેં તમને કહ્યું હતું કે જાગુતાં કે અજાગુતાં, બહારથી આવેલી અસરો વડે તમે સંચાલિત થતા હો છો—તમે તેમનાથી સચેતન નથી હોતા—અને તમારામાં સંકલપ જગૃત કરે છે કે અમુક વસ્તુ બનો અથવા અમુક વસ્તુ ન બનો.

મને પૂછવામાં આવ્યું છે કે :

“ બહારથી આવતી આ અસરો કેવા પ્રકારની હોય છે ? તેમની કાર્ય કરવાની રીત અમને સમજાવશો ? ”

સ્વાભાવિક રીતે જ, આ અસરો ખૂબ બિન્ન-બિન્ન પ્રકારની હોય છે. માનસ-શાસ્ત્રીય દિઝિટબિન્દુથી અથવા માત્ર યાંગિક દિઝિટબિન્દુથી તેમનું અધ્યયન થઈ શકે; મોટે ભાગે

થોડાક ઘટના માનસ-શાસ્ત્રીય ઘટનાના પરિણામ-રૂપે બનતી હોય છે.

બહુ જ વિરલ લોકોમાં, શ્રેષ્ઠ લોકો બાબત તેમના જીવનની ખૂબ વિરલ ક્ષણોમાં, અસ્તિત્વનો સંકલ્પ ગહન, આંતર, ઉચ્ચતર સત્યને અભિવ્યક્ત કરતો હોય છે.

(થોડાક વાર મૌન રહ્યા પછી માતાજી બોલવાનું ચાલુ કરે છે): વ્યક્તિની ચેતના શરીરથી બહાર દૂર સુધી વિસ્તરે છે. સૂક્મ શારીરિક, પ્રાણીક અસ્તિત્વ સાથે સરખાવતાં, ભૌતિક હોય છે; અમુક સ્થિતિઓમાં જે દિણ્ટ-ગોચર થતું હોય છે, ઘણી વાર તે સ્થૂલ શરીરની દ્રશ્ય મર્યાદાઓથી ઘણે દૂર સુધી વિસ્તરનું હોય છે. આ સૂક્મ શારીરિક સક્રિય આકંપનોનું બનેલું હોય છે, જે બીજ લોકોનાં સૂક્મ શારીરિકનાં આકંપનો સાથે સંમિશ્રિત થનાં હોય છે અથવા તેમના સંપર્કમાં પ્રવેશતાં હોય છે. આ પારસ્પરિક સંપર્ક અસરોને પેદા કરે છે. સ્વાભાવિક રીતે જ, સૌથી વધારે બળવાન આકંપનો બીજાં આકંપનો પર પ્રભુત્વ જમાવે છે. દા.ત. મેં તમને ઘણી વખત કષ્ટું છે તેમ, જે તમને એક વિચાર આવે, તે વિચાર પોતાની જતને સૂક્મ આકંપનોના વાધા પહેરાવે, પછી એક તત્ત્વ બનીને, પોતાની જતને સિદ્ધ કરવા માટે, પૃથ્વીના વાયુ-મંડળમાં મુસાફરી કરે—ગતિ કરે તો એવાં અનેક આકંપનોના મારસ્પરિક આંતર-કાર્યને પરિણામે તે સરલ અને પદ્ધતિસર સિદ્ધ ન થાય.

તમે જેને તમારી જત કહો છો, વ્યક્તિગત અસ્તિત્વ કહો છો—જે તમારી અન્યારની ચેતનાની મર્યાદાઓમાં પૂરાયેલું છે, તેને બહારથી આવતાં આકંપનો—સૂચનો-રૂપે ભેદતાં હોય છે; અર્થાતુ—અમુક થોડાક અપવાદોને બાદ કરીએ તો પ્રથમ તેમનું કાર્ય માનસિક ક્ષેત્રમાં થાય છે, પછી તે પ્રાણીક બને છે, અને પછી શારીરિક બને છે. માટે એ વાતની સ્પૃષ્ટતા કરવી જોઈએ કે આ વાત વિશુદ્ધ મનની નથી, પણ શારીરિક મનની છે. કારણ કે શારીરિક ચેતનામાં પોતામાં માનસિક કિયા, પ્રાણીક કિયા, અને કેવળ ભૌતિક કિયા ચાલતી રહેતી હોય છે; અને તમારી શારીરિક ચેતનામાં અને શારીરિક કિયામાં જે બનતું હોય છે તે પ્રથમ માનસિક પ્રકારનાં આકંપનોના રૂપમાં અને પછી સૂચનોના રૂપમાં પ્રગટે છે. ઘણી વાર તો તમે સચેતન નથી હોતા ત્યારે આ સૂચનો તમારા અસ્તિત્વમાં પ્રવેશે છે. અંદર જઈને તેઓ અમુક પ્રકારનું પ્રતિકાર્ય પેદા કરે છે. પછી જાણે તે તમારા જ વિચારો—સંકલ્પો—આવેગો હોય તેમ તમારી ચેતનામાં કૂદીને પ્રગટ થાય છે; પણ તેમની ભેદનની પ્રક્રિયાથી તમે અચેતન હો છો તે કારણે એમ બનતું હોય છે.

આ સૂચનો અનેક, વિવિધ પ્રકારનાં, એક-બીજથી ભિન્ન સ્વભાવનાં હોય છે. પણ તેમને ત્રણ મુખ્ય વિભાગોમાં વહેંચી શકાય. પ્રથમ—તે સૂચનો સામાન્ય ચેતના ભાગ્યે જ દિણ્ટ-ગોચર હોય છે. જેમણે ખૂબ અવલોકન કર્યું હોય, ખૂબ

ચિત્તન કર્યું હોય, પોતાના અસ્તિત્વનું ખૂબ ઊંડું અધ્યયન કર્યું હોય, તેમને જ તે જગ્યાય છે. આમને આપણે સામૂહિક સૂચનો કહી શકીએ.

જ્યારે પ્રાણી પૃથ્વી પર જન્મે છે, ત્યારે તે અનિવાર્ય રીતે અમુક દેશમાં અને અમુક પારિસ્થિતિકમાં જન્મતો હોય છે. પોતાના માન-પિતાને કારણે, તે અમુક સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, રાષ્ટ્રીય, ધર્મિક સંઝેગોના ચોકઠામાં જન્મતો હોય છે; વિચારવાની, સમજવાની, લાગણી અનુભવવાની, જ્યાલો બાંધવાની અમુક ટેવો લઈને તે જન્મતો હોય છે. આ અનેક પ્રકારની રચનાઓ પહેલાં માનસિક હોય છે, પછી તે પ્રાણિક ટેવો બની જય છે, અને છેવટે અસ્તિત્વના ભૌતિક પ્રકારો બની જય છે. વધારે સ્પષ્ટતા-પૂર્વક કહીએ તો, તમે અમુક સમાજમાં, ધર્મમાં, દેશમાં જન્મ્યા હો છો. એ સમાજને પોતાનો આગવો સામૂહિક જ્યાલ હોય છે; તે રાષ્ટ્રને તેનો પોતાનો આગવો સામૂહિક જ્યાલ હોય છે. એ ધર્મને અમુક નિશ્ચિત, પોતાની આગવી રચના હોય છે. તમે તેમાં જન્મતા હો છો. સ્વાભાવિક રીતે જ, જ્યારે તમે નાની ઉમરના હો છો, ત્યારે તમે તેનાથી તદ્દન અચોતન હો છો, પણ તે તમારા નિર્માણ પર કાર્ય કરે છે. તે નિર્માણ—રચના ખૂબ ધીમી હોય છે; કચ્છાકેમાં—દિવસેમાં—અનુભૂતિઓનાં વિસ્તરતી જતી હોય છે; તે તમારી ચેતનાનું રૂપ ધરે છે. તમે કોઈ કાચના પડ નીચે હો તેમ, તેની નીચે હો છો. તે રચના એક પ્રકારનું આચછાદન છે, તે તમારું રક્ષણ કરે છે; પણ બીજી રીતે તે તમને ખૂબ મર્યાદિત બનાવી દે છે. અચોતનપણે તમે આ બધાને અંદર ચૂસી લેના હો છો, અને તે તમારી પોતાની રચનાનો અવચોતન પાયો ધરે છે. જો તમે તેનાથી મુક્ત થવાની દરકાર ન સેવો, તો એ અવચોતન પાયો તમારા જીવન-પર્યાંત તમારા પર કાર્ય કરવાનો. તેમાંથી મુક્ત બનવા માટે, તમારે પ્રથમ તેનાથી સચોતન બનવું જોઈએ. તેનું પ્રથમ પગલું સૌથી વધારે કઠિન હોય છે, કારણ કે એ રચના ખૂબ સૂક્ષ્મ હતી, તે ત્યારે રચાઈ હતી કે જ્યારે તમે બીજા જગતમાંથી આ જગતમાં ગાભરા-ચાભરા આવી પડ્યા હતા (હસીને), તે બધું તમારી ભાગીદારી સિવાય જ બન્યું હતું. તેથી તમને કદ્દી એ વિચાર જ નથી આવતો કે આને વિષે જાળવાની જરૂર છે, તો પછી તેનાથી મુક્ત થવાનો વિચાર તો તમને આવે જ કયાંથી? એ નોંધપાત્ર હકીકત છે કે જ્યારે, એક યા બીજા કારણે, તમે આ સામૂહિક સૂચનની પકડથી સચોતન બનો છો, ત્યારે તમને ખબર પડે છે કે આનાથી મુક્ત બનવા માટે ખૂબ લાંબા સમયના ઉત્કટતા-પૂર્ણ પરિશ્રમની જરૂર છે. પણ સમસ્યાનો ત્યાં અંત આવતો નથી.

તમારી આસપાસ લોકો રહેતા હોય છે. તેમને પોત-પોતાની ભટકતી દૂરચાચો, આવેગો, જે તેમની દ્વારા પ્રગટ થાય છે અને તેમનાં અનેક કારણો હોય છે, પણ

તે તેમની ચેતનામાં એક વ્યક્તિગત રૂપ ધારણ કરે છે. દા. ત. તેને વ્યવહારું ભાષામાં કહીએ તો, તમારે પિતા, માતા, ભાઈઓ, બેનો, મિત્રો, સહયારીઓ છે. તે બંધાંને પોત-પોતાની લાગજીઓ, સંકલ્પો હોય છે. તમારા સંબંધીઓ તમારી પાસે કશાકની અપેક્ષા રાખતા હોય છે—જેવી રીતે તમે તેમની પાસેથી અપેક્ષા રાખતા હો છો તેમ. તે કશુંક તેઓ તમારી આગળ વ્યક્ત કરતા નથી, પણ તે ઓછાવતા પ્રમાણમાં તેમના અસિતત્વમાં સચેતન હોય છે અને તે રચનાઓ ઘડનું હોય છે. તે રચનાઓ, તેમની દરેકની વિચારની શક્તિ અનુસાર, તેમની પ્રાણિકતાના બલ અનુસાર, વતી-ઓછી શક્તિશાળી હોય છે. તેમનું તે બલ તમારા બલ જેવું જ હોય છે. એટલે તેઓ જે માગે છે, જેનો કામના કરે છે, તમારી પાસેથી આશા રાખે છે અથવા અપેક્ષા રાખે છે, તે બધું આ રીતે, વ્યક્ત નહિ કરાયેલાં સૂચનોના રૂપમાં તમારામાં પ્રવેશે છે, જેનો પ્રતિરોધ કર્યા સિવાય તમે સંવીકાર કરો છો, અને જે ઓચિતાં તે જ પ્રકારની કામના, તે જ પ્રકારનો સંકલ્પ, તે જ પ્રકારનો આવેગ તમારામાં જગૃત કરે છે. આમ સવારથી રાત સુધી અને રાતથી સવાર સુધી બનતું જ રહે છે, કારણ કે જ્યારે તમે ઊંઘતા હો છો ત્યારે પણ આ વસ્તુઓ અટકતી હોતી નથી, પણ ધાર્યી વાર વધારે ઉત્કટ બનતી હોય છે, કારણ કે તમારી ચેતના જગૃત હોતી નથી અને તેથી નિરીક્ષણ કરીને તમારું રક્ષણ કરતી નથી.

આ સામાન્ય રીતે બનતું જ હોય છે. તે એટલું બધું સર્વ-સાધારણ હોય છે કે તે સ્વાભાવિક લાગે છે. તે એટલું બધું સ્વાભાવિક લાગે છે કે તેનાથી સચેતના બનવા માટે ખાસ પરિસ્થિતિઓની અને અસાધારણ સંઝેગોની જરૂર પડે છે. તમારી ઈચ્છાઓની, પ્રત્યુત્તરોની, આવેગોની અસર પણ બીજાઓ પર પડતી હોય છે. આ બધાનું એક એવું સંમિક્ષાળ બની જાય છે કે જેમાં બળવાન હોય તે ફાવી જાય છે.

સમસ્યા મારી આટલી જ હોત, તો તો તે ગુંચવાડામાંથી માણસ બહાર આવી શકત. પણ એક જટિલતા ઊભી થાય છે. આ પાર્થિવ જગત પર પડોશી જગત સતત આકમણ કરતું હોય છે—પ્રાણિક જગત, પૃથ્વીના ચતુર્વિધ^૧ વાયુ-મંડળથી પર રહેલો સૂક્ષ્મ પ્રદેશ. ચૈત્યક બલોની, ચૈત્યક ચેતનાની અસર હેઠળ ન આવેલું આ પ્રાણિક જગત, તાત્ત્વક રીતે, અસ્ફ્ર-આવનું, ગેર-વ્યવસ્થાનું, અ-સમતુલ્યાનું, સર્વ અદિવ્ય વસ્તુઓનું જગત છે. આ પ્રાણિક જગત સતત શારીરિક જગતને ભેદતું હોય છે. તે શારીરિક જગત કરતાં ખૂબ વધારે સૂક્ષ્મ હોય છે. એટલે ખૂબ

૧. પૃથ્વીના વાયુ-મંડળમાં ચાર તત્ત્વો છે—શારીરિક, પ્રાણિક, માનસિક અને ચૈત્યક.

વિરલ લોકો જ તેને જોઈ શકતા હોય છે. તે જગતમાં અનેક પ્રકારનાં સત્ત્વો, તર્ત્વો, સંકલ્પો, વ્યક્તિત્વાઓ હોય છે, જેમને અનેક પ્રકારના આશયો હોય છે. જે તે સત્ત્વો નાનકડા પ્રકારનાં હોય, તો, પોતાને ગમત પડે તે માટે, તે દરેક તકને ઝડપી લેતાં હોય છે. જે તે સત્ત્વોમાં વધારે શક્તિ હોય, તો તે નુકસાન કરે છે, ગેર-વ્યવસ્થા ઊભી કરે છે. આ બીજા પ્રકારનાં સત્ત્વોમાં બેદનની અને સૂચનની ખૂબ શક્તિ હોય છે. જ્યાં જ્યાં જરાક પણ ખુલ્લાપણું હોય, સમાન સંબંધ હોય ત્યાં ત્યાં તે ધૂસી જય છે, કારણ કે તેમને માટે તે એક રમત—કીડા હોય છે.

વળી, અમૃક માનવીય પ્રાણિક આકંપનોની તેમને ખૂબ તૃષ્ણા—ભૂખ હોય છે, જેમનો સ્વાદ લેવાનું તેમને ખૂબ ગમતું હોય છે. એટલે તેઓ માણસમાં નુકસાન-કારક ગતિઓ પેદા કરે છે, જેથી માણસ તે શક્તિઓને પ્રગટ કરે અને તે સત્ત્વો તેમનો સ્વાદ લઈને મરજી મુજબ મોજ માણે. કોધની, હિસાની, કામની, ઈચ્છાની જે ગતિઓને માટે તમે તમારામાંથી અમૃક શક્તિઓને બહાર ફેંકતા હોય છો, ઓચિંતા પ્રગટ કરતા હોય છો, તે જ પ્રાણિક જગતનાં આ સત્ત્વોને ખૂબ ભાવતી હોય છે, તેમને મિષ્ટાન્ન માનીને તેઓ તે શક્તિઓને આરોગતાં હોય છે. તેમની યુક્તિઓ સરલ હોય છે. તેઓ તમારી પાસે એક નાનકડું સૂચન, એક નાનકડો આવેગ, એક નાનકડું આકંપન મોકલી આપે છે, જે તમારામાં ઊંડે-ઊંડે પ્રવેશી જય છે, અને, ચેપ અથવા સહાનુભૂતિ દ્વારા, તમારામાં એક એવું આકંપન જગાડે છે જેથી તમે તેમને ખૂબ ભાવતી શક્તિને બહાર ફેંકો, અને જેને તે ચૂસી લે.

ત્યાં તે અસરને પકડી પાડવી એ જરાક વધારે સહેલું છે, કારણ કે જે તમે જરાક ધ્યાન આપો, તો તમારામાં ઓચિંતી જગૃત થયેલી કોઈક વસ્તુથી તમે સચેતન બની જાઓ છો. દા.ત. જેમને ગુસ્સો કરવાની ટેવ છે, તેઓ જે પોતાના ગુસ્સાને જરા પણ કાબૂમાં રાખવા પ્રયત્ન કરે, તો તેમને જગૃતશે કે બહારથી અથવા નીચેથી, મારામાં કશુંક ઓચિંતું પ્રવેશ કરે છે, જે મારી ચેતનાનો કંગાજે લઈને મારામાં કોધ ઉત્પન્ન કરે છે. હું એમ કહેવા નથી માગતી કે દરેક વસ્તુનો આ રીતે વિવેક કરી શકાય છે. હું તેવા લોકોની વાત કરું છું, જેમણે પોતાના અસ્તિત્વને સમજવાનો અને તેને કાબૂમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ વિરોધી સૂચનોનો વિવેક કરવો એ એવાં સૂચનોનો વિવેક કરવા કરતાં વધારે સહેલું છે, કે જે સૂચનો સમાન સ્વભાવવાળા સત્ત્વના સંકલ્પને અથવા કામનાને તમે જે પ્રત્યુત્તર આપો તેમાંથી પ્રગટ થાય છે, અથવા તમને સ્પષ્ટ જાળ કર્યા સિવાય કોઈ બીજો માણસ તમારામાં કાર્ય કરે અને તેનાં સૂચનો તમારામાં આવે તે સૂચનો કરતાં. તે આકંપનો ખૂબ સમાન હોય છે, સ્વભાવમાં એક-સરખાં હોય છે, એટલે તે તમારામાંથી નથી પ્રગટ.

થતાં, પણ બહારથી આવે છે તેનો જ્યાલ આવતા માટે તમારે ખૂબ ધ્યાન-યુક્ત બનવાનું રહે છે, ખૂબ વિવેક રાખવાનો રહે છે. જે તમે જરા પણ દિલની સરચાઈ-વાળા હો અને તમારી જતનું ધ્યાન પૂર્વક નિરીક્ષણ કરો, તો તમને જણાશે કે તમારા અસ્તિત્વમાંનો કોઈક ભાગ તે વિરોધી બળોને, તેમની અસરોને, તેમના આવેગને, સૂચનને પ્રત્યુત્તર આપતો હોય છે. તે વસ્તુ કેટલીક વાર ખૂબ સધન હોય છે. તમારા અસ્તિત્વમાં પ્રવેશ કરીને તે ત્યાં સમાન આકંપનો જગાડે છે.

આ સમસ્યા છે.

તેનો ઉપાય ? ઉપાય હમેશાં એક જ છે—સફ્રાન્સ, દિલની સરચાઈ, અંતર્દ્વિટ, ધીરજ—થાકે નહિ તેવી ધીરજ, અને ખંત, જે તમને ખાતરી આપે છે કે જે વસ્તુ તમે આજે નથી કરી શકતા તે થોડાક સમય પછી કરવામાં તમે સક્રિય થશો, જે સફ્રાન્સ મળતાં સુધી તમારી પાસે પ્રયત્ન કરાવ્યા જ કરે છે.

આ આપણને શ્રી અરવિંદના વાક્ય પ્રત્યે પાછા લઈ જય છે : જે આ કાબૂ વખતે આજે તદ્દન અશક્ય લાગતો હોય, તો તેનો અર્થ એ છે કે થોડા સમય પછી તે શક્ય બનશો, તે વસ્તુ તમે સિદ્ધ કરી શકશો.

૧૯ ડિસ્ટેમ્બર ૧૯૫૬

“ અશક્યતા એ મહત્ત્વ, અસિદ્ધ શક્યતાઓનો સરવાળો છે. તે વિકસિત સ્થિતિને આચારિત કરે છે, પૂરી નહિ કરાયેલી યાત્રાને આચારિત કરે છે.

“ જે તારે માનવ-જતિની પ્રગતિ જોઈતી હોય, તો પૂર્વ-ગૃહીત વિચારોને ધક્કો મારીને બહાર ફેંકી હે. આ રીતે પ્રખાર કરાયેલો વિચાર જગૃત થાય છે અને સર્જનાત્મક બને છે. નહિ તો, તે યાંત્રિક પુનર્લક્ષિતમાં આરામ કરે છે અને ભૂલથી તેને પોતાની સાચી કિયા માની લે છે.

“ પોતાની ધરી પર ગોળ-ગોળ ફર્યા કરવું એ જ માત્ર એક માનવ-આત્માની ગતિ નથી. તે અખૂટ પ્રકાશના સૂર્યની આસપાસ પણ ચકાકાર ગતિ કરી શકે છે.

“ પ્રથમ તારી જાતથી અંદર સયેતન બન, પણી વિચાર કર અને કાર્ય કર. સર્વ જીવાંત વિચાર એ તૈયારી કરી રહેલું જગત છે. સર્વ સાચું કાર્ય એ પ્રગટ થયેલો વિચાર છે. ભૌતિક જગત અસ્તિત્વમાં છે, કરણ કે એક વિચારે દિવ્ય આત્મ-ચેતનામાં કોડા કરવાની શરૂઆત કરી હતી.

“ વિચાર અસ્તિત્વ માટે અનિવાર્ય નથી, તે અસ્તિત્વનું કારણ નથી, પણ તે ભાવ માટે (પ્રગટીકરણ માટે) એક સાધન છે. મારામાં હું જે જોઉં છું, તે હું બનું છું. વિચાર જે મને સૂચવે છે, તે હું કરી શકું છું. વિચાર મારામાં જે પ્રગટ કરે છે, તે હું બની શકું છું. માણસમાં આવી અડગ શકા પોતામાં હોવી જોઈએ, કારણ કે તેનામાં ભગવાન રહેલા છે.”

(થોટ્ટસ એન્ડ ગ્લીમ્પ્સીસ, શતાબ્દી ગ્રંથ ૧૬, પૃષ્ઠ ૩૭૮)

“ વિચાર જગૃત થાય છે અને સર્જનાત્મક બને છે ” — એનો શો અર્થ છે ? ના, વાક્યની શરૂઆતમાં શ્રી અરવિંદ કહે છે કે આ પ્રમાણે પ્રખાર કરાયેલો વિચાર જગૃત બને છે. ” તે એમ કહે છે કે પ્રગતિ કરવા માટે, માણસે જૂની ર્યનાઓને ભાંગી નાખવી જોઈએ, પૂર્વ-ગૃહીત સર્વ વિચારોને ભાંગીને હડસેલી દેવા જોઈએ. પૂર્વ-ગૃહીત વિચારો એ ટૈવ-ગ્રસ્ત માનસિક ર્યનાઓ છે, જેમાં માણસ જીવે છે, જે નિશ્ચિત બની ગયા હોય છે, જે અક્કડ દુર્ગો બની ગયા હોય છે અને પ્રગતિ કરી શકતા નથી, કારણ કે તે નિશ્ચિત બની ગયેલા છે. નિશ્ચિત થઈ ગયેલી કોઈ પણ વસ્તુ પ્રગતિ કરી શકતી નથી. એટલે એવી સલાહ આપવામાં આવી છે કે

બધા પૂર્વ વિચારોને, માનભિક રચનાઓને ભાંગી નાખો. નવીન, સંક્ષિ, સર્જના-ત્મક વિચારોને જીતમ આપવાનો આ સાચો માર્ગ છે.

જરાક પાછળથી શ્રી અરવિંદ કહે છે કે તમારે પ્રથમ તમારી જતથી સચે-તન થવું જોઈએ, પછી વિચાર કરવો જોઈએ, અને પછી કાર્ય કરવું જોઈએ. સર્વ કાર્ય કરતાં પહેલાં અસ્તિત્વના આંતર સત્યનું દર્શન થવું જોઈએ. પ્રથમ સત્યનું દર્શન, પછી આ સત્યમાં વિચારનું મૂર્તીકરણ, અને પછી કાર્યને સર્જતો વિચાર, આ સામાન્ય પ્રક્રિયા છે.

શ્રી અરવિંદ સર્જનની આ પ્રક્રિયા બતાવે છે. ઉપનિષદોમાં કહ્યું છે કે વિચારે, કીડા કરવાની શરૂઆત કરી, અર્થાતું તે જગૃત થયો, સંક્ષિ બન્યો. વિચાર સંક્ષિ બન્યો, એટલે જગતનું સર્જન થયું.

ઉપસંહારમાં શ્રી અરવિંદ કહે છે કે વિચાર અસ્તિત્વ માટે અનિવાર્ય નથી, તે અસ્તિત્વનું કારણ નથી, પણ તે પ્રક્રિયા છે, પ્રગટીકરણ માટે સાધન છે, કારણ કે વિચાર એ નિશ્ચિત રચનાનું તરત છે, જેનામાં રૂપોનું સર્જન કરવાની શક્તિ છે. દાટાંત્ર્યે શ્રી અરવિંદ કહે છે કે માણસ જે વિચારે છે, તે, વિચારની હકીકતના પરિણામ-રૂપે, તે બની શકે છે. જે વિચારે છે, તે માણસ બની શકે છે—આ હકીકત-નું જ્ઞાન અસ્તિત્વના વિકાસ માટે મહત્વની ચાવી છે—માત્ર અસ્તિત્વની શક્યતા-ઓના દાખિંદુથી જ નહિ, પણ પોતે જે બનવા માગતો હોય તેની પસંદગીના અને કાબૂના દાખિંદુથી પણ.

આ આપણને એક વસ્તુ સમજવે છે કે આપણી અભીપ્સાનો, આપણા અસ્તિત્વના સત્યના સર્જનનો વિનાશ કરે તેવા કોઈ પણ વિચારને આપણે અંદર દાખલ થવા દેવો જોઈએ નહિ. આપણે જે નથી બનવું તેનો રચના આપણા અસ્તિત્વમાં વિચાર-રૂપે ન થવા દેવી જોઈએ—એ ખૂબ મહત્વનું છે. કારણ કે આ વસ્તુઓનો વિચાર કરવો એટાં તેમને સિદ્ધ કરવાની લગભગ શરૂઆત કરવી. દરેક દાખિંદુથી જેતાં, આપણે જે નથી બનવું, આપણે જેને દૂર કરો દેવાનું છે તેના પર એકાગ્રતા કરવી એ ખરાબ છે, કારણ કે જે વસ્તુ આપણે દૂર કરવા માગતા હોઈએ છીએ તેનો વિચાર તે વસ્તુને અસ્તિત્વમાં રહેવા માટે એક પ્રકારનો અધિકાર આપે છે. આ એક વસ્તુનું ખૂબ મહત્વ સમજવે છે કે વિનાશકારી સૂચનોને અસદ્ધ-ભાવના વિચારોને, વિકારને, હિંસાને આપણે આપણામાં પ્રવેશવા ન દેવાં જોઈએ, કારણ કે તેમનો વિચાર કરવાથી તેમને સિદ્ધ થવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. શ્રી અરવિંદ કહે છે કે વિચાર એ અસ્તિત્વનું કારણ નથી, પણ એક વચ-ગાળાનું સાધન છે, જે જીવનને, સર્જનને રૂપ બક્ષે છે; જે માણસ સર્જનમાંથી

ગેર-વ્યવસ્થાને, સર્વ દિવ્ય—વિરોધી વસ્તુઓને અદશ્ય કરી દેવા માગતો હોય, તો આ વિચાર-રૂપી કરણ પર કાબૂ એ ખૂબ મહત્વની ચીજ છે.

આ તો માત્ર વિચારો જ છે—એ બદ્ધાના હેઠળ, માણસે પોતામાં ખરાબ વિચારોને પ્રવેશવા ન દેવા જોઈએ. તે તો વિનાશનાં હથિયારો છે. જે તેમને વિનાશ ન કરવા દેવા હોય, તો માણસે ખરાબ વિચારોને પોતામાં દાખલ ન થવા દેવા જોઈએ.

(મૌન)

કોઈને પ્રેરણો પૂછવાના નથી ને? મારી પાસે એક પ્રેરણ છે. હકીકતમાં, હું બે પ્રેરણો લઈ આવી છું. (માતાજી એક કાગળ ઉધાડીને વાંચે છે) :

“ પરિપૂર્ણ રીતે સાચા દિલના બનવું એ માનવ માટે શક્ય છે ? ”

તે પ્રેરણ આગળ ચાલે છે :

“ શું માનસિક દિલની સર્ચાઈ, પ્રાણીક દિલની સર્ચાઈ, શારીરિક દિલની સર્ચાઈ હોય છે? તે દિલની સર્ચાઈઓમાં શો તફાવત છે? ”

સ્વાભાવિક રીતે જ, દિલની સર્ચાઈનું તત્ત્વ બધે જ એક-સરળું છે, પણ તેનું કાર્ય, અસ્તિત્વની સ્થિતિઓ અનુસાર, બિન્ન-બિન્ન હોય છે. પહેલા પ્રેરણો જવાબ માત્ર આમ આપી શકાય કે ના, જે માણસ જેવો છે તેવો રહે, તો તે દિલની સર્ચાઈને પ્રામ ન કરી શકે. પણ પરિપૂર્ણ રીતે તે સાચા દિલનો બની શકે તે માટે, પોતાની જાતનું જરૂરી રૂપાંતર કરવું એ શક્ય છે.

શરૂઆતમાં જ કહેવું જોઈએ કે દિલની સર્ચાઈ પ્રગતિશીલ છે. જેમ જેમ માણસ પ્રગતિ કરે છે અને વિકાસ સાધે છે, જેમ જેમ વિશ્વનું પ્રગટીકરણ થતું રહે છે, તેમ તેમ દિલની સર્ચાઈએ પણ અનંત રીતે પોતાની જાતને પરિપૂર્ણ બનાવ્યા કરવી જોઈએ. તે વિકાસમાં દરેક વિરામ ચોક્કસ ગઈ કાલની દિલ-સર્ચાઈને આવતી કાલની દિલની અ-સર્ચાઈમાં પરિવર્તિત કરે છે.

પરિપૂર્ણ દિલની સર્ચાઈ લાવવા માટે એ અનિવાર્ય છે કે પોતામાં કોઈ પૂસંદગી, કામના, આકર્ષણ, અણગમો, સહાનુભૂતિ અથવા વિરોધી લાગણી, આસક્તિ કે પ્રત્યકર્ણણ ન હોવાં જોઈએ. માણસને વસ્તુઓનું સમગ્ર, સમન્વિત દર્શન હોવું જોઈએ, જેમાં દરેક વસ્તુ પોતાને યોગ્ય સ્થાને હોય અને જેમાં માણસને બધી વસ્તુઓ પ્રત્યે એક જ પ્રકારનું વલણ હોય—સાચી દર્શનાનં વલણ. માણસ માટે આ કાર્યક્રમને સિદ્ધ કરવો એ ધાર્યું કઠિન છે. જે તેણે પોતાની જાતનું દિવ્યીકરણ કરવાનો નિર્ણય ન કર્યો હોય, તો પોતામાં રહેલાં એ દંદોથી મુક્ત થવું તેને માટે

અશક્ય છે. જ્યાં સુધી તે વસ્તુઓ માણસમાં છે, ત્યાં સુધી તે પૂરેપૂરો સાચા દિલનો ન બની શકે. આપોઆપ જ માનસિક, પ્રાણિક, અને શારીરિક કામગીરી અસત્ય બની જય છે. હું શારીરિક પર વધુ ભાર મૂકું છું, કારણ કે ઈન્ડિયોની કામગીરી પણ વિફૂલ બની જય છે; જ્યાં સુધી માણસમાં પસંદગી છે, ત્યાં સુધી તે વસ્તુએને, તેમની વાસ્તવિકતામાં, જોઈ શકતો નથી, સાંભળી શકતો નથી, ચાખી શકતો નથી, સ્પર્શી શકતો નથી. જ્યાં સુધી તમને અમુક વસ્તુઓ ખુશ કરતી હોય અને અમુક વસ્તુઓ ના-ખુશ કરતી હોય, જ્યાં સુધી અમુક વસ્તુઓ તમને આકર્ષિતી હોય અને બીજી વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષણ કરતી હોય, ત્યાં સુધી તમે વસ્તુઓને, તેમની વાસ્તવિકતામાં, જોઈ શકતા નથી; તમે તેમને તમારા પ્રતિકાર્ય દ્વારા, તમારી પસંદગી અથવા પ્રત્યક્ષણ દ્વારા જોતા હો છો. જેવી રીતે ઈન્ડિય-સંસ્કારો, લાગણીઓ, અને વિચારો અવ્યવસ્થિત બની જય છે, તેમ ઈન્ડિયોઝીપી કરણો પણ અવ્યવરિથત બની જય છે. એટલે તમે જે જુઓ છો, અનુભવો છો, વિચારો છો તેમને વિષે ખાતરી હોવા માટે, તમારામાં પરિપૂર્ણ અનાસક્તિ હોવી જોઈએ. આ કામ સહેલું નથી એ વાત સ્પષ્ટ છે. પણ તે સિદ્ધ ન થાય, ત્યાં સુધી તમારું દર્શન તદ્દન સાચું, સાચા દિલનું નહિ બની શકે.

સ્વાભાવિક રીતે જ, આ શ્રોષ આદર્શ છે. ઘણી ધોર દિલની અ-સરચાઈઓ હોય છે, જેમને દરેક જાણ સમજે છે. તેમનું વિવરણ જરૂરી નથી. દા. ત. એક વસ્તુ કહેવી અને વિચારમાં બીજી હોવી, તમે એક વસ્તુ કરો છો એવો ઢોંગ કરવો અને બીજી જ વસ્તુ કરવી, એવી ઈચ્છાને વ્યક્ત કરવી કે જે તમારી સાચી ઈચ્છા નથી. હકીકતથી તદ્દન જુદું જ કહેવું—એવા તદ્દન જગ્યાઈ જય એવા અસત્ય-કથનની વાત હું કરતી નથી. એવી મુત્સદીગીરી કે જેમાં અમુક પરિણામ પ્રાપ્ત કરવા માટે અમુક વસ્તુઓ કરવામાં આવતી હોય છે, અમુક વસ્તુ કહેવી અને તે એવી અપેક્ષા-પૂર્વક કે તેની અમુક અસર નીપજશે, તમારી જતનો વિરોધ કરે એવું આ પ્રકારનું સંમિક્ષાણ—આ એક પ્રકારની દિલની અ-સરચાઈ છે, જેને દરેક જાણ સહેલાઈથી ઓળખી શકે છે.

પણ બીજી દિલની અ-સરચાઈઓ એવી સૂક્ષ્મ હોય છે કે જેમને પકડી પાડવી એ વધારે કઠિન છે. દા. ત. જેને માટે તમને સહાનુભૂતિ હશે, તેનું દર્શન તમારે માટે અનુકૂળ હશે. જેના તરફ તમને સહાનુભૂતિ નહિ હોય, અથવા અણગમો હશે, તમારામાં તેનું દર્શન પ્રતિકૂલ પેદા થશે. તેમાં પણ દિલની અ-સરચાઈ હેખાઈ આવે તેવી હશે. પણ છતાં, તમે તમારી જતને છેતરશો, અને તમારામાં દિલની અ-સરચાઈને તમે નહિ જોઈ શકો. તેવી બાબતમાં, તમે માનસિક દિલની અ-સરચાઈમાં તમારી

ભાગીદારી નોંધાવતા હો છો. એ વાત સાચી છે કે અસ્તિત્વની સ્થિતિ અનુસાર, અથવા અસ્તિત્વના અમુક ભાગોની સ્થિતિ અનુસાર, દિલની અ-સર્ચયાઈઓના પ્રકાર જરા બિન્ન-બિન્ન હોય છે. આ દિલની અ-સર્ચયાઈઓનું ઉદ્ભવ-સ્થાન કામનામાંથી, અંગત સ્વાર્થ શોધવાની ગતિમાંથી પેદા થતું હોય છે — અહંતામાંથી, અહંતામાંથી પ્રગટી સર્વ મર્યાદાઓના સંયોગીકરણમાંથી, કામનામાંથી પ્રગટ થતી સર્વ વિકૃતિ-ઓમાંથી.

હકીકતમાં, જ્યાં સુધી અહંતા હોય છે, ત્યાં સુધી માણસ સાચા દિલનો થવા પ્રયત્ન કરતો હોય, પણ તે પરિપૂર્ણ રીતે સાચા દિલનો છે એમ ન કહી શકાય. માણસે અહંતાથી પર જવું જોઈએ, ભગવાનના સંકલ્પને સંપૂર્ણ સમર્પણ કરવું જોઈએ; ગણુંતરી કર્યા સિવાય, કશું જ બાકાન રાખ્યા સિવાય, સંપૂર્ણ આત્મ-સમર્પણ કરવું જોઈએ; પછી જ તે દિલની સર્ચયાઈને પ્રાપ્ત કરી શકે, તે પહેલાં હરગીજ નહિં.

એનો અર્થ એવો નથી કે માણસે પોતે હોય તેના કરતાં વધારે સાચા દિલના બનવા પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ; તેણે પોતાની જતને એમ ન કહેવું જોઈએ કે સાચા દિલના બનવા માટે, મારી અહંતા અદશ્ય થઈ જય ત્યાં સુધી હું રાહ જોઈશ; કારણ કે તે જ શબ્દોને ઊલટાવી તે તેને એમ કહી શકાય કે જો તમે દિલની સર્ચયાઈ-પૂર્વક પ્રયાસ નહિં કરો, તો તમારી અહંતા કદ્દી અદશ્ય થવાની નથી. એટલે દિલની સર્ચયાઈ એ સર્વ સાચા સાક્ષાત્કારનો પાયો છે, સાધન છે, માર્ગ છે — અને લક્ષ્ય પણ છે. તે તમારામાં નહિં હોય, તો તમે અસંખ્ય ભૂલો કરવાના, અને તેને પરિણામે તમને અને બીજાઓને જે નુકસાન થયું હોય તેને દૂર કરવા માટે તમારે સતત પ્રયત્નો કરવા પડવાના.

વધુમાં, સાચા દિલના બનવામાં એક અદ્ભુત આનંદ રહેલો છે. દિલની સર્ચયાઈ વડે કરાયેલા દરેક કૃત્યમાં તેનું પારિતોષિક રહેલું હોય છે. વિશુદ્ધિની, ઊંઠ-માં ઉડુયનની, મુક્તિની લાગણી, અસત્યના જરા જેટલા પણ આગુને દૂર કર્યાનિ સંતોષ — આ દિલની સર્ચયાઈનું પારિતોષિક છે.

દિલની સર્ચયાઈ એ સલામતી છે, સંરક્ષણ છે, માર્ગ-દર્શક છે, અને આખરે ઝૂપાંતર કરનારી શક્તિ છે.

“માનવે અત્યાર સુધીમાં જે કર્યું છે તેનું પુનરાવર્તન કર્યા કરવું એ આપણું કામ નથી; આપણે નવીન સાક્ષાત્કારોને અને અચિત્તિત પ્રભુત્વોને પ્રાપ્ત કરવાનાં છે. કાલ, આત્મા, અને જગત આપણને આપણા ક્ષેત્ર તરીકે આપવામાં આવ્યાં છે; દર્શના, આશા, અને સર્જનાત્મક કલ્પના આપણને પ્રોત્સાહન આપી રહ્યાં છે; સંકલ્પ, વિચાર અને પરિશ્રમ આપણાં સર્વ વસ્તુઓને સિદ્ધ કરી આપે એવાં સાધનો છે.

“એવી નવીન વસ્તુ કયી છે, જે આપણે હજી સિદ્ધ કરવાની છે ? આપણે પ્રેમ સિદ્ધ કરવાનો છે, કારણ કે અત્યાર સુધી આપણે માત્ર ધ્યક્તારને અને પોતાની જતને ઘુશ કરવાનું જ સિદ્ધ કર્યું છે. આપણે શાન સિદ્ધ કરવાનું છે, કારણ કે અત્યાર સુધી આપણે માત્ર ભૂલને, દર્શનને, અને ઘ્યાલ બાંધવાની કિયાને જ સિદ્ધ કર્યાં છે. આપણે આનંદને સિદ્ધ કરવાનો છે, કારણ કે આપણે અત્યાર સુધી માત્ર સુખને, પીડાને, અને ઉદાસીનતાને જ સિદ્ધ કર્યાં છે. આપણે શક્તિને સિદ્ધ કરવાની છે, કારણ કે અત્યાર સુધી આપણે માત્ર જન્મને, વૃદ્ધિને, અને મૃત્યુને જ પ્રામ કર્યાં છે. આપણે એકતાને સિદ્ધ કરવાની છે, કારણ કે આપણે અત્યાર સુધી માત્ર યુદ્ધને અને એકઠા થવાની કિયાને જ પ્રાપ્ત કર્યાં છે.

“એક શબ્દમાં કહીએ તો, આપણે ભગવાનને પ્રામ કરવાના છે, જેથી આપણે આપણું જતનું દિવ્ય રૂપમાં પુનર્નિર્માણ કરી શકીએ.”

(થોટ્સ એન્ડ ગ્લોભસ્સીસ, શતાબ્દી—ગ્રંથ ૧૬, પૃષ્ઠ ૩૭૮-૭૯)

શું આપણે માત્ર નિર્બલતાને, પ્રયાસને, અને પરાજિત બનેલા વિજયને જ પ્રામ કર્યાં છે ?

અત્યાર સુધી આપણે પ્રામ કરેલા વિજયોનાં પ્રતિકાર્ય આખરે પરાજયોમાં જ પરિણમ્યાં છે. કોઈ પણ વસ્તુ નિશ્ચિત રૂપમાં, પરિપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ થઈ નથી. જ્યારે જ્યારે માણસને વિજય મેળવ્યો હેવાની લાગણી થાય છે, ત્યારે ત્યારે છેવટે તેને માલમ પડ્યું હોય છે કે તે વિજય અપૂર્ણ હતો, આંશિક હતો, ચાલ્યો જાય તેવો

હતો. જો માણસ દરકાર-પૂર્વક પોતા તરફ જુએ, તો તેને હમેજાં આ હકીકત જણાઈ આવે. એવું નથી કે વસ્તુઓ પુહેલાં હતી તેવી જ રહી છે; ના, કાંઈક તો બદલાયું છે, પણ દરેક વસ્તુમાં પરિપૂર્ણ પરિવર્તન નથી થયું.

શરીર પરના શારીરિક વિજ્યોમાં આ વાત તરત દેખાઈ આવે તેવી છે. ખૂબ ઉત્કટ પરિશ્રમ કર્યી પછી, માણસ એક નબળાઈ પર, મર્યાદા પર, ખરાબ ટેવ પર વિજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે; તે એમ માનતો હોય છે કે આ વિજ્ય નિશ્ચિત પ્રકારનો છે; પણ તરત જ અથવા થોડાક સમય પછી તેને ભાન થાય છે કે કાંઈ જ નિશ્ચિત પ્રકારે સિદ્ધ થયું નથી, જે કરવામાં આવ્યું હતું તેને ફરી કરવાની જરૂર ઊભી થઈ છે. કારણ કે માત્ર ચેતનાનું સમૂલ પરિવર્તન, નવીન શક્તિની દરમિયાનગીરી, ચેતનાને ઊલટાવી નાખવાની કિયા જ વિજ્યને પરિપૂર્ણ બનાવી શકે છે.

પ્રાચીન કેલિયાની પરંપરામાં, જ્યારે તરુણ દીક્ષિતોને એક ધવલ ઝભો આપવામાં આવતો — જે એક પ્રતીક હતું, ત્યારે તેમને કહેવામાં આવતું હતું કે એક પછી બીજો એમ, આ ઝભો પરના ડાધાને દૂર કરવા પ્રયત્ન ન કરશો; આખા ઝભોને વિશુદ્ધ કરવાનો છે. તમારા દોષોને, એક પછી બીજો — એમ દૂર કરવા પ્રયત્ન ન કરશો, તમારી નબળાઈઓને એક પછી બીજી એમ દૂર કરવા પ્રયત્ન ન કરશો; તેમ કરવાથી તમે બહુ પ્રગતિ નહિ સાધી શકો. સમગ્ર ચેતનાને પરિવર્તિત કરવી જોઈએ, ચેતનાને તદ્દન ઊલટાવી નાખવી જોઈએ, વર્ત્માન સ્થિતિમાંથી એવી એક ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં આરોહણ કરવું જોઈએ, જ્યાંથી માણસ પોતે દૂર કરવા માગતો હોય, તે બધી નબળાઈઓને ફગાવી દઈ શકે, જ્યાંથી સિદ્ધ કરવાના કાર્યનું તે પરિપૂર્ણ દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે.

હું માનું છું કે શ્રી અરવિંદે આમ કદ્યું છે કે વસ્તુઓ એવી છે કે જ્યાં સુધી બધું જ કરવામાં નથી આવતું, ત્યાં સુધી કશું જ કાર્ય સિદ્ધ થતું હોતું નથી. એક ડગલું આગળ ભરાય એ પૂરતું નથી; પરિપૂર્ણ પરિવર્તન જરૂરી છે.

ધારી વાર મેં પ્રયત્ન કરનાર લોકોને બોલતા સાંભળ્યા છે કે “હું પ્રયાસ તો કરું છું, પણ મારા પ્રયત્ન કરવાનો શો ફાયદો? જ્યારે જ્યારે મને એમ લાગે છે કે મેં કાંઈક પ્રાપ્ત કર્યું છે, ત્યારે ત્યારે મને લાગતું હોય છે કે તે ફરી કરવાની જરૂર ઊભી થઈ છે.” આમ બનવાનું કારણ એ છે કે સ્થિર ઊભા રહીને તેઓ આગળ ડગલું ભરવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે; તેઓ પોતાની ચેતનાને પરિવર્તિત કર્યી સિવાય પ્રગતિ સાધવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. સમગ્ર દાખિબાંદુને પહ્યે નાખવાની જરૂર છે, પોતાના ચાલુ ચીતામાંથી સમગ્ર ચેતનાને બહાર આવવાની જરૂર છે, જેથી તે ઊર્ધ્વમાંથી વસ્તુઓને જોઈ શકે. આમ કરવાથી જ વિજ્યો પરાજ્યોમાં

નહિ પલ્ટાઈ જાય.

બીજું કાઈ પૂછવું છે?

માતાજી, પોતાની ચેતનામાં પરિવર્તન કેવી રીતે લાવવું?

સ્વાભાવિક રીતે જે, તેમ કરવાના ધણા માર્ગો છે. પણ દરેક જણે પોતાને સુલભ માર્ગ વડે ચેતનાનું પરિવર્તન કરવું જોઈએ. તે માર્ગનું સૂચન આપોઆપ, કોઈક અચિંતિત અનુભૂતિ દ્વારા, આવતું હોય છે. દરેક જણ માટે તે સૂચન બિન્ન-બિન્ન હોય તેમ લાગે છે.

દા.ત. માણસને એવી સામાન્ય ચેતનાનું દર્શન થાય, જે ઉપરની સપાઠી પર સમાંતર રીતે વિસ્તૃત થયેલી હોય છે, જે એવી ભૂમિકા પર કાર્ય કરતી હોય છે કે જે વસ્તુઓની સપાઠી હોય છે, જ્યાં વસ્તુઓની, વ્યક્તિઓની ઉપરછલી, બાબ્ય બાજુ સાથે સંપર્ક સધાતો હોય છે; અને પછી ઓચિંતું, એક યા બીજા કરણે—મેં કહ્યું તેમ, દરેક જણ માટે તે બિન્ન-બિન્ન હોય છે—, કાઈક ઊંઘા ગતિ જેવું અનુભવાય છે; એક જ સ્તર પર, સમાંતર રીતે, જોવાને બદલે તમે ઓચિંતા તે વસ્તુઓ પર પ્રભુત્વ મેળવો છો, તેમને ઊંઘામાંથી જુઓ છો; તમારી તદ્દન નજીકની અનેક વસ્તુઓને જોવાને બદલે તમે તમને તેમની સમગ્રતામાં જુઓ છો; જણે કે કોઈક વસ્તુ તમને ઊંઘામાં જેંચી જતી હોય અને પછી તમે પર્વતના શિખર પરથી અથવા વિમાનમાંથી નીચેની વસ્તુઓ જોતા હો, એવો અનુભવ થાય છે. દરેક વીગતને તેના સ્તર પર જોવાને બદલે, તમે ઊંઘામાંથી સમગ્રને એકતામાં, જુઓ છો.

આ અનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરવાના અનેક માર્ગો છે, પણ મોટે ભાગે તે અક્સમાત-રૂપે, એક સુંદર દિવસે, તમને પ્રાપ્ત થતી હોય છે.

અથવા માણસને આનાથી તદ્દન વિરુદ્ધની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય, જે સાચી રીતે તે જ પરિણામ પ્રાપ્ત કરાવે છે. માણસ ઓચિંતો એક ઊંડાણમાં ઝંપલાવે છે; પોતે જે વસ્તુ જોતો હતો તેનાથી તે દૂર ચાલ્યો જાય છે; તે વસ્તુ તેને દૂરની, ઉપરછલી, બિન-મહત્વની લાગે છે; પોતે આંતર મૌનમાં, આંતર શાન્તમાં, વસ્તુઓની આંતર દર્શનામાં પ્રવેશતો હોય એમ તેને લાગે છે—તે અનુભૂતિ બહુ ગહન હોય છે, તેમાં સંજોગોની અને વસ્તુઓની વધારે સધન દર્શના હોય છે, જેમાં સર્વ મૂલ્યો બદલાઈ જાય છે. તે માણસને એક પ્રકારની એકતાનું ભાન થાય છે, ગહન તાદાત્મ્યનું ભાન થાય છે, જે, અનેક વિવિધ આભાસો છતાં, એક હોય છે.

અથવા ઓચિંતું મર્યાદાનું ભાન અદશ્ય બની જાય છે, પોતે એક પ્રકારની

અનાદિ, અનંત, અનિશ્ચિત, કાલની દર્શનામાં પ્રવેશ કરે છે, જે હમેશાં હતું અને હમેશાં રહેશે એવા કશાકની દર્શનામાં.

આ અનુભૂતિઓ ઓચિતી, એક જબકારામાં, એક ક્ષાળ માટે, તમારા જીવનમાં આવતી હોય છે. શા માટે અને કેવી રીતે તે આવે છે તે તમે જાણતા હોતા નથી. બીજા અસંખ્ય માર્ગો અને અનુભૂતિઓ છે. વ્યક્તિ પરત્વે તે ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે. પણ આ અનુભૂતિ સાથે, એક ક્ષાળમાં, માણસ વસ્તુની પુંછડીને પકડી લેતો હોય છે. એટલે માણસે તે અનુભૂતિને યાદ રાખવી જોઈએ, તેને ફરી જીવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તેના ઊંડાણમાં જવું જોઈએ, તેને પાછી બોલાવવી જોઈએ, તેને માટે અભીષ્ટા સેવવી જોઈએ, એકાગ્રતા કરવી જોઈએ. આ પ્રારંભ-બિંદુ છે, દોરનાર તંતુનો છેડો છે, કયાં વસ્તુને પકડવી તેનું ચિહ્ન છે. જે લોકોનું નિર્માણ પોતાના આંતર અસ્તિત્વને શોધી કાઢવા માટે, પોતાના આંતર અસ્તિત્વના સત્યને શોધી કાઢવા માટે થયેલું હોય છે, તેમના જીવનમાં એક એવી ક્ષાળ આવે છે કે જ્યારે તે પહેલાં હતા તેવા રહેતા હોતા નથી, તેવું તેમને વીજળીના જબકારાની પેઠે લાગે છે; પણ તે પૂરતું હોય છે. તે જે માર્ગ તે માણસે લેવાનો હોય છે તેને સૂચવે છે, માર્ગના દ્વારને ખોલી આપે છે. તમારે તે દ્વારમાંથી પસાર થવું જોઈએ, અને અંતપૂર્વક, અહં સ્થિરતા-પૂર્વક તે સ્થિતિને ફરી પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ, જે તમને વધારે સાચી અને વધારે સમગ્ર વસ્તુ પ્રત્યે દોરી જશે.

તેને માટે ધ્યાણી રીતો આપવામાં આવી છે, પણ તમને જે શીખવાડવામાં આવી છે, જેને વિષે તમે પુસ્તકોમાં વાંચ્યું છે, જેને વિષે તમે શિક્ષક પાસેથી સાંભળ્યું છે તેનું અસરકારક મૂલ્ય સ્વર્યાંભૂ અનુભૂતિ જેટલું નથી હોતું, જે અનુભૂતિ કોઈ હેખીતા કારણ સિવાય આવી હોય છે, જે કેવલ આત્માની જગૃતિનું વિકસવું હોય છે, જે તમારા ચૈત્ન્યક અસ્તિત્વ સાથે એક ક્ષાળનો સંપર્ક હોય છે જે તેમારે માટેનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ તમને બતાડી હે છે, જે માર્ગ તદ્દન તમારી પહોંચમાં હોય છે, જે માર્ગને પછી તમારે લક્ષ્ય-પ્રાપ્તિ માટે અંતપૂર્વક અનુસરવાનો રહે છે; તે એક ક્ષાળ તમને કેવી રીતે પ્રારંભ કરવો તે બતાવી હે છે. કેટલાક સ્વર્ણમાં આ વસ્તુ મળે છે, કેટલાકને તે ગમે તે વિચિત્ર સમયે પ્રાપ્ત થાય છે. તે માણસ કાંઈક જુએ છે, જે તેનામાં આ નવીન ચેતના જગૃત કરે છે; તે કાંઈક સાંભળે છે, સુંદર પ્રકૃતિ-દૃશ્ય જુએ છે, મધુર સંગીત સાંભળે છે, અથવા માત્ર કેટલાક શબ્દો પુસ્તકમાં વાંચે છે, કોઈક પ્રયાસમાં એકાગ્રતાની ઉત્કટતા અનુભવે છે—આમાંની ગમે તે વસ્તુ તેનામાં આ નવીન ચેતનાને જગૃત કરે છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં હજરો કારણો છે, હજરો રીતો છે. પણ હું ફરી વાર કહું શું કે જે લોકોને આ સાક્ષાત્કાર કરવાની

ભવિતવ્યતા હોય છે, તેમને જીવનમાં, કમથી કમ એક વાર તો, આવી અનુભૂતિ થતી હોય છે. તે ખૂબ ક્ષણિક હોય, તે બહુ નાના હોય ત્યારે તે અનુભૂતિ આવી હોય, પણ કમથી કમ એક વાર તો જીવનમાં તેવા લોકોને સાચી ચેતના શું છે તેની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય છે. અનુસરવાના માર્ગનું તે શ્રોષ્ટ સૂચન છે.

માણસ પોતામાં ખોજે, યાદ કરે, અવલોકન કરે; માણસે શું ચાલી રહ્યું છે તેને જોવું જોઈએ, તેના પર ધ્યાન આપવું જોઈએ. બસ, પછી બધું પતી જાય છે. કેટલીક વાર, જ્યારે માણસ કોઈ ઉદાર કૃત્યને જુઓ છે, કાંઈક અપવાદ-રૂપ સાંભળે છે, કોઈ વીરતાનું, ઉદારતાનું, આત્માની મહત્તમાનું કાર્ય જુઓ છે, કોઈ ખાસ બુદ્ધિ-શક્તિવાળા માણસને મળે છે, અપવાદ-રૂપ સુંદર કાર્ય કરનાર માણસને મળે છે, ત્યારે ઓચિતો તેના અસ્તિત્વમાં એક પ્રકારનો ઉત્સાહ અયવા પ્રશંસા અથવા આભારની લાગણી જગૃત થાય છે, અને એવી સ્થિતિનું દ્વાર ખોલી નાખે છે, ચેતનાની નવી લાગણી જગૃત થાય છે, અને એવી સ્થિતિનું દ્વાર ખોલી નાખે છે, ચેતનાની નવી સ્થિતિનું, પ્રકાશનું, ઉષ્માનું, આનંદનું કે જેમને તેણે પહેલાં અનુભ્યાં ન હતાં. તે પણ દોરવણી આપનાર તંતુને પકડવાની એક રીત છે. રીતો હજરો હોય છે; માણસે માત્ર જગૃત રહેવાની અને અવલોકન કરવાની જરૂર હોય છે.

પ્રથમ તો, તમને આ ચેતનાના પરિવર્તનની જરૂર લાગવી જોઈએ, એ વિચારનો તમારે સ્વીકાર કરવો જોઈએ કે આ માર્ગ મને લક્ષ્ય પ્રત્યે લઈ જશો; એક વાર તમે તે સિદ્ધાંતને સ્વીકારો, પછી તમારે સાવધાન રહેવું જોઈએ. અને તમને તે જરૂરો જે, પ્રાપ્ત થશો જે. તમને એક વાર તે માર્ગ જરૂર, એટલે પછી આનાકાની વગર તમારે તે માર્ગ આગળ વધવાનું જે રહે છે.

ખરેખર, પોતાનું નિરીક્ષણ કરવું, સતત બેદરકાર ન રહેવું, ઉપેક્ષા ન કરવી, સાવધાન રહેવું એ પ્રારંભ-બિંદુ છે.

હવે કોઈ પ્રશ્ન પૂછવો છે ?

(મૌન)

મને આ એક પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. ધારણા લોકો પોતાની જતને આ પ્રશ્ન પૂછતા હોય છે ! જે લખેલું છે તે પ્રથમ હું તમારી સમક્ષ વાંચીશ, પછી હું તેના પર બોલીશ. આ પ્રશ્ન બહુ ખાતરી-યુક્ત છે !

“ પુસ્ંદગીઓ ન હોવી—તેને અમે કેવી રીતે સમજી શકીએ ? જેર-વ્યવસ્થાને બદલે વ્યવસ્થાને, કચરાને બદલે સ્વચ્છતાને અમારે પસંદગી ન આપવી જોઈએ ? પસંદગીઓ ન હોવી એઠલે શું બધાની સાથે એક જ પ્રકારનો વ્યવહાર કરવો ?

મારો જવાબ આ છે : આ તો માત્ર શબ્દોની રમત છે ! તમે જેને પસંદગી કહો છો તેને હું બુદ્ધિ-પૂર્વકની પસંદગી કહું છું. તમારે સતત વિવેક-યુક્ત પસંદ કરવાની સ્થિતિમાં રહેવું જોઈએ. જીવનની દરેક ક્ષણે તમારે પસંદગી કરવી જોઈએ—તમને નીચે ખેંચી પાડતી વસ્તુ અને તમને ઊંધ્યામાં લઈ જતી વસ્તુ વચ્ચે, પ્રગતિ કરાવનાર વસ્તુ અને અવનતિ કરાવનાર વસ્તુ વચ્ચે; પણ આને હું પૂર્ણ-ગૃહીત ગમાઓ નથી કહેતી. આને હું વિવેક-યુક્ત પસંદગી, પસંદ કરવાનું કાર્ય કહું છું. હરકણે માણસને પસંદગી કરવી પડતી હોય છે, એ અનિવાર્ય છે, સ્વચ્છતા અને અસ્વચ્છતા વચ્ચે—નૈતિક કે ભૌતિક સ્વચ્છતા અને અસ્વચ્છતા વચ્ચેની પસંદગી કરતાં આ વિવેક-યુક્ત પસંદગી અનેક-ગણી, અનંત-ગણી વધારે મહત્વની છે. હર-ક્ષણે પસંદગી કરવાનું કાર્ય તમારી સમક્ષ આવતું હોય છે; તમે કાં તો એક પગલું નીચે ભરો છો અથવા એક પગલું ઉપર ચઢો છો. પસંદગીની આ સ્થિતિ સતત, નિત્ય હોવી જોઈએ, તમારે કદી ઊંઘી ન જવું જોઈએ. પણ આને હું પસંદગીઓ નથી કહેતી. પસંદગી એટલે શેનો સ્વીકાર ન કરવો તે શોધી કાઢવું તે. કોઈક વસ્તુ માટે તમને સહાનુભૂતિ અથવા અ-સહાનુભૂતિ હોય છે, આકર્ષણ અથવા પ્રત્યા-કર્ષણ હોય છે; અને તમે આંધળી રીતે, કોઈ કારણ સિવાય, આ વસ્તુમાં આસંક્ત બની જતા હો છો. અથવા જ્યારે તમારે કોઈ સમસ્યાનો ઉકેલ કરવાનો હોય છે, ત્યારે તમે એક ઉકેલ કરતાં બીજા પ્રકારના ઉકેલને પસંદ કરતા હો છો. પણ આ પસંદગી બિલ્કુલ નથી. એમાં સૌથી વંચારે સત્ય વસ્તુ ગણતરીમાં આવતી હોતી નથી, તેમાં તો માત્ર પસંદગીની જ વાત આવે છે. મારે મન, પસંદગીનો અર્થ બહુ સ્પષ્ટ છે. પસંદગી અંધ હોય છે, તે આવેગમય હોય છે, આસક્તિ હોય છે, અચેતન ગતિ હોય છે, જે માટે ભાગો ખૂબ જરૂરી હોય છે.

તમે અમુક સંજોગોમાં આવી પડયા છો. એક યા તો બીજી વસ્તુ બને. તમારા-માં અભીષ્ટા છે, તમે દોરવાણી માગો છો; પણ તમારામાંની અમુક વસ્તુ અમુક પ્રકારનો જ જવાબ પસંદ કરતી હોય છે, અમુક પ્રકારનું સૂચન માગતી હોય છે, ઘટના અમુક પ્રકારે જ બને એમ ઈચ્છતી હોય છે. પણ આ વિવેકનું કાર્ય નથી, માત્ર પસંદગી જ છે. જ્યારે તમારી અભીષ્ટાનો અથવા પ્રાર્થનાનો જવાબ તમારી કામના મુજબ નથી આવતો, ત્યારે આ પસંદગી તમને દુઃખી બનાવી દે છે, તે જવાબ સ્વીકારવો તમારે માટે અધરો બની જાય છે. પણ જે તમારામાં પસંદગીએ ન હોત, તો તમારી અભીષ્ટાનો ગમે તે જવાબ આવ્યો હોત, પણ તમે તેને ચીટકી રહેત; આનંદ-પૂર્વક, સ્વચંભૂ રીતે, ઉત્સાહ-પૂર્વક ચીટકી રહેત. નહિ તો, તે આવેલા જવાબને સ્વીકારવા તમને પ્રયાસ કરવાની ફરજ પડે છે, તમારી અભીષ્ટાના પ્રતિ-ઉત્તર-દૃપે આવેલા નિર્ણયને સ્વીકારવા માટે તમારે ખૂબ પ્રયાસ કરવો પડે છે. વસ્તુ-

એ આમ બને અને એમ નહિ—એવી તમે ઈચ્છા કરતા હો છો, કામના કરતા હો છો, પસંદગી કરતા હો છો, પણ તે વિવેક નથી. વિવેક હર-કાળે આવતો હોય છે; દરેક મિનિટે વિવેક તમારી સમજ આવીને ખડો થતો હોય છે. ઉપર ચઢવું કે નીચે પડવું, પ્રગતિ કરવી કે અવનતિ—આ વિવેક-યુક્ત પસંદગીનો પ્રશ્ન તમારી સામે હમેશાં ખડો જ હોય છે. પણ આ વિવેક એવું નથી સૂચવતો કે તમારે વસ્તુ-ઓ આમ હોવી જોઈએ અને તેમ ન હોવી જોઈએ—એવી પસંદગી કરવી. તે હર-કાળની હકીકત છે, તમે જે અપનાવો છો તે વલાણ છે.

વિવેક એટલે નિર્ણય અને કાર્ય. પસંદગી એટલે કામના. વિવેક કરાય છે, કરાવો જોઈએ. જે તે સાચી રીતે વિવેક હોય, તો પરિણામોની દરકાર કર્યી સિવાય વિવેક કરાય છે. તમે તમારા આંતર સત્ય અનુસાર, તમારી ઉચ્ચતમ ચેતના અનુસાર વિવેક કરો છો. જે કાંઈ બને તેનાથી તમે વિશ્વાખ થતા નથી. તમે તમારો સાચો વિવેક કરી લીધો છે, પરિણામની દરકાર તમારે કરવાની હોતી નથી. તેથી ઊંઘટું, જે તમારામાં પસંદગીઓ હોય, તો તમે પસંદગી અનુસાર વિવેક કરશો, તે પસંદગી તમારા વિવેકને વિકૃત બનાવી દેશો. તેમાં ગણુતરી હશે, સોદાગીરી હશે. તમે એવા વિચારથી કાર્ય કરશો કે અમૃક વસ્તુ બનવી જોઈએ, કારણ કે તમે તેને પસંદ કરો છો, નહિ કે તે સત્ય છે, કરવા યોગ્ય છે, પસંદગી પરિમાણમાં આસક્તિ રાખે છે, પરિણામને નજરમાં રાખીને કાર્ય કરે છે, વસ્તુઓ અમૃક પ્રકારે બને એવી ઈચ્છા રાખે છે, પોતાની ઈચ્છા બર આવે તે રીતે કાર્ય કરે છે. આને પરિણામે અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ માટે દ્વાર ખૂલ્લી જથું છે. વિવેક પરિણામથી સ્વતંત્ર હોય છે. હર-કાળે તમારે વિવેક કરવો પડે છે, વિવેકની જરૂર પ્રતિકાળ ઊભી થતી હોય છે. જ્યાં સુણી વિવેકના સત્યમાં તમને રસ નથી, “પણ પરિણામમાં રસ છે, ત્યાં સુધી તમે દિલની સુચાઈ-પૂર્વક સાચો વિવેક કરી શકતા હોતા નથી. જે પરિણામને દર્શિતમાં રાખીને તમે પસંદગી કરો, તો તે તમારી પસંદગીને અસત્ય ઠેરવે છે.

તેથી હું કહું છું કે આ શબ્દોની રમત છે, બે ભિન્ન-ભિન્ન વસ્તુઓને સંમિશ્રિત કરી દેવાની વાત છે. એટલે તમે જેમનો ઉકેલ ન આપી શકાય તેવા સવાલો પૂછો છો, કારણ કે તે સંમિશ્રણ હોય છે. પ્રશ્નમાં ગુંચવાડો હોય છે.

બધાની સાથે એક-સરખો વર્તવ રાખવાની વાત તો એથી પણ બધારે ખરાબ ગુંચવાડો છે ! જ્યારે માણસ એમ કહે છે કે ભગવાને બધા સાથે એક-સરખો વ્યવહાર રાખવો જોઈએ, ત્યારે જે પ્રકારનો ગુંચવાડો આ કથનમાં છે, તે જ પ્રકારનો ગુંચવાડો ઓ પ્રશ્નની વાતમાં પણ છે. તો તો પછી જગતમાં આવી વિવિધતા સર્જવાની તકલીફ લેવાની શી જરૂર હતી ? બે વ્યક્તિઓ પણ એક-સરખી ન હોય.

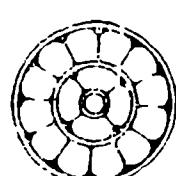
એવી વિવિધતા સર્જવાની પછી શી જરૂર હતી? કારણ કે આ વિવિધતાના સિદ્ધાંતનો જ વિરોધ કરે છે.

વિશ્વમાં સર્વને માટે સમજનું, એકતાનું, પ્રેમનું, પરિપૂર્ણ કરુણાનું એક જ ગહન વલાગુ હોવાની તમારે અભીષ્ટા રાખવી જોઈએ. પણ આ વલાગુ વ્યક્તિના સત્ય અનુસાર અને તેની જરૂરિયાત અનુસાર, દરેક જાળને ભિન્ન-ભિન્ન રીતે લાગુ પડશે. હેતુ અથવા કાર્યનું ઉદ્ભવસ્થાન એક જ છે, પણ દરેક વ્યક્તિના ગહનતર સત્ય અનુસાર, તે વ્યક્તિ અનુસાર, કાર્ય તદ્દન પરસ્પર—વિરોધી લાગે તેવું અને ભિન્ન-ભિન્ન હોવાનું. તે માટે માણસમાં ઉચ્ચતમ વલાગુ હોવું જોઈએ, જે ખૂબ ગહન, ખૂબ તાત્ત્વક રીતે સત્ય, બાધ્ય પરિસ્થિતિઓથી તદ્દન મુક્ત હોવું જોઈએ. ત્યારે જ માણસ હર-કાળે માત્ર તાત્ત્વક સત્યને જ નહિ, પણ કાર્યના સત્યને પણ જોઈ શકે છે. દરેક વ્યક્તિ-દીઠ તે ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે. અને છતાં ચોતનાની સ્થિતિ અથવા લાગણી તાત્ત્વક રીતે એક જ હોય છે.

પણ જ્યાં સુધી માણસ વસ્તુઓના તાત્ત્વક ઊંડાળમાં પ્રવેશતો નથી અને ઉચ્ચતમ શિખરો પરથી વસ્તુઓને જોતો નથી, ત્યાં સુધી આ સમજ શકાતું નથી. પછી પ્રકાશના એક કેન્દ્રમાંથી અથવા પૂરતી ઉચ્ચ અને ગહન ચોતનામાંથી વસ્તુ-ઓને એકી-વખતે તેમના તત્ત્વમાં તેમજ તેમના આવિભાવમાં જોઈ શકાય છે. જોકે ચોતનાનું કેન્દ્ર એક જ હોય છે, પણ કાર્ય, આવિભાવ જેટલું જ, વિવિધ હશે. તે દિવ્ય સત્યના આવિભાવમાં તેનો સાક્ષાત્કાર છે. નહિ તો, જગતની સર્વ વિવિધ-તાનો અંત આવી જશે, અને તેને તાત્ત્વક અનાવિભૂત એકતામાં પાછું મૂકવાનું બની જશે, ફારણ કે માત્ર અનાવિભાવમાં જ એક પરમ તત્ત્વ એક-રૂપે પ્રગટેલું હોય છે. પણ આવિભાવમાં પ્રવેશતાંની સાથે જ, એક અનેક-રૂપે પ્રગટ થાય છે, અને અનેકતા અનેક પ્રકારનાં કાર્યો અતે રીતો સૂચવે છે.

એટલે ઉપસંહાર ફરીએ તો : પરિણામોની દરદાર રાખ્યા સિવાય વિવેક કરાવો જોઈએ; અને આવિભાવમાં રહેલી વિવિધતાના સંય અનુસાર કાર્ય કરાવું જોઈએ.

બસ્.

શાખદસ્તુચી

(ક્રી માતૃવાણી ગ્રંથ-૮, પ્રશ્નો અને ઉત્તરો—૧૯૫૬)

અકાલ અને કાલગત	અનુભવોની કલ્પનાઓ
—ની પારસ્પરિક ગતિઓ, ૮૧	મનની રચનાઓ, ૨૬૫-૨૬૬
અયેતના તત્ત્વ : પદાર્થથી પણ-૩૩	અનુભૂતિથી ઉપર રહેવું, ૨૬૦
આણુમાં સમગ્રતા, ૧૫૧-૧૫૨	અનુભૂતિઓ, ૮૩, ૩૦૮
અતિમનસ	—નો અનુવાદ, ૩૧૮
ભૌતિક ચેતનામાં—૨૭૩-૨૭૪	—ની ચેતનાનું કાર્ય, ૩૧૮
—નો યોગ્ય પાત્રમાં પ્રવેશ, ૧૬૪	—ના દુરુપ્યોગો, ૬૬-૬૭
—પ્રત્યે ક્રમિક આરોહણ, ૧૬૩-૧૬૪	—નાં વર્ણન, ૩૧૭-૩૧૮
- પ્રત્યેના વચ્ચગાળા, ૧૫૮	અનંત વિવિધતા, ૩૬૦-૩૬૧
—પ્રત્યે પ્રગતિનો ક્રમ, ૧૫૮-૧૬૦	અનંત આત્મા અને પદાર્થ, ૮૦
—માટે મનમાં જરૂરા, ૧૬૦	અનંત પ્રગતિમાં લક્ષ્ય રાખવું
—નું આવતરણ : નિર્ધારિત સિદ્ધિ,	—એક દૃષ્ટિઓ ભૂલ, ૩૨
૧૧૭	અપૂર્ણ ક્રમબદ્ધતા, ૨૬-૨૭
—કેવી રીતે કાર્ય કરશો, ૧૮૮-૧૯૦	આભાન મનુષ્યો, ૧૧૧
અતિમાનસ	—બલિદાન, ૭૦
—ની આસર, ૧૩૩	અભ્યાસનો કંટાળો, ૩૪૦
—આવિજ્ઞાવ, ૬૮, ૧૧૮-૧૧૯, ૧૨૭-	—વિદ્યાર્થીઓના ગમા-આણગમા,
૧૨૮, ૧૬૪-૧૬૫, ૧૯૧, ૨૫૦,	૩૩૨-૩૩૩
૩૦૧, ૨૮૨,	અભીજ્ઞા, ૨૩-૨૪,
—અધીરા લોકોના આક્ષેપો, ૨૦૪-	—કામના, અને દંભ, ૧૮
૨૦૫	શ્રી આરવિનદ
અતિમાનસિક નિયમ, ૧૩૧	ખંડરમી ઓગસ્ટનો સંદેશ, ૨૫૩-૨૫૪
અનાવિજ્ઞતાની સ્વાભાવિકતા, ૧૦૧-	આર્દ્ર વ્યક્તિત્વ : હવાનું, પાણીનું,
૧૦૨	૧૦૩

- અવતારની યથાર્થતા, ૧૫૪-૧૫૫
 અવતરણ નહિઃ આવિભાગ, ૧૧૭,
 ૧૨૪
- ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૬
 આશક્યને સમજવું, ૩૫૮
 —ની સિદ્ધિ, ૩૫૬-૩૫૭
 —તા : વિશ્વમાંથી બાદબાકી કરવાની, ૨
 અસ્તિત્વના સ્વામી અને વિશ્વમાતા,
 ૧૦૫
 —ની એકત્રિતતાનું પરિણામ, ૩૫૩-
 ૩૫૪
 —નું સત્ય અને વિરોધી વિચારો,
 ૩૬૮
 —નાં સત્યો, ૩૬૦
 —માંથી પ્રસારણ અને પ્રાપ્તિ, ૭૨
 —માં વિરોધાભાસ, ૨૬૬-૨૬૭
 આહેંતાનું સંચાલન, ૪૮
 —અને સાચદિલી, ૩૭૧
 જાજ્ઞાન અને બેકાબૂ મન, ૧૬૭-
 ૧૬૮
- આચાર-વિચાર, ૮૮
 આજિવિકા, ૧૪૮
 —ની આશામમાં વ્યવસ્થા, ૧૫૦
 આત્મ વિધાતા, ૧૦૦
 આત્મ નિરીક્ષણ, ૩૭૬
 —સંયમ, ૩૨૭
 આત્મા અને શક્તિ, ૧૦૦-૧૦૧
 —ની જન્મભૂમિ, ૧૧૭
 —ની સ્થિરતા, ૬૧
 —ની સમતા, ૬૧-૬૩
 —અને પ્રદાર્થતત્ત્વ વર્ણે બેદરેખા
 નથી, ૮૦
- નું અનુસરણ : સૌનું આગવું,
 ૧૮૦-૧૮૧
 આદશો : સામાજિક આધાર, ૫૩-૫૪
 આદાનપ્રદાન : વ્યક્તિત્વમાં—૭૨-૭૩
 આંતર દર્શના, ૩૫૫
 —પ્રેરણા, ૧૧૮, ૧૮૦
 આંદોલનો : કામ-કોધનાં, ૫૦-૫૧
 આધ્યાત્મિક કમબદ્ધતા, ૨૭
 —જીવન, ૩૪૧
 —જીવનની શરૂઆત, ૧૨૬
 —મન, ૧૫૬-૧૫૭
 આનંદ અને વિષાદ, ૧૭૭
 —અને તાદાત્મ્ય, ૪૫-૪૬
 —વિશ્વનું પાયાનું તર્ફ—૩૦૫
 આનુવંશિકતા, ૧૮૮-૧૮૯
 આભારવૃત્તિ, ૩૭-૩૮
 ‘આર્થ’ : સ્વયંભૂ લખાણ, ૨૬૪
 આરોગ્યપ્રદ શક્તિ જીવિતનો માર્ગ,
 ૧૮૭-૧૮૮
- આવિભાગ**
- માં દેશકાળ અનિવાર્ય, ૧૦૧
 —પરિવર્તન માત્ર, ૧૦૦
 —કુમ, અસ્તિત્વ, શક્તિ, વિકાસ,
 દેશ-કાળ, ૧૦૧
 આશય અને ભાવના : બલિદાનનો—
 ૭૮-૭૯
- આશામ જીવન, ૩૪૧-૩૪૨
 —નો લાભ, ૨૨૫
 —માં બાળકોને સ્વતંત્રતા, ૧૭૦-૧૭૧
 —માં છોકરા-છોકરીઓ, ૨૨૪
 ઈષ્ટદાયક પ્રભુ : અસ્તિત્વના સત્યરૂપ,
 ૧૧૫

ઉત્કટ અભીષ્ટા : ચૈત્ય હાજરી ૧૩—
૨૩૩-૨૩૪,

ઉપરચોટિયા સંકલપો, ૩૩૬

ઉપદેશ અને આચરણ, ૨૭૭-૨૭૮

ઓક વ્યક્તિત્વ : અનેક વ્યક્તિત્વો, ૧૫૬

ઓકાગ્રતા, ૧૬૮

—અને શાન્તિ, ૧૮૮-૧૯૯

અંગત અને બિનાંગત, ૧૦૩

—વ્યક્તિત્વ અને વૈશ્વિક વ્યક્તિત્વ,
૩૫૨-૩૫૩

—સાંબંધા : પ્રભુ સાથે, ૧૦૪

અંધજનો : સંવેદનશીલતા, ૫૧

અંધવિશ્વાસ : ભौતિક વાસ્તવિકતા
વિષે, ૨૭૨-૨૭૩

ક

કઠોર બલિદાન, ૭૭

કરણની પૂર્ણાંગી : પ્રભુ દ્વારા, ૨૮

કર્મગ્રંથિ, ૬૫

—ની શલ્કિયા, ૬૫

ઉદ્દીપ શક્તિ દ્વારા, ૬૬

ક્લામાં યોગીનું લક્ષ્ય, ૧૪૬

ક્રમનાનો આત્મા, ૨૮૫

—બીજાઓ આગળ સારા દેખાવાની,
૩૨૫

—રહિત સ્થિતિ, ૩૪૫

—નો સ્વીકાર, રૂપાંતર અને સમર્પણ,
૧૪-૧૫

કાર્યની બે બાળુઓ, ૨૧

કાલીપૂજા, ૨૨૮

કેન્દ્રસ્થ ચેતના, ૧૬૧

કોલિયાની પરંપરા, ૩૭૩

કેળવણી : દરિદ્રય પૂર્ણ, ૧૬૫

કિશોર આવસ્થામાં—૧૬૫-૧૬૬

કોણાળુઓમાં ચેતના, ૧૮૮

ક્રમિકતા : શબ્દો અને વિચારોની, ૫૨-
૫૩

કૃષ્ણ અને રાધા, ૨૦૭

ખ

ખરતા તારા

—અને અભીષ્ટાની સિદ્ધિ, ૧૯૬-૧૯૭

ખરાબ વિચારો, ૧૯૨

ખર્ચ અને સંયમ : વ્યાયામ અને
પ્રગતિ, ૧૮૧

ખુલ્લા થવું : તેજેમય રીતે, ૭૬

ગ

ગીતા, ૫૭

—અને અતિમાનસ યોગ, ૫૮

—અને શ્રી આરવિંદનો યોગ, ૫૭-૫૮

—અને શ્રી આરવિંદ, ૫૮-૬૦

—અને રૂપાંતર, ૭૬-૭૭

ગૂઢ જગતની સમજૂતી

અનેક જગતો, સત્ત્વો, પ્રદેશો, ૨૦૧-
૨૦૩

ગૂઢવાદી સાધના :

શરીરમાંથી બહાર નીકળવું, ૨૫૮-
૨૬૦

ચ

ચઢતા-ઉત્તરતા ક્રમનું રહસ્ય, ૨૭

ચમત્કારો, ૨૯૫

ચિત્તાની પાંચ પૂર્ણિતાઓ, ૩૫,૪૦	જતને બહાર ફેંકવાની કિયા, ૧૭૮-
ચીનનું તરવચિંતન, ૧૩૯	૧૭૯
ચેતનાની ગળણી, ૧૮૩	જાહુના પ્રયોગો : શરીરના અંશો દ્વારા
—સભાનતા, ૩૪૬	—૧૫૨
—માં પરિવર્તનના માર્ગો, ૩૭૪	જીવનની ગોઠવણી : કેન્દ્રસ્થ ચેતનાની
—માં પરિવર્તન, ૨૫૧	આસપાસ, ૧૬૧-૧૬૨
—ને ઉલટાવવાની કિયા, ૧૫૮-૧૬૦	—નું સંગઠન, ૧૭૬
—શક્તિ : આનંદમાં પરિવર્તક, ૨૦૭	જીવાત્માના શરીરપ્રવેશની કિયા,
ચૈત્ય આર્ગિન, ૨૩૬	૧૮૫
—આસ્ટ્રિત્વ, ૨૪૨-૨૪૩	જોઈતી વસ્તુ : પ્રભુ પાસેથી મેળવવાની
—આસ્ટ્રિત્વ અને પુનર્જંહ, ૩૧૪-	રીત—૧૧૪-૧૧૫
૩૧૫	
ચૈત્ય તરવઃ	૮
જન્મસ્થાનની શોધ, ૧૮૯-૨૦૦	ટેકનિકલ જ્ઞાન, ૧૭૨
ચૈત્ય સ્વરૂપ : દેહત્યાગ પછી, ૩૧૪	
—સત્તા, પ્રભુનો પુરોહિત, ૨૦૧	ત
—સ્વરૂપનો સંપર્ક અને સંબંધોમાં	
ફરહાર, ૧૬૦-૧૬૨	તર્કબુદ્ધિ ૩૩૪,૩૪૮
—સ્વરૂપોનું વિલિનીકરણ, ૩૧૪	—ની મર્યાદા, ૩૪૩
—સંપર્કનું પરિણામ, ૧૭૪	—શક્તિ, ૧૬૯-૧૭૦
ચંપાનું રૂલ, ૩૪	તરવચિંતન, ૩૪૦
	ત્રણ સાક્ષાત્કારો
છેલ્લી સ્વયંભૂ ગતિ, ૨૩	આત્મા, વિશ્વાત્મા, પરાત્પરના, ૮૯
	તાદત્ત્ય, ૪૪-૪૫, ૨૧૧-૨૧૨
૪	—જ્ઞાન, ૩૩૫
	તારીખોનું મહત્વ, ૮૩-૮૫
જગત : સતત ગતિશીલ, ૧૦-૧૧	
જન્મપ્રાપ્તિની રીત : જીવાત્માને ઈંટ,	૯
૧૮૬	
પછી તરત મૃત્યુનાં કારણો, ૧૮૮	દર્શનના દિવસો, ૨૪૪-૨૪૫
જન્મમાં રહેતાં સત્ત્વો, ૨૫	—ના સંદેશા, ૨૪૭
	દાક્તરી જ્ઞાન, ૩૩૮

દિવ્ય તત્ત્વ : માનવમાં, ૨૩૦

પ્રેમ, ૨૧૯, ૩૧૬-૩૧૭

—ભૂમિકા : અતિમાનસ અને
ચૈત્ય-૨૮૦

દુઃખનો આનંદ, ૭૭-૭૮

દેશ કાલાંતર્ગત વિશ્વ અને પરમાત્મા,
૩૫૭-૩૫૮

દેહચૈત્યાગ, ૩૧૪

દૃષ્ટિગોપત્વ : દેશ-કાળ-સાતત્ય, ૧૦૧-
૧૦૨

દંભ, ૧૭

ધ

ધર્મ, ૨૩૧

—ની શિસ્તના સંસ્કારો, ૧૮૩-
૧૮૪

ધ્યાન : આત્મ સક્રિય-૮૧

—નો માર્ગ, ૪૧

—નો પ્રકાર—સૌનો ગાગવો, ૮૨

—અને ગુણવત્તા, ૮૧-૮૨

ધ્વનિમય ગૂઢ લિપિ, ૧૪૦-૧૪૧

—ઓની માતાજીને સ્મૃતિ, ૧૪૨-
૧૪૫

ધીર્ણ : હિંમત, ૩૮

ન

નવીન આવિભાવ, ૨૮૪

—ચેતના પ્રત્યે વલણના લાભ,
૧૧૯-૧૨૦

—અતિ : થોડાં હજાર વર્ષો પછી-
૧૧૮

—તત્ત્વોનો સતત ઉમેરો : વિશ્વમાં

૨

—તત્ત્વોનું પ્રાગટય, ૨-૩

નહિ જીવાયેલાં સ્વાનો, ૨૦૬

નિગૂઢ ઓક્તા, ૭૦

નિરૂપયોગી વસ્તુઓ : છે જે નહિ, ૫
નિસરણી : આત્મા અને પદાર્થતત્ત્વની,

૮૦

નીતિમત્તાનું મૂલ્ય, ૧૩૨-૧૩૩

નૂતન આવિભાવ અને દૃષ્ટિગમ્યતા,
૮-૧૦

—વસ્તુની પ્રાપ્તિ, ૩૭૨

—વર્ણના સંદેશાનો ઉદ્ભવ, ૧૨-

૧૩

પ

પદાર્થ તત્ત્વ ઉપર કાબૂ, ૩૨૮

પરમ તત્ત્વમાં લય : અશક્યતા, ૨૨૮

પરમાત્મા અને માનવ, ૨૨

પરિપૂર્ણ સચ્ચાઈ, ૩૬૯-૩૭૦

પસંદગી પામેલ માનવપાત્ર, ૨૫

પાર્થિવ અસ્તિત્વની સાર્થકતા, ૧૧૧

પાર્થિવ જગત ઉપર અન્ય જગતનું

આકમણ, ૩૬૯

પારદર્શક મનુષ્ય, ૩૫

પારસ્પરિક સમર્પણ : ભગવાનનું,

પદાર્થતત્ત્વનું, ૭૦

પ્રકૃતિ : ઉદ્વાર ભૂમિકાઓ ઉપર—૫૫

—ની વિશિષ્ટ ‘બુદ્ધિ’, ૫૬

પ્રગતિ ૩૨૫-૩૨૬

—અને આળસુ લોકો, ૧૯-૨૦

- શીલ ભગવાન, ૩૨
 —શીલ વિશ્વ, ૨૧૬
 —અને વિરોધી બળો, ૨૧
 પ્રતિક્ષણે નવીન વિશ્વ, ૨૮૩
 પ્રતિભાશાળી બાળકો, ૨૮૪, ૨૮૬
 પ્રતીક : ખુલ્લા થવાનું, ૭૬
 પ્રભુ, ૧૧૨
 —કૃપા, ૨૩૯
 —વિરોધી વસ્તુઓ, ૨
 —સાથે મિલનનાં ત્રણ રૂપો, ૧૧૭
 —ના વિરોધીઓ, ૨૧૪
 —નાં સ્વરૂપો, ૧૧૨
 —નું આકર્ષણ, જડતત્ત્વને, વિરોધી
 શક્તિઓને-૩-૪
 —નું આગમન, : બાર અભીષ્ટુ-
 ઓનું મહત્ત્વ, ૮૫-૮૬
 —નું શરણ, ૧૭૬
 —ની પસંદગીનું જ્ઞાન, જત્તુ-
 વિષે, ૨૫
 પ્રવાહો : વિચારોનાં આંદોલનોના, ૩૨૨
 પ્રશંસાની કામના, ૩૨૬
 પ્રહૂલાદની કથા, ૨૦૮
 પ્રેમ અને સ્વાથી 'પાળું', ૨૮૨-૨૮૩
 —નો માર્ગ, ૧૭૬
 પ્ર્યત્ન, અભીષ્ટા, હરીફાઈ વનસ્પતિમાં
 પ્રાણુઃ : અસંસ્કારી, ૨૭૮
 —શક્તિ : વનસ્પતિમાં, ૨૪
 —નો પાયો, ૨૭૧
 —મય શક્તિનો દુરુપયોગ, ૬૭
 —મય જગત, ૩૬૪-૩૬૫
 પ્રાણીઓ અને જંતુઓમાં 'બુદ્ધિ', ૫૬
 પ્રાણીનું આગામું સત્ય પ્રભુ સાથેનો
- વિશ્િષ્ટ સંબંધ, ૨૬૨-૨૬૩
 પુરુષ અને પ્રકૃતિ, ૫૫
 પુસ્તકમાંથી ઉત્તર, ૧૫૧-૧૫૩
 પુનર્જીત્તમ : ચૈત્ય સ્વરૂપની પસંદગી
 ૩૧૨
 : ઉપનિષદ્દોમાં વિવરણ, ૩૧૧-
 ૩૧૨
 પુણ્ય : અતિમાનસ આવિલ્લાવનું, ૨૪૭
 પૂર્ણ વિકસિત સત્ત્વોઃ સૂક્ષ્મ શારીરિક-
 માં, ૩૧૫
 પંદરમી ઓગસ્ટ અને કેથેલિક ઉત્સવ
 ૨૫૨
 —નું મહત્ત્વ, ૨૪૭-૨૪૮
 પૃથ્વી ઉપર અતિમનસની આસર, ૨૭૩
 —નું સર્જન : રૂપાંતરનું ઓકાળુ
 નિંદુ, ૩૩
 —ના વાયુમંડળમાં અતિમાનસ
 ફેરફાર, ૧૧૯
 પૃષ્ઠસ્થ જગતોમાં પ્રવેશવાની રીત, ૧૦૭
- અ**
- બળવાન યોગ : પૂર્ણ યોગ, ૭
 બહારની આસર, ૩૬૧-૩૬૨
 બાર પરિમાળો, ૨૮૪
 બાહ્ય આસરો, ૩૬૫
 બાહ્ય વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ, ૩૬૩
 બિલાડીનો યોગ, ૭
 બૂરી ટેવો, માંદગી, ૫
 બલિદાન, ૭૪-૭૫
 —ની પારસ્પરિકતા, ૬૮
 બલિમાત્ર પ્રભુને પહોંચે છે, ૭૪
 બેવડા વળવું : પોતાની જત ઉપર, ૨૭૦

અ

ભક્તિ અને અહંતા, ૩૭
 અને આભારની લાગણી, ૩૭
 ભગવાન : અંગત અને બિનંગત, ૧૦૩
 ભગવાનની પ્રાપ્તિ, ૪૨-૪૩
 —ની દૂબકી, ૩૩
 —વિષેના ઘયાલો, ૧-૩
 —ને બલિદાન, ૬૮
 —અને દિવ્યતા, ૪૨
 —નો નિર્ણય, ૩૦
 —સાથે તાદાત્મ્ય, ૪૪
 —ની પસંદગીની વ્યક્તિત્વો, ૨૫-૨૬
 —નો સંકલ્પ અને કૃપા, ૨૪૮
 ભવિષ્યની પસંદગી—૧૬૭
 ભય, ૨૪૪
 ભારતના ભાગલા, ૨૮, ૨૫૪
 ભાવ જન્મની પસંદગી : મૃત્યુ પહેલાં
 ૧૮૭
 —જાગુવાની શક્તિ, ૧૭૪
 ભાષાઓ અને લિપિઓ, ૧૪૦-૧૪૨
 ભૂલ ભરેલા માર્ગો, ૨૭૫
 ભૂલો અને કામનાઓ, ૨૭૨
 ભેદ : અવતરણ અને આવિભાવમાં,
 ૧૨૪
 સર્જન આત્મવિધાન વર્ચ્યે, ૧૦૦
 ભૌતિક દેહના નિર્માણનું કારણ, ૩૨-૩૩
 —જીવનની ગતિ માટેનું દૃષ્ટિબંદુ,
 ૩

મ

મગજની કેળવણી, ૧૬૬-૧૬૭

મદદકારક અને વિરોધી વસ્તુઓ, ૩
 મનની આતિમનસ, ૧૫૮
 —નું કાર્ય : જ્ઞાનનું કરણ નથી,
 ૧૭૫
 —બજર, ૧૮૩
 —નો હસ્તક્ષેપ : અનુભૂતિ વેળાઓ
 ૨૧૮
મનુષ્યનો અધિકાર
 ભણવાનો કે અજ્ઞાન રહેવાનો—૧૬૫
 મનુષ્યની મર્યાદા, ૨૪
 મર્યાદાઓ, ૩૫૮
 મહાન વિજયો, ૮-૯
 માર્ગ : પોતાની જતને ભૂલવાનો, ૨૬૮
 માર્ગો તે મળશે : પ્રભુ પાસેથી
 ૧૧૩-૧૧૪
 માતાજી : કવિ નથી, ૧૩
 શ્રી માતાજી દ્વારા આંખોમાંથી નિરી-
 કાણ, ૩૫-૩૬
 —ની ભાવના : આદર્શ જગતની
 ૧૪૮-૧૫૦
 —ની અવસ્થા પ્રમાણે વાર્તાલાપના
 પ્રકારો, ૨૮૧
 —પ્રશ્નોની ભાષા, ૨૩૨
 —અને શ્રી આરવિંદ : પુસ્તકમાંથી
 ઉત્તરો-૧૫૧
 —નું ધાર્મિક વિધિ પ્રત્યે વલાણ-
 ૧૩૭-૧૩૮
 —પૂર્વ જન્મે ઈજિયતમાં-૧૪૨-
 ૧૪૪
 —દ્વારા પ્રસાદ વિતરણ, ૨૮૫-૨૮૬
 —સામે ખરાબ વૃત્તિઓ, ૨૮૪-
 ૨૮૦

—साथे मुलाकात विषे, १२०-१२१
—नो साधको साथे संबंध-१२१
—साथेना संपर्कनी उपयोगिता,
२८८-२८९

मानवनो मर्यादित ज्याल प्रभु विषे- १११

—अतिनो रोग : कंटाणो, मुर्खता-
१६१-१६२
—छवनना अपेक्षित संबंधो
प्रभुमां-११२-११३
—संबंधोने अंते कटुता-११३
—स्वतंत्र रथना : लागणी अने
संकल्प वडे, २३८

मानसिक स्वयंभूता-२६५

—रथनाओ : वास्तविक-२६५

मायाचक ५३

मित्र अने प्रेमी प्रभु, ११२
मुकितदायक साक्षी येतना, ४८-४९
मुश्केलीओमां आनंद, २३७
—अतने विशाल करवी, २६८
मुत्यु पछी शुं बने छे, ३१०

य

योग अने धर्म वर्च्ये तक्षवत, १३६
योगीनुं लक्ष्य : विश्वानशास्त्रमां-१४६

२

राक्षसी कामना, २७१

इपांतर : कामनाना आत्मानुं-२८७
—कोनुं करवुं : पोतानुं के सौनुं-
४६-४७

—पाशवी कियाओनुं-३५१-३५२
—माटेनी शरतो, ३०१-३०२
—सुज्ञोपलेगनुं-३५०-३५१

ल

लोकोनी इच्छा

—अतिमानव बनवानी-१२२
—हरियादो, ३८

व

वक्षादारी, ३५

व्यक्तियेतना

—मां बहारनां आकंपनोनो प्रवेश,
३६२

व्यक्तित्व : मनुष्यनुं प्राणीनुं, हवानुं,
१०३

वनस्पतिमां-२४-२५

व्यक्तित्वपृष्ठ, ३२३

व्यक्तित्वमां लेद

मनुष्यना अने हवाना, पाणीना, १०३

व्यक्तिमां अन्यनां सूचनोनो प्रवेश,
३६४

वार्ता : टोल्स्टोयना पुत्रनी; ४८

विकृत नम्रता, ३६

विचारोना स्त्रोत, ४८-४९

विचारोनी रथना अने मूळ : वैश्विक
मनमां-३२२-३२३

विवेक, ३७८-३७९

—सारा जोटानो, ३४८

—युक्त पसांदगी, ३७७

विवेकानंदनो गुस्सो, ३२८, ३२९

વિશાળ બનવાની રીત, ૨૬૮-૨૬૯
 વિશ્વ : અમર્યાદ—સાન્ત, ૬૦
 —પ્રકૃતિ, ૫૫
 —ની સમગ્રતા, ૨
 —નાં અનેક તર્ફો અને સંયો-
 જનોમાં ફેરફાર, ૨૮૩
વિશ્વાત્માનાં અને વ્યક્તિતનાં કાર્યો
 આભિમુખતતા અને યજ્ઞભાવના-૧૪૮
 વિજ્ઞાન અને વહેમ વરચે જૂઝ તફાવત,
 ૮૫
 વેપાર અને વેપારી વલણ, ૧૨૧, ૧૨૩
વૈશિષ્ટક આવિભાવ : આતિમનસનો,
 ૩૦૧
 —પુરુષ, ૩૨૩
 —મન અને વૈયક્તિક મનના
 વિચારો, ૩૨૧
 —વ્યક્તિઓ માટે દેહની આગત્ય,
 ૩૩
 —શક્તિનું સુંદર પુણ્ય, ૧૦૬-૧૦૭

૩।

શક્તિઓની ઓકાગ્રતા
 દર્શનના અને અન્ય દિવસોમાં-૨૪૬
શબ્દો અને વિચારો
 —ની ઓકસામટી આભિવ્યક્તિ, ૫૨-૫૩
થરીર : જીવાત્માની પસંદગીનું-૧૮૭
 —માટે ‘સમજવું’ ઓટલે કામ કરવું,
 ૧૮૩
ક્રાંકા, ૩૬
જ્ઞાવણું કરવાની રીત, ૨૨૦
ક્રીમાંતોનું અર્પણ, ૧૫-૧૬

શારીરિક ક્રેણવણીની આગત્ય, ૧૭૦
 —ચેતનાનું બંધન છોડવાના માર્ગો,
 ૨૮૦-૨૮૧

શાન્ત બનવાની રીતો, ૩૦૭-૩૦૮
 શારીરિક રૂપાંતર માટે સમય જોઈશે,
 ૧૮૧-૧૮૨
શારીરિક જરૂરિયાતો : અદ્યપ્રકાશો-૧૩૦
 શિસ્ત, ૧૭૧-૧૭૨
 શિક્ષકોનો ગુસ્સો, ૩૨૯-૩૩૧

૪

સકામ બલિદાન : પશુઓનું-૭૪
સક્રિય જડ શક્તિઃ પ્રકૃતિ-૫૭
સક્રિય શક્તિ, ૫૦-૫૨
સચેતન આસ્તિત્વ, ૩૪૪
 —મનુષ્ય, ૩૪૪
 —પ્રયાસની આશક્તિ, ૩૪૫-૩૪૬
સરિયદાનંદ : કમિક નિરૂપણ, ૮૩-૮૪
સર્જન : સૌંદર્યપૂર્ણ વાર્તાનું-૧૧૦
 —ની પ્રક્રિયા, ૩૬૮
સર્જનાત્મક વાસ્તવિકતાઃ વ્યક્તિ-
 ૪૮

સતત પ્રગતિ અને ઉતાવળીયપાણું-૧૮
 સતત ગતિ, ૩
 સત્ય નિષ્ઠાનો અભાવ, ૩૭૦
 સત્ય શારીરિક, ૩૧૪
 સર્પ; પૂછડી કરતો-૩૩-૩૪
સભાનતાઃ સનતનતાની અને કાળ-
 ગતની-૬૦
સમસામયિકતા અને આદ્યોત
 આવિભૂત અને અંતભૂતની-૧૦૨
સમતુલ્ય અને મધ્યમ માર્ગ, ૨૬૮

સમય અને શક્તિનો બગાડઃ માનવ	સાચી જરૂરિયાતો, ૧૧૪-૧૧૫
સંબંધોમાં-૧૧૩	સાચું વલાગુ, ૧૧૫
સમર્પણ, ૮, ૩૮, ૬૦	સાપેક્ષ સ્વાતંત્ર્ય, ૪૮
ગીતાનું કેન્દ્રીય સત્્ય, ૫૮	સામૂહિક શિસ્ત, ૧૮૨-૧૮૩
સમાધિ, ૨૫૭-૨૫૮	સારું અને ખરાબ, ૬
સમૂહ સાધનાના પ્રકારો-ક્રમો	સુખ અને આનંદ, ૧૧૭-૧૧૮
શાંતિ, સૂચન, પ્રશ્નો, ચર્ચાઓ, ૮૬-૮૭	સૂક્મ શારીરિક પ્રદેશમાં અતિમનસ,
સરખામણીઓ : નિર્થક-૨૭	૨૭૪
સહિણ્યતા અને ઘંટ, ૩૮	સોનેરી ચંપાનું પુષ્પ, ૧૪૭
સુરણશક્તિ, ૧૮૨	સંકલ્પ : માનસિક, પ્રાણમય-૪૮
સ્થિરતાની શક્તિ, ૬૨	—અને સંકલ્પિત વસ્તુઓ, ૩૬૧
સ્થૂલની સૂક્મતર શરીરો પ્રત્યે ગતિ,	—અને સિદ્ધિ, ૩૩૬
૧૦૭	સંગઠન, ૩૩૧-૩૩૨
શ્રી દેહ, ૨૨૬	સંચાલક વિચારબળ, ૮
—એ અને છોકરીઓ પ્રત્યે કૃ-	સંગીતકારોનાં અંગોઃ મૃત્યુ પછી-૨૯૮
કાઈ, ૨૨૫-૨૨૬	સંસારનું રેફ્રિજરેશન, ૧૭૫
સ્વતંત્રતાનો ભ્રમ : સામૂહિક આંક્ષ-	સુંદર પુષ્પ : વૈશ્વિક શક્તિનું-૧૦૬-
નોમાં-૫૦-૫૧	૧૦૭
સ્વર્ગ અને નર્ક, ૨૦૩	ફ
સ્વર્ણોના અનુભવો, ૧૦૭-૧૦૮	હિંમત અને આભીષ્ટા, ૩૮
—નું અધ્યયન, ૨૦૪	હદ્યનાં અનેક ઊંડાણો, ૧૭૮
—માં કાર્યો અને રચનાઓ, ૧૦૮-	હદ્ય પાછળનો પ્રકાશ, ૧૭૪
૧૦૯	હદ્યોનું બે પ્રકારનું કાર્ય, ૧૭૮
—માં શ્રી માતાજીની રચનાઓ,	
૧૦૯	
સ્વયંભૂ જીવન, ૨૬૪	જ
—અનુભૂતિઓ, ૩૭૪-૩૭૫	જ્ઞાન માર્ગ, ૪૧
સાક્ષી આત્મા, ૮૫	—નું પ્રથમ પગદું, ૩૩૭-૩૩૮
સાચો આનંદ : ચૈત્ય સ્વરૂપની, ૧૭૭-	—યોગના ત્રણ માર્ગો, ૪૧
૧૭૮	

